

GEORGE ORWELL

ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΛΟΝΙΑ

ΔΙΕΘΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ



GEORGE ORWELL

**ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑ
ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΛΩΝΙΑ**

Μετάφραση:
Τάσος Δαρβέρης

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ

**ΔΙΕΘΝΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ**

Τὸ βιβλίο τοῦ George Orwell «Προσκύημα στὴν Καταλωνία», ἐκδόθηκε ἀπὸ τὴν «Διεθνή Βιβλιοθήκη» Ἀκαδημίας 63, δρ. 7ος - γρ. 10, τηλ. 608.635 τὸν Νοέμβρη τοῦ 1974, σὲ μετάφραση Τάσου Δαρβέρη — Ὑπέθυνος τυπογραφείου : Π. Νίκου, Μυλλέρου 50, τηλ. 536.551.

Δεύτερη ἐκδοση: Σεπτέμβριος 1999.
Κεντρικὴ διάθεση: ΔΙΕΘΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ,
Βιβλιοπωλεῖο «ΜΑΥΡΟ ΡΟΔΟ»,
Δελφῶν 2 καὶ Διδότου, Τ.Κ. 106 80 Ἀθήνα,
Τηλ./ Fax: 36 08 635

*Μὴ ἀποκρίνου ἄφρονι πρὸς τὴν ἐκείνου ἀφροσύνην,
ἵνα μὴ ὁμοίως γένη αὐτῶ.*

*᾽Αποκρίνου ἄφρονι κατὰ τὴν ἀφροσύνην αὐτοῦ, ἵνα
μὴ φαίνηται σοφὸς παρ' ἑαυτῶ.*

ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ XXVI, 5-6

1

Στό στρατώνα Λένιν στή Βαρκελώνη, μιά μέρα πριν καταταγῶ στήν πολιτοφυλακή, εἶδα ἕναν Ἰταλό πολιτοφύλακα νά στέκεται μπροστά στό τραπέζι τῶν ἀξιωματικῶν.

Ἦταν ἕνας τραχὺς νεαρός, εἰκοσιπέντε, εἰκοσιεξι χρονῶν, μὲ ξανθοκόκκινα μαλλιά καὶ δυνατὲς πλάτες. Τὸ μυτερὸ δερμάτινο κασκέτο του γερμένο ἀγρια πάνω ἀπ' τόνα μάτι.

Στεκόταν ἔμπρός μου μὲ τὸ πλάι, τὸ πηγούνι στό στήθος του, κυττώντας μὲ μιά γκριμάτσα ἀπορίας ἕνα χάρτη πού εἶχε ἀπλώσει ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀξιωματικούς στό τραπέζι. Κάτι στό πρόσωπό του μὲ συγκίνησε βαθειά. Ἦταν τὸ πρόσωπο ἑνὸς ἀνθρώπου πού θὰ ἔκανε ἔγκλημα καὶ θὰ θυσίαζε τὴ ζωὴ του γιὰ ἕνα φίλο — τὸ εἶδος τοῦ προσώπου πού περιμένεις ἀπὸ ἕναν ἀναρχικό, ἂν κι' ἴσως πιθανὸ νὰ ἦταν κομμουνιστής. Πρόσωπο γεμάτο εἰλικρίνεια καὶ σκληρότητα μὰ καὶ μὲ ἐκεῖνο τὸν παθητικὸ σεβασμὸ πού ἔχουν συνήθως οἱ ἀγράμματοι ἄνθρωποι γιὰ τοὺς ὑποτιθέμενους ἀνώτερούς τους. Φαίνεται πῶς δὲν μποροῦσε νὰ καταλάβει τὸ παραμικρὸ ἀπὸ τὸ χάρτη· φαίνεται πῶς θεωροῦσε τὸ διάβασμα τῶν χαρτιῶν τεράστιο διανοητικὸ ἐπίτευγμα.

Δὲν ξέρω γιατί, ὅμως σπάνια συνάντησα ἄνθρωπο πού νὰ συμπιθῆσω ἔτσι ξαφνικά. Ἐνῶ μίλοῦσαν γύρω ἀπ' τὸ τραπέζι ἄλλοις τοὺς εἰδειξε ὅτι ἤμουν ξένος.

Ὁ Ἰταλὸς σήκωσε τὸ κεφάλι του καὶ εἶπε γρήγορα:

«Italiano».

Ἀπάντησα μὲ τ' ἄσχημα Ἰσπανικά μου:

«No, Inglés. Ὑ tu;»

«Italiano».

Βγαίνοντας, δρασκέλισε τὸ δωμάτιο κι' ἄρπαξε τὸ χέρι μου πολὺ σφιχτά. Παράξενη στοργή πού μπορείς νά νοιώσεις γιὰ ἕνα ξένο! Ἦταν σάν τὸ πνεῦμα του καὶ τὸ δικό μου νά εἶχαν καταφέρει γιὰ μιὰ στιγμή νά γεφυρώσουν τὸ χάσμα τῆς γλώσσας καὶ τῆς παράδοσης καὶ ν' ἀνταμώσουν μὲ ἀπόλυτη οἰκειότητα. Ἐλπίζα πῶς μὲ συμπαθοῦσε ὅπως καὶ ἐγώ. Ἡξέρα, ὅμως πῶς γιὰ νά διατηρήσω τὴν πρώτη μου ἐντύπωση δὲν ἠᾶπρεπε νά τὸν ξαναδῶ, κι' ὄντως δὲν τὸν ξανάδα ποτέ. Στὴν Ἰσπανία, κάνεις πάντα τέτοιες γνωριμιές. Ἀναφέρω τὸν Ἰταλὸ πολιτοφύλακα γιατί χαράχτηκε ζωντανὸς μέσα στὴ μνήμη μου. Μὲ τὴν κουρελιασμένη στολή του καὶ τὸ ἄγριο, θλιμμένο του πρόσωπο ἐνσαρκώνει γιὰ μένα τὴν ἰδιαιτέρη ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς. Εἶναι δεμένος μ' ὅλες τὶς ἀναμνήσεις μου ἀπὸ ἐκείνη τὴν περίοδο τοῦ πολέμου, τὶς κόκκινες σημαίες στὴ Βαρκελώνη, τὰ σκυθρωπὰ τραῖνα πού σούρνονταν γιὰ τὸ μέτωπο γεμάτα κουρεληθες στρατιῶτες, τὶς γκριζες ἐρειπωμένες ἀπ' τὸν πόλεμο πολιτείες τοῦ μετώπου, τὰ λασπωμένα, παγωμένα χαρᾶκώματα στὰ βουνά.

Ἦταν τέλος τοῦ Δεκεμβρίου 1936, κάπου ἑπτὰ μῆνες πρὶν ἀπὸ τώρα πού γράφω, κι' ὅμως εἶναι μιὰ ἐποχὴ πού ἔχει κιόλας ξεμακρύνει στὸ παρελθόν. Τὰ κατοπινὰ γεγονότα τὴν ἔκαναν νά ξεχαστεῖ πολὺ περισσότερο ἀπ' ὅτι τὸ 1935, ἢ ἀκόμα καὶ τὸ 1905. Εἶχα ἔρθει στὴν Ἰσπανία μὲ κάποια πρόθεση νά γράψω ἄρθρα γιὰ τὶς ἐφημερίδες, ἀλλὰ κατατάχθηκα στὴν πολιτοφυλακὴ σχεδὸν ἀμέσως, γιατί ἐκείνη τὴν ἐποχὴ καὶ σὲ κείνη τὴν ἀτμόσφαιρα φαινόταν τὸ μόνο πρᾶγμα πού θὰ μπορούσα νά κάνω. Οἱ Ἀναρχικοὶ εἶχαν ἀκόμα τὸν οὐσιαστικὸ ἔλεγχο τῆς Καταλωνίας καὶ ἡ ἐπανάσταση διατηροῦσε τὴν ὀρμὴ της. Σὲ ὅποιον βρισκόταν ἐκεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἴσως φαινόταν ἀκόμα καὶ τὸ Δεκεμβρὸν ἢ τὸν Γενάρη ὅτι ἡ ἐπαναστατικὴ περίοδος τελείωνε· γιὰ κείνον ὅμως πού ἔρχόταν κατ' εὐθείαν ἀπ' τὴν Ἀγγλία, ἢ ὄψη τῆς Βαρκελώνης ἦταν κάτι ἐκπληκτικὸ καὶ συγκλονιστικὸ. Ἦταν ἡ πρώτη φορὰ πού βρισκόμουν σὲ μιὰ πόλη ὅπου ἡ ἐργατικὴ τάξη βρισκόταν στὴν ἐξουσία.

Ὅλα σχεδὸν τὰ κτίρια, κάθε μεγέθους, εἶχαν καταληφθεῖ ἀπὸ ἐργάτες καὶ εἶχαν σκεπαστεῖ μὲ κόκκινες σημαίες ἢ μὲ τὶς κοκκινόμαυρες σημαίες τῶν ἀναρχικῶν· σ' ὅλους τοὺς τοίχους ἦταν χαραγμένα τὰ ἀρχικά τῶν ἐπαναστατικῶν καμμάτων καὶ τὸ σφυροδρέπανο — σχεδὸν ὅλες οἱ ἐκκλησίες ἦταν

ρημαγμένες και οι εικόνες τους καμμένες. Έδω κι' εκεί οι εκκλησίες γκρεμιζόνταν συστηματικά από ομάδες εργατών. Κάθε μαγαζί και καφενείο είχε μια έπιγραφή που έγραφε ότι είχε κολλεκτιβοποιηθεί. Άκόμα και οι λουστροι είχαν οργανωθεί σε κολλεκτίβες και είχαν θάψει τα κασελάκια τους κοκκινόμαυρα. Οι σερβιτόροι και οι υπάλληλοι σε κύτταζαν στα μάτια και σε αντιμετώπιζαν σαν ίσο τους. Οι δουλοπρεπείς εκφράσεις, ακόμα κι' οι τυπικότητες, είχαν προσωρινά εξαφανιστεί. Κανείς δεν έλεγε «σενιόρ» ή «Δόν» ή «έσεις». Όλοι αποκαλούσαν όλους «σύντροφε», χρησιμοποιούσαν τον ένικό και έλεγαν «Σαλούντ» αντί «Μπούενος Ντίας». Το φιλοδώρημα ήταν απαγορευμένο με νόμο· σχεδόν ή πρώτη μου έμπειρία ήταν ή διάλεξη που μου έκανε ένας διευθυντής ξενοδοχείου γιατί προσπάθησα να δώσω πουρμπουάρ σ' έναν γκρούμ.

Δέν υπήρχαν ιδιωτικά αυτοκίνητα, είχαν όλα έπιταχθεί και όλα τα τράμ και τα ταξί και πολλά από τα υπόλοιπα μεταφορικά μέσα ήταν θαμμένα κόκκινα και μαύρα. Οι έπαναστατικές άφίσες υπήρχαν παντού, πετώντας καθάριες κόκκινες και γαλάζιες φλόγες απ' τους τοίχους κι έκαναν τις λίγες διαφημίσεις που απέμεναν να φαίνωνται σαν πασσαλειμματα λάσπης. Κατά μήκος της Ράμπλας, της πλατειάς κεντρικής άρτηρίας της πόλης, όπου πλήθη κόσμου κινούνταν συνέχεια πάνω - κάτω, τα μεγάφωνα τραντάζονταν από έπαναστατικά τραγούδια όλη τη μέρα έως άργά τη νύχτα. Και ή όψη του πλήθους, ήταν τό πιό περίεργο απ' όλα. Από την άποψη της έξωτερικής εμφάνισης ήταν μια πόλη όπου οι εύποροι τάξεις είχαν πάψει να υπάρχουν. Έκτός από ένα μικρό αριθμό γυναικών και ξένων δεν υπήρχαν καθόλου «καλοντυμένοι» άνθρωποι. Όλοι σχεδόν φορούσαν άξεστα έργατικά ρούχα ή μπλέ φόρμα ή κάποια παραλλαγή μιας στολής της πολιτοφυλακής. Όλ' αυτά, φάνταζαν παράξενα και συγκινητικά. Έβλεπα πολλά που δεν καταλάβαινα, που κατά κάποιο τρόπο ούτε καν μου άρεσαν, αλλά τα αναγνώρισα άμέσως σαν μια κατάσταση πραγμάτων για την οποία άξιζε ν' άγωνιστώ. Πίστευα πάλι ότι τα πράγματα ήταν όπως φαίνονταν, ότι πραγματικά επρόκειτο για Έργατικό Κράτος και πως δλόκληρη ή άστική τάξη ήτε έφυγε πανικόβλητη, ήτε έξοντώθηκε, ήτε πήρε έθελοντικά τό μέρος των εργατών· δεν αντιλαμβάνόμουν όμως ότι πάρα πολλοί εύποροι άστοι άπλώς λούφαζαν μεταμφιεσιμέ-

νοι σάν προλετάριοι γιά τήν ώρα. Μαζί μ' όλα αυτά υπήρχε κάτι από τήν άπαισία άτιμóσφαιρα τοῦ πολέμου. Ἡ πόλη εἶδει-
χνε ἰσχνή μ' άκατάστατη δόση, δρόμοι καί κτίρια σέ κακή κα-
τάσταση, οἱ δρόμοι τή νύχτα ἦταν άμυδρά φωτισμένοι γιά τό
φόβο άεροπορικών επιδρομῶν, τά περισσότερα καταστήματα ἦ-
ταν ρημαγμένα καί μισοάδεια. Τό κρέας σπάνιζε, τό γάλα ἦ-
ταν πρακτικά δυσεύρετο, υπήρχε Ἐλλειψη κάρβουνου, ζάχα-
ρης, πετρελαίου καί μιά πραγματικά σοβαρή Ἐλλειψη ψωμοῦ.
Ἀκόμα καί αὐτή τήν περίοδο οἱ οὐρές γιά ψωμί ξεδιπλώνονταν
σ' ἑκατοντάδες μέτρα. Ὡστόσο, στό βαθμό πού μπορούσε νά κρί-
νει κανείς οἱ άνθρωποι ἦταν εὐχαριστημένοι καί γεμάτοι ἐλπί-
δα. Δέν υπήρχε άνεργία καί τό κόστος ζωῆς ἦταν ακόμα ἐξαι-
ρετικά χαμηλό· ἔδλεπες πολὺ λίγους φανερά φτωχοὺς καί κα-
θόλου ζητιάνους ἐκτός ἀπό τοὺς τσιγγάνους. Πάνω ἀπ' όλα, ὑ-
πήρχε μιά πίστη στήν ἐπανάσταση καί στό μέλλον, ἕνα αἶσθη-
μα ξαφνικῆς πρόόδου σέ μιά ἐποχή ἰσότητος καί ἐλευθερίας.
Τά ανθρώπινα ὄντα προσπαθοῦσαν νά συμπεριφερθοῦν σάν άν-
θρώπινα ὄντα καί ὄχι σάν γρανάζια τῆς καπιταλιστικῆς μηχαν-
ῆς. Στά κουρεῖα υπήρχαν Ἀναρχικές ἐπιγραφές (οἱ κουρεῖς
ἦταν κυρίως Ἀναρχικοί) πού ἐξηγοῦσαν μέ σοβαρότητα ὅτι
οἱ κουρεῖς δέν ἦταν πιά σκλάβοι. Στους δρόμους υπήρχαν ἐγ-
χρωμες ἀφίσσες μέ ἐκκλήσεις στίς πόρνες νά σταματήσουν νά
εἶναι πόρνες. Γιά κείνους πού ἐρχόταν ἀπό τόν στεγνό, κυνικό
πολιτισμό τῶν ἀγγλόφωνων φυλῶν φάνταζε μάλλον λυπηρό τό
ὅτι αὐτοὶ οἱ ἰδεαλιστές Ἴσπανοὶ ἔπαιρναν στήν κυριολεξία τίς
τεττιριμμένες ἐπαναστατικῆς φράσεις. Ἐκεῖνο τόν καιρό, ἐπα-
ναστατικῆς μπαλλάντες τοῦ ἀφελέστερου εἶδους, ὄλες γιά τήν
προλεταριακή ἀδελφότητα, τήν ἀχρεϊότητα τοῦ Μουσολίνι,
πουλιοῦνταν στους δρόμους γιά μερικά σεντίμς. Ἐδλεπα συ-
χνά ἕναν ἀγράμματο πολιτοφύλακα ν' ἀγοράζη αὐτῆς τίς μπαλ-
λάντες, νά συλλαβίζει φιλόπονα τίς λέξεις καί ὄστερα, ὅταν
πιά τίς εἶχε μάθει, νά τίς τραγουδᾷ στον κατάλληλο σκοπό.

Ὅλον αὐτόν τόν καιρό βρισκόμουν στό Στρατώνα Λένιν,
ὅπου φαινομενικά ἐκπαιδεύομουν γιά τό μέτωπο. Ὅταν κατα-
τάχθηκα στήν πολιτοφυλακή μοῦ εἶπαν ὅτι θά ἔπρεπε νά φύ-
γω γιά τό μέτωπο τήν ἄλλη κιόλας μέρα, στήν πραγματικό-
τητα ὁμως ἐπρόκειτο νά περμιένω νά δημιουργηθεῖ μιά νέα
«σεντούρια». Οἱ ἐργατικῆς πολιτοφυλακῆς, δημιουργημένες δια-
στικά ἀπό τά Συνδικάτα στήν ἀρχή τοῦ πολέμου, δέν εἶχαν

ακόμα οργανωθεί σε κανονική στρατιωτική βάση. Οι μονάδες ήταν το «τιμήμα», με τριάντα περίπου άνδρες, ή «σεντούρια», με εκατό άνδρες, και ο «λόχος», που στην πράξη σήμαινε έναν οποιονδήποτε μεγάλο αριθμό αντρών. Οι Στρατώνες Λένιν ήταν ένα συγκρότημα υπέροχων πέτρινων κτιρίων με σχολή Ιππασίας και τεράστια λιθόστρωτα προαύλια ήταν στρατώνας Ιππικού και είχε καταληφθεί στις μάχες του Ίούλη. Η «σεντούρια» μου κοιμόταν σ' έναν άπ' τούς σταύλους κάτω από τα πέτρινα παχιά όπου ήταν ακόμη γραμμένα τα ονόματα των πολεμικών αλόγων. Όλα τα άλογα είχαν σταλεί στο μέτωπο, όμως ο τόπος μύριζε αλογίσια ούρα και σάπια βρώμη. Βρισκόμουν στο στρατώνά μια εβδομάδα περίπου. Κυρίως θυμούνται τις αλογίσιες μυρωδιές, τα τρεμουλιαστά σαλπίσματα (βλοι οι σαλπιγχιές μας ήταν έρασιτέχνες — πρωτόμαθα τα Ίσπανικά σαλπίσματα άκούγοντάς τα άπέναντι: άπό τις φασιστικές γραμμές) το τράν - τράν άπ' τις πρόκες των άρβυλών στην αύλή του στρατώνά, τις μεγάλες πρωινές παρελάσεις στον χειμωνιάτικο ήλιο, τα άγρια ποδοσφαιρικά μάτς (ή κάθε ομάδα είχε πενήντα παίχτες) στην σκεπασμένη με χαλκία σχολή Ιππασίας. Ύπήρχαν περίπου χίλιοι άνδρες στο στρατώνά, και καμμιά είκοσαριά γυναίκες έχτος άπό τις γυναίκες των πολιτοφυλάκων που μαγειρεύαν. Ύπηρετούσαν ακόμα γυναίκες στις πολιτοφυλακές μολοντί όχι πολλές. Στις πρώτες μάχες, έννοείται, είχαν πολεμήσει δίπλα στους άνδρες. Είναι κάτι που φαίνεται φυσικό σε καιρό επανάστασης. Όταν οι αντίληψεις άλλαζαν κιόλας. Οι πολιτοφύλακες έπρεπε να κρατούνται έξω άπ' τη σχολή Ιππασίας γιατί όταν οι γυναίκες έκαναν άσκήσεις τις κορόιδευαν έμποδίζοντάς τες έτσι να αποδώσουν. Λίγους μήνες νωρίτερα κανείς δέν θά έβλεπε τίποτε κωμικό σε μια γυναίκα που κρατούσε όπλο.

Ολόκληρος ο στρατώνας βρισκόταν σ' εκείνη την κατάσταση βρώμιας και χάους στην όποια ή πολιτοφυλακή καταντούσε κάθε κτίριο που καταλάμβανε και ή όποια φαίνεται να είναι ένα άπό τα ύποκρόντα της επανάστασης. Σε κάθε γωνιά συναντούσες στίβες άπό τσακισμένα έπιπλα, σπασμένες σέλλες, μπρούτζινα κράνη Ιππικού, άδειες θήκες ξιφών και σάπια τρόφιμα. Ύπήρχε τρομακτική σπατάλη τροφίμων, ιδίως ψωμιού. Μόνον άπ' το δικό μου θάλαμο ένα ελόκληρο καλάθι ψωμιού πετιόταν μετά άπό κάθε γεύμα — πράγμα άτιμωτι-

κὸ ἐφ' ὅσον ὑπῆρχε ἔλλειψη στὸν ἀμαχο πληθυσμό. Τρώγαμε σὲ μακριὰ σανιδένια τραπέζια ἀπὸ μόνιμα λιγδιασμένες τσίγινες καρβάνες καὶ πίναμε ἀπὸ ἓνα ἀπαλοιο πρᾶγμα, τὸ πορρόν. Τὸ πορρόν εἶναι ἓνα εἶδος γυάλινου μπουκαλιοῦ μὲ μυτερὸ στόμιο ἀπ' ὅπου πεταγόταν ἓνας λεπτὸς πίδακας κρασιοῦ ὅποτε τὸ ἀναποδογύριζες· μπουρὲς ἔτσι νὰ πίνεις ἀπὸ ἀπόσταση, χωρὶς νὰ τὸ ἀγγίζεις μὲ τὰ χεῖλη, ἐνῶ τὸ μπουκάλι νὰ κυκλοφορεῖ ἀπὸ χέρι σὲ χέρι. Κατέβηκα σὲ ἀπεργία πείνας καὶ ζήτησα κύπελλο ἀμέσως μόλις εἶδα ἓνα πορρόν νὰ χρησιμοποιεῖται.. Στὰ μάτια μου αὐτὰ τὰ πρᾶγματα ἦταν τελείως ὁμοια μὲ πάπιες νοσοκομείου, ἰδίως δταν ἦταν γεμάτα μὲ ἄσπρο κρασί.

Σιγὰ - σιγὰ ἔδιναν στοὺς νεοσύλλεκτους στολές, καὶ ἐπειδὴ εἰμασταν στὴν Ἰσπανία κάθε τί δινόταν μὲ τὸ σταγονόμετρο, ἔτσι πού δὲν ἦταν ποτὲ ἀπόλυτα βέβαιο ποιὸς πήρε τί καί, διάφορα ἀπὸ τὰ πρᾶγματα πού χρειαζόμεσταν, ὅπως ζωστήρες καὶ μπαλάσκες, δὲν παραδίδονταν πρὶν ἀπ' τὴν τελευταία στιγμή, δταν δηλαδὴ τὸ τραῖνο περίμενε νὰ μᾶς πάει στὸ μέτωπο. Μίλησα γιὰ «στολή» πολιτοφυλακῆς, πρᾶγμα πού ἴσως δίνει λαθεμένη ἐντύπωση. Ἴσως «παραλασσόμενη στολή» νὰ ἦταν ὁ κατάλληλος ὅρος. Τὰ ρούχα τοῦ καθενὸς ἀκολουθοῦσαν τὸ γενικὸ σχέδιο, ἀλλὰ ποτὲ δὲν ἦταν ἐντελῶς ἴδια μὲ κάποιου ἄλλου. Ὅλοι σχεδὸν στὸ στρατὸ φοροῦσαν χοντρά βαμβακερὰ παντελόνια ὡς τὸ γόνατο, ἀλλὰ ἐδῶ τελείωνε ἡ στολή. Μερικοὶ φοροῦσαν μακρυὲς περικνημίδες, ἄλλοι βαμβακερὲς γκαϊτες, ἄλλοι δερμάτινες περικνημίδες ἢ ψηλὲς μπότες. Ὅλοι φοροῦσαν μπουφάν μὲ φερμουάρ, ἀλλὰ μερικὰ ἀπ' τὰ μπουφάν ἦταν δερμάτινα, ἄλλα μάλλινα καὶ κάθε διανοητοῦ χρώματος. Τὰ εἶδη τῶν πηλικίων ἦταν τόσο πολυάριθμα ὅσο αὐτοὶ πού τὰ φοροῦσαν. Συνηθίζονταν νὰ στολίζε κανεὶς τὸ πηλικιό του μὲ ἓνα κομματικὸ σῆμα καί, ἐπὶ πλεόν, ὅλοι φοροῦσαν κόκκινα ἢ κοκινόμαυρα μαντήλια γύρω στὸ λαμὸ τους. Ἐνας λόχος πολιτοφυλακῆς ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ ἦταν ἓνας ὄχλος μὲ ἀσυνήθιστη ἐμφάνιση. Ἀλλὰ τὰ ρούχα ἔπρεπε νὰ παραδοθοῦν καὶ ἐφ' ὅσον οἱ παραγγελίες δίνονταν σὲ διαφορετικὰ ἐργοστάσια πού τὰ παρέδιδαν βιαστικά, δὲν ἦταν ἄσχημα ρούχα ἀνάλογα μὲ τίς συνθήκες. Τὰ κουκάμια καὶ οἱ κάλτσες ἦταν ἄθλια βαμβακερὰ κατασκευάσματα, ἐντελῶς ἀχρηστα ὡστόσο στὸ

κρύο. Μισώ να χέπτομαι τί θαχουν περάσει οί πολιτοφύλακες τούς πρώτους μήνες προτου οργανωθεί οτιδήποτε.

Θυμάμαι πού διάβασα τυχαία στην έφημερίδα μόλις δυό μήνες νωρίτερα οτι ένας από τούς ηγέτες του Ρ.Ο.Υ.Μ., ύστερα από μία επίσκεψη στο μέτωπο, είπε οτι θα φρόντιζε ώστε «κάθε πολιτοφύλακας να έχει κουβέρτα». Μία φράση πού σου προκαλεί ρίγος αν έχεις ποτέ κοιμηθεί σέ χαράκιμα. Τή δεύτερη μέρα μου στο στρατώνα άρχισα αυτό πού ειρωνικά ονόμαζαν «έκπαίδευση». Στην άρχή ύπήρξαν τραμακτικές σκηνές χάους. Οί νεοσύλλεκτοι ήταν κυρίως παιδιά δεκαέξη ή δεκαεφτά χρονών από τις συνοικίες της Βαρκελώνης, γεμάτα έπαναστατική φλόγα αλλά έντελώς άσχετα με τό τί σημαίνει: πόλεμος. Ήταν αδύνατο να τούς κάνεις ακόμα και να σταθούν στη γραμμή. Πειθαρχία δέν ύπήρχε· αν μία διαταγή δέν άρεσε σέ κάποιον, έβγαίνε απ' τή γραμμή και λογαμαχούσε άγρια με τόν αξιωματικό. Ο ύπολοχαγός πού μάς έκπαίδευε ήταν ένας γεροδεμένος, ευχάριστος νέος με ροδαλό πρόσωπο πού ήταν προηγουμένως αξιωματικός του τακτικού στρατού και πού ακόμα έδειχνε σαν τέτοιος, με τό κομψό του παράστημα και την καθαρή άτσαλάκιωτη στολή του. Πράγμα αρκετά παράξενο, ήταν ελικρινής και φλογερός σοσιαλιστής. Έπέμενε, ακόμα περισσότερο από τούς άνδρες του, στην πλήρη κοινωνική ισότητα όλων των βαθμών. Θυμάμαι την όδυνηρή έκπληξη του όταν ένας άδαής νεοσύλλεκτος τόν αποκάλεσε «Σενιόρ». «Τί, Σενιόρ; Ποιός με είπε Σενιόρ; Δέν είμαστε όλοι σύντροφοι;» Αμφιβάλλω όμως αν αυτό έκανε τή δουλειά του ευκολώτερη. Στο μεταξύ οί νεοσύλλεκτοι δέν ύποβάλλονταν σέ στρατιωτική εκπαίδευση πού θα τούς ήταν έστω και ελάχιστα χρήσιμη. Μοι είπαν οτι οί ξένοι δέν ήταν ύποχρεωμένοι να συμμετέχουν στην εκπαίδευση (έχω προσέξει οτι όλοι οί Ίσπανοί, είχαν μία παθητική πίστη, οτι όλοι οί ξένοι γνώριζαν περισσότερο απ' οτι εκείνοι τά στρατιωτικά ζητήματα) αλλά φυσικά αποφεύγισα να συμμετάσχω όπως οί άλλοι. Ήμουν πολύ άνυπόμονος να μάθω τή χρήση του πολυβόλου· ήταν ένα όπλο πού δέν είχα ποτέ την τύχη να τό χρησιμοποιώ. Με άπελπισία ανακάλυψα οτι δέν διδασκόμασταν τίποτε για τή χρήση των όπλων. Ή λεγόμενη εκπαίδευση ήταν απλώς άσκήσεις παρέλασης του πιο άπαρχαιωμένου, πιο γελοίου είδους: στροφή δεξιά, στροφή άριστερά, μεταβολή, σημειωτόν σέ φάλλαγγες

ανά τρεις και όλες οι υπόλοιπες άχρηστες άνοησιές που είχα μάθει όταν ήμουν δέκα πέντε χρονών. Ήταν πολύ άσυνήθιστη εκπαίδευση για έναν άντάρτικο στρατό. Προφανώς, όταν υπήρχαν μόνο μερικές μέρες διαθέσιμες για να εκπαιδευθεί ένας στρατιώτης, πρέπει να μάθει τα πράγματα εκείνα που θα χρειασθεί περισσότερο: πώς να καλύπτεται, πώς να προελαύνει σε άνοιχτό έδαφος, πώς να φυλάει σκοπιά και να χρησιμοποιεί τα όπλα του. Όσοσο αυτό το συνοθύλευμα των ένθουσιασμένων παιδιών που έπρόκειτο να ριχτούν στην πρώτη γραμμή σε διάστημα λίγων ημερών, δεν είχαν διδαχθεί ούτε πώς να πυροβολούν μ' ένα τουφέκι ή πώς να τραβούν την περόνη μιας χειροβομβίδας. Έκείνη την εποχή δεν αντιλήφθηκα ότι αυτό γινόταν επειδή δεν υπήρχαν όπλα. Στην πολιτοφυλακή του Ρ.Ο.Υ.Μ. ή έλλειψη τουφεκιών ήταν τόσο άπελπιστική ώστε τα νέα στρατεύματα που έφθαναν στο μέτωπο έπρεπε να πάρουν τα τουφέκια τους από τα στρατεύματα που αντικαταστάσαν. Σ' όλοκληρο το Στρατώνι Λένιν δεν υπήρχαν, πιστεύω, τουφέκια εκτός από κείνα που χρησιμοποιούσαν οι σκοποί.

Υστερα από μερικές μέρες, αν και δεν είμασταν ακόμα τίποτε περισσότερο από έναν όχλο με τα καθιερωμένα κριτήρια, θεωρηθήκαμε κατάλληλοι να εμφανιστούμε δημοσία και το πρωί παρελάσαμε προς τους δημόσιους κήπους στο λόφο πέρα από την Πλάθα ντε Έσπάνια. Εκεί ήταν ο κοινός χώρος άσκήσεων όλων των κομματικών πολιτοφυλακών, καθώς και των καραμπινιέρων και των πρώτων μονάδων του νεοσχηματισμένου Λαϊκού Στρατού. Ήταν ένα παράξενο και ένθαρρυντικό θέαμα. Εκεί, ανάμεσα στους συμμετρικούς λουλουδιασμένους κήπους, ομάδες μάχης και λόχοι βάδιζαν αλύγιστα πάνω-κάτω πετώντας μπροστά το στήθος τους, προσπαθώντας άπελπισμένα να φαίνονται στρατιώτες. Όλοι τους ήταν άοπλοι: και κανείς με πλήρη στολή, αν και στους περισσότερους διακρίνονταν τμήματα της στολής της πολιτοφυλακής έδω κι' εκεί. Το πρόγραμμα ήταν πάντα σχεδόν το αυτό. Τρεις ώρες θαδίζαμε κορδομένοι πάνω - κάτω (το Ίσπανικό δήμα παρέλξης είναι πολύ μικρό και γρήγορο) μετά σταματούσαμε, λύναμε τους ζυγούς και μαζευόμαστε διψασμένοι σ' ένα μικρό πνυτοπωλείο που ήταν στη μέση της πλαγιάς του λόφου και που έκανε χρυσές δουλειές με το φτηνό του κρασί.

Όλοι ήταν πολύ φιλικοί μαζί μου. Σαν "Άγγλος άπο-

τελοῦσα κάτι τὸ ἀξιοπερίεργο καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ τῶν Καραμπινιέρων μὲ θεωροῦσαν σπουδαῖο πρόσωπο καὶ μὲ κερνοῦσαν κρασί. Στὸ μεταξύ, ὅποτε τὰ κατὰφερνα νὰ στριμώξω τὸν ὑπολοχαγὸ μας, φώναξα καὶ ζητοῦσα νὰ ἐκπαιδευθῶ στὴ χρῆση πολυβόλου. Συνήθιζα νὰ τραβάω τὸ λεξικὸ «Χιουῦγκο» ἀπ' τὴν τσέπη μου καὶ νὰ τὸν ἀρχίζω μὲ τὰ ἀπαίσια ἰσπανικά μου: «Γιὸ σὲ μανεχάμ φουσίλ. Νὸ σὲ μανεχάμ ἀμετραγιαδόρα. Κιέρο ἀπρεντέρ ἀμετραγιαδόρα. Κουάντο βάμος ἀπρένδερ ἀμετραγιαδόρα».

Ἡ ἀπάντησις ἦταν πάντα ἓνα δεδιασμένο χαμόγελο καὶ μιὰ ὑπόσχεσις ὅτι αὔριο θὰ γινόταν ἐκπαιδευσις πολυβόλου. Δὲν χρειάζεται νὰ πῶ ὅτι τὸ αὔριο δὲν ἦρθε ποτέ. Πέρασαν μερικὲς μέρες καὶ οἱ νεοσύλλεκτοι ἔμαθαν νὰ βαδίζουσιν μὲ βῆμα καὶ νὰ πεδοῦν στὴ στάσι προσοχῆς σχεδὸν ἐπώδυνα, ἀλλὰ τὸ μόνο ποὺ ἤξεραν — ἂν ἤξεραν — ἀπὸ ντουφέκια, ἦταν ἀπὸ ποιά ἀκρη τοῦ ντουφεκιοῦ ἔβγαίνει ἡ σφαῖρα. Μιά μέρα, ἓνας ἔνοπλος καραμπινιέρος ἔκανε ἓνα περίπατο ὡς ἐμᾶς ἐνῶ εἰμασταν ἐν ἀναπαύσει καὶ μᾶς ἐπέτρεψε νὰ ἐξετάσουμε τὸ ντουφέκι του. Ἀποδείχτηκε ὅτι ἀπ' ὀλόκληρο τὸ τιμῆμα μου κανεὶς ἐκτὸς ἀπὸ μένα δὲν ἤξερε οὔτε νὰ γεμίσει τὸ τουφέκι, πολὺ λιγώτερο νὰ σκοπεύσει.

Ὅλον αὐτὸν τὸν καιρὸ πάλευα ὅπως συνήθως μὲ τὴν ἰσπανικὴ γλῶσσα. Ἐκτὸς ἀπὸ μένα ὑπῆρχε μόνον ἓνας Ἄγγλος στὸ στρατόνα καὶ κανεὶς, ἀκόμα καὶ ἀπ' τοὺς ἀξιωματικούς, δὲν ἤξερε λέξι Ἄγγλικά. Τὰ πράγματα δὲν ἔγιναν εὐκολώτερα γιὰ μένα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὅταν οἱ σύντροφοί μου μιλοῦσαν μεταξύ τους, μιλοῦσαν καταλάνικα. Ὁ μόνος τρόπος νὰ τὰ φέρω βόλτα ἦταν νὰ κουβαλῶ παντοῦ ἓνα μικρὸ λεξικὸ ποὺ τὸ τραβοῦσα ἔξω ἀπ' τὴν τσέπη μου σὲ στιγμὲς κρίσεως.

Ἀλλὰ ἦταν πολὺ δυσκολώτερο νὰ ἀισθάνετα: κανεὶς ξένος στὴν Ἰσπανία ἀπ' ὅτι στίς περισσότερες χώρες. Πόσο εὐκολο εἶναι νὰ κάνεις φίλους στὴν Ἰσπανία! Σὲ διάστημα μιᾶς - δυὸ ἡμερῶν ὑπῆρχε μιὰ εἰκοσάδα πολιτοφυλάκων ποὺ μὲ φώναζαν μὲ τὸ μικρὸ μου ὄνομα, μοῦ ἔμαθαν τὰ κατατόπια καὶ μὲ περιέβαλλαν ἀσφυκτικά μὲ τὴ φιλία τους. Δὲν θέλω νὰ ἐξιδανικεύσω τὴν πολιτοφυλακὴ τοῦ P.O.U.M. Τὸ ὅλο σύστημα τῶν πολιτοφυλακῶν εἶχε σοβαρὰ λάθη καὶ οἱ ἴδιοι οἱ ἄνδρες ἦταν ἓνα συνοθύλευμα γιὰ τὸν καιρὸ ἐκεῖνο ὁ ρυθμὸς τῆς ἐθελοντικῆς κατάταξις ἐπεφτε καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς καλύτερους

άνδρες ήταν ήδη στο μέτωπο ή νεκροί. Ύπηρχε πάντα ανάμεσα μας ένα ώρισμένο ποσοστό πού ήταν έντελώς άχρηστο. Παιδιά δεκαπέντε χρονών τά έφερναν οί γονείς τους για κατάταξη, έντελώς άπροκάλυπτα χάρη τών δεκαπέντε πεσετών τήν ήμέρα πού ήταν τό ήμερομίσθιο του πολιτοφύλακα' έπίσης χάρη του ψωμιού πού ή πολιτοφυλακή έπαιρνε άφθονο και πού μπορούσε νά σταλεί από τά παιδιά λαθραία στους γονείς τους. Άλλά προκαλώ όποιονδήποτε νά ριχθεί όπως έγώ μέσα στην Ίσπανική εργατική τάξη—θά έπρεπε ίσως νά πώ τήν καταλανική εργατική τάξη, γιατί εκτός από λίγους Άραγωνίους και Άνδαλουσιανούς, συναναστράφηκα μόνο με τους Καταλανούς—και νά μην έκπλαγεί από τήν ούσιαστική της τιμιότητα' πάνω άπ' όλα, τήν εύθύτητα της και τήν γενναιοδωρία της. Ή γενναιοδωρία του Ίσπανου, με τή συνηθισμένη έννοια τής λέξης, προκαλεί ώρες-ώρες άμηχανία. Άν του ζητούσες ένα τσιγάρο θά σου δινε με τό ζόρι δλόκληρο τό πακέτο. Και πέρα άπ' αυτό υπάρχει μιá μεγαλοφυχία με θαύτερη έννοια, μιá πραγματική μεγαλωσύνη του πνεύματος, πού τή συνάντησα ξανά και ξανά στις πιό ανέλπιστες περιστάσεις.

Μερικοί δημοσιογράφοι και άλλοι ξένοι πού ταξίδεψαν στην Ίσπανία κατά τή διάρκεια του πολέμου διακήρυξαν ότι κατά βάθος οί Ίσπανοί φθονούσαν πικρά τήν ξένη βοήθεια. Τό μόνο πού μπορώ νά πώ είναι ότι δέν παρατήρησα ποτέ κάτι τέτοιο. Θυμάμαι ότι λίγες μέρες πριν φύγω άπ' τό στρατώνια μιá ομάδα άνδρών γύριζε με άδεια άπ' τό μέτωπο. Μιλούσαν με έξαψη για τίς έμπειρίες τους και ήταν γεμάτοι ένθουσιασμό για κάποια γαλλικά στρατεύματα πού ήταν δίπλα τους στην Ούέσκα. Οί Γάλλοι ήταν πολύ γενναίοι, έλεγαν, προσθέτοντας ένθουσιασμένοι: «Μάς βαλιέντες κέ νοσότρος» - «Γενναίότεροι από μάς». Φυσικά έφερα άντιρρήσεις, όποτε εξήγγησαν ότι οί Γάλλοι ήξεραν περισσότερα γύρω άπ' τήν τέχνη του πολέμου — ήταν πιό δεξιότεχνες στις χειροβομβίδες, πολυδόλα, και τά λοιπά. Όσοόσο ή παρατήρηση ήταν σημαντική. Ένας Άγγλος θά προτιμούσε νά κοβε τό χέρι του παρά νά πεϊ κάτι τέτοιο.

Κάθε ξένος πού ύπηρέτησε στην πολιτοφυλακή πέρασε τίς λίγες πρώτες του εβδομάδες μαθαίνοντας ν' αγαπά τούς Ίσπανούς και νά έξοργίζεται με όρισμένα από τά χαρακτηριστικά τους. Στο μέτωπο ή δική μου όργη έφτανε μερικές φορές τό ύφος τής μανίας. Οί Ίσπανοί είναι καλοί για πολλά πρά-

γματα, αλλά όχι για πόλεμο. Όλοι οι ξένοι αισθάνονται έξ-
σου φρίκη από την ανεπάρκειά τους και πάνω απ' όλα από την
εξωφρενική τους ασυνέπεια αναφορικά με τις ώρες. Η Ισπανι-
κή λέξη που κανείς ξένος δεν μπορεί να μην μάθει είναι «μα-
νιάννα» — αβριο (κατά λέξη το πρωί). Όποτε μπορεί να δια-
νοηθεί κανείς ότι είναι δυνατό, ή δουλειά του σήμερα ν' ανα-
βάλλεται για το «μανιάννα». Αυτό είναι τόσο διαβόητο ώστε α-
κόμα και οι ίδιοι οι Ισπανοί λένε ανέκδοτα σχετικά. Τίποτε
στην Ισπανία από ένα γεύμα ως μία μάχη, δεν συμβαίνει πο-
τέ στην προκαθορισμένη ώρα. Κατά γενικό κανόνα τα πράγ-
ματα γίνονται πάρα πολύ αργά αλλά κάπου - κάπου — έτσι
ώστε να μην μπορείς να βασιστείς έστω στο ότι συμβαίνουν
αργά — συμβαίνουν πολύ γρήγορα. Ένα τραίνο που είναι προ-
καθορισμένο να φύγει στις οκτώ θα φύγει κανονικά οποιανδή-
ποτε ώρα μεταξύ έννέα και δέκα, αλλά ίσως μία φορά, τη δδο-
μάδα, χάρη σε κάποιο προσωπικό καπρίτσιο του μηχανικού θα
φύγει στις επτάμισυ. Τέτοια πράγματα μπορεί να είναι λίγο
κουραστικά. Θεωρητικά μάλλον θαυμάζω στους Ισπανούς το
ότι δεν κατέχονται από τη Βόρειά μας νεύρωση της ακρίβειας
αλλά δυστυχώς, κατέχομαι κι' εγώ ο ίδιος απ' αυτήν.

Υστερα από ατελείωτες φήμες, «μανιάννες» και καθυστα-
ρήσεις πήραμε ξαφνικά διαταγή να φύγουμε για το μέτωπο μέ-
σα σε δύο ώρες. Ένώ πολλά από τα εφόδιά μας δεν είχαν ακό-
μα παραδοθεί. Γινόταν τρομερή φασαρία στην αποθήκη υλικού.
Στο τέλος μεγάλος αριθμός ανδρών αναγκάστηκε να φύγει
χωρίς πλήρη εξοπλισμό. Ο στρατώνας γέμισε άμέσως γυναί-
κες που φαινόταν να ξεφύτρωναν απ' τη γη και που βοηθού-
σαν τους δικούς τους να τυλίξουν τις κουβέρτες τους και να έ-
τοιμάσουν τους γυλιούς τους.

Ήταν μάλλον υποτιμητικό που μία Ισπανίδα κοπέλλα, ή
γυναίκα του Ουέλλιαμς, του άλλου Αγγλου πολιτοφύλακα,
μου έδειξε πώς θα φορέσω τις καινούργιες δερμάτινες παλά-
σκες. Ήταν ένα εύγενικό, έντονα θηλυκό πλάσμα με σκοοβρα
μάτια που έδινε την εντύπωση ότι ο σκοπός της ζωής της ήταν
να κουνά αιώνιας κάποια παιδική κούνια, αλλά στην πραγμα-
τικότητα πολέμησε γενναία στις οδομαχίες του Ίουλλου. Έ-
κεινο τον καιρό, κρατούσε ένα μωρό που γεννήθηκε μόλις δέ-
κα μήνες μετά το ξέσπασμα του πολέμου και που είχε ίσως συλ-
ληφθεί πίσω από κάποιο οδόφραγμα.

Τὸ τραῖνο ἐπρόκειτο νὰ φύγει στὶς ὀκτώ καὶ ἦταν περίπου ὀκτώ παρὰ δέκα δταν οἱ καταπονημένοι, καταϊδρωμένοι ἀξιωματικοί, κατάφεραν νὰ μᾶς παρατάξουν στὴν πλατεῖα τοῦ στρατώνα. Θυμᾶμαι πολὺ ζωντανά αὐτὴ τὴ σκηνὴ, φωτισμένη μὲ πυρσούς, τὴν ὀχλοδοτὴ καὶ τὴν ἐξαψή, τὶς κόκκινες σημαίες ποὺ κυμάτιζαν στὸ φῶς τῶν πυρσῶν, τὶς στενές γραμμές τῶν πολιτοφυλάκων μὲ τοὺς γυλιούς τους στὶς κλάτες τους καὶ τὶς τυλιγμένες κουβέρτες τους ποὺ τὶς φοροῦσαν σὰν μπαλτολιέρες τυλιγμένες ἀπ' τὸν ἕναν ὦμο καὶ κάτω ἀπὸ τὸν ἄλλο, τὶς φωνές, τὸν κρότο τῶν ἀρβυλῶν καὶ τῶν καρδιάνων καὶ ὕστερα ἕνα τρομερὸ καὶ ἐπιτέλους ἐπιτυχὲς σφύριγμα γιὰ ἡσυχία· καὶ μετὰ κάποιον πολιτικὸν κομισάριο κάτω ἀπὸ ἕνα πελώριο κόκκινο λάδαρο ποὺ μᾶς ἔκανε μιὰ ἑμιλία στὰ καταλάνακα. Τελικά μᾶς ὀδήγησαν στὸ σταθμὸ, ἀκολουθώντας τὸν μακρύτερο δρόμο, τρία ἢ τέσσερα μίλια, ἔτσι ὥστε νὰ μᾶς δείξουν σ' ὀλόκληρη τὴν πόλη. Στὴν Ράμπλας σταματήσαμε ἐνῶ μιὰ στρατευμένη μπάντα ἔπαιζε διάφορους ἐπαναστατικoὺς σκοποὺς. Ἀκόμα μιὰ φορὰ οἱ γνωστὲς κοινότυπες ἐπαναστατικὲς φανφάρες, ζητωκραυγές καὶ ἐνθουσιασμοί, κόκκινες καὶ κοκκινόμαυρες σημαίες παντοῦ, φιλικὰ πλήθη ποὺ συγκεντρώνονταν στὸ πεζοδρόμιο γιὰ νὰ μᾶς ρίξουν μιὰ ματιά, γυναῖκες ποὺ ἀνέμιζαν μαντήλια ἀπ' τὰ παράθυρα. Πόσο φυσικὰ φαίνονταν τότε δια αὐτά· πόσο ἀπομακρυσμένα καὶ ἀπίθανα τώρα! Στὸ τραῖνο στοιβαχτήκαμε τόσο σφιχτὰ ποὺ μόλις ὑπῆρχε χῶρος στὸ πάτωμα, ἄς ἀφήσουμε τὰ καθίσματα. Τὴν τελευταία στιγμή ἡ γυναίκα τοῦ Οὐίλλιαμς ἤλθε τρέχοντας ἀπ' τὴν πλατφόρμα καὶ μᾶς ἔδωσε ἕνα μπουκάλι κρασί καὶ τριάντα πόντους ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ γυαλιστερὸ ἀλλαντικὸ ποὺ ἔχει γεύση σαπουνιοῦ καὶ προκαλεῖ διάρροια. Τὸ τραῖνο σύρθηκε ἔξω ἀπ' τὴν Καταλωνία καὶ ἀνέβηκε στὸ δροπέδιο τῆς Ἀραγωνίας μὲ τὴν συνηθισμένη σὲ καιρὸ πολέμου ταχύτητα, κάτω ἀπὸ εἴκοσι χιλιόμετρα τὴν ὥρα.

2

Τὸ Μπαρμπάστρο, ἀν καὶ μακριὰ ἀπὸ τὸ μέτωπο, φαινόταν παγερὸ καὶ ἐρειπωμένο. Πλήθη πολιτοφυλάκων μὲ κουρε-

λιασμένες στολές περιπλανιόνταν πάνω - κάτω στους δρόμους προσπαθώντας να ζεσταθούν. Σ' ένα μισογκρεμισμένο τοίχο είδα μια άφισσα του περασμένου χρόνου που ανακοίνωνε ότι «έξυ ώραιοι ταυροι» θα σκοτώνονταν στην άρένα την τάδε ημερομηνία. Πόσο ξεχασμένα φαινόταν τα ξεθωριασμένα της χρώματα! Ποι ήταν τώρα οι ώραιοι ταυροι και οι ώραιοι ταυρομάχοι; φαινόταν ότι ακόμα και στη Βαρκελώνη δεν γινόταν σχεδόν καθόλου ταυρομαχίες τώρα για κάποια άπροσδιόριστη αίτια οι καλύτεροι ταυρομάχοι ήταν φασίστες.

Έστευαν τον λόγο μου στο Σιετάμο με φορητό, μετά δυτικά στο Άλκουμπιέρρε που ήταν μόλις πίσω από τη γραμμή του μετώπου απέναντι της Σαραγόσσα. Για το Σιετάμο δόθηκε τρεις φορές μάχη πριν το καταλάβουν τελικά οι Άναρχικοί τον Οκτώβριο και τμήματά του ισοπεδώθηκαν από πυρά πυροβολικού ενώ τα περισσότερα σπίτια του έμειναν σημαδεμένα από αναρίθμητες σφαίρες σαν από εύλογιά. Βρισκόμασταν πέντε 500 μέτρα ύψομετρο τώρα. Έκανε τρομερό κρύο, ενώ πυκνές διμήγλες εμφανίζονταν στριφογυρίζοντας ανάμεσα στο Σιετάμο και το Άλκουμπιέρρε ο οδηγός του φορητού έχασε τον δρόμο του (αυτό ήταν ένα από τα μόνιμα χαρακτηριστικά του πολέμου) και περιπλανιωνόμασταν ώρες στην διμήγλη.

Ήταν άργα ή νύχτα όταν φτάσαμε στο Άλκουμπιέρρε. Κάποιος μας οδήγησε σαν κοπάδι πρόβατα ανάμεσα από βάλτους λάσπης σ' ένα σταύλο για μουλάρια όπου παραχωθήκαμε μέσα στο άχυρο και αποκοιμηθήκαμε άμέσως. Το άχυρο δεν είναι άσχημο για ύπνο όταν είναι καθαρό, όχι τόσο καλό όσο ο σανός αλλά καλύτερο από την ψάθα. Όσοσο με το φως του πρωϊνού ανακάλυψα ότι το άχυρο ήταν γεμάτο από ξεροκόμματα ψωμιού, σκισμένες έφημερίδες, κόκκαλα, φόβια ποντίκια και στραβοκομμένα κονσερβοκούτια από γάλα.

Είμασταν κοντά στη γραμμή του μετώπου τώρα, άρκετά κοντά για να μυρίζουμε τη χαρακτηριστική οσμή του πολέμου — σύμφωνα με την έμπειρία μου μια οσμή περιττωμάτων και άποσυντιθεμένης τροφής. Το Άλκουμπιέρρε δεν είχε ποτέ βομβαρδιστεί και ήταν σε καλύτερη κατάσταση από τα περισσότερα χωριά άμέσως πίσω απ' το μέτωπο. Παρ' όλα αυτά πιστεύω όμως ότι ακόμα και σε καιρό ειρήνης δεν θα μπορούσε κανείς να ταξιδεύσει σ' αυτήν την περιοχή της Ισπανίας χωρίς να έκπλαγεί από την ιδιαίτερη έξαθλίωση των

Ἄραγωνέζικων χωριῶν. Εἶναι χιτισμένα σάν φρούρια, μιά μάζα ἄσχημων μικρῶν σπιτιῶν ἀπὸ λάσπη καὶ πέτρα μαζεμένα γύρω ἀπ' τὴν ἐκκλησία καί, ἀκόμα καὶ τὴν ἀνοιξη, σπάνια βλέπεις κάπου ἓνα λουλούδι· τὰ σπιτία δὲν ἔχουν κήπους, παρὰ μόνον κοτέτσια ὅπου πανάθλιες κόττες κάνουν πατινάζ πάνω σὲ στρώματα κοπριάς μουλαριῶν.

Ὁ καιρὸς ἦταν ἀπαίσιος μὲ ἐναλλασσόμενη ὀμίχλη καὶ βροχή. Οἱ στενοὶ χωματόδρομοὶ μεταβλήθηκαν σὲ μιά θάλασσα λάσπης, σὲ μερικά σημεῖα ἐξήντα πόντους βαθειά, μέσα στὴν ὁποία τὰ φορητὰ ἀγωνίζονταν νὰ προχωρήσουν ἐνῶ οἱ ῥόδες τους στριφογύριζαν δαμονισμένα καὶ οἱ χωρικοὶ ὀδηγοῦσαν τὰ ἄγαρμπα καροτσάκια τους πὺρ τὰ τραβοῦσαν μουλάρια δεμένα μὲ λουριά, μερικές φορές καὶ ἐξή μουλάρια δεμένα μαζί σὲ ἴδιο λουρί, πάντα τραβῶντας τὸ ἓνα πίσω ἀπ' τὸ ἄλλο. Τὸ συνεχές πῆγαιν' ἔλα τῶν στρατευμάτων εἶχε ρίξει τὸ χωριὸ σὲ μιὰ κατάσταση ἀπερίγραπτης θρόμβας. Δὲν εἶχε οὔτε τότε, οὔτε πρὶνότερα, τίποτε πρὸμοιο μὲ ἀποχωρητήριο ἢ ὑπόνομιο ὅ,τιδήποτε εἶδους καὶ δὲν ὑπῆρχε οὔτε ἓνα τετραγωνικὸ μέτρο ὅπου θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ περπατήσει χωρὶς νὰ προσέχει πὺρ πιάσει. Ἡ ἐκκλησία ἀπὸ καιρὸ χρησιμοποιοῦνταν σάν ἀποχωρητήριο· τὸ ἴδιο ὄλα τὰ χωράφια σὲ ἀκτίνα ἐνὸς τετάρτου τοῦ μιλίου. Ποτὲ δὲν σκέφτομαι τοὺς δυὸ πρώτους μου μῆνες στὸν πόλεμο χωρὶς νὰ σκεφθῶ τίς χειμωνιάτικες καλαμιές πὺρ στίς ἄκρες τους εἶχε πιάσει κρούστα κοπριάς.

Δυὸ μέρες πέρασαν χωρὶς νὰ παραλάβουμε ντουφέκια. Τὸ μόνο ἀξιοθέατο τοῦ Ἄλκουμπιέρρε ἦταν οἱ σειρές ἀπὸ τρύπες στὸν τοῖχο τῆς Κομιτέ ντέ Γκέρρα ὅπου εἶχαν ἐκτελεστεῖ διάφοροι φασίστες.

Στὸ μέτωπο τὰ πράγματα ἦταν προφανῶς ἡσυχ. Ἐφερναν πολὺ λίγους τραυματίες. Ἡ κύρια αἰτία ἐξαψῆς ἦταν ἡ σύρραξη φασιστῶν λιποτακτῶν πὺρ ἔρχονταν ὑπὸ φρούρηση ἀπ' τὸ μέτωπο. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς στρατιωτικὸς ἀπέναντί μας σ' αὐτὸ τὸ τμήμα τοῦ μετώπου δὲν ἦταν καθόλου φασίστες, ἀπλῶς κακίμοιροὶ κληρωτοὶ πὺρ ἔκαναν τὴ στρατιωτικὴ τους θητεία ζταν ξέσπασε ὁ πόλεμος καὶ τὸ μόνο γιὰ τὸ ὁποῖο ἀνυπομονοῦσαν ἦταν νὰ δραπετεύσουν. Πότε - πότε, μικρὲς ὀμάδες ἀπὸ αὐτούς ριφκοινδύνευαν γιὰ νὰ ξεγλυστρήσουν στίς γραμιές μας. Ἀναμφίβολα θὰ τὸ ἔκαναν περισσότεροι ἂν οἱ συγγενεῖς τους δὲν εἶσκανταν σὲ φασιστικὸ ἔδαφος. Αὐτοὶ οἱ λιποτά-

κτες ήταν οι πρώτοι «πραγματικοί» φασίστες που είχα δει ποτέ. Μοῦ ἔκανε ἐντύπωση που δὲν ξεχώριζαν ἀπὸ ἡμᾶς ἐκτὸς ἀπ' τὸ ὅτι φοροῦσαν χαλκὴ φόρμες. Ἦταν πάντα τρομερὰ πεινασμένοι ὅταν ἔφθαναν — πράγμα ἀρκετὰ φυσικὸ ὅσπερ ἀπὸ μιὰ ἢ δύο μέρες περιπλανήσεων καὶ ἐλιγμῶν στὴν νεκρὴ ζώνη, ἀλλὰ πάντα μᾶς ἀντίκρουζαν θριαμβευτικὰ σὰν ἀπόδειξη ὅτι τὰ φασιστικὰ στρατεύματα λιμοκτονοῦσαν. Παρατήρησα ἕναν ἀπ' αὐτοὺς που τοῦ ἔδωσαν νὰ φάει στὸ σπίτι ἑνὸς χωρικοῦ. Ἦταν κατὰ κάποιον τρόπο ἕνα οἰκτρὸ θέαμα. Ἐνα ψηλὸ παιδί, εἴκοσι χρονῶν, δαρμένο ἀπ' τὸν ἄνεμο, μὲ ροῦχα κουρέλια, που ζάρωνε δίπλα στὴ φωτιά καταβροχθίζοντας μιὰ καρβάνια σοῦπα μὲ ἀπελπιστικὴ ταχύτητα. Καὶ στὸ μεταῦ ἔριχνε σπασιμωδικές ματιές στὸν κύκλο τῶν πολιτοφυλάκων γύρω του που στέχονταν καὶ τὸν κύτταζαν. Νομίζω πὼς ἀκόμα μισοπίστευε ὅτι ἤμασταν αἰμοδιψεῖς «κόκκινοι» που θὰ τὸν σκοτώναμε μόλις τελείωνε τὸ γεῦμα του. Ὁ ἔνοπλος που τὸν φρουροῦσε συνέχιζε νὰ τὸν κτυπᾷ στὸν ὤμο καὶ νὰ τὸν καθυσοχάζει. Μιὰ ἀξιομνημόνευτη μέρα δέκα πέντε αὐτόμολοι ἔφτασαν μονομιάς. Ὁδηγήθηκαν θριαμβευτικὰ μέσα ἀπ' τὸ χωριὸ ἔχοντας μπροστὰ τους ἕναν καθαλλάρη μὲ ἄσπρο ἄλογο. Κατὰφερα νὰ τραβήξω μιὰ μᾶλλον θαμπὴ φωτογραφία που μοῦ τὴν ἔκλεψαν ἀργότερα.

Τὸ τρίτο πρῶτ' μας στὸ Ἀλκουμπιέρρε ἔφθαναν τὰ τουφέκια. Ἐνας λοχίας μὲ τραχὺ σκούρο κίτρινο πρόσωπο τὰ μοίραζε στὸ σταῦλο. Ὅταν εἶδα τὸ πράγμα που μοῦ ἔδωσε δοκίμασα ἕνα σὸκ ἀπελπισίας: ἦταν ἕνα γερμανικὸ Μάουζερ μὲ χρονολογία κατασκευῆς 1896 — ἡλικίας πάνω ἀπὸ σαράντα χρονῶν. Ἦταν σκουριασμένο, τὸ κινητὸ οὐραῖο εἶχε μαγκώσει, τὸ ξύλινο ὑποστήριγμα κάννης ἦταν σκιασμένο στὰ δύο. Μιὰ ματιὰ μέσα στὴν κάννη φανέρωσε ὅτι ἦταν σκουριασμένη καὶ δὲν ὕπηρχε ἐλπίδα ἐπισκευῆς.

Τὰ περισσότερα ντουφέκια ἦταν ἔξ' ἴσου χάλια, μερικὰ ἀκόμα χειρότερα καὶ δὲν ἔγινε ἔστω ἀπόπειρα νὰ δοθοῦν τὰ καλύτερα ὅπλα στοὺς ἀνθρώπους που ἤξεραν νὰ τὰ χρησιμοποιοῦν. Τὸ καλύτερο ντουφέκι τοῦ φορτίου, ἡλικίας μόνο δέκα χρόνων δόθηκε σ' ἕνα χαζὸ διαβολάκι δεκαπέντε χρονῶν, γνωστὸ σὲ ὄλους σὰν «μαρικόν» «ἀδελφή». Ὁ λοχίας μᾶς ἔκανε πέντε λεπτῶν «ἐκπαίδευση» που συνίστατο στὸ πὼς γυμνάζει ἕνα ντουφέκι καὶ πὼς λύνεται τὸ κινητὸ οὐραῖο. Πολλοὶ πο-

λιτοφύλακες δὲν εἶχαν πιάσει ποτὲ ντουφέκι στὰ χέρια τους καὶ πολλοὶ λίγοι φαντάζομαι, ἤξεραν τί ρόλο ἐπαιζαν τὰ σκοπευτικά. Μοιράστηκαν φυσίγγια, πενήντα σὲ κάθε ἄνδρα καὶ ἔπειτα σχηματίστηκαν οἱ γραμμὲς, δέσαμε τοὺς γυλιούς μας στὴν πλάτη μας καὶ ξεκινήσαμε γιὰ τὸ μέτωπο, περίπου τρία μίλια μακριά.

Ἡ σεντούρια, ὀγδόντα ἄνδρες καὶ μερικὰ σκυλιά, ξετυλίγονταν τραχειὰ πάνω στὸ δρόμο. Κάθε φάλαγγα πολιτοφυλακῆς εἶχε τοὐλάχιστον ἓνα σκυλί γιὰ μασκώτ. Ἐνα δύστυχο ζῶο ποὺ δάδιζε μαζί μας εἶχε χαραγμένο στὸ δέρμα του τὸ ἀκρονύμιο «Ρ.Ο.Υ.Μ.» μὲ τεράστια γράμματα καὶ σέρνονταν κακόκεφο, πίσω μας σὰν νὰ καταλάβαινε ὅτι κάτι δὲν πηγαινε καλά στὴν ἐμφάνισή του. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς φάλαγγας δίπλα στὴν κόκκινη σημαία, ἦταν ὁ Ζώρς Κόππ, ὁ ρωμιαλὸς Βέλγος Ταγματάρχης, καθάλλα σ' ἓνα μαῦρο ἄλογο· λίγο πιὸ μπροστά, ἓνας νεαρὸς τοῦ ἱππικοῦ τῆς πολιτοφυλακῆς (ποὺ ἔμοιαζε λίγο μὲ λητοσομμωρίτη τῶν βουνῶν) τριπόδιζε ἐλαφρὰ μπρὸς - πίσω πηδώντας πάνω σὲ κάθε ὕψωματάκι ποὺ συναντοῦσε καὶ ποζάροντας γραφικὰ στὴν κορυφή του. Τὰ ὑπέροχα ἄλογα τοῦ ἰσπανικοῦ ἱππικοῦ εἶχαν πιστεῖ σὲ μεγάλους ἀριθμούς, στὴ διάρκεια τῆς ἐπανάστασης καὶ παραδόθηκαν στὴν πολιτοφυλακὴ ποὺ, ὅπως ἦταν φυσικό, μὲ τὴ μεταχείρισή της, θάληθε νὰ τὰ ξεκάνει.

Ὁ δρόμος ξετυλίγονταν ἀνάμεσα ἀπὸ κίτρινα ἄγωνα χωράφια, ἀνέγγιχτα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς περσυνῆς σοδειᾶς. Μπροστά μας ἦταν ἡ χαμηλὴ ὄροσειρὰ ποὺ βρίσκεται ἀνάμεσα ἀπ' τὸ Ἄλκουμπιέρρε καὶ τὴ Σαραγόσσα. Φθάναμε στὸ μέτωπο τώρα, στὶς δόμβες, τὰ πολυβόλα, τὴ λάσπη. Κατὰ βάθος φοβόμουν. ἤξερα ὅτι τὸ μέτωπο ἦταν ἡσυχὸ πρὸς τὸ παρὸν ἀλλὰ, ἀντίθετα μὲ τοὺς περισσότερους γύρω μου, ἤμιουν ἀρχετὰ μεγάλως γιὰ νὰ θυμᾶμαι τὸ Μεγάλον Πόλεμον, ἀλλὰ ὄχι τόσο μεγάλως ὥστε νὰ ἔχω πάρει μέρος σ' αὐτόν. Πόλεμος σημαίνει γιὰ μένα βροχώμενα βλήματα καὶ κομμάτια ἀτσάλι, ποὺ ἀναπηδοῦν καθὼς πέφτουν στὸ ἔδαφος· πάνω ἀπ' ὅλα σήμαινε λάσπη, ψεῖρες, πείνα καὶ κρύο. Εἶναι περίεργο, ἀλλὰ φοβόμουν τὸ κρύο πολὺ περισσότερο ἀπ' ὅτι τὸν ἐχθρό. Ἡ σκέψη του μὲ κυρίευε ὅλο τὸν καιρὸ ποὺ ἤμιουν στὴ Βαρκελώνη· εἶχα φθάσει στὸ σημεῖο νὰ μὲνω ξάγρυπνος τὶς νύχτες καὶ νὰ σκέπτομαι τὸ κρύο στὰ χαρακώματα, τὶς ἐπιφυλακὲς, τὰ γκρίζα

χαράματα, τις μεγάλες ώρες της σκοπιάς μ' ένα παγωμένο τουφέκι, την παγωμένη λάσπη που έμπαινε μέσα στις μπότες μου. Άναγωνρίζω άκόμα, ότι αισθάνθηκα ένα είδος φρίκης καθώς κοίταζα τους ανθρώπους, ανάμεσα στους οποίους βάδιζα. Κανείς δέν μπορεί πιθανώς νά συλλάβει τό τί λογής σурφετός φαινόμεσταν. Βαδίζαμε μέ λιγότερη συνοχή άπ' ότι ένα κοπάδι πρόβατα' προτου προχωρήσουμε δύο μίλια, τό πίσω μέρος της φάλλαγας είχε χαθεί άπό τά μάτια μας. Και οι μισοί άκριβώς των λεγομένων άνδρων, ήταν παιδιά — έννοω παιδιά στη κυριολεξία, δεκάξη χρονών τό άνώτερο. Όσοόσο ήταν δλοι εύτυχιόμένοι και συνεπαρμένοι μέ την προοπτική ότι φτάνουν στο μέτωπο, επί τέλους. Καθώς πλησιάζαμε στη γραμμή, τά παιδιά γύρω άπό την κόκκινη σημαία μπροστά, άρχισαν νά κραυγάζουν «Βίτσα Ρ.Ο.Ο.Μ.!', «Φασίστες μαρικόνες!» και τά λοιπά — κραυγές που ύποτίθεται ότι ήταν πολεμοχαρείς και άπειλητικές αλλά που, άπό κείνους τους παιδικούς λαιμούς, άντηχούσαν τόσο άξιοθρήνητες όσο τό μαούρισμα που κάνει ένα γατάκι. Φαινόταν άποτρόπαιο τό ότι οι ύπερασπιστές της Δημοκρατίας ήταν αυτός ό δγλος κουρελιάρικων παιδιών μέ τά κατεστραμμένα τουφέκια, που δέν ήξεραν νά χρησιμοποίησουν. Θυμάμαι ότι άναρωτιόμουν, τί θα συνέβαινε άν ένα φασιστικό άεροπλάνο, μάς έπισήμαινε — άν ό πιλότος θα έκανε έστω τον κόπο νά έφορμήσει και νά μάς ρίξει: μιá ριπή μέ τό πολυδύλο του. Άραγε ήταν βέβαιο, ότι και άπό τον άέρα ψηλά, θα μπορούσε νά δει ότι δέν ήμασταν πραγματικοί στρατιώτες;

Καθώς ό δρόμος χωνόταν στην όροσειρά, στρίψαμε δεξιά και πήραμε ένα μονοπάτι που τυλίγονταν γύρω άπό μιá βουνοπλαγιά. Οι λόφοι σ' αυτό τό μέρος της Ίσπανίας έχουν άλλόκοτο σχήμα, σάν πέταλα, μέ επίπεδες κορυφές και πολύ άπότομες πλαγιές που καταλήγουν σε τεράστιους γκρεμούς. Στις ύψηλότερες πλαγιές, δέν φυτρώνει τίποτα έκτός άπό άτροφικά χαμόκλαδα, τά ρείκια, ενώ τά άσπρα κόκκαλα του άσβεστόλιθου ξεπροβάλλουν παντου. Τό μέτωπο έδω δέν ήταν μιá συνεχής γραμμή χαρακωμάτων, πράγμα αδύνατο σε τέτοια όρεινή περιοχή' ήταν άπλώς μιá άλυσίδα όχυρωμένων φυλακίων, γνωστών σάν «θέσεις», τοποθετημένων πάνω σε κάθε κορυφή λόφου. Άπό μακριά ή «θέση» μας, φαινόταν στην κορυφή του πετάλου' ένα κανονικό όχύρωμα άπό σακκιά άμμου,

μιά κόκκινη σημαία που ανέμιζε, ο καπνός από τις φωτιές που ανάδαμε μέσα σε λάκκους. Λίγο κοντύτερα, θα μπορούσε κανείς να μυρίσει μια αηδιαστική υπόγλυκη μπόχα που έμεινε στα ρουθούνια μου εβδομάδες μετά. Άμέσως πίσω από τη θέση, στο χαντάκι, είχαν πεταχτεί όλα τα σκουπίδια μηνών — ένα βαθύ στρώμα από ξεροκόμματα σε αποσύνθεση, περιττώματα και σκουριασμένα κονσερβοκούτια.

Ο λόχος που αντικαταστήσαμε έτοιμαζε τους γυλιούς του. Ήταν τρεις μήνες στο μέτωπο· οι στολές των ανδρών του είχαν πιάσει στρώμα λάσπης, οι άρβύλες τους είχαν άρχισει να κομματιάζονται, τα πρόσωπά τους γενειοφόρα ως επί το πλείστον. Ο λοχαγός επί κεφαλής της θέσης, Λεβίνσκι: τ' όνομα, αλλά σ' όλους γνωστός σαν Βενιαμίν, Πολωνοεβραϊός, αλλά με μητρική γλώσσα τη γαλλική, σύρθηκε έξω απ' το λάκκο του και μās χαιρέτησε. Ήταν ένας κοντός νέος, περίπου είκοσιπέντε χρονών, με σκληρά μαύρα μαλλιά και μ' ένα χλωμό φλογερό πρόσωπο που, κατά την περίοδο του πολέμου ήταν πάντα πολύ λερωμένο. Ψηλά πάνω από τα κεφάλια μας άκουστήκαν μερικές αδέσποτες σφαίρες. Η θέση ήταν ένα ήμικυκλικό περίφραγμα, περίπου σαρανταπέντε μέτρα πλάτους, μ' ένα προπέτασμα, που ήταν εν μέρει σακκιά άμμου και εν μέρει κομμάτια άσβεστόλιθου. Υπήρχαν τριάντα ή σαράντα λάκκοι στο έδαφος σαν ποντικότερυπες. Ο Ούλλιαμς, εγώ και ο Ίσπανός κουνιάδος του Ούλλιαμς βουτήξαμε στον κοντινότερο άδειο λάκκο που φαινόταν κατοικήσιμος. Κάπου μπροστά μας κάποιο ντουφέκι πυροβολούσε περιστασιακά προκαλώντας αλλόκοτους κυλιόμενους αντίλαλους ανάμεσα στους βραχώδεις λόφους. Μόλις είχαμε ρίξει τους γυλιούς μας και σερνόμασταν έξω από το λάκκο, άκουστήκε ένα άλλο μπάμ και ένα από τα παιδιά του λόχου μας δρημισε από το προπέτασμα, ενώ από το πρόσωπό του χυνόταν αίμα. Πυροδόλησε με το ντουφέκι του και τα κατάφερε, κατά περιεργό τρόπο, να το ανατινάξει· το δέρμα του κεφαλιού του, είχε γίνει κομμάτια από τα θραύσματα της φυσίγκιοθήκης. Ήταν η πρώτη μας απόλυτα και, χαρακτηριστικά, αυτοπραγματοποίησης.

Το απόγευμα κάναμε την πρώτη μας σκαμπιά και ο Βενιαμίν μās πήρε και γυρίσαμε το όχυρό. Μπροστά από το προπέτασμα, υπήρχε ένα σύστημα στενών χαρακωμάτων σκαμμένων στο βράχο, με εξαιρετικά πρωτόγονες πολεμίστρες από

σίβες άστερολίθου. Ύπήρχαν δώδεκα σκοπιές σέ διάφορα σημεία στό χαράκωμα και πίσω από τό έσωτερικό προπέτασμα. Μπροστά από τό χαράκωμα ύπήρχε τό άγκαθωτό σύρμα και μετά, ή πλαγιά τοϋ λόφου γλιστρούσε σ' ένα γκρεμό άπύθμενο φαινομενικά' άπέναντι ύπήρχαν γυμνοί λόφοι, που σέ μερικά μέρη δέν ήταν παρά βραχώδεις γκρεμοί, όλοι γκριζοι και παγεροί, χωρίς πουθενά ζωή, ούτε ένα πουλί. Ξεπρόβαλλα προσεκτικά μέσα από μία πολεμίστρα προσπαθώντας νά βρω τό φασιστικό χαράκωμα.

«Πού είναι ό έχθρός;»

Ή Βενιαμίν κούνησε τό χέρι του άπλωτά. «Έδώ πέρα». (Ή Βενιαμίν μιλούσε Άγγλικά — τρομερά Άγγλικά).

«Πού όμως;».

Σύμφωνα μέ τίς γνώσεις μου για τόν πόλεμο χαρακωμάτων, όι φασίστες θά βρίσκονταν πενήντα ή έκατό μέτρα μακριά. Δέν μπορούσα νά δω τίποτα — προφανώς τά χαρακωμάτά τους ήταν πολύ καλά κρυμμένα. Τότε, μ' ένα σόκ άπογοήτευσης είδα που έδειχνε ό Βενιαμίν στην κορυφή τοϋ άπέναντι λόφου, πέρα άπ' τή χαράδρα, έφτακόσια μέτρα μακριά τοϋλάχιστον, τό μικροσκοπικό περίγραμμα ενός προπετάσματος και μία κοκκινοκίτρινη σημαία — όι φασιστικές θέσεις. Είχα άπογοητευθεί άπερίγραπτα. Είμαστεν πολύ μακριά τους! Σ' αϋτή τήν άπόσταση τά τουφέκια μας ήταν έντελώς άχρηστα. Άλλά έκείνη τή στιγμή άκούστηκε μία κραυγή ένθουσιασμού. Δύο φασίστες, γκριζωπές φιγοϋρες μακριά, έτρεχαν τήν άπέναντι λοφοπλαγιά. Ή Βενιαμίν άρπαξε τό ντουφέκι τοϋ κοντινότερου άνδρα, σημάδεψε και τράδηξε τή σκανδάλη: Κλίκ! "Ένα άσφαιρο φυσίγγι' τό θεώρησα κακό όλωνό.

Μόλις όι νέοι σκοποί έφτασαν στό χαράκωμα, άρχισαν ένα τρομερό όμαδικό πϋρ ένάντια σέ ...τίποτε συγκεκρυμένο. Έβλεπα τούς φασίστες, μικροσκοπικούς, σά μυρμηγκία, νά έλλισσονται πάνω - κάτω πίσω από τό προπέτασμά τους και, καμμία φορά, μία μαύρη κουκίδα που ήταν κεφάλι, θά σταματούσε για μία στιγμή, έκτεθειμένη μέ θράσος. Ήταν φανερό τό ότι νά πυροβολήσεις δέν θά χρησίμευε σέ τίποτα. Άλλά έκείνη τήν ώρα ό σκοπός στ' άριστερά μου, άφησε τό κόστο του, σύμφωνα μέ τήν γνωστή Ισπανική συνήθεια και άρχισε νά μέ -αρκανίει νά πυροβολήσω. Προσπάθησα νά τοϋ έξηγήσω, ότι

σ' αυτή την απόσταση και με τέτοια τουφέκια, δέν μπορούσες νά πετύχεις άνθρωπο παρά μόνον τυχαία. 'Αλλά δέν ήταν παρά ένα παιδί και συνέχισε νά κουνά τὸ τουφέκι του δείχνοντας μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὲς κουκίδες, μορφαζοντας τόσο ἀνυπόμονα, ὅσο ένας σκύλος πού περιμένει νά τοῦ ρίξουν ένα πετραδάκι. Στὸ τέλος ρύθμισα τὴ σκόπευση στὰ ἑφτακόσια μέτρα και ἔριξα. 'Η κουκίδα ἐξαφανίσθηκε. 'Ἐλπίζω νά ἔστειλα τὴ σφαῖρα ἀρκετὰ κοντά του, ὥστε νά τὸν ἔκανα νά πηδήξει. 'Ἦταν ἡ πρώτη φορά στὴ ζωὴ μου πού πυροβόλησα ἕναν ἄνθρωπο.

Τώρα πού εἶχα δεῖ τὸ μέτωπο, ἤμιον βαθεῖα ἀηδιαζόμενος. Αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, τὸ ἔλεγαν πόλεμο! Και δέν βρισκόμασταν οὔτε σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἐχθρό! Δέν ἔκανα προσπάθεια νά κρατήσω τὸ κεφάλι μου κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ χαρακώματος. Λίγο ἀργότερα ὅμως, μιὰ σφαῖρα πέρασε δίπλα ἀπὸ τὸ αὐτί μου μ' ἕναν ἀπαίσιο κρότο και ἔσκασε στὸν πίσω τοῖχο τοῦ χαρακώματος. 'Αλλοίμονο! 'Ἐσκυφα. Σ' ὄλη μου τὴ ζωὴ, ὀρμιζόμιον ὅτι δέν θά σκύψω τὴν πρώτη φορά πού μιὰ σφαῖρα θά περάσῃ ἀπὸ πάνω μου· ἀλλὰ ἡ κίνηση φαίνεται εἶνα: ἐνστικτώδης και ὄλοι σχεδὸν τὴν κάνουν, τουλάχιστον μιὰ φερά.

3

Πέντε πράγματα εἶναι σημαντικὰ στὸν πόλεμο χαρακωμάτων: καυσόξυλα, τροφή, καπνός, κερὰ και ὁ ἐχθρός. Τὸ χειμῶνα, στὸ μέτωπο τῆς Σαραγόσσα, ἦταν σημαντικὰ μ' αὐτὴ τὴ σειρά σπουδαιότητος, μὲ τὸν ἐχθρὸ τελευταῖο. 'Ἐκτός ἀπὸ τὲς νύχτες, ὁπότε πάντα εἶναι διανοητὴ μιὰ αἰφνιδιαστικὴ ἐπίθεση, κανεὶς δέν ἀσχολοῦνταν μὲ τὸν ἐχθρὸ. Αὐτός, δέν ἦταν τίποτε παραπάνω ἀπὸ μερικὰ μαῦρα ἔντομα, πού τᾶβλεπε κανεὶς πότε - πότε νά πηδοῦν πέρα - δῶθε. 'Η πραγματικὴ ἀπασχόληση και τῶν δύο στρατῶν ἦταν νά ζεσταθοῦν.

Θά πρέπει νά πῶ μὲ τὴν εὐκαιρία, ὅτι ὄλοι τὸν καιρὸ πού ἤμιον στὴν 'Ισπανία, εἶδα πολὺ λίγο πόλεμο. 'Ἦμιον στὸ μέτωπο τῆς 'Αραγωνίας ἀπὸ τὸν 'Ιανουάριο ὡς τὸ Μάιο, και τίποτε ἢ ἐλάχιστα συνέβησαν ἐκεῖ ἀπὸ τὸν 'Ιανουάριο ὡς τὰ τέλη Μαρτίου, ἐκτός ἀπὸ τὴν Τερουέλ. Τὸ Μάρτη, ἔγιναν σκληρὲς μάχες γύρω ἀπὸ τὴν Οὔεσκα, ἀλλὰ ἐγὼ προσωπικὰ

Ξπαιξα μικρό ρόλο. Ἄργότερα, τὸν Ἰούνιο, ἔγινε ἡ καταστροφικὴ ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Οὐέστια, στὴν ὁποία σκοτώθηκαν μερικὲς χιλιάδες σὲ μιὰ μόνη μέρα, ἀλλὰ εἶχα τραυματισθεῖ καὶ εἶχα βγεί ἐκτὸς μάχης, πρὶν αὐτὸ συμβεῖ. Τὰ πράγματα πού θεωρεῖ συνήθως κανεὶς στοιχεῖα τῆς φρίκης τοῦ πολέμου, σπάνια συνέβησαν σὲ μένα· ἀεροπλάνο ποτὲ δὲν ἔριξε βόμβα κοντά μου· δὲν νομίζω ὅτι ἔσκασε ποτὲ ὀδίδα σὲ ἀπόσταση μικρότερη ἀπὸ πενήντα μέτρα μακριά μου καί, μιὰ φορὰ μόνο πολέμησα σῶμα μὲ σῶμα (μιὰ φορὰ εἶναι ὑπεραρκετὴ, θὰ ἔλεγα). Φυσικά, βρέθηκα συχνὰ κάτω ἀπὸ πυκνὸ πῦρ πολυβόλου, ἀλλὰ συνήθως σὲ μᾶλλον μεγάλες ἀποστάσεις. Ἀκόμα καὶ στὴν Οὐέσκα ἦταν κανεὶς ἀρκετὰ ἀσφαλῆς, ἂν ἔπαιρνε λογικὰ μέτρα προφύλαξης.

Ἐδῶ πάνω, στοὺς λόφους γύρω ἀπὸ τὴ Σαραγόσσα, ὑπῆρχε ἀπλῶς τὸ ἀνάμικτο συναίσθημα ἀνίας καὶ στενοχώριας τοῦ στατικού πολέμου. Μιὰ ζωὴ τόσο ἄδεια ἀπὸ γεγονότα ὅσο καὶ ἑνὸς ὑπαλλήλου γραφείου καὶ σχεδὸν τὸ ἴδιο κανονικὴ. Σκοπιές, περιπολιές, σκάψιμο· σκάψιμο, περιπολιές, σκοπιές. Σὲ κάθε κορυφῇ λόφου, Φασιστικὴ ἢ Νομιμόφρονη, μιὰ ομάδα κουρελῆδων, βρώμικων ἀνδρῶν πού τουρτούριζαν γύρω ἀπὸ τὴ σηματοῦ τους καὶ προσπαθοῦσαν νὰ ζεσταθοῦν. Καὶ μέρα - νύχτα οἱ ἀσχοπερ σφαῖρες πού διέσχίζαν τίς ἄδειες κοιλάδες καὶ πού μόνο σπάνια ἀπὸ ἀπίθανη τύχη, ἔβρισκαν τὸ στόχο τους σ' ἕνα ἀνθρώπινο κορμί.

Συχνὰ συνήθιζα νὰ κοιτάζω τὸ χειμερινὸ τοπίο καὶ νὰ θαυμάζω τὴ ματαιότητα ὄλων αὐτῶν· τί ἀσχοπος πού εἶναι ἕνας τέτοιος πόλεμος! Νωρίτερα, κατὰ τὸν Ὀχτώβρη, εἶχαν γίνει ἄγριες μάχες γι' αὐτοὺς τοὺς λόφους· ἔπειτα, ἐπειδὴ ἡ ἔλλειψη ἀνδρῶν καὶ ὄπλων, ἰδιαίτερα πυροβολικοῦ, ἔκανε ἀδύνατη τὴ διεξαγωγὴ ὁποιασδήποτε ἐπιχείρησης μεγάλης κλίμακας, καὶ οἱ δύο στρατοὶ εἶχαν χωθεῖ σὲ λαγούμα καὶ παρέμειναν στοὺς λόφους πού εἶχαν καταλάβει. Πέρα δεξιά μας, ὑπῆρχε ἕνα μικρὸ φυλάκιο, ἐπίσης τοῦ P.O.U.M. καί, στὴν κορυφογραμμὴ ἀριστερά μας, ἕνα ὄχυρὸ τοῦ P.S.U.C. ἀντίκριζε μιὰ ψηλότερη κορυφογραμμὴ μὲ μερικὰ φασιστικὰ φυλάκια, ὅαν κουκκίδες, στὶς κορυφές τῆς. Τὸ λεγόμενον μέτωπο, ἔκανε ζιγκ - ζάγκ πέρα - δῶθε, ἀκολουθώντας ἕνα σχῆμα πού θὰ ἦταν ἀκατάληκτο ἂν σὲ κάθε θέση δὲν εἶχε ὑψωθῆ μιὰ σηματοῦ. Οἱ σηματοῦ τοῦ P.O.U.M. καὶ τοῦ P.S.U.C. ἦταν κόκ-

κινες, τῶν Ἄναρχικῶν κόκκινες καὶ μαυρες· οἱ φασίστες κατὰ κανόνα, βψῶναν τὴν μοναρχικὴ σημαῖα (κόκκινη - κίτρινη - κόκκινη), ἀλλὰ πότε - πότε καὶ τὴ σημαῖα τῆς Δημοκρατίας (κόκκινη - κίτρινη - πορφυρῆ). Τὸ τοπίο ἦταν καταπληκτικὸ, ἂν μπορούσες νὰ ξεχάσεις ὅτι κάθε κορυφὴ ἦταν κατελημμένη ἀπὸ στρατεύματα καὶ ὅτι, κατὰ συνέπεια, ἦταν γεμάτη κονσερβοκούτια καὶ σκεπασμένη μὲ κρούστα κοπριάς. Δεξιά μας ἡ ὄροσειρὰ ἔκλινε πρὸς τὰ νοτιοανατολικά καὶ ἔκανε τόπο γιὰ τὴν πλατεία, γεμάτη μὲ σχήματα ὅσν φλέβες, κοιλάδα πού ἀπλώνονταν ὡς τὴν Οὐέστια. Στὴ μέση της, λίγοι μικροῦτοιχοι κύβοι ἦταν σκορπισμένοι ὅσν μιὰ ριζιὰ ζάρια· ἦταν ἡ πόλη Ρόμπρες, κάτω ἀπὸ κυβερνητικὸ ἔλεγχο. Συχνὰ τὰ πρωῖνά, ἡ κοιλάδα κρυβόταν κάτω ἀπὸ θάλασσες σύννεφου, μέσα ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ λόφοι ἀναδύονταν ἐπίπεδοι καὶ γαλάζιοι, δίνοντας στὸ τοπίο μιὰ παράξενη ὁμοιότητα μὲ ἓνα ἀρνητικὸ φωτογραφικὸ φιλμ. Πέρ' ἀπ' τὴν Οὐέστια, ὑπῆρχαν περισσότεροι λόφοι τοῦ ἴδιου σχήματος μὲ τὸ δικό μας, σκεπασμένοι μὲ ζῶνες χιονιοῦ, πού τὸ σχῆμα τους ἔλλαζε μέρα μὲ τὴ μέρα. Πέρα μακρὰ, οἱ πανύψηλες κορυφές τῶν Πυρηναίων, ὅπου τὸ χιόνι δὲν λιώνει ποτέ, φαίνονταν νὰ πλέουν στὸ κενό. Ἀκόμα καὶ κάτω στὴν πεδιάδα, ὅλα φαίνονταν νεκρά καὶ γυμνά. Οἱ λόφοι ἀπέναντί μας ἦταν γκριζοὶ καὶ ρυτιδωμένοι ὅσν τὸ δέριμα τῶν ἐλεφάντων. Σχεδὸν ποτέ δὲν ὑπῆρχαν πουλιὰ στὸν οὐρανό. Δὲν νομίζω νὰ ἔχω δεῖ ποτέ μιὰ χῶρα μὲ τόσο λίγα πουλιὰ. Τὰ μόνια πουλιὰ πού μπορούσε νὰ δεῖ κανεὶς ἦταν ἓνα εἶδος κίσσας καὶ τὰ σιμῆνη πέρδικες, πού θὰ τὸν ξάφνιαζαν τὴ νύχτα μὲ τὸ ξαφνικὸ φτερούγιμά τους καί, πολὺ σπάνια, οἱ ἀετοὶ πού πετοῦσαν ἀργά, μὲ τίς φτερούγες ἀκίνητες, συνήθως συνοδευόμενοι ἀπὸ ντουφεκιές πού δὲν καταδέχονταν νὰ προσέξουν.

Τὴν νύχτα καὶ ὅταν ὁ καιρὸς ἦταν ὀμιχλώδης, στέλνονταν περιπολοὶ στὴν κοιλάδα ἀνάμεσα σὲ ἐμᾶς καὶ τοὺς φασίστες. Αὐτὴ ἡ δουλειὰ δὲν ἦταν δημοφιλὴς γιατί ἔκανε πολὺ κρύο καὶ ἦταν πολὺ εὐκολο νὰ χαθεῖ κανεὶς καὶ σύντομα ἀνακάλυφα, ὅτι μπορούσα νὰ βγῶ περιπολία ὅσο συχνὰ ἤθελα. Στὰ τεράστια ὀδοντωτὰ φαράγγια δὲν ὑπῆρχαν μονοπάτια ἢ στρατες κανονοῦς εἶδους· μπορούσες νὰ βρεῖς τὸ δρόμο σου μόνο κάνοντας διαδοχικὲς διαδρομές καὶ προσέχοντας τὰ νωπὰ ἴχνη κάθε φορά. Σὲ εὐθεῖα γραμμὴ, τὸ κοντινότερο φασιστικὸ

φυλάκιο ήταν επτακόσια μέτρα μακριά μας, αλλά έναμιση μίλι από τη συντομώτερη δυνατή διαδρομή. Ήταν μάλλον διασκεδαστικό να περιπλανιέσαι στις σκοτεινές κοιλάδες ενώ οι άραιες σφαίρες πετούσαν ψηλά σφυρίζοντας σαν νεροκότσοφα. Ακόμα καλύτερη, ήταν η βαρεία όμιχλη που συχνά κρατούσε όλη μέρα και είχε τη συνήθεια να γαντζώνεται γύρω από τις κορυφές των λόφων, αφήνοντας τις κοιλάδες καθαρές. Όταν βρισκόσουν κοντά σ' όποιοδήποτε σημείο των φασιστικών γραμμών, έπρεπε να σέρνεσαι με ταχύτητα σαλιγκάρου· ήταν αδύνατον να κινηθείς άθόρυβα σ' εκείνες τις λοφοπλαγίες, ανάμεσα στα ξερά χαμόκλαδα και τα κομμάτια άσβεστολίθου. Μόνο με την τρίτη ή τέταρτη προσπάθεια κατάφερα να βρω το δρόμο προς τις φασιστικές γραμμές. Η όμιχλη ήταν πολύ πυκνή και σύρθηκα ως το άγκαθωτό σύρμα, για ν' ακούσω. Ακουγα τους φασίστες να μιλούν και να τραγουδούν μέσα. Τότε άκουσα με ταραχή μερικούς απ' αυτούς, να κατεβαίνουν το λόφο προς το μέρος μου. Ζάρωσα πίσω από ένα θάμνο, που ξαφνικά μου φάνηκε πολύ μικρός, και προσπάθησα να όπλισω το τουφέκι μου άθόρυβα. Ωστόσο έστριψαν μακριά, πριν φτάσουν σέ απόσταση τέτοια, ώστε να με αντίληφθούν. Πίσω από το θάμνο όπου κρυβόμουν βρήκα μερικά απομεινάρια των παλαιότερων μαχών — μια στίβα παλάσκες, ένα δερμάτινο πηλίκιο τρυπημένο από σφαίρα και μια κόκκινη σημαία, προφανώς από τις δικές μας. Την πήγα πίσω στο όχυρό, όπου την κομμάτιασαν άκαρδα, για να φτιάξουν πατσαβούρες.

Μόλις είχαμε φτάσει στο μέτωπο, με έκαναν δεκαένα ή «κάμπο», όπως λεγόταν, και είχα στις διαταγές μου δώδεκα άνδρες. Δεν ήταν άργομισθία, ιδίως στην αρχή. Η σεντούρια, ήταν ένας ανεκπαίδευτος όχλος που αποτελούνταν κυρίως από παιδιά, μικρότερα από είκοσι χρόνων. Έδω κι εκεί στην πολιτοφυλακή, συναντούσες παιδιά ακόμα και έντεκα ή δώδεκα χρόνων, συνήθως πρόσφυγες από φασιστικές περιοχές. Κατά κανόνα άπασχολούνταν με έλαφρές εργασίες στα μετόπισθεν, αλλά μερικές φορές κατάφεραν να διεισδύσουν ως την πρώτη γραμμή, όπου αποτελούσαν δημόσια άπειλή. Θυμάμαι, ένα παλιόπαιδο που πέταξε μια χειροβομβίδα στη φωτιά, «για πλάκα». Στο Μόντε Ποσέρο, δεν νομίζω πώς όπληρχε κανείς μικρότερος από δεκαπέντε χρόνων, αλλά η μέση ηλικία, ήταν πολύ κάτω των είκοσι. Παιδιά τέτοιας ηλικίας, δεν θα

Έπρεπε σέ καμμιά περίπτωση νά χρησιμοποιούνται στο μέτωπο, γιατί δέν μπορούν νά αντέξουν στην άγρύπνια, πού είναι άχώριστη μέ τόν πόλεμο χαρακωμάτων. Στην άρχή, ήταν σχεδόν αδύνατο νά διατηρήσουμε τή θέση μας κανονικά φρουρημένη τή νύχτα. Τά κακόμοιρα παιδιά του τμήματός μου, ξυπνούσαν μόνον όταν τούς τραβούσαμε άπ' τά πόδια έξω από τούς λάκκους τους και μόλις γυρίζαμε τίς πλάτες μας, άφηναν τά πόστα τους και κούρνιαζαν σέ μία γωνιά· ή ακόμα, παρά τό τρομερό κρύο, στηρίζονταν στον τοίχο του χαρακώματος και άποκοιμούνταν βαθειά. Εύτυχώς ό έχθρός δέν ήταν καθόλου ριψοκίνδυνος. Ύπήρχαν νύχτες, πού μου φαινόταν ότι οι θέσεις μας μπορούσαν νά τραωθούν από είκοσι προσκόπους μέ άεροβόλα ή είκοσι προσκοπίνες μέ ρακκέτες του μπάντιμγτον.

Έκείνο τόν καιρό και για μεγάλο διάστημα ακόμα, οι Καταλάνικες πολιτοφυλακές, βρίσκονταν ακόμα στην ίδια βάση, πού ήταν άπ' τήν άρχή του πολέμου. Τίς πρώτες μέρες τής άνταρσίας του Φράνκο, οι πολιτοφυλακές δημιουργήθηκαν διαστικτά από τά διάφορα συνδικάτα και πολιτικά κόμματα· κάθε μία, ήταν ουσιαστικά μία πολιτική όργανωση πιστή στο κόμμα της όσο ήταν και στην κεντρική κυβέρνηση. "Όταν ό Λαϊκός Στρατός, πού ήταν ένας «άπολιτικός» στρατός όργανωμένος λίγο - πολύ μέ τίς συνηθισμένες κατευθύνσεις, ιδρύθηκε στις άρχές του 1937, οι κομματικές πολιτοφυλακές θεωρητικά ένσωματώθηκαν σ' αυτόν. Άλλά για πολύν καιρό όλες οι άλλες πού έπήλθαν, έμειναν στα χαρτιά· τά στρατεύματα του νέου Λαϊκού Στρατού, δέν έφτασαν στο μέτωπο τής Άραγωνίας πριν από τόν Ιούνιο και, ως τότε τό σύστημα των πολιτοφυλακών παρέμεινε άναλλοίωτο. Τό βασικό χαρακτηριστικό του συστήματος, ήταν ή κοινωνική ισότητα μεταξύ αξιωματικών και έπιτιτών. "Όλοι, από τούς στρατηγούς ως τούς στρατιώτες, έπαιρναν τόν ίδιο μισθό, έτρωγαν τό ίδιο συσσίτιο, φορούσαν τά ίδια ρούχα και συναναστρέφονταν μεταξύ τους μέ συνθηκες πλήρους ισότητας. "Αν ήθελες νά χτυπήσεις στην πλάτη τό στρατηγό διοικητή τής μεραρχίας σου και νά του ζητήσεις τοιγάρο, μπορούσες νά τό κάνεις, κανείς δέν τόδρισκε περίεργο. Θεωρητικά τουλάχιστον, κάθε πολιτοφυλακή ήταν δημοκρατική και όχι ιεραρχημένη. "Ήταν άντιληπτό ότι οι διαταγές έπρεπε νά εκτελούνται άλλά, ήταν έξ ίσου άντιληπτό ότι όταν έδινε κανείς μία διαταγή, τήν έδινε σαν σύντροφος σέ σύν-

τροφο και όχι σαν ανώτερος προς κατώτερο. Ύπηρχαν αξιωματικοί και υπαξιωματικοί, αλλά δεν υπήρχαν τίτλοι, έμβλήματα, χτυπήματα τακουινιών και χαιρετούρες. Είχαν αποπειραθεί να δημιουργήσουν μέσα στα πλαίσια των πολιτοφυλακών, ένα είδος προσωρινού μοντέλλου άταξικής κοινωνίας. Φυσικά, δεν υπήρχε πλήρης ισοότητα, αλλά υπήρχε μια προσέγγιση σ' αυτή, μεγαλύτερη απ' οποιαδήποτε είχα δει ή απ' οποια θα μπορούσα να θεωρήσω διανοητή σε καιρό πολέμου.

Άλλά όμολογώ ότι με την πρώτη ματιά, ή κατάσταση των πραγμάτων στο μέτωπο με τρομοκράτησε. Πώς στην εύχ ή μπορούσε να κερδηθεί ο πόλεμος, από ένα στρατό τέτοιου τύπου; Αυτό το έλεγαν όλοι τότε και, αν και ήταν άληθινό, ήταν παράλογο. Γιατί στις περιστάσεις εκείνες, οι πολιτοφυλακές δεν μπορούσαν να ήταν πολύ καλύτερες απ' ό: ήταν. Ένας σύγχρονος μηχανοποιημένος στρατός, δεν πέφτει από τον ουρανό και αν ή Κυβέρνηση περίμενε έως έτου εκπαίδευσει στρατεύματα, ο Φράνκο δεν θα είχε αναχαιτισθεί σε καμμιά περίπτωση. Άργότερα έγινε της μόδας να δυσφημούν την πολιτοφυλακή και κατά συνέπεια, να ισχυρίζονται ότι τα μειονεκτήματα που όφείλονταν στην έλλειψη εκπαίδευσης και όπλων, ήταν αποτέλεσμα του έξισωτικού συστήματος. Στην πραγματικότητα, μια νεοστρατολογημένη σειρά πολιτοφυλακής ήταν ένας άπειθαρχος όχλος, όχι γιατί οι αξιωματικοί άποκαλοδσαν το φαντάρο «σύντροφε», αλλά γιατί οι νεοσύλλεκτοι είναι π ά ν τ α ένας άπειθαρχος όχλος. Στην πράξη, ο δημοκρατικός «έπαναστατικός» τύπος πειθαρχίας, είναι πιδ αξιοπίστος απ' ότι θα περίμενε κανείς. Σ' έναν έργατικό στρατό, ή πειθαρχία είναι έθελοντική θεωρητικά. Βασίζεται στην άφοσίωση των έργατών στην τάξη τους, ενώ ή πειθαρχία ενός άσττικού στρατού όποχρεωτικής κατάταξης, βασίζεται σε τελευταία άνάλυση στο φόβο. (Ο Λαϊκός Στρατός, που άντικατέστησε την πολιτοφυλακή, έβρισκονταν μισοδρομής άνάμεσα στους δυο τύπους). Στην πολιτοφυλακή, το νταηλίκι και ή κατάχρηση έξουσίας που υπάρχουν σ' ένα συνηθισμένο στρατό, δεν θα γίνονταν άνεκτά, όποτε για μια στιγμή. Οι συνηθισμένες στρατιωτικές ποινές υπήρχαν, αλλά τίς εκτελοδσαν μόνο για πολύ σοβαρά παραπτώματα. Όταν ένας στρατιώτης άρνιόταν να εκτελέση μια διαταγή, δεν τιμωρόνταν άμέσως πρώτα γίνονταν εκκλήση στη συντροφικότητά του. Οι κυνικοί, χωρίς πείρα

μεταχείρισης στρατιωτών, θά πουν άμέσως ότι αυτό δεν θά «έπιανε» ποτέ, αλλά στην πραγματικότητα «πιάνει» μακροπρόθεσμα. Η πειθαρχία άκόμα και των χειρότερων κληρωτών της πολιτοφυλακής βελτιώνονταν φανερά με τό πέρασμα του χρόνου. Τόν 'Ιανουάριο, σχεδόν άσπρισαν τά μαλλιά μου στην προσπάθεια νά κρατήσω μία ντουζίνα νεοσύλλεκτους στο έπίπεδο του στρατιώτη. Τό Μάη ήμουν για λίγο διάστημα' έκτελούσα χρέη ύπολοχαγού, με τριάντα περίπου άνδρες στις διαταγές μου, Άγγλους και 'Ισπανούς. Βρισκόμασταν μήνες κάτω από έχθρικά πυρά και δεν συνάντησα την παραμικρή δυσκολία στο νά επιβάλλω την εκτέλεση μιάς διαταγής ή στο νά βρω έθελοντές για επικίνδυνες άποστολές. Η «έπαναστατική» πειθαρχία, έξαρτάται από την πολιτική συνείδηση — την κατανόηση του γ ι α τ ι πρέπει νά εκτελούνται οι διαταγές. Χρειάζεται χρόνος για νά τό κατανόηση κανείς αυτό, αλλά έπίσης χρειάζεται χρόνος για νά καταντήσει ένας άνθρωπος αυτόματο, στον στρατώνα. Οι δημοσιογράφοι πού χλευάζαν τό σύστημα της πολιτοφυλακής, σπάνια θυμούνταν ότι οι πολιτοφυλακές κρατούσαν τή γραμμή του μέτωπου, ενώ ο Λαϊκός Στρατός εκπαιδευόταν στά μετόπισθεν' και είναι τιμητική άπόδειξη της δύναμης των πολιτοφυλάκων και μόνο τό γεγονός, ότι παρέμειναν στο πεδίο της μάχης. Γιατί ως τόν 'Ιούνιο του 1937, δεν ύπήρχε τίποτα νά τους κρατήσει εκεί, εκτός από την άφοσίωση στην τάξη τους. Οι μεμονωμένοι λιποτάκτες μπορούσαν νά τουφεκιστούν — τουφεκίζονταν τότε - τότε — αλλά άν χίλιοι άνδρες αποφάσιζαν νά έγκαταλείψουν τίς γραμμές δλοι μαζί, δεν θά ύπήρχε δύναμη νά τους σταματήσει. Ένας στρατός κληρωτών στις ίδιες συνθήκες — χωρίς τό άστυνομευτικό του σώμα —, θά είχε διαλυθή. Ωστόσο, οι πολιτοφυλακές κράτησαν τό μέτωπο, άν και ο Θεός ξέρει πόσο λίγες νίκες κέρδισαν και οι άτομικές λιποταξίες, δεν ήταν συνηθισμένες. Τέσσερεις ή πέντε μήνες στην πολιτοφυλακή του Ρ.Ο.Υ.Μ, άκουσα για τέσσερεις μόνο λιποτάκτες και δύο από αυτούς, ήταν μάλλον σίγουρα κατάσκοποι πού είχαν καταταγεί για νά μαζέψουν πληροφορίες. Στην άρχή τό φαινομενικό χάος, ή έλλειψη εκπαίδευσης, τό γεγονός ότι συχνά έπρεπε νά λογαμαχώ έπί πέντε λεπτά προτού εκτελεστεί μία διαταγή, με τρόμαζε και με έξόργιζε. Είχα βρεταννικές στρατιωτικές αντίληψεις και, βεβαίως, οι Ισπανικές πολιτοφυλακές, ήταν

πολύ διαφορετικές από τον Βρετανικό Στρατό. Ἀλλά παίρνον-
τας ὑπ' ὄψη τίς περιστάσεις, ἦταν καλύτερα στρατεύματα, ἀπ'
ὅτι εἶχε κανεῖς τὸ δικαίωμα νὰ περιμένει.

Στὸ μεταξὺ τὰ καυσόξυλα — πάντα τὰ καυσόξυλα. Σ' ὀ-
λη τὴν περίοδο, δὲν ὑπάρχει πιθανώτατα ἐγγραφή στὸ ἡμερο-
λόγιό μου, πού νὰ μὴν ἀναφέρεται στὰ καυσόξυλα, ἢ μάλλον
στὴν ἔλλειψή τους. Βρισκόμασταν ἀνάμεσα στὰ ἑπτακόσια καὶ
χίλια μέτρα ὑψόμετρο, ἦταν μέσα χειμῶνα καὶ τὸ κρῦο ἦταν
ἀπερίγραπτο. Ἡ θερμοκρασία δὲν ἦταν ἐξαιρετικά χαμηλή,
πολλές νύχτες οὔτε κἀν πάγωνε τὸ νερὸ καὶ ὁ χειμωνιάτικος
ἥλιος, συχνὰ ἔλαμπε γιὰ καμμιά ὥρα τὸ μεσημέρι· ἀλλὰ ἂν
καὶ δὲν ἔκανε πραγματικά κρῦο, οἷς διαβεβαιώνω ὅτι ἀπλῶς
ἔτσι φαινόταν. Πότε φυσοῦσαν ἀνεμοὶ οὐρλιάζοντας, πού ἀρπα-
ζαν τὰ πηλίκιά μας καὶ μπερδεύαν τὰ μαλλιά μας πρὸς ὄλες
τίς κατευθύνσεις, τότε εἶχαμε ὀμίχλες πού χύνονταν σὰν ὕ-
γρὸ μέσα στὸ χάρακμα καὶ ἐμοιαζαν νὰ μπαίνουν στὰ κόκ-
καλά μας· συχνὰ ἔβρεχε καί, ἀκόμα κι' ἐνὸς τετάρτου τῆς ὥ-
ρας βροχή ἦταν ἀρκετὴ γιὰ νὰ κάνει τίς συνθήκες ἀφόρητες.
Τὸ λεπτὸ στρώμα χύματος πάνω στὸν ἀσβεστόλιθο, γίνονταν
ἀμέσως γλιστερὴ λίγδα καί, ἐφ' ὅσον περπατούσαμε πάντα σὲ
πλαγιά, ἦταν ἀδύνατο νὰ περπατᾶμε σταθερά. Σὲ σκοτεινές
νύχτες, ἔπεφτα συχνὰ μισὴ ντουζίνα φορές σὲ εἴκοσι μέτρα·
κι αὐτὸ ἦταν ἐπικίνδυνο, γιατί σήμαινε ὅτι τὰ κλειστὰ τῶν
ὄπλων μάγκωναν ἀπ' τὴ λάσπη. Ρούχα, ἀρβύλες, κουβέρτες
ἦταν περισσότερο ἢ λιγώτερο σκεπασμένα μὲ λάσπη μέρες ὀλό-
κληρες. Εἶχα φέρι ὄσα χοντρά ρούχα μποροῦσα νὰ κουβαλή-
σω, ἀλλὰ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἄντρες ἦταν τρομερὰ κακοντυμένοι.
Γιὰ ὀλόκληρη τὴ φρουρά, γύρω στοὺς ἑκατὸ ἄντρες, ὕψιρχαν
μόνο δώδεκα χλαῖνες πού ἔπρεπε νὰ παραβίνονται ἀπὸ βάρδια
σὲ βάρδια, καὶ οἱ περισσότεροι εἶχαν μόνο μιὰ κουβέρτα. Μιὰ
παγερὴ νύχτα, ἔκανα στὸ ἡμερολόγιό μου μιὰ λίστα τῶν ρού-
χων πού φοροῦσα. Παρουσιάζει κάποιον ἐνδιαφέρον σχετικὰ μὲ
τὴν ποσότητα τῶν ρούχων πού μπορεί νὰ κουβαλήσῃ τὸ ἀν-
θρώπινο σῶμα. Φοροῦσα μιὰ χοντρή φανέλλα καὶ σῶβρακο,
ἓνα φανελλένιο πουκάμισο, δύο πουλόβερ, μιὰ μάλλινη ζακέτ-
τα, ἓνα σακκάκι ἀπὸ δέρμα γουρουνιοῦ, βαμβακερὸ παντελόνι,
μακρυές γκαίτες, χοντρές κάλτσες, ἀρβύλες, ἓνα γερὸ ἀδιά-
βροχο καὶ ἓνα μάλλινο σκοῦφο. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἔτρεμα σὰν τὸ
φάρι· ὀμολογῶ ὁμῶς, ὅτι εἶμαι ἀσυνήθιστα εὐαίσθητος στὸ

κρύο.

Τὰ καυσόξυλα ἦταν τὸ μόνο πρᾶγμα πὺ εἶχε πραγματικά σημασία. Τὸ πρόβλημα μ' αὐτὰ ἦταν ὅτι οὐσιαστικά δὲν ὑπῆρχαν. Τὸ ἄθλιο βουνό μας, δὲν εἶχε οὔτε στίς καλές του μέρες πολλή βλάστηση καὶ σαρωνόταν ἐπὶ μῆνες ἀπὸ ξεπαγιαζμένους πολιτοφύλακες μὲ ἀποτελεσμα, νὰ ἔχη κατ' ὅτιδήποτε παχύτερο ἀπὸ ἓνα δάχτυλο. Ὅταν δὲν τρώγαμε, δὲν κοιμόμασταν, δὲν ἤμασταν σκοπιὰ ἢ σὲ ἀγγαρεία, ἤμασταν στὴν κοιλιάδα πίσω ἀπὸ τὶς γραμμὲς μας ψάχνοντας γιὰ ξύλα. Ὅλες μου οἱ ἀναμνήσεις γιὰ κείνη τὴν ἐποχὴ εἶναι ἀναμνήσεις ἀναρριχήσεων καὶ περιπλανήσεων, πάνω - κάτω στίς σχεδὸν κάθετες πλαγιές, πάνω στὸν κοφτερό ἀσβεστόλιθο, πὺ μᾶς ἔκανε κομμάτια τὶς ἀρβύλες μας, ἀρπάζοντας μὲ ζῆλο κάθε μικροσκοπικὸ ξερόκλαδο πὺ δρίσκαμε. Τρεῖς ἄνθρωποι πὺ ἔφαχναν δυὸ ὥρες, μπορούσαν νὰ μαζέψουν ἀρκετὰ ξύλα γιὰ νὰ κρατηθῆ ἢ φωτιά μιά ὥρα περίπου ἀναμμένη. Ὁ ζῆλος μὲς στὴν ἀναζήτηση ξύλων, μᾶς ἔκανε δλους βοτανολόγους. Τξεϊναμήσαμε κάθε φυτὸ πὺ φύτρωνε στὴν πλαγιά, ἀνάλογα μὲ τὶς «καυστικές» του ιδιότητες· τὰ διάφορα ρεῖκια καὶ χόρτα πὺ ἦταν καλὰ γιὰ προσάναμα ἀλλὰ καίγονταν σὲ λίγα λεπτά, τὸ ἀγριο δεντρολίθινο καὶ τοὺς μικροσκοπικοὺς ἀγκλωβότους θάμνους πὺ καίγονταν δταν ἢ φωτιά ἦταν καλὰ ἀναμμένη, τὶς βαλανιδιές πὺ εἶχε σταματήσει ἢ ἀνάπτυξή τους, μικρότερες ἀπὸ μιά φραγκοσταφυλιά, πὺ δὲν καίγονταν σχεδὸν καθόλου. Ὑπῆρχε ἓνα εἶδος καλαμιού, πολὺ καλὸ γιὰ προσάναμα, ἀλλὰ φύτρωνε μόνον στὴν κορυφὴ ἀριστερὰ ἀπὸ τὴ θέση μας καί, προκειμένου νὰ τὸ μαζέψουμε, ἔπρεπε νὰ βρεθοῦμε κάτω ἀπὸ τὰ ἐχθρικά πυρά. Ὅταν μᾶς ἔβλεπαν ἐκεῖ οἱ φασίστες πολυβολητές, ἔριχναν μιά δλόκληρη δεσμίδα, πὺ ἦταν δλη δική μας. Γενικά σημάδευαν ψηλὰ καὶ οἱ σφαῖρες τραγουδοῦσαν σὰν πουλιά πάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια μας, ἀλλὰ μερικές φορές χτυποῦσαν καὶ θρυμιμάτιζαν τὸν ἀσβεστόλιθο, σὲ ἐπικίνδυνα μικρὴ ἀπόσταση, ὅποτε πέφταμε μπρούμυτα στὸ ἔδαφος. Συνεχίζαμε, παρ' ὅλ' αὐτὰ, νὰ μαζεῦουμε καλάμια· τίποτε δὲν εἶχε σημασία σὲ σύγκριση μὲ τὰ καυσόξυλα.

Σὲ σύγκριση μὲ τὸ κρύο, τὰ ἄλλα προβλήματα φαίνονται μηδαμινὰ. Φυσικά δλοι μας ἤμασταν μόνιμα βρώμικοι. Τὸ νερό, ὅπως καὶ τὰ τρόφιμα, ἔρχονταν μὲ μουλάρια ἀπὸ τὸ Ἄλκομπιέρρε, καὶ τὸ μερίδιο τοῦ καθενὸς ἔβγαине περίπου,

Ένα λίτρο την ημέρα. Ήταν άπαισιο νερό, μόλις πιό διαφανές απ' τὸ γάλα. Θεωρητικά ήταν μόνο για νὰ πίνουμε, ἀλλὰ πάντα ἔκλεβα μιὰ γεμάτη καρβάνια για νὰ πλένομαι τὰ πρωῖνα. Πλενόμενα τὴ μιὰ μέρα καὶ ξυριζόμενα τὴν ἐπομένη δὲν ὑπῆρχε ποτὲ ἀρκετὸ νερὸ καὶ για τὰ δυό. Τὸ ὄχυρὸ βρωμοῦσε φριχτὰ καὶ, ἔξω ἀπὸ τὸν μικρὸ περιφραγμένο ἀπὸ τὸ πρόχωμα χῶρο, ὑπῆρχαν περιττώματα παντοῦ. Μερικοὶ πολιτοφύλακες, ἀποπατοῦσαν συστηματικὰ στὸ χαράκωμα, πράγμα ἀηδιαστικὸ ὅταν εἶσαι ἀναγκασμένος νὰ περπατᾶς στὸ σκοτάδι. Ἀλλὰ ἡ βρῶμα δὲν μὲ στεναχώρησε ποτέ. Ἡ βρῶμα εἶναι κάτι για τὸ ὅποιο ὁ κόσμος κάνει πολλὴ φασαρία. Εἶναι ἐκπληκτικὸ πόσο γρήγορα συνθῆζει κανεὶς νὰ τὰ θγάξει πέρα χωρὶς μαντήλι καὶ νὰ τρώη ἀπὸ τὴν τενεκεδένια καρβάνια πού χρησιμοποιεῖ καὶ για νὰ πλένεται. Ὅσοι τὸ νὰ κοιμόμαστε μὲ τὰ ρουχα ἦταν τλαιπιωρία μετὰ μιὰ ἢ δυὸ μέρες. Ήταν φυσικὰ ἀδύνατο νὰ θγάξῃ κανεὶς τὰ ρουχα του τὴν νύχτα καὶ ἰδίως τίς ἀρβύλες του ἔπρεπε νὰ εἶναι ἕτοιμος σὲ κάθε στιγμή για συναγερομὸ σὲ περίπτωσι ἐπιθεσίς. Σὲ ὀγδόντα νύχτες, ἔβγαλα τὰ ρουχα μου μονάχα τρεῖς φορές, ἂν καὶ κατάφερα περιστασιακὰ νὰ τὰ θγάξω τὴν ἡμέρα. Ἐκανε πολὺ κρύο ἀκόμα για τίς ψεῖρες, ἀλλὰ οἱ ἀρouraλοι καὶ τὰ ποντίκια ἀφθονοῦσαν. Λέγεται συχνὰ ὅτι δὲν βρίσκεις ἀρouraλους καὶ ποντίκια στὸ Ἴβιο μέρος, ἀλλὰ ὅμως γίνεται ὅταν ὑπάρχει ἀρκετὴ τροφή καὶ για τὰ δυό.

Ἀπὸ ἄλλες ἀπόψεις δὲν ἤμασταν ἄσχημα. Τὸ φαγητὸ ἦταν ἀρκετὰ καλὸ καὶ τὸ κρσοὶ ἀφθονο. Τὰ τοιγάρα χορηγοῦνταν ἀκόμα μὲ τὸ ρυθμὸ ἐνὸς πακέτου τὴν ἡμέρα, τὰ σπῖρτα μέρη παρὰ μέρα, καὶ ἀκόμα χορηγοῦνταν καὶ κερία. Ήταν πολὺ λεπτὰ κερία, ὅαν ἔκεινα πού δάζουν στίς χριστουγεννιάτικες τοῦρτες καὶ ἦταν διαδεδομένη ἡ ἀποφή, ὅτι εἶχαν λαφυραγωγῆθαι ἀπὸ ἐκκλησίους. Κάθε λάκκος, ἔπαιρνε καθημερινὰ ἑφτάμισυ ἑκατοστὰ κερὶ πού ἔκαιγε εἰκοσι περίπου λεπτά. Τότε ἦταν δυνατὸ νὰ ἀγοράσεις κερία, καὶ εἶχα φέρει μερικὰ κιλά μαζί μου. Ἀργότερα ἡ τρομερὴ ἔλλειψι σπῖρτων καὶ κεριῶν, ἔκανε ἄθλια τὴ ζωὴ. Δὲν καταλαβαίνετε τὴ σπουδαιότητα αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ἂν δὲν σὰς λείφουν. Σ' ἓνα νυχτερινὸ συναγερομὸ, για παράδειγμα, ὅταν καθένας μέσα στὸ λάκκο ψάχνει ν' ἀρπάξῃ τὸ ὄπλο του πατώντας στὰ μοῦτρα ὁποιοῦδήποτε, τὸ νάχεις τὴ δυνατὴτητα ν' ἀνάψεις ἓνα σπῖρτο, εἶναι

ζήτημα ζωής και θανάτου. Κάθε πολιτοφύλακας είχε ένα τσακμάκι βσκάς και μερικά μέτρα κίτρινο φυτίλι. Μετά τὸ ντουφέκι ἦταν ἡ σπουδαιότερη ἰδιοκτησία του. Τὰ τσακμάκια βσκάς ἔχουν τὸ μεγάλο πλεονέκτημα ν' ἀνάβουν στὸν ἀνεμο ἀλλὰ ἔκαιγαν χωρὶς φλόγα, ἔτσι ὥστε νὰ εἶναι ἀχρηστα γιὰ τὸ ἀνάμμα φωτιάς. Ὅταν ἡ ἔλλειψη σπέρτων ἦταν στὸ χειρότερο σημεῖο τῆς, ὁ μόνος τρόπος δημιουργίας φλόγας ἦταν νὰ βγάξουμε τὴ σφαῖρα ἀπὸ τὸ φυσίγγι καὶ νὰ προκαλοῦμε τὴν ἔκρηξή του μὲ τσακμάκι βσκάς.

Ζούσαμε μιὰ παράξενη ζωὴ — βρισκόμασταν σὲ πόλεμο μ' ἓνα ἀσυνήθιστο τρόπο, ἀν μπορούσε αὐτὸ νὰ ὀνομαστῆι πόλεμος. Ὀλόκληρη ἡ πολιτοφυλακὴ κορόϊδευε τὴν ἀδράνεια καὶ ἀπαιτοῦσε συνεχῶς νὰ μάθει γιατί δὲν μᾶς ἐπέτρεπαν νὰ ἐπιτεθοῦμε. Ἀλλὰ ἦταν ἐντελῶς φανερὸ ὅτι δὲν θὰ ὑπῆρχε μάχη γιὰ πολὺ ἀκόμα ἔκτος ἀν ὁ ἐχθρὸς τὴν ἀρχίζε πρώτος. Ὁ Ζῶρξ στὶς περιοδικὲς ἐπιθεωρήσεις του ἦταν τελείως εὐλικρινῆς μαζὺ μας. «Αὐτὸς δὲν εἶναι πόλεμος», συνήθιζε νὰ λέει, «εἶναι μιὰ ὀπερέττα μὲ ἓνα θάνατο πότε - πότε». Στὴν πραγματικότητα ἡ στασιμότητα στὸ μέτωπο τῆς Ἀραγωνίας, εἶχε πολιτικὲς αἰτίες γιὰ τὰς ὁποῖες δὲν ἤξερα τίποτε τότε· ἀλλὰ οἱ καθαρὰ στρατιωτικὲς δυσκολίες — ἐντελῶς ξέχωρα ἀπὸ τὴν ἔλλειψη ἐφοδίων τῶν ἀνδρῶν — ἦταν φανερὲς ὅ' ὅποιον δῆποτε.

Πρῶτα - πρῶτα ἦταν ἡ φύση τῆς περιοχῆς. Οἱ γραμμὲς οἱ δικές μας καὶ τῶν φασιστῶν, βρισκόνταν σὲ θέσεις τεράστιας φυσικῆς δυνάμεις πού κατὰ κανόνα μπορούσαν νὰ προσπελαθοῦν μόνο ἀπὸ μιὰ πλευρά. Μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι θὰ εἶχαν σκαφεῖ λίγο χαρακίματα, τέτοιες θέσεις δὲν μπορούν νὰ καταληφθοῦν ἀπὸ πεζικό, ἔκτος ἀν αὐτὸ διατεθῆι σὲ συντριπτικὰ ὑπέρτερους ἀριθμούς. Στὶς δικές μας θέσεις ἦ καὶ στὶς περισσότερες γύρω μας, μιὰ ντουζίνα ἄντρες μὲ δύο πολυβόλα, θὰ μπορούσαν νὰ ἀποκρούσουν ἓνα τάγμα. Ἀγκιστρωμένοι στὶς κορφές τῶν λόφων, ὅπως ἤμασταν, θὰ δίναμε ἐξαιρετοὺς στόχους στὸ πυροβολικό· ἀλλὰ πυροβολικό δὲν ὑπῆρχε. Μερικὲς φορὲς κύτταξα τριγύρω τὸ τοπίο καὶ ποθοῦσα — ὦ μὲ πόσο πάθος! — ἓνα ζευγάρι πυροβολαρχίες. Οἱ ἐχθρικές θέσεις θὰ μπορούσαν νὰ κατὰστραφοῦν, τόσο εὐκολα ὅσο σπάζουν τὰ καρύδια μ' ἓνα σφυρί. Ἀλλὰ στὴν πλευρά μας, πυροβόλα δὲν ὑπῆρχαν. Οἱ φασίστες κατάφεραν νὰ φέρουν ἓνα -

δυο πυροβόλα από τη Σαραγόσσα και να ρίξουν λίγες δόιδες, τόσο λίγες, που δεν πετύχαιναν ούτε την όρσοειρά και τουόσαν άκίνδυνα στις άδειες χαράδρες. Όταν αντιμετωπιζεις πολυβόλα και δεν έχεις πυροβολικό, τρία πράγματα μόνο μπορείς να κάνεις: να σκάψης χαρακώματα σε μιá άσφαλή άπόσταση και να χωθής μέσα — άς ποθμε τριακόσια έξήντα μέτρα — να προελάσεις στο άνοιχτό έδαφος και να σφαγείς, ή να κάνεις νυχτερινές επιθέσεις μικρής κλίμακας, που δεν θ' αλλάξουν τη γενική κατάσταση. Πρακτικά οι έναλλακτικές λύσεις είναι στασιμότητα ή αυτοκτονία.

Και πέρ' άπ' αυτό ήταν ή πλήρης έλλειψη πολεμικού ύλικού κάθε είδους. Χρειάζεται προσπάθεια για να κατανοηθεί πόσο άσχημα όπλισμένες ήταν τότε οι πολιτοφυλακές. Όποιαδήποτε Σχολή Έκπαιδεύσεως Άξιωματικών στην Άγγλία έμοιαζε πολύ περισσότερο με σύγχρονο στρατό, άπ' ότι έμεις. Το χάλι των όπλων μας ήταν τόσο έκπληκτικό που άξίζει να περιγραφεί λεπτομερώς.

Σ' αυτόν τον τομέα του μετώπου δλόκληρο το πυροβολικό συνίστατο σε τέσσερεις όλμους χαρακωμάτων με δ ε κ π έ ν τ ε βλήματα ό καθένας. Φυσικά ήταν υπερβολικά πολύτιμοι για να χρησιμοποιηθούν και φυλάγονταν στο Άλκουμπιέρρε. Ύπήρχαν πολυβόλα σε άναλογία κατά προσέγγιση ένα προς πενήντα άνδρες· ήταν μάλλον παλιά αλλά άρκετά εύστοχα μέχρι τριακόσια ή τετρακόσια μέτρα. Πέρ' άπ' αυτά είχαμε μόνο τουφέκια και ή πλειονότητά τους ήταν παλιοσίδερα. Ύπήρχαν τρεις τύποι σε χρήση: ό πρώτος ήταν το μακρύκαννο Μάουζερ. Αυτά σπάνια ήταν ήλικίας κάτω των είκοσι χρόνων, τα σκοπευτικά τους ήταν τόσο χρήσιμα ότο ένα σπασμένο ταχύμετρο και οι άδλακώσεις της κάννης είχαν καταστραφεί από τη σκουριά· ένα στα δέκα έβγαине καλούτοικο, όσόόσο. Έπειτα όπήρχε το βραχύκαννο Μάουζερ, ή «μουσκετόν», στην πραγματικότητα όπλο του ίππικού. Αυτά ήταν πιο δημοφιλή άπ' τ' άλλα γιατί ήταν ελαφρότερα, ήταν μικρότερος μεπλάς μέσα στο χαρακώμα και επίσης γιατί ήταν συγκριτικά καινούργια και φαίνονταν άποτελεσματικά. Στην πραγματικότητα ήταν σχεδόν άχρηστα. Είχαν γίνει άπό έπανασυναρμολογημένα μέρη, κανένα κινητό ούραιο δεν άνηκε στο όπλο του και τα τρία τέταρτα πάθαιναν με δεβαιότητα έμπλοκή μετά πέντε βολές. Ύπήρχαν επίσης μερικά Ούλντο-

στερ. Ήταν καλά γιά πυροβολισμούς αλλά τρομερά άστοχα και, έφ' όσον τά φυσίγγια τους δέν είχαν άγγιστρα, μπορούσες νά ρίχνεις μόνο μιá σφαίρα κάθε φορά. Τά πυρομαχικά ήταν τόσο σπάνια ώστε σέ καθέναν πού έρχόταν στη γραμμή, χορηγούνταν μόνο πενήντα φυσίγγια πού τά περισσότερα ήταν ύπερβολικά κακά. Τά Ισπανικής κατασκευής, φυσίγγια ήταν όλα ξαναγεμισμένα και προκαλούσαν έμπλοκή, ακόμα και στα καλύτερα ντουφέκια. Τά μεξικάνικα ήταν καλύτερα και έπομένως τά φύλαγαν γιά τά πολυδύλα. Τά καλύτερα άπ' όλα ήταν τά πυρομαχικά γερμανικής κατασκευής αλλά, έφ' όσον προέρχονταν μόνο άπό αίχμαλώτους ή αυτόμολους, δέν ύπήρχαν πολλά. Πάντα φύλαγα μιá δεσμίδα γερμανικά ή μεξικάνικα φυσίγγια στην τσέπη μου, γιά περίπτωση ανάγκης. Άλλά στην πράξη όταν ή στιγμή παρουσιαζόταν, σπάνια πυροβολούσα' φοβόμουν πολύ μήπως τό καταραμένο πρᾶγμα πάθει έμπλοκή και έπιθυμούσα πολύ νά έχω τουλάχιστον ένα φυσίγγι πού θά έκπυρσοκροτούσε.

Δέν είχαμε ούτε κρᾶνη, ούτε ξιφολόγχες, ελάχιστη περίστροφα ή άλλα πιστόλια και όχι περισσότερες χειροβομβίδες άπό μιá ανά πέντε ή έξη άντρες. Ή χειροβομβίδα πού ήταν σέ χρήση τότε ήταν ένα τρομακτικό αντικείμενο γνωστό σαν «όόμβα F.A.I.» γιατί πρωτοκατασκευάστηκε άπ' τους Ήναρχικούς τις πρώτες μέρες του πολέμου. Ήταν στο πρότυπο της χειροβομβίδας Μίλλς αλλά ο μοχλός συγκρατιόταν όχι μέ περόνη αλλά μέ ταινία' έσπαζες την ταινία και ξεφορτωνόσουν την χειροβομβίδα μέ τη μεγαλύτερη δυνατή ταχύτητα. Λεγόταν ότι οι χειροβομβίδες αυτές ήταν «άμερόληπτες»: σκότωναν και αυτόν στον όποιο ρίχνονταν και αυτόν πού τις έριχνε. Υπήρχαν και άλλοι τύποι, ακόμα πιό πρωτόγονοι αλλά πιθανώς κάπως λιγότερο επικίνδυνες — γιά κείνον πού τις έριχνε, έννοώ. Δέν ήταν παρά στα τέλη Μαρτίου πού είδα χειροβομβίδα νά άξίζει τον κόπο νά πεταχθεί.

Ξέχωρα άπό τά δπλα ύπήρχε έλλειψη όλων των πολεμικών ειδών δευτερεύουσας ανάγκης. Δέν είχαμε χάρτες, γιά παράδειγμα. Ή Ήσπανία δέν είχε ποτέ χαρτογραφηθεί πλήρως και οι μόνοι έμπειριστατωμένοι χάρτες της περιοχής ήταν οι παλιοί στρατιωτικοί, πού βρίσκονταν σχεδόν όλοι στα χέρια των φασιστών. Δέν είχαμε τηλεμέτρα, τηλεσκοπία, περισκόπια, κυάλια (έκτός άπό μερικά ιδιωτικά), φωτοβολί-

δες ή φώτα Βέρυ, συρματοκόπτες, έργαλεία όπλουργού, σχεδόν όστε όλικά καθαρισμού. Οί Ισπανοί φαίνονταν νά μήν έχουν άκούσει ποτέ για σχοινοκαθαριστήρες και έδειξαν έκπληξη όταν κατασκευάσα έναν. Όταν ήθελε κανείς νά καθαρίση τό όπλο του, τό πήγγαινε στό λοχία, πού είχε μία μακρυνά μπρούτιζινη βέργα μόνιμα στραβωμένη, έτσι ώστε έξυνη τις άδλακώσεις της κάννης. Δέν υπήρχε ούτε γράσσο όπλων. Γρασσάραμε τά όπλα μας μέ έλαιόλαδο, όταν μπορούσαμε νά τό βροθμε' έχω γρασσάρει τό όπλο μου μέ θαζελίνη, κρύα κρέμα κι άκόμα μέ χοιρινό λίπος. Έπί πλέον, δέν υπήρχαν φανάρια ή ήλεκτρικοί φακοί — εκείνο τόν καιρό δέν υπήρχε, πιστεύω, τίποτε παρόμοιο μέ ήλεκτρικό φακό σ' όλόκληρο τόν τομέα μας του μετώπου και δέν μπορούσες νά αγοράσεις έναν, πουθενά κοντύτερα από τη Βαρκελώνη και, άκόμα και κεί, μέ μεγάλη δυσκολία.

Καθώς ό χρόνος περνούσε και οι άσκοποι πυροβολισμοί άνηχοΰσαν άνάμεσα στους λόφους, άρχισα ν' άναρωτιέμαι μέ αξιάνόμενο σκεπτικισμό, αν θα συνέβαινε ποτέ τίποτα πού θα έδινε λίγη ζωή, ή μάλλον λίγο θάνατο, σ' αυτή την παρωδία πολέμου. Πολεμούσαμε έναντίον της πνευμονίας, όχι έναντίον ανθρώπων. Όταν τά χαρακώματα απέχουν μεταξύ τους περισσότερο από πεντακόσια μέτρα, κανείς δέν βρίσκει τόν στόχο του παρά μόνον τυχαία. Φυσικά υπήρχαν άπώλειες, αλλά στην πλειοψηφία τους προκαλούνταν από τους ίδιους τους παθόντες. Αν θυμάμαι καλά, οι πρώτοι έντε άνθρωποι, πού είδα πληγωμένους, είχαν όλοι τραυματιστεί μέ τά δικά τους όπλα — δέν έννοώ έκούσια, αλλά λόγω άτυχήματος ή άπροσεξίας. Τά φθαρμένα τουφέκια μας, ήταν από μόνα τους ένας κίνδυνος. Μερικά άπ' αυτά, είχαν την άτιμη συνήθεια νά έκπυροσοχροτούν, αν ό υποκόπανος χτυπούσε στό έδαφος' είδα έναν άνθρωπο, πού του πήρε ή σφαίρα πέρα - πέρα τό χέρι του, άπ' αυτήν την αίτία. Και στό σκοτάδι οι νεοούλλεχτοι, πάντα πυροβολούσαν ό ένας τόν άλλο. Κάποτε, ένώ δέν ήταν καλά - καλά όστε σούρουπο, ένας σκοπός μοδριξε από άπόσταση δεκαοχτώ μέτρων αλλά άστόχησε κατά ένα μέτρο — ό Θεός ξέρει πόσες φορές σώθηκε ή ζωή μου, χάρις στά Ισπανικά σάνταρντ σκοποβολής. Μία άλλη φορά βγήκα περιπολία στην όμίχλη και είχα προνοητικά είδοποιήσει από πριν τόν έπικεφαλής της φρουράς. Άλλά γυρίζοντας σκόνταφα σ' έναν θά-

μνο, ό τρομαγμένος σκοπός φώναξε ότι έρχονται οι φασίστες και είχα την εύχαρίστηση ν' άκούω τον επικεφαλής της φρουράς, νά διατάζει ταχύ πυρ προς την κατεύθυνσή μου. Φυσικά έπεσα κάτω και οι σφαίρες πέρασαν από πάνω μου, χωρίς νά με πετύχουν. Τίποτα δέν θά πείση έναν Ίσπανό, τουλάχιστον ένα νέο Ίσπανό, ότι τά πυροβόλα δίπλα είναι επικίνδυνα. Μιά φορά, μάλλον άργότερα από τό παραπάνω έπεισόδιο, φωτογράφιζα κάποιους πολυβολητές μέ τό δίπλο τους, πού ήταν στραμμένο κατ' εύθειαν επάνω μου.

«Μήν ρίχνετε», είπα μισοαστεία καθώς έστίαζα την κάμερα.

«Α! , όχι, δέν θά ρίξουμε».

Τήν επόμενη στιγμή άκούστηκε ένα τρομακτικό μούγγρισμα και ένα χαλάζι σφαίρες πέρασε δίπλα απ' τό πρόσωπό μου, τόσο κοντά, πού τό μάγουλό μου κεντρίστηκε από κόκκους χορδίτη. Δέν έγινε μέ πρόθεση, αλλά οι πολυβολητές τό θεώρησαν σπουδαίο καλαμπούρι. Όσοσο λίγες μόνο μέρες πριν, είχαν δει έναν ήμιονηγό νά πυροβολείται τυχαία από έναν πολιτικό εκπρόσωπο, πού έκανε άστεία μ' ένα αυτόματο πιστόλι και έστειλε πέντε σφαίρες στά πνευμόνια του ήμιονηγού.

Τά δύσκολα συνθήματα πού χρησιμοποιούσε τότε ό στρατός, ήταν μία δευτερεύουσα πηγή κινδύνου. Ήταν εκείνα τά κουραστικά διπλά συνθήματα, όπου μία λέξη πρέπει νά άπαντηθεί μέ μία άλλη. Συνήθως ήταν έξυφωτικά και επαναστατικής φύσης, όπως «Κουλτούρα — προγκρέσο» ή «Σιρένος — ίνβενθίμπλες», και ήταν συχνά αδύνατον νά κάνεις άγράμματους σκοπούς νά θυμούνται αυτές τίς πομπώδεις λέξεις. Μιά νύχτα, θυμάμαι, όταν τό σύνθημα ήταν «Καταλόνια - έρόικα», μέ πλησιάζει ένα φεγγαροπρόσωπο χωριατόπαιδο* και μου ζήτησε νά του εξηγήσω:

«Έρόικα — τί σημαίνει έρόικα».

Τού είπα ότι σημαίνει ότι και τό «εγαγιέντε». Λίγο άργότερα ανέβαινε σκουντουφλώντας τό χαράκιωμα στό σκοτάδι, και ό σκοπός του φώναξε:

«Άλτο! Καταλόνια!»

«Βαίέντε» ούρλιαξε ό Χάιμε, σίγουρος ότι έλεγε τη σωστή λέξη.

* Πού λεγόταν Χάιμε Ντομένεκ.

Μπάμ!

‘Ο σκοπός αστόχησε όμως. Σ’ αυτόν τον πόλεμο δλοι άσχοηοσαν πάντα, όταν ήταν ανθρώπινα δυνατό.

4

‘Όταν είχα περίπου τρεις εβδομάδες στο μέτωπο, ένα τμήμα είκοσι ή τριάντα άντρών σταλμένο από την ‘Αγγλία, μέσω του I.L.P., έφτασε στο ‘Αλκουμπιέρρε και προκειμένου να βρίσκονται δλοι οι ‘Αγγλοι μαζί στο μέρος αυτό του μετώπου, ο Ούβλιιαμς κι’ εγώ άποσπασθήκαμε σ’ αυτούς. ‘Η νέα μας θέση ήταν στο Μόντε ‘Όσκοορο, μερικά μίλια δυτικώτερα και σέ άπόσταση ορατότητας άπ’ τη Σαραγόσσα.

‘Η θέση ήταν άγκιστρωμένη σ’ ένα είδος κόψης ξυραφιού από άσβεστόλιθο, με λάκκους σκαμένους οριζόντια στον γκρεμό, σαν φωλιές πετροχειλιδονιών’ είσχωροσαν στο έδαφος σέ μεγάλο βάθος και ήταν πίσσα σκοτάδι και τόσο χαμηλοί, πού δέν μπορούσες ούτε νά γονατίσεις, πολύ περισσότερο νά σταθείς. Στις κορυφές άριστερά μας, ύπήρχαν δύο ακόμα θέσεις του P.O.U.M., πού ή μία άπ’ αυτές είχε γίνει άντικείμενο θαυμασμού για κάθε άντρα στο μέτωπο, γιατί ύπήρχαν εκεί τρεις πολιτοφυλάκισσες πού μαγεύρουαν. Οι γυναίκες έκεινες, δέν ήταν άκριθώς ώραιες, αλλά κρίθηκε άναγκαίο νά άπαγορευτή στους άντρες άλλων λόχων νά πηγαίνουν εκεί. Πεντακόσια περίπου μέτρα δεξιά μας, ύπήρχε ένα όχυρό του P.S.U.C., στην καμπή του δρόμου πρós τó ‘Αλκουμπιέρρε. Έκει άκριθώς, ο δρόμος άλλαζε κυρίους: Τή νύχτα μπορούσε κανείς νά δει τά φωτα των δικών μας φορτηγών άνεφοδιασμού πού άνέβαιναν τó φιδωτό δρόμο από τó ‘Αλκουμπιέρρε, και, ταυτόχρονα των φασιστών νά έρχονται από τη Σαραγόσσα. Μπορούσε κανείς νά δει την ίδια τη Σαραγόσσα, μιά λεπτή γραμμή από φωτα, όπως τά φωτισμένα φινιστρίνια ένός πλοίου, δώδεκα μίλια νοτιοδυτικά. Τά κυβερνητικά στρατεύματα την άτένιζαν άπ’ αυτήν την άπόσταση και την άτενίζουν ακόμα.

‘Υπήρχαν περίπου τριάντα από μας, συμπεριλαμβανομένου κι’ ένός ‘Ισπανού (του Ραμόν, του κουνιάδου του Ούβλ-

λιας) και μιά ντουζίνα Ίσπανοί πολυβολητές. Πέρα από ένα - δυό αναπόφευκτους ενοχλητικούς — γιατί όπως ξέρουν όλοι, ό πόλεμος προσελκύει στοιχειά του υπόκοσμου — οι Άγγλοι αποτελούσαν μιά εξαιρετική ομάδα, — σωματικά και διανοητικά. Ίσως ό καλύτερος τής παρέας ήταν ό Μπόμπ Σμάιλι — ό έγγονός του γνωστού ηγέτη των έργατων όρυχείων — που άργότερα βρήκε τό θάνατο — έναν άσχημο και χωρίς νόημα θάνατο—στη Βαλένθια. Τό γεγονός ότι οι Ίσπανοί και οι Άγγλοι πάντα τά πήγαιναν καλά, παρά τις γλωσσικές δυσκολίες, σημαίνει πολλά για τόν χαρακτήρα των Ίσπανών. Ανακαλύψαμε ότι όλοι οι Ίσπανοί ήξεραν δυό άγγλικές εκφράσεις: ή μιά ήταν «Ό' κέυ μπέϊμπυ» κι' ή άλλη ήταν μιά λέξη που χρησιμοποιούσαν οι πουτάνες τής Βαρκελώνης στις συναλλαγές τους με Άγγλους ναυτικούς και φοβόυμαι ότι οι εκδότες δέν θά τήν τύπωναν.

Και πάλι τίποτε δέν συνέβαινε κατά μήκος του μετώπου μόνο οι τυχαίοι πυροβολισμοί και, πολύ σπάνια ή έκρηξη κάποιου βλήματος όλμου των φασιστών που μάς έστειλε όλους τρέχοντας στο ψηλότερο χαράκωμα για νά δούμε σέ ποιό λόφο έσκαζαν οι βίδες. Ό έχθρός ήταν κάπως κοντύτερα σέ μάς εδώ, ίσως τριακόσιες ή τετρακόσιες γυάρδες μακρυσά. Η πιό κοντινή τους θέση ήταν ακριβώς άπέναντί μας με μιά φωλιά πολυβόλου που οι πολεμίστρες της μάς ώθοσαν μόνιμα νά σπαταλάμε φυσίγγια. Οι φασίστες σπάνια έκαναν τόν κόπο νά ρίξουν τουφεκιές, αλλά έστελναν με ακρίβεια ριπές πολυβόλου. Έν πάσει περιπτώσει πέρασαν δέκα μέρες ή και περισσότερο πριν από τήν πρώτη μας άπώλεια. Οι στρατιώτες άπέναντί μας ήταν Ίσπανοί, αλλά σύμφωνα με τούς αυτόμολους υπήρχαν λίγοι Γερμανοί ύπαξιωματικοί ανάμεσά τους. Κάποτε στο παρελθόν υπήρχαν και Μαροκινοί εκεί — οι φουκαράδες, πόσο θά ξνοιωθαν τό χρσο — γιατί έξω στη νεκρή ζώνη βρισκονταν ένας νεκρός Μαροκινός που αποτελούσε ένα άπ' τά αξιοθέατα της τοποθεσίας. Ένα ή δυό μιλία άριστερά μας τό μέτωπο έπαυε νά είναι συνεχές και διακόπτονταν από μιά λωρίδα γης, σέ χαμηλότερο ύψόμετρο με πυκνά δέντρα που δέν άνηκε ούτε στους φασίστες ούτε σέ μάς. Και έμεις και εκείνοι κάναμε περιπολίες στο φως της ημέρας. Δέν ήταν άσχημη διασκέδαση από προσκοπική άποψη, αν και δέν είδα ποτέ φασιστική περίπολο πιό κοντά από με-

ρικές εκατοντάδες μέτρα. "Αν σερνόσουν με την κοιλιά σου για πολλή ώρα, μπορούσες να μπής μέσα στις φασιστικές γραμμές κι' ακόμα να δεις την αγροικία που ανέμιζε ή μοναρχική σημαία και πού ήταν το τυπικό άρχηγείο των φασιστών. Περιστασιακά της ρίχναμε δημοβροντίες με τις τουφεκίες μας και άμέσως καλυπτόμασταν προτού τα πολυβόλα μπορέσουν να μας έντοπίσουν. Έλπίζω να είχαμε σπάσει μερικά τζάμια, αλλά ή απόσταση ήταν δεκατόσια μέτρα γεμάτα, και με τα ντουφέκια πού είχαμε δέν μπορούσαμε να βεβαιωθούμε αν χτυπήσαμε ακόμα κι' ένα σπίτι σ' αυτήν την απόσταση.

"Ο καιρός ήταν συνήθως καθαρός και κρύος, μερικές φορές είχε ήλιο το μεσημέρι, αλλά πάντα κρύο. Έδω κι' εκεί στο χώμα των λοφοπλαγιών έβρισκε κανείς τα πράσινα μπουμπούκια της αγρίας ζαφυράς να ξεπετάγονται, ήταν φανερό ότι ή άνοιξη έρχόταν, αλλά έρχόταν σιγά - σιγά. Οι νύχτες ήταν πιδ κρύες παρά ποτέ. Μετά τη βάρδια μας, τις μικρές ώρες συνηθίζαμε να μαζεύουμε ότι άπόμεινε στο μαγειρείο και να στεκόμαστε μετά πάνω στην έρυθροπυρωμένη χόβολη. Έκανε κακό στις άρβύλες αλλά πολύ καλό στα πόδια. "Αλλά ύπήρχαν πρωινά πού ή θέα του λυκαυγους άνάμεσα στις βουνοκορφές έκανε αξία λόγου την άγρύπνια σέ άκατάλληλες ώρες. Δέν μ' άρέσουν τα βουνά, ακόμα και από την άποψη του αξιοθέατου. "Αλλά μερικές φορές, το πρωινό πού χάραζε πίσω από τις λοφοκορφές στα μετόπισθεν, οι πρώτες λεπτές χρυσαφένιες λάμψεις, σάν σπαθιά πού έσχιζαν το σκοτάδι και, ύστερα, το φώς πού δυνάμωνα και οι θάλασσες από άλιχα σύνεφα πού άπλώνονταν σέ ασύλληπτες άποστάσεις, αξίζαν να τά δεις, ακόμα κι' αν είχες ξαγρυπνήσει όλη νύχτα, ακόμα κι' αν τα πόδια σου είχαν μουδιάσει από τά γόνατα και κάτω, και σχεπτόσουν βλοσυρός ότι δέν είχες έλπίδα να φας πριν περάσουν άλλες τρεις ώρες. Στην διάρκεια αυτής της έστρατίας έβλεπα το γλυκοχάραμα συχνότερα άπ' ότι σ' όλόκληρη την ύπόλοιπη ζωή μου — ίσως ακόμα κι' από ότι στα χρόνια πού θ' άκολουθήσουν, έλπίζω.

Είχαμε έλλειψη άνδρων εκεί, πράγμα πού σήμαινε περισσότερες ώρες σκοπιάς και άγγαρείας. "Αρχισα να ύποφέρω από έλλειψη ύπνου πού είναι αναπόφευκτη ακόμα και στον πιδ ήσυχο πόλεμο. Έκτός από τις σκοπιές και τις περιπολίες ύπήρχαν συνέχεια νυχτερινοί συναγερμιοί και έπιφυλακές και,

σ' οποιαδήποτε περίπτωση, δέν μπορείς νά κοιμηθείς κανονικά μέσα σέ μιὰ κτηνώδη τρύπα στό έδαφος, ένώ τά πόδια σου πονοϋν άπ' τό κρυό. Δέν νομίζω ότι πέρασα περισσότερο άπό καμμιά δωδεκαριά είκοσιτετράωρα τούς πρώτους τρεις ή τέσσερεις μήνες στό μέτωπο, άπό τ' άλλο μέρος είναι σίγουρο ότι δέν ύπήρξαν δώδεκα νύχτες πού νάχω κοιμηθεί καλά. Είκοσι ή τριάντα ώρες ύπνου τήν έβδομάδα ήταν κάτι έντελώς συνηθισμένο. Τά άποτελέσματα αύτης τής κατάστασης δέν ήταν τόσο άσχημα όσο θά άναμένονταν, βέβαια άποβλακόνωνταν κανείς και τό σκαρφάλωμα πάνω - κάτω στους λόφους, γινόνταν όλοένα και δυσκολώτερο άντι εύκολώτερο, αλλά αισθανόμασταν καλά. Είμαστε μόνια πεινασμένοι — θεέ μου, πόσο πεινασμένοι. Όποιαδήποτε τροφή φαίνονταν καλή, άκόμα και τά ξερά φασόλια γίγαντες, τά όποια όλοι στην Ίσπανία έμαθαν νά μισοϋν. Τό νερό μας, αύτό πού ύπήρχε, έρχονταν άπό μίλια μακριά, πάνω σέ μουλάρια ή σέ μικρά ταλαίπωρα γαϊδουράκια. Για κάποιον άγνωστο λόγο οι χωρικοί τής Άραγωνίας μεταχειρίζονταν καλά τά μουλάρια τους, ένώ τά γαϊδούρια τους άπαίσια. Άν ένας γάιδάρος άρνοϋνταν νά προχωρήσει ήταν πολύ συνηθισμένο νά τόν κλωτσάνε στους όρχεις. Η χορήγηση κέριαν είχε σταματήσει και τά σπέρτα είχαν άρχίσει νά τελειώνουν. Οι Ίσπανοί μας έμαθαν πώς νά κάνουμε λάμπες έλαιολάδου άπό ένα κονσερβοκούτι συμπυκνωμένου γάλακτος, έναν κάλυκα, ή ένα κομμάτι κουρέλι. Όταν ύπήρχε έλαιόλαδο, πράγμα όχι συχνό, αύτά τά πράγματα έκαιγαν τρεμοπαίζοντας μέ πολύ καπνό, μέ ισχύ ενός τετάρτου κηρίου, πού έφτανε μόνο, για νά δλέψεις τό τουφέκι σου δίπλα σου.

Δέ φαινόταν έλπίδα νά γίνει πραγματική μάχη. Όταν άφήσαμε τό Μόντε Ποσέρο είχα μετρήσει τά φυσίγγια μου και ανακάλυφα ότι μέσα σέ τρεις εβδομάδες περίπου είχα ρίξει τρεις πυροβολισμούς στον έχθρό. Λέγεται ότι χρειάζονται χίλιες σφαίρες για νά σκοτωθεί ένας άνθρωπος και μέ τό ρυθμό αύτό θά άπαιτιόνταν είκοσι χρόνια για νά σκοτώσω τόν πρώτο μου φαίστα. Στο Μόντε Όσκοόρο πυροβολούσαμε συχνότερα τίς αντίπαλες γραμμές αλλά έχω τή λογική βεβαιότητα, ότι ποτέ δέν κτύπησα κανένα. Πραγματικά, σ' εκείνο τό μέτωπο και σ' εκείνη τήν περίοδο τοϋ πολέμου τό πραγματικό όπλο δέν ήταν τό τουφέκι αλλά ό τηλεόσας. Όταν άνίκα-

νος να σκοτώσεις τον έχθρό σου φωνάζεις σ' αυτόν. Αυτή η μέθοδος πολέμου είναι τόσο ασυνήθιστη, ώστε χρειάζεται ν' αναπτυχθεί.

Όπου οι αντίπαλες γραμμές θρυσκόνταν σ' απόσταση τέτοια ώστε να μπορεί ν' άκουσται φωνή από χαράκιμα σε χαράκιμα υπήρχε πάντα ανταλλαγή κραυγών. Από μας «Φασίστες - Μαρικόνες» — από τους φασίστες: «Βίβα Έσπάνια Βίβα Φράνκο» — ή, όταν ήξεραν ότι είχαν απέναντί τους Άγγλους: «Γυρίστε σπίτια σας, Έγγλέζοι. Δεν θέλουμε ξένους εδώ».

Στην κυβερνητική πλευρά, στις κομματικές πολιτοφυλακές, ή μετάδοση της προπαγάνδας με κραυγές για την ύπνωση του ήθικου του έχθρου είχε αναπτυχθεί σε μία πλήρη τεχνική. Σε κάθε κατάλληλη θέση, άνδρες συνήθως πολυβολητές, στέλλονταν για ύπηρεσία «κραυγατριών» εφοδιασμένοι με τηλεβόες.

Έν γενει φώναζαν γεμάτοι επαναστατικό αίσθημα και εξηγοούσαν στους φασίστες φαντάρους ότι δεν ήταν τίποτα μισοφόροι του διεθνούς καπιταλισμού, ότι πολεμούσαν για την ίδις τους την τάξη, κλπ. και τους παύτρυναν να έρθουν με το μέρος μας. Αυτά επαναλαμβάνονταν από διαδοχικές βάρδιες, μερικές φορές συνεχίζονταν όλοκληρη τη νύχτα. Δεν υπήρχαν παρά ελάχιστες άμφιβολίες για το ότι πετύχαιναν το σκοπό τους, όλοι συμφωνούσαν ότι ή άργή αιμμοραγία του φασιστικού στρατού από τις αυτομολήσεις έν μέρει όφείλονταν σ' αυτό. Άν κανείς το πολυσκεφθεί, όταν κάποιος φουκαράς σκοπός πρώην μέλος κανενός σοσιαλιστικού ή άναρχικού συνδικάτου, που στρατεύθηκε παρά τη θέλησή του — ξεπαγιάζει στο κόστο του, το σύνθημα «Μην πολεμάτε ενάντια στην τάξη σας» άντηγώντας συνεχώς μέσα στο σκοτάδι όπωσδήποτε θα του προκαλέσει μία έντύπωση. Μπορεί να δημιουργηθεί όλη ή διαδικασία άνάμεσα στη λιποταξία και στη μη λιποταξία. Μία τέτοια διαδικασία φυσικά δεν ταιριάζει με την Άγγλική άντίληψη για τον πόλεμο. Όμολογώ ότι αισθάνθηκα έκπληξη και σοκαρίστηκεν όταν το πρωτοείδα να γίνεται. Τι ίδίες! Να προσπαθείς να προσεταιρισθείς τον έχθρό σου άντι να τον πυροβολείς! Τώρα πιστεύω ότι ήταν άπ' όποιανδήποτε άποψη μία θεμιτή ένέργεια. Στο συνηθισμένο πόλεμο χαρακιμάτων, όταν δεν υπάρχει πυροβολικό, είναι έξαιρετικά δύσκολο να έπιφέ-

ρεις απώλειες στον έχθρο χωρίς να υποστείς ο ίδιος έναν ίσο αριθμό απωλειών. "Αν μπορείς να εξουδετερώσεις έναν κάποιον αριθμό αντρών κάνοντάς τους να λιποτακτήσουν, τόσο το καλύτερο, οι αυτόμολοι είναι πράγματι πιο χρήσιμοι από τα πτώματα, γιατί μπορούν να δώσουν πληροφορίες. "Αλλά ή αιτία, που μας αποθάρρυνε όλους, μας έκανε να αισθανθούμε ότι οι "Ισπανοί δεν έβλεπαν τον πόλεμό τους με την αναγκαία σοβαρότητα. "Ο κράχτης στο φυλάκιο του P.S.I.'C. κάτω δεξιά μας ήταν καλλιτέχνης στο είδος του. Μερικές φορές, αντί να φωνάζει επαναστατικά συνθήματα έλεγε απλώς στους φασίστες πόσο καλύτερα τρεφόμασταν σε σύγκριση, μ' αυτούς, ή παρουσίαση του κυβερνητικού σιτηρεσίου ήταν μάλλον κάπως φανταστική: «Φρυγανιές με βούτυρο», — άκουγες τη φωνή του ν' αντηλαλεί στην έρημη κοιλάδα — «Τρώω φρυγανιές με βούτυρο εδώ πέρα. "Υπέροχες φέτες φρυγανιάς με βούτυρο». Δεν αμφισβάλλω ότι, όπως και οι υπόλοιποι από μας, δεν είχε δει βούτυρο εδώ και εβδομάδες ή μήνες, αλλά στις παγερές νύχτες ή ειδηση της φρυγανιάς με βούτυρο έκανε ίσως να τρέχουν σάλια από πολλά φασιστικά στόματα. "Έκανε ακόμα και τα δικά μου σάλια να τρέχουν, αν και ήξερα ότι έλεγε ψέμματα.

Μία μέρα του φλεβάρη είδαμε ένα φασιστικό αεροπλάνο να πλησιάζει. "Όπως ήταν φυσικό, ένα πολυβόλο ξεθάφτηκε και πήρε θέση μάχης σ' ένα κρίσιμο σημείο. Ταυτόχρονα οι γεμιστήρες του τὸ πλαισίωσαν και ὁ καθένας μας βρέθηκε με την πλάτη στο χῶμα, γιὰ νὰ ἔχει ἕνα καλύτερο φάσμα σκόπευσης. Οι διασπαρμένες θέσεις μας δεν ήταν αξιες λόγου γιὰ νὰ βομβαρδιστούν και ἐφαρμύζοντας τὸ συνηθισμένο κανόνα τους, κάνοντας ἕνα κύκλο γύρω ἀπὸ τις θέσεις μας, ἀπομακρύνονταν γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὰ πυρὰ τῶν πολυβόλων. Σ' αὐτὴ ἑμως τὴν περίπτωση, πετώντας ἀκριβῶς ἀπὸ πάνω μας, ξέρασε ὄχι βόμβες, ἀλλὰ κάτι ἄσπρα πραγματάκια πὺ στροφογύριζαν συνέχεια στὸν ἄερα. Λίγα ἔπεσαν στὶς θέσεις μας. "Ἦταν φύλλα τῆς φασιστικῆς ἐφημερίδας «*Ἡμερησία τῆς Ἀραγωνίας*», πὺ ἀνακοίνωναν τὴν πτώση τῆς Μάλαγας.

"Ἐκείνη τὴ νύχτα οἱ φασίστες ἔκαναν μιὰ καταδικασμένη σὲ ἀποτυχία ἐπίθεση. Μόλις πὺ κατέβαινα στὸν πρόχειρο κοιτῶνα μισοπεθαμμένος ἀπ' τὴν ἀσπνία, δταν μιὰ βροχὴ ἀπὸ σφαίρες ἀρχισε νὰ περνᾷ πάνω ἀπ' τὰ κεφάλια μας. Κάποιος

φώναζε στο χαράκιμα: «Μας ρίχνουν». Ἄρπαξα τὸ τουφέκι μου καὶ σύρθηκα ὡς τὴ θέση μου, πού βρισκόταν στὴν αἰχμὴ τοῦ σχηματισμοῦ δίπλα στὸ πολυβόλο. Ἐπικρατοῦσε ἓνα ἀπόλυτο σκοτάδι καὶ ἓνας διαβολικὸς θόρυβος. Οἱ βολές πού ρίχνονταν ἐναντίον μας — ὑπολογίζω γύρω στὰ πέντε πολυβόλα — καθὼς καὶ οἱ χειροβομβίδες τῶν φασιστῶν προξενούσαν μὲ ἀειρὰ ἀπὸ ἐκρίξεις καὶ πολλὴ φασαρία χωρὶς ἀποτελέσματα.

Μέσα στὸ σκοτάδι, κάτω στὴν κοιλάδα πρὸς τ' ἀριστερά μας, ἔβλεπα τὴν πρασινωπὴ ἀστραπὴ ἀπ' τὶς καραμπίνες καθὼς μὲ μικρὴ φασιστικὴ περίπολος προσπαθοῦσε νὰ συνταχθεῖ στὶς κύριες γραμμὲς τους. Οἱ σφαῖρες πέρασαν τριγύρω μας καὶ χανόντουσαν στὸ σκοτάδι. Μερικὲς βόιδες πέρασαν σφुरίζοντας ἀπὸ πάνω μας, ἀλλὰ δὲν ἔπεσαν κοντὰ μας καὶ (ὅπως ἦταν συνηθισμένο σ' αὐτὸ τὸν πόλεμο) οἱ περισσότερες δὲν ἔσκασαν κἂν. Τὰ πράγματα δυσκόλεψαν γιὰ μιὰ στιγμὴ, ὅταν καὶ ἄλλο ἓνα πολυβόλο ἄρχισε νὰ δουλεύει πίσω ἀπ' τὶς γραμμὲς μας στὴν κορφὴ τοῦ λόφου. Στὴν πραγματικότητά ὅμως εἶχε μεταφερθεῖ γιὰ δική μας ὑποστήριξη, ἀλλὰ γιὰ τὴν ὥρα ἔμοιαζε σὰν νὰ εἴμαστε περικυκλωμένοι. Καὶ ἀκριβῶς αὐτὴ τὴ στιγμὴ τὸ πολυβόλο μας μπλοκάρισε, ὅπως πάντοτε μπλοκάρει μ' αὐτοὺς τοὺς ἀπαίσιους γεμιστήρες καὶ ἡ βέργα δὲν βρισκόταν πουθενά σ' αὐτὴ τὴν ἀδιαπέραστη νύχτα. Τὸ μόνο ποὺ μοδμενε ἦταν νὰ μείνω ἀκούνητος καὶ νὰ περιμένω νὰ μὲ χτυπήσουν. Οἱ Ἴσπανοὶ πολυβολητὲς δὲν ἔλεγαν νὰ καλυφθοῦν, τὸ ἀντίθετο. Ἡ ὀλικὴ ἐμπειρία, ἂν καὶ ἦταν πολὺ ἔντονη, ἦταν παράλληλα πολὺ ἐνδιαφέρουσα. Πράγματι, ἦταν ἡ πρώτη φορὰ πού εἶχα τὴν ἐμπειρία νὰ μιλῶ κάτω ἀπὸ τέτοιες συνθηκὲς μέσα στὴν κόλαση τῆς φωτιάς, καὶ παραδεχάμενος τὴ ντροπὴ μου ἀνακάλυψα ὅτι ἤμουν τραπερὰ φοβισμένος. Πρόσεξα, ὅτι πάντοτε αἰσθάνεσαι τὴν ἴδια κατάστασιν ὅταν βρίσκεσαι κάτω ἀπὸ τέτοια φοβερὴ κόλαση φωτιάς — ὅχι τόσο πολὺ φοβισμένος ἐπειδὴ δὲν ξέρεις πότε θὰ χτυπηθεῖς. Ἀναρωτιέσαι συνεχῶς ποῦ ἀκριβῶς ἡ σφαῖρα ξαφνικὰ θὰ σὲ συναντήσει, καὶ θὰ δώσει σ' ἄλη σου τὴν ὑπαρξὴ τὴν πιὸ δυσάρεστη ἀναίσθητοποίησιν.

Μετὰ ἀπὸ κἂνα δυὸ ὥρες ἡ φωτιὰ τῆς μάχης καλμάρισε καὶ σὰν συνέπεια ἔσθησε. Ἐν τῷ μεταξύ εἴχαμε μόνο μιὰ ἀτυχή σύμπτωσιν. Οἱ φασίστες εἶχαν προωθήσει δύο πολυβόλα

μέσα στη νεκρή ζώνη, αλλά είχαν αφήσει μία ζώνη ασφαλείας και δεν κάναν καμμιά προσπάθεια να αψινιδιάσουν τις γραμμές μας. Στην πραγματικότητα δεν σκόπευαν επίθεση αλλά μόνο ξόδευαν γεμιστήρες και ζητωκραύγαζαν την πτώση της Μαλάγγας.

Το κύριο ενδιαφέρον αυτής της επίθεσης ήταν ότι αναγκάστηκα να άντλησω τα νέα των πολεμικών εξελίξεων από φυλλάδες υποπτις προέλευσης. Κάνα - δυο μέρες αργότερα οι έφημερίδες και το ραδιόφωνο κοινοποίησαν ειδήσεις μιας τρομερής επίθεσης με ίππικό και τάνκς (σε μία κάθετη σχεδόν λοφοπλαγιά) που άπωθήθηκε από ήρωικούς έγγλέζους.

Στην αρχή όταν άκουσαμε ότι είχε πέσει η Μαλάγγα το πήραμε σαν ψέμμα, αλλά την επομένη μέρα άκουστηκαν περισσότερα πειστικές πληροφορίες και έπρεπε να περάσουν άκωμα κάνα - δυο μέρες για να ανακοινωθεί επίσημα. Βαθμιαία διέρρευσε όλη η άνατριχιαστική ιστορία πώς έκκενώθηκε η πόλη χωρίς να ριχτεί ούτε μία σφαίρα και πώς η καταστροφική μανία των Ίταλών ξέσπασε όχι στα στρατεύματα που είχαν φύγει αλλά στους καταρακωμένους πολίτες και που μερικοί απ' αυτούς διώχτηκαν μακριά απ' την πόλη πολυβολούμενοι συνέχεια και για πολλά μίλλια. Τα νέα φέρανε μία άνατριχίλα στις γραμμές μας, γιατί οποιαδήποτε και αν ήταν η αλήθεια, ο καθένας πολιτοφύλακας πίστευε ότι η πτώση της Μαλάγγας ήταν άποτέλεσμα προδοσίας. Για πρώτη φορά άκουγα συζήτηση για προδοσία ή ξεχωριστούς σκοπούς. Όλα αυτά σήσανε τα πρώτα έρωτήματα στο μυαλό μου γύρω απ' αυτόν τον πόλεμο όπου ως τώρα, το δίκιο και το άδικο μου φαίνονταν τόσο ξεκάθαρα άπλα.

Στα μέσα του φλεβάρη αφήσαμε τις θέσεις μας στο Μόντε Όσκοορο και μās στείλανε μαζί με όλα τα στρατεύματα του Ρ.Ο.Υ.Μ., του τομέα μας, να φτιάξουμε ένα στρατιωτικό σώμα που θα κυκλώσει την Ούέσκα. Ξεκινήσαμε πενήντα φορτηγά για ένα ταξίδι στην Ούέσκα μέσα σε ένα έξοντωτικά χειμωνιάτικο τοπίο όπου οι κλαδεμένες κλιματαριές δεν είχαν ακόμα βλαστήσει και τα φύλλα του χειμωνιάτικου κριθαριού μόλις που ξεπρόβαλαν απ' το σβωλιασμένο χώμα. Τέσσερα χιλιόμετρα πέρα απ' τα καινούρια χαρακώματα, η Ούέσκα άκτυνοβολόσσε μικρή και καθαρή σαν μία πόλη κουκλόσπιτων. Μήνες νωρίτερα, όταν το Σιέτάμο είχε άλωθει, ο άρ-

χηγός τῶν κυβερνητικῶν στρατευμάτων εἶχε πεί ἐπιπόλαια: «Αὔριο θά πίνουμε τὸν καφέ μας στὴν Οὐέσκα». Ἀποδείχθηκε ὅτι εἶχε προβλέψει λάθος. Εἶχαν γίνει μετωμένες ἐπιθέσεις, ἀλλὰ ἡ πόλη δὲν ἔπεσε, καὶ τὸ «Αὔριο θά πίνουμε τὸν καφέ μας στὴν Οὐέσκα» εἶχε καθιερωθεῖ ὡς ἀνέκδοτο. Ἐάν ποτὲ ἐπιστρέψω στὴν Ἰσπανία, ἴσως θά ξαναγελάσω στὴ θύμηση αὐτοῦ τοῦ ἀστείου.

5

Στὸν ἀνατολικὸ τομέα τῆς Οὐέσκα, μέχρι τὰ τέλη τοῦ Μάρτη, τίποτα δὲν εἶχε συμβεῖ — σχεδὸν στὴν κυριολεξία τίποτα. Εἶμασταν σὲ ἀπόσταση 1.200 μέτρων ἀπὸ τοὺς φασίστες. Ὅταν αὐτοὶ ἀπωθήθησαν μέσα στὴν Χουέσκα, τὰ δημοκρατικὰ στρατεύματα ποὺ κρατοῦσαν τὸν τομέα αὐτό, ἔδειξαν μεγάλη διάθεση σὲ νὰ προχωρήσουν, ἔτσι ὥστε ἡ γραμμὴ νὰ σχηματίζει κάτι ὡς μορφὴ τσέπης. Ἀργότερα, θά εἶταν ἀνάγκη νὰ προχωρήσει μιὰ λεπτὴ δουλειὰ κάτω ἀπὸ πυρὰ — ἀλλὰ γιὰ τὴν ὥρα ὁ ἐχθρὸς θά μπορούσε κάλλιστα νὰ μὴν εἶχε ὑπάρξει· ἡ μόνη μας ἀπασχόληση ἦταν νὰ ζεστενόμαστε στὴ φωτιά καὶ νὰ τρώμε. Γιὰ νάμαι σωστὸς καὶ ελληρικῆς ὑπῆρχαν πράγματα ποὺ μὲ προβλημάτησαν, καὶ μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ θά περιγράψω ἀργότερα. Ἀλλὰ θά συνεχίζω νὰ κρατᾶω ἀπὸ κοντὰ τὴ σειρά τῶν γεγονότων μόνο ἂν προσπαθῶ νὰ δώσω κάποια σημασία στὴν ἐσωτερικὴ πολιτικὴ κατάσταση. Ἀρχικὰ δὲν εἶχα ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν πολιτικὴ πλευρὰ αὐτοῦ τοῦ πολέμου. Ἐάν λοιπὸν καὶ σὰς, δὲν σὰς ἐνδιαφέρουν οἱ κομματικὲς διαμάχες, μπορεῖται — παρακαλῶ — νὰ παραλείψετε αὐτὲς τίς σελίδες. Προσπαθῶ, λοιπὸν, νὰ διαχωρίσω τίς πολιτικὲς ἀπόψεις καὶ τὴν πρακτικὴ τοῦ κάθε κόμματος σὲ ξεχωριστὰ κεφάλαια. Ἀλλὰ τὴν ἴδια στιγμὴ, θά εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατο νὰ γράψω γιὰ τὸν Ἰσπανικὸ πόλεμο ἀπὸ τελείως καθαρὴ στρατιωτικὴ σκοπιά. Ὁ πόλεμος ἦταν πάνω ἀπ' ὅλα πολιτικός.

Ὅταν ἦρθα στὴν Ἰσπανία καὶ γιὰ ἀρκετὸ καιρὸ μετὰ ἡμῶν ὄχι μόνον ἀδιάφορος γιὰ τὴν πολιτικὴ κατάσταση ἀλλ' ἀνίδεος γύρω ἀπ' αὐτή. Ἦξερα ὅτι γινόταν ἕνας πόλεμος,

ἀλλά μοῦ ἦταν ἀγνωστο τὸ εἶδος τοῦ πολέμου. Ἄν μὲ ρώτα-
γες γιατί εἶχα καταταχθεῖ ἐθελοντῆς στοῦ στρατοῦ θά σοῦ ἀπαν-
τοῦσα: «Γιά νά πολεμήσω ἐναντία στοῦ φασισμού». Καί ἂν μὲ
ρώταγες γιά ποιά ἰδανικά πολεμοῦσα θά σοῦ ἀπαντοῦσα «Γιά
τὴν προάσπιση τῶν κοινῶν συμφερόντων». Εἶχα δεχθεῖ τὴν
ἀποψη καί τὴ θεώρηση τοῦ πολέμου ἀπ' τὰ «Νέα Χρονικά»
— «Νέο Πολίτη», σὰν τὴν ἄμυνα καί προάσπιση τοῦ πολιτι-
σμοῦ ἀπέναντι σ' ἓνα μανιακὸ ξέσπασμα τοῦ στρατηγοῦ
Μπλίπς χρηματοδοτημένου ἀπὸ τὸν Χίτλερ. Ἡ ἐπαναστατικὴ
ἀτμόσφαιρα τῆς Βαρκελώνης μὲ εἶχε γοητεύσει, ἀλλὰ δὲν εἶχα
κάνει καμμιά οὐσιαστικὴ προσπάθεια νά τὴν καταλάβω.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ μωσαϊκὸ τῶν πολιτικῶν κομμάτων καί
συνδικάτων, μὲ τὰ κουραστικά τους ὀνόματα, — P.S.U.C.,
F.A.I., C.N.T., U.G.T., J.C.I., I.S.U., A.I.T. — ἀπλῶς μὲ
ἐκνεύριζε. Ἐκ πρώτης ὄψεως φαινόταν ὅτι ἡ Ἰσπανία ὑπόφε-
ρε ἀπὸ μιὰ ἀρρώστεια ἀρχικῶν. Ἦξερα ὅτι ὑπηρετοῦσα σὲ κά-
τι πού λεγόταν P.O.U.M. (εἶχα καταταγεῖ στὴν πολιτοφυλακὴ
τοῦ P.O.U.M. μόνο καί μόνο γιατί ἔτυχε νά φτάσω στὴ Βαρ-
κελώνη μὲ χαρτιά τοῦ Ἀνεξάρτητου Ἐργατικοῦ Κόμματος)
ἀλλὰ δὲν ἀντιλαμβανόμουν ὅτι ὑπῆρχαν σοβαρὲς διαφορὲς με-
ταξὺ τῶν κομμάτων. Στὸ Μόντε Ποθέρο, ὅταν μοῦ εἰδείξαν τὸ
ὄχυρὸ ἀριστερά μας καί μοῦ εἶπαν «Ἐκεῖνοι εἶναι οἱ σοσια-
λιστές» (ἐννοώντας τὸ P.S.U.C.), ἀπόρρητα καί ρώτησα: «Δὲν
εἶμαστε ὅλοι σοσιαλιστές;» Θεωροῦσα ἡλίθιο γιὰ ἀνθρώπους
πού ἀγωνίζονται γιὰ τὴ ζωὴ τους τὸ νά ἀντήκουν σὲ χωριστὰ
πολιτικὰ κόμματα ἢ στάση μου πάντα συνοψίζονταν στοῦ ἐξῆς:
«γιατί δὲν μπορούμε νά ξεφορτωθοῦμε ὅλες αὐτὲς τίς πολιτι-
κὲς ἀνοησίες καί νά δοῦμε πῶς θά κερδίσοῦμε τὸν πόλεμο;». Ἀυτὴ
φυσικά ἦταν ἡ σωστὴ «ἀντιφασιστικὴ» στάση πού εἶχε
προσεχτικὰ προπαγανδιστεῖ ἀπὸ τίς ἀγγλικὲς ἐφημερίδες, σὲ
μεγάλου βαθμοῦ προκειμένου νά ἐμποδίσουν τὸν κόσμο νά συλ-
λάβει τὴν πραγματικὴ φύση τῆς σύγκρουσης. Ἀλλὰ στὴν Ἰ-
σπανία, ἰδιαίτερα στὴν Καταλωνία, ἦταν μιὰ στάση πού κα-
νεὶ δὲν μπορούσε νά κρατήσῃ, καί δὲν τὴν κρατοῦσε, ἐπ' ἀό-
ριστο. Ὅλοι, ὅσο κι' ἂν δὲν ἤθελαν, ἐπαιρναν θέση ἀργὰ ἢ
γρήγορα. Γιατί, ἀκόμα κι' ἂν κάποιος δὲν ἐνδιαφερόταν κα-
θόλου γιὰ τὰ κόμματα καί τίς ἀντιτιθέμενες «γραμμὲς» τους
ἦταν ὀλοφάνερο ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τὸ ἴδιο τὸ πεπρωμένο του.
Ὡς πολιτοφύλακας ἦταν κανεὶς στρατιώτης κατὰ τοῦ Φράνκο,

άλλά ήταν επίσης πόνι ο Έναν κολοσσιαίο αγώνα που διεξάγονταν ανάμεσα σε δύο πολιτικές θεωρίες. Όταν έφαχνα για καυσόξυλα στη βουνοπλαγιά και αναρωτιόμουν αν αυτός ήταν πράγματι πόλεμος κι' όχι επίνοηση του «Νιούς Κρόνικλ», όταν έτρεχα για ν' αποφύγω τα κομμουνιστικά πολυβόλα στις ταράχες της Βαρκελώνης, όταν τελικά έφυγα κυνηγημένος απ' την Ισπανία με την αστυνομία στο κατόπι μου, όλ' αυτά τα πράγματα μου συνέβησαν μ' αυτόν τον ιδιαίτερο τρόπο γιατί υπηρετούσα στην πολιτοφυλακή του P.O.U.M. και όχι στο P.S.U.C. Τόσο μεγάλη είναι η διαφορά μεταξύ δύο συνόλων αρχικών!!!

Για να κατανοήσει κανείς τη διάταξη δυνάμεων στην κυβερνητική πλευρά πρέπει να θυμηθεί πως άρχισε ο πόλεμος. Όταν η σύρραξη ξέσπασε στις 18 Ιουλίου, πιθανώτατα κάθε αντιφασίστας στην Εύρώπη ένοιωσε ένα ρίγος έλπίδας. Γιατί έδω, επί τέλους, η Δημοκρατία ανθίσταται στο Φασισμό. Έδω και χρόνια οι λεγόμενες δημοκρατικές χώρες παραδίνονταν στο φασισμό σε κάθε του βήμα. Οι Γιαπωνέζοι άφέθηκάν να κάνουν ό τι ήθελαν στην Μαντζουρία. Ο Χίτλερ είχε ανέβει στην εξουσία και προχώρησε στην σφαγή πολιτικών αντιπάλων του όλων των αποχρώσεων. Ο Μουσσολίνι είχε βομβαρδίσει τους Άθυσσιούς ενώ πενήντα τρία Έθνη (νομίζω ότι ήταν πενήντα τρία) περιορίστηκαν σε χλιαρές διαμαρτυρίες. Άλλά όταν ο Φράνκο άποπειράθηκε να ανατρέψει μιá μετριοπαθώς άριστερή κυβέρνηση, ο Ισπανικός λαός, αντίθετα με κάθε προσδοκία, ξεσηκώθηκε εναντίον του. Φαινόταν να είχε έρθει — πιθανώς είχε έρθει — η ώρα της μεγάλης κλιπής.

Υπήρχαν όμως μερικά σημεία που διέφευγαν τη γενική προσοχή. Κατ' αρχήν, ο Φράνκο δεν ήταν ακριβώς το αντίστοιχο του Χίτλερ ή του Μουσσολίνι. Το κίνημά του ήταν μιá στρατιωτική άνταρσία που υποστηριζόταν από την άριστοκρατία και την εκκλησία και κυρίως, ιδιαίτερα στην αρχή, δεν ήταν τόσο άπόπειρα έπιβολής του φασισμού όσο παλινόρθωσης του φεουδαλισμού. Αυτό σήμαινε ότι ο Φράνκο είχε εναντίον του όχι μόνο την εργατική τάξη αλλά και διάφορα τμήματα της φιλελεύθερης άστικής — τον ίδιο ακριβώς κόσμο που είναι υποστηρικτής του φασισμού όταν αυτός εμφανίζεται με πιο μοντέρνα μορφή. Σπουδαιότερο απ' αυτό ήταν το γεγονός ότι

ἡ Ἰσπανικὴ ἐργατικὴ τάξη δὲν ἀντιστάθηκε στὸν Φράνκο, ὅπως εὐλογα θὰ μπορούσε νὰ γίνει στὴν Ἀγγλία, στὸ ὄνομα τῆς «δημοκρατίας» καὶ τοῦ STATUS QUO· ἡ ἀντίστασή της συνοδεύτηκε — θὰ μπορούσαμε νὰ πούμε ὅτι ἀποτελέστηκε σχεδὸν — ἀπὸ ἓνα σαφῶς ἐπαναστατικὸ ξέσπασμα. Γαίες καταλήφθηκαν ἀπὸ τοὺς ἀγρότες· πολλὰ ἐργοστάσια καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν μέσων συγκοινωνίας καταλήφθηκαν ἀπὸ τὰ συνδικάτα· ἐκκλησίες καταστράφηκαν καὶ οἱ παπάδες διώχθηκαν ἢ σκοτώθηκαν. Τὸ Νταίηλυ Μαίηλ, ἀνάμεσα στὶς ζητωκραυγὰς τοῦ καθολικοῦ κλήρου, κατάφερε νὰ παρουσιάσει τὸν Φράνκο ὡς ἓνα πατριώτη ποὺ ἐλευθερώνει ἀπ' τὶς ὁρδὲς τῶν διαβολικῶν «Κόκκινων».

Τοὺς λίγους πρώτους μῆνες τοῦ πολέμου ὁ πραγματικὸς ἀντίπαλος τοῦ Φράνκο δὲν ἦταν τόσο ἡ κυβέρνησις ὅσο τὰ συνδικάτα. Ἀμέσως μόλις ξέσπασε ἡ ἀνταρσία οἱ ὀργανωμένοι ἐργάτες τῶν πόλεων ἀπάντησαν μὲ κήρυξη γενικῆς ἀπεργίας καὶ ἔπειτα ἀπαιτώντας νὰ τοὺς δοθοῦν ὄπλα — ποὺ τὰ πῆραν ὕστερα ἀπὸ ἀγῶνα — ἀπὸ τὰ ὀπλοστάσια τοῦ κράτους. Ἄν δὲν εἶχαν ἀντιδράσει αὐθόρμητα καὶ λίγο - πολὺ ἀνεξάρτητα, ἦταν πολὺ πιθανὸ νὰ μὴν εἶχε ἀναχαιτισθεῖ ὁ Φράνκο. Βεβαίως, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει θεβαιότητα γι' αὐτὸ ἀλλὰ ὑπάρχουν λόγοι τουλάχιστο γιὰ νὰ τὸ ὑποθέσουμε. Ἡ κυβέρνησις ἔκανε μικρὴ ἢ καθόλου προσπάθεια νὰ προλάβει τὴν ἐξέγερση, ποὺ εἶχε προβλεφθεῖ ἀπὸ πολὺ καιρὸ πρὶν καί, ὅταν αὐτὴ ἀρχισε, ἡ ἀντιμετώπισή της ἦταν ἀδύναμη καὶ διστακτικὴ σὲ τέτοιο βαθμὸ πράγματι, ὥστε ἡ Ἰσπανία ἄλλαξε τρεῖς πρωθυπουργοὺς σὲ μιὰ μέρα.* Ἐπὶ πλεόν, τὸ μόνον βῆμα ποὺ θὰ μπορούσε νὰ σώσει ἄμεσα τὴν κατάστασι, ὁ ἐξοπλισμὸς τῶν ἐργατῶν, ἔγινε ἀκούσια καὶ ὡς ἀποτέλεσμα βίαιης λαϊκῆς κατακραυγῆς. Ὡστόσο τὰ ὄπλα μοιράστηκαν καὶ στὶς μεγάλες πόλεις τῆς ἀνατολικῆς Ἰσπανίας οἱ φασίστες νικῆθηκαν μὲ τεράστια προσπάθεια, κυρίως τῆς ἐργατικῆς τάξης, ποὺ ἐνισχύθηκε μ' ἓνα μέρος τῶν ἐνόπλων δυνάμεων (Ἀσφάλτος κλπ.) ποὺ παρέμεινε νομιμόφρον. Μιὰ τέτοιου εἶδους προσπάθεια θὰ μπορούσε νὰ γίνει πιθανῶς μόνον ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ ἀγωνίζονται μὲ ἐπαναστατικὰς προθέσεις — δηλ. ποὺ πιστεύ-

* Οἱ Quiroga, Barrios, καὶ Giral. Οἱ δύο πρώτοι ἀρνήθηκαν νὰ δώσουν ὄπλα στὰ συνδικάτα.

ουν πώς παλεύουν για κάτι καλύτερο από το STATUS QUO. Στα διάφορα επίκεντρα της ανταρσίας πιστεύεται ότι σκοτώθηκαν τρεις χιλιάδες άνθρωποι σε μία μόνο μέρα.

Έργατριες με μοναδικά δίπλα τους ράβδους δυναμίτη δρμούσαν μέσα από άδειες πλατείες και κυρίευαν με έφοδο πέτρινα κτίρια που τα κρατούσαν εκπαιδευμένοι στρατιώτες με πολυβόλα. Φωλιές πολυβόλων που είχαν στήσει οι φασίστες σε στρατηγικά σημεία συντρίβονταν από ταξί που έπεφταν άπάνω τους με ταχύτητα εξήντα μιλίων την ώρα. 'Ακόμα κι' αν δεν είχε ακούσει κανείς τίποτε για καταλήψεις κτημάτων απ' τους αγρότες, ίδρυση τοπικών συμβουλίων κλπ., θά ήταν ήλιθιος εάν πίστευε ότι οι 'Αναρχικοί, — ή ραχοκοκκαλιά της αντίστασης, — έχυσαν το αίμα τους για την υπεράσπιση της άστικης δημοκρατίας τη στιγμή που γι' αυτούς δεν ήταν τίποτα περισσότερο από ένας συγκεντρωτικός μηχανισμός εξάπλησης.

Στο μεταξύ οι εργάτες είχαν δίπλα στα χέρια τους και, σ' αυτό το στάδιο, δεν σκόπευαν να τα παραδώσουν. ('Ακόμα κι' ένα χρόνο αργότερα υπολογίζονταν ότι οι αναρχοσυνδικαλιστές στην Καταλωνία είχαν 30.000 τουφέκια). Τα κτήματα των μεγάλων φιλοφασιστών γαιοκτημόνων είχαν, σε πολλές περιοχές καταληφθεί απ' τους αγρότες. Παράλληλα με την κολλεκτιβοποίηση της βιομηχανίας και των συγκοινωνιών έγινε μία απόπειρα για τη δημιουργία μιας προλεταριακής εξουσίας μέσω τοπικών συμβουλίων, εργατικών περιπόλων που θά αντικαταστούσαν τις παλιές φιλοκαπιταλιστικές άστυνομικές δυνάμεις, εργατικών πολιτοφυλακών βασισμένων στα συνδικάτα και ούτω καθ' εξής. Φυσικά, ή πορεία δεν ήταν ομοιόμορφη και στην Καταλωνία προχώρησε μακρύτερα απ' όπουδήποτε άλλοι. Ύπληρχαν περιοχές όπου ο τοπικός κρατικός μηχανισμός παρέμεινε σχεδόν άθικτος, και άλλες όπου συνητήρηξε δίπλα στις επαναστατικές επιτροπές. Σε μερικά μέρη δημιουργήθηκαν ανεξάρτητες 'Αναρχικές κομμούνες και μερικές απ' αυτές εξακολούθησαν να υπάρχουν επί ένα χρόνο, όποτε διαλύθηκαν βίαια απ' το κράτος. Τους πρώτους λίγους μήνες στην Καταλωνία το μεγαλύτερο μέρος της πραγματικής εξουσίας βρισκονταν στα χέρια των 'Αναρχοσυνδικαλιστών που έλεγαν τις περισσότερες από τις βιομηχανίες - κλειδιά. Αυτό που είχε συμβεί στην Ίσπανία ήταν στην πραγματικότητα όχι ένας έμ-

φύλιος πόλεμος, αλλά η αρχή μιας επανάστασης. Και τη συσχέτιση αυτής της πραγματικότητας, ο αντιφασιστικός τύπος εξω από την Ισπανία, έθεσε ιδιαίτερο στόχο του. Το ζήτημα είχε περιοριστεί στο «Φασισμός έναντιον Δημοκρατίας» και η επαναστατική πλευρά του συγκαλύπτονταν όσο το δυνατόν περισσότερο. Στην Αγγλία, όπου ο τύπος είναι περισσότερο συγκεντρωποιημένος και όπου το κοινό εξαπατάται ευκολότερα, δύο μόνο εκδοχές του Ισπανικού πολέμου πήραν μια αξία λόγου δημοσιότητα: Η άποψη της Δεξιάς για χριστιανούς πατριώτες που αγωνίζονταν έναντιον αιμοσταγών εξτρεμιστών και η άποψη της Αριστεράς για δημοκρατικούς τζέντλεμεν που προσπαθούσαν να καταστειλουν μια στρατιωτική ανταρσία. Το κεντρικό πρόβλημα είχε αποκρυβεί με επιτυχία.

Υπήρχαν ορισμένοι λόγοι γι' αυτό. Πρώτα - πρώτα, ο φιλοφασιστικός τύπος είχε κυκλοφορήσει ασύστολα ψέμματα σχετικά με ωμότητες, ενώ από τ' άλλο μέρος, καλοπροαίρετοι προπαγανδιστές αναμφίβολα πίστευαν ότι βοηθούσαν την Ισπανική κυβέρνηση διαψεύδοντας ότι η Ισπανία «είχε γίνει κόκκινη». Αλλά η κύρια αιτία ήταν η εξέγερση: εκτός από τις μικρές επαναστατικές ομάδες που υπάρχουν σ' όλες τις χώρες, ολόκληρος ο κόσμος ήταν αποφασισμένος να εμποδίσει την επανάσταση στην Ισπανία. Ιδιαίτερα το Κομμουνιστικό Κόμμα, με τη Σοβιετική Ρωσία πίσω του, είχε ρίξει ολόκληρο το βάρος του στη συντριβή της κοινωνικής επανάστασης. Η κομμουνιστική θέση ήταν εκείνη σύμφωνα με την οποία η επανάσταση σ' αυτό το στάδιο θα ήταν μοιραίο λάθος και ο στόχος στην Ισπανία θα έπρεπε να είναι όχι η εργατική διεύθυνση αλλά η άστική δημοκρατία. Ελάχιστα χρειάζεται να σταθούμε στο γιατί η «φιλελεύθερη» κεφαλαιοκρατική κοινή γνώμη ακολούθησε την ίδια γραμμή: Υπήρχαν ογκώδεις επενδύσεις ξένου κεφαλαίου στην Ισπανία· η Έταιρεία Μεταφορών της Βαρκελώνης, για παράδειγμα, αντιπροσώπευε δέκα εκατομμύρια βρετανικού κεφαλαίου και στο μεταξύ τα συνδικάτα είχαν καταλάβει όλα τα μέσα συγκοινωνίας στην Καταλωνία. Αν η επανάσταση προχωρούσε θα δινόταν λίγη ή καθόλου αποζημίωση· αν υπέρσχυε η κεφαλαιοκρατική δημοκρατία οι ξένες επενδύσεις θα ήταν ασφαλείς. Και έφ' όσον η επανάσταση έπρεπε να συντριβεί, θα άπλοποιούσε πολύ τα πράγματα η προσποίηση ότι επανάσταση δεν υπήρξε ποτέ. Μ' αυτό τον τρόπο

ή πραγματική σημασία κάθε γεγονότος θα μπορούσε να συγκαλυφθεί· κάθε μετατόπιση εξουσίας από τα συνδικάτα στην κεντρική κυβέρνηση θα μπορούσε να παρουσιαστεί σαν αναγκαίο βήμα στην κατεύθυνση της στρατιωτικής αναδιοργάνωσης. Η κατάσταση που δημιουργήθηκε ήταν στο επακρο περιέργη: "Εξω απ' την Ισπανία λίγοι αντιλαμβάνονταν ότι υπήρχε μια επανάσταση· μέσα, κανείς δεν άμφέβαλλε γι' αυτό. Άκόμα και οι έφημερίδες του P.S.U.C., κάτω από κομμουνιστικό έλεγχο και, περισσότερο ή λιγότερο άφοσιωμένες σε μια άντεπαναστατική πολιτική, έγραψαν για την «ένδοξη επανάστασή μας», ενώ στο μεταξύ ο κομμουνιστικός τύπος στις ξένες χώρες ξεφώνιζε ότι δεν υπήρχε ίχνος επανάστασης πουθενά: καταλήψεις εργοστασίων, ίδρυση εργατικών επιτροπών κλπ. δεν είχαν συμβεί — ή, éναλλακτικά, είχαν συμβεί, αλλά «δεν είχαν πολιτική σημασία». Σύμφωνα με τον «Νταίηλυ Ούορχερ» (6 Αύγουστου 1936) εκείνοι που έλεγαν ότι ο Ισπανικός λαός πολεμούσε για κοινωνική επανάσταση ή για ό,τιδήποτε άλλο εκτός απ' την άστική δημοκρατία, ήταν «αρχιψεύτες και καθάρματα». Από τ' άλλο μέρος, ο Χουάν Λοπέθ, μέλος της κυβέρνησης της Βαλένθια, δήλωσε το Φεβρουάριο 1937 ότι ο Ισπανικός λαός χύνει το αίμα του «δχι για τη δημοκρατική Πολιτεία και το χάρτινο σύνταγμά της, αλλά για...μια επανάσταση». Φαίνεται ότι στους αρχιψεύτες και τα καθάρματα συμπεριλαμβάνονταν και μέλη της κυβέρνησης για την όποια είχαμε κληθεί να πολεμήσουμε. Μερικές από τις ξένες αντιφασιστικές έφημερίδες έφτασαν ακόμα και στο οίκτηρό φέμμα ότι οι έκκλησίες δέχονταν επίθεση μόνο όταν χρησιμοποιούνταν σαν φασιστικά φρούρια. Στην πραγματικότητα οι έκκλησίες λαφυραγωγούνταν παντοί, πράγμα πολύ φυσικό, γιατί ήταν πλήρως κατανοητό ότι ή Ισπανική Έκκλησία άποτελούσε τμήμα της καπιταλιστικής σπείρας. Μέσα σ' έξη μήνες στην Ισπανία είδα μόνο δύο άνεπαφες έκκλησίες και, έως τον Ιούλιο 1937 περίπου, σε καμμία έκκλησία δεν έπετράπη να ξαναοίξει και να λειτουργήσει εκτός από μια - δυό προτεστάντικες στη Μαδρίτη.

Άλλά, στο κάτω - κάτω, δεν ήταν παρά ή αρχή μιας επανάστασης κι' δχι ή ολοκλήρωσή της. Άκόμα κι' όταν οι εργάτες, στην Καταλωνία σίγουρα και πιθανώς και άλλου, είχαν τη δύναμη να το κάνουν, δεν άνάτρεφαν ούτε υποκατάστη-

σαν πλήρως τήν κυβέρνηση. Προφανώς δὲν ἤθελαν, τὴ στιγμή πού ὁ Φράνκο σφυροκοποῦσε τίς πύλες τῆς Δημοκρατίας καί τμήματα τῆς ἀστικής τάξης ἦταν μέ τὸ μέρος τους. Ἡ χώρα βρισκόταν σέ μιὰ μεταβατική κατάσταση πού ἦταν ἱκανή εἴτε νά ἐξελιχθεῖ πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ σοσιαλισμοῦ εἴτε νά ὀπισθοδρομήσει πρὸς μιὰ συνειθισμένη καπιταλιστική δημοκρατία. Οἱ χωρικοὶ κατεῖχαν τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς γῆς καί ἦταν πιθανὸ νά τὸ κρατήσουν, ἐκτός ἂν νικοῦσε ὁ Φράνκο· ὅλες οἱ μεγάλες βιομηχανίες εἶχαν κολλεκτιβοποιηθεῖ, ἀλλὰ τὸ ἐὰν τελικὰ θὰ παρέμεναν κολλεκτιβοποιημένες θὰ ἐξαρτιόταν ἀπὸ τὸ ποιά παράταξη θὰ ἐπικρατοῦσε. Στὴν ἀρχὴ μποροῦσε κατηγορηματικὰ νά εἰπωθεῖ ὅτι καί ἡ κεντρικὴ κυβέρνησις καί ἡ Ζενεραλιτάτ ντὲ Καταλούνια (ἡ ἡμιαυτόνομη καταλανικὴ κυβέρνησις) ἐκπροσωποῦσαν τὴν ἐργατικὴ τάξη. Ἐπικεφαλῆς τῆς κυβερνήσεως ἦταν ὁ Καμπαλλέρο, ἓνας ἀριστερὸς σοσιαλιστὴς, καί περιλάμβανε ὑπουργοὺς πού ἐκπροσωποῦσαν τὴν U.G.T. (σοσιαλιστικὰ συνδικάτα) καί τὴν C.N.T. (συνδικαλιστικὲς ἐνώσεις πού ἔλεγχαν οἱ ἀναρχικοί). Ἡ καταλανικὴ Χενεράλιτε γιὰ ἓνα διάστημα ὑποσκελιστήκε οὐσιαστικὰ ἀπὸ κάποια Ἀντιφασιστικὴ Ἐπιτροπὴ Ἐμυνας* πού ἀποτελοῦνταν κυρίως ἀπὸ ἀντιπροσώπους τῶν συνδικάτων. Ἀργότερα ἡ Ἐπιτροπὴ Ἐμυνας διαλύθηκε καί ἡ Χενεράλιτε ἀνασχηματίστηκε ἔτσι ὥστε νά ἀντιπροσωπεύει τὰ συνδικάτα καί τὰ διάφορα ἀριστερὰ κόμματα. Ἀλλὰ κάθε ἀνασχηματισμὸς πού ἀκολούθησε ἦταν καί ἓνα βῆμα πρὸς τὰ δεξιὰ. Πρῶτα ἀποκλείστηκε τὸ P.O.U.M. ἀπ' τὴ Χενεράλιτε· ἔξω μῆνες ἀργότερα ὁ Καμπαλλέρο ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸν δεξιὸ σοσιαλιστὴ Νεγκρίν· λίγο ἀργότερα ἡ C.N.T. διώχθηκε ἀπὸ τὴν κυβέρνησις· ὕστερα ἡ U.G.T. κατόπιν ἡ C.N.T. ἀποκλείστηκε ἀπὸ τὴ Χενεράλιτε· τελικὰ, ἓνα χρόνον μετὰ τὸ ξέσπασμα τοῦ πολέμου καί τῆς ἐπανάστασης, ἀπόμεινε μιὰ κυβέρνησις ἀποτελούμενη ἀποκλειστικὰ ἀπὸ δεξιούς σοσιαλιστές, φιλελεύθερους, καί κομμουνιστές.

* Comité Central de Milicias Antifascistas. Οἱ ἀντιπρόσωποι συμμετεῖχαν σέ ἀναλογία μὲ τὸν ἀριθμὸ μελῶν τῶν ὀργανώσεών τους. Ἐνῶς ἀντιπροσώπευαν τὰ συνδικάτα, τρεῖς τὰ καταλανικὰ φιλελεύθερα κόμματα καί δύο τὰ μαρξιστικὰ κόμματα (P.O.U.M., κομμουνιστές).

Ἡ γενική στροφή πρὸς τὰ δεξιὰ χρονολογεῖται γύρω στὸν Ὀκτώβριο - Νοέμβριο 1936, ὅταν ἡ ΕΣΣΔ ἄρχισε νὰ προμηθεύει ὄπλα στὴν κυβέρνηση καὶ ἡ ἐξουσία νὰ μετατίθεται ἀπὸ τοὺς ἀναρχικοὺς στοὺς κομμουνιστὲς. Ἐκτὸς ἀπ' τὴ Ρωσία καὶ τὸ Μεξικὸ καμμία χώρα δὲν εἶχε ἀρκετὴ ἀξιοπρέπεια νὰ προσφέρει βοήθεια στὴν κυβέρνηση, καὶ τὸ Μεξικὸ, γιὰ φανεροὺς λόγους, δὲν μποροῦσε νὰ παρέχει ὄπλα σὲ μεγάλες ποσότητες. Συνεπῶς οἱ Ρῶσοι ἦταν σὲ θέση νὰ ὑπαγορεύσουν τοὺς ὄρους τους. Ὑπάρχουν ἐλάχιστες ἀμφιβολίες ὅτι οἱ ὄροι αὐτοὶ ἦταν στὴν οὐσία τους «ἐμποδίστε τὴν ἐπανάσταση ἀλλιῶς δὲν παίρνετε ὄπλα» καὶ ὅτι ἡ πρώτη κίνηση ἐναντίον τῶν ἐπαναστατικῶν στοιχείων, ἡ ἐξωση τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ. ἀπὸ τὴν Καταλανικὴ Χενεράλιτε, ἐγίνε με διαταγὴς τῆς ΕΣΣΔ. Ἐχει διαφευστεῖ ὅτι ἀσκήθηκε ποτὲ ἀμεση πίεση ἀπὸ τὴ ρωσικὴ κυβέρνηση ἀλλὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ δὲν εἶναι μεγάλης σημασίας γιὰτὶ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι τὰ Κομμουνιστικὰ Κόμματα ὀλων τῶν χωρῶν ἐφαρμόζουν τὴ ρωσικὴ πολιτικὴ ἐξ ἄλλου δὲν διαφεύστηκε ποτὲ ὅτι τὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα ἦταν ὁ κύριος ὑποκινητὴς στὶς ἐπιθέσεις πρῶτα ἐναντίον τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ., ἀργότερα ἐναντίον τῶν ἀναρχικῶν καὶ τῆς ομάδας Καμπαγιέρο τῶν σοσιαλιστῶν καὶ, γενικώτερα, ἐναντίον μιᾶς ἐπαναστατικῆς πολιτικῆς. Μιὰ καὶ ἡ ΕΣΣΔ ἐπενέβη ὁ θρίαμβος τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος εἶχε ἐξασφαλιστεῖ. Κατ' ἀρχὴν, ἡ εὐγνωμοσύνη στὴ Ρωσία γιὰ τὰ ὄπλα καὶ τὸ ὅτι τὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα φαίνεταν ἱκανὸ νὰ κερδίσει τὸν πόλεμο, ἰδιαίτερα μετὰ τὴν ἀφίξη τῶν Διεθνῶν Ταξιαρχιῶν, ἀνύψωσαν τρομερὰ τὸ κῆρος τῶν κομμουνιστῶν. Δεύτερο, τὰ ρωσικὰ ὄπλα προμηθεύονταν μὲσω τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος καὶ τῶν κομμάτων τῶν προσκείμενων σ' αὐτὸ πού φρόντιζαν νὰ φτάσουν ὅσο τὸ δυνατό λιγώτερα στὰ χέρια τῶν πολιτικῶν τους ἀντιπάλων.* Τρίτο, διακηρρῦσοντας μιὰ μὴ ἐπαναστατικὴ πολιτικὴ οἱ κομμουνιστὲς ἦταν σὲ θέση νὰ συγκεντρώσουν ὄλους ἐκείνους πού εἶχαν τρομάξει οἱ ἐξτρεμιστὲς. Ἦταν εὐκολο, γιὰ

* Αὐτὸς ἦταν ὁ λόγος πού ὑπῆρχαν τόσο λίγα ρωσικὰ ὄπλα στὸ μέτωπο τῆς Ἀραγωνίας ὅπου οἱ στρατιῶτες ἦταν κατ' ἐξοχὴν ἀναρχικοί. Ἔως τὸν Ἀπρίλιο 1937 τὸ μόνο ρωσικὸ ὄπλο πού εἶδα — με ἐξαίρεση μερικὰ ἀεροπλάνα πού μπορεῖ νὰ ἦταν, ἢ μπορεῖ καὶ νὰ μὴν ἦταν ρωσικὰ — ἦταν ἓνα μοναχικὸ ὄπλοπολυβόλο.

παράδειγμα, να συσπειρωθούν οι πλουσιώτεροι χωρικοί έναντιον της πολιτικής της κολλεκτιβοποίησης των αναρχικών.

Υπήρξε μιὰ τεράστια αύξηση του άριθμού των μελών του κόμματος· ή εισροή προήλθε κυρίως άπ' τις μεσαίες τάξεις — μαγαζάτορες, δημόσιοι υπάλληλοι, άξιωματικοί του στρατού, εϋποροι χωρικοί, κλπ. Ο πόλεμος ήταν ούσιαστικά ένας τριμερής άγώνας. Ο πόλεμος κατά του Φράνκο έπρεπε να συνεχιστεί, αλλά ο παράλληλος στόχος της κυβέρνησης ήταν να αφαιρέσει άπό τά συνδικάτα δση ισχύ τους απέμεινε. Αυτό έγινε με μιὰ σειρά μικρές κινήσεις — μιὰ πολιτική ντόμινου όπως την ονόμασε κάποιος — και στο σύνολο πολύ έξυπνα. Δέν υπήρχε γενική και φανερή άντεπαναστατική πολιτική και, ως τό Μάιο 1937 ή χρήση βίας ήταν ελάχιστα άναγκαία. Οι εργάτες πάντα έσκυβαν τό κεφάλι σάν άποτέλεσμα μιās επιχειρηματολογίας τόσο προφανούς πού δέν χρειάζεται καν να παρατεθεί: «'Αν δέν κάνετε τούτο, εκείνο και τό άλλο θά χάσουμε τόν πόλεμο». Δέν χρειάζεται να λεχθεί ότι, σέ κάθε περίπτωση, εκείνο πού άπαιτούνταν άπό τις στρατιωτικές άνάγκες ήταν ή άπώλεια μιās κατάκτησης πού οι εργάτες είχαν επιτύχει τό 1936. 'Αλλά ή επιχειρηματολογία δύσκολα μπορούσε να άποτύχει γιατί ή ήττα στον πόλεμο ήταν τό τελευταίο πού επιθυμούσαν οι επαναστάτες: αν χανόταν ο πόλεμος, δημοκρατία και επανάσταση, σοσιαλισμός και αναρχισμός, γίνονταν λέξεις χωρίς νόημα. Οι 'Αναρχικοί, ή μόνη επαναστατική οργάνωση άρκετά μεγάλη για να έχει μιὰ βαρύτητα, υποχρεώνονταν να υποχωρούν σημείο προς σημείο: ή διαδικασία της κολλεκτιβοποίησης μπήκε κάτω άπό έλεγχο, οι τοπικές έπιτροπές καταργήθηκαν και οι προπολεμικές αστυνομικές δυνάμεις, σημαντικά ενισχυμένες και πολύ βαρεια όπλισμένες, επανασυστάθηκαν· τή διοίκηση διαφόρων διομηχανιών — κλειδιών πού βρίσκονταν κάτω άπό τόν έλεγχο των συνδικάτων ανέλαβε ή κυβέρνηση (ή κατάληψη του τηλεφωνικού κέντρου της Βαρκελώνης πού οδήγησε στις συγχρούσεις του Μαΐου ήταν ένα έπεισόδιο αύτης της πορείας)· τέλος, τό σπουδαιότερο άπ' όλα, οι εργατικές πολιτοφυλακές πού βασίζονταν στα συνδικάτα, διαλύθηκαν βαθμιαία και τά μέλη τους άνακατατάχθηκαν στις τάξεις του νέου Λαϊκού Στρατού, ένός «άπολιτικού» στρατού σέ μισοαστικό πρότυπο, με μεταβλητή κλίμακα μισθών, προνομούχα κάστα άξιωματικών,

κλπ. κλπ.' στις ειδικές εκείνες συνθήκες αυτό ήταν πράγματι το αποφασιστικό δόγμα' συνέβη αργότερα στην Καταλωνία απ' όπουδήποτε άλλου γιατί εκεί τα επαναστατικά κόμματα ήταν ισχυρότερα. Ήταν φανερό ότι η μόνη έγγυση για τη διατήρηση των νατακτησεων των εργατών ήταν να διατηρήσουν ένα μέρος των ενόπλων δυνάμεων κάτω απ' το δικό τους έλεγχο. Όπως συνήθως, η διάλυση των πολιτοφυλακών έγινε στο όνομα της στρατιωτικής αποδοτικότητας' και κανείς φυσικά δεν αρνήθηκε την ανάγκη μιας βαθειάς στρατιωτικής αναδιοργάνωσης. Θά ήταν ωστόσο έντελώς δυνατή η αναδιοργάνωση των πολιτοφυλακών διατηρώντας τις κάτω απ' τον άμεσο έλεγχο των συνδικάτων' ο κύριος σκοπός όμως της αλλαγής ήταν να υπάρχει η δεβαιότητα ότι στο μέλλον οι αναρχικοί δεν θά είχαν στρατό δικό τους. Έπί πλέον, το δημοκρατικό πνεύμα των πολιτοφυλακών τις έκανε φυτώρια επαναστατικών ιδεών. Οι κομμουνιστές είχαν πλήρη επίγνωση αυτού και επιτίθονταν ακατάπαυστα και πικρόχολα έναντιον της αρχής του Ρ.Ο.Υ.Μ. και των αναρχικών για ίση άμοιβή στο στρατό ανεξάρτητα από βαθμό. Μιά γενική «αστικοποίηση» μιá σκόπημη καταστροφή του έξισωτικού πνεύματος των πρώτων μηνών της επανάστασης, έλάμβανε χώρα. Όλα συνέβησαν τόσο γρήγορα ώστε άνθρωποι που έκαναν διαδοχικές επισκέψεις στην Ίσπανία με ενδιάμεσα διαστήματα λίγων μηνών έχουν πεί ότι δυσκολεύονταν να πιστέψουν ότι επισκέπτονταν την ίδια χώρα' εκείνο που είχε φανεί επιφανειακά και για μιá στιγμή μονάχα σαν Κράτος Έργατών μετατρέπονταν μπροστά στα μάτια μας σε μιá συνειθισμένη αστική δημοκρατία με τη «γοργιά» διαίρεσή της σε πλούσιους και φτωχούς. Το φθινόπωρο του 1937 ο «σοσιαλιστής» Νεγκρίν δήλωσε δημόσια ότι «σεβόμεθα την ατομικήν ιδιοκτησίαν» και μέλη των Κορτές που στην αρχή του πολέμου υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τη χώρα γιατί υπήρχαν υποψίες πως συμπαθούσαν τους φασίστες επέστρεφαν στην Ίσπανία.

Ή δλη πορεία είναι εύκολο να κατανοηθεί αν θυμηθεί κανείς ότι είναι αποτέλεσμα της προσωρινής συμμαχίας που ο φασισμός, με ορισμένες μορφές του, επιβάλλει στον αστό και στον εργάτη. Ή συμμαχία αυτή, γνωστή σαν Λαϊκό Μέτωπο, είναι στην ουσία της μιá συμμαχία έχθρων, και φαίνεται πι-

θανό ότι πάντα τελειώνει με τὸ νὰ φάει ὁ ἕνας ἑταῖρος τὸν ἄλλον. Τὸ μόνο ἀπροσδόκητο χαρακτηριστικὸ στὴν Ἰσπανικὴ περίπτωσι — πού ἔξω ἀπ' τὴν Ἰσπανία προκάλεσε τρομερὲς παρανοήσεις — εἶναι τὸ ότι, μεταξύ τῶν κομμάτων τῆς κυβερνητικῆς παράταξις, οἱ κομμουνιστὲς ἔστεκαν ὄχι στὴν Ἄκρα Ἀριστερά ἀλλὰ στὴν Ἄκρα Δεξιά. Στὴν πραγματικότητά αὐτὸ δὲν ἔπρεπε νὰ προκαλέσει ἐκπληξήν γιατί ἡ τακτικὴ τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων ἄλλοῦ, ἰδιαίτερα στὴ Γαλλία, ἔχει κάνει σαφὲς ότι ὁ ἐπίσημος κομμουνισμὸς πρέπει νὰ θεωρεῖται, τουλάχιστο γιὰ τὴν ὥρα, ἀντεπαναστατικὴ δύναμη. Ὁλόκληρη ἡ πολιτικὴ τῆς Κόμιντερν εἶναι τώρα ὑποταγμένη (δικιολογημένα, ἂν πάρουμε ὑπ' ὄψιν τὴ διεθνή κατάστασι) στὸ στόχο τῆς ΕΣΣΔ πού με τὴ σειρά τῆς ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἕνα σύστημα ἀμυντικῶν στρατιωτικῶν συμμαχιῶν. Εἰδικώτερα, ἡ ΕΣΣΔ θρίσκειται σὲ συμμαχία με τὴ Γαλλία, μιὰ καπιταλιστικὴ, ἱμπεριαλιστικὴ χώρα. Ἡ συμμαχία δὲν θὰ χρησιμεύσει πολὺ στὴ Ρωσία ἐκτός ἂν ὁ γαλλικὸς καπιταλισμὸς εἶναι ἰσχυρὸς* κατὰ συνέπεια, ἡ κομμουνιστικὴ πολιτικὴ στὴ Γαλλία ὀφείλει νὰ εἶναι ἀντεπαναστατικὴ. Αὐτὸ δὲν σημαίνει μόνο ότι οἱ Γάλλοι κομμουνιστὲς βαδίζουν τώρα πίσω ἀπ' τὴν τρίχρωμη σημαία καὶ τραγουδοῦν τὴ Μασαλλιῶτιδα ἀλλὰ καί, ότι, πρῶγμα σημαντικώτερο, πρέπει νὰ ἐγκαταλείψουν κάθε ἀποτελεσματικὴ προσπάθεια ἀναταραχῆς στὶς γαλλικὲς ἀποικίες. Δὲν πέρασαν οὔτε τρία χρόνια ἀπὸ τότε πού ὁ Τορέζ, γραμματεὺς τοῦ Γαλλικοῦ Κ.Κ., διακήρυξε ότι οἱ Γάλλοι ἐργάτες ποτὲ δὲν θὰ παρασυρθοῦν νὰ πολεμήσουν τοὺς Γερμανοὺς συντρόφους τοὺς* τώρα εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ φωνακλάδες πατριῶτες στὴ Γαλλία. Τὸ κλειδί στὴ συμπεριφορὰ τοῦ Κ.Κ. κάθε χώρας εἶναι ἡ στρατιωτικὴ σχέση αὐτῆς τῆς χώρας, πραγματικὴ ἢ δυνητικὴ, πρὸς τὴν ΕΣΣΔ. Στὴν Ἀγγλία, λόγου χάριν, ἡ σχέση αὐτὴ εἶναι ἀκόμα ἀδέβαιτη, συνεπῶς τὸ ἀγγλικὸ Κ.Κ. εἶναι ἀκόμα ἐχθρικὸ στὴν ἐθνικὴ κυβέρνησι καὶ φανερά ἀντίθετο στὸν ἐπανεξοπλισμὸ. Ἄν ἐν τούτοις ἡ Μεγάλῃ Βρεταννία συνάψει συμμαχία ἢ συνθήκη μὴ ἐπίθεσις με τὴν ΕΣΣΔ, ὁ Ἄγγλος κομμουνιστὴς, ὅπως κι' ὁ Γάλλος κομμουνιστὴς, δὲν θὰ ἔχει ἄλλη ἐκλογὴ παρὰ νὰ γίνῃ ἕνας καλὸς πατριῶτης καὶ ἱμπεριαλιστὴς* ὑπάρχουν κιόλας ἐνδείξεις

* Στὴ Βουλὴ, τὸν Μάρτιο 1935.

πού προειδοποιούν γι' αυτό. Στην Ίσπανία ή κομμουνιστική γραμμή επιρρεάστηκε αναμφίβολα από τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Γαλλία, ἡ σύμμαχος τῆς Ρωσίας, θὰ ἀντιδρούσε ἔντονα στὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς ἐπαναστατικοῦ γείτονα καὶ θὰ σήκωνε γῆ καὶ οὐρανὸ γιὰ νὰ προλάβει τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἰσπανικοῦ Μαρρόκου. Τὸ «Νταίηλυ Μαίηλ», μὲ τὰ παραμύθια τοῦ γιὰ ἐρυθρὲς ἐπαναστάσεις πού χρηματοδοτοῦνται ἀπ' τὴ Μόσχα, εἶχε πέσει τρομερὰ ἔξω αὐτὴ τὴ φορά, περισσότερο ἀπ' ὅ,τι συνήθως. Στὴν πραγματικότητα οἱ κομμουνιστὲς ἦταν πάνω ἀπ' ὅλους ἐκεῖνοι πού σταμάτησαν τὴν ἐπανάσταση στὴν Ίσπανία. Ἀργότερα, ὅταν οἱ δεξιὲς δυνάμεις εἶχαν τὸν πλήρη ἔλεγχο, οἱ κομμουνιστὲς ἔδειξαν μεγαλύτερη προθυμία ἀπ' τοὺς φιλελευθέρους γιὰ τὴν καταδίωξη τῶν ἐπαναστατῶν ἡγετῶν.*

Προσπάθησα νὰ σκιαγραφήσω τὴ γενικὴ πορεία τῆς ἰσπανικῆς ἐπανάστασης στὴ διάρκεια τοῦ πρώτου χρόνου τῆς γιατί αὐτὸ καθιστᾶ εὐκολώτερη τὴν κατανόηση τῆς κατάστασης σὲ κάθε δοσμένη στιγμή. Ἀλλὰ δὲν θέλω νὰ ἰσχυρισθῶ ὅτι τὸν Φεβρουάριο εἶχα ὄλες τίς ἀπόψεις πού συνεπάγονται ἀπὸ ὅλα ὅσα ἔχω ἐκθέσει παραπάνω. Κατ' ἀρχὴν, τὰ γεγονότα πού μὲ δοθήσαν στὸ μέγιστο βαθμὸ νὰ δῶ τὴν ἀλήθεια δὲν εἶχαν ἀκόμα συμβεῖ καί, ἐν πάσει περιπτώσει, οἱ συμπάθειές μου στρέφονταν σὲ κάπως διαφορετικὲς κατευθύνσεις ἀπ' ὅ,τι τώρα. Αὐτὸ συνέβαινε γιατί ἡ πολιτικὴ πλευρὰ τοῦ πολέμου μὲ κούραζε καί, φυσικὴ συνέπεια, ἀντιδρούσα περισσότερο ἐναντίον τῆς ἀποψῆς πού ἄκουγα περισσότερο — τῆς ἀποψῆς τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ. καὶ τοῦ Ἀνεξάρτητου Ἐργατικοῦ Κόμματος. Οἱ Ἀγγλοὶ πού ἦταν μαζί μου ἦταν κυρίως μέλη τοῦ Ἀνεξάρτητου Ἐργατικοῦ Κόμματος μὲ λίγα μέλη τοῦ Κ.Κ. ἀνάμεσά τους· οἱ περισσότεροι εἶχαν καλύτερη πολιτικὴ κατάρτιση ἀπὸ μένα. Ἐβδομάδες δλόκληρες, στὴ διάρκεια τῆς ἀνιαρῆς περιόδου πού τίποτε δὲν συνέβαινε γύρω ἀπ' τὴν Οὐέσκα, ὄρισκόμου μῆσα σὲ μιὰ πολιτικὴ συζήτηση πού οὐσιαστικὰ δὲν τελείωσε ποτέ. Στὸν γεμάτο ρεύματα κάκοσμο ἀχυρῶνα τῆς ἀγροικίας ὅπου εἶχαμε καταυλισθεῖ, στὴν πηχτὴ σκοτεινιά

* Ἡ καλύτερη ἀνάλυση τῶν ἀλληλεπιδράσεων τῶν κομμάτων τῆς κυβερνητικῆς παράταξης ὑπάρχει στὴν «Ἰσπανικὴ ἀρένα» τοῦ Franz Borkenau. Αὐτὸ εἶναι κατὰ πολὺ τὸ πιὸ ἀξιόλογο βιβλίον πού ἔχει ἐμφανιστεῖ ὡς σήμερα γιὰ τὸν ἰσπανικὸ πόλεμο.

τῶν χαρακωμάτων, πίσω ἀπ' τὸ προπέτασμα τὶς παγερὲς ὥρες γύρω στὰ μεσάνυχτα οἱ ἀλληλοσυγκρουόμενες κομματικές γραμμὲς συζητοῦνταν ξανά καὶ ξανά. Μὲ τοὺς Ἴσπανοὺς γινόνταν τὸ ἴδιο, καὶ οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἑφημερίδες πού εἶδαμε εἶχαν κάνει τὶς διακομματικὲς διαμάχες κύριο θέμα τους. Θάπρεπε νάσαι κανεὶς κουφὸς ἢ ἡλίθιος γιὰ νὰ μὴ σχηματίσει κάποια εἰκόνα σχετικὰ μὲ τὶς θέσεις τῶν διαφόρων κομμάτων.

Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς πολιτικῆς θεωρίας ὑπῆρχαν μόνον τρία κόμματα πού ἐνδιέφεραν: τὸ P.S.U.C., τὸ P.O.U.M. καὶ ἡ C.N.T. - F.A.I., πού ἀποκαλοῦνταν γενικὰ «οἱ Ἄναρχοί». Παίρνω τὸ P.S.U.C. πρῶτα, ἦταν τὸ κόμμα πού τελικὰ θριάμβευσε καί, ἀκόμα καὶ σήμερα, βρίσκεται ὀλοφάνερν οὐ ἐνδοξο.

Εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ἐξηγήσω ὅτι ὅταν μιλοῦμε γιὰ τὴ γραμμὴ τοῦ P.S.U.C. ἐννοοῦμε στὴν πραγματικότητά τὴ γραμμὴ τοῦ K.K. Τὸ P.S.U.C. (Ἐννοποιημένο Σοσιαλιστικὸ Κόμμα Καταλωνίας) εἶχε σχηματιστεῖ στὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου μὲ τὴ συγχώνευση διαφόρων μαρξιστικῶν κομμάτων συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ Καταλανικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος ἀλλὰ περιήλθε κάτω ἀπὸ τὸν ὀλοκληρωτικὸ ἔλεγχον τῶν κομμουνιστῶν καὶ συνδέθηκε μὲ τὴν Τρίτη Διεθνή. Σὲ ἄλλες περιοχὲς τῆς Ἰσπανίας δὲν εἶχε λάβει χώρα ἐπίσημη συγχώνευση σοσιαλιστῶν καὶ κομμουνιστῶν ἀλλὰ ἡ κομμουνιστικὴ καὶ ἡ δεξιὰ σοσιαλιστικὴ ἀποφῆ μποροῦσαν νὰ θεωρηθοῦν πανομοιότυπες. Μιλώντας χονδρικὰ, τὸ P.S.U.C. ἦταν τὸ πολιτικὸ ὄργανο τῆς U.G.T. (Γενικῆς Ἐνωστῆς Ἐργατῶν) δηλαδὴ τῶν σοσιαλιστικῶν συνδικάτων. Τὰ συνδικάτα αὐτὰ ἀριθμοῦσαν τότε στὴν Ἰσπανία περίπου ἐνάμισυ ἑκατομμύριο μέλη. Περιλάμβαναν μὲγάλο τμήμα τῶν χειρῶνακτων ἔργατῶν ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου εἶχαν διογκωθεῖ λόγω τῆς εἰσορῆς μὲγάλου ἀριθμοῦ μελῶν μικροαστικῆς προέλευσης γιὰτὶ στὶς πρῶτες ἐπαναστατικὲς μέρες ἄνθρωποι ὀλων τῶν εἰδῶν εἶχαν θεωρηθεῖ ἄρμοστοι νὰ μπουδ εἶτε στὴν U.G.T. εἶτε στὴν C.N.T. Τὰ δύο συνδικαλιστικὰ μπλόκ εἶχαν καὶ κοινὰ τμήματα ἀλλὰ — ἡ C.N.T. εἶχε σαφέστερο χαρακτηριστὴρα ὀργάνωσης τῆς ἐργατικῆς τάξης. Τὸ P.S.U.C. ἦταν συνεπῶς ἓνα κόμμα ἐν μέρει τῶν ἔργατῶν καὶ ἐν μέρει τῆς μικροαστικῆς τάξης — τῶν καταστηματαρχῶν, τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων καὶ τῶν

πλουσιώτερων χωρικών.

Ἡ γραμμὴ τοῦ P.S.U.C., πού κηρύσσονταν ἀπὸ τὸν κομμουνιστικὸ καὶ φιλοκομμουνιστικὸ τύπο σ' ὄλο τὸν κόσμον ἦταν ἡ ἐξῆς σὲ γενικὲς γραμμὲς:

«Σήμερα τίποτε δὲν ἔχει σημασίαν παρὰ νὰ κερδίσουμε τὸν πόλεμον χωρὶς τὴ νίκη στὸν πόλεμον ὁτιδήποτε ἄλλο εἶναι χωρὶς νόημα. Συνεπῶς δὲν εἶναι τώρα καιρὸς νὰ μιλάμε γιὰ προώθηση τῆς ἐπανάστασης. Δὲν ἔχουμε περιθώρια ν' ἀποξενωθοῦμε ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς ἐπιβάλλοντάς τους τὴν κολλεκτιβοποίηση, οὔτε νὰ τρομάξουμε τίς μεσαίες τάξεις πού πολεμοῦν στὸ πλευρὸ μας. Πάνω ἀπ' ὅλα, χάρις τῆς ἀποδοτικότητος, πρέπει νὰ ξεμπερδεύουμε μὲ τὸ ἐπαναστατικὸ χάος. Πρέπει νάχουμε μιὰ ἰσχυρὴ κεντρικὴ κυβέρνησις στὴ θέση τῶν τοπικῶν ἐπιτροπῶν καὶ ἕναν κατάλληλον ἐκπαιδευμένον καὶ πλήρως «στρατιωτικοποιημένον» στρατὸ μὲ ἐνίσχιστον διοίκησιν. Τὸ νὰ γαντζωνόμαστε ἀπὸ ἀπομονωμένους νησίους ἐργατικῶν ἐλέγχου καὶ νὰ παπαγαλιζοῦμε ἐπαναστατικὰς φράσεις δὲν εἶναι ἀπλῶς κάτι παρενοχλητικόν, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ ἀντεπαναστατικόν, γιὰτὶ ὁδηγεῖ σὲ διχασμὸ πού μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθῆι ἐναντίον μας ἀπ' τοὺς φασίστες. Σ' αὐτὸ τὸ στάδιον δὲν ἀγωνιζόμαστε γιὰ τὴ δικτατορίαν τοῦ προλεταριάτου, ἀγωνιζόμαστε γιὰ τὴν κοινοβουλευτικὴν δημοκρατίαν. Ὅποιοσδήποτε προσπαθῆσει νὰ μετατρέψῃ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον σὲ κοινωνικὴ ἐπανάστασιν παίζει τὸ παιχνίδι τοῦ φασισμοῦ καὶ εἶναι ἀντικειμενικὰ, ἀν ὄχι καὶ ὑποκειμενικὰ, προδότης».

Ἡ γραμμὴ τοῦ P.O.U.M. διέφερε ἀπ' τὴν παραπάνω σὲ ὅλα τῆς τὰ σημεῖα ἐκτὸς φυσικὰ ἀπὸ τὴ σπουδαιότητα τῆς νίκης στὸν πόλεμον. Τὸ P.O.U.M. (Ἐργατικὸ Κόμμα Μαρξιστικῆς Ἐνοποίησης) ἦταν ἕνα ἀπὸ κείνα τὰ διαφωνοῦντα κομμουνιστικὰ κόμματα πού εἶχαν ἐμφανιστεῖ σὲ πολλὰς χώρας τὰ τελευταῖα χρόνια ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀντίθεσης σὲ «σταλινισμό», δηλ. στὴν ἀλλαγὴν, πραγματικὴν ἢ φαινομενικὴν, στὴν κομμουνιστικὴν πολιτικὴν. Σχηματίσθηκε ἐν μέρει ἀπὸ πρῶτον κομμουνιστὰς καὶ ἐν μέρει ἀπὸ ἕνα παλιώτερον κόμμα, τὸν Συνασπισμὸν Ἐργατῶν καὶ Ἀγροτῶν. Ἀριθμητικὰ ἦταν ἕνα μικρὸν κόμμα,* χωρὶς μεγάλη ἐπιρροὴν ἔξω ἀπ' τὴν Κατα-

* Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀριθμὸν τῶν μελῶν τοῦ P.O.U.M. ἔχουμε τίς παρακάτω ἐκτιμήσεις: Ἰούλιος 1936, 10.000 — Δεκέμβριος

γωνία, και σημαντικό κυρίως γιατί περιείχε μιά άσυνήθιστα μεγάλη άνζλογία πολιτικά συνειδητών μελών. Στην Καταλωνία τὸ κύριο πολιτικὸ ὄχυρό του ἦταν ἡ Λερίδα. Δὲν ἀντιπροσώπευε κανένα συνδικαλιστικὸ μπλόκ. Οἱ πολιτοφύλακες τοῦ P.O.U.M. ἦταν στὴν πλειοψηφία τους μέλη τῆς C.N.T. ἀλλὰ τὰ πραγματικὰ μέλη τοῦ κόμματος ἀνήκαν ἐν γένει στὴν U.G.T. Ἐν τούτοις, μόνο στὴ C.N.T. εἶχε τὸ P.O.U.M. κάποια ἐπιρροή. Ἡ γραμμὴ του ἦταν κατὰ προσέγγιση αὐτή:

«Εἶναι ἀνοησία νὰ ἀντιπαραθέτουμε στὸ φασισμό τὴν ἀστική δημοκρατία. Ἡ ἀστικὴ δημοκρατία δὲν εἶναι παρὰ ἓνα ἄλλο ὄνομα τοῦ καπιταλισμοῦ ὅπως εἶναι καὶ ὁ φασισμός· ἀγώνας ἐναντίον τοῦ φασισμοῦ χάρη τῆς δημοκρατίας σημαίνει ἀγώνας ἐναντίον μιᾶς μορφῆς καπιταλισμοῦ χάρη μιᾶς ἄλλης πού, σὲ κάθε στιγμή ὑπόκειται σὲ ἀλλαγὴ στὴν κατεύθυνση τῆς πρώτης. Ἡ μόνη πραγματικὴ ἐναλλακτικὴ λύση στὸ φασισμό εἶναι ἡ ἐργατικὴ διεύθυνση. Ἄν θέσετε ὅποιονδήποτε στόχο μικρότερο ἀπ' αὐτόν, εἴτε θὰ παραδώσετε τὴ νίκη στὸν Φράνκο, ἢ, στὴν καλύτερη περίπτωση, θὰ μπᾶσετε τὸ φασισμό ἀπ' τὴν πίσω πόρτα. Στὸ μεταξύ οἱ ἐργάτες πρέπει, νὰ γαντζωθοῦν σὲ κάθε τι, σκουπίδι ἔστω, πού ἔχουν κατακτήσει: ἂν παραδώσουν ὅ,τιδήποτε στὴν μισοαστικὴ κυβέρνηση μποροῦν νὰ εἶναι σίγουροι πὼς θὰ ἐξαπατηθοῦν. Οἱ ἐργατικὲς πολιτοφυλακὲς καὶ ἀστυνομικὲς δυνάμεις πρέπει νὰ διατηρηθοῦν μὲ τὴν παρούσα μορφή τους καὶ κάθε προσπάθεια «ἀστικοποίησης τους» πρέπει νὰ ἀποτραπεῖ. Ἄν οἱ ἐργάτες δὲν ἐλέγχουν τίς ἐνοπλές δυνάμεις, οἱ ἐνοπλές δυνάμεις θὰ ἐλέγξουν τοὺς ἐργάτες. Ὁ πόλεμος καὶ ἡ ἐπανάσταση εἶναι πράγματα ἀξεχώριστα».

Ἡ Ἄναρχικὴ θέση καθορίζεται λιγώτερο εὐκολα. Ἐν πάσει περιπτώσει, ὁ γενικὸς ὅρος «Ἄναρχικοί» χρησιμοποιοῦνταν γιὰ νὰ καλύπτετε μιὰ πληθώρα ἀνθρώπων μὲ πολυποικίλες ἀπόψεις. Τὸ τεράστιο μπλόκ συνδικάτων πού ἀποτελοῦσε τὴν

1936, 70.000 — Ἰούνης 1937, 40.000. Ἄλλὰ οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ P.O.U.M. Μιὰ ἐχθρική ἐκτίμηση πιθανὸν θὰ τοὺς διαίρουσε μὲ τὸ τέσσερα. Τὸ μόνο πράγμα πού μπορεῖ νὰ λεχθεῖ μὲ βεβαιότητα σχετικὰ μὲ τὴ δύναμη τῶν Ἰσπανικῶν πολιτικῶν κομμάτων εἶναι ὅτι κάθε κόμμα ἐξογκώνει τὸν ἀριθμὸ τῶν μελῶν του

C.N.T. (Ἐθνικὴ Συνομοσπονδία Ἑργατῶν) μὲ γύρω στὰ δύο ἑκατομμύρια μέλη συνολικά, εἶχε σὰν πολιτικὸ ὄργανό του τὴν F.A.I. (Ἀναρχικὴ Ὀμοσπονδία Ἰσθηρικῆς) μιά πραγματικὴ ἀναρχικὴ ὀργάνωση. Ἀλλὰ ἀκόμα καὶ τὰ μέλη τῆς F.A.I., ἂν καὶ ὄλοι χρωματισμένοι ὅπως ἴσως ὄλοι οἱ Ἴσπανοί, μὲ τὴν ἀναρχικὴ φιλοσοφία, δὲν ἦταν ἀπαραίτητα ἀναρχικοὶ μὲ τὴν ἀκριβῆ ἔννοια τῆς λέξεως. Ἰδίως μετὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ πολέμου κινήθησαν περισσότερο πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ συνειθισμένου σοσιαλισμοῦ γιατί οἱ περιστάσεις τοὺς ὑποχρέωσαν νὰ συμμετάσχουν σὲ συγκεντρωτικὴ διοίκηση καὶ ἀκόμα νὰ παραβιάζουν ὄλες τοὺς τίς ἀρχές μπαίνοντας στὴν κυβέρνηση. Παρ' ὅλ' αὐτὰ διέφεραν θεμελιακὰ ἀπὸ τοὺς κομμουνιστὲς τόσο ὥστε, ὅπως τὸ P.O.U.M., σκόπευαν στὴν ἐργατικὴ διεύθυνση καὶ ὄχι στὴν κοινοβουλευτικὴ δημοκρατία. Υἰοθέτησαν τὸ σύνθημα τοῦ P.O.U.M.: «Ὁ πόλεμος καὶ ἡ ἐπανάσταση εἶναι ἀδιαίρετα» ἂν καὶ ἦταν λιγώτερο δογματικοὶ γι' αὐτό. Μιλώντας χονδρικά, ἡ C.N.T. — F.A.I. εἶχε τίς ἑξῆς θέσεις: 1) Ἄμεσο ἔλεγχος κάθε βιομηχανίας (π.χ. μεταφορές, ὑφαντουργία, κλπ.) ἀπὸ τοὺς ἐργάτες ποὺ ἀπασχολοῦνται σ' αὐτή. 2) Διακυβέρνηση μέσω τοπικῶν ἐπιτροπῶν καὶ ἀντίσταση σὲ κάθε μορφή συγκεντρωτικῆς ἀπολυταρχίας. 3) Ἀδιάρλακτη ἐχθρότητα πρὸς τὴν ἀστικὴ τάξιν καὶ τὴν Ἐκκλησία. Τὸ τελευταῖο σημεῖο, ἂν καὶ τὸ περισσότερο ἀόριστο, ἦταν τὸ σημαντικώτερο. Οἱ Ἀναρχικοὶ ἦταν τὸ ἀντίθετο τῆς πλειοψηφίας τῶν λεγόμενων ἐπαναστατῶν κατὰ τὸ ὅτι τὸ μῖσος τοὺς κατὰ τῶν προνομίων καὶ τῆς ἀδικίας ἦταν ἐντελῶς γνήσιο. Ἀπὸ φιλοσοφικὴ ἀποψη ὁ Κομμουνισμὸς καὶ ὁ Ἀναρχισμὸς εἶναι διαμετρικὰ ἀντίθετοι. Ἀπὸ πρακτικὴ ἀποψη — δηλ. ὅσον ἀφορᾷ τὴ μορφή τῆς κοινωνίας πρὸς τὴν ὅποια σκοπεῖει κινεῖσιν — ἡ διαφορά εἶναι κυρίως διαφορά ἐμφάσεων, ἀλλὰ ἐντελῶς ἀσυμβίβαστων. Ἡ κομμουνιστικὴ ἔμφασις βρίσκεται πάντα στὸ συγκεντρωτισμὸ καὶ τὴν ἀποδοτικότητα, τῶν ἀναρχικῶν στὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἰσότητα. Ὁ Ἀναρχισμὸς εἶναι βαθειὰ ριζωμένος στὴν Ἰσπανία καὶ εἶναι πιθανὸ νὰ ἐπιζήσῃ τοῦ κομμουνισμοῦ ὅταν παύσῃ ἡ ρωσικὴ ἐπιρροή. Κατὰ τοὺς δύο πρώτους μῆνας τοῦ πολέμου οἱ ἀναρχικοὶ ἦταν περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον, ἐκείνοι ποὺ εἶχαν σῶσει τὴν κατάστασιν καὶ πολὺ ἀργότερα, οἱ ἀναρχικοὶ πολιτοφύλακες ἦταν διασημοὶ ὡς οἱ καλύτεροὶ πολεμιστὲς ἀπὸ τίς καθαρὰ ἰσπανι-

κίες δυνάμεις. Από το Φεβρουάριο 1937 περίπου οι Άναρχικοί και το Ρ.Ο.Υ.Μ. θα μπορούσαν ως ένα σημείο να μπουν στο ίδιο τσουβάλι. Άν οι Άναρχικοί, το Ρ.Ο.Υ.Μ. και ή άριστερή πτέρυγα των Σοσιαλιστών ήταν άρκετά λογικοί ώστε να συνεργαστούν από την άρχή και να προωθήσουν μιá ρεαλιστική πολιτική, ή ιστορία του πολέμου ίσως ήταν διαφορετική. Άλλά στην πρώτη περίοδο, όταν τα έπαναστατικά κόμματα φαίνονταν να έχουν το παιχνίδι στα χέρια τους, αυτό ήταν αδύνατο. Άνάμεσα στους Άναρχικούς και τους σοσιαλιστές υπήρχαν παλιές έχθρες, το Ρ.Ο.Υ.Μ., σαν μαρξιστικό κόμμα, έβλεπε με σκεπτικισμό τον Άναρχισμό, ενώ άπ' την καθαρά άναρχική σκοπιά ο «τροτσκοισμός» του Ρ.Ο.Υ.Μ. δέν ήταν πολύ προτιμητέος άπ' τον «σταλινισμό» των κομμουνιστών. Ωστόσο ή κομμουνιστική τακτική έτεινε να φέρει τα δύο κόμματα κοντά το ένα στο άλλο. Όταν το Ρ.Ο.Υ.Μ. πήρε μέρος στην καταστροφική σύγκρουση της Βαρκελώνης τον Μάιο, το έκανε κυρίως από το ένστικτο να συμπαρασταθεί στην C.N.T. και άργότερα, όταν το Ρ.Ο.Υ.Μ. διαλύθηκε βίαια, οι Άναρχικοί ήταν οι μόνοι που τόλμησαν να ήψώσουν φωνή διαμαρτυρίας.

Έτσι, σε γενικές γραμμές, ή διάταξη των δυνάμεων ήταν ή ακόλουθη: Άπό τη μιá πλευρά, ή C.N.T. - F.A.I., το Ρ.Ο.Υ.Μ. και ένα τμήμα των σοσιαλιστών με στόχο τους την έργατική διεύθυνση από την άλλη, οι δεξιοί σοσιαλιστές, οι φιλελεύθεροι, και οι κομμουνιστές με στόχο τους μιá συγκεντρωτική κυβέρνηση κι' έναν «στρατιωτικοποιημένο» στρατό.

Είναι εύκολο να δοθμε γιατί, εκείνη την εποχή, προτίμηση την κομμουνιστική θεώρηση από εκείνη του Ρ.Ο.Υ.Μ. Οι κομμουνιστές είχαν μιá καθορισμένη πρακτική πολιτική, μιá προφανώς καλύτερη πολιτική από τη σκοπιά της κοινής λογικής που βλέπει σε άπόσταση μόνο λίγων μηνών μέσα στο μέλλον. Καί, δεβαίως, ή καθημερινή πολιτική του Ρ.Ο.Υ.Μ., ή προπαγάνδα του κ.ο.κ. ήταν άπερίγραπτα κακή πρέπει να ήταν τέτοια γιατί διαφορετικά θα ήταν ίκανό να προσελκύσει μεγαλύτερη μάζα οπαδών. Έκείνο που έπαιζε τον άποφασιστικό ρόλο στην κρίση μου ήταν το ότι οι κομμουνιστές διεξήγγαν τον πόλεμο ενώ έμεις και οι άναρχικοί μέναμε άδρανείς. Αυτή ήταν ή γενική έντύπωση τότε. Οι κομμουνιστές είχαν κερδίσει σε ίσχύ και παρουσίασαν τεράστια αύξηση του άριθμού των μελών τους έν μέρει άπευθύνοντας έκκληση στις

μεσαίες τάξεις κατά τῶν ἐπαναστατῶν, ἀλλὰ ἐν μέρει ἐπίσης γιατί ἦσαν οἱ μόνοι ποὺ φαίνονταν ἱκανοὶ νὰ κερδίσουν τὸν πόλεμο. Τὰ ρωσικὰ ὄπλα καὶ ἡ ὑπέροχη ὑπεράσπιση τῆς Μαρδρίτης, ἀπὸ στρατεύματα ποὺ ἦταν κυρίως κάτω ἀπὸ κομμουνιστικὸ ἔλεγχο τοὺς εἶχαν δώσει μεγάλο κύρος. Ὅπως τοποθέτησε κάποιος τὸ ζήτημα, κάθε ρωσικὸ ἀεροπλάνο ποὺ πετοῦσε πάνω ἀπ' τὰ κεφάλια μας ἦταν κομμουνιστικὴ προπαγάνδα. Ἡ ἐπαναστατικὴ καθαρότητα τοῦ P.O.U.M., ἀν καὶ ἔβλεπα τὴ λογικὴ τῆς, μοῦ φαινόταν μᾶλλον μάταιη. Στὸ κάτω - κάτω, ἐκεῖνο ποὺ εἶχε σημασία ἦταν νὰ κερδίσουμε τὸν πόλεμο.

Στὸ μεταξὺ ὑπῆρχε καὶ ἡ διαβολικὴ διακομματικὴ πολεμικὴ ποὺ συνεχίζονταν στὶς ἐφημερίδες, στὰ φυλλάδια, στὶς ἀφίσσες, στὰ βιβλία — παντοῦ. Ἐκεῖνο τὸν καιρὸ οἱ ἐφημερίδες ποὺ ἔβλεπα περισσότερο ἦταν ἡ «Μάχη» καὶ τὸ «Ἐμπρός» τοῦ P.O.U.M. καὶ ἡ ἀσταμάτητη γκρίνια τοὺς γιὰ τὸ «ἀντεπαναστατικὸ» P.S.U.C. μὲ ἐξέπλησσε σὰν αὐτάρεσκη καὶ κουραστικὴ. Ἀργότερα, ὅταν μελέτησα προσεκτικώτερα τὸν τύπο P.S.U.C. καὶ τῶν κομμουνιστῶν, ἀντιλήφθηκα ὅτι τὸ P.O.U.M. ἦταν σχεδὸν ἄψογο σὲ σχέση μὲ τοὺς ἀντιπάλους του. Πέρα ἀπ' ὅ,τιδήποτε ἄλλο, εἶχε πολὺ μικρότερες δυνατότητες. Ἀντίθετα μὲ τοὺς κομμουνιστὲς δὲν εἶχε διεξόδους στὸν τύπο τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐνῶ στὸ ἐσωτερικὸ μειονεκτοῦσε τρομερὰ γιατί ἡ λογοκρισία τοῦ τύπου ἦταν βασικὰ κάτω ἀπὸ κομμουνιστικὸ ἔλεγχο, πράγμα ποὺ σήμαινε ὅτι οἱ ἐφημερίδες τοῦ P.O.U.M. κινδύνευαν νὰ κλειστοῦν ἢ νὰ πληρώσουν πρόστιμο ἀν ἔγραφαν κάτι ἐπιζήμιο. Εἶναι δίκαιο ἐπίσης γιὰ τὸ P.O.U.M. νὰ εἰπωθεῖ ὅτι, ἀν καὶ ἔκανε ἀτέλειωτα κυρήγματα γιὰ τὴν ἐπανάσταση καὶ παρέθετε τοιαῦτα τοῦ Λένιν σὲ βαθμὸ ναυτίας δὲν ἐντροφοῦσε συνήθως σὲ προσωπικὴ λιβελλογραφία. Περιόριζε ἐπίσης τὴν πολεμικὴ του σὲ ἄρθρα ἐφημερίδων. Οἱ μεγάλες ἐγχρωμες ἀφίσσες του, σχεδιασμένες γιὰ τὸ εὐρύτερο κοινὸ (οἱ ἀφίσσες παίζουν σημαντικὸ ρόλο στὴν Ἰσπανία ποὺ ἔχει μεγάλο ποσοστὸ ἀναφάδωντων) δὲν ἐπιτίθονταν στὰ ἀντίπαλα κόμματα, ἀλλὰ ἦταν ἀπλῶς ἀντιφασιστικὲς ἢ ἀφηρημένα ἐπαναστατικὲς· τέτοια ἦταν ἐπίσης καὶ τὰ τραγούδια ποὺ τραγουδοῦσαν οἱ πολιτοφύλακες. Οἱ κομμουνιστικὲς ἐπιθέσεις ἦταν ἐντελῶς διαφορετικῆς φύσης. Ἐδῶ μπορῶ νὰ δώσω μόνο μὰ σύντομη περιγραφή τῆς κομμουνι-

στικῆς γραμμῆς ἐπίθεσης.

Ἐπιφανειακά, ἡ διαμάχη κομμουνιστῶν καὶ Ρ.Ο.ὔ.Μ. ἀφοροῦσε τὴν τακτική. Τὸ Ρ.Ο.ὔ.Μ. ἤθελε ἀμεση ἐπανάσταση, οἱ κομμουνιστὲς ὄχι. Ὡς ἐδῶ καλὰ ὑπάρχουν ἐπιχειρήματα καὶ γιὰ τὶς δύο ἀπόψεις. Ἐπιπλέον, οἱ κομμουνιστὲς ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ προπαγάνδα τοῦ Ρ.Ο.ὔ.Μ. διαιροῦσε καὶ ἀδυνατίζεε τὶς κυβερνητικὲς δυνάμεις καὶ ἔτσι ἐβαζε σὲ κίνδυνο τὴν ἔκβαση τοῦ πολέμου· καὶ πάλι, ἂν καὶ δὲν συμφωνῶ τελικὰ, αὐτὸ εἶναι κάτι πού μπορεῖ νὰ τεκμηριωθεῖ. Ἀλλὰ ἐδῶ ὑπεισέρχονταν ἡ ἰδιομορφία τῆς κομμουνιστικῆς τακτικῆς. Δοκιμαστικά στὴν ἀρχή, μετὰ πῶς μεγαλόφωνα, ἀρχισαν νὰ ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ Ρ.Ο.ὔ.Μ. διέσπαζε τὶς κυβερνητικὲς δυνάμεις ὄχι λόγῳ κακῆς κρίσης ἀλλὰ θάσσει σκοπίμου σχεδίου. Τὸ Ρ.Ο.ὔ.Μ. καταγγέλλθηκε, οὔτε περισσότερο οὔτε λιγώτερο, ὡς μίᾳ συμμορία μεταμφιεσμένων φασιστῶν, πληρωμένων ἀπ' τὸν Φράνκο καὶ τὸν Χίτλερ, πού προωθοῦσαν μίᾳ ψευτοεπαναστατικῇ πολιτικῇ ὡς μίᾳ μορφῇ ἐσθῆθειας τῆς φασιστικῆς ὑπόθεσης. Τὸ Ρ.Ο.ὔ.Μ. ἦταν «τροτσκιστικῆ» ὀργάνωση καὶ «πέμπτη φάλαγγα τοῦ Φράνκο». Αὐτὸ συνεπάγονταν ὅτι δεκάδες χιλιάδων στρατιωτῶν πού πάγωναν στὰ χαρακώματα τῆς πρώτης γραμμῆς καὶ ἑκατοντάδες ξένων πού εἶχαν ἔρθει στὴν Ἰσπανία γιὰ νὰ πολεμήσουν τὸ φασισμό, συχνὰ θυσιάζοντας, τὴν οἰκονομική τους ἀνεση καὶ τὴν ὑπηκοότητά τους, δὲν ἦταν παρά προδότες πληρωμένοι ἀπ' τὸν ἐχθρό. Κι' αὐτὴ ἡ ἱστορία διαδίδονταν σ' ὀλόκληρη τὴν Ἰσπανία μὲ ἀπίστεες κ.λ.π., καὶ ἐπαναλαμβάνονταν συνεχῶς ἀπὸ τὸν κομμουνιστικὸ καὶ φιλοκομμουνιστικὸ τύπο ὀλόκληρου τοῦ κόσμου. Θὰ μπορούσα νὰ γεμίσω μισὴ ντουζίνα βιβλία μὲ ἀποσπάσματα ἂν ἤθελα.

Αὐτὰ λοιπὸν ἔλεγαν γιὰ μᾶς: ἤμασταν τροτσκιστὲς, φασίστες, προδότες, δολοφόννοι, δειλοί, κατάσκοποι. καὶ ὅστω καθ' ἑξῆς. Ὁμολογῶ ὅτι δὲν ἦταν εὐχάριστο, ἰδίως ἂν πάρουμε ὑπ' ὄψη τοὺς ἀνθρώπους πού ἦταν ὑπεύθυνοι γι' αὐτό. Δὲν εἶναι ὄρατο νὰ βλέπεισθε ἓνα Ἰσπανόπουλο δεκαπέντε χρονῶν νὰ μεταφέρεται ἀπὸ τὸ μέτωπο πάνω σ' ἓνα φορετὸ, κυττάζοντας ἔξω ἀπ' τὶς κουβέρτες μὲ ζαλισμένο κατάχλωμο πρόσωπο καὶ ταυτόχρονα νὰ σκέπτεσαι τοὺς κομφοντιμένους κυρίως στὸ Λονδίνο καὶ στὸ Παρίσι πού γράφουν φυλλάδια γιὰ ν' ἀποδείξουν ὅτι τὸ παιδί αὐτὸ εἶναι μεταμφιεσμένος φασίστας. Ἔνα

ἀπὸ τὰ πῶς φρικτὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ πολέμου εἶναι τὸ δ-
 τι ἢ ἢ πολεμικὴ προπαγάνδα, ὅλες οἱ στριγγλιές καὶ τὰ
 φέμματα καὶ τὸ μίσος, προέρχονται χωρὶς ἐξαιρέση ἀπὸ ἀνθρώ-
 πους πὺ δὲν πολεμοῦν. Οἱ πολιτοφύλακες τοῦ P.S.U.C., οἱ
 κομμουνιστὲς τῆς Διεθνοῦς Ταξιαρχίας πὺ συνάντησα κατὰ
 καιροῦς, δὲν μὲ ἀποκάλεσαν ποτὲ τροτσοιστὴ ἢ προδότη· ἀ-
 φηναν αὐτὴ τῇ δουλειᾷ στοὺς δημοσιογράφους στὰ μετόπι-
 σθεν. Ἐκεῖνοι πὺ ἔγραφαν φυλλάδια ἐναντίον μας καὶ μᾶς
 ἔβριζαν ἀπ' τὶς ἐφημερίδες παρέμεναν ὅλοι ἀσφαλεῖς στὰ σπί-
 τια τους ἢ, στὴ χειρότερη περίπτωση, στὰ γραφεῖα τῶν ἐφη-
 μερίδων τῆς Βαλένθιας, ἑκατοντάδες μίλια μακρὰ ἀπ' τὶς
 σφαῖρες καὶ τὴ λάσπη. Καί, ξέχωρα ἀπ' τοὺς λιθέλλους τῆς
 διακομματικῆς διαμάχης, ἢ ἢ συνειθισμένη πολεμικὴ φλυ-
 αρία, οἱ τυμπανοκρουσίες, οἱ πανηγυρικοί, ἢ δυσφήμιση τοῦ
 ἐχθροῦ — ὅλ' αὐτὰ γίνονταν ὅπως συνήθως, ἀπὸ ἀνθρώπους
 πὺ δὲν πολεμοῦσαν καὶ πὺ οὐ πολλὰς περιπτώσεις θὰ προτι-
 μοῦσαν νὰ γίνον ἰαγοὶ παρὰ νὰ πολεμήσουν. Ἐνα ἀπὸ τὰ ἀπο-
 θαρρυντικώτερα ἀποτελέσματα τοῦ πολέμου αὐτοῦ ἦταν τὸ δ-
 τι μὲ δίδαξε πὺς ὁ ἀριστερὸς τύπος εἶναι στὸν ἴδιο ἀκριβῶς βαθμὸ
 κίβδηλος καὶ ἀνέντιμος πὺ εἶναι καὶ ὁ δεξιός.* Πιστεῦω πὺς
 ἀπ' τὴν πλευρὰ μας — τὴν κυβερνητικὴν πλευρὰ — αὐτὸς ὁ
 πόλεμος ἦταν διαφορετικὸς ἀπ' ἕνα συνειθισμένο, ἰμπεριαλι-
 στικὸ πόλεμο· ἀλλὰ δὲν θὰ μπορούσατε ποτὲ νὰ τὸ ἀντιλη-
 φθεῖτε ἀπὸ τὴ φύση τῆς πολεμικῆς προπαγάνδας. Μόλις εἶ-
 χε ἀρχίσει ὁ πόλεμος ὅταν οἱ ἐφημερίδες δεξιάς καὶ ἀριστε-
 ρᾶς βούτηξαν ταυτόχρονα στὸν ἴδιο ὄχετὸ ὕδρευον. Θυμόμαστε
 ὅλοι τὴν ἀφίσα τοῦ «Νταίηλυ Μαίηλ»: «ΟΙ ΕΡΙΘΟΡΟΙ ΣΤΑΥ-
 ΡΩΝΟΙΝ ΚΑΛΟΓΡΙΕΣ» ἐνῶ γιὰ τὸν «Νταίηλυ Οὐῶρκερ» ἢ
 Λεγεῶνα τῶν Σέγων τοῦ Φράγκο ἀποτελοῦνταν ἀπὸ βολοφό-
 νους, ἐμπόρους λευκῆς σαρκὸς, τοξικομανεῖς, καὶ τὰ κατακά-
 θια ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν». Ἀκόμα καὶ τὸν Ὀκτώβριο
 τοῦ 1937 ὁ «Νιου Στέητμαν» μᾶς σέρβριε παραμύθια φασιστι-
 κῶν ὁδοφραγμάτων φτιαγμένων ἀπὸ σώματα ζωντανῶν παιδιῶν

* Ἐθ' ἤθελα νὰ τονίσω τὴν ἐξαιρέση τοῦ «Μάντσεστερ Γκάρ-
 ντιαν». Γιὰ τοῦτο τὸ βιβλίο ἔπρεπε ν' ἀνατρέξω στὰ ἀρχεῖα πολ-
 λῶν ἀγγλικῶν ἐφημερίδων. Ἀπ' τὶς μεγάλες μας ἐφημερίδες, ὁ
 «Μάντσεστερ Γκάρντιαν» εἶναι ἡ μόνη πὺ μοῦ προξενεῖ μὴν αὐξημέ-
 νη αἰσθηση σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἐντιμότητά της.

(πολύ άκατάλληλο ύλικό για όδοφράγματα) και ό κ. "Αρθουρ Μπράιαντ διακήρυσσε ότι «τό πριόνισμα τών ποδιών συντηρητικών έμπόρων ήταν κοινοτυπία» στην κυβερνητική "Ισπανία. Οι άνθρωποι που γράφουν αυτά τά πράγματα δέν πολεμοβν ποτέ πιθανόν νά πιστεύουν ότι τό γράψιμο είναι ένα ύποκατάστατο του πολέμου. Τό ίδιο συμβαίνει σ' όλους τούς πολέμους: οι στρατιώτες πολεμοβν, οι δημοσιογράφοι φωνάζουν, και κανείς άληθινός πατριώτης δέν πλησιάζει ποτέ ένα χαράκιμα στην πρώτη γραμμή εκτός για σύνταμες επισκέψεις προπαγάνδας. Μερικές φορές με άνακουφίζει νά σκέπτομαι ότι τό άεροπλάνο άλλάζει τίς συνθήκες του πολέμου. "Ισως στον επόμενο μεγάλο πόλεμο νά δοθιμ ένα θέαμα άνεπανάληπτο στην ιστορία: έναν πολεμοκάπηλο τρυπημένο από σφαίρα.

"Όσον άφορά τό δημοσιογραφικό μέρος του, ό πόλεμος αυτός ήταν μιá θρώμικη ύπόθεση σαν όλους τούς πολέμους. "Αλλά ύπήρχε τούτη ή διαφορά, ότι δηλαδή ενώ οι δημοσιογράφοι φυλάγουν συνήθως τίς φαρμακερώτερες θρισίες τους για τόν έχθρό, σ' αυτήν την περίπτωση, καθώς περνοβσε ό χρόνος, οι κομμουνιστές και τό Ρ.Ο.Υ.Μ. έφτασαν στο σημείο νά γράφουν πιό πικρόχολα ό ένας για τόν άλλο παρά για τούς φασίστες. "Όσόσο τότε δέν μπορούσα νά κάνω τόν έαυτό μου νά τό πάρει πολύ σοβαρά. "Η διακομματική διζμάχη ήταν ένοχλητική, άκόμα και άηδιαστική, αλλά έμένα μου φαινόταν σαν ένας οίκογενειακός καυγάς. Δέν πιστευα πώς θα άλλαζε τίποτα ή ότι ύπήρχε καμμιά άσυμβίβαστη διαφορά πολιτικής. "Αντιλήφθηκα ότι οι κομμουνιστές και οι φιλελεύθεροι: είχαν όρκιστεί νά μήν άφήσουν την επανάσταση νά προχωρήσει δέν αντιλήφθηκα ότι ίσως νά ήταν σε θέση νά την στρέψουν προς τό π ί σ ω.

"Υπήρχε σοβαρός λόγος γι' αυτό: όλον αυτό τόν καιρό ήμουν στο μέτωπο και στο μέτωπο ή κοινωνική και πολιτική ατμόσφαιρα δέν άλλαζε. Είχα άφήσει τη Βαρκελώνη άρχές "Ιανουαρίου και δέν είχα πάρει άδεια πριν άπ' τά τέλη "Απριλίου: όλον αυτό τόν καιρό — και άργότερα — στη ζώνη της "Αραγωνίας που έλέγχονταν από τά στρατεύματα του Ρ.Ο.Υ.Μ. και τών "Αναρχικών, διατηροβνταν οι ίδιες συνθήκες, τουλάχιστον έξωτερικά. "Η επαναστατική ατμόσφαιρα παρέμεινε όπως την είχα πρωτογνωρίσει: στρατηγός και στρατιώτης, άγρότης και πολιτοφύλακας, συναντοβνταν άκόμα σαν

Ίσοι· όλοι έπαιρναν τόν ίδιο μισθό, φορούσαν τά ίδια ρούχα, έτρωγαν τό ίδιο φαί, και άποκαλοϋσαν ό ένας τόν άλλο «ού» και «σύντροφος»· δέν ύπήρχε τάξη άφεντικών και ύπηρετών, δέν ύπήρχαν ζητιάνοι, πόρνες, δικηγόροι, παπάδες, δέν γίνονταν γλυψίματα και χαιρετούρες. Άνάπνεα τόν άέρα της Ισότητας, και ήμουν άρκετά άπλοϊκός νά πιστεΰω πώς ύπήρχε σ' όλόκληρη τήν Ίσπανία. Δέν άντιλαμβανόμουν ότι, περισσότερο ή λιγώτερο τυχαία, είχα άπομονωθεί μέσα στο πιό έπαναστατικό τμήμα της Ισπανικής έργατικής τάξης.

Έτσι, όταν οι περισσότεροι πολιτικά καταρτισμένοι σύντροφοί μου μου έλεγαν ότι δέν μπορεί κανείς νά υιοθετήσει μιá καθαρά στρατιωτική στάση άπέναντι στον πόλεμο και ότι ή εκλογή θρισκόταν μεταξύ έπανάστασης και φασισμού, είχα τήν τάση νά τούς ειρωνεύομαι. Σάν σύνολο δεχόμουν τήν κομμουνιστική θέση που συνοψίζονταν στο έξής: «Δέν μπορούμε νά μιλούμε για έπανάσταση πριν κερδίσουμε τόν πόλεμο» και όχι τήν θέση του Ρ.Ο.Υ.Μ. που συνοψίζονταν στο έξής: «Θά πάμε μπροστά ή θά πάμε πίσω». Όταν άργότερα κατάλαβα ότι τό Ρ.Ο.Υ.Μ. είχε δίκιο, ή τουλάχιστο περισσότερο δίκιο άπ' τούς κομμουνιστές, αυτό δέν έγινε έντελώς σέ θεωρητική βάση. Στά χαρτιά ή κομμουνιστική τοποθέτηση ήταν καλή· τό κακό ήταν ότι ή πρακτική συμπεριφορά τους καθιστούσε δύσκολο τό νά πιστέψουμε ότι τήν έφάρμοζαν καλόπιστα. Τό συχνά έπαναλαμβανόμενο σύνθημα: «ό πόλεμος πρώτα και ή έπανάσταση μετά», αν και γινόταν εδλαδικά πιστευτό άπό τόν μέσο πολιτοφύλακα του Ρ.Σ.Υ.Σ, που πίστευε ειλικρινά ότι ή έπανάσταση θά συνεχίζονταν όταν ό πόλεμος θά κερδίζονταν, ήταν σάχη για τά μάτια. Έκείνο για τό όποιο εργάζονταν οι κομμουνιστές δέν ήταν ή αναβολή της έπανάστασης για μιá πιό κατάλληλη ώρα, αλλά ή δεβαιότητα ότι ή έπανάσταση δέν θά συνέβαινε ποτέ. Αυτό γινόταν όλοένα και περισσότεροι φανερό καθώς περνούσε ό καιρός, καθώς ή έξουσία άποσπονταν όλο και πιό πολύ άπ' τά χέρια της έργατικής τάξης, και καθώς όλο και περισσότεροι έπαναστάτες κάθε άπόχρωσης ρίχνονταν στη φυλακή. Κάθε κίνηση γινόταν στο όνομα της στρατιωτικής άναγκαιότητας, γιατί τό πρόσχημα αυτό ύπήρχε, για νά τό ποϋμε έτσι, έτοιμο, αλλά τό άποτέλεσμα ήταν νά άπωθοϋν τούς έργάτες άπό μιá πλεονεκτική θέση σέ μιá θέση όπου, όταν ό πόλεμος τελείωνε, θά έβρισκαν άδύνατο νά άντισταθοϋν στην

ἐπανεισαγωγή τοῦ καπιταλισμοῦ. Σημειώστε παρακαλῶ ὅτι δὲν ἀναφέρω τίποτε ἐναντίον τῶν ἀπλῶν μελῶν καὶ ὁπαδῶν τοῦ Κ.Κ., πολὺ περισσότερο ἐναντίον τῶν χιλιάδων κομμουνιστῶν ποὺ ἔπαισαν ἡρωϊκὰ γύρω ἀπ' τὴ Μπαδρίτη. Ἀλλὰ ἐκεῖνοι δὲν ἦταν οἱ ἀνθρώποι ποὺ κατεύθυναν τὴν κομματικὴ πολιτικὴ. Ὅσον ἀφορᾷ ἁπλῶς τοὺς ὑψηλὰ ἰστάμενους, εἶναι ἀδιανόητο νὰ μὴν εἶχαν ἐπίγνωση τῶν πράξεών τους.

Ἀλλὰ, στὸ κάτω κάτω, ὁ πόλεμος ἀξίζε νὰ κερδηθεῖ ἔστω κι' ἂν χανόταν ἢ ἐπανάσταση. Καὶ στὸ τέλος ἀρχίσα ν' ἀμφιβάλλω ἂν μακροπρόθεσμα ἢ κομμουνιστικὴ πολιτικὴ ἐξασφάλιζε τὴ νίκη. Πολὺ λίγοι φαίνεται νὰ εἶχαν σκεφθεῖ ὅτι μιὰ διαφορετικὴ πολιτικὴ θὰ μπορούσε νὰ ἦταν κατάλληλη σὲ διαφορετικὲς περιόδους τοῦ πολέμου: Οἱ Ἀναρχικοὶ πιθανῶς ἔσωσαν τὴν κατάστασιν τοὺς δύο πρώτους μῆνες ἀλλὰ ἦταν ἀνίκανοι νὰ ὀργανώσουν ἀντίστασιν πέρα ἀπὸ ἓνα ἐρισμένο σημεῖο· οἱ κομμουνιστὲς πιθανῶς ἔσωσαν τὴν κατάστασιν τὸν Ὀκτώβριον - Δεκέμβριον ἀλλὰ ἡ τελικὴ νίκη στὸν πόλεμον ἦταν διαφορετικὸ ζήτημα. Στὴν Ἀγγλίαν, ἡ κομμουνιστικὴ πολιτικὴ στὸν πόλεμον εἶχε γίνῃ δεκτὴ χωρὶς συζήτησιν γιατί σὲ πολὺ λίγες ἐπιπτώσεις εἶχε ἐπιτραπῆ νὰ φτάσουν ὡς τὸ τυπογραφεῖο καὶ γιατί ἡ γενικὴ τῆς γραμμῆ — νὰ ξευπερδεύουμε μὲ τὸ ἐπαναστατικὸ χάος, νὰ ἐπιταχύνουμε τὴν παραγωγὴν, νὰ «στρατιωτικοποιήσουμε» τὸν στρατὸν — φαίνεται ρεαλιστικὴ καὶ ἀποτελεσματικὴ. Ἀξίζει νὰ ὑποδείξουμε τὴν ἐγγενῆ τῆς ἀδυναμία.

Προκειμένου νὰ τεθεῖ ὑπὸ ἔλεγχον κάθε ἐπαναστατικὴ τάσιν καὶ νὰ γίνῃ ὁ πόλεμος ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερο ὁμοίος μ' ἓναν συνειθισμένον πόλεμον, κατέστη ἀναγκαῖον νὰ ἐγκαταλειφθοῦν οἱ στρατηγικὲς ἐσχαίριες ποὺ ὑπῆρχαν ἀντικειμενικὰ. Περιέγραψα τὸ πῶς εἰμασταν ὀπλισμένοι, ἢ τὸ πῶς δὲν εἰμασταν, στὸ μέτωπον τῆς Ἀραγωνίας. Ἐλάχιστες ἀμφιβολίες ὑπάρχουν ὅτι τὰ ὅπλα σκόπιμα κατακρατοῦνταν γιὰ νὰ μὴ φτάσουν πολλὰ ἀπ' αὐτὰ στὰ χέρια τῶν Ἀναρχικῶν ποὺ θὰ τὰ χρησιμοποιοῦσαν κατόπι γιὰ ἐπαναστατικὸς σκοποῦς· κατὰ συνέπειαν, ἡ μεγάλῃ ἐπίθεσιν τῆς Ἀραγωνίας, ποὺ θὰ ἀνάγκαζε τὸν Φράνκο νὰ ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τὸ Μπιλιμπάο καὶ πιθανῶς κι' ἀπὸ τὴ Μπαδρίτη, δὲν ἐγίνε ποτέ. Ἀλλὰ τοῦτο ἦταν ἓνα μικρὸ ζήτημα συγκριτικὰ. Ἐκεῖνο ποὺ ἦταν σημαντικώτερον ἦταν τὸ ὅτι ἀπ' οὗτο ὁ πόλεμος εἶχε περιοριστεῖ σὲ «πό-

λεμο για τή δημοκρατία», είχε καταστεί αδύνατο νά γίνει οποιαδήποτε έκληση μεγάλης κλίμακας για έργατική συμπάρταση στο έξωτερικό. "Αν θέλουμε νά δοθμε κατάμματα τά γεγονότα πρέπει νά παραδεχτοῦμε ὅτι ἡ παγκόσμια έργατική τάξη αντιμετώπισε τόν Ισπανικό πόλεμο μέ ἀδιαφορία. Δεκάδες χιλιάδες ἀτόμων ἤρθαν νά πολεμήσουν ἀλλά οἱ δεκάδες ἑκατομμυρίων πίσω τους ἔμειναν ἀπαθεῖς. Στή διάρκεια τοῦ πρώτου χρόνου τοῦ πολέμου πιστεύεται ὅτι δλόκληρο τό βρετανικό κοινὸ εἶχε συνεισφέρει στά διάφορα ταμεῖα βοήθειας πρὸς τήν Ἰσπανία περίπου ἕνα τέταρτο ἑκατομμυρίου λίρες — ἴσως λιγώτερο ἀπ' τό μισό τοῦ ποσοῦ πού ξοδεύει κάθε εβδομάδα στοῖ σινεμά. Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἡ έργατική τάξη στίς δημοκρατικές χώρες θά μπορούσε πραγματικά νά βοηθήσει τοὺς Ἰσπανοὺς συντρόφους τῆς ἦταν ἡ ἄμεση δράση — ἀπεργίες καὶ μπούκοτάζ. Τίποτα τέτοιο δὲν συνέβη, ὅστε στοῖ ἐλάχιστο. Ἐργατικοὶ καὶ κομμουνιστὲς ἡγέτες σ' ὅλο τόν κόσμο διακήρυξαν ὅτι κάτι τέτοιο θά ἦταν ἀδιανόητο καὶ εἶχαν ἀναμφίβολα δίκιο, ὅσο θά ξεφώνιζαν μ' ὅλη τή δύναμή τους ὅτι ἡ «κόκκινη» Ἰσπανία δὲν ἦταν «κόκκινη». Ἀπὸ τό 1914 - 18 τό σύνθημα «πόλεμος γιά τή δημοκρατία» ἤχοῦσε ἀποτρόπαια σί' αὐτιά. Χρόνια οἱ κομμουνιστὲς οἱ ἴδιοι δίδασκαν στοὺς ἀγωνιστὲς ἐργάτες σ' ὅλες τίς χώρες ὅτι ἡ «Δημοκρατία» ἦταν εὐφημισμὸς τοῦ καπιταλισμοῦ. Τὸ νά λές πρῶτα ὅτι «ἡ δημοκρατία εἶναι ἀπάτη» καὶ μετὰ «ἀγωνιστεῖτε γιά τή δημοκρατία!» δὲν εἶναι καθόλου καλὴ τακτική. "Αν, μέ τό τεράστιο κῆρος τῆς Σοβιετικῆς Ρωσίας πίσω τους, εἶχαν ἀπευθυνθεῖ στοὺς ἐργάτες ὅλου τοῦ κόσμου στοῖ δνομα ὄχι τῆς «Δημοκρατικῆς Ἰσπανίας» ἀλλὰ τῆς «Ἐπαναστατικῆς Ἰσπανίας», δύσκολα γίνεται πιστευτὸ ὅτι δὲν θά εἶχαν ἀπόκριση.

Ἄλλὰ τό σημαντικώτερο ἀπ' ὅλα ἦταν ὅτι μέ μιὰ μὴ ἐπαναστατικὴ πολιτικὴ ἦταν δύσκολο, ἂν ὄχι ἀδύνατο, νά πληγούν τὰ μετόπισθεν τοῦ Φράνκο. Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1937 ὁ Φράνκο ἔλεγε μεγαλύτερο πληθυσμὸ ἀπ' ὅτι ἡ κυβέρνηση — πολὺ μεγαλύτερο ἂν συμπεριληφθοῦν οἱ ἀποικίες — μέ περίπου τὸν ἴδιο ἀριθμὸ στρατευμάτων. Ὅπως γνωρίζει καθένας, μέ ἐχθρικό πληθυσμὸ στά μετόπισθεν εἶναι ἀδύνατο νά διατηρεῖται ἕνας στρατὸς στά πεδία τῶν μαχῶν χωρὶς ἔναν ἐξ ἴσου μεγάλο στρατὸ πού θά φρουρεῖ τίς ἐπικοινωνίες, θά καταστέλλει τὰ σαμποτάζ, κλπ. Προφανῶς λοιπόν, δὲν ὕπηρ-

χε πραγματικό λαϊκό κίνημα στά μετόπισθεν του Φράνκο. Ήταν αδιανόητα τὸ ὅτι ὁ λαὸς στὴν περιοχή του, τουλάχιστο οἱ ἐργάτες τῶν πόλεων καὶ οἱ φτωχότεροι χωρικοί, προτιμοῦσαν τὸ Φράνκο, ἀλλὰ μὲ κάθε στροφή πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ ὑπεροχὴ τῆς κυβέρνησης γινόταν λιγώτερο φανερὴ. Ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ διασκορπίζει κάθε ἀμφιβολία εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ Μαρόκου. Γιατί δὲν ἐγίνε ἐξέγερσις στὸ Μαρόκο; Ὁ Φράνκο προσπαθοῦσε νὰ ἐγκαθιδρύσει μιὰ ἐλεεινὴ δικτατορία καὶ οἱ Μαροκινοὶ στὴν πράξιν τὸν προτιμοῦσαν ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν τοῦ Λαϊκοῦ Μετώπου. Ἡ ἀπτή ἀλήθεια εἶναι ὅτι δὲν ἐγίνε καμμιά προσπάθεια ὑπόθαλψης ἐξέγερσις στὸ Μαρόκο γιατί αὐτὸ θὰ σήμαινε ὅτι δίνεται ἐπαναστατικὴ δομὴ στὸν πόλεμο. Ἡ πρώτη ἐπιταγή, γιὰ νὰ πείσουν τοὺς Μαροκινούς γιὰ τὴν καλὴ τους πίστιν, θὰ ἦταν νὰ κηρύξουν τὸ Μαρόκο ἐλεύθερο· μπορούμε νὰ φανταστοῦμε πόσο θὰ εὐχαριστοῦσε τοὺς Γάλλους αὐτό! Ἡ καλύτερη στρατηγικὴ εὐκαιρία τοῦ πολέμου πετάχτηκε πέρα χάριν τῆς μάταις ἐλπίδας ἐξευμενισμοῦ τοῦ γαλλικοῦ καὶ τοῦ βρετανικοῦ καπιταλισμοῦ. Ἡ ὅλη τάση τῶν κομμουνιστῶν ἦταν νὰ περιορίσουν τὸν πόλεμον στὰ ὄρια ἑνὸς συνειθισμένου, μὴ ἐπαναστατικοῦ πολέμου ὅπου ἡ κυβέρνησις θὰ μειονεκτοῦσε φοβερά. Γιατί ἕνας πόλεμος τέτοιου εἴδους πρέπει νὰ κερδηθεῖ μὲ μηχανικὰ μέσα, δηλαδὴ, σὲ τελευταία ἀνάλυσις, μὲ ἀπεριόριστους προμήθειες ὀπλων· ὁ κύριος ὁμως χορηγὸς ὀπλων τῆς κυβέρνησις, ἡ ΕΣΣΔ, δρισκόταν σὲ πολὺ μειονεκτικὴ θέσις γεωγραφικὰ σὲ σύγκρισιν μὲ τὴν Ἰταλία καὶ τὴ Γερμανία. Ἴσως τὸ σύνθημα τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ. καὶ τῶν Ἀναρχικῶν, «ὁ πόλεμος καὶ ἡ ἐπανάστασις εἶναι ἀξεχώριστοι» ἦταν λιγώτερο ὄνειροπόλο ἀπ' ὅ,τι φαινόταν.

Ἐχω ἐκθέσει τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους πιστεύω ὅτι ἡ κομμουνιστικὴ ἀντεπαναστατικὴ πολιτικὴ ἦταν λανθασμένη, ἀλλὰ ὅσον ἀφορᾷ τὴς ἐπιπτώσεις τῆς στὸν πόλεμον, ἐλπίζω νὰ μὴν εἶναι σωστὴ ἡ κρίσις μου. Προτιμῶ χίλιες φορές νὰ εἶναι λάθος. Ἐπιθυμῶ νὰ δῶ αὐτὸ τὸν πόλεμον νὰ κερδίζεται μὲ ὁποιοδήποτε τρόπο. Καί, φυσικὰ, δὲν μπορούμε ἀκόμα νὰ ξέρουμε τί θὰ συμβεῖ. Ἡ κυβέρνησις Ἴσως στραφεῖ πρὸς τ' ἀριστερὰ πάλι, οἱ Μαυριτανοὶ Ἴσως ἐπαναστατήσουν μὲ δική τους πρωτοβουλία, ἡ Ἀγγλία μπορεῖ ν' ἀποφασίσει νὰ ἐξαγοράσει τὴν Ἰταλία καὶ νὰ τὴ θγάλει ἀπ' τὸν πόλεμον, ὁ πόλεμος μπορεῖ νὰ κερδηθεῖ μὲ ἀμιγῆ στρατιωτικὰ μέσα — δὲν μπορεῖ νὰ

γνωρίζει κανείς. Διατηρώ όμως τις παραπάνω απόψεις και ό χρόνος θα δείξει κατά πόσο έχω δίκιο ή άδικο.

Τό Φεβρουάριο του 1937 όμως δέν έβλεπα τά πράγματα έντελώς άπ' αύτή τή σκοπιά. Είχα άπηυδήςει άπό τήν άδράνεια στο μέτωπο τής Άραγωνίας και, κυρίως, είχα επίγνωση του ότι δέν είχα προσφέρει όσα έπρεπε στον άγώνα. Σκεφτόμουν τή στρατολογική άφύσσα στη Βαρκελώνη πού έθετε μέ μορφή κατηγορίας τό έρώτημα στους περαστικούς: «Τί έκανες έ σ ύ για τή Δημοκρατία;» και αισθανόμουν ότι τό μόνο πού μπορούσα νά πώ ήταν: «Έτρωγα άπλώς τό μερίδιό μου». "Όταν κατατάχτηκα στην πολιτοφυλακή είχα ύποσχεθεί στον έαυτό μου νά σκοτώσω ένα φασίστα — στο κάτω - κάτω, αν ό καθένας άπό μäs σκότωνε έναν τό είδος θα είχε σύντομα εκλείψει — και δέν είχα σκοτώσει κανέναν ακόμα, δέν είχα τήν εύκαιρία νά τό κάνω. Και φυσικά ήθελα νά πάω στη Μαδρίτη. "Όλοι στο στρατό, ανεξάρτητα άπό πολιτικές πεποιθήσεις, ήθελαν πάντα νά πάνε στη Μαδρίτη. Αυτό πιθανώς νά σήμαινε κατάταξη στη Διεθνή Φάλαγγα, γιατί τό Ρ.Ο.Υ.Μ. είχα πολú λίγα στρατεύματα στη Μαδρίτη και οι άναρχικοί όχι: τόσα πολλά όσο πρώτα.

Πρός τό παρόν φυσικά, έπρεπε όλοι νά μείνουμε στο μέτωπο, αλλά είπα σέ όλους ότι όταν θα παίρναμε άδεια, θα κατατασσόμουν, αν ήταν δυνατόν, στη Διεθνή Φάλαγγα, πράγμα πού θα σήμαινε ότι θα έθετα τον έαυτό μου κάτω άπό κομμουνιστικό έλεγχο. Διάφοροι προσπάθησαν νά μέ μεταπείσουν, αλλά κανείς δέν δοκίμασε νά επέμβει. Είναι δίκαιο νά πώ ότι ύπήρχε πολú λίγο κυνήγι αίρετικών στο Ρ.Ο.Υ.Μ., ίσως όχι όσο έπρεπε, αν πάρουμε ύπ' όψη τις ειδικές συνθήκες στις όποιες βρίσκονταν' αν κανείς δέν ήταν φιλοφασίστας δέν διόκονταν έξ αίτίας πολιτικών πεποιθήσεων. Σόδεψα πολú χρόνο στην πολιτοφυλακή κριτικάροντας τή γραμμή του Ρ.Ο.Υ.Μ., αλλά ποτέ δέν είχα φασαρίες γι' αυτό. Άκόμα, δέν ύπήρχε καμμία πίεση για νά γίνει κανείς μέλος του κόμματος, αν και νομίζω πως ή κλειοψηφία των πολιτοφυλάκων είχαν γίνει. Έγώ προσωπικά ποτέ δέν μπήκα στο κόμμα — πράγμα για τό όποιο άργότερα, όταν τό Ρ.Ο.Υ.Μ. τέθηκε εκτός νόμου, μάλλον λυπήθηκα.

6

Στό μεταξύ, ή καθημερινή — ή μάλλον νυχτερινή — ρουτίνα, ή κοινή άγγαρεία. Σκοπιές, περιπολίες, σκάψιμο, λάσπη, βροχή, λυσσασμένοι άνεμοι και πότε - πότε χιόνι. Μόνο όταν μπήκαμε για καλά στον Άπριλη οι νύχτες γίναν αισθητά πιο ζεστές. Έδώ πάνω στο όροπέδιο οι μαρτιάτικες μέρες ήταν συνήθως σαν άγγλικός Μάρτης, με λαμπρούς γαλάζιους ουρανούς και ένοχλητικούς άνέμους. Το χειμωνιάτικο κριθάρι ήταν ένα πόδι ψηλό, άλιχα μπουμπούκια είχαν άρχισε: να σχηματίζονται στις κερασιές (ή γραμμή του μετώπου έδω διέτρεχε έρημους δεντρόκηπους και λαχανόκηπους) και αν έψαχνες στά χαντάκια θα έβρισκες βιολέτες και ένα είδος άγριου ύάκινθου που έμοιαζε με φτωχό συγγενή του ύάκινθου των λειβαδιών. Άμέσως πίσω άπ' τή γραμμή έτρεχε ένα θαυμάσιο, πράσινο, άφρισμένο ποταμάκι, τό πρώτο διάφανο νερό που έβλεπα από τότε που ήρθα στο μέτωπο. Μιά μέρα έσφιξα τό δόντια μου και σύρθηκα στο ποτάμι να κάνω τό πρώτο μπάνιο μου μετά έξη έβδομάδες. Θα μπορούσατε να τό πείτε σύντομο μπάνιο, γιατί τό νερό ήταν κυρίως χιονόνερο κι' όχι πολύ ψηλότερα από τό σημείο πήξεως.

Στό μεταξύ τίποτα δέν συνέβαινε, άπολύτως τίποτα. Οι Άγγλοι άπόκτησαν τή συνήθεια να λένε ότι αυτό δέν ήταν πόλεμος, ήταν μια άτιμη παντομίμα. Δέν δεχόμασταν σχεδόν καθόλου άμεσα πυρά από τους φασίστες. Ό μόνος κίνδυνος ήταν από ξεστρατισμένες σφαίρες που, καθώς οι γραμμές κυρτώνονταν προς τά μπρός κι' άπ' τις δύο πλευρές, έρχονταν από διάφορες κατευθύνσεις. Όλες οι άπώλειες εκείνο τόν καιρό ήταν από άδέσποτες. Ό Άρθουρ Κλίντον δέχτηκε μια μυστηριώδη σφαίρα που του τσάκισε τόν άριστερό ώμο και του άχρήστευσε τό χέρι, μόνιμα, φοβάμαι. Υπήρχαν λίγα πυρά πυροβολικού, αλλά ήταν έξαιρετικά άνεπιτυχή. Ό διαπεραστικός ήχος και ο κρότος των όβίδων θεωρούνταν σαν μια ήπια διασκέδαση. Οι φασίστες ποτέ δέν έριχναν τις όβίδες τους στο προπέτασμά μας. Λίγες εκατοντάδες γυάρδες πίσω μας θρυσκόταν μια έπαυλη, που λεγόταν Λά Γκράνχα, με μεγάλα κτίρια, που χρσίμευε σαν άποθήκη, διοικητήριο, και μαγειρείο

γι' αὐτὸν τὸν τομέα τοῦ μετώπου. Αὐτὸ προσπαθοῦσαν νὰ πετύχουν οἱ φασίστες πυροβολητές, ἀλλὰ βρίσκονταν πέντε ἢ ἔξη χιλιόμετρα μακριὰ καὶ ποτὲ δὲν σκόπευσαν ἀρκετὰ καλὰ ὥστε νὰ πετύχουν κάτι περισσότερο ἀπὸ τὸ νὰ σπάσουν τὰ τζάμια καὶ νὰ γδάρουν τοὺς τοίχους. Βρισκόσουν σὲ κίνδυνο μόνο ἂν τύχαινε ν' ἀνέβαινες τὸ δρόμο διὰν ἀρχίζαν οἱ κανονιές καὶ τὰ βλήματα βουτοῦσαν μέσα στὰ χωράφια κι' ἀπ' τὶς δύο σου πλευρές. Σχεδὸν ἀμέσως μάθαινε κανεὶς τὴ μυστηριώδη τέχνη τοῦ νὰ καταλαβαίνει ἀπὸ τὸν ἤχο τῆς βίδιδας πόσο κοντὰ θὰ πέσει. Τὰ βλήματα ποὺ ἔριχναν οἱ φασίστες ἐκείνη τὴν περίοδο ἦταν πανάθλια. Ἄν καὶ ἦταν τῶν 150 χιλιοστῶν, ἄνοιγαν κρατῆρες διαμέτρου μόνο ἔξη ποδῶν μὲ βάθος τεσσάρων καὶ τουλάχιστο ἓνα στὰ τέσσερα δὲν ἔσκαζε. Ὑπῆρχαν οἱ συνειθισμένες ρομαντικὲς ἱστορίες γιὰ σαμποτάζ στὰ φασιστικὰ ἐργοστάσια καὶ γιὰ βλήματα ποὺ δὲν ἔσκασαν ὅπου, στὴ θέση τῆς γόμωσης, βρέθηκε ἓνα κομμάτι χαρτί ποὺ ἔγραφε «Κόκκινο Μέτωπο», ἀλλὰ ποτὲ δὲν εἶδα κάτι τέτοιο. Ἡ ἀλήθεια ἦταν ὅτι τὰ βλήματα ἦταν ἀπελπιστικὰ καλιὰ· κάποιος ἔσκυψε καὶ πῆρε μιὰ μπρούτζινη καλύπτρα πυροκροτητῆ σφραγισμένη μὲ τὴν ἡμερομηνία: ἦταν 1917. Τὰ φασιστικὰ τηλεβόλα ἦταν τῆς ἴδιας κατασκευῆς καὶ διαμετρήματος μὲ τὰ δικὰ μας, καὶ τὰ βλήματα ποὺ δὲν ἔσκαζαν, συχνὰ ἀνακαινίζονταν καὶ ξαναχρησιμοποιούνταν. Λεγόταν γιὰ κάποια καλιὰ βίδιδα μὲ δικὴ τῆς παρατσούκλι ποὺ ταξίδευε κάθε μέρα πέρα δῶθε χωρὶς ποτὲ νὰ σκάζει.

Τὴ νύχτα συνειθίζονταν νὰ στέλνονταν μικρὲς περίπολοι στὴ νεκρὴ ζώνη γιὰ νὰ κρύβονται σὲ χαντάκια κοντὰ στὶς φασιστικὲς γραμμὲς καὶ νὰ παρακολουθοῦν ἤχους, σαλπίσματα, κόνες αὐτοκινῆτων κ.ο.κ. ποὺ πρόδιδαν δραστηριότητα στὴν Ὁδέσσα. Ὑπῆρχε ἓνα συνεχὲς πῆγαιν' ἔλα φασιστικῶν στρατευμάτων τῶν ὁποίων οἱ ἀριθμοὶ μπορούσαν ὡς ἓνα σημεῖο νὰ ἐλεγχθοῦν ἀπὸ τὶς ἀναφορὲς τῶν περιπόλων αὐτῶν. Πάντοτε εἴχαμε εἰδικὲς διαταγὲς νὰ ἀναφέρουμε τὶς κωδωνοκρουσίες τῶν ἐκκλησιῶν. Φαινόταν πὼς οἱ φασίστες πάντα παρακολουθοῦσαν τὴ λειτουργία πρὶν ἀναλάβουν δράση. Ἀνάμεσα στὰ χωράφια καὶ τοὺς δενδρόκηπους ὑπῆρχαν ἐγκαταλειμμένες λασποκαλύβες ποὺ ἡ ἔρευνά τους ἦταν ἀσφαλῆς μ' ἓνα ἀναμμένο σπίρτο ἀφοῦ ταπῶναμε τὰ παράθυρα. Μερικὲς φορὲς συναντούσαμε πολὺτιμα πράγματα γιὰ κλιιάτσιο ὅπως τσεκούρια ἢ φα-

οιστικά παγούρια καλύτερα απ' τὰ δικά μας και πολυζήτητα. Μπορούσαμε νὰ κάνουμε τὶς ἐξερευνήσεις μας ἐξ Ἰσου καλά και τὴν ἡμέρα, ἀλλὰ συνήθως ἔπρεπε νὰ γίνονται μπουσουλώντας με τὰ τέσσερα. Ἦταν παράξενο νὰ σερνόμαστε μέσα σ' αὐτὰ τὰ ἀδεια, εὐφορα, χωράφια, ὅπου τὸ κάθε τι εἶχε σταματήσει ἀκριβῶς τὴν ὥρα τοῦ θερισμού. Ἡ περουνή σοδειὰ εἶχε μείνει ἀνέγγιχτη. Οἱ ἀκλάδευτες κληματαριές σέρνονταν σὰν φίδια στὸ χῶμα, οἱ κῶνοι τοῦ καλαμποκιοῦ εἶχαν γίνεи σκληροὶ σὰν πέτρα, τὰ παντζάρια και τὰ ζαχαρότευτλα εἶχαν μετατραπεί ἀπὸ τὴν ὑπερτροφία σὲ τεράστιους ξύλινους ρόζους. Πόσο θὰ πρέπει νὰ καταράστηκαν οἱ χωρικοὶ και τοὺς δυὸ στρατούς! Πότε - πότε ομάδες ἀνδρῶν πηγαιναν νὰ μαζέψουν πατάτες στὴ νεκρὴ ζώνη. Ἐνα μίλι περίπου δεξιά μας, ὅπου οἱ γραμμὲς θρίσκονταν πῶς κοντὰ ἢ μιά με τὴν ἄλλη, ὑπῆρχε μιὰ λωρίδα γῆς φυτεμένης με πατάτες ὅπου σύχναζαν και οἱ φασιότες και ἐμεῖς. Ἐμεῖς πηγαίναμε ἐκεῖ μόνο τὴν ἡμέρα, αὐτοὶ μόνο τὴ νύχτα, ἐφ' ὅσον ἐλέγχουμε τὴ θέση με τὰ πολυβόλα μας. Μιά νύχτα, πρὸς μεγάλη μας ἀπελπισία, πῆγαν ἐκεῖ καὶ ξάφρισαν δλόκληρο τὸ χωράφι. Ἀνακαλύψαμε ἓνα ἄλλο μακρύτερα, ὅπου πρακτικὰ δὲν ὑπῆρχε κάλυψη και ἀναγκαζόμασταν νὰ μαζεῦσουμε τὶς πατάτες ξαπλωμένοι πάνω στὴν κοιλία μας — μιὰ ἐξαντλητικὴ δουλειά. Ἄν οἱ πολυβολητές τους μᾶς ἐντόπιζαν, ἔπρεπε νὰ γίνουμε ἓνα με τὸ χῶμα, ὅπως ἓνα ποντίκι πὺ περνᾷ κάτω ἀπὸ μιὰ πόρτα, ἐνῶ οἱ σφαῖρες ἔσκαβαν τὸ χῶμα λίγες γυάρδες πίσω μας. Φαινόταν πῶς ἄξιζε τὸν κόπο τότε. Οἱ πατάτες γίνονταν πολὺ σπάνιες. Ἄν κατάφερνες νὰ πάρεις ἓνα σακκὶ γεμάτο πατάτες μποροῦσες νὰ τὸ πᾶς κάτω στὸ μαγειρεῖο και νὰ τὸ ἀνταλλάξεις με μιὰ μπουκάλα τοῦ νεροῦ γεμάτη καφέ.

Κι' ἀκόμα τίποτε δὲν συνέβαινε, τίποτε δὲν εἰδειχνε ὅτι κάτι θὰ συμβεῖ. «Πότε θὰ ἐπιτεθοῦμε; γιατί δὲν ἐπιτιθέμεθα;» Αὐτὲς ἦταν οἱ ἐρωτήσεις πὺ ἀκουγες μέρα - νύχτα και ἀπὸ Ἴσπανοὺς και ἀπὸ Ἄγγλους. Ὅταν ἀναλογίζεσαι τί σημαίνει μάχη σοῦ φαίνεται παράξενο νὰ ζητοῦν στρατιῶτες νὰ πολεμήσου, κι' ὥστόσο ἀναμφίβολα θέλουν. Σ' ἓνα στάσιμο πόλεμο τρία πράγματα ποθοῦν ὅλοι οἱ στρατιῶτες: μιὰ μάχη, περισσότερα τοιγάρρα, και μιὰ βδομάδα ἀδεια. Τώρα εἰμασταν καλύτερα ὀπλισμένοι ἀπὸ πρῖν.

Καθένας εἶχε ἑκατὸν πενήντα φυσίγγια ἀντὶ γιὰ πενήν-

τα, και βαθμιαία εφοδιαστήκαμε με ξιφολόγες, ατσάλινα κράνη, και με λίγες χειροβομβίδες. Ύπηρχαν συνεχείς φήμες για επικείμενες μάχες, για τις οποίες από τότε πίστευα πως σκόπιμα κυκλοφορούσαν για να κρατούν ψηλά το ηθικό του στρατού. Δεν χρειάζονταν πολλές στρατιωτικές γνώσεις για να δει κανείς ότι δεν θα γίνονταν μεγάλες επιχειρήσεις σ' αυτή την πλευρά της Ουέσκα, τουλάχιστο για την ώρα. Το στρατηγικό σημείο ήταν ο δρόμος προς τη Χάκα, στην άλλη πλευρά. Άργότερα, όταν οι Άναρχικοί έκαναν τις επιθέσεις τους στο δρόμο της Χάκα, η αποστολή μας ήταν να «αναχαιτίσουμε επιθέσεις» και να αναγκάσουμε τους φασίστες να αποσπούν στρατεύματα από την άλλη πλευρά. Όλη αυτή την περίοδο, περίπου εξη έβδομάδες, υπήρξε μία μόνο επιχείρηση στο δικό μας τμήμα του μετώπου: Τα τμήματα κρούσης μας έπετέθησαν στο Μανικόμιο, ένα άχρηστευμένο άσυλο φρενοβλαδών που οι φασίστες είχαν μετατρέψει σε φρούριο. Ύπηρχαν μερικές εκατοντάδες Γερμανοί πρόσφυγες που υπηρετούσαν στο Ρ.Ο.Υ.Μ' είχαν οργανωθεί σ' ένα ιδιαίτερο τάγμα, το Τάγμα Κρούσης και από στρατιωτική σκοπιά βρίσκονταν σε έντελώς διαφορετικό επίπεδο απ' όποιονδήποτε είδα στην Ισπανία, εκτός από τους Άσσάλτος και μερικούς της Διεθνούς Φάλαγγας. Στην επίθεση τα θαλασσοώσανε, όπως συνήθως. Αναρωτιέμαι σε πόσες επιχειρήσεις της κυβερνητικής πλευράς δεν τα θαλασσοώσανε; Τα Τμήματα Έφοδου κατέλαβαν το Μανικόμιο με έφοδο αλλά τα στρατεύματα, ξεχνώ ποιες πολιτοφυλακής, που έπρόκειτο να τα υποστηρίξουν καταλαμβάνοντας το γειτονικό λόφο που έλεγχε το Μανικόμιο, προδόθηκαν άσχημα. Ο επικεφαλής τους λοχαγός ήταν από κείνους τους άξιοματικούς του τακτικού στρατού, άμφίβολης νομιμοφροσύνης, τους οποίους η κυβέρνηση επέμενε να χρησιμοποιεί. Είτε από φόβο είτε έσχεμμένα προειδοποίησε τους φασίστες έξωφρενονίζοντας μια χειροβομβίδα όταν βρίσκονταν διακόσιες γυάρδες μακριά. Χάρηκα που οι άντρες του τον σκότωσαν επί τόπου. Άλλά η αλφινδιαστική επίθεση δεν ήταν αλφινδιαστική και: οι πολιτοφύλακες θερίστηκαν από βαρεία πυρά και διώχτηκαν από το λόφο και τα Τμήματα Κρούσης αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν το Μανικόμιο ως τη νύχτα. Όλόκληρη τη νύχτα τα άσθενοφόρα γέμιζαν δλο τον άπαίσιο δρόμο ως το Σιετάμιο, σκοτώνοντας τους βαρεία τραυματισμένους με τα τραν-

τάγματά τους.

Στό μεταξύ δλοι είχαμε πιάσει ψείρες· αν και έκανε ακόμα κρύο, ήταν αρκετά ζεστά γι' αυτές. Είχα μεγάλη πείρα από ζωόφια τοῦ σώματος αλλά από άποψη ένοχλητικότητας ή ψείρα ξεπερνά όλα όσα έχω αντιμετώπισει. "Αλλά έντομα, τὰ κοινούπια γιά παράδειγμα, σέ κάνουν νά υποφέρεις περισσότερο αλλά τουλάχιστο δέν κατοικούν στό σώμα σου. "Η ανθρώπινη ψείρα μοιάζει κάπως μέ μικροσκοπικό άστακό και ζει κυρίως μέσα στό παντελόνια. Έκτός αν κάψεις τὰ ρούχα σου, δέν υπάρχει άλλος τρόπος νά τήν ξεφορτωθείς. Μέσα στις ραφές τοῦ παντελονιοῦ σου γεννά τὰ γυαλιστερά άσπρα αυγά της, σάν λιλιπούτειους κόκκους ρυζιοῦ, πού έκκολάπτονται και αναπτύσσουν οίκογένειες μέ τρομακτική ταχύτητα. Νομίζω ότι οι ειρηνιστές θά έβρισκαν χρήσιμο νά εικονογραφήσουν τὰ φυλλάδιά τους μέ μεγενθυμένες φωτογραφίες ψείρας. "Η δόξα τοῦ πολέμου, πράγματι! Στόν πόλεμο δ λ ο ι ο ι στρατιώτες είναι ψωριάρηδες, τουλάχιστο όταν ο καιρός είναι αρκετά ζεστός. Οι άντρες πού πολέμησαν στό Βερντέν, στό Βατερλώ, στό Φλόντεν, στό Σανλάκ, στις Θερμοπύλες — δλοι τους είχαν ψείρες πού σέρνονταν πάνω στους όρχεις τους. Περιορίζαμε τάν αριθμό τών τεράτων αυτών ως ένα σημείο καίγοντας τ' αυγά τους και κάνοντας μπάνιο όσο συχνότερα τὸ άντέχαμε. Τίποτε άλλο εκτός απ' τις ψείρες δέν θά μπορούσε νά μέ οδηγήσει σέ κείνο τὸ παγωμένο ποτάμι.

"Όλα άρχιζαν νά τελειώνουν — άρβύλες, ρούχα, καπνός, σαπούνι, κεριά, σπέρτα και έλαιόλαδο. Οι στολές μας άρχιζαν νά γίνονται κομμάτια και πολλοί δέν είχαν καν άρβύλες, παρά σανδάλια μέ σχοινέινιες σόλες. Συναντοβσε κανείς στίβες από λειωμένα άρβυλα παντοῦ. Μιά φορά κρατήσαμε μία φωτιά αναμμένη μέσα σέ μία λακούβα δυὸ μέρες μέ άρβύλες κυρίως, πού δέν είναι άσχημο καύσιμο. Τότε ή γυναίκα μου ήταν στή Βαρκελώνη και συνείθιζε νά μου στέλνει τσάι, σοκολάτα, ακόμα και πουρα, όταν τέτοια πράγματα ήταν προμηθεύσιμα· αλλά ακόμα και στή Βαρκελώνη παρουσιάζόταν έλλειψη σέ όλα τὰ είδη, ιδιαίτερα στόν καπνό. Τὸ τσάι ήταν θεόπεμπτο δώρο, αν και δέν είχαμε γάλα καθόλου και ζάχαρη σπανιώτατα. Δέματα στέλνονταν συνεχώς απ' τήν "Αγγλία σέ άντρες της μονάδας αλλά δέν έφταναν ποτέ: τροφήμα, ρούχα τσιγάρα — όλα, είτε δέν γίνονταν δεκτά απ' τὸ ταχυδρομείο

είτε κατακρατούνταν στη Γαλλία. Πράγμα αρκετά περίεργο, δ μόνος οργανισμός που κατάφερε να στέλνει πακέτα τσάι (ακόμα και σε μία αξιωματικόνευτη περίσταση, ένα κουτί μπισκότα) στη γυναίκα μου ήταν οι 'Αποθήκες Στρατού και Ναυτικού. Ο κατημένος μας δ στρατός και τδ ναυτικό μας! Έκαναν εύγενικά τδ καθήκον τους, αλλά ίσως να αισθάνονταν καλύτερα αν τὰ πράγματα πήγαιναν στην άλλη πλευρά του μετώπου. Η έλλειψη καπνού ήταν τδ χειρότερο απ' όλα. Στην αρχή μας χορηγούσαν ένα πακέτο τήν ήμέρα, αργότερα κατέθηκαν στα δκτώ τοιγάρα, μετά στα πέντε. Τελικά πέρασαν δέκα φοβερές μέρες χωρίς καθόλου καπνό. Για πρώτη φορά είδα στην Ίσπανία αυτό που έβλεπα κάθε μέρα στο Λονδίνο — άνθρωπους να σηκώνουν από κάτω γόπες.

Κατά τδ τέλος του Μάρτη έπαθα μία μόλυνση στο χέρι μου και έπρεπε ν' ανοιχτεί με νυστέρι και να κρεμαστεί απ' τόν ώμο με μασχालιστήρα. Έπρεπε να πάω σε νοσοκομείο αλλά δέν άξιζε τόν κόπο να με στείλουν στο Σιετάμο για τέτοια μικροπράγματα κι' έτσι έμεινα στο λεγόμενο νοσοκομείο του Μονφλορίτε, που ήταν απλώς σταθμός πρώτων βοηθειών. Έμεινα εκεί δέκα μέρες κι' ένα μέρος του όλου χρόνου τδ πέρασα στο κρεβάτι. Οι «πρακτικάντες» νοσοκόμοι έκλειψαν σχεδόν κάθε αντικείμενο αξίας που είχα, συμπεριλαμβανόμενης τής φωτογραφικής μου μηχανής και όλων τών φωτογραφιών μου. Στο μέτωπο έκλεβαν όλοι, ήταν τδ αναπόφευκτο αποτέλεσμα τής έλλειψης, αλλά τδ προσωπικο τών νοσοκομείων ήταν πάντα οι χειρότεροι. Αργότερα, στο νοσοκομείο τής Βαρκελώνης, ένας Άμερικανός που είχε έρθει για να καταταγεί στη Διεθνή Φάλαγγα μ' ένα πλοίο που τορπιλίστηκε από Ιταλικό υποβρύχιο, μου διηγήθηκε πώς μεταφέρθηκε πληγωμένος στην ξηρά και πώς, ακόμα κι' όταν τόν έβαζαν στο άσθενοφόρο, οι τραυματιοφορείς του βούτηξαν τδ ρολόι.

Ενώ τδ χέρι μου ήταν στο μασχालιστήρα, πέρασα μερικώς μακάριες μέρες τριγυρνώντας στην έξοχη. Τδ Μονφλορίτε είχε τή γνωστή μορφή του συνοθυλεύματος λασπόσπιτων με μικρά βασανιστικά δρομάκια αδλακωμένα τόσο από τις ρόδες τών φορτηγών που έμοιαζαν με σεληνιακούς κρατήρες. Η έκκλησία είχε πάθει άσχημες ζημιές αλλά χρησιμοποιούνταν σαν στρατιωτική αποθήκη. Σ' όλόκληρη τή γειτονιά υπήρχαν μόνο δύο άγροκτήματα, τδ Τόρρε Λορένζο και τδ Τόρρε Φαμπιάν,

και μόνο δύο πραγματικά μεγάλα κτίρια· προφανώς τα σπίτια των γαιοκτημόνων που κάποτε ήταν οι άρχοντες της περιοχής· μπορούσες να δεις τον πλοτο τους να αντικατοπτρίζεται στα άθλια καθύδια των άγροτων. Μόλις πίσω απ' το ποτάμι, κοντά στο μέτωπο, βρισκόταν ένας τεράστιος άλευρόμυλος μ' ένα άγροτικό σπίτι κολημμένο δίπλα του. Ήταν ντροπή να βλέπεις το πελώριο άκριθό μηχανήμα να σκουριάζει άχρηστευμένο και τους ξύλινους άγωγούς εκφόρτωσης του άλευρίου μοιματιασμένους για να γίνουν καυσόξυλα. Αργότερα, για να προμηθεύσουν καυσόξυλα στα στρατεύματα που ήταν πιδ πίσω, έστελναν συνεργεία που κατέστρεφαν συστηματικά το μύλο. Κοιμάτιαζαν τα σανίδια του πατώματος ενός δωματίου με χειροβομβίδες. Η Γκράνχα, άποθήκη και μαγειρείο μας, ύπηρξε πιθανώς κάποτε μοναστήρι. Είχε πελώρια προαύλια και παρκοδομήματα που κάλυπταν ένα άκρο ή και περισσότερο, με σταύλους για τριάντα ή σαράντα άλογα. Τα άγροτικά σπίτια σ' εκείνη την περιοχή της Ίσπανίας δέν έχουν άρχιτεκτονικό ενδιαφέρον, αλλά τα άρχοντικά, κτισμένα με άσβεστωμένη πέτρα, με κυκλικές καμάρες και υπέροχους δοκούς όροφης, είναι θαυμάσια κτίρια, κατασκευασμένα μ' ένα πρότυπο που πιθανώς δέν έχει άλλάξει επί αιώνες. Μερικές φορές ο τρόπος που μεταχειριζόταν ή πολιτοφυλακή τα κτίρια που καταλάμβανε σου προκαλούσε μια ένοχη συμπάθεια για τους φασίστες τέως ιδιοκτήτες τους. Στη Γκράνχα, κάθε δωμάτιο που δέν χρησιμοποιούνταν είχε μετατραπεί σε άποχωρητήριο — ένα τρομακτικό άνακάτεμα από τσακισμένα έπιπλα και περιττώματα. Η πλαϊνή εκκλησία, με τοίχους διάτρητους από όβιδες, είχε όλόκληρες έντσες — πάχος κοπριά στο πάτωμα. Στο μεγάλο προαύλιο όπου οι μάγειροι έκαναν διανομή συσσιτίου, ή βρώμα από τα σκουριασμένα κονσερβοκούτια, τή λάσπη, την κοπριά των μουλαριών, τα σάπια τρόφιμα, ήταν έξοργιστική. Έδινε νόημα στο καλιό τραγούδι του στρατού:

Υπάρχουν ποντίκια,
Ποντίκια μεγάλα σά γάτες
Στο γραφελο του αιτιστή!

Έκεινα στη Γκράνχα ήταν πράγματι μεγάλα ή σχεδόν μεγάλα σαν γάτες: μεγάλα πρισιμένα κτήνη που βάζιζαν κουνιστά πάνω στα στρώματα της βρώμας, με τόσο θράσος ώστε δέν έφευγαν αν δέν τις πυροβολούσαμε.

Ἡ ἄνοιξη ἦρθε πράγματι ἐπὶ τέλους. Τὸ γαλάζιο τ' οὐρανοῦ ἔγινε πῖθό γλυκό, ὁ ἀέρας ἔγινε ξαφνικά σάν βάλσαμο. Τὰ βατράχια ζευγάρωναν θορυβωδῶς στὰ χαντάκια. Τριγύρω ἀπ' τὴ λιμανούλα πού ἔπιναν νερό τὰ μουλάρια βρῆκα κάτι ἐξαιρετικά πράσινα βατράχια μεγέθους νομισματοῦ μίας πέννας, τόσο λαμπερά ὥστε τὸ ἀνοιξιάτικο χορτάρι φαινόταν θαμπό μπροστά τους. Τὰ χωριατόπαιδα ἔβγαιναν μὲ κουβάδες νὰ μαζέψουν σαλιγγάρια, πού τὰ ἔψηναν ζωντανὰ πάνω σὲ λαμαρίνες. Μόλις καλύτερεψε ὁ καιρὸς, οἱ χωρικοὶ ἄρχισαν νὰ ἐτοιμάζονται γιὰ τὸ ἀνοιξιάτικο ὄργωμα. Εἶναι τυπικὸ τῆς ἀσάφειας πού εἶχε τυλίξει τὴν ἰσπανικὴ ἀγροτικὴ ἐπανάσταση τὸ ὅτι δὲν μπορούσα νὰ δεδαιωθῶ ἂν ἡ γῆ ἐδῶ εἶχε κολλεκτιβοποιηθεῖ ἢ, ἂν ἀπλῶς οἱ χωρικοὶ τὴν μοίρασαν μεταξύ τους. Φαντάζομαι ὅτι θεωρητικὰ εἶχε κολλεκτιβοποιηθεῖ, ἐφ' ὅσον ἦταν περιοχὴ τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ. καὶ τῶν Ἀναρχικῶν. Ὅπως καὶ νᾶχε τὸ πρᾶγμα ὁμοίως οἱ γαιοκτῆμονες εἶχαν φύγει, τὰ χωράφια καλλιεργοῦνταν, καὶ οἱ ἄνθρωποι φαίνονταν εὐχαριστημένοι. Ἡ φιλικὴ στάση τῶν χωρικῶν ἀπέναντί μας ποτὲ δὲν ἔπαψε νὰ μὲ ἐκπλήσσει. Σὲ μερικοὺς ἀπ' τοὺς γεροντότερους ὁ πόλεμος θὰ πρέπει νὰ φαινόταν χωρὶς νόημα ἐφ' ὅσον ἦταν φανερό ὅτι προκαλοῦσε ἑλλειψὴ στὸ κάθε τι καὶ ἔκανε τὴ ζωὴ ὄλων ζοφερὴ καὶ πληχτικὴ ἂν μάλιστα σκεφθοῦμε ὅτι, στὴν καλύτερη περίπτωσι, οἱ χωρικοὶ ἀποστρέφονται νὰ καταυλίζονται στρατιωτῆς στὰ σπίτια τους. Ὅσο ἦταν μόνιμα φιλικὸ ἀπέναντί μας — ὑποθέτω ἐπειδὴ συλλογίζονταν ὅτι ἐμεῖς στεκόμασταν ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς καὶ τοὺς πάλαι ποτὲ ἀφέντες τους. Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος εἶναι ἓνα παράδοξο πρᾶγμα. Ἡ Οὐέσκα δὲν ἦταν οὔτε πέντε μίλια μακριά, ἐκεῖ ἦταν τὸ παζάρι τους, ὅλοι τους εἶχαν συγγενεῖς ἐκεῖ, κάθε βδομάδα σ' ὅλη τὴ διάρκειά τῆς ζωῆς τους πῆγγαιναν ἐκεῖ νὰ πουλήσουν τὰ πουλερικά τους καὶ τὰ λαχανικά τους. Καὶ τώρα, ἐδῶ καὶ ὀχτὼ μῆνες, ἓνα ἀδιαπέραστο τεῖχος ἀπὸ συρματοπλέγματα καὶ πολυβόλα εἶχε ὑψωθεῖ ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς καὶ στὴν πόλη. Πότε - πότε διέφευγε ἀπ' τὴ μνήμη τους. Κάποτε μιλοῦσα σὲ μιὰ γριά πού κρατοῦσε μιὰ ἀπὸ κείνες τὶς μικροσκοπικὲς σιδερένιες λάμπες πού τὶς ἀνάβουν οἱ Ἴσπανοὶ μὲ ἐλαιόλαδο. «Ποῦ μπορῶ ν' ἀγοράσω μιὰ τέτοια λάμπα;» τὴ ρώτησα. «Στὴν Οὐέσκα», εἶπε χωρὶς νὰ σκεφτεῖ τότε γελᾶσαμε καὶ οἱ δύο μας. Οἱ χωριατοποῦλες ἦταν ὑπέροχα πλάσματα μὲ μαυρὸ κορακίσιο μαλ-

λί, λικνιστικό βάδισμα, και με εύθεια, αντίκρια συμπεριφορά που ίσως ήταν ένα προδόν της επανάστασης.

Άντρες με τραχειά μπλέ πουκάμισα, μαύρα βαμβακερά παντελόνια και πλατύγυρα φάβινα καπέλλα, δργωναν τὰ χωράφια πίσω από μουλάρια που έπαιζαν ρυθμικά τ' αυτιά τους. Τ' αλέτρια τους ήταν αξιοθρήνητα, άπλως άνασκάλευαν τὸ χῶμα χωρίς ν' άνοίγουν ό,τιδήποτε που θα μπορούσε να θεωρηθεί αὐλάκι. "Όλα τὰ γεωργικά εργαλεία ήταν σὲ οίκτηρό βαθμὸ άπαρχαιωμένα, άφοῦ τὸ κάθε τι διέπονταν άπ' τὴν άκρίβεια τοῦ μετάλλου. Ένα σπασμένο ὄνι, γιά παράδειγμα, τὸ διόρθωναν κολλώντας κομμάτια μετάλλου αὐτὸ γινόταν συνέχεια ἔως δτου τὸ ὄνι δὲν ήταν παρά παλιοσίδερα κολλημένα μεταξύ τους. Οί τσουγκράνες και οί δικράνες ήταν ξύλινες. Τὸ φτυάρι ήταν άγνωστο σ' ένα τέτοιο λαὸ που ἔλάχιστα γνώριζε τί θα πεί μπότα γιά νὰ σκάσουν χρησιμοποιούσαν μιὰ πρωτόγονη τσάπα σάν ἔκείνες που μεταχειρίζονται στήν Ἰνδία. Ὑπήρχε κι' ένα εἶδος βωλοκόπου που σὲ μετέφερε κατ' εὐθειαν στή νεολιθική ἔποχή. Ἦταν φτιαγμένο από σανίδια ἔνωμένα μεταξύ τους μεγέθους σχεδὸν τραπεζιοῦ κουζίνας· στὰ σανίδια ἔχαν άνοιχτεῖ ἑκατοντάδες τρύπες και σὲ κάθε μιὰ ήταν σφηνωμένο ένα κομμάτι πυρόλιθου που εἶχε πελεκηθεῖ με τὸν ἴδιο ακριβῶς τρόπο που θα τὸ πελεκοῦσαν δέκα χιλιάδες χρόνια πρὶν. Θυμάμαι τὸ συναίσθημα, συναίσθημα φρίκης σχεδὸν, που με κυρίευσε δταν πρωτοεἶδα ένα τέτοιο σ' ένα ἔγκαταλειμμένο καλύδι στή νεκρὴ ζώνη. Χρειάστηκε νὰ βασανίσω γιά ἄρκετὸ διάστημα τὸ μυαλό μου πρὶν ἀντιληφθῶ δτι ἦταν βωλοκόπος. Ἀρρώστησα με τὴ σκέψη τῆς τάλαιπωρίας που θα πρέπει νὰ ὑφίστανται γιά νὰ φτιάξουν ένα τέτοιο πρᾶγμα και τῆς φτώχειας που τοὺς ὑποχρέωνε νὰ χρησιμοποιουν πυρόλιθο ἀντὶ γιά ἀτσάλι. Ἀπὸ τότε τὰ αἰσθήματά μου ἔχουν γίνει περισσότερο φιλικὰ ἀπέναντι στή σύγχρονη διαμηχανία. Ἀλλὰ στὸ χωριὸ ὑπήρχαν και δύο σύγχρονα ἀγροτικά τρακτέρ, ἀρπαγμένα χωρὶς ἀμφιβολία ἀπὸ τὸ κτῆμα κάποιου μεγαλοτσιφλικᾶ. Μιὰ ἢ δυὸ φορές περιπλανήθηκα στὸ μικρὸ περιτοιχισμένο νεκροταφεῖο που ἦταν ένα περίπου μίλι ἔξω άπ' τὸ χωριὸ. Οί νεκροί άπ' τὸ μέτωπο στέλνονταν συνήθως στὸ Σιετάμο· αὐτοὶ ἦταν οί νεκροὶ τοῦ χωριοῦ. Ἦταν ἀλλόκοτα διαφορετικὸ ἀπὸ τ' ἀγγλικά νεκροταφεῖα. Δὲν ὑπήρχε εὐλάβεια γιά τοὺς νεκροὺς ἐδῶ! Τὰ πάντα ἦταν σκεπασμένα ἀπὸ

θάμνους και άγριόχορτα, ένώ ανθρώπινα κόκκαλα ήταν διεσπαρμένα παντού. Άλλά εκείνο που ήταν πράγματι έκπληκτικό ήταν ή σχεδόν πλήρης άπουσία θρησκευτικών επιγραφών στις ταφόπλακες, άν και όλες χρονολογούνταν πριν άπ' την επανάσταση. Μόνο μία φορά νομίζω, είδα τό γνωστό «προσευχηθείτε για την ψυχή του τάδε», συνειθισμένη επιγραφή στους καθολικούς τάφους. Οι περισσότερες επιγραφές ήταν καθαρά κοσμικές, με γελοία στιχάκια για τις άρετές του νεκρού. Ίσως ένας τάφος στους πέντε είχε ένα μικρό σταυρό ή μία άπρόθυμη άναφορά στους ουρανούς, που συνήθως ήταν σβυσμένη άπό κάποιον φιλόπονο άθεο με αμίλη.

Μέ έντυπωσίασε τό γεγονός ότι, σ' αυτή την περιοχή της Ίσπανίας, ό λαός δέν έχει καθόλου θρησκευτικό αίσθημα — έννοώ θρησκευτικό αίσθημα με την όρθόδοξη έννοια. Είναι παράξενο, αλλά όσον καιρό ήμουν στην Ίσπανία δέν είδα κανένα νά κάνει τό σταυρό του' ώστόσο θά πίστευε κανείς πως μία τέτοια κίνηση θά είχε καταντήσει ένστιχτώδης, με ή χωρίς επανάσταση. Προφανώς ή Ίσπανική Έκκλησία θά επιστρέψει κάποτε (όπως λέει ή παροιμία «ή νύχτα και οι Ίησούτες πάνταξανάρχονται») αλλά δέν ύπάρχειάμφιβολία ότι στην άρχή της επανάστασης κατέρρευσε και συντρίφτηκε σέ βαθμό ασύλληπτο ακόμα και για την έτοιμοθάνατη Έκκλησία της Άγγλιας σέ παρόμοιες περιστάσεις. Για τόν Ίσπανικό λαό, τουλάχιστον στην Καταλωνία και στην Άραγωνία, ή Έκκλησία ήταν άπλά και καθαρά μία σπείρα. Και πιθανώς ή χριστιανική πίστη αντικαταστάθηκε ως ένα βαθμό άπ' τόν Άναρχισμό, που άναμφίβολα είχε έκτεταμένη έπιρροή.

Τήν ήμέρα που γύρισα άπ' τό νοσοκομείο προωθήσαμε τίς γραμμές μας εκεί όπου πραγματικά ήταν οι κανονικές της θέσεις, περίπου χίλιες γυάρδες μπροστά κατά μήκος του μικρού ποταμού που βρισκόταν γύρω στις διακόσιες γυάρδες μακριά άπ' τίς φασιστικές γραμμές. Αυτή ή επιχείρηση έπρεπε νά είχε εφαρμοστεί μήνες νωρίτερα. Ό λόγος που έγινε τώρα ήταν ότι οι Άναρχικοί επιτίθονταν στο δρόμο της Χάκα, και ή προέλαση άπό τή δική μας πλευρά θά ύποχρέωνε τους φασίστες νά άποσπάσουν στρατεύματα για νά μάς αντιμετώπισουν.

Είχαμε έξηντα ή έβδομήντα ώρες νά κοιμηθούμε και οι άναμνήσεις μου φέρνουν στην επιφάνεια μία κάπως μαύρη, ή

μᾶλλον μιὰ σειρά μαυρες εἰκόνες: νὰ ἀφουγκράζομαι στὴ νεκρὴ ζώνη, ἕκατὸ γυάρδες ἀπὸ τὴν Κάσα Φρανσέσα, μιὰ ὀχυρωμένη ἀγροικία, ποὺ ἀποτελοῦσε μέρος τῆς φασιστικῆς γραμμῆς· ἑπτὰ ὥρες ξαπλωμένος μέσα σ' ἕνα φρικτὸ βούρκο, σὲ νερὸ ποὺ μύριζε σάπιες καλαμιές σπου τὸ σῶμα μου θαθμαια βούλιαζε δλο καὶ θαθύτερα. Ἡ μυρωδιὰ τῶν καλαμιῶν, τὸ κρῦο ποὺ μούδιαζε τὸ σῶμα μου, τὸ τραχὺ κρώξιμο τῶν θατράχων: ἔν καὶ ἦταν Ἀπρίλιος, ἦταν ἡ πιὸ κρῦα νύχτα ποὺ θυμάμαι στὴν Ἴσπανία. Μόλις ἕκατὸ γυάρδες πίσω μας τὰ συνεργεῖα δούλευαν σκληρά, ὑπῆρχε ἀπόλυτη σιωπὴ ἔκτος ἀπ' τὴ χορωδιὰ τῶν θατράχων. Μόνο μιὰ φορὰ σ' ὄλη τὴ νύχτα ἀκουσα ἕναν ἦχο — τὸ γνωστὸ ἦχο ποὺ κάνει ἕνα σακκὶ ἀμμου ποὺ ἰσπεδώνεται δταν τὸ χτυποῦν μὲ φτυάρι. Εἶναι παράξενο πῶς οἱ Ἴσπανοί, ἐπανειλημμένα, μποροῦν νὰ φέρουν σὲ πέρας λαμπρὰ ἐπιτεύγματα ὀργάνωσης. Ἡ ὄλη δουλειὰ εἶχε σχεδιαστεῖ πολὺ ὠραῖα. Σὲ ἑπτὰ ὥρες ἑξακόσιοι ἄνδρες κατασκεύασαν χίλια διακόσια μέτρα χαρὰκώματος καὶ προπετάσματος, πὲ ἀποστάσεις ἀπὸ ἕκατὸν πενήντα ἔως τριακόσιες γυάρδες ἀπὸ τὶς φασιστικὲς γραμμὲς καὶ τόσο σιωπηλὰ ὥστε οἱ φασίστες δὲν ἀκουσαν τίποτα καί, στὴ διάρκεια τῆς νύχτας εἶχαμε μόνο μιὰ ἀπώλεια. Τὴν ἐπόμενη μέρα ὑπῆρξαν περισσότερες, φυσικά. Κάθε ἕνας ἔκανε τὴ δουλειὰ ποὺ τοῦ ἀνατέθηκε, ἀκόμα καὶ οἱ βοθητοὶ τοῦ μάγειρα ποὺ ἔφτασαν ξαφνικά μόλις τελείωσε ἡ δουλειὰ φέρνοντας κουδάδες κρασί δυναμωμένο μὲ κονιάκ.

Τὰ χαράματα οἱ φασίστες ἀνακάλυψαν ξαφνικά δτι δὲν εἶμασταν ἐκεῖ. Ὁ τετράγωνος ἄσπρος ὄγκος τῆς Κάσα Φρανθέζα φαινόταν νὰ γέρνει ἀπάνω μας καὶ τὰ πολυθῶλα στὰ ἀπάνω παράθυρά της, ὀχυρωμένα μὲ σακκιά ἀμμου, φαινόταν στραμμένα κατ' εὐθεῖαν μέσα στὸ χαράκωμα. Ὅλοι στεκόμασταν μ' ἀνοιχτὸ τὸ στόμα, ἀπορώντας γιὰτὶ δὲν μᾶς εἶδαν οἱ φασίστες. Καὶ ξαφνικά χύνεται πάνω μας ἕνας τρομερὸς στρόβιλος σφαιρῶν, ὄλοι πέφτουν στὰ γόνατα καὶ σκάβουν μὲ μανιὰ θαθαίνοντας τὸ χαράκωμα κ' ἀνοίγοντας μικρὰ καταφύγια στὰ πλάγια. Εἶχα ἀκόμα ἐπιδέσμους στὸ χέρι, δὲν μποροῦσα νὰ σκάψω καὶ πέρασα τὸ μεγαλύτερο μέρος ἐκεῖνης τῆς ἡμέρας διαβάζοντας ἕνα ἀστυνομικὸ μυθιστόρημα — «Ὁ δανειστὴς ποὺ ἔλειπε» ἦταν ὁ τίτλος. Δὲν θυμάμαι τὴν ὑπόθεσή του ἀλλὰ θυμάμαι πολὺ καλὰ τὴν εἰκόνα ποὺ ὑπῆρχε ὅπως καθόμουν ἐκεῖ καὶ τὸ διάβαζα: τὸν ὕγρὸ πηλὸ τοῦ ἑδάφους στὸ

χαράκωμα κάτω απ' τὰ πόδια μου, τὸ κρᾶκ - κρᾶκ - κρᾶκ τῶν σφαιρῶν ἕνα - δυὸ πόδια πάνω απ' τὸ κεφάλι μου. Ὁ Τόμας Πάρκερ ἔφαγε μιὰ σφαῖρα πέρα - πέρα στὴν ἀρχὴ τοῦ μηροῦ του, πού, ὅπως εἶπε, τὸν ἔφερε πιὸ κοντὰ στὸ Μετάλλιο Διακεκρημένων Ὑπηρεσιῶν απ' ὅτι, τὸν ἔνοιαζε. Ἀπώλειες εἶχαμε κατὰ μῆκος ὅλης μας τῆς γραμμῆς, ἀλλὰ δὲν ἦταν τίποτε σὲ σύγκριση μὲ κείνες πού θὰ εἶχαμε ἂν μᾶς ἔπιαναν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς κατασκευῆς τοῦ χαρακώματος τῆ νύχτα. Ἐνας αὐτόμολος μᾶς εἶπε μετὰ ὅτι τουφεκίστηκαν πέντε φασίστες σκοποὶ γιὰ παραμέληση καθήκοντος. Ἀκόμα καὶ τότε θὰ μπορούσαν νὰ μᾶς μακελλήσουν ἂν ἔπαιρναν τὴν πρωτοβουλία νὰ φέρουν λίγους ὄλους. Ἡ μεταφορὰ τῶν τραυματιῶν μέσα απ' τὸ στενὸ, συνωστισμένον χαράκωμα ἦταν ἄβολη δουλειά. Εἶδα ἕνα φουκαριᾶ, μὲ τὰ πανταλόνια του κατακόκκινα απ' τὸ αἷμα, ριγμένο ἔξω απ' τὸ φορεῖο του, νὰ ἀσθμαίνει μὲ ἀγωνία. Οἱ τραυματίες ἔπρεπε νὰ μεταφέρονται σὲ μεγάλη ἀπόσταση, ἕνα μίλι: ἢ καὶ περισσότερο, γιὰτὶ ἀκόμα κι' ὅταν ὑπῆρχε δρόμος τὰ ἀσθενοφόρα δὲν πλησιάζαν πολὺ στὸ μέτωπο. Ἄν ἔρχονταν πολὺ κοντὰ, οἱ φασίστες εἶχαν τὴ συνήθεια νὰ τὰ βομβαρδίζουν — δικαιολογημένα, γιὰτὶ σ' ἕνα σύγχρονον πόλεμον κανεὶς δὲν διστάζει νὰ χρησιμοποιήσῃ ἀσθενοφόρο γιὰ τὴ μεταφορὰ πυρομαχικῶν.

Καὶ θυμάμαι καὶ τὴν ἐπόμενη νύχτα πού περιμέναμε στὸ Τορρέ Φαμπιὰν γιὰ μιὰ ἐπίθεση πού ἀναβλήθηκε τὴν τελευταία στιγμὴ απ' τὸν ἀσύρματο. Στὸν ἀχυρώνα ὅπου περιμέναμε, τὸ πάτωμα ἦταν ἕνα λεπτὸ στρώμα ἀχυροῦ πού σκέπαζε βαθεῖα στρώματα ἀπὸ κόκκαλα, ἀνθρώπινα καὶ ἀγελαδινὰ ἀνακατωμένα, καὶ ὄλος ὁ τόπος ἦταν γεμάτος ποντικούς. Τὰ θρωμώζωα ἔδγαῖναν κατὰ κύματα ἀπὸ τὸ ἔδαφος καὶ ἔτρεχαν σὲ κάθε κατεύθυνση. Ἄν ὑπάρχει κάτι πού συχαίνομαι ὑπερβολικὰ εἶναι ἕνα ποντίκι πού τρέχει πάνω στὸ σῶμα μου στὸ σκοτάδι. Ὡστόσο εἶχα τὴν ἱκανοποίησιν νὰ ρίξω σ' ἕνα μιὰ γροθιά καὶ νὰ τὸ πετάξω πέρα.

Θυμάμαι μετὰ πού περιμέναμε πενήντα ἢ ἑξήντα γυάρδες ἀπὸ τὸ φασιστικὸ προπέτασμα γιὰ τὴ διαταγὴ νὰ ἐπιτεθοῦμε: μιὰ μακρὰ σειρά ἀνδρῶν κουλουριασμένων μέσα σ' ἕνα ἀρδευτικὸ κανάλι μὲ τίς ξιφολόγχες τους νὰ προβάλλουν στὸ χεῖλος τοῦ καναλιοῦ ἐνῶ τὸ ἀσπράδι τῶν ματιῶν τους ἔλαμπε μέσα στὸ σκοτάδι: τὸν Κόπκ καὶ τὸν Βενιαμίν νὰ κάθονται σταυρο-

πόδι πίσω μας με κάποιον που είχε έναν ασύρματο δέκτη δεμένο με λιάντες στην πλάτη του· στο δυτικό όριζοντα, ρόδινες λάμπεις πυροβόλων που ακολουθούσαν σε διαστήματα μερικών δευτερολέπτων από τεράστιες εκρήξεις. Και τελικά ένα πιπ - πιπ - πιπ απ' τον ασύρματο και την ψιθυριστή διαταγή να φύγουμε όσο ήταν καιρός. Τò κάναμε, αλλά όχι αρκετά γρήγορα. Δώδεκα δύστυχα παιδιά της J.C.I. της Νεολαίας του P.O.U.M., ανάλογης με την J.S.U. του P.S.U.C. που είχαν τοποθετηθεί σαράντα μόνο γυάρδες από το φασιστικό προπέτασμα, τὰ βρήκε τὸ ξημέρωμα και ήταν αδύνατο νὰ ξεφύγουν. Ὅλη μέρα ἀναγκάστηκαν νὰ μείνουν ἐκεῖ ξαπλωμένοι, με μόνη κάλυψη λίγες τουφες χορτάρι, ἐνῶ οἱ φασίστες τοὺς πυροβολούσαν ὅποτε κινούνταν. Ὅταν ἔπεσε ἡ νύχτα οἱ ἑπτὰ ἦταν νεκροὶ καὶ οἱ ἄλλοι πέντε κατάφεραν νὰ συρθοῦν μακριὰ μετὸ σκοτάδι.

Κι' ἀκόμα, θυμᾶμαι πὺ ἀκούγαμε τὸν ἦχο τῶν Ἀναρχικῶν ἐπιθέσεων στὴν ἄλλη πλευρὰ τῆς Χουέσκα. Πάντα ὁ ἴδιος ἦχος. Καὶ ξαφνικὰ κάποια στιγμή τίς μικρὲς ὥρες, ἀκούγονταν ταυτόχρονα οἱ ἐναρκτήριες ἐκρήξεις μερικῶν βομβῶν πὺ ρίχνονταν ὁμαδικὰ· ἀκόμα καὶ ἀπὸ μίλια μακριὰ, ἕνας διαβολικὸς, θανατερὸς κρότος — καὶ σὲ συνέχεια τὸ συνεχὲς ὁμαδικὸ μούγκρισμα τουφεκιῶν καὶ πολυβόλων, ἕνας βαρὺς κυλιόμενος ἦχος παράξενα ὁμοίος μετὸς τυμπανοκρουσία. Βαθμιαῖα τὸ πῦρ ἐπεκτείνονταν σὲ ὅλη τὴ γραμμὴ πὺ περιέβαλε τὴν Οὐέσκα καὶ μεῖς πέφταμε μέσα στὸ χαράκωμα γιὰ νὰ γείρουμε νυσταγμένοι στὸ προπέτασμα ἐνῶ ἀκανόνιστα, ἄσκοπα πυρὰ πετοῦσαν ἀπὸ πάνω μας.

Τὴν ἡμέρα τὰ κανόνια βροντοῦσαν ἀποτελεσματικὰ. Τὸ Τορρέ Φαμπιάν, τὴν ῥα μαγειρεῖο μας, βομβαρδίστηκε καὶ καταστράφηκε μερικὰ. Εἶναι περίεργο, ἀλλὰ ὅταν παρακολουθεῖς κανονιοβολισμοὺς ἀπὸ μιὰ ἀσφαλὴ ἀπόσταση πάντα θέλεις ἀσυναίσθητα νὰ πετύχει τὸ στόχο του ὁ πυροβολητὴς, ἂν καὶ ὁ στόχος περιλαμβάνει τὸ γέμμα σου καὶ μερικὸς συντρόφους σου. Οἱ φασίστες πυροβολούσαν καλὰ ἐκεῖνο τὸ πρωί· ἴσως ἦταν γερμανοὶ πυροβολητὲς ἐπὶ τὸ ἔργον. Οἱ βολὲς τοὺς συγκεντρώνονταν κανονικὰ στὸ Τορρέ Φαμπιάν: Ἐνα βλήμα λίγο μακρύτερα, ἕνα βλήμα λίγο κοντύτερα καὶ τότε χουίτς — ΜΠΟΥΜ! Τσακισμένα δοκάρια πετάγονταν ψηλὰ κι' ἕνα φύλλο οὐραλίτη γλυστροῦσε στὸν ἀέρα σὰν τιναγμένο τραπου-

λόχαρτο. Τὸ ἐπόμενο βλήμα ἔκοβε τὴ γωνιὰ ἐνὸς κτιρίου μὲ τὴν ἀκρίβεια πού θά τὸ ἔκανε ἕνας γίγαντας χρησιμοποιοῦντας μαχαίρι. Ἄλλὰ οἱ μάγειροι ἐτοίμαζαν τὸ συσσίτιο στὴν ὦρα του — μνημειῶδες κατόρθωμα.

Καθὼς οἱ μέρες περνοῦσαν, τὰ ἀθέατα ἀλλὰ ἀκουστά πυροβόλα ἀρχισαν νὰ ἀποκτοῦν εὐκρινὴ προσωπικότητα. Ὑπῆρχαν οἱ δύο πυροβολαρχίες ρωσικῶν τηλεβόλων τῶν 75 χλσμ. πού ἔριχναν ἀπὸ μικρὴ ἀπόσταση πίσω μας καὶ πού κατὰ κάποιον τρόπο δημιουργοῦσαν στὸ μυαλό μου τὴν εἰκόνα ἐνὸς χοντροῦ πού χτύπαγε μιὰ μπάλλα τοῦ γκόλφ. Ἦταν τὰ πρῶτα ρωσικά ὄπλα πού εἶχα δεῖ — ἢ μάλλον ἀκούσει. Εἶχαν χαμηλὴ τροχιὰ καὶ πολὺ μεγάλη ταχύτητα ἔτσι ὥστε ἀκουγες τὴν ἔκρηξη τοῦ καψουλίου, τὸ σφύριγμα καὶ τὴν ἔκρηξη τῆς ὀβίδας σχεδὸν ταυτόχρονα. Πίσω ἀπὸ τὸ Μονφλορίτε ἦταν δύο πολὺ βαριὰ πυροβόλα πού ἔριχναν λίγες φορές τὴν ἡμέρα μ' ἕνα θαθύ, ὑπόκωφο μουγγρητό, σὰν τοὺς μηκυθμοὺς μακρινῶν, ἀλυσσοδεμένων τεράτων. Πάνω στὸ δρος Ἀραγόν, στὸ μεσαιωνικὸ φρούριο πού οἱ κυβερνητικὲς δυνάμεις εἶχαν καταλάβει μὲ ἔφοδο πέρσι (γιὰ πρώτη φορά στὴν ἱστορία του ὅπως ἔλεγαν) καὶ πού φρουροῦσε ἕναν ἀπὸ τοὺς δρόμους προσπέλασης τῆς Χουέσκα, ὑπῆρχε ἕνα θαρὺ κανόνι πού θά πρέπει νὰ χρονολογεῖται τουλάχιστον ἀπ' τὰ τέλη τοῦ δέκατου ἑννατου αἰῶνα. Τὰ μεγάλα του βλήματα σφύριζαν ψηλά τόσο ἀργὰ ὥστε ἐνοιωθεῖς σίγουρος πὼς μπορεῖς νὰ τρέξεις ζωπίσω τους καὶ νὰ τὰ προφτάσεις. Ἕνα βλήμα αὐτοῦ τοῦ ὄπλου ἐμοιαζε ὅσο τίποτε ἄλλο μ' ἕναν ἄνθρωπο πού σφυρίζει καθάλλα σ' ἕνα ποδήλατο. Οἱ ὄλμοι χαρακωμάτων, ὅσο μικροὶ κι' ἄν ἦταν, ἔκαναν τὸν πιὸ ἀσχημο ἦχο. Τὰ βλήματά τους εἶναι στὴν πραγματικότητα ἕνα εἶδος τορπίλλης μὲ πτερύγια πού ἔχει τὸ σχῆμα βέλους ἀπὸ κεῖνα πού ρίχνουν στὰ μπάρ καὶ μέγεθος ὅσο ἕνα μπουκάλι γάλα· σκάζουν μ' ἕνα διαβόλεμένο μεταλλικὸ κρότο, σὰν κάποια τερατώδης σφαῖρα ἀπὸ εἰθραυστο ἀτσάλι πού θρυμματίζεται πάνω σ' ἕνα ἄμῶνι. Μερικὲς φορές ἐμφανίζονταν τ' ἀεροπλάνο μας καὶ ἔριχναν τὶς ἑναῖρες τορπίλλες πού ὁ τρομερὸς ἀντίλαλος τῆς ἔκρηξής τους ἔκανε τὴ γῆ νὰ τρέμει σὲ ἀκτίνα δύο μιλίων. Οἱ ριπὲς τῶν φασιστικῶν ἀντιαεροπορικῶν ἔκαναν βούλες στὸν οὐρανὸ σὰν συννεφάκια σὲ μιὰ κακὴ ὑδροχρωμία ἀλλὰ ποτὲ δὲν τις εἶδα σὲ ἀπόσταση μικρότερη τῶν χιλίων γυαρδῶν ἀπὸ ἕνα ἀεροπλάνο. Ὅταν ἕνα ἀε-

ροπλάνο έφορμα πρὸς τὴ γῆ πολυβολώντας, ὁ ἦχος του ἀκούγεται κάτω σὰν φτερούγισμα πουλιῶ.

Στὸ δικό μας τμήμα τοῦ μετώπου δὲν συνέβαιναν πολλὰ. Διακόσιες γυάρδες δεξιὰ μας, ὅπου οἱ φασίστες βρῖσκονταν σὲ ὑψηλότερο ἔδαφος, οἱ ἐλεύθεροι σκοπευτὲς τοὺς χτύπησαν μερικoὺς ἀπὸ τοὺς συντρόφους μας. Διακόσιες γυάρδες ἀριστερά, στὴ γέφυρα τοῦ ποταμοῦ, διεξαγόταν ἓνα εἶδος μονομαχίας ἀνάμεσα στοὺς φασιστικοὺς ὄλμους καὶ στοὺς ἄνδρες πὺ ἔκτιζαν ἓνα ὀδόφραγμα ἀπὸ μπετόν στὴ γέφυρα. Τὰ ἄτιμα μικρὰ δλήματα σφύριζαν ψηλά, ζουίνγκ - κράς! ζουίνγκ - κράς!, κάνοντας δυὸ φορές δαιμονισμένο κρότο ὅταν ἐπεφταν στὴν ἀσφαλτο τοῦ δρόμου. Ἐκατὸ γυάρδες μακριὰ ἦταν κανεὶς ἐντελῶς ἀσφαλῆς καὶ μποροῦσε νὰ δεῖ τίς στήλες τοῦ χώματος καὶ μαύρου καπνοῦ πὺ πετάγονταν στὸν ἀέρα σὰν μαγικά δέντρα. Οἱ φουκαράδες γύρω ἀπ' τὴ γέφυρα περνοῦσαν πολλὲς ὥρες τῆς ἡμέρας κουλουριασμένοι στοὺς μικροὺς λάκκους πὺ εἶχαν σκάψει στὴν πλευρὰ τοῦ καταφύγιου.

Παρ' ὄλ' αὐτὰ ὑπῆρχαν λιγώτερες ἀπώλειες ἀπ' ὅσες ἀναμιένονταν καὶ τὸ χαράκωμα ἀνέβαινε σταθερά, ἓνα τεῖχος μπετόν πάχους δύο ποδῶν, μὲ τηλεβολήθρες γιὰ δύο πολυδόλα καὶ ἓνα μικρὸ πεδινὸ πυροδόλο. Τὸ μπετόν ἐνισχύονταν μὲ παλιά κλινοστάσια, πὺ προφανῶς ἦταν τὸ μόνο σίδερο πὺ μποροῦσε νὰ βρεθεῖ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό.

7

Ἐνα ἀπόγευμα μᾶς εἶπε ὁ Βενιαμὶν ὅτι ἤθελε δεκαπέντε ἔθελοντές. Ἡ ἐπίθεση στὸ φασιστικὸ προύργιο πὺ εἶχε ἀναβληθεῖ τὴν προηγούμενη φορὰ θὰ γινόταν ἀπόψε. Λάδωσα τὰ δέκα μεξικάνικα φυσιγγία μου, λέρωσα μὲ χῶμα τὴν ξιφολόγη μου (αὐτὰ τὰ πράγματα προδίδουν τὴ θέση σου ἀν λάμπουν πάρα πολὺ) ἔτοιμασα ἓνα δέμα μ' ἓνα κομμάτι ψωμί, τρεῖς Ἴντσες κόκκινου ἀλλαντικοῦ, κι' ἓνα ποῦρο πὺ μούχε στείλει ἡ γυναίκα μου ἀπ' τὴ Βαρκελώνη καὶ πὺ τὸ φύλαγα πολὺν καιρὸ. Μοιράστηκαν καὶ χειροβομβίδες, τρεῖς σὲ κάθε ἄνδρα. Ἡ ἰσπανικὴ κυβέρνησις εἶχε καταφέρει ἐπιτέλους νὰ κατασκευάσει μὴ ὑποφερτὴ χειροβομβίδα. Ἦταν στὸ πρότυπο τῆς

Μίλλς, αλλά με δύο περόνες αντί για μία. Το κύριο μειονέκτημα της ήταν ότι ή μία περόνη ήταν πολύ σφιχτή και ή άλλη πολύ χαλαρή, έτσι ώστε είχες την έξης εκλογή: ή ν' αφήσεις και τις δύο περόνες στη θέση τους και νά μην μπορέσεις νά τραθήξεις τή σφιχτή σέ περίπτωση ανάγκης, ή νά τραθήξεις τήν σφιχτή απ' τήν άρχή και νά τρέμει τό φυλλοκάρδι σου μήπως αυτό τό κατασκευάσμα σκάσει στήν τσέπη σου. 'Αλλά ήταν καλή χειροβομβίδα για ρίξιμο.

Λίγο πριν απ' τά μεσάνυχτα μās δδήγησε και τούς δεκαπέντε κάτω στο Τόρρε Φαμπιάν. 'Από τό βράδυ έβρεχε ραγάδατα συνεχώς. Τά άρδευτικά αϋλάκια ξεχειλίζαν, και κάθε φορά που έπεφτες μέσα σ' ένα, βρισκόσουν στο νερό μέχρι τή μέση. Μēs στήν πίσσα τό σκοτάδι και τήν καταρρακτώδη βροχή μία θολή μάζα άνδρων περίμενε. Μās μίλιζε ό Κόππ, πρώτα Ισπανικά, μετά άγγλικά και μās εξήγησε τό σχέδιο επίθεσης. 'Η φασιστική γραμμή έκανε έδω μία καμπή σχήματος L και τό προπέτασμα όπου θά κάναμε τήν επίθεση βρισκόταν σέ ύψωμένο έδαφος, στήν κορυφή του L. Πέριπου τριάντα από μās, μισοί 'Αγγλοι και μισοί 'Ισπανοί, με επικεφαλής τόν Χόργκε Ρόκα, διοικητή του τάγματός μας, (ένα τάγμα πολιτοφυλακής ήταν γύρω στους τετρακόσιους άντρες) και τόν Βενιαμίν, θά ανέβαιναν έρποντας και θά έκοβαν τά συρματοπλέγματα των φασιστών. 'Ο Χόργκε θά έσκαφενόνιζε τήν πρώτη χειροβομβίδα σάν σύνθημα, όποτε έμεις οι ύπόλοιποι θά ρίχναμε μία βροχή από χειροβομβίδες, θά διώχναμε τούς φασίστες έξω απ' τό προπέτασμα, και θά τό καταλαμβάναμε προτού μπορέσουν ν' άνασυνταχθούν. Ταυτόχρονα, έβδομήντα στρατιώτες 'Εφόδου έπρόκειτο νά έπιτεθούν στήν έπόμενη φασιστική θέση που βρισκόταν διακόσιες γυάρδες δεξιά της πρώτης, συνδεμένη μ' αυτή με ένα χαράκωμα έπικοινωνίας. Για ν' αποφευχθούν οι πυροβολισμοί μεταξύ μας θά φορούσαμε άσπρα περιβραχιόνια. 'Εκείνη τή στιγμή έφτασε ένας άγγελιοφόρος για νά μās πεί ότι δέν ύπηρχαν άσπρα περιβραχιόνια. Μέσα στο σκοτάδι μία παραποινάριχη φωνή πρότεινε: «Δέν μπορούμε νά ποίμε στους φασίστες νά φορέσουν αυτοί άσπρα περιβραχιόνια;»

'Έμεναν μία - δυο ώρες μέχρι ν' αρχίσουμε. 'Ο άχυρώνς πάνω από τό σταύλο των μουλαριών ήταν τόσο κατεστραμμένος από τούς κανονιοβολισμούς ώστε δέν μπορούσαμε νά κινηθούμε

χωρίς φως. Τὸ μισὸ πάτωμα εἶχε ξεσκιστεῖ ἀπὸ μιὰ δόβιδα ποὺ ἔσκασε μέσα καὶ κινδυνεύαμε νὰ πέσουμε ἀπὸ εἴκοσι πόδια στὶς πέτρες κάτω. Κάποιος βρῆκε μιὰ ἀξίνα καὶ ἔβγαλε μιὰ σπασμένη σανίδα ἀπ' τὸ πάτωμα καὶ σὲ λίγα λεπτά εἶχαμε φωτιὰ ἀναμμένη καὶ τὰ μουσκεμένα ροῦχα μας στέγνωναν. Κάποιος ἄλλος ἔβγαλε μιὰ τράπουλα. Μιὰ φήμη — μιὰ ἀπὸ κείνες τὶς μυστηριώδεις φήμες ποὺ ἐνδημοῦν στὸν πόλεμο — πέταξε ἀπὸ στόμα σὲ στόμα ὅτι τάχα ἐπρόκειτο νὰ διανεμηθεῖ ζεστός καφές μὲ κονιάκ. Κατεβήκαμε ἀνυπόμονα ἀπ' τὴν ἐτοιμόρροπη σκάλα καὶ περιπλανηθήκαμε στὴ σκοτεινὴ αὐτὴ ρωτῶντας ποῦ βρισκόταν ὁ καφές. Φεῦ! Δὲν ὑπῆρχε καφές. Ἀντίθετα, μᾶς συγκέντρωσαν, συνταχθήκαμε σὲ φάλαγγα κατ' ἄνδρα καὶ τότε ὁ Χόρχε καὶ ὁ Βενιαμὴν ξεκίνησαν γοργὰ μέσα στοὺς σκοτάδι καὶ οἱ ὑπόλοιποι τοὺς ἀκολουθήσαμε.

Ἐβρεχε ἀκόμα καὶ τὸ σκοτάδι ἦταν βαθύ, ἀλλὰ ὁ ἄνεμος εἶχε πέσει. Ἡ λάσπη ἦταν ἀπερίγραπτη. Τὰ μονοπάτια ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ χωράφια τῶν τεύτλων ἦταν ἀπλῶς μιὰ διαδοχὴ σβώλων, γλιστερῶν σάν νὰ εἶχαν ἀλειφτεῖ μὲ γράσσο καὶ μὲ τεράστιες λακούβες νερὸ παντοῦ. Πολὺ πρὶν φτάσουμε στὸ σημεῖο ἀπ' ὅπου θὰ ἐγκαταλείπαμε τὸ δικό μας προπέτασμα ὄλοι εἶχαν πέσει ἀπὸ μερικές φορές καὶ τὰ ντουφέκια μας ἦταν σκεπασμένα μὲ λάσπη. Στὸ προπέτασμα περίμενε μιὰ μικρὴ ομάδα, οἱ ἐνισχύσεις μας, καθὼς καὶ ὁ γιατρός μὲ μιὰ σειρὰ φορεῖα. Βγήκαμε ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλον ἀπὸ τὸ ἀνοιγμα τοῦ προπετάσματος καὶ περάσαμε μέσα ἀπὸ ἕνα ἀκόμα ἀρδευτικὸ κανάλι: Πλάτς πλοῦτς! Ἀκόμα μιὰ φορὰ στὸ νερὸ μέχρι τὴ μέση, μὲ τὴ βρωμερὴ γλοιώδη λάσπη νὰ εἰσρέει στὶς ἀρβύλες. Πάνω στὸ χορτάρι ἀπέναντι, ὁ Χόρχε περίμενε νὰ περάσουμε ὄλοι. Τότε, διπλωμένος σχεδὸν στὰ δύο, ἄρχισε νὰ σέρνεται ἀργὰ πρὸς τὰ μπρός. Τὸ φασιστικὸ προπέτασμα βρισκόταν γύρω στὶς ἑκατὸν πενήντα γυάρδες μακρὰ. Ἡ μόνη περίπτωση νὰ φτάσουμε ἐκεῖ ἦταν νὰ κινηθοῦμε ἀθόρυβα.

Ἡμουν μπροστὰ μὲ τὸν Χόρχε καὶ τὸν Βενιαμὴν. Διπλωμένοι στὰ δύο ἀλλὰ μὲ τὰ κεφάλια ἀνασηκωμένα, σερνόμασταν στὸ σχεδὸν ἀδιαπέραστο σκοτάδι μ' ἕνα ρυθμὸ ποὺ γινόταν ἀργότερος σὲ κάθε βήμα. Ἡ βροχὴ χτυποῦσε ἐλαφρὰ τὰ πρόσωπά μας. Ὅταν ἔριξα ἕνα βλέμμα πίσω εἶδα ἐκείνους ποὺ ἦταν κοντότερα σ' ἐμένα, ἕνα μπουλούκι ἀπὸ καμπουριασμένους δγκους σάν γιγάντια μανιτάρια ποὺ γλυστροῦσαν ἀργὰ

πρός τὰ μπρός. Ἄλλὰ κάθε φορά πού σήκωνα τὸ κεφάλι μου ὁ Βενιαμίν, κοντὰ πίσω μου, μοῦ ψιθύριζε ἄγρια στ' αὐτί: «Σκύπτσε τὸ κεφάλι! Σκύπτσε τὸ κεφάλι!» Θὰ μπορούσα νὰ τοῦ πῶ νὰ μὴν ἀνησυχεῖ. Ἦξερα ἀπὸ πείρα πὼς σὲ μιὰ σκοτεινὴ νύχτα δὲν μπορείς ποτὲ νὰ δεῖς ἕναν ἄνθρωπο σὲ ἀπόσταση εἴκοσι βημάτων. Ἦταν πολὺ σημαντικώτερο νὰ προχωροῦμε σιωπηλοί. Ἄν μᾶς ἄκουγαν ἔστω καὶ μιὰ φορὰ εἰμασταν χαμένοι. Ἀρκοῦσε μόνο νὰ ψεκάσουν τὸ σκοτάδι μὲ τὰ πολυβόλα τους καὶ δὲν μπορούσαμε νὰ κάνουμε τίποτα ἐκτὸς ἀπ' τὸ νὰ τρέξουμε ἢ νὰ σφαγοῦμε.

Ἄλλὰ ἦταν σχεδὸν ἀδύνατο νὰ κινηθοῦμε ἀθόρυβα στὸ λασπωμένο ἔδαφος. Ὅ,τι καὶ κᾶνανες τὰ πόδια σου κολλοῦσαν στὴν λάσπη, καὶ κάθε βήμα ἔκανε σλόπ - σλόπ, σλόπ - σλόπ. Καὶ τὸ χειρότερο ἀπ' ὅλα ἦταν—διαβολικὴ συγκυρία—εἶχε πέσει ὁ ἄνεμος καί, παρὰ τὴ βροχή, ἦταν πολὺ ἥσυχη νύχτα. Ὑπῆρξε μιὰ φρικτὴ στιγμή δταν κλώτσησα ἕνα κονσερβοκούτι καὶ νόμισα ὅτι κάθε φασίστας σὲ ἀπόσταση μιλίων θὰ τῆξε ἀκούσει. Ἄλλὰ ὄχι, οὔτε ἕνας θόρυβος, οὔτε μιὰ ἀπαντητικὴ βολή, οὔτε μιὰ κίνηση στίς φασιστικὲς γραμμές. Σερνόμασταν πρὸς τὰ μπρός, πάντα πιὸ ἄργά. Δὲν μπορῶ νὰ σᾶς μεταδώσω τὸ βάθος τῆς ἐπιθυμίας μου νὰ φτάσουμε ἐκεῖ. Μόνο νὰ φτάσουμε σὲ ἀπόσταση βολῆς χειροβομβίδων προτοῦ μᾶς ἀκούσουν. Σὲ τέτοιες στιγμὲς δὲν αισθάνεσαι κανένα ἀπολύτως φόβο, μόνο μιὰ τρομερὴ ἀπελπισμένῃ ἐπιθυμία νὰ περάσεις τὸ ἐνδιάμεσο ἔδαφος. Αἰσθάνθηκα ἀκριβῶς τὸ ἴδιο πρᾶγμα δταν, σάν κυνηγὸς ἐνέδρευα γιὰ ἕνα ἄγριο ζῶο: ὁ ἴδιος ἀγωνιώδης πόθος νὰ φτάσω σὲ ἀπόσταση βολῆς, ἢ ἴδια ὄνειρώδης βεβαιότητα ὅτι εἶναι ἀδύνατο. Καὶ πόσο μεγενθύνονταν ἡ ἀπόσταση! Ἦξερα καλὰ τὸ ἔδαφος μόνις ἦταν ἑκατὸν πενήντα γυάρδες, κι' ὥστόσο φαινόταν παραπάνω ἀπὸ ἕνα μίλι. Ὅταν ἔρπεις μ' αὐτὴ τὴν ταχύτητα, ἀντιλαμβάνεσαι ὅπως ἕνα μυρμήγκι τίς τεράστιες παραλλαγές τοῦ ἔδαφους: ἔδω μιὰ ὑπέροχη λωρίδα γῆς σκεπασμένη μὲ μαλακὸ χορτάρι, ἐκεῖ ἕνα ἀπαίσιο βούρκο ὅπου ἡ λάσπη κολλᾷ στὸ σῶμα σου, οἱ ψηλὲς καλαμιές πού θροῦζουν καὶ πού πρέπει νὰ παρακαμφθοῦν, ἡ στίβα ἀπὸ πέτρες πού σὲ κάνει νὰ χάσεις σχεδὸν κάθε ἐλπίδα γιατί φαίνεται ἀδύνατο νὰ σκαρφαλώσεις χωρὶς θόρυβο.

Μοῦ φαινόταν ὅτι σερνόμασταν αἰῶνες κι' ἄρχισα νὰ σκέπτομαι μήπως ἀκολοθησαμὲ λάθος δρόμο. Τότε μέσα στὸ σκο-

τάδι λεπτές παράλληλες γραμμές από κάτω πιδ σκούρο εγι-
ναν άμυδρά όρατές. Ήταν τó έξωτερικό συρματοπλεγμα (οί φα-
σιστες είχαν δύο σειρές συρματοπλεγμα). 'Ο Χόρχε γονάτι-
σε, έψαξε στην τσέπη του. Είχε τó μοναδικό μας συρματοκό-
πτη. Σνίπ, σνίπ. Τó κομμένο σύρμα παραμερίστηκε μαλακά.
Περιμέναμε νά πλησιάζουν οί άνóρες πίσω μας. Φαίνονταν νά
κάνουν τρομερό θόρυβο. Ήπρεπε νά απέχουμε πενήντα γυάρδες
άπό τó φασιστικό προπέτασμα τώρα. 'Ακόμα προχωρούσαμε,
διπλωμένοι στα δυό. Ήνα κλεφτό θήμα, χαμηλώνοντας τó πόδι
τόσο μαλακά όσο μιá γάτα πού πλησιάζει μιá ποντικότρυπα·
έπειτα μιá παύση για ν' άκούσουμε έπειτα άλλο ένα θήμα. Μιá
φορά σήκωσα τó κεφάλι μου· χωρίς κουδέντα, ó Βενιαμίν άρπα-
ξε τó λαιμό μου και τόν τράδηξε είςαια κάτω. Ήξερα ότι τó έ-
σωτερικό σύρμα ήταν μόλις είκοσι γυάρδες άπ' τó προπέτασμα.
Μου φαίνόταν άδιανόητο νά φτάσουν εκεί τριάντα άνθρωποι
χωρίς ν' άκουστούν. 'Αρχούσε ή άναπνοή μας για νά μάς προ-
δώσει. Παρ' όλ' αυτά, μέ κάποιον άνεξήγητο τρόπο, τά κατα-
φέραμε νά φτάσουμε εκεί. Τó φασιστικό προπέτασμα ήταν τώ-
ρα όρατό, ένα θαμπό μαύρο άνάχωμα, πού φαίνόταν νά αίω-
ρεϊται άπειλητικά ψηλά άπό πάνω μας. Πάλι ó Χόρχε έ-
σχυψε και έψαξε την τσέπη του. Σνίπ, σνίπ. Δέν ύπήρχε τρό-
πος νά κοπεί τó σύρμα άθόρυβα.

"Όστε αυτό ήταν τó έσωτερικό συρματοπλεγμα. Μπου-
σουλήσαμε μέσα μέ τά τέσσερα, μάλλον πιδ γρήγορα άπό πριν.
'Ο Χόρχε και ó Βενιαμίν σύρθηκαν πρós τά δεξιά. 'Αλλά οί
άντρες πίσω, πού βάδιζαν σκόρπια, έπρεπε νά πάνε ó ένας πί-
σω άπ' τόν άλλο για νά περάσουν άπ' τó στενό άνοιγμα στα
σύρματα· άκριθώς αύτή τή στιγμή φάνηκε μιá λάμψη, και
άκούστηκε ένα μπάμ άπό τó φασιστικό προπέτασμα. 'Ο σκο-
πός μας άκουσε επί τέλους. 'Ο Χόρχε στηρίχθηκε στο ένα
γόνατο και τó χέρι του διέγραψε ένα τόξο σαν παίκτη του
μπόουλινγκ. Κράς! Ή χειροβομβίδα του έσκασε κάπου πάνω
άπ' τó προπέτασμα. Διά μας, πολύ πιδ γρήγορα άπ' ό,τι θά
περίμενε κανείς, μιá γλώσσα φωτιάς, δέκα ή είκοσι τουφέκια,
ξεπετάχτηκε άπό τó φασιστικό προπέτασμα: δυστυχώς μάς
περίμεναν. Μπορούσε νά δεις στιγμιαία όλα τά σκηνιά άιμου
στο έκτυφλωτικό φώς. Μερικοί πού ήταν πολύ πίσω έκσπενδó-
νιζαν τίς χειροβομβίδες τους και κάμποσες έπεφταν έξω άπ' τó
προπέτασμα. Κάθε πολεμίστρα φαίνόταν νά ξεργάει πίδακες

φλόγας. Είναι πάντα άπεχθές τὸ νὰ πυροβοληθεῖς στὸ σκοτάδι. — κάθε λάμψη πυροβολισμοῦ φαίνεται νὰ κατευθύνεται ἴσα ἀπάνω σου — ἀλλὰ τὸ χειρότερο ἦταν οἱ χειροβομβίδες. Δὲν μπορείτε νὰ συλλάβετε τὴ φρίκη τους ἀν δὲν δεῖτε μιὰ νὰ σκά-
ζει κοντὰ σας στὸ σκοτάδι· τὴν ἡμέρα ὑπάρχει μόνο ὁ κρότος τῆς ἔκρηξης, στὸ σκοτάδι τῆς νύχτας ὑπάρχει καὶ ἡ ἔκτυφλω-
τικὴ κόκκινη λάμψη. Ρίχτηκα κάτω στὴν πρώτη ὁμοβροντία. Ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα ἤμουν ξαπλωμένος στὸ πλευρό, πάνω στὴ γλοιώδη λάσπη, παλεύοντας ἄγρια μὲ τὴν περόνη μιᾶς χει-
ροβομβίδας. Τὸ καταραμένο πρᾶγμα δὲν ἔβγαине. Τελικὰ ἀντι-
λήφθηκα ὅτι τὴν τραβοῦσα σὲ λάθος κατεύθυνση. Ἐβγάλα τὴν περόνη, σηκώθηκα στὰ γόνατα, ἐσπευδόνισα τὴ χειροβομβί-
δα καὶ ξανάπεσα κάτω. Ἔσκασε δεξιά, ἔξω ἀπ' τὸ προπέτα-
σμα: ὁ τρόμος εἶχε χαλάσει τὴ σκόπευσή μου. Ἐκείνη τὴστι-
γμὴ ἀκριβῶς μιὰ ἄλλη χειροβομβίδα ἔσκασε ἀκριβῶς μπροστὰ
μου, τόσο κοντὰ ποὺ ἔνοιωσα τὴ θερμότητα τῆς ἔκρηξης. Ἐγι-
να ἔνα μὲ τὸ χῶμα καὶ ἔχωσα τὸ πρόσωπό μου στὴ λάσπη τό-
σο ἀπότομα ποὺ πόνεσε ὁ λαϊμός μου καὶ νόμισα ὅτι πληγώθη-
κα. Μέσα στὴν κλαγγὴ τῆς μάχης ἄκουσα μιὰ φωνὴ πίσω μου
νὰ λέει οἰγά: «χτυπήθηκα». Ἡ χειροβομβίδα εἶχε πράγματι
τραυματίσει μερικὸς γύρω μου χωρὶς νὰ μ' ἀγγίξει. Σηκώθη-
κα στὰ γόνατα καὶ ἔριξα τὴ δευτέρη χειροβομβίδα μου. Ἐἔχα-
σα ποὺ ἔπεσε αὐτή.

Οἱ φασίστες πυροβολοῦσαν, οἱ δικοὶ μας πίσω πυροβολοῦ-
σαν κι' ἐγὼ εἶχα πλήρη συνείδηση τοῦ ὅτι βρισκόμουν στὴ μέ-
ση. Αἰσθάνθηκα τὴν ἔκρηξη ἐνός πυροβολισμοῦ καὶ κατάλαβα
ὅτι κάποιος, ἀμέσως πίσω μου, πυροβολοῦσε. Σηκώθηκα καὶ
τοῦ φώναξα: «Μὴ ρίχνης σὲ μένα, βλάκα!» Ἐκείνη τὴ στιγμὴ
εἶδα ὅτι ὁ Βενιαμίν, δέκα - δεκαπέντε γυάρδες δεξιά μου, μοῦ
ἔκανε νόημα μὲ τὸ χέρι του. Ἐτρεξα κοντὰ του. Αὐτὸ σήμαινε
νὰ περάσω μπροστὰ ἀπὸ μιὰ σειρά πολεμιστρὲς ποὺ ξερνοῦσαν
φωτιά καί, καθὼς ἔτρεχα, σκέπασα τὸ μάγουλό μου μὲ τὴν
παλάμη μου· μιὰ ἠλίθια χειρονομία — σὰ νὰ μπορούσε ἔνα χέ-
ρι νὰ σταματήσει μιὰ σφαῖρα! — ἀλλὰ αἰσθανόμουν φρίκη
στὴ σκέψη ὅτι μπορούσα νὰ χτυπηθῶ στὸ πρόσωπο. Ὁ Βενια-
μίν, γονατιστὸς στὸνα πόδι, μὲ μιὰ ἔκφραση ἰκανοποίησης,
σχεδὸν διαβολικὴ στὸ πρόσωπό του, πυροβολοῦσε προσεκτικὰ
στὶς λάμπεις τῶν τουφεκιῶν μὲ τὸ αὐτόματο πιστόλι του. Ὁ
Χόργκε εἶχε πέσει τραυματισμένος μὲ τὴν πρώτη ὁμοβροντία

και δὲν φαινόταν πουθενά. Γονάτισα δίπλα στὸν Βενιαμίν, τράβηξα τὴν περόνη ἀπὸ τὴν τρίτη χειροβομβίδα μου καὶ τὴν ἐκσφενδόνισα. "Α! Δὲν ὑπῆρχε ἀμφιβολία αὐτὴ τὴ φορά: ἔσκισε μέσα στὸ προπέτασμα, στὴ γωνία, ἀκριβῶς δίπλα στὴ φωλιά τοῦ πολυδόλου.

Τὸ πῦρ τῶν φασιστῶν φάνηκε νὰ γαλαρώνει ἀπότομα. Ὁ Βενιαμίν πῆδηξε ὀρθιος καὶ κραύγασε: «Ἐμπρός! Ἐφοδος!» Ὁρμήσαμε πάνω στὴ μικρὴ ἀπότομη πλαγιὰ ὅπου βρισκόταν τὸ προπέτασμα. Εἶπα «ὀρμήσαμε» «τρεκλίσουμε» θὰ ἤταν ἡ κατάλληλη λέξη· τὸ γεγονός εἶναι ὅτι δὲν μπορεῖς νὰ κινηθεῖς γρήγορα ὅταν εἶσαι μουσκεμένος καὶ λασπωμένος ἀπ' τὴν κορυφή ὡς τὰ νύχια καὶ κουβαλᾷς τὸ βάρος ἑνὸς τουφεκιοῦ μὲ ξιφολόγη καὶ ἑκατὸν πενήντα φυσίγγιων. Θεώρησα δεδομένο ὅτι θὰ μὲ περιμένε ἕνας φασίστας στὴν κορυφή. Ἄν πυροβολοῦσε σ' αὐτὴ τὴν ἀπόσταση δὲν μπορούσε ν' ἀστοχήσει· κι' ὡστόσο δὲν περιμένα νὰ πυροβολήσει, παρὰ μόνον νὰ προσπαθήσει νὰ μὲ χτυπήσει μὲ τὴν ξιφολόγη του. Νομίζω ὅτι αἰσθανόμουν προκαταβολικὰ τὴ συγκίνηση τῆς διασταύρωσης τῶν ξιφολογῶν μας καὶ ἀναρωτιόμουν ἂν τὸ μπράτσο μου θὰ ἦταν δυνατιότερο ἀπ' τὸ δικό του. Δὲν ὑπῆρχε ἕμιως κανένας φασίστας νὰ μὲ περιμένει. Μ' ἕνα ἀκαθόριστο συναίσθημα ἀνακούφισης ἀνακάλυψα ὅτι τὸ προπέτασμα ἦταν χαμηλὸ καὶ ὅτι μπορούσα νὰ πατήσω γερά στὰ σακιά ἄμμου. Κατὰ κανόνα εἶναι δύσκολο νὰ τὰ ὑπερπηδήσεις. Ὅλα μέσα εἶχαν γίνει κομμάτια, δοκάρια πεταμένα παντοῦ καὶ μεγάλα κομμάτια οὐραλίτη σκορπισμένα παντοῦ. Οἱ χειροβομβίδες μας εἶχαν καταστρέψει ὅλα τὰ καλύβια καὶ τὰ λαγούμια. Κι' ἀκόμα δὲν φαινόταν οὔτε ψυχὴ. Σκέφτηκα ὅτι θὰ παραδοκοῦσαν κάπου κάτω ἀπ' τὸ ἔδαφος καὶ φώναξα στ' ἀγγλικά. (Δὲν μοῦρθαν καθόλου ἰσπανικά στὸ μυαλὸ ἐκείνη τὴ στιγμὴ): «Βγῆτε ἔξω! Παραδοθεῖτε!» Καμμιά ἀπάντηση. Τότε ἕνας ἄνθρωπος, μὴ σκιώδης φιγούρα στὸ μισοσκόταδο, πῆδηξε τὴ στέγη μίξ ἀπ' τὴς κατεστραμμένες καλύβες καὶ πετάχτηκε μὲ ὀρμὴ πρὸς τ' ἀριστερά. Ἄρχισα νὰ τρέχω πίσω του τρυπώντας τὸ σκοτάδι μὲ τὴν ξιφολόγη μου χωρὶς ἀποτέλεσμα. Καθὼς ἔστριβα τὴ γωνία τῆς καλύβας εἶδα ἕναν ἄνθρωπο — δὲν ξέρω ἂν ἦταν ὁ ἴδιος ποῦ εἶχα δεῖ πρὶν — νὰ τρέχει μέσα στὸ χαράκωμα ἐπικοινωνίας ποῦ ὀδηγοῦσε στὸ ἄλλο φασιστικὸ ὄχυρό. Πρέπει νὰ ἦμουν πολὺ κοντὰ του γιατί μπορούσα νὰ τὸν δῶ καθαρά. Ἡ-

ταν ξεσκούφωτος και έδειχνε νά μήν φορά τίποτα έκτός άπό μία κουβέρτα πού τήν έσφιγγε γύρω στους ώμους του. "Αν είχα πυροβολήσει θά μπορούσα νά τόν είχα κάνει κομμάτια. Άλλά, άπό φόβο μήν πυροβολήσουμε ό ένας τόν άλλο είχαμε διαταγές νά χρησιμοποιήσουμε μόνο τις ξιφολόγχες μόλις μπούμε μέσα άπ' τό προπέτασμα και, έν πάσει περιπτώσει, δέν μου πέρασε καν άπ' τό μυαλό νά πυροβολήσω. Άντίθετα, τό μυαλό μου έκανε ένα πήδημα είκοσι χρόνια στό παρελθόν, στόν καθηγητή πυγμαχίας στό σχολείο, όταν μου έδειχνε μέ ζωντανή παντομίμα πώς είχε τρυπήσει μέ ξιφολόγχη έναν Τούρκο στό Δαρδανέλλια. "Έσφιξα τό ντουφέκι μου άπό τό λεπτό μέρος τού υποκόπανου και έκανα νά λογχίσω τόν άνθρωπο στόν πλάτη. Μόλις πού δέν τόν έφτασα. Άκόμα μία προσπάθεια: ήταν ακόμα μακριά. Και για ένα διάστημα συνεχιζόταν αυτό, αυτός τρέχοντας μέσ στό χαράκωμα κι' έγώ πάνω στό χείλος του, προσπαθώντας νά τόν τρυπήσω ανάμεσα στις ώμοπλάτες χωρίς ποτέ νά τόν φτάνω — μία κωμική ανάμνηση για μένα, αν και ύποθέτω ότι σ' αυτόν θά φαινόταν λιγώτερο κωμική.

Φυσικά, γνώριζε τό έδαφος καλύτερα άπό μένα και σύντομα μου είχε ξεφύγει. "Όταν γύρισα πίσω τό δχυρό ήταν γεμάτο άπό ανθρώπους πού φώναζαν. "Ο θόρυθος των πυρών είχε κάπως ελαττωθεί. Οι φασίστες μάς έριχναν ακόμα πυκνά πυρά άπό τρεις πλευρές, αλλά άπό μεγαλύτερη άπόσταση. Τους είχαμε άπωθήσει: για τήν ώρα. Θυμάμαι τόν έαυτό μου νά λέει σέ προφητικό τόνο: «Μπορούμε νά κρατήσουμε αυτό τό μέρος μισή ώρα, όχι περισσότερο». Δέν ξέρω γιατί διάλεξα μισή ώρα. Κυττάζοντας πάνω άπ' τό δεξιά προπέτασμα έβλεπικανεις άμέτρητες πρασινωπές λάμψεις πυροβολισμών νά σκίζουν τό σκοτάδι αλλά βρίσκονταν πολύ πίσω, έκαστό η διακόσιες γιάρδες. "Η δουλειά μας τώρα ήταν νά ψάξουμε τό δχυρό και ν' άρπάξουμε κάθε τι πού αξιζε ν' άρπαχθει. "Ο Βενιαμίν και μερικοί άλλοι σφάλιζαν κιόλας στό έρείπια μιας μεγάλης καλύδας η λαγουμιού στό μέση τού δχυρού. "Ο Βενιαμίν ταραγμένος έτρεξε άδέξια μέσα άπ' τήν κατεστραμμένη σκεπή, τραβώντας τή σχοινένια χειρολαβή ένός κιωατίου πυρομαχικών.

«Σύντροφοι! Πυρομαχικά! "Αφθονα πυρομαχικά έδω!»

«Δέν θέλουμε πυρομαχικά», είπε μία φωνή, «θέλουμε τουφέκια».

Αυτό ήταν αλήθεια. Τά μισά τουφέκια μας είχαν δου-
λώσει απ' τή λάσπη και ήταν άχρηστα. Μπορούσαν νά καθαρι-
στουν, αλλά ήταν επικίνδυνο νά βγάλεις τὸ κινητὸ οὐραίο ἀπὸ
ἓνα τουφέκι στὸ σκοτάδι· τὸ ἀφηνες κάπου και τῷχανες. Εἶ-
χα ἓνα μικροσκοπικὸ ἠλεκτρικὸ φαναράκι πού εἶχε καταφέ-
ρει νά μοῦ ἀγοράσει ἡ γυναίκα μου στή Βαρκελώνη· ἄλλο φῶς
ὅποιουδήποτε εἴδους δὲν ὑπῆρχε ἀνάμεσά μας. Λίγοι ἄντρες
μὲ καλὰ ντουφέκια ἄρχισαν ἄτακτα πυρὰ πρὸς τὶς λάμπεις μα-
κρὰ. Κανείς δὲν τολμοῦσε νά πυροβολεῖ πολὺ γρήγορα· ἀκόμα
και τὰ καλύτερα ντουφέκια κινδύνευαν νά πάθουν ἐμπλοκὴ ἂν
ζεσταίνονταν πολὺ. Βρισκόμασταν περίπου δεκάξη ἀπὸ μᾶς στὸ
προπέτασμα, συμπεριλαμβανομένων και ἑνὸς ἢ δύο τραυματιῶν.
Ἔνας ἀριθμὸς τραυματιῶν, Ἄγγλων και Ἰσπανῶν, ἦταν ξα-
πλωμένοι ἔξω. Ὁ Πάτρις Ὁ'Χάρα, ἓνας Ἰρλανδὸς ἀπ' τὸ Μπέλ-
φαστ πού εἶχε κάποια ἐκπαίδευση στὶς πρῶτες βοήθειες, πῆ-
γαινε πέρα - δῶθε μὲ πακέτα ἐπιδέσμοις, δένοντας τοὺς τραυ-
ματίες και, φυσικά, τοῦ ἔριχναν κάθε φορὰ πού γύριζε στὸ
προπέτασμα παρ' ὄλο πού φώναζε ἀγανακτισμένος:
«P.O.U.M.»!

Ἀρχίσαμε νά φάχνουμε τὸ ὄχυρό. Ὑπῆρχαν μερικοὶ νε-
κροὶ πεσμένοι τριγύρω ἀλλὰ δὲν σταμάτησα νά τοὺς ἐξετάσω.
Ἐκεῖνο πού ζητοῦσα ἦταν τὸ πολυβόλο. Ἐνῶσο εἶμασταν
ξαπλωμένοι ἔξω ἀναρωτιόμουν ἀκαθόριστα γιατί τὸ ὄπλο αὐτὸ
δὲν ἔριχνε. Ἐρίξα τὸ φῶς τοῦ φακοῦ μου μὲς στή φωλιὰ τοῦ
πολυβόλου. Πικρὴ ἀπογοήτευση! Τὸ ὄπλο δὲν ἦταν ἐκεῖ. Ὑ-
πῆρχαν ἐκεῖ ὁ τρίποδάς του, διάφορα κιθῶτια πυρομαχικῶν
και ἀνταλλακτικῶν, ἀλλὰ τὸ ὄπλο ἔλειπε. Πρέπει νά τὸ εἶ-
χαν ξεβιδώσει και νά τὸ ἀπομάκρυναν μὲ τὸν πρῶτο συναγερμὸ.
Ἀναμφίβολα εἶχαν ἐνεργήσει μὲ διαταγές, ἀλλὰ δὲν ἔπαυε νὰ
εἶναι μιὰ ἠλίθια και δειλὴ πράξη, γιατί ἂν κρατοῦσαν τὸ ὄπλο
στή θέση του θὰ μπορούσαν νά μᾶς μακελλέψουν ὄλους. Εἶ-
χαμε μανιάσει. Εἶχαμε βάλει σκοπὸ τῆς καρδιᾶς μας τὴν κα-
τάληψη ἑνὸς πολυβόλου.

Σκαλίζαμε ἔδῳ κι' ἐκεῖ ἀλλὰ δὲν βρῖσκαμε τίποτε ἀξιό-
λογο. Ὑπῆρχαν ποσότητες φασιστικῶν χειροβομβίδων πεταμέ-
νες τριγύρω — ἓνας μᾶλλον κατ'ἄλλοτερος τύπος χειροβομβί-
δας — πού ἔσκαζε τραδώντας ἓνα σπάγγο — και ἔβαλα δύο
στήν τσέπη μου γιὰ σουβενίρ. Ἦταν ἀδύνατο νά μὴν ἐντυπω-
σιαστεῖς ἀπὸ τὴ γύμνια τῶν φασιστικῶν χαρακωμάτων. Ο!

άτακτα σκορπισμένες άλλαξιές ρούχων, τὰ διβλία, τὰ τρόφιμα, τὰ προσωπικά μικροαντικείμενα πού έβλεπες στά δικά μας χαρακώματα, έδω δέν ύπήρχαν· αὐτοί οί καθημένοι άμισθοί κληρωτοί δέν φαινόταν νά είχαν τίποτε στήν κατοχή τους έκτός άπό κουβέρτες και μερικά μουσκεμένα κομμάτια ψωμί. Έπάνω, στήν άλλη άκρη του άχυρου ύπήρχε ένα μικρό καταφύγιο, έν μέρει πάνω άπ' τό έδαφος, πού είχε ένα μικροσκοπικό παράθυρο. Ρίξαμε τό φώς του φακού μέσα άπ' τό παράθυρο και άμέσως βγάλαμε μιá θριαμβευτική κραυγή: "Ένα κυλινδρικό αντικείμενο σέ δερμάτινη θήκη, ύψους τεσσάρων ποδών και διαμέτρου έξη ίντσών ήταν άκουμπισμένο στόν τοίχο. Προφανώς ή κάννη του πολυβόλου. Τρέξαμε άπ' την άλλη πλευρά του καταφυγίου και μπήκαμε άπ' την πόρτα για ν' ανακαλύψουμε ότι τό πράγμα στή δερμάτινη θήκη δέν ήταν πολυβόλο αλλά κάτι πολύ πιό πολύτιμο για τόν πεινασμένο για έφόδια στρατό μας. Ήταν ένα τεράστιο τηλεσκόπιο, μεγένθυσης τουλάχιστο έξηήντα ή έβδομήντα, μέ πτυσσόμενο τρίποδα. Τέτοια τηλεσκόπια δέν ύπήρχαν στή δικιά μας πλευρά του μετώπου και τό είχαμε άπελπιστική ανάγκη. Τό βγάλαμε έξω θριαμβευτικά και τό άκουμπήσαμε στό προπέτασμα για νά τό μεταφέρουμε άργότερα.

Έκείνη τή στιγμή κάποιος φώναξε ότι πλησιάζουν οί φασίστες. Βεβαίως ο θόρυβος των πυροβολισμών είχε γίνει πολύ δυνατώτερος. "Αλλά ήταν φανερό ότι οί φασίστες δέν θα άντεπιτίθονταν άπό τά δεξιά, πράγμα πού θα σήμαινε έφοδο στό δικό τους προπέτασμα. "Αν είχαν καθόλου μυαλό θα έρχονταν άπό μέσα άπό τή γραμμή. Έκανα τό γύρω ως την άλλη πλευρά των άρυγμάτων. Ή θέση είχε χονδρικά σχήμα πετάλου μέ τά άρύγματα στή μέση, έτσι ώστε μας κάλυπτε ένα άλλο προπέτασμα σι' άριστερά μας. Πυκνό πύρ έρχονταν άπ' αυτή την κατεύθυνση αλλά δέν είχε μεγάλη σημασία. Τό επικίνδυνο σημειο ήταν κατ' εϋθειαν εμπρός όπου δέν ύπήρχε διόλου προστασία. "Ένα χαλάζι σφαίρες περνούσε μόλις πάνω άπ' τά κεφάλια μας. Πρέπει νά έρχόταν άπό την άλλη φασιστική θέση πιό πάνω στή γραμμή· προφανώς οί ομάδες κρούσης δέν την είχαν καταλάβει παρ' όλ' αυτά. "Αλλά αυτή τή φορά ο θόρυβος μας ξεκούφαινε. Ήταν ο συνεχής, σαν τυμπανοκρουσία άρυχηθμός άμαδικών πυροβολισμών πού είχα συνειθίσει ν' άκούω άπό μικρή άπόσταση· αυτή ήταν ή πρώτη φορά

πού θρισκόμουν στή μέση του. Και τώρα, φυσικά, τὸ πῦρ εἶχε ἐξαπλωθεῖ κατὰ μήκος τοῦ μετώπου σὲ ἀπόσταση μιλίων. Ὁ Ντάγκλας Τόμσον, μὲ τὸνα χέρι πληγωμένο πού κρεμόταν ἄχρηστο στὸ πλευρό του, στηριζόταν στὸ προπέτασμα καὶ πυροβολοῦσε κουλὸς τὶς λάμπεις. Κάποιος πού τὸ τουφέκι του εἶχε πάθει ἐμπλοκὴ γέμιζε τὸ ὄπλο του γι' αὐτόν.

Ἐπὶ πῆρχαν τέσσερις ἢ πέντε ἀπὸ μᾶς σ' αὐτὴ τὴν πλευρά. Ἦταν φανερό τὸ τί ἔπρεπε νὰ κάνουμε. Ἐπρεπε νὰ σύρουμε στοὺς ἀμιόσακκους ἀπὸ τὸ μπροστινὸ προπέτασμα καὶ νὰ φτιάξουμε ἓνα φράγμα κατὰ μήκος τῆς ἀπροστάτευτης πλευρᾶς. Καὶ ἔπρεπε νὰ κάνουμε γρήγορα. Τὰ πυρὰ πῆγαιναν ψηλὰ πρὸς τὸ παρὸν ἀλλὰ μπορεῖ νὰ τὰ χαμηλώνουν ὅποιαδήποτε στιγμή ἀπὸ τὶς λάμπεις τριγύρω ὑπολόγιζα ὅτι ἀντιμετωπίζαμε ἕκατὸ ἢ διακόσιους ἄντρες. Ἀρχίσαμε νὰ ξεκολλοῦμε τὰ σακκιά μεταξὺ τους, νὰ τὰ κουβαλοῦμε εἰκοσι γυάρδες μπροστὰ καὶ νὰ τὰ σφριάξουμε σχηματίζοντας μιὰ ἀκκόνιστη στίβα. Ἦταν μιὰ ἀπαίσια δουλειά. Ἦταν μεγάλοι ἀμιόσακκοι, θάρους ἕκατὸν δώδεκα λιβρῶν ὁ καθένας καὶ χρειάζοταν κάθε σταγόνα δύναμης πού διέθετες γιὰ νὰ τοὺς σηκώσεις· κατ' ἄρχην τὸ σάπιο σακκί ἀνοίγει καὶ τὸ ὑγρὸ χῶμα σὲ περιέλουζε μπλίνοντας μέσα ἀπ' τὰ ρούχα σου ἀπ' τὸ λαϊμὸ καὶ τὰ μανίκια σου. Θυμᾶμαι πού ἐνοιώσα μιὰ θαθεῖα φρίκη γιὰ τὸ κάθε τι: τὸ χάος, τὴ σκοτεινιά, τὴν τρομακτικὴ βοή τῆς μάχης, τὸ γλύστριμα πέρα - δῶθε στὴ λάσπη, τὸ πάλαγμα μὲ σακκιά πού ἀνοίγαν — ἔλη τὴν ὥρα φορτωμένος μὲ τὸ τουφέκι μου πού δὲν τολμοῦσα νὰ τ' ἀφήσω κάτω ἀπὸ φόβο μὴν τὸ χάσω. Ἐφτάσα καὶ στὸ σημεῖο νὰ φωνάξω σὲ κάποιον ἐνῶ τρεκλίζαμε κρατώντας ἓνα σακκί: «Αὐτὸς εἶναι ὁ πόλεμος! Δὲν εἶναι ἀπαίσιος;» Σαφνικά, μιὰ διαδοχὴ ἀπὸ ψηλὲς σιλουέτες ἔφτασε πηδώντας τὸ μπροστινὸ προπέτασμα. Καθὼς πλησίαζαν εἶδαμε ὅτι φοροῦσαν τὴ στολὴ τῶν Στρατιωτῶν Κρούσης καὶ ζητωκραυγάζαμε, πιστεύοντας ὅτι ἦταν ἐνισχύσεις. Ἦταν ὅμως μόνο τέσσερις, τρεῖς Γερμανοὶ καὶ ἓνας Ἰσπανός. Ἀκούσαμε ἀργότερα τί ἔγινε μὲ τὰ Τμήματα Κρούσης. Δὲν γνώριζαν τὸ ἔδαφος καί, μὲ τὸ σκοτάδι, πῆραν λάθος δρόμο καὶ πιάστηκαν στὰ φασιστικά συρματοπλέγματα ὅπου πολὺἀριθμοὶ σκοτώθηκαν καὶ τραυματίστηκαν. Αὐτοὶ οἱ τέσσερις εἶχαν χαθεῖ γιὰ καλὴ τους τύχη. Οἱ Γερμανοὶ δὲν ἤξεραν λέξη Ἀγγλικά, Γαλλικά ἢ Ἰσπανικά. Μὲ δυσκολία καὶ πολλὲς χειρονομίες τοὺς ἐξηγή-

σαμε τί κάναμε και τούς βάλαμε νά μᾶς βοηθήσουν στό κρίσιμο τοῦ φράγματος.

Οἱ φασίστες εἶχαν φέρει ἕνα πολυδόλο τῶρα. Τόβλεπες νά φτύνει φωτιά σάν βεγγαλικό ἕκατό ἢ διακόσιες γυάρδες μακρυά· οἱ σφαῖρες περνοῦσαν ἀπό πάνω μας μ' ἕνα σταθερό, παγερό κροτάλισμα. Πρὶν περάσει πολλή ὥρα εἶχαμε πετάξει ἄρκετά σακκιά ἄμμου στή θέση πού θέλαμε γιά νά φτιάξουμε ἕνα τείχος σέ ὄψος στήθους πίσω ἀπ' ὅπου οἱ λίγοι ἄντρες πού ὑπῆρχαν σ' αὐτή τήν πλευρά τοῦ ὄχυροῦ μπορούσαν νά πέσουν πρυνηδόν και νά πυροβολοῦν. Ἦμουν γονατισμένοι πίσω τους. Ἐνα βλήμα ὀλμου σφύριξε ψηλά και ἔσκασε κάπου στή νεκρή ζώνη. Αὐτό ἦταν ἕνας ἐπί πλέον κίνδυνος ἀλλά θά τοὺς χρειάζονταν μερικά λεπτά γιά νά βροῦν τήν ἀπόστασή μας. Τῶρα πού εἶχαμε τελειώσει νά παλεύουμε μ' αὐτούς τοὺς ἀτιμούς ἀμμόσακκους, δέν ἦταν ἀσχημη διασκέδαση κατὰ κάποιον τρόπο· ὁ θόρυβος, τὸ σκοτάδι, οἱ λάμπεις πού πλησίαζαν, οἱ δικοί μας πού ἔριχναν τή δική τους φωτιά στίς λάμπεις ἐκείνες. Ὑπῆρχε καιρός ἀκόμα και γιά νά σκεφτεῖ λίγο κανεῖς. Οὐμῶμαι διτι ἀναρωτιόμουν ἂν φοβόμουν, και κατέληξα πῶς ὄχι. Ἐξω, ὅπου πιθανῶς θά κινδύνευα λιγώτερο, εἶχα ἀρρωστήσει ἀπό τὸ φόβο μου. Σαφινικά ἀκούστηκε μιὰ ἄλλη κραυγή διτι οἱ φασίστες πλησίαζαν. Δέν ὑπῆρχε ἀμφιβολία αὐτὴ τὴ φορά, οἱ λάμπεις τῶν πυροβολισμῶν ἦταν πολὺ κοντύτερα. Εἶδα μιὰ λάμπη μόλις εἴκοσι μέτρα μακρυά. Προφανῶς προχωροῦσαν μέσα ἀπὸ τὸ χαράκωμα ἐπικοινωνίας. Στίς εἴκοσι γυάρδες βρισκόμασταν σέ ἀπόσταση ἀνετής βολῆς χειροβομβίδας. Ἦμασταν ὄχτῶ ἢ ἐννιά ἀπὸ μᾶς κουβαριασμένοι και μιὰ μόνο καλά ριγμένη χειροβομβίδα θά μᾶς ἔκανε ὄλους κομμάτια. Ὁ Μπόμπ Σμάιλη, ἐνῶ τὸ αἷμα ἔτρεχε σὸ πρόσωπό του ἀπὸ μιὰ πληγή, σηκώθηκε σὸ γόνατο και πέταξε μιὰ χειροβομβίδα. Ζαρώσαμε, περιμένοντας τήν ἔκρηξη. Τὸ καφούλι ἐρυθροπυρώθηκε καθῶς πετοῦσε στὸν ἄερα, ἀλλά ἡ χειροβομβίδα δέν ἔσκασε. Τουλάχιστον τὸ ἕνα τέταρτο αὐτῶν τῶν χειροβομβίδων ἦταν ἔχρηστες. Δέν μοῦ εἶχαν μείνει χειροβομβίδες ἐκτὸς ἀπὸ τίς φασιστικὲς και δέν ἤμουν σίγουρος γιά τὸ πῶς αὐτὲς λειτουργοῦσαν. Φώναξα στοὺς ἄλλους γιά νά μάθω ἂν κανεῖς εἶχε καμμιὰ χειροβομβίδα περίσοια. Ὁ Ντάγκλας Μόυλ ἔφαξε στήν τσέπη του και μοῦ ἔστειλε μιὰ χέρι - χέρι. Τὴν ἐκσφενδόνισα κι' ἔπεσα μπρούμυτα. Ἐξ αἰτίας ἐνὸς χαμόγελου τῆς τύχης πού μοῦ συμ-

δαίνει μιὰ φορά τὸ χρόνο κατάφερα νὰ ρίξω τὴ χειροβομβίδα σχεδὸν ἀκριβῶς ἐκεῖ ὅπου εἶχε ἀστράψει τὸ τουφέκι. Ἀκούστηκε ὁ θρυχηθμὸς τῆς ἐκκρηξης κι' ἀμέσως τὴν ἴδια στιγμή ἔνα διαβολικὸ πανδαιμόνιο κραυγῶν καὶ βογγητῶν. Τουλάχιστο εἶχαμε χτυπήσει ἕναν ἀπ' αὐτούς· δὲν ξέρω ἂν σκοτώθηκε, ἀλλὰ σίγουρα εἶχε τραυματιστεῖ ἄσχημα. Κακόμοιρε, κακόμοιρε! Ἔνοιωσα μιὰ ἀκαθόριστη θλίψη καθὼς τὸν ἄκουγα νὰ ξεφωνίζει. Ἀλλὰ τὴν ἴδια στιγμή, στὸ θαμπὸ φῶς τῶν λάμπων τῶν πυροβολισμῶν, εἶδα ἢ νόμισα πῶς εἶδα μιὰ φιγούρα νὰ στέκεται κοντὰ στὸ σημεῖο ὅπου εἶχε ἀστράψει τὸ τουφέκι. Σήκωσα τὸ ὄπλο μου καὶ ἔριξα. Ἀκόμα ἕνα ξεφωνητό, ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἦταν ἀκόμα ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς χειροβομβίδας. Ρίχτηκαν ἀκόμα μερικὲς χειροβομβίδες. Οἱ ἐπόμενες λάμπεις πού εἶδαμε ἦταν πολὺ μακρὰ, ἕκατὸ γυάρδες ἢ καὶ περισσότερο. Συνεπῶς τοὺς εἶχαμε ἀπωθήσει, τουλάχιστο προσωρινά.

Ὅλοι ἄρχισαν νὰ βρίζουν καὶ νὰ λένε γιατί στὸ διάβολο δὲν μᾶς ἔστειλαν λίγες ἐνισχύσεις. Μ' ἕνα ὄπλοπολυβόλο ἢ εἰκος: ἄνδρες μὲ καθαρὰ τουφέκια θὰ μπορούσαμε νὰ κρατήσουμε αὐτὸ τὸ μέρος ἀπέναντι σὲ μιὰ ταξιαρχία. Ἐκείνη τὴ στιγμή ὁ Πάντυ Ντόνοβαν πού ἦταν ὑποδιοικητὴς μετὰ τὸν Βενιαμίν καὶ πού εἶχε σταλεῖ πίσω γιὰ ὀδηγίες, σκαρφάλωσε πάνω ἀπὸ τὸ μπροστινὸ προπέτασμα.

«Ἐί! Φύγετε! Ὅλοι οἱ ἄνδρες ν' ἀποσυρθοῦν ἀμέσως!»

«Τί;»

«Συμπτυχθεῖτε!. Φύγετε!»

«Γιατί;»

«Διαταγές. Πίσω στὶς δικές μας γραμμὲς ἀμέσως».

Μερικοὶ σκαρφάλωναν κιόλας στὸ μπροστινὸ προπέτασμα. Κάμποσοι πάλευαν μ' ἕνα βαρὺ κιβώτιο πυρομαχικῶν. Τὸ μυαλό μου φτερούγισε στὸ τηλεσκόπιο πού εἶχα ἀφήσει γερμένο στὸ προπέτασμα στὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ ὄχρου. Ἀλλὰ αὐτὴ τὴ στιγμή εἶδα τοὺς τέσσερεις στρατιῶτες Κρούσης πού, ἐκτελώντας ὑποθέτω κάποιες μυστηριώδεις διαταγές πού εἶχαν λάβει ἐκ τῶν προτέρων, ἄρχισαν νὰ τρέχουν πρὸς τὰ πάνω μέσα ἀπὸ τὸ χαράκωμα ἐπικοινωνίας. Ὄδηγησε στὴν ἄλλη φασιστικὴ θέση καὶ — ἂν ἔφταναν ἐκεῖ — σὲ σίγουρο θάνατο. Ἀρχισαν νὰ χάνονται μέσα στὴ νύχτα. Ἔτρεξα πίσω τους προσπαθώντας νὰ σκεφτῶ τὴν ἰσπανικὴ λέξη γιὰ τὸ «ἀποσυρθεῖτε» τελικὰ φώναξα, «Ἄτράς, ἀτράς!» πού ἴσως μετέδιδε τὸ σωστὸ

νόημα. 'Ο 'Ισπανός κατάλαβε και έφερε τούς άλλους πίσω. 'Ο Πάντν περιέμενε στο προπέτασμα.

«'Εμπρός, γρήγορα».

«Μά τὸ τηλεσκόπιο!»

«'Ας πάει νὰ γαμηθεῖ τὸ τηλεσκόπιο!!! ὁ Βενιαμίν περιμένει έξω».

Σκαρφαλώσαμε έξω. 'Ο Πάντν τράβηξε τὸ συρματόπλεγμα γιὰ νὰ περάσω. Μόλις ἀπομακρυνθήκαμε ἀπὸ τὴν κάλυψη τοῦ φασιστικοῦ προπετάσματος βρεθήκαμε κάτω ἀπὸ διαβολέμενα πυρὰ πὸ φαινόταν νὰ ἔρχονται, ἀπὸ κάθε κατεύθυνση. Ἐνα μέρος τους, χωρὶς ἀμφιβολία, προέρχονταν ἀπὸ τούς δικούς μας γιὰτι πυροβολούσαν ὄλοι κατὰ μῆκος τῆς γραμμῆς. 'Οπουδήποτε καὶ νὰ στρεφόμεσταν, σφύριζε δίπλα μας ἕνζ ἐπὶ πλέον σμήνος σφαιρῶν' ὀδηγούμεσταν σ' αὐτὸν ἢ στὸν ἄλλο δρόμο σὰν ἕνα κοπάδι πρόβατα. Τὸ λαφυραγωγημένο κιβώτιο πυρομαχικῶν πὸ κουβαλούσαμε δὲν μᾶς διευκόλυνε καθόλου — ἕνα ἀπὸ κείνα τὰ κιβώτια πὸ περιέχουν 1750 φυσίγγια καὶ ζυγίζουν γύρω στὶς ἑκατὸ λίμπρες — κι' ἐπὶ πλέον εἴχαμε ἕνα κιβώτιο χειροβομβίδες καὶ μερικὰ φασιστικὰ τουφέκια. Σὲ λίγα λεπτά, ἂν καὶ ἡ ἀπόσταση ἀπὸ προπέτασμα σὲ προπέτασμα δὲν ἦταν οὔτε διακόσιες γυάρδες καὶ ἐνῶ οἱ περισσότεροι ἀπὸ μᾶς γνώριζαν τὸ ἔδαφος, εἴχαμε χαθεῖ ἐντελῶς. Καταλήξαμε νὰ τσαλαβουτούμε σ' ἕνα λασπωμένο χωράφι, μὴ ξέροντας τίποτα ἐκτὸς ἀπ' τὸ ὅτι ἔρχονταν σφαῖρες κι' ἀπ' τὶς δυὸ πλευρές. Δὲν ὑπῆρχε φεγγάρι γιὰ νὰ προσανατολιστούμε ἀλλὰ ὁ οὐρανὸς ἀρχίζει νὰ φωτίζει. Οἱ γραμμὲς μας βρῖσκονταν ἀνατολικά τῆς Οὐέσκα· ἤθελα νὰ μείνουμε ἐκεῖ πὸ εἴμασταν ἔως τοῦ οἱ πρῶτες ἀχτίδες τοῦ πρωينوῦ μᾶς δείξουν πὸ εἶναι ἡ ἀνατολή καὶ πὸ ἡ δύση' οἱ ἄλλοι ὁμως διαφωνούσαν. Προχωρήσαμε τσαλαβουτώντας ἀλλάζοντας τὴν πορεία μας μερικὲς φορὲς καὶ τραβώντας ὁ καθένας μὲ τὴ σειρά του τὸ κιβώτιο πυρομαχικῶν. Ἐπιτέλους εἶδαμε ἕνα προπέτασμα νὰ διαγράφεται μπροστά μας. Θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἐτε δικὸ μας ἐτε τῶν φασιστῶν' κανεὶς δὲν εἶχε τὴν παραμικρὴ ἰδέα πὸ πηγαίναμε. 'Ο Βενιαμίν σφύρηκε μὲ τὴν κοιλιὰ του ἀνάμεσα ἀπὸ μερικὰ ψηλὰ ἀσπρουδερὰ ἀγριόχορτα, ὧσπου βρέθηκε περίπου εἴκοσι γυάρδες ἀπ' τὸ προπέτασμα καὶ ἔβγαλε μιὰ φωνή. Μιὰ κραυγὴ «Ρ.Ο.Υ.Μ!» τοῦ ἀπάντησε. Πεταχτήκαμε ὀρθιοι, προχωρήσαμε κατὰ μῆκος τοῦ προπετάσματος, τσαλαβουτήσαμε ἄλλη μιὰ

φορά μέσα στο αρδευτικό κανάλι — πλάτς πλούτς! — και μετά είμασταν ασφαλείς.

Ο Κόππ περίμενε μέσα απ' το προπέτασμα με λίγους Ίσπανούς. Ο γιατρός και τα φορεία έλειπαν. Φαινόταν ότι όλοι οι τραυματίες είχαν μεταφερθεί μέσα εκτός απ' τον Χόρχε κι' ένα δικό μας, Χίντελστοουν τ' όνομα, που άγνοούσαν. Ο Κόππ βάδιζε πάνω - κάτω, κατάχλωμος. Ακόμα και οι δίπλες πάχους στο σβέρκο του είχαν χλωμιάσει: άδιαφορούσε για τα σμήνη σφαιρών που πετούσαν πάνω απ' το χαμηλό προπέτασμα και έσκαζαν κοντά στο κεφάλι του. Οι περισσότεροι από μ'ας είχαμε κουλουριαστεί πίσω απ' το παράπηγμα για κάλυψη. Ο Κόππ μουρμούριζε: «Χόρχε! Κόνιο! Χόρχε!» και ύστερα στά άγγλικά: «Αν ο Χόρχε χάθηκε, είναι τρομερό, τρομερό!» (Ο Χόρχε ήταν προσωπικός του φίλος και ένας από τους καλύτερους αξιωματικούς του. Σαφνικά γύρισε προς το μέρος μας και ζήτησε πέντε έθελοντές, δύο Άγγλους και τρεις Ίσπανούς να ψάξουν για τους άγνοούμενους. Δεχθήκαμε ο Μόουλ και εγώ, μαζί με τρεις Ίσπανούς.

Καθώς βγαίναμε οι Ίσπανοί μουρμούριζαν ότι το φώς της ημέρας είχε αυξηθεί επικίνδυνα. Αυτό ήταν αλήθεια: ο σβράνος έπαιρνε ένα θαμπό γαλάζιο χρώμα. Μιά τρομερή όχλοδοή από ταραγμένες φωνές έρχονταν από το φασιστικό όχύρωμα. Προφανώς είχαν ανακαταλάβει τη θέση με πολύ μεγαλύτερες δυνάμεις από πριν. Είμασταν εξήντα ή εβδομήντα γυάρδες απ' το προπέτασμα όταν πρέπει να μ'ας είδαν ή να μ'ας άκουσαν γιατί μ'ας έριξαν πυκνούς πυροβολισμούς που μ'ας άναγκαζαν να πέσουμε μπρούμητα. Ένας απ' αυτούς έριξε μία χειροβομβίδα πάνω απ' το προπέτασμα — σίγουρο σημάδι πανικού. Ημιασταν ξαπλωμένοι στο χορτάρι όταν άκούσαμε ή νομίσαμε ότι άκούσαμε — δέν έχω άμφιβολία ότι ήταν καθαρή φαντασία αλλά τότε είχε φανεί άρκετά πραγματικό — ότι οι φωνές των φασιστών έρχονταν από πολύ κοντύτερα. Είχαν αφήσει το προπέτασμα και μ'ας καταδίωκαν. «Τρέξε!» σβρλιαξα στο Μόουλ και πήδηξα όρθιος. Και Θεέ μου, πώς έτρεξα! Νωρίτερα τη νύχτα είχα πιστέψει πως δέν μπορείς να τρέξεις όταν είσαι λασπωμένος απ' την κορυφή ως τα νύχια και φορτωμένος μ' ένα τουφέκι και φυσίγγια: εκείνη όμως τη στιγμή έμαθα ότι π ά ν τ α μπορείς να τρέξεις όταν νομίζεις ότι σ' έχουν στο κατόπι τριάντα όπλισμένοι. Αλλά αν και έτρεχα γρήγορα άλ-

λοι έτρεχαν γρηγορώτερα. Στη διάρκεια της φυγής μου, κάτι πού θά μπορούσε νά ήταν βροχή διαττόντων άστέρων σφύριξε δίπλα μου. Ήταν οι τρεις Ίσπανοί πού θρίσκονταν πιδ πίσω. Ή τρεχάλα τους δέν σταμάτησε ούτε όταν έφτασαν στο προπέτασμα μάς και στάθηκε αδύνατο νά τους φτάσω. Ή αλήθεια ήταν ότι τά νεύρα μάς είχαν γίνει κομμάτια. Ήξερα ώστόσο ότι στο μισοσκόταδο ένας άνθρωπος δέν φαίνεται ένω πέντε φαίνονται καθαρά κι' έτσι γύρισα πίσω μόνος. Κατάφερα νά φτάσω στο έξωτερικό συρματοπλεγμα και εξέτασα τό έδαφος όσο καλύτερα μπορούσα, δηλαδή όχι και τόσο καλά, γιατί ήμουν αναγκασμένος νά είμαι μπρούμυτα. Δέν υπήρχε ίχνος του Χόρχε ή του Χίντελστόουν κι' έτσι σύρθηκα πίσω. Αργότερα μάθαμε ότι και οι δύο είχαν μεταφερθεί στο σταθμό επίδεσεως τραυμάτων νωρίτερα. Ο Χόρχε ήταν έλαφρά τραυματισμένος στον ώμο. Ο Χίντελστόουν είχε μιá τρομερή πληγή: μιá σφαίρα διέσχισε τό άριστερό του μπράτσο, σπάζοντας τό κόκκαλο σέ διάφορα σημεία' καθώς ήταν πεσμένος άβοήθητος στο έδαφος έσκασε μιá χειροβομβίδα κοντά του και ξέσκιζε διάφορα άλλα μέρη του σώματός του. Χαίρομαι πού μπορώ νά πώ ότι άνέρρωσε. Αργότερα μου είπε πώς κινήθηκε σέ κάποια άπόσταση ξαπλωμένος στην πλάτη του μέχρις ότου γαντζώθηκε από ένα πληγωμένο Ίσπανό και βοήθησε ό ένας τόν άλλο νά φτάσουν στις γραμμές μάς. Είχε ξημερώσει για καλά τώρα. Κατά μήκος του μετώπου άντηχοσαν ακανόνιστα ασκοπα πυρά, σάν τή βροχή πού συνεχίζει νά πέφτει μετά την καταιγίδα. Θυμάμαι τήν έρμηική όψη πού είχε τό κάθε τι, οι δάλτοι της λάσπης, οι κλαίουσες λεύκας, τό κίτρινο νερό στο βυθό των χαρακιών των κατάκοπα πρόσωπα των ανθρώπων, άξύριστα, πασαλειμμένα με λάσπη και μαυρισμένα μέχρι τά μάτια άπ' τόν καπνό. Όταν γύρισα στο καταφύγιό μου οι άλλοι τρεις με τους όπολους τό μοιραζόμουν κοιμώνταν κιόλας θαθείά. Είχαν πέσει κάτω με πλήρη όπλισμό και τά λασπωμένα τουφέκια τους πίεζαν τά σώματά τους. Όλα ήταν λασπωμένα, τόσο μέσα στο καταφύγιο όσο και έξω. Μετά από πολύ φάξιμο κατάφερα νά μαζέψω αρκετά κομματάκια στεγνά ξύλα για ν' ανάψω μιá μικροσκοπική φωτιά. Ίστερα άναψα τό πουρο πού φύλαγα τόσο καιρό και πού, πράγμα αρκετά περίεργο, δέν είχε σπάσει στη διάρκεια της νύχτας.

Μετά μάθαμε ότι ή επιχείρηση ήταν επιτυχής, στο βα-

θύμῳ πού μποροῦν νά εἶναι ἐπιτυχή τέτοια πράγματα. Ἦταν ἀπλῶς μιὰ ἐπιδρομή ἀντιπερισπαζοῦ γιά τήν ἀπόσταση φασιστικῶν στρατευμάτων ἀπ' τήν ἄλλη πλευρά τῆς Χουέσκα δπου οἱ Ἀναρχικοὶ ἐπιτίθονταν πάλι. Εἶχα ὑπολογίσει δτι οἱ φασίστες εἶχαν ρίξει διακόσιους ἄντρες στήν ἀντεπίθεση ἀλλά ἕνας αὐτόμολος μᾶς εἶπε ἀργότερα δτι ἦταν ἑξακόσιοι. Τολμῶ νά πῶ δτι ἔλεγε ψέμματα — οἱ αὐτόμολοι γιά γνωστούς λόγους, προσπαθοῦν συχνά νά κολακέψουν. Ἦταν κρίμα γιά τὸ τηλεσκόπιο. Ἡ σκέψη δτι χάσαμε αὐτὸ τὸ ὠραῖο λάφυρο μὲ τενοχωρεῖ ἀκόμα καὶ τώρα.

8

Οἱ μέρες γίνονταν πιά ζεστὲς καὶ οἱ νύχτες περισσότερο ὑποφερτὲς. Σ' ἕνα δέντρο μπροστὰ στὸ προπέτασμά μας σχηματίζονταν πυκνὰ τσαμπιὰ κεράσια. Τὸ μπάνιο στὸ ποτάμι ἔπαψε νάναί μαρτύριο κι' ἔγινε σχεδὸν εὐχάριστο. Ἀγριεστριαντάφυλλιές μὲ ρόζ λουλούδια μεγέθους πιάτων τσαγιοῦ κρέμονταν πάνω ἀπ' τοὺς κρατήρες τῶν ὀδίδων γύρω ἀπ' τὸ Τορρέ Φαμπιάν. Πίσω ἀπ' τὸ μέτωπο συναντοῦσες χωριατοπούλες μὲ ἄγρια τριαντάφυλλα στ' αὐτιά τους. Τὰ βράδια πῆγαιναν συχνά νά κυνηγήσουν ὀρτύκια μὲ πράσινα δίχτυα. Ἀπλωναν τὸ δίχτυ πάνω στὸ χορτάρι, ξάπλωναν κάτω καὶ μισοῦνταν τῆ φωνῇ τοῦ θηλυκοῦ ὀρτυκιοῦ. Ὅποιοδήποτε ἀρσενικὸ ὀρτύκι πού βρισκόνταν σὲ ἀπόσταση ἀκοῆς ἔρχονταν τρέχοντας πρὸς τὸ μέρος τους καὶ δταν βρισκόνταν κάτω ἀπὸ τὸ δίχτυ ἔριχναν μιὰ πέτρα γιά νά τὸ τρομάξουν ὀπότε πηδοῦσε στὸν ἀέρα καὶ μπλέκονταν στὸ δίχτυ. Προφανῶς πιάνονταν μόνον ἀρσενικά ὀρτύκια, πράγμα πού τὸ θεώρησα ἄδικο.

Δίπλα μας ὄπῃρχε ἕνα τμήμα Ἀνδαλουσιανῶν τώρα. Δὲν ξέρω πῶς ἀκριβῶς βρέθηκαν σ' αὐτὸ τὸ μέτωπο. στὴ γραμμῇ. Ἦ τρέχουσα ἐξήγηση ἦταν δτι ἔφυγαν τρέχοντας ἀπ' τῆ Μάλαγα τόσο γρήγορα πού ξέχασαν νά σταματήσουν στὴ Βαλένθια· ἀλλ' αὐτὸ, φυσικά, προερχόταν ἀπ' τοὺς Καταλανοὺς πού δμολογοῦσαν πῶς ἔλεπον τοὺς Ἀνδαλουσιανοὺς σάν μιὰ ράτσα ἡμαγρίων. Βεβαίως οἱ Ἀνδαλουσιανοὶ ἦταν πολὺ ἀδαιεῖς. Λίγοι ἀνδρι κανεῖς μποροῦσαν νά διαβάσουν, καὶ εἰδειχναν νά

μήν ξέρουν αυτό που όλοι ξέρουν στην Ισπανία: — σε ποιό πολιτικό κόμμα ανήκουν. Νόμιζαν πώς ήταν αναρχικοί αλλά δεν ήταν έντελώς σίγουροι. Ίσως νάταν κομμουνιστές. Ήταν άνδρες ροζιασμένοι, με αγροτική εμφάνιση, βοσκοί ή εργάτες που δούλευαν στις έλιές ίσως, με πρόσωπα θαθεία σημαδεμένα απ' τον πυρακτωμένο ήλιο της νοτιώτατης Ισπανίας. Μας ήταν πολύ χρήσιμοι γιατί είχαν μιá εξαιρετική δεξιοτεχνία στο στρίψιμο τσιγάρων με ξεραμένο Ισπανικό καπνό. Η χορήγηση τσιγάρων είχε σταματήσει, αλλά στο Μονφλορίτε ήταν περιστασιακά δυνατό ν' αγοράσεις πακέτα του ευτελέστερου είδους καπνού, που σε εμφάνιση και ύψη έμοιαζε με τριμιμένο άχυρο. Η γεύση του δεν ήταν άσχημη αλλά ήταν τόσο ξερó ώστε κα! ήταν ακόμα κατάφερνες νά στρίψεις ένα τσιγάρο ó καπνός έπεφτε άμέσως έξω και άφηνε ένα άδειο κύλινδρο. Οί Άνδραλουσιανοί όμως μπορούσαν νά στρίψουν άξιοθαύμαστα τσιγάρα και είχαν μιá ειδική τεχνική στο νά διπλώνουν τις άκρες προς τά μέσα.

Δυó Άγγλοι κρεβατιóθηκαν από ήλιαση. Οί ζωντανές μου άναμνήσεις από κείνο τον καιρό είναι ή ζέστη του μεσημεριάτικου ήλιου και ή άγγareία που κάναμε μισόγυμνοι τιμωρώντας τους άθιμους μας που ήταν ήδη γδαρμένοι απ' τον ήλιο. ή ψύρα των ρούχων μας και των άρδουλών μας, που στην κυριολεξία είχαν λυώσει. ó άγώνας μας με τό μουλάρι που μας έφερε τό συσσίτιο και που δεν έδινε σημασία στις ντουφεκιές αλλά τδβαζε στά πόδια όταν τά σράπνελ έσκαζαν στον άέρα. τά κουνούπια (που μόλις άρχιζαν νά δραστηριοποιούνται) και τά ποντίκια, που ήταν δημόσιος κίνδυνος και που καταδρόχθιζαν δερμάτινες ζώνες και παλάσκες. Τίποτα δεν συνέβαινε εκτός από καμμιá άπώλεια πότε - πότε από σφαίρα έλεύθερου σκοπευτή, τά σποραδικά πυρά πυροβολικού και τις άεροπορικές έπιδρομές στην Χουέσκα. Τώρα που τά δέντρα είχαν όλόκληρο τό φύλλωμά τους είχαμε κατασκευάσει μικρές εξέδρες για έλεύθερους σκοπευτές, σαν τά Ινδικά «μάτσαν», στις λεύκες που φύτρωναν στις παρυφές του μετώπου. Στην άλλη πλευρά της Ούέσκα οί έπιθέσεις άραίωναν, οί Άναρχικοί είχαν ύποστεί, θαρειές άπώλεις και δεν είχαν έπιτύχει νά άποκόψουν έντελώς τό δρόμο τής Χάκα. Είχαν καταφέρει νά έγκατασταθούν άρκετά κοντά κι' απ' τις δύο πλευρές για νά έχουν τό δρόμο αυτό καθ' έαυτό κάτω από πυρά πολυβόλου και νά τον καταστήσουν

ἀδιαπέραστο γιά τήν κυκλοφορία· ἀλλά τὸ χάσμα εἶχε ἕνα χιλιόμετρο πλάτος καὶ οἱ φασίστες εἶχαν κατασκευάσει ἕνα ὑπόγειο δρόμο, σάν τεράστιο χαντάκι, μέσω τοῦ ὁποῦοι μπορούσε νά πηγαινόρχεται ἕνας ἀριθμὸς φορτηγῶν. Αὐτόμολοι ἀνέφεραν διτὴν στήν Χουέσκα ὑπῆρχε ἀφθονία πυρομαχικῶν καὶ ἐλάχιστα τρόφιμα. Ἀλλὰ ἦταν φανερὸ διτὴ πόλη δὲν ἐπρόκειτο νά πέσει. Πιθανῶς ἦταν ἀδύνατο νά κυριευθεῖ μὲ τοὺς χιλίους πεντακόσιους κακὰ ὅπλισμένους ἀντρες πού ἦταν διαθέσιμοι. Ἀργότερα, τὸν Ἰούνιο, ἡ κυβέρνησις ἔφερε στρατεύματα ἀπὸ τὸ μέτωπο τῆς Μαδρίτης καὶ συγκέντρωσε τριάντα χιλιάδες ἀντρες στήν Χουέσκα, μαζί μ' ἕνα τεράστιο ἀριθμὸ ἀεροπλάνων, ἀλλά ἡ πόλη καὶ πάλι δὲν ἔπεσε.

Ὅταν φύγαμε μὲ ἀδεια εἶχα κάνει ἑκατὸν δέκα πέντε μέρες στὸ μέτωπο πού, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, μοῦ φαίνονταν ἀπὸ τίς πιὸ μάταιες δλόκληρης τῆς ζωῆς μου. Εἶχα καταταγῆ στήν πολιτοφυλακὴ γιά νά πολεμήσω τὸ φασισμό κι' ὥστόσο ἐλάχιστα πολέμησα, ἀπλῶς ὑπῆρχα σάν ἕνα εἶδος παθητικοῦ ἀντικειμένου, μὴ προσφέροντας τίποτα σ' ἀντάλλαγμα γιά τὸ συσσίτιό μου ἐκτὸς ἀπὸ τὸ νά ὑποφέρω ἀπὸ τὸ κρύο καὶ τὴν ἔλλειψη ὕπνου. Ἴσως αὐτὴ εἶναι ἡ μοῖρα τῶν περισσώτερων στρατιωτῶν στοὺς περισσώτερους πολέμους. Ἀλλὰ τώρα πού μπορῶ νά δῶ αὐτὴ τὴν περίοδο ἀναδρομικὰ δὲν λυποῦμαι ἐντελῶς γι' αὐτήν. Εὐχόμαι πράγματι νά ἤμουν σὲ θέση νά βοηθῆσω τὴν ἰσπανικὴ κυβέρνησις κάπως πιὸ ἀποτελεσματικὰ ἀλλὰ ἀπὸ μιὰ προσωπικὴ σκοπιὰ — ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς δικῆς μου ἀνάπτυξης — ἐκεῖνοι οἱ πρῶτοι τρεῖς ἢ τέσσερις μῆνες πού πέρασα στὸ μέτωπο ἦταν λιγώτερο ἀγνοοί ἀπ' ὅ,τι νόμιζα τότε. Ἀποτέλεσαν ἕνα εἶδος μεσοβασίλειας στὴ ζωὴ μου, ἐντελῶς διαφορετικῆς ἀπ' ὅ,τι συνέβη στὸ παρελθόν καὶ ἴσως ἀπ' ὅ,τι πρόκειται νά συμβεῖ, καὶ μοῦ δίδαξε πράγματα πού δὲν θά μπορούσα νά μάθω μὲ ὁποιοδήποτε ἄλλον τρόπο.

Ἡ ὁσία εἶναι πῶς δλον αὐτὸ τὸν καιρὸ ἤμουν ἀπομονωμένος — γιὰ τὸ μέτωπο εἶναι κανεὶς σχεδὸν πλήρως ἀπομονωμένος ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμο: ἀκόμα καὶ γιά τὸ τί συνέβαινε στὴ Βαρκελώνη εἶχε κανεὶς μόνο μιὰ ἀμυδρὴ ἀντιληψὴ — ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους πού θά μπορούσαν χονδρικὰ ἀλλὰ ὄχι μὲ πολλὴ ἀκρίβεια νά θεωρηθοῦν ἐπαναστάτες. Αὐτὸ ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ συστήματος τῶν πολιτοφυλακῶν, πού στὸ μέτωπο τῆς Ἀραγωνίας δὲν μεταβλήθηκε ριζικὰ ὡς τὸν Ἰούνιο περι-

που του 1937. Οι εργατικές πολιτοφυλακές, βασισμένες στα συνδικάτα και αποτελούμενη κάθε μία από ανθρώπους κατά προσέγγιση των ίδιων πολιτικών αντιλήψεων, είχαν σαν αποτέλεσμα να καναλιζάρουν σε μία κατεύθυνση ολόκληρο το επαναστατικώτερο αίσθημα της χώρας. Είχα πέσει λίγο - πολύ τυχαία στη μόνη κοινωνία δλης της Δυτικής Ευρώπης όπου η πολιτική συνείδηση και η δυσπιστία στον καπιταλισμό ήταν περισσότερο νορμάλ απ' ό,τι τα αντίθετά τους. Έδω πάνω στην Άραγωνία βρισκόταν κανείς ανάμεσα σε δεκάδες χιλιάδες ανθρώπων, που αν και όχι αποκλειστικά εργατικής προέλευσης, ζούσαν όλοι στο ίδιο επίπεδο και συναναστρέφονταν μεταξύ τους με δρους ισότητας. Θεωρητικά υπήρχε τέλεια ισότητα αλλά και στην πράξη δεν απέιχε πολύ απ' αυτήν. Σύμφωνα με μία έννοια θά ήταν αλήθεια να λεχθεί ότι δοκίμαζε κανείς μία προκαταρκτική γεύση του Σοσιαλισμού, έννοια δηλαδή ότι η κυρίαρχη πνευματική ατμόσφαιρα ήταν εκείνη του σοσιαλισμού. Πολλά από τα νορμάλ κίνητρα της πολιτισμένης ζωής—δ σναμπισμός, η υποδούλωση στο χρήμα, δ φόβος του αφεντικού κ.τ.λ. — είχαν απλώς πάψει να υπάρχουν. Η συνειθισμένη ταξική διαίρεση της κοινωνίας είχε εξαφανιστεί σ' ένα βαθμό που θά ήταν ασύλληπτος στον διαποτισμένο από την δομή του χρήματος αέρα της Άγγλιας' εκεί δεν υπήρχε κανείς εκτός απ' τους αγρότες κι' εμάς, και κανείς δεν άνηκε σε κανένα με την έννοια που άνήκει κανείς στον άφέντη του. Φυσικά μία τέτοια κατάσταση δεν μπορούσε να κρατήσει για πολύ. Ήταν απλώς μία προσωρινή και τοπική φάση ενός κολοσιαίου παιχνιδιού που παίζεται σ' όλη την επιφάνεια της γης. Άλλά κράτησε αρκετά για να φέρει το αποτέλεσμα του πάνω σ' δποιονδήποτε που είχε την εμπειρία του. Όσοδήποτε νάβριζε και να καταριόταν κανείς τότε, καταλάβαινε άργότερα ότι είχε έρθει σε έπαφή με κάτι παράξενο και πολύτιμο. Είχε βρεθεί σε μία κοινωνία όπου η έλπίδα ήταν περισσότερο φυσιολογική από την άπάθεια ή τον κυνισμό, όπου η λέξη «σύντροφος» είχε την έννοια της συντροφικότητας και δεν ήταν όπως στις περισσότερες χώρες χωρίς νόημα. Άνέπνεε κανείς τον αέρα της ισότητας. Μου είναι καλά γνωστό ότι τώρα είναι της μόδας η άρνηση πως δ σοσιαλισμός έχει οποιαδήποτε σχέση με ισότητα. Σε κάθε χώρα του κόσμου ένα τεράστιο μπουλούκι από κομματικά τσιράκια και λαμπικαρισμένους καθηγητάκους άσχολου-

ται με τὸ ν' ἀποδείξουν ὅτι ὁ Σοσιαλισμὸς δὲν σημαίνει τίποτε πέρα ἀπὸ σχεδιοποιημένο κρατικὸ καπιταλισμὸ με ἄθικτο τὸ κίνητρο τῆς ἀρπακτικότητος. Ἄλλὰ εὐτυχῶς ὑπάρχει ἓνα δ- ραμα Σοσιαλισμοῦ ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπ' αὐτό. Αὐτὸ ποὺ ἔλκει τοὺς συνειθισμένους ἀνθρώπους πρὸς τὸ σοσιαλισμὸ καὶ τοὺς κάνει νὰ ριψοκινδυνεύουν τὰ τομάρια τους γι' αὐτόν, ὁ «μυστικισμὸς» τοῦ σοσιαλισμοῦ, εἶναι ἡ ἰδέα τῆς ἰσότητος: γιὰ τὴν κολοσσιαία πλειοψηφία τῶν ἀνθρώπων Σοσιαλισμὸς σημαί- νει εἴτε ἀταξική κοινωνία, εἴτε τίποτε ἀπολύτως. Καὶ γι' αὐ- τὸ ἐδῶ ἀκριβῶς ἐκείνοι οἱ λίγοι μῆνες στὴν πολιτοφυλακὴ ἦ- ταν τόσο πολύτιμοι γιὰ μένα. Γιατί οἱ ἰσπανικὲς πολιτοφυ- λακὲς, ὅσο ὑπῆρξαν, ἦταν ἓνα εἶδος μικροκόσμου μιᾶς ἀτα- ξικῆς κοινωνίας. Σ' ἐκείνη τὴν κοινότητα ὅπου κανεὶς δὲν σκό- πευε στὸ κέρδος, ὅπου ὑπῆρχε ἔλλειψη τῶν πάντων ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχαν προνόμια καὶ γλύψιμο, ἐπαιρνε κανεὶς μιὰ χονδρική εἰκόνα τοῦ πῶς περίπου θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι τὰ ἀρχικά στάδια τοῦ σοσιαλισμοῦ. Καὶ παρ' ὅλα ὅσα συνέβησαν, ἀντὶ νὰ με ἀπογοητεύσει με προσέλκυσε βαθύτατα. Τὸ ἀποτελέ- σμα ἦταν νὰ κάνει τὸν κόθο μου νὰ δῶ τὸ σοσιαλισμὸ νὰ ἐγκα- θιδρῦεται πολὺ πιὸ ἀπτό ἀπ' ὅ,τι πρίν. Ἐν μέρει ἴσως αὐτὸ ἀφείλονταν στὴν καλὴ μου τύχη νὰ δρίσκομαι ἀνάμεσα σὲ Ἴ- σπανοὺς πού, με τὴν ἐμφυτὴ τιμιότητά τους καὶ τὴν πανταγῶ παρούσα ἀναρχικὴ χροιά τους, θὰ ἔκαναν ἀκόμα καὶ τὰ ἀρ- χικά στάδια τοῦ σοσιαλισμοῦ ὑποφερτὰ ἂν τοὺς δίνονταν ἡ εὐ- καιρία.

Τότε φυσικά, ἐλάχιστα εἶχα συνείδηση τῶν ἀλλαγῶν ποὺ συνέβαιναν μέσα στὸ ἴδιο τὸ μυαλό μου. Ὅπως ὅλοι γύρω μου εἶχα κυρίως συνείδηση τῆς ἀνίας, τῆς ζέστης, τοῦ κρύου τῆς δρῶμας, τῆς ψείρας, τῆς στέρησης, καὶ τοῦ περιστασια- κοῦ κινδύνου. Εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὰ τώρα. Ἐκείνη ἡ πε- ριόδος ποὺ τότε φαινόταν τόσο μάταιη καὶ ἄδεια ἔχει τώρα με- γάλῃ σημασία γιὰ μένα. Εἶναι τόσο διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ὑπό- λοιπη ζωὴ μου ὥστε ἔχει ἀποκτήσει κίβλα ἐκείνη τὴ μαγι- κὴ ποιότητα ποὺ κατὰ κανόνα ἀνήκει σὲ ἀναμνήσεις ποὺ ἔχουν ἡλικία χρόνων. Ἦταν ἀπαίσιο ὅταν συνέβαινε ἀλλὰ τώρα εἶ- ναι μιὰ σελίδα τῆς ζωῆς μου ὅπου τὸ μυαλό μου ἀνατρέχει: συ- χνά. Εὐδαίμων νὰ μπόρεσα νὰ σᾶς μεταδώσω τὴν ἀτμόσφαιρα ἐ- κείνης τῆς ἐποχῆς. Ἐλπίζω νὰ τὸ πέτυχα λίγο στὰ πρῶτα κε- φάλαια αὐτοῦ τοῦ βιβλίου. Ὅλα εἶναι συνδεδεμένα στὸ μυαλό

μου με τὸ χειμωνιάτικο κρύο, τὶς κουρελιάρικες στολές τῆς πολιτοφυλακῆς, τὰ δὲ ἀλ' ἰσπανικὰ πρόσωπα, τὸ κροτάλισμα τῶν πολυβόλων, παρόμοιο μὲ σῆμα τηλεγράφου μόρς, τὶς δαμῆς τῶν οὐρῶν καὶ τοῦ σαπισμένου ψωμιοῦ, τὴν τενεκεδένια γεύση τῆς φασουλιάδας πού τὴν καταβροχθίζαμε βιαστικὰ ἀπὸ ἀκάθαρτες караβάνες.

Ὁλόκληρη ἡ περίοδος παραμένει πλάι μου μὲ μιὰ περίεργη ζωντάνια. Σαναζῶ μὲ τὴ μνήμη μου γεγονότα πού μπορεῖ νὰ φαίνονται πολὺ ἀσήμαντα γιὰ ν' ἀξίζει νὰ τὰ θυμᾶται κανεὶς. Βρίσκομαι στὸ λαγούμι μου στὸ Μόντε Ποκέρο πάλι, πάνω στὴ λωρίδα ἀσβεστόλιθου πού χρησιμεύει γιὰ κρεβάτι καὶ ὁ νεαρὸς Ραμόν ροχαλίζει μὲ τὴ μύτη του πλακουτωμένη ἀνάμεσα στὶς ὤμοπλάτες μου. Ἀνεβαίνω παραπατώντας τὸ λασπερὸ χαράκιμα ἀνάμεσα στὴν ἑμίχλη πού στροβιλιζέται γύρω μου σὰν κρύος ἀτμός. Εἶμαι μισοδραμῆς στὸ ἀνέβασμα ἑνὸς χαντακιοῦ τῆς βουνοπλαγιάς, πολεμώντας νὰ κρατήσω τὴν ἰσορροπία μου καὶ νὰ βγάλω μιὰ ρίζα ἀγρίου δεντρολίθου ἀπ' τὸ χῶμα. Πάνω ψηλὰ τραγουδοῦν μερικὲς ἀσχοπες σφαίρες.

Εἶμαι ξαπλωμένος μπροῦμητα, κρυμμένος ἀνάμεσα σὲ μικρὲς συκιὲς στὸ χαμηλὸ ἔδαφος δυτικὰ τοῦ Μόντε Ὀσκούρο, μὲ τὸν Κόππ, τὸν Μπόμπ Ἐντουαρνές καὶ τρεῖς Ἴσπανούς. Μιὰ ἀρμαθιὰ φασιστες σκαρφαλώνει τὸ γυμνὸ γκριζο λόφο δεξιὰ μας σὰν μυρμηγκία. Μπροστὰ μας σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀντηχεῖ ἕνα σάλπιγμα ἀπὸ τὶς φασιστικὲς γραμμές. Τὰ μάτια τοῦ Κόππ συναντοῦν τὰ δικά μου καί, σὰν νάταν μαθητοῦσι, κάνει μιὰ κοροϊδευτικὴ χειρονομία πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἤχου.

Βρίσκομαι στὴ λασπωμένη αὐλὴ στὴ Γκράνχα, ἀνάμεσα στὸ πλῆθος τῶν ἀνδρῶν πού παλεύουν μὲ τὶς τοίγγινες караβάνες τους γύρω ἀπ' τὸ καζάνι μὲ τὴ σούπα. Ὁ χοντρὸς καὶ ταλαιπωρημένος μάγειρας τοῦ ἀπομακρύνει κουνώντας τὴν κουτάλα. Σ' ἕνα κοντινὸ τραπέζι ἕνας γενειοφόρος μ' ἕνα πελώριο αὐτόματο πιστόλι: δεμένο στὴ ζώνη του κόβει κουραμάνες ψωμὶ σὲ πέντε κομματάκια τὴν κάθε μιὰ. Πίσω μου μιὰ λονδρέζικη φωνή (ὁ Μπίλ Τσάμερς, μὲ τὸν ὁποῖο μάλωνα ἀσχημα καὶ πού ἀργότερα σκοτώθηκε ἔξω ἀπ' τὴν Οὐέσκα) τραγουδᾷ:

Ἐπάρχουν ποντίκια, ποντίκια
ποντίκια μεγάλα σὰ γάτες
στό...

Μιά δβίδα έρχεται στριγγλίζοντας. Παιδιά δεκαπέντε χρόνων πέφτουν με τὸ πρόσωπο στὸ ἔδαφος. Ὁ μάγειρας τρέχει πίσω ἀπ' τὸ καζάνι. Ὅλοι σηκώνονται με μιὰ προβατίσια ἔκφραση στὰ πρόσωπά τους καθὼς ἡ δβίδα βουτᾶ καὶ σκάζει ἔκατὸ γυάρδες μακρυά.

Περπατῶ πάνω - κάτω κατὰ μῆκος τῆς σειρᾶς τῶν σκοπῶν κάτω ἀπ' τὰ σκοῦρα κλαδιὰ τῶν λευκῶν. Ἐξω στὸ ξεχειλισμένο χαντάκι τσαλαβουτοῦν τὰ ποντίκια, κάνοντας τόσο θόρυβο ὅσο κι' οἱ ἐνυδρίδες. Καθὼς τὸ χρυσὸ φῶς τοῦ πρωΐνου ἀνεβαίνει πίσω μας, ὁ Ἀνδαλουσιανὸς σκοπὸς, κουκουλωμένος με τὴν κάπα του, ἀρχίζει νὰ τραγουδᾷ. Πέρα ἀπ' τὴ νεκρὴ ζώνη, ἔκατὸ ἡ διακόσιες γυάρδες μακρυά, ἀκούγεται καὶ τὸ τραγούδι τοῦ φασιστα σκοποῦ.

Στις 25 Ἀπριλίου, μετὰ τὶς συνηθισμένες «μανιάνες», μᾶς ἀντικαθιστᾶ ἓνα ἄλλο τιμῆμα καὶ παραδίδουμε τὰ τουφέκια μας, δένουμε τοὺς γυλιούς μας, καὶ βαδίζουμε πίσω στὸ Μονφλορίτε. Δὲν λυπήθηκα πού ἀφησα τὸ μέτωπο. Οἱ ψεῖρες πολλαπλασιάζονταν μέσα στὰ παντελόνια μου πολὺ πιὸ γρήγορα ἀπ' ὅσο μπορούσα νὰ τὶς μακελλεύω καὶ ἐπὶ ἓνα μῆνα δὲν εἶχα κάλτσες καὶ στὶς ἀρβύλες μου εἶχαν λυώσει σχεδὸν τελείως οἱ σόλες καὶ περπατοῦσα λίγο - πολὺ ξυπόλητος. Ἐπιθυμοῦσα ἓνα ζεστὸ μπάνιο, καθαρὰ ρούχα κι' ἓναν ὕπνο ἀνάμεσα σὲ σεντόνια κι' ὄλ' αὐτὰ με περισσότερο πάθος ἀπ' ὅτι εἶναι δυνατὸ νὰ ἐπιθυμεῖ κανεὶς κάτι ὅταν ζεῖ μιὰ νορμάλ πολιτισμένη ζωὴ. Κοιμηθῆκαμε λίγες ὥρες σ' ἓναν ἀχυρώνα στὸ Μονφλορίτε, πηδήξαμε σ' ἓνα φορτηγὸ τὶς μικρὲς ὥρες, προλάβαμε τὸ τραῖνο τῶν πέντε στὸ Μπαρμπάστρο καὶ — ὄντας ἀρκετὰ τυχεροὶ νὰ τὸ ἀλλάξουμε μ' ἓνα γρήγορο τραῖνο στὴ Λερίδα — ἤμασταν στὴ Βαρκελώνη κατὰ τὶς τρεῖς τὸ ἀπόγευμα τῆς 26ης. Καὶ ὅστερα ἀρχισε ἡ φασαρία.

9

Ἀπὸ τὴ Μάνταλεῦ, στὴν Ἄνω Βιρμανία, μπορεῖς νὰ ταξιθεύσεις με τραῖνο στὸ Μαυμάιο, τὸν κύριο ὀρεινὸ σιδηροδρομικὸ κόμβο τῆς ἐπαρχίας, στὴν ἀκρὴ τοῦ ὀροπεδίου Σάν. Εἶναι μᾶλλον μιὰ ἀλλόκοτη ἐμπειρία. Σεκινᾶς ἀπὸ τὴν τυπικὴ ἀτιμ-

σφαιρα μιᾶς πόλης τῆς Ἀνατολῆς — τὸν καυτὸ ἥλιο, τὰ σκο-
νισμένα φοινικόδεντρα, τίς μυρωδιές ψαρίλας, μπαχαρικῶν καὶ
γκόρδου, τὰ ζουμερά τροπικὰ φρούτα, τὰ πλήθη σκουροπρόσω-
πων ἀνθρώπων ὄντων — καὶ ἐπειδὴ εἶσαι τόσο συνειθισμένος
σ' αὐτὴ τὴν παίρνεις μαζί σου ἀνέπαφη, τρόπος τοῦ λέγειν,
στὸ θαγόνι σου. Διανοητικὰ εἶσαι ἀκόμα στὴ Μάνταλεῦ δταν τὸ
τραῖνο σταματᾷ στὸ Μαῦμᾶιο, τέσσερεις χιλιάδες πόδια ὑψό-
μετρο. Ἀλλὰ θαγαίνοντας ἀπὸ τὸ θαγόνι βρίσκεσαι σ' ἓνα δια-
φορετικὸ ἤμισφαίριο. Ἐξαφνα ἀναπνέεις δροσερὸ γλυκὸ ἀερά-
κι πού θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἐκεῖνο τῆς Ἀγγλίας καὶ παντοῦ
γύρω σου βλέπεις πράσινη χλόη, φτέρες, συκιές καὶ δουνίσιες
γυναίκες μὲ ρόδινα μάγουλα πού πουλοῦν φράουλες μὲ κα-
λάθια.

Ἡ ἐπιστροφή στὴ Βαρκελώνη, μετὰ τρισήμισυ μῆνες στὸ
μέτωπο, μοῦ θύμισε ὅλα τούτα. Ὑπῆρξε ἡ ἴδια ἀπότομη καὶ
ἐκπληκτικὴ ἀλλαγὴ τῆς ἀτμόσφαιρας. Στὸ τραῖνο, σ' ὅλη τὴ
διαδρομὴ ὡς τὴ Βαρκελώνη, διατηροῦνταν ἡ ἀτμόσφαιρα τοῦ
μετώπου· ἡ βρώμα, ἡ φασαρία, ἡ ἔλλειψη ἀνεσης, τὰ κουρε-
λιασμένα ρούχα, τὸ αἰσθημα τῆς ἔλλειψης, ἡ συντροφικότητα
καὶ ἡ ἰσότητά. Τὸ τραῖνο, ἤδη γεμάτο μὲ πολιτοφύλακες ἀπὸ
τὸ Μπαρμπάστρο, δεχόταν εἰσβολὴ ἀπὸ ὀλοένα καὶ περισσότε-
ρους χωρικούς σὲ κάθε σταθμὸ τοῦ μετώπου· χωρικούς μὲ μπό-
γους γεμάτων λαχανικά, μὲ τρομοκρατημένα πουλερικά πού
τὰ κουβαλοῦσαν κρεμασμένα ἀνάποδα, μὲ σακκούλια πού κου-
λουριάζονταν καὶ συστρέφονταν καὶ στὸ τέλος ἀνακαλύπτον-
ταν πῶς ἦταν γεμάτα ζωντανὰ κουνέλια· τελικὰ μ' ἓνα ἀρκε-
τὰ πολυάριθμο κοπάδι πρόβατα πού ὀδηγήθηκαν στὰ κουπέ
καὶ σφηνώθηκαν σὲ κάθε ἄδεια γωνιά. Οἱ πολιτοφύλακες κραύ-
γαζαν ἐπαναστατικὰ τραγούδια πού ἐπνιγαν τὸ κροτάλιμα
τοῦ τραίνου καὶ ἔστελναν φιλιὰ ἢ κουνουσαν μαυροκόκκινα
μαντῆλια σ' ὅλα τὰ ἄμορφα κορίτσια κατὰ μῆκος τῆς σιδηρο-
δρομικῆς γραμμῆς. Μπουκάλια κρασί καὶ ἄνις, τὸ βρωμερὸ
ἀραγωνέζικο λικέρ, γύριζαν ἀπὸ χέρι σὲ χέρι. Μὲ τὰ ἰσπανι-
κὰ ἄσυχιά ἀπὸ κατσικοτόμαρο μπορεῖς νὰ στείλεις ἓναν πίδακα
κρασιοῦ ἀπὸ τὴ μιὰ ἄκρη τοῦ θαγониοῦ στὴν ἄλλη, στὸ στόμα
ἐνὸς φίλου σου, πρῶγμα πού σὲ γλύτωνε ἀπὸ ὀλόκληρη φα-
σαρία. Δίπλα μου ἓνα ἀγόρι δεκαπέντε χρονῶν μὲ μαύρα μά-
τια διηγόταν συναρπαστικὲς καὶ, δὲν ἔχω ἀμφιβολία, ἐντε-
λῶς ἀναληθεῖς ἱστορίες τῶν κατορθωμάτων του στὸ μέτωπο σὲ

δυό τραχυπρόσωπους αγρότες πού άκουγαν μ' άνοιχτό τό στόμα. Έκείνη τήν ώρα οί χωρικοί έλυσαν τά σακκούλια τους και μάς πρόσφεραν ένα κολλώδες σκουροκόκκινο κρασί. "Όλοι ήταν βαθεία εύτυχησμένοι, πιδ εύτυχησμένοι άπ' όσο μπορώ νά σας μεταδιβάσω. Άλλά όταν τό τραίνο κύλισε μέσα άπ' τό Σαμπαδέλι και έφτασε στη Βαρκελώνη, βρεθήκαμε σέ μιá άτμόσφαιρα ελάχιστα λιγότερο ξένη και έχθρική σέ έμάς και στό δικό μας είδος ανθρώπων, άπ' ό,τι θά ήταν άν βρισκόμασταν στό Παρίσι ή στό Λονδίνο.

"Όλοι όσοι είχαν κάνει δύο επισκέψεις, μέ ενδιάμεσο διάστημα μηνών, στη Βαρκελώνη κατά τή διάρκεια τοϋ πολέμου, έχουν παρατηρήσει τις βαθείες αλλαγές πού έλαβαν χώρα σ' αυτή. Και, πράγμα αρκετά περίεργο, είτε πήγαν εκεί πρώτα τόν Αύγουστο και μετά τόν Ίανουάριο, ή, όπως έγώ, πρώτα τό Δεκέμβριο και έπειτα τόν Άπρίλιο, εκείνο πού έλεγαν ήταν πάντα τό ίδιο: ή επαναστατική άτμόσφαιρα είχε εξαφανιστεί. Άναμφίβολα δέ, σέ όποιοδήποτε πού ήταν εκεί τόν Αύγουστο, όταν τό αίμα μόλις είχε στεγνώσει στους δρόμους και ή πολιτοφυλακή ήταν στρατωνισμένη στά μοντέρνα ξενοδοχεία, τόν Δεκέμβριο ή Βαρκελώνη θά φαινόταν άστική σέ μένα, πού ήμουν φρέσκος άπ' τήν Άγγλία, είχε φανεί εργατική πολύ περισσότερο άπ' ό,τιδήποτε πού θά μπορούσα νά διανοηθώ. Τώρα ή καλύτερη είχε δώσει τή θέση της στην άμνηση. Έγινε πάλι μιá συνειθισμένη πόλη, κάπως άγγυγμένη από τή λαίλαπα τοϋ πολέμου, αλλά χωρίς έξωτερική ένδειξη κυριαρχίας της εργατικής τάξης.

"Η αλλαγή στην εμφάνιση τοϋ κόσμου ήταν εκπληκτική: ή στολή της πολιτοφυλακής είχε σχεδόν εξαφανιστεί: όλοι φαίνονταν νά φορούν τά κομψά καλοκαιρινά κουστούμια πού είναι σπεσιαλιτέ των Ισπανών ραπτών. Παντοϋ παχείς εϋποροι άντρες, κομψές γυναίκες και αεροδυναμικά αυτοκίνητα. (Φαινόταν ότι ακόμα δέν ύπήρχαν ίδιωτικά αυτοκίνητα: ώστόσο, όποιοδήποτε πού δέν ήταν «όποιοδήποτε» φαινόταν νά είναι σέ θέση νά διαθέτει αυτοκίνητο). Οί αξιωματικοί τοϋ νέου Λαϊκοϋ Στρατοϋ, ένα είδος πού ελάχιστα ύπήρχε όταν είχα αφήσει τή Βαρκελώνη, είχαν κατακλύσει τήν πόλη σέ εκπληκτικούς αριθμούς. Στο Λαϊκό Στρατό αναλογούσε ένας αξιωματικός σέ δέκα στρατιώτες: ένας αριθμός αυτών των αξιωματικών είχε ύπηρετήσει στην πολιτοφυλακή και μετά επέστρεψε

ἀπ' τὸ μέτωπο γιὰ τεχνικὴ ἐκπαίδευση, ἀλλὰ ἡ πλειοψηφία ἦταν νέοι ποὺ προτίμησαν νὰ πᾶνε στὴ σχολὴ πολέμου παρὰ νὰ καταταγοῦν στὴν πολιτοφυλακὴ. Οἱ σχέσεις τους μὲ τοὺς ἄντρες του δὲν ἦταν ἀκριβῶς ὅμοια μ' ἐκείνη ποὺ ὑπάρχει σ' ἕνα ἀστικὸ στρατό, ἀλλὰ ὑπῆρχε μιὰ καθορισμένη κοινωνικὴ διαφορὰ ποὺ ἐκφράζονταν μὲ τὴ διαφορὰ στὸ μισθὸ καὶ τὴ στολὴ. Οἱ στρατιῶτες φοροῦσαν ἕνα εἶδος χοντροκομμένης καστανῆς φόρμας, οἱ ἀξιωματικοὶ μιὰ κομψὴ χακὶ στολὴ μὲ στενὴ μέση, ὅπως ἡ στολὴ ἀξιωματικοῦ τοῦ βρετανικοῦ στρατοῦ, μόνον λίγο περισσότερο στενὴ. Ἵποθέτω ὅτι στὸ μέτωπο δὲν εἶχαν πᾶει παραπάνω ἀπὸ ἕνας στοὺς εἴκοσι, ἀλλὰ ὅλοι εἶχαν αὐτόματα πιστόλια κρημασμένα στὶς ζώνες τους· ἐμεῖς, στὸ μέτωπο, δὲν βρῖσκαμε πιστόλι οὔτε μὲ τὸ καλὸ οὔτε μὲ τὸ ἄγριο. Καθὼς ἀνεβαίναμε τὸ δρόμο πρόσεξα ὅτι ὁ κόσμος κύταζε τὴ θρώμικη ἐμφάνισή μας. Φυσικά, ὅπως ὅλοι ὅσοι βρῖσκονταν μὴ-γες στὸ μέτωπο, εἶχαμε ἀπαίσια ὄψη. Εἶχα ἐπίγνωση γιὰ τὸ ὅτι ἔμοιαζα μὲ σκιαχέτρο. Τὸ πέτσινο σακκάκι μου ἦταν κουρέλια, τὸ μάλλινο καπέλλο μου εἶχε χάσει τὸ σχῆμα του καὶ ἔπεφτε μόνιμα πάνω ἀπ' τὸνα μάτι, οἱ ἀρβύλες μου ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ἐλάχιστα πέρα ἀπὸ τὸ πάνω μέρος ποὺ εἶχε ἀνοίξει. Ὅλοι μας ἤμασταν λίγο - πολὺ στὴν ἴδια κατάσταση καὶ ἐπιπλέον ἤμασταν θρώμικοι καὶ ἀξύριστοι, συνεπῶς δὲν ἦταν περιεργὸ ποὺ μᾶς κύταζε ὁ κόσμος. Ἀλλὰ αὐτὸ μὲ στενοχώρησε λίγο καὶ μ' ἔκανε ν' ἀντιληφθῶ ὅτι μερικὰ ἀλλόκοτα πράγματα εἶχαν συμβεῖ τοὺς τελευταίους τρεῖς μῆνες.

Στὴ διάρκεια τῶν λίγων ἐπόμενων ἡμερῶν ἀνακάλυψα ὅτι ἡ πρώτη μου ἐντύπωση δὲν ἦταν λανθασμένη. Μὰ βαθειὰ ἀλλαγὴ εἶχε ἐπέλθει στὴν πόλη. Ὑπῆρχαν δύο γεγονότα ποὺ ἦταν τὸ κλειδί γιὰ ὅλα τ' ἄλλα. Τὸ ἕνα ἦταν ὅτι ὁ λαὸς — ὁ ἀμαχος πληθυσμὸς — εἶχε χάσει πολὺ ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὸν πόλεμο· τὸ ἄλλο ἦταν ὅτι ὁ συνειθισμένος διαχωρισμὸς τῆς κοινωνίας σὲ πλοῦσιους καὶ φτωχοὺς, ἀνώτερες καὶ κατώτερες τάξεις, ἐπιβάλλονταν ἐκ νέου.

Ἡ γενικὴ ἀδιαφορία γιὰ τὸν πόλεμο ἦταν ἐκπληκτικὴ καὶ μᾶλλον ἀηδιαστικὴ. Τρόμαζε ὅσους ἔρχονταν ἀπὸ τὴ Μεδρὶττὴ ἢ ἀκόμα κι' ἀπὸ τὴ Βαλένθια. Ἐν μέρει ὀφείλονταν στὸ ἀπαμακρυσμένο τῆς Βαρκελώνης ἀπὸ τὸν κυρίως πόλεμο· παρατήρησα τὸ ἴδιο πρᾶγμα ἕνα μῆνα ἀργότερα στὴν Ταρραγόνα, ὅπου ἡ συνειθισμένη ζωὴ τῆς ζωντανῆς παραλιακῆς πόλης

συνεχιζόταν σχεδόν αδιατάρακτη. Ἄλλα ἦταν ἀξιοσημείωτο τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐθελοντική κατάταξη ἐφθινε ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο περὶπου καὶ δῶθε.

Στὴν Καταλωνία, τὸ Φεβρουάριο, ὑπῆρξε ἓνα κύμα ἐνθουσιασμοῦ μὲ τὴν πρώτη μεγάλη καμπάνια γιὰ τὸ Λαϊκὸ Στρατό, ἀλλὰ δὲν ὀδήγησε σὲ καμμιά μεγάλη ἀξέτηση τῆς στρατολογίας. Ὁ πόλεμος εἶχε ἡλικία μόνο ἕξη μηνῶν ἢ κάτι τέτοιο ὅταν ἡ Ἰσπανικὴ κυβέρνησις ἀναγκάστηκε νὰ καταφύγει στὴν ὑποχρεωτικὴ στρατολογία, πράγμα φυσικὸ γιὰ πόλεμο μεταξὺ διαφορετικῶν ἐθνῶν, ἀλλὰ μᾶλλον ἀνώμαλο γιὰ ἐμφύλιο πόλεμο. Ἀναμφίβολα αὐτὸ εἶχε σχέση μὲ τὴν διάφηση τῶν ἐπαναστατικῶν ἐλπίδων μὲ τὶς ὀποιεὶς ξεκίνησε ὁ πόλεμος. Τὰ μέλη τῶν συνδικάτων ποὺ συγκροτήθηκαν σὲ πολιτοφυλακὲς καὶ κυνήγησαν τοὺς φασίστες πίσω στὴ Σαραγόσσα τὶς λίγες πρῶτες ἑβδομάδες τοῦ πολέμου, εἶχαν κάνει ἔτσι σὲ μεγάλο βαθμὸ γιὰτὶ πίστευαν πὼς ἀγωνίζονται γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς ἐργατικῆς τάξης· ἀλλὰ γινόταν ὅλο καὶ περισσότερο φανερό ὅτι ὁ ἐργατικὸς ἐλεγχὸς ἦταν μιὰ χαμένη ὑπόθεση καὶ ὅς κοινὸ ἀνθρώποι, ἰδιαιτέρως τὸ προλεταριάτο τῶν πόλεων, ποὺ εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ πυκνῶσει τὶς γραμμὲς τοῦ στρατοῦ σὲ κάθε πόλεμο, ἐμφύλιο ἢ διεθνῆ, δὲν μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ ἕνοχο γιὰ μιὰ κάποια ἀπάθεια ποὺ εἶδειξε. Κανεὶς δὲν ἤθελε νὰ χαθεῖ ὁ πόλεμος ἀλλὰ ἡ πλειοψηφία ἀνυπομονοῦσε νὰ τελειώσει. Αὐτὸ τὸ παρατηροῦσε ὅπου καὶ νὰ πῆγαινες. Παντοῦ συναντοῦσε τὴν ἴδια μηχανικὴ παρατήρηση: «Αὐτὸς ὁ πόλεμος — εἶναι τρομερὸς, δὲν εἶναι; Πότε θὰ τελειώσει;» Ὅσοι ἦταν πολιτικὰ συνειδητοὶ ἦταν περισσότερο ἀνήμεροὶ γιὰ τὴν ἐνδοπαραταξιακὴ πάλη μεταξὺ Ἀναρχικῶν καὶ Κομμουνιστῶν παρὰ γιὰ τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ Φράνκο. Γιὰ τὴ μάζα, ἡ ἔλλειψη τροφίμων ἦταν τὸ σπουδαιότερο. Τὸ «μέτωπο» ἐφθασε νὰ θεωρεῖται ὡς ἓνας μυθικὸς μακρυνὸς τόπος ὅπου ἐξαφανίζονται ὁ νέοι καί, εἴτε δὲν ἐπέστρεφαν καθόλου, εἴτε ἐπέστρεφαν μετὰ τρεῖς ἢ τέσσερις μῆνες μὲ τεράστια ποσὰ χρημάτων στὶς τσέπες τους. (Οἱ πολιτοφύλακες ἔπαιρναν συνήθως τοὺς καθυστερούμενους μισθοὺς ὅταν ἐφευγαν μὲ ἄδεια). Οἱ τραυματίες, κι' ὅταν ἀκόμα σέρνονταν μὲ δεκανίκια, δὲν τύχαιναν ἰδιαιτέρως φροντίδας. Τὸ νᾶσαι στὴν πολιτοφυλακὴ δὲν ἦταν πιά τῆς μόδας. Τὰ μαγαζιά, βαρόμετρο πάντα τῶν τάσεων τοῦ κουνού, τὸ εἶδειχναν καθαρά. Ὅταν ἐφθασα γιὰ πρῶ-

τη φορά στη Βαρκελώνη, τα καταστήματα, αν και φτωχά και άθλια, είχαν ειδικευθεί στα είδη πολιτοφυλακής: δίκωχα, σακκάκια με φερμουάρ, ζώνες και τεαμώνες αξιωματικών, κυνηγετικά μαχαίρια, παγούρια, θήκες περιστρόφων, επιδεικνύονταν σε κάθε βιτρίνα. Τώρα τα μαγαζιά ήταν σημαντικά κομψότερα, αλλά ο πόλεμος είχε άπωθηθεί στο παρασκήνιο. Όπως ανακάλυψα αργότερα, όταν αγόρασα τα εφόδιά μου πριν επιστρέψω στο μέτωπο, όρισμένα πράγματα που χρειαζόταν πολύ κανείς ήταν πολύ δύσκολο να τα προμηθευτεί.

Στο μεταξύ διεξάγονταν συστηματική προπαγάνδα εναντίον των κομματικών πολιτοφυλακών και υπέρ του Λαϊκού Στρατού. Η τοποθέτηση ήταν μάλλον περιέργη. Από το Φεβρουάριο δλόκληρες οι Ένοπλες δυνάμεις είχαν ενσωματωθεί θεωρητικά στο Λαϊκό Στρατό και οι πολιτοφυλακές είχαν αναδιοργανωθεί, στα χαρτιά, στη βάση των αρχών του Λαϊκού Στρατού, με μεταβλητή κλίμακα μισθών, με Ιεραρχία αξιωματικών δημοσιευόμενη στην Έφημερίδα της Κυβερνήσεως, κ.τ.λ., κ.τ.λ. Οι μεραρχίες συγκροτήθηκαν από «μικτές ταξιαρχίες» που υποτίθονταν ότι αποτελούνταν εν μέρει από στρατεύματα του Λαϊκού Στρατού και εν μέρει από πολιτοφυλακή. Άλλά οι μόνες αλλαγές που έλαβαν πραγματικά χώρα ήταν οι αλλαγές στις ονομασίες. Τα στρατεύματα του Ρ.Ο.Υ.Μ., για παράδειγμα, που προηγουμένως ονομάζονταν Μεραρχία Λένιν, ήταν τώρα γνωστά σαν 29η Μεραρχία. Έως τον Ιούνιο πολύ λίγες μονάδες του Λαϊκού Στρατού είχαν φτάσει στο μέτωπο της Αραγωνίας και κατά συνέπεια οι πολιτοφυλακές ήταν σε θέση να διατηρήσουν την ξεχωριστή δομή τους και τον ιδιαίτερο χαρακτήρα τους. Άλλά οι πράκτορες της κυβέρνησης είχαν γράψει σε κάθε τοίχο: «Χρειαζόμαστε ένα Λαϊκό Στρατό» από το ραδιόφωνο και τον κομμουνιστικό τύπο γινόταν ένας αδιάκοπος και μερικές φορές πολύ κακεντρεχής χλευασμός των πολιτοφυλακών που περιγράφονταν σαν άσχημα εκπαιδευμένες, απειθαρχητες, κ.τ.λ., κ.τ.λ. Ο Λαϊκός Στρατός χαρακτηριζόταν πάντα «ήρωικός». Απ' όλη αυτή την προπαγάνδα θα μπορούσε κανείς να σχηματίσει την εντύπωση πως υπήρχε κάτι τό άτιμωτικό στο να πάει κανείς στο μέτωπο έθελοντικά και κάτι αξιέπαινο στο να περιμένει να στρατευθεί. Παρ' όλ' αυτά, οι πολιτοφυλακές κρατούσαν τό μέτωπο για την ώρα ενώ ο Λαϊκός Στρατός εκπαιδευόταν στο μετόπισθεν,

κι' αυτό τὸ γεγονός ἐπρεπε νὰ προβάλλεται ὡς τὸ δυνατόν λιγώτερο. Τὰ τμήματα πολιτοφυλακῆς πού ἐπέστρεφαν ἀπ' τὸ μέτωπο δὲν παρήλαυναν πιά μὲ τιμπανοκρουσίες καὶ σημαίες. Τὰ μετέφεραν στὰ κρυφὰ μὲ τραίνα ἢ φορτηγὰ στὶς πέντε τὸ πρωί. Ἀντίθετα, μερικά τμήματα τοῦ Λαϊκοῦ Στρατοῦ πού ἀρχίζουν τώρα νὰ φεύγουν γιὰ τὸ μέτωπο κι' αὐτά, ὅπως πρώτα, παρήλαυναν πομπωδῶς στοὺς δρόμους· ἀλλὰ ἀκόμα κι' αὐτά, λόγω τῆς γενικῆς πτώσης τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸν πόλεμο, συναντοῦσαν συγκριτικὰ μικρὸ ἐνθουσιασμό. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ μονάδες τῆς πολιτοφυλακῆς ἦταν ἐπίσης, στὰ χαρτιά, μονάδες τοῦ Λαϊκοῦ Στρατοῦ, χρησιμοποιοῦνταν ἐπιδέξια στὴν προπαγάνδα τοῦ τύπου. Ὅποιοσδήποτε ἔπαινος ἐπρεπε νὰ δοθεῖ κάπου δίνονταν αὐτόματα στὸ Λαϊκὸ Στρατὸ ἐνῶ ὅλες οἱ μορφές φυλάγονταν γιὰ τίς πολιτοφυλακές. Συνέβαινε μερικές φορές νὰ δοξάζονται μονάδες μὲ τὴ μιά ιδιότητά τους καὶ νὰ δέχονται μορφές μὲ τὴν ἄλλη.

Ἄλλὰ πέρα ἀπ' ὅλα αὐτὰ ὑπῆρχε κι' ἡ συγκλονιστικὴ ἀλλαγὴ στὴν κοινωνικὴ ἀτμόσφαιρα· κάτι πού εἶναι δύσκολο νὰ συλλάβει κανεὶς ἀν δὲν τὸ ἔχει πραγματικὰ ζήσει. Ὅταν ἔφτασα πρώτη φορὰ στὴν Βορκελώνη τὴν εἶχα νομίσαι μιά πόλη ὅπου ταξικὲς διακρίσεις καὶ μεγάλες διαφορὲς περιουσίας οὔτε καν ὑπῆρχαν. Βεβαίως ἔτσι ἔμοιαζε. Τὰ «κομψὰ» ρούχα ἦταν κάτι τὸ ἀνώμαλο, κανεὶς δὲν συμπεριφερόταν μὲ δουλικότητα οὔτε ἔπαιρνε φιλοδώρημα, σερβιτόροι, ἀνθοπώλες καὶ λούστροι σὲ κύτταζαν στὰ μάτια καὶ σ' ἔλεγαν «σύντροφε». Δὲν εἶχα ἀντιληφθεῖ ὅτι αὐτὰ ἦταν κυρίως ἓνα μίγμα ἐλπίδας καὶ καμουφλάζ. Ἡ ἐργατικὴ τάξη πίστευε σὲ μιά ἐπανάσταση πού εἶχε ἀρχίσει ἀλλὰ δὲν εἶχε ποτὲ σταθεροποιηθεῖ, καὶ οἱ ἄστοι ἦταν τρομαγμένοι καὶ προσωρινὰ μεταμφιέζονταν ὡς ἐργάτες. Τοὺς πρώτους μῆνες τῆς ἐπανάστασης πρέπει νὰ ὑπῆρχαν πολὺς χιλιάδες ἀνθρώπων πού φοροῦσαν σκόπιμα φόρμες καὶ φώναζαν ἐπαναστατικὰ συνθήματα προκειμένου νὰ σώσουν τὰ τομάρια τους. Τώρα τὰ πράγματα ξαναγύριζαν στὸ κανονικὸ. Τὰ πολυτελῆ ἐστιατόρια καὶ ξενοδοχεῖα ἦταν γεμάτα πλούσιους πού καταβρόχθιζαν ἀκριδὰ γεύματα, ἐνῶ γιὰ τὸν ἐργαζόμενο πληθυσμὸ οἱ τιμὲς τῶν τροφίμων εἶχαν ἀνέβει στὰ ὕψη χωρὶς ἀντίστοιχη ἀύξηση ἡμερομισθίων. Πέρα ἀπ' τὴν ἀκρίβεια τῶν πάντων, ὑπῆρχε μιά συνεχῆς ἑλλειψὴ πότε τούτου καὶ πότε ἐκείνου τοῦ εἶδους πού, ὅπως ἦταν φυσικὸ, ἐπληττε περισσό-

τερο τούς φτωχούς παρά τούς πλούσιους. Τά εστιατόρια και τά ξενοδοχεία δέν φαίνεται νά συναντούσαν μεγάλες δυσκολίες στην προμήθεια οποιουδήποτε αγαθοῦ ἤθελαν ἀλλά στίς ἐργατικές συνοικίες οἱ οὐρές γιά ψωμί, ελαιόλαδο και ἄλλα εἴδη πρώτης ἀνάγκης εἶχαν μήκος ἑκατοντάδων γυαρδῶν. Προηγουμένως στή Βαρκελώνη εἶχα ἐντυπωσιαστεί ἀπό τήν ἀπουσία ζητιάνων· τώρα ὑπῆρχαν πλήθη ἀπ' αὐτούς. "Ἐξω ἀπό τά εστιατόρια ἐτοιμῶν φαγητῶν στό τέλος τῆς ὁδοῦ Ράμπλας, συμμορίες ξυπόλητων παιδιῶν ἦταν πάντα ἐτοιμες νά μαζευτοῦν σάν αμᾶρι μέλισσες γύρω ἀπό καθέναν πού ἔβγαине και νά ξεφωνίζουν γιά ἀποφάγια. Οἱ «ἐπαναστατικές» ἐκφράσεις ἔπαυαν σιγά - σιγά νά χρησιμοποιοῦνται. Οἱ ξένοι σπάνια σέ προσφωνοῦσαν «σὺ» και «καμαράδα» τώρα· συνήθως «σενιόρ», «σείς» και «σᾶς». Τό «μπούενοσ ντίας» ἀρχίζε ν' ἀντικαθιστᾶ τό «σαλούδ». Οἱ σερβιτόροι ξαναφόρεσαν τά κολλαριστά τους πουκάμισα και οἱ ὑπάλληλοι στά καταστήματα ἦταν δουλοπρεπεῖς στό γνωστό στυλ. Ἡ γυναίκα μου και ἐγώ πήγαμε στή Ράμπλας γιά ν' ἀγοράσει κάλτσες. Ὁ πωλητής ὑποκλίθηκε κι ἔτριψε τά χέρια του μέ τρόπο πού δέν συνηθίζεται οὔτε στήν Ἄγγλία σήμερα, ἀν και συνηθίζοταν εἶκοσι ἢ τριάντα χρόνια πρὶν. Λαθραῖα και ἔμμεσα, ἡ πρακτική τοῦ φιλοδωρήματος ἔπαυερχόνταν. Οἱ περίπολοι τῶν ἐργατῶν εἶχαν διαταχθεῖ νά διαλυθοῦν και οἱ προπολεμικές ἀστυνομικές δυνάμεις βρίσκονταν ξανά στοὺς δρόμους. Αὐτό εἶχε σάν ἀποτέλεσμα ἀνάμεσα σ' ἄλλα ν' ἀνοίξουν ἀμέσως τά καμπαρέ και τά μπορντέλλα τῆς ὑψηλῆς κοινωνίας, πολλὰ ἀπό τά ὁποῖα εἶχαν κλειστεῖ ἀπό τίς περιπόλους τῶν ἐργατῶν.* Ἐνα μικρὸ ἀλλὰ χαρακτηριστικὸ δεῖγμα τῆς τροπῆς πού εἶχαν τώρα πάρει τά πράγματα πρὸς ὄφελος τῶν εὐπορωτέρων τάξεων μποροῦσε νά βρεθεῖ στήν Ἐλλειψη τοῦ καπνοῦ. Γιά τὴ μάζα τοῦ λαοῦ ἡ Ἐλλειψη καπνοῦ ἦταν τόσο ἀπελπιστική ὥστε στοὺς δρόμους πουλοῦνταν τσιγάρα γεμισμένα μέ κομματάκια γλυκόρριζας. Δοκίμασα κάμποσα ἀπ' αὐτά, μόνο μιὰ φορά. (Ἐνα σωρὸ κόσμος τὰ δοκίμασε μόνο μιὰ φορά). Ὁ Φράνκο κατεῖχε τὰ Κανάρια Νησιά ἀπ' ὅπου προέρχεται ὁ ἰσπανικὸς καπνός· συνεπῶς τὰ μόνα ἀποθέματα καπνοῦ πού ὑπῆρχαν στήν κυβερνητικὴ πλευρὰ ἡ-

* Λέγεται δτι οἱ περίπολοι τῶν ἐργατῶν εἶχαν κλείσει τὰ 75% τῶν μπορντέλων.

ταν δσα είχαν μείνει πριν απ' τον πόλεμο. Κι' αυτά είχαν τόσο εξαντληθεί ώστε τὰ καπνοπωλεία άνοιγαν μόνο μιά φορά τή δδομάδα' μετά δυο ώρων άναμινή στην ούρά θά μπορούσες, άν ήσουν τυχερός, νά πάρεις ένα πακέτο καπνού τριών τετάρτων ούγγιας. Θεωρητικά ή κυβέρνηση δέν επέτρεπε τήν άγορά καπνού απ' τó έξωτερικό γιατί αυτό θά σήμαινε ελάττωση τών άποθεμάτων χρυσοϋ που έπρεπε νά φυλαχθούν για τήν άγορά όπλων και άλλες ανάγκες. Στην πραγματικότητα ύπήρχε μιά σταθερή προσφορά λαθραίων ξένων τσιγάρων από τις άκριβώτερες μάρκες, Λάκυ Στράικ και τά λοιπά, που πρόσφερε υπέροχες εύκαιρίες για κερδοσκοπία. Μπορούσες ν' αγοράσεις λαθραία τσιγάρα φανερά στα πολυτελή ξενοδοχεία' και ελάχιστα λιγώτερο φανερά στο δρόμο, με τήν προϋπόθεση νά μπορούσες νά πληρώσεις δέκα πεσέτες (τό ήμερομίσθιο ενός πολιτοφύλακα) για ένα πακέτο. Τό λαθρεμπόριο γινόταν προς όφελος τών πλουσίων, και συνεπώς οι άρμόδιοι έκαναν τά στραβά μάτια. "Αν είχες άρκετά χρήματα δέν ύπήρχε τίποτα που νά μήν μπορείς ν' αγοράσεις σέ οποιαδήποτε ποσότητα, με τήν πιθανή εξαίρεση του ψωμιού που διανέμονταν με τó δελτίο άρκετά άδυστηρά. Αύτή ή φανερή αντίθεση πλούτου και φτώχειας θά ήταν άδύνατη μερικούς μήνες πριν, όταν ή εργατική τάξη ήταν ή φαινόταν νά είναι στην έξουσία. Άλλά δέν θά ήταν τίμιο νά τήν άποδώσουμε έξ όλοκληρου στην μετάθεση της πολιτικής έξουσίας. Έν μέρος ήταν άποτέλεσμα της άσφαλούς ζωής της Βαρκελώνης όπου λίγα θύμιζαν τόν πόλεμο εκτός από καμιά άεροπορική επιδρομή κάπου - κάπου. "Όλοι όσοι είχα, πάει στη Μαδρίτη έλεγαν ότι εκεί ήταν τελείως διαφορετικά. Στη Μαδρίτη ο κοινός κίνδυνος ώθουσε ανθρώπους κάθε είδους σ' ένα είδος συντροφικότητας. Ένας χοντρός που τρώει όρτύκια ενώ δίπλα του παιδιά ζητιανεύουν ψωμί είναι θέαμα που προκαλεί ναυτία, αλλά είναι λιγώτερο πιθανό νά τó δεις όταν άκουθς τά κανόνια νά θροντούν.

Μιά ή δυο μέρες μετά τις όδομαχίες θυμάμαι πώς, περνώντας από ένα κοσμικό δρόμο είδα ένα ζαχαροπλαστείο με βιτρίνες γεμάτες πάστες και μπόν - μπόν από τά πολυτελέστερα είδη σέ τιμές λιγγιώδεις. Ήταν τó είδος του καταστήματος που βλέπεις στην Μπόντ Στρήτ ή στη Ρύ ντε λά Παί. Καί θυμάμαι πώς αισθάνθηκα ένα συγκεχυμένο φόβο και κατάπληξη που ήταν ακόμα δυνατόν νά σπαταλούνται χρήμα-

τα για τέτοια πράγματα σε μια πεινασμένη χώρα και κατεστραμμένη από τον πόλεμο. Άλλά να με κάψει κεραυνός αν ποτέ έχω την αξίωση να μου αναγνωριστεί μια κάποια ανωτερότητα. Ίστερα από κάμποσους μήνες ταλαιπωρίας είχα έναν ασυγκράτητο πόθο για ανθρώπινο φαγητό και κρασί, κοκταίηλ, αμερικάνικα τσιγάρα, κ.ο.κ., και όμολογώ ότι επέτρεφα στον έαυτό μου κάθε πολυτέλεια για την οποία τα χρήματά μου ήταν άρκετά. Στη διάρκεια της πρώτης εβδομάδας, πριν αρχίσουν οι δομαχίες, είχα όρισμένες έγνοιες που άλληλεπιδρούσαν μεταξύ τους με περίεργο τρόπο. Κατ' άρχήν, όπως είπα, ήμουν άπασχολημένος με το να καταφέρω να νοιώσω όσο πιο άνετα μπορούσα. Κατά δεύτερο, έξ αιτίας του ύπερβολικού φαγητού και ποτού, δέν ήμουν άρκετά καλά στην ύγεία μου αυτή τη βδομάδα. Αισθανόμουν κάπως άσχημα, όποτε κρεβατωνόμουν για μισή μέρα, όταν σηκωνόμουν έτρωγα μετρο γεύμα και άδιαθετούσα πάλι. Ταυτόχρονα έκανα μυστικές διαπραγματεύσεις για ν' αγοράσω ένα περίστροφο. Τό χρειαζόμουν πάρα πολύ, ήταν πολύ χρησιμότερο από το τουφέκι στον πόλεμο χαρακωμάτων — άλλά ήταν πολύ δύσκολο να βρει κανείς. Η κυβέρνηση τά χορηγούσε στην άστυνόμεία και στους άξιωματικούς του Λαϊκού Στρατού άλλά ποτέ στην πολιτοφυλακή άναγκαζόσουν ν' αγοράσεις, παράνομα, από τις μυστικές άποθήκες των Άναρχικών. Μετά ένα σωρό φασαρίες και ένοχλήσεις ένας άναρχικός φίλος κατάφερε να μου προμηθεύσει ένα μικροσκοπικό αυτόματο πιστόλι των 26 χλστ., ένα άθλιο όπλο, άχρηστο σε άπόσταση μεγαλύτερη των πέντε γυαρδών άλλά καλύτερο άπ' το τίποτα. Και πέρα άπ' όλα αυτά έκανα προκαταρκτικές έτοιμασίες για να έγκαταλείψω το P.O.U.M. Όσον άφορά τις καθαρά προσωπικές του προτιμήσεις θα ήθελα να πάω στους Άναρχικούς. Άν γινόταν κανείς μέλος της C.N.T. ήταν πιθανό να μπει στην πολιτοφυλακή της F.A.I., άλλά μου είπαν πως ή F.A.I. ήταν πιο πιθανό να με στείλει στην Τερουέλ παρά στη Μαδρίτη. Άν ήθελα να πάω στη Μαδρίτη έπρεπε να καταταγώ στη Διεθνή Φάλαγγα, πράγμα που σήμαινε ότι έπρεπε να πάρω μια σύσταση από ένα μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος. Βρήκα έναν κομμουνιστή φίλο, άποσπασμένο στην Ίσπανική Ίατροφαρμακευτική Βοήθεια και του έξήγησα την περίπτωση μου. Φαινόταν πολύ άνυπόμονος να με στρατολογήσει και μου ζήτησε, αν είναι

δυνατό, νά πείσω μερικούς από τούς άλλους "Αγγλους τού 'Ανεξάρτητου Έργατικού Κόμματος νά έρθουν μαζί μου. "Αν ή ύγεία μου ήταν καλύτερη πιθανώς νά είχα συμφωνήσει τήν ίδια στιγμή. Μοῦ εἶναι δύσκολο νά πῶ τώρα τί διαφορά θά ἔκανε αὐτό: πολύ πιθανό νά μ' ἔστελναν στό 'Αλμπάθετε πρὶν ἀρχίσουν οἱ συγκρούσεις τῆς Βαρκελώνης" στήν ὁποία περίπτωση, μὴ ἔχοντας δεῖ τίς συγκρούσεις ἀπό κοντά, θά μπορούσα νά εἶχα δεχθεῖ τήν ἐπίσημη ἐκδοχή σάν ἀληθινή. "Από τ' ἄλλο μέρος, ἂν θρυσκόμουν μὲν στή Βαρκελώνη κατά τή διάρκεια τῶν συγκρούσεων, ἀλλά κάτω ἀπό κομμουνιστικές διαταγές καί παράλληλα μὲ τήν αἰσθησι τῆς προσωπικῆς μου ἀφοσίωσης στοὺς συντρόφους μου τού Ρ.Ο.Υ.Μ., ἡ θέση μου θά ήταν ἀνυπόφορη. "Αλλά μοῦ ἔμενε ἀκόμα μιᾶς βδομάδας ἄδεια καί ἀνυπομονοῦσα πολύ νά ξαναβρῶ τήν ὑγεία μου προτοῦ ἐπιστρέψω στό μέτωπο. "Ἐπίσης — τί λεπτομέρειες καθορίζουν τή ζωή μας! — ὄφειλα νά περιμένω γιά νά μοῦ φτιάξουν ἕνα καινούργιο ζευγάρι ἄρβυλα. (Ολόκληρος ὁ Ἰσπανικὸς στρατός δὲν κατάφερε νά φτιάξει ἕνα ζευγάρι ἄρβυλα ἀρκετὰ μεγάλα γιά μένα). Εἶπα στόν κομμουνιστὴ φίλο μου ὅτι θά ἔκανα ἀργότερα τίς δριστηκῆς διευθετήσεις. Στό μεταξύ ἤθελα ἀνάπαυση. Εἶχα ἀκόμα τήν ἰδέα νά πάμε — ἡ γυναίκα μου κι' ἐγώ — στήν πλάζ γιά δύο τρεῖς μέρες. Τί ἰδέα! "Ἡ πολιτικὴ ἀτμόσφαιρα θά ἔπρεπε νά μὲ εἶχε προειδοποιήσει ὅτι αὐτὸ δὲν ήταν ἀπ' τὰ πράγματα πού θά μπορούσε νά κάνει κανεὶς αὐτές τίς μέρες.

Γιατί κάτω ἀπὸ τήν ἐπιφανειακὴ δόξη τῆς πόλης, κάτω ἀπὸ τήν πολυτέλεια καί τήν αὐξανόμενη φτώχεια, κάτω ἀπὸ τὴ φαινομενικὴ εὐθυμία στοὺς δρόμους, μὲ τὰ ὑπαίθρια ἀνοπωλεῖα, τίς πολύχρωμες σημαίες, τίς προπαγανδιστικῆς ἀφίσσες καί τὰ θορυβώδη πλήθη, ὑπῆρχε μιὰ ἀναμφισβήτητη αἰσθησι πολιτικῆς ἀντιζηλίας καί μίσους. "Ἀνθρωποὶ ὄλων τῶν πολιτικῶν ἀποχρώσεων ἔλεγαν προφητικά: «Σύντομα θά ὑπάρξουν φασαρίες». "Ὁ κίνδυνος ήταν ἀπλούστατος καί καταληπτός, ήταν ὁ ἀνταγωνισμὸς ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς πού ἐπιθυμοῦσαν νά προχωρήσει ἡ ἐπανάστασι καί σ' ἐκείνους πού ἐπιθυμοῦσαν νά τὴν καναλιζάρουν ἢ νά τὴν σταματήσουν — σὲ τελευταία ἀνάλυσι, ἀνάμεσα στοὺς "Αναρχικοὺς καί τούς Κομμουνιστές. Πολιτικὰ δὲν ὑπῆρχε τώρα καμμιά δύναμη στήν Καταλωνία ἐκτός ἀπ' τὸ Ρ.Σ.Υ.Κ. καί τούς φιλελεύθερους συμμά-

χους του. Έναντίον τους ὀρθώνονταν μόνο ἡ ἀδέβαιη δύναμη τῆς C.N.T., ὄχι τόσο καλά ὀπλισμένης καὶ λιγώτερο βέβαιης γιὰ τοὺς στόχους τῆς ἀπ' τοὺς ἀντιπάλους τῆς, ἀλλὰ ἰσχυρῆς λόγω τῆς μεγάλης ἐπιρροῆς τῆς καὶ τῆς ὑπεροχῆς τῆς σὲ διάφορες διομηχανίες — κλειδιά. Μὲ δοσμένη αὐτὴ τῆ διάταξη τῶν δυνάμεων ἡ σύγκρουση ἦταν ἀναπόφευκτη. Ἀπὸ τῆ σκοπιὰ τῆς ἐλεγχόμενης ἀπὸ τὸ P.S.U.C. Χενεράλιτε, ἡ πρωταρχικὴ ἀνάγκη γιὰ νὰ καταστήσουν ἀσφαλὴ τὴ θέση τους ἦταν νὰ πάρουν τὰ ὄπλα ἀπὸ τὰ χέρια τῶν ἐργατῶν τῆς C.N.T. Ὅπως ὑπέδειξα νωρίτερα, ἡ κίνηση γιὰ τὴ διάλυση τῶν κομματικῶν πολιτοφυλακῶν ἦταν κατὰ θάθος ἓνας ἐλιγμός πρὸς τὸ σκοπὸ αὐτό. Ταυτόχρονα, οἱ προπολεμικὲς ἀστυνομικὲς σὺνάμεις, ἡ Γκάρντια Σιβίλ κ.λ.π., εἶχαν ἐπανενεργοποιηθεῖ βαρεῖα ἐξοπλισμένες καὶ ἐνισχυμένες. Αὐτὸ μποροῦσε νὰ σημαίνει: ἓνα μόνο πρᾶγμα: Ἡ Γκάρντια Σιβίλ,* ἰδιαιτέρα, ἦταν μιὰ χωροφυλακὴ τοῦ συνηθισμένου εὐρωπαϊκοῦ τύπου ποὺ ἐπὶ ἓνα αἰῶνα σχεδὸν ἔδρασε ὡς σωματοφυλακὴ τῆς ἰδιοκτητῆρας τάξης. Στὸ μεταξὺ δημοσιεύθηκε ἓνα διάταγμα σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἔπρεπε νὰ παραδοθοῦν ὅλα τὰ ὄπλα ποὺ ἀνήκαν σὲ ἰδιώτες. Φυσικὰ αὐτὴ ἡ διαταγὴ δὲν εἰσακούσθηκε* ἦταν σαφές πὼς τὰ ὄπλα τῶν Ἀναρχικῶν μποροῦσαν νὰ παρθοῦν μόνο μὲ τὴ βία. Ὅλη αὐτὴ τὴν περίοδο κυκλοφοροῦσαν φήμες, πάντα ἀσαφεῖς καὶ ἀντιφατικὲς, λόγω τῆς λογοκρισίας τοῦ τύπου, γιὰ μικροσυγκρούσεις ποὺ συνέβαιναν σ' ὀλόκληρη τὴν Καταλωνία. Σὲ διάφορα μέρη οἱ ἔνοπλες ἀστυνομικὲς δυνάμεις εἶχαν κάνει ἐπιθέσεις σὲ ὄχυρά τῶν Ἀναρχικῶν. Στὴν Πουίγθερδά, στὰ γαλλικὰ σύνορα, στάλθηκε ἓνα ἀπόσπασμα караμπινιέρων γιὰ νὰ καταλάβει τὸ τελωνεῖο ποὺ μέχρι τότε τὸ ἔλεγχαν οἱ ἀναρχικοὶ καὶ ὁ Ἀντόνιο Μαρτίν, γνωστὸς Ἀναρχικὸς, σκοτώθηκε. Παρόμοια ἐπεισόδια συνέβησαν στὸ Φιγκέρας καί, νομίζω, στὴν Ταραγόνα. Στὶς ἐργατικὲς συνοικίες τῆς Βαρκε-

* Οἱ ὄροι «Guardia Civil» καὶ «Milicia» ἀποδίδονται στὴν ἑλληνικὴ μὲ τὴ λέξη «πολιτοφυλακὴ»: ἐπειδὴ χρησιμοποίησα μὲ τὴ λέξη αὐτὴ γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ ὄρου «Milicia», θὰ ἀφήσουμε τὸν ὄρο «Guardia Civil» ἀμετάφραστο, ἢ, ὅπου πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ μεταφραστεῖ, θὰ χρησιμοποιοῦμε τὸν κάπως ἀδόκιμο ὄρο «Πολιτικοὶ Φρουροὶ» σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸ «πολιτοφυλακὴ» καὶ «πολιτοφύλακας». (Σ.τ.Μ.)

λώνης είχε συμβεί μία σειρά λίγο - πολύ ανεπισημών συμπλοκών. Τα μέλη της C.N.T. και της U.G.T. αλληλοδολοφονούνταν εδώ και κάμποσο καιρό· σε μερικές περιπτώσεις οι δολοφονίες ακολουθούσαν από όγκώδεις, προκλητικές κηδείες που τελείως συνειδητά είχαν σκοπό να διεγείρουν τα πολιτικά μίσση. Λίγο νωρίτερα είχε δολοφονηθεί ένα μέλος της C.N.T. όποτε η C.N.T. είχε κατεβάσει εκατοντάδες χιλιάδων στη νεκρώσιμη πομπή. Στα τέλη 'Απριλίου, μόλις μετά την άφιξή μου στη Βαρκελώνη, ο Ρολντάν, εξέχον μέλος της U.G.T. δολοφονήθηκε, ύποθέτω από κάποιον της C.N.T. 'Η κυβέρνηση διάταξε να κλείσουν όλα τα καταστήματα και οργάνωσε μία πελώρια νεκρική πομπή, που αποτελούσαν κατά μεγάλο μέρος από άντρες του Λαϊκού Στρατού και που έκανε δυό ώρες να περάσει από ένα ορισμένο σημείο. 'Από το παράθυρο του ξενοδοχείου μου την παρακολουθούσα χωρίς κανένα ένθουσιασμό. 'Ήταν φανερό ότι η λεγόμενη κηδεία δεν ήταν παρά μία επίδειξη δύναμης· λίγα ακόμα τέτοια και μπορεί να φτάναμε στην αιματοχυσία. Την ίδια νύχτα η γυναίκα μου κι' εγώ ξυπνήσαμε από ομαδικούς πυροβολισμούς που ακούγονταν από την Πλάθα ντε Καταλούνια, εκατό ή διακόσιες γυάρδες μακριά. Την άλλη μέρα μάθαμε ότι ένας της C.N.T. πυροβολήθηκε, μάλλον από κάποιον της U.G.T. 'Ήταν βεβαίως πολύ πιθανόν όλες αυτές οι δολοφονίες να διαπράττονταν από προβοκάτορες. Μπορεί κανείς να εκτιμήσει τη στάση που τηρούσε ο ξένος αστικός τύπος απέναντι στη διαμάχη κομμουνιστών— αναρχικών από το γεγονός ότι η δολοφονία του Ρολντάν κατέλαβε εύρεia δημοσιότητα ενώ η δολοφονία που ακολούθησε ως αντίποινα αποσιωπήθηκε επίμελως.

'Η Πρωτομαγιά πλησίαζε και γίνονταν λόγος για μία διάδηλωση, τεραστίων διαστάσεων όπου θα συμμετείχαν και η C.N.T. και η U.G.T. Οι ήγέτες της C.N.T., μετριωπάθεστεροι από πολλούς οπαδούς τους, εργάζονταν από καιρό στην κατεύθυνση ενός συμβιβασμού με την U.G.T.: πράγματι η κυριαρχούσα ιδέα στην πολιτική τους ήταν η προσπάθεια συγχώνευσης των δύο συνδικαλιστικών μπλόκ σε ένα τεράστιο συνασπισμό. Γι' αυτό σκοπός τους ήταν να βαδίζουν μαζί η C.N.T. και η U.G.T. και να επιδείξουν την αλληλεγγύη τους. 'Αλλά την τελευταία στιγμή η διαδήλωση ματαιώθηκε. 'Ήταν σαφέστερο ότι δεν θα οδηγούσε παρά σε ταραχές. Κι' έτσι τίποτε

δέν συνέθη τήν πρωτομαγιά. Ήταν μιὰ ἀλλόκοτη κατάσταση πραγμάτων. Ἡ Βαρκελώνη, ἡ λεγόμενη ἐπαναστατική πόλη, ἦταν ἴσως ἡ μόνη πόλη στή μὴ φασιστική Εὐρώπη πού δέν γιόρτασε ἐκεῖνη τήν ἡμέρα! Ἀλλά ὁμολογῶ πὼς μᾶλλον ἀνακουφίστηκε. Τὸ στρατιωτικὸ σῶμα τοῦ Ἀνεξάρτητου Ἐργατικοῦ Κόμματος ἐπρόκειτο νὰ βαδίσει μὲ τὸ τμήμα τοῦ Ρ.Ο.ὔ.Μ. στὴν πορεία καὶ ὄλοι περίμεναν φασαρίες. Τὸ τελευταῖο πρᾶγμα πού ἐπιθυμοῦσα ἦταν ν' ἀνακατευθῶ σὲ μιὰ ἀσχοπη ὁδομαχία. Νὰ βαδίζω στὸ δρόμο πίσω ἀπὸ κόκκινες σημαίες μὲ ἐνθουσιώδη συνθήματα καὶ σὲ κάποια στιγμή νὰ μοῦ ρίξει ἀπὸ ψηλὸ παράθυρο κάποιος ἐντελῶς ξένος μ' ἓνα ὄπλοπολυβόλο — αὐτὸ δέν τὸ θεωρῶ χρήσιμο θάνατο.

10

Κατὰ τὸ μεσημέρι τῆς 3ης Μαΐου, ἓνας φίλος, περνώντας ἀπ' τὸ σαλόνι τοῦ ξενοδοχείου εἶπε παρεμπιμπόντως: «Ἄκουσα δι: ἔγινε κάποια φασαρία στὸ τηλεφωνικὸ κέντρο». Δέν ξέρω γιὰ ποῖο λόγο δέν ἔδωσα σημασία τότε.

Ἐκεῖνο τ' ἀπόγευμα, ἀνάμεσα στὶς τρεῖς καὶ τέσσερις, βρισκόμουν στὰ μισὰ τῆς ὁδοῦ Ράμπλας δταν ἀκουσα μερικοὺς πυροβολισμοὺς πίσω μου. Γύρισα καὶ εἶδα μερικοὺς νεαροὺς μὲ τουφέκια στὰ χέρια καὶ τὰ κόκκινα καὶ μαύρα μαντήλια τῶν Ἀναρχικῶν γύρω στὸ λαιμὸ τους νὰ γλιστροῦν σὲ μιὰ πάροδο πού ἀρχίζε ἀπὸ τὴ Ράμπλας καὶ ὀδηγοῦσε βορεινὰ. Προφανῶς ἀντάλλασσαν πυροβολισμοὺς μὲ κάποιον σ' ἓνα ψηλὸ ὀκταγωνικὸ πύργο — μιὰ ἐκκλησία νομίζω — πού ἔλεγχε τὴν πάροδο. Σκέφθηκα ἀμέσως: «Ἄρχισε!» — ἀλλὰ χωρὶς καμμιά μεγάλη ἀίσθηση ἐκπληξῆς — ἐπὶ μέρες ὄλοι περίμεναν ν' ἀρχίσει «αὐτὸ» ὁποιαδήποτε στιγμή. Ἀντιλήφθηκα πὼς ἔπρεπε νὰ πάω ἀμέσως στὸ ξενοδοχεῖο καὶ νὰ δῶ ἀν ἡ γυναίκα μου ἦταν ἐν τάξει. Ἀλλὰ ἡ ὀμάδα τῶν Ἀναρχικῶν γύρω ἀπ' τὸ ἔνοχημα τῆς παρόδου ἔκανε νοήματα στὸν κόσμον νὰ μείνει μακριὰ καὶ νὰ μὴν περάσει τὴ γραμμὴ τοῦ πυρός. Περισσότερες τουφεκιᾶς ἀντήχησαν. Οἱ σφαῖρες ἀπ' τὸν πύργο πετοῦσαν ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ τοῦ δρόμου στὴν ἄλλη κι' ἓνα πλῆθος πανικόβλητων ἀνθρώπων ὀρμησε κατηφορίζοντας τὴ Ράμπλας μα-

κρυά απ' τὸ τουφεκίδι ἔδω κι' ἐκεῖ στὸ δρόμο ἀκουγες σνάπ - σνάπ - σνάπ καθὼς οἱ καταστηματαρχες ἐκλείναν διαστικὰ τὰ ἀτσάλινα κεπέγκια τους στὶς διτρίνες τους. Εἶδα δύο ἀξιωματικούς τοῦ Λαϊκοῦ Στρατοῦ νὰ ὑποχωροῦν προσεκτικὰ ἀπὸ δέντρο, σὲ δέντρο μὲ τὰ χέρια τους πάνω στὰ περίστροφά τους. Μπροστά μου τὸ πλήθος ὄρμουσε μέσα στὸ σταθμὸ τοῦ Μετρό γιὰ νὰ προφυλαχθεῖ. Ἀμέσως ἀποφάσισα νὰ μὴν τοὺς ἀκολουθήσω. Θὰ μπορούσα νὰ παγιδευθῶ ἐπὶ ὥρες στὸν ὑπόγειο.

Ἐκείνη τῇ στιγμῇ, ἕνας Ἀμερικανὸς γιατρός πού ἦταν μαζί μας στὸ μέτωπο ἔτρεξε κοντά μου καὶ μ' ἄρπαξε ἀπ' τὸ μπράτσο. Ἦταν πολὺ ἀναστατωμένος.

«Ἐλα, πρέπει νὰ πάμε στὸ ξενοδοχεῖο Φαλκόν» (τὸ Ὀτέλ Φαλκόν ἦταν ἕνα εἶδος πασιὸν πού διατηροῦνταν ἀπ' τὸ P.O.U.M. καὶ πού χρησιμοποιοῦνταν κυρίως ἀπὸ ἀδειούχους πολιτοφύλακες). «Οἱ φιλαράκοι μας τοῦ P.O.U.M. θὰ συναντηθοῦν ἐκεῖ. Ἀρχισε ἡ φασαρία. Πρέπει νὰ θρῖσκόμαστε ὅλοι μαζί!».

«Μὰ τί στὸ διάβολο συμβαίνει;» ρώτησα.

Ὁ γιατρός μὲ τραβοῦσε ἀπ' τὸ μπράτσο. Ἦταν πολὺ ἐκνευρισμένος γιὰ νὰ μοῦ δώσει μιὰ σαφῆ εἰκόνα. Φαινόταν πὼς ἦταν στὴν Πλάθα ντὲ Καταλουνία ὅταν μερικὰ φορτηγὰ μὲ ἔνοπλους Πολιτικούς Φρουροὺς ἔφθασαν στὸ τηλεφωνικὸ κέντρο πού τὸ προσωπικὸ του ἦταν κυρίως μέλη τῆς C.N.T. καὶ πραγματοποιοῦσε αἰφνιδιαστικὴ ἐπίθεση ἐναντίον τους. Τότε ἔφθασαν μερικοὶ Ἀναρχικοὶ καὶ ἡ σύγκρουση γενικεύθηκε. Συνεπαίρανα ὅτι ἡ «φασαρία» νωρίτερα ἐκείνη τὴν ἡμέρα συνίστατο στὴν ἀξίωση τῆς κυδέρνησης ν' ἀναλάβει τὸν ἔλεγχο τοῦ τηλεφωνικοῦ κέντρου πού, φυσικά, δὲν ἔγινε δεκτὴ.

Καθὼς κατηγοροῦσαμε στὸ δρόμο πέρασε δίπλα μας μὲ ταχύτητα ἕνα φορτηγὸ ἀπ' τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση. Ἦταν γεμάτο Ἀναρχικούς μὲ τουφέκια στὰ χέρια. Μπροστά ἕνας σκληροτραχὴλος νεαρός ἦταν ξαπλωμένος πάνω σὲ μιὰ στίβα στρώματα πίσω ἀπὸ ἕνα ἑλαφρὸ ὀπλοπολυδόλο. Ὅταν φτάσαμε στὸ Ὀτέλ Φαλκόν πού θρῖσκόταν στὴν ἀρχὴ τῆς ὁδοῦ Ράμπλας, ἕνα πλήθος θορυβοῦσε στὸν προθάλαμο ὑπῆρχε μεγάλη σύγχυση, κανεὶς δὲν φαινόταν νὰ ξέρει τί ἔπρεπε νὰ κάνουμε, καὶ κανεὶς δὲν ἦταν ὀπλισμένος ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ χούφτα Στρατιωτῶν Κρούσης πού ἔπαιζαν τὸ ρόλο τῆς φρουρᾶς τοῦ κτιρίου. Πῆγα ἀπέναντι στὴν Τοπικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ P.O.U.M. πού θρῖ-

σχόνταν σχεδόν αντίκρυ στο ξενοδοχείο. Στο άπάνω πάτωμα, στο δωμάτιο όπου κατά κανόνα πήγγαιναν οι πολιτοφύλακες για να πληρωθούν, θορυβοσε ένα άλλο πλήθος. Ένας ψηλός, ώχρος, μάλλον ώριμος άντρας γύρω στα τριάντα, με πολιτικά, προσπαθοσε να επιβάλλει την τάξη και παρέδιδε ζωστήρες και φυσιγγιοθήκες που τάπαιρνε από μια στίβα στη γωνία. Δέν φαίνονταν τουφέκια ακόμα. Ο γιατρός ειχε εξαφανιστεί — πιστεύω πως υπήρχαν ήδη τραυματισμοί και συνεπώς ζήτηση γιατρών — αλλά μόλις ειχε φτάσει ένας ακόμη Άγγλος. Την ίδια στιγμή ο ψηλός και μερικοί άλλοι άρχισαν να φέρνουν από ένα έσωτερικό γραφείο όλόκληρες άγκαλιές τουφέκια και να τά μοιράζουν τριγύρω. Ο άλλος Άγγλος κι' εγώ, σάν ξένοι, ειμασταν κάπως ύποπτοι και στην άρχή κανείς δέν μάς έδινε τουφέκια. Τότε έφτασε ένας πολιτοφύλακας που τήν ήξερα από τό μέτωπο και άμέσως με άναγνώρισε όποτε μάς έδωσαν τουφέκια και μερικά κλιπ φυσιγγια, κάπως άπρόθυμα.

Τότε άκούστηκαν πυροβολισμοί από μακριά και οι δρόμοι άδειασαν. Όλοι έλεγαν ότι ήταν αδύνατο ν' άνέβει κανείς τή Ράμπλας. Η Γκάρντια Σιβιλ ειχε καταλάβει κτίρια σε στρατηγικά σημεία και έριχνε σ' όποιονδήποτε περνοσε. Θα ριφοκινδύνευα να γυρίσω στο ξενοδοχείο αλλά υπήρχε ή διάχυτη φήμη ότι ή Τοπική Έπιτροπή έπρόκειτο πιθανώς να δεχτεί επίθεση ανά πάσα στιγμή και έπρεπε καλύτερα να μείνουμε σ' έπιφυλακή. Παντοσ' όλο τό κτίριο, στις σκάλες, ακόμα και στο πεζοδρόμιο έξω, δρίσκονταν μικρές ομάδες και μιλοθσαν ένευρισμένα. Κανείς δέν φαινόταν να έχει σαφή εικόνα του τί συνέβαινε. Τό μόνο που μόρεσα να άντιληφθώ ήταν ότι ή Γκάρντια Σιβιλ ειχε έπιτεθεί στο τηλεφωνικό κέντρο και ειχε καταλάβει διάφορα στρατηγικά σημεία που έλεγχαν άλλα κτίρια που άνήκαν στους εργάτες. Υπήρχε ή γενική έντύπωση ότι οι Πολιτικοί Φρουροί ειχαν στόχο τήν C.N.T. και τήν εργατική τάξη γενικώτερα. Ήταν άξιοσημείωτο ότι, σ' αυτή τή φάση, κανείς δέν έδειχνε να ρίχνει τό φταίξιμο στην κυβέρνηση. Οι φτωχότερες τάξεις στη Βαρκελώνη έβλεπαν τους Πολιτικούς Φρουρούς σάν γενιτσάρους και μάλλον τό θεωροθσαν δεδομένο ότι άρχισαν τήν επίθεση με δική τους πρωτοβουλία. Μόλις άκουσα πως ειχαν τά πράγματα, ξαλάφρωσα. Τό ζήτημα ήταν άρκετά σαφές: από τό ένα μέρος ή C.N.T.

κι' από τ' άλλο ή αστυνομία. Δέν αισθάνομαι ιδιαίτερη αγάπη για τὸ ἐξιδανικευμένο πρότυπο τοῦ «ἐργάτη» ἐπὺς αὐτὸ ὑπάρχει στὸ μυαλὸ ἑνὸς κομμουνιστῆ ἀστικῆς προέλευσης ἀλλὰ δὲταν ἐλέπω ἕναν πραγματικὸ, μὲ σάρκα καὶ ὄστα, ἐργάτη νὰ συγκρούεται μὲ τὸν φυσικὸ τοῦ ἐχθρὸ, τὸν ἀστυνομικὸ, δὲν χρειάζεται νὰ ἀναρωτηθῶ μὲ τίνας τὸ μέρος εἶμαι.

Πέρασε πολὺ ὥρα καὶ τίποτα δὲν φαινόταν νὰ συμβαίνει σ' αὐτὴ τὴν ἄκρη τῆς πόλης. Δέν μοῦ πέρασε ἀπ' τὸ μυαλὸ νὰ τηλεφωνήσω στὸ ξενοδοχεῖο μου καὶ νὰ μάθω ἂν ἡ γυναίκα μου ἦταν ἐν τάξει· τὸ θεώρησα δεδομένο πὺς τὸ τηλεφωνικὸ κέντρο εἶχε σταματήσει νὰ λειτουργεῖ — ἂν καὶ στὴν πραγματικότητα ἦταν ἀδρανὲς μόνο δύο ὥρες. Φαίνονταν νὰ ὑπάρχουν γύρω στοὺς τριακοσίους ἀνθρώπους στὰ δύο κτίρια. Κυρίως ἀνήκαν στὶς φτωχότερες τάξεις, ἀπὸ τίς συνοικίες κοντὰ στὶς προκυμαίες· ὑπῆρχε ἕνας ἀριθμὸς γυναικῶν ἀνάμεσά τους, μερικές ἀπ' αὐτὲς μὲ παιδιὰ στὴν ἀγκαλιά τους κι' ἕνα τσοῦρμιο φτωχοντυμένων μικρῶν παιδιῶν. Φαντάζομαι ὅτι πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς δὲν εἶχαν ἰδέα τί συνέβαινε κι' ὅτι ἀπλῶς εἶχαν καταφύγει στὰ κτίρια τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ. γιὰ προστασία. Ὑπῆρχε ἐπίσης ἕνας ἀριθμὸς ἀδειούχων πολιτοφυλάκων καθὼς καὶ πασπάλισμα ξένων μέσα στὸ πλῆθος. Στὸ βαθμὸ πὺ μποροῦσα νὰ ὑπολογίσω, ὑπῆρχαν μονάχα γύρω στὰ ἑξήντα τουφέκια στὴ διάθεσή μας. Τὸ γραφεῖο στὸ πάνω πάτωμα πολιορκουόταν ἀδιάκοπα ἀπὸ ἕνα πλῆθος πὺ ζητοῦσε τουφέκια κι' ἐπαιρνε τὴν ἀπάντηση ὅτι δὲν εἶχε μείνει κανένα. Τὰ περισσότερα νεαρὰ ἀγόρια τῆς πολιτοφυλακῆς, πὺ εἰδειχναν νὰ θεωροῦν τὴν ὅλη ὑπόθεση σὰν ἕνα εἶδος ἐκδρομῆς, περιφέρονταν τριγύρω κυττάζοντας νὰ πάρουν μὲ γαλυφιές ἢ νὰ κλέψουν κανένα τουφέκι ἀπ' ὅποιον εἶχε. Δέν χρειάστηκε πολλὴ ὥρα νὰ μοῦ ἀρπάξει ἕνα ἀπ' αὐτὰ τὸ δικό μου μ' ἕναν ἔξυπνο ἐλιγμὸ καὶ ἀμέσως νὰ γίνεῖ καπνός. Ἔτσι ἐμείνα ἀοπλος πάλι, μὲ τὴν ἐξαίρεση τοῦ μικροσκοπικοῦ αὐτάματου πιστολιοῦ μου γιὰ τὸ ὅποιο εἶχα μόνο ἕνα κλιπ φυσίγγια.

Σκοτείνιασε, ἄρχισα νὰ πεινάω, καὶ προφανῶς δὲν ὑπῆρχαν τροφιμα στὸ Φαλκόν. Ὁ φίλος μου κι' ἐγὼ γλυστρίσαμε ἔξω πρὸς τὸ ξενοδοχεῖο του πὺ δὲν ἦταν μακριά, γιὰ νὰ φάμε κάτι γιὰ τὸ βράδυ. Οἱ δρόμοι ἦταν πῆχτρα σκοτάδι καὶ σιωπηλοί, δὲν ὑπῆρχε οὔτε ψυχὴ, ὅλα τὰ κεπέγια κατεβασμένα πάνω ἀπ' τίς βιτρίνες, ἀλλὰ ὁδοφράγματα δὲν ὑπῆρχαν ἀκόμα.

Έγινε μεγάλη φασαρία για να μας αφήσουν να μπούμε στο ξενοδοχείο, που ήταν κλειδωμένο κι' άμπαρωμένο. Όταν γυρίσαμε πίσω έμαθα ότι το τηλεφωνικό κέντρο λειτουργούσε κι' ανέβηκα στο γραφείο του άπάνω πατώματος να τηλεφωνήσω στη γυναίκα μου. Ήταν χαρακτηριστικό πώς δέν ύπήρχε τηλεφωνικός κατάλογος στο κτίριο και δέν ήξερα τόν αριθμό του ξενοδοχείου Κοντινεντάλ· άφου έψαξα από δωμάτιο σέ δωμάτιο έπί μιá ώρα βρήκα έναν τουριστικό οδηγό που είχε τόν αριθμό. Δέν κατάφερα να επικοινωνήσω με τη γυναίκα μου αλλά μόρεσα να μιλήσω με τόν Τζών Μακναίρ, τόν αντιπρόσωπο του Άνεξάρτητου Έργατικού Κόμματος στή Βαρκελώνη.

Μού ειπε ότι όλα ήταν έν τάξει, ότι κανείς δέν είχε χτυπηθεί και με ρώτησε αν ήμασταν καλά στήν Τοπική Έπιτροπή. Άπάντησα πώς θα ήμασταν πολύ καλά αν είχαμε μερικά τσιγάρα. Αυτό τó ειπα σ' άστεία· ώστόσο μισή ώρα άργότερα έμφανίστηκε ο Μακναίρ με δυό πακέτα Λάκυ Στράικ. Είχε τó κουράγιο να διασχίσει τούς κατασκότεινους δρόμους, όπου τριγύριζαν οι περίπολοι τών Άναρχικών που τόν είχαν σταματήσει δυό φορές με τά πιστόλια προτεταμένα και εξέτασαν τά χαρτιά του. Δέν θα ξεχάσω τó μικρό του ήρωισμό. Χαρήκαμε πολύ για τά τσιγάρα.

Είχαν τοποθετήσει ένοπλους φρουρούς στά περισσότερα παράθυρα και κάτω στο δρόμο μιá ομάδα Στρατιωτών Κρούσης σταματούσε και ανέκρινε τούς λίγους περαστικούς. Ένα περιπολικό τών Άναρχικών ανέβηκε τó δρόμο ένώ τά τουφέκια προεξείχαν σαν βελόνες κάποιου τεράστιου σκαντζόχοιρου. Δίπλα στόν οδηγό μιá ώρατα μελαχροινή κοπέλλα περίπου δεκαοχτώ χρονών χάρδευε ένα όπλοπολυβόλο στήν άγκυλιά της. Πέρασα πολλή ώρα τριγυρίζοντας στο μεγάλο, εύρύχωρο κτίριο του όποίου στάθηκε αδύνατο να μάθω τή γεωγραφία. Παντού ύπήρχε ή γνωστή σαβούρα, τά σπασμένα έπιπλα και τά σκισμένα χαρτιά που φαίνεται να είναι τά αναπόφευκτα όποπροϊόντα τής επανάστασης. Παντού κοιμόνταν άνθρωποι· πάνω σ' ένα σπασμένο καναπέ σ' ένα διάδρομο, δυό φτωχές γυναίκες άπ' τήν περιοχή του λιμανιού ροχάλιζαν γαλήνια. Τó κτίριο ήταν καμπαρέ πριν τó αναλάβει τó Ρ.Ο.Υ.Μ. Ύπήρχαν παλκοσένικα σέ μερικά από τά δωμάτια· σ' ένα άπ' αυτά όρισκόταν ένα έγκαταλειμμένο πιάνο με ούρά. Τελικά βρήκα εκείνο που έψαχνα: τó όπλοστάσιο. Δέν ήξερα πώς θα έξελιχθεί αύτη ή

υπόθεση και ήθελα τρομερά ένα δπλο. Είχα άκούσει νά λέγεται τόσο συχνά ότι όλα τά αντίπαλα κόμματα, έξ Ισου Ρ.Σ.Υ.Σ. Ρ.Ο.Υ.Μ., Σ.Ν.Τ — Φ.Α.Ι. — έκρυβαν δπλα στη Βαρκελώνη ώστε δέν μπορούσα νά πιστέψω ότι δύο από τά κυριώτερα κτίρια του Ρ.Ο.Υ.Μ. περιείχαν μόνο τά πενήντα ή έξήντα τουφέκια πού είχα δει. Τό δωμάτιο πού χρησίμευε σάν δπλοστάσιο ήταν άφρούρητο και είχε μιá σαθρή πόρτα τήν παραβιάσαμε, έγώ κι' ένας άλλος Άγγλος, χωρίς δυσκολία. Όταν μπήκαμε μέσα άνακαλύψαμε πώς δ,τι μās είχαν πει ήταν άλήθεια — δέν ύπήρχαν άλλα δπλα. Τά μόνα πού βρήκαμε ήταν δύο ντουζίνες άπρηχαιωμένα τουφέκια μικρού διαμετρήματος και λίγα δίκαννα, χωρίς καθόλου φυσίγγια για κανένα άπ' αυτά. Άνέβηκα στό γραφείο και ρώτησα άν περιόσσευαν καθόλου σφαίρες περιστρόφου· δέν είχαν καθόλου. Ύπήρχαν ώστόσο λίγα κιβώτια χειροβομβίδες πού μās είχε φέρει ένα άπ' τά περιπολικά τών Άναρχικών. Έβαλα δύο στις παλάσκες μου. Ήταν πρωτόγονος τύπος χειροβομβίδας πού έπαιρνε φωτιά τρίβοντας ένα είδος σπέρτου στην κορυφή και με μεγάλες πιθανότητες νά έκραγει μόνη της.

Όλο τό πάτωμα ήταν σκεπασμένο με ανθρώπους πού κοιμόνταν ξαπλωμένοι φαρδιά - πλατιά. Σ' ένα δωμάτιο ένα μωρό έκλαιγε, έκλαιγε άσταμάτητα. Άν και είχαμε Μάιο ή νύχτα ήταν κρύα. Ένα από τά παλκοσένικα είχε άκόμα τίς κουρτίνες του· έσκισα μιá με τό μαχαίρι μου, τήν τύλιξα στό σάκιο μου και κοιμήθηκα λίγες ώρες. Ό ύπνος μου ήταν ταραγμένος, θυμάμαι, με τή σκέψη εκείνων τών άτιμων χειροβομβίδων, πού θά μπορούσαν νά με τινάξουν στόν άέρα άν στριφογύριζα πολύ ζωηρά στόν ύπνο μου. Στίς τρεις τό πρωί δ ψηλός ώραιος άντρας πού φαινόταν νά είναι επικεφαλής με ζύπνησε, μούδωσε ένα τουφέκι και μ' έβαλε σκοπό σ' ένα από τά παράθυρα. Μου είπε ότι δ Σάλας, δ Άρχηγός της Άστυνομίας υπεύθυνος για τήν επίθεση, είχε τεθεί υπό κράτηση. (Στήν πραγματικότητα, όπως μάθαμε άργότερα, είχε άπλώς μετατεθεί. Παρ' όλ' αυτά, τά νέα επιβεβαίωσαν τή γενική εντύπωση ότι ή Γκάρντια Σιβιλ ένήργησε χωρίς διαταγές). Μόλις ξημέρωσε, όσοι ήταν στό κάτω πάτωμα άρχισαν νά φτιάχνουν δύο δδοφράγματα, ένα έξω από τήν Τοπική Έπιτροπή και τό άλλο έξω από τό Ότέλ Φαλκόν. Οι δρόμοι της Βαρκελώνης είναι λιθόστρωτοι, με τετράγωνες πέτρες με τίς

ὅποιες εὐκολα χιζεται ἕνας τοίχος καὶ κάτω ἀπὸ τὶς πέτρες ὑπάρχει ἕνα εἶδος χαλίκι καλὸ γιὰ γέμισμα ἀμμοσακκῶν. Τὸ κτίσιμο ἐκείνων τῶν ὀδοφραγμάτων ἦταν ἕνα παράξενο καὶ θαυμάσιο θέαμα· θὰ εἶδνα πολλὰ γιὰ νὰ μπορούσα νὰ τὸ φωτογραφίσω. Μὲ τὴν παράφορη ἐκείνη ζωτικότητα πού δείχνουν οἱ Ἴσπανοὶ ὅταν ἔχουν ἀποφασίσει ὀριστικά ν' ἀρχίσουν μιὰ δουλειά, μακρὺς σειρὲς ἀντρῶν, γυναικῶν καὶ πολὺ μικρῶν παιδιῶν ξήλωναν τὸ καλντερίμι, κουβαλοῦσαν τὶς πέτρες μ' ἕνα καρτσάκι πού εἶχαν βρεῖ κάπου καὶ πήγαιναν πέρα - δῶθε τρεκλίζοντας κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῶν ἀμμοσακκῶν. Στὴν εἴσοδο τῆς Τοπικῆς Ἐπιτροπῆς, μιὰ Γερμανοεβραία κοπέλλα, μὲ παντελόνι πολιτοφυλακῆς πού τὰ γόνατά του ἔφταναν τοὺς ἀστραγάλους τῆς, τοὺς κύτταζε χαμογελώντας. Σὲ ἕνα δῶρο τὰ ὀδοφράγματα εἶχαν φτάσει στὸ ὕψος ἀνθρώπινου ἀναστήματος μὲ τυφεκιοφόρους στὶς πολεμιστρες ἐνῶ πίσω ἀπὸ τὸ ἕνα τηγάνιζαν αὐγὰ σὲ μιὰ φωτιά.

Πάλι μοῦ εἶχαν κλέψει τὸ τουφέκι μου καὶ δὲν ἔβρισκα τίποτε χρῆσιμο πού νὰ μπορεῖ νὰ κάνει κανεὶς. Ἕνας ἄλλος Ἕλληνας κι' ἐγὼ ἀποφασίσαμε νὰ ἐπιστρέψουμε στὸ Ὀτέλ Κοντινεντάλ. Ἀκούγονταν πολλοὶ πυροβολισμοὶ ἀπὸ μακριὰ ἀλλὰ κανεὶς ἀπ' τὴ Ράμπλας. Μόλις ἀκριβῶς φτάσαμε ἐκεῖ ἀκούστηκε ἀπ' ἔξω ἕνα πανδαιμόνιο πυροβολισμῶν, μερικὰ τζάμια στὴ στέγη ἔσπασαν καὶ τὸ πλῆθος ὄρμησε γιὰ τὶς ἐξόδους ὑπηρεσίας. Μερικὰ μαγαζάκια ἐν τούτοις ἔμειναν ἀνοχτά· καταφέραμε νὰ πάρουμε ἕναν καφέ ὁ καθένας καὶ ἕνα κομμάτι κατσικίσιο τυρὶ πού τὸ σφήνωσα δίπλα στὶς χειροβομβίδες. Λίγες μέρες μετὰ μοῦ φάνηκε πολὺ χρῆσιμο.

Στὴ γωνία πού εἶχα δεῖ χθὲς τοὺς Ἀναρχικοὺς νὰ πυροβολοῦν ὀρθῶνονταν τώρα ἕνα ὀδοφράγμα. Κάποιος πού ἦταν ἀπὸ πίσω του (ἤμουν στὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ δρόμου) μοῦ φώναξε νὰ προσέχω. Οἱ Πολιτικοὶ Φρουροὶ ἀπ' τὸ καμπαναριὸ τῆς ἐκκλησίας πυροβολοῦσαν ἀδιάκριτα σ' ὅποιον περνοῦσε. Κοντοστάθηκα καὶ ἀμέσως διέσχισα τὸ δρόμο τρέχοντας· μιὰ σφαῖρα σφύριξε πλάι μου, ἐπικίνδυνα κοντά. Ὅταν πλησίαζα στὸ κτίριο τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ. ἀκούστηκαν καινούργιες κραυγὲς ἀπὸ μερικοὺς Στρατιῶτες Κρούσης πού στέκονταν στὴν εἴσοδο — κραυγὲς πού ἐκείνη τὴ στιγμή δὲν κατάλαβα. Ἀνάμεσα σ' ἐμένα καὶ στὸ κτίριο βρισκόνταν δέντρα κι' ἕνα περὶπτερο (στὴν Ἰσπανία οἱ δρόμοι αὐτοῦ τοῦ

είδους έχουν φαρδείς νησίδες στη μέση) και δὲν μπορούσα νὰ δῶ τί μοῦ εἰδειχναν. Ἀνέβηκα στὸ Κοντιεντάλ, βεβαιώθηκα ὅτι δὲν ἦταν ἐν τάξει, ἐπλυνα τὸ πρόσωπό μου καὶ ἐπέστρεψα στὴν Ἐκτελεστικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ. (ἦταν περίπου ἑκατὸ γυάρδες πὶδὸ κάτω στὸ δρόμο) νὰ πάρω διαταγές. Τὴν ὥρα ἐκείνη οἱ τουφεκιές καὶ οἱ πολυβολισμοὶ ἀπὸ τὶς διάφορες κατευθύνσεις ἐφθάναν τὸ βουητὸ μιᾶς κανονικῆς μάχης. Μόλις εἶχα βρεῖ τὸν Κόμπ καὶ τὸν ρωτοῦσα τί ἔπρεπε νὰ κάνουμε τὴ στιγμὴ πὸς κάτω στοὺς δρόμους διεξάγεται μιὰ σειρά τρομακτικῆς συγκρούσεις. Τὸ νταβατούρι ἦταν τόσο δυνατὸ πὸς ἤμουν σίγουρος ὅτι κάποιος μᾶς ἔριχνε μ' ἓνα πεδινὸ πυροβόλο. Στὴν πραγματικότητά ἦταν μόνο χειροβομβίδες πὸς προκαλοῦν κρότο διπλάσιο ἀπὸ τὸ συνηθισμένον τους ὅταν σκάζουν ἀνάμεσα σὲ πέτρινα χτίρια.

Ὁ Κόμπ ἔριξε μιὰ ματιὰ ἀπ' τὸ παράθυρο, ὄρθωσε τὸ ραβδί του πίσω ἀπὸ τὴν πλάτη του καὶ εἶπε: « Ἄς ἐρευνησομε » καὶ κατέβηκε τὴ σκάλα μὲ τὸ γνωστὸ του ἀνέμελο τρόπο ἐνῶ ἐγὼ τὸν ἀκολούθησα. Μόλις μέσα στὴν εἴσοδο τοῦ χτιρίου μιὰ ομάδα Στρατιωτῶν Κρούσης ἔριχνε χειροβομβίδες κυλιστὰ στὸ πλακόστρωτο σὰν νὰ ἔπαιζε μπώουλιγγκ. Οἱ χειροβομβίδες ἔσκαζαν εἰκοσι γυάρδες μακρὰ μ' ἓνα τρομακτικὸ κρότο πὸς σοῦ ἔσπαζε τὰ τύμπανα ἀνακατεμένον μὲ τουφεκιές. Στὴ μέση τοῦ δρόμου, πίσω ἀπὸ τὸ περίπτερο, πρόβαλλε ἓνε κεφάλι — ἦταν τὸ κεφάλι ἐνός Ἀμερικανοῦ πολιτοφύλακα πὸς γνῶρίζα καλά — ἀκριβῶς σὰν Ἰνδοκάρυδο στὸ παζάρι. Μόνον μετὰ ἀντιλήφθηκα τί συνέβαινε πραγματικά: Πλάι στὸ χτίριο τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ. ὑπῆρχε ἓνα καφενεῖο μ' ἓνα ξενοδοχεῖο ἀπὸ πάνω, τὸ καφέ Μόκα. Τὴν προηγούμενη μέρα εἰκοσι μὲ τριάντα Ἐνοπλοὶ Πολιτικοὶ Φρουροὶ κι' ὅταν ἄρχισαν οἱ μάχες, κατέλαβαν τὸ χτίριο καὶ ὀχυρώθηκαν μέσα. Πιθανῶς εἶχαν διαταχθεῖ νὰ πιάσουν τὸ καφενεῖο σὰν προπαρασκευαστικὸ βῆμα γιὰ νὰ ἐπιτεθοῦν ἀργότερα στὰ γραφεῖα τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ. Νωρὶς τὸ πρῶν εἶχαν ἀποπειραθεῖ νὰ θυοῦν, ἀνταλλάχθηκαν πυροβολισμοί, ἓνας Στρατιώτης Κρούσης τραυματίσθηκε ἄσχημα κι' ἓνας Πολιτικὸς Φρουρὸς σκοτώθηκε. Οἱ Πολιτικοὶ Φρουροὶ εἶχαν ὑποχωρήσει πίσω στὸ καφενεῖο ἀλλὰ ὅταν ὁ Ἀμερικανὸς κατέβαινε τὸ δρόμο τὸν πυροβόλησαν ἀν καὶ ἦταν ἄοπλος. Ὁ Ἀμερικανὸς πετάχτηκε πίσω ἀπ' τὸ περίπτερο γιὰ νὰ κλυφθεῖ καὶ οἱ Στρατιῶτες Κρούσης πετοῦσαν χειροβομβίδες

στούς Πολιτικούς Φρουρούς για να τούς αναγκάσουν να ξανα-
μπούν μέσα.

Ὁ Κόππ συνέλαβε τὴ σκηνὴ μ' ἓνα βλέμμα, ἀνοίξε τὸ δρόμο του σπρώχνοντας καὶ τράβηξε πίσω ἕναν κοκκινομάλη Γερμανὸ Στρατιώτη Κρούσης πού τὴ στιγμὴ ἐκείνη τραβοῦσε τὴν περόνη μιᾶς χειροβομβίδας μὲ τὰ δόντια του. Φώναξε σ' ὄλους ν' ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὴν εἴσοδο καὶ μᾶς εἶπε σὲ μερικὲς γλώσσες ὅτι ὀφείλαμε ν' ἀποφύγουμε τὴν αἱματοχυσία. Τότε βγήκε ἔξω στὸ πεζοδρόμιο καί, μπροστά στὰ βλέμματα τῶν Πολιτικῶν Φρουρῶν, ἔβγαλε ἐπιδεικτικὰ τὸ πιστόλι του καὶ τὸ ἄφησε στὸ ἔδαφος. Δυὸ Ἴσπανοὶ ἀξιωματικοὶ τῆς πολιτοφυλακῆς ἔκαναν τὸ ἴδιο καὶ κατόπιν οἱ τρεῖς τοὺς προχώρησαν ἀργὰ πρὸς τὴν πόρτα ὅπου ἦταν στριμωγμένοι οἱ Πολιτικοὶ Φρουροί. Ἦταν κάτι πού δὲν θὰ ἔκανα οὔτε γιὰ εἴκοσι λίρες. Προχώρησαν, ἀοπλοὶ πρὸς τὸ μέρος ἀνθρώπων πού ἦταν κατατρομοκρατημένοι καὶ κρατοῦσαν γεμάτα ὄπλα στὰ χέρια τους. Ἐνας Πολιτικὸς Φρουρὸς, χωρὶς σακκάκι καὶ κάτασπρος ἀπ' τὸ φόβο του, βγήκε ἀπ' τὴν πόρτα γιὰ νὰ διαπραγματευθεῖ μὲ τὸν Κόππ. Ἐδειχνε συνεχῶς μὲ τὸ δάχτυλο δύο χειροβομβίδες στὸ πλακόστρωτο πού δὲν εἶχαν ἐκτραγεῖ. Ὁ Κόππ γυρίζοντας μᾶς εἶπε πῶς καλὰ θὰ κάνουμε νὰ σκάσουμε τίς χειροβομβίδες. Πεταμιένες ἐκεῖ ἀποτελοῦσαν κίνδυνο γιὰ ὁποιοδήποτε περνοῦσε. Ἐνας στρατιώτης Κρούσης πυροβόλησε τὴ μιὰ καὶ τὴν ἔσκασε, ἀλλὰ μὲ τὴν ἄλλη ἀστόχησε. Τοῦ ζήτησα τὸ τουφέκι του, γονάτισα καὶ ἔριξα στὴ δευτέρα χειροβομβίδα. Λυπᾶμαι νὰ πῶ ὅτι κι' ἐγὼ ἀστόχησα. Αὐτὴ ἦταν ἡ μόνη τουφεκιά πού ἔριξα στὴ διάρκεια τῶν ταραχῶν. Τὸ πλακόστρωτο ἦταν σκεπασμένο μὲ σπασμένα γυαλιὰ τῆς ἐπιγραφῆς πάνω ἀπὸ τὸ καφέ Μόχα καὶ δύο αὐτοκίνητα, πού ἦταν παρκαρισμένα ἔξω, τὸ ἓνα ἦταν τὸ ὑπηρεσιακὸ αὐτοκίνητο τοῦ Κόππ, εἶχαν γαζωθεῖ ἀπὸ σφαῖρες ἐνῶ τὰ παρμπρίζ εἶχαν κομματιαστῆ ἀπὸ τίς χειροβομβίδες.

Ὁ Κόππ μὲ πήρε ἀπάνω καὶ μοῦ ἐξήγησε τὴν κατάσταση: Ὁφείλαμε νὰ ὑπερασπίσουμε τὰ κτίρια τοῦ Ρ.Ο.Ἰ.Μ. ἀν δέχονταν ἐπίθεση ἀλλὰ ἡ ἡγεσία τοῦ Ρ.Ο.Ἰ.Μ. εἶχε στείλει ἐντολὲς σύμφωνα μὲ τίς ὁποῖες ἔπρεπε νὰ παραμεινουμε στὴν ἄμυνα καὶ νὰ μὴν πυροβολοῦμε ἀν μπορούσαμε νὰ τὸ ἀποφύγουμε. Ἀπέναντι ἀκριβῶς ἦταν ἓνας κινηματογράφος, τὸ Πολιόγραμμα, μ' ἓνα μουσεῖο ἀπὸ πάνω καί, στὴν στέγη, ἓνα μι-

κρὸ ἀστεροσκοπεῖο μὲ δύο θόλους. Οἱ θόλοι ἔλεγχαν τὸ δρόμο καὶ μερικοὶ ἄνδρες τοποθετημένοι ἐκεῖ μὲ τουφέκια θὰ μπορούσαν νὰ ματαιώσουν ὅποιωδήποτε ἐπίθεση στὰ κτίρια τοῦ P.O.U.M. Οἱ ἐπιστάτες τοῦ σινεμά ἦταν μέλη τῆς C.N.T. καὶ θὰ μᾶς ἀφῆναν νὰ μπαινοβγαίνομε. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς Πολιτικὸν Φρουροὺς στὸ καφέ Μόκα, δὲν θὰ εἶχαμε φασαρίες μαζί τους· δὲν ἤθελαν νὰ πολεμήσουν καὶ θὰ ἦταν πολὺ εὐχαριστημένοι νὰ δώσουν μπέσα γιὰ μπέσα. Ὁ Κόμπ ἐπανέλαβε διὰ τὸ διαταγές μας ἦταν νὰ μὴν πυροβολήσουμε ἐκτὸς ἂν μᾶς πυροβολούσαν ἢ ἂν ἐπιτίθονταν στὰ κτίρια. Συμπέρανα, ἂν καὶ δὲν τὸ εἶπε, διὰ τὸ ἡγέτες τοῦ P.O.U.M. ἦταν ἔξω φρενῶν πού σὺρθησαν σ' αὐτὴ τὴν ὑπόθεση ἀλλὰ αἰσθάνονταν διὰ ἔκρεπε νὰ εἶναι στὸ πλευρὸ τῆς C.N.T.

Εἶχαν ἤδη τοποθετηθεῖ φρουροὶ στὸ ἀστεροσκοπεῖο. Τὰ ἐπόμενα τρία μερόνυχτα τὰ πέρασα στὴ στέγη τοῦ Πολιόραμα ἐκτὸς ἀπὸ μερικά σύντομα διαλείμματα ὁπότε πεταγόμενον στὸ ξενοδοχεῖο ἀπέναντι γιὰ νὰ φάω. Δὲν κινδύνευα, δὲν ὑπέφερα παρὰ ἀπὸ πείνα καὶ πλῆξη, ὥστόσο αὐτὴ εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ ἀβάσταχτες περιόδους τῆς ζωῆς μου δολόκληρης. Νομίζω πῶς λίγες ἐμπειρίες μποροῦν νὰ εἶναι περισσότερο ἀηδιαστικές, περισσότερο ἀποκαρδιωτικές, ἢ, τέλος, νὰ σπάζουν τὰ νεύρα περισσότερο ἀπ' ὅτι ἐκεῖνες οἱ ἀπαίσιες μέρες τῶν ὁδομαχιῶν.

Συνήθιζα νὰ κάθομαι στὴ στέγη ἀπορώνοντας μὲ τὸ παράλογο ὄλης αὐτῆς τῆς ὑπόθεσης. Ἀπὸ τὰ παραθυράκια τοῦ ἀστεροσκοπεῖου μπορούσα νὰ δῶ μίλια μακρὰ — σειρὲς δόκλων λεωφόρων μὲ ψηλὰ κομψὰ κτίρια, γυάλινους θόλους, καὶ φανταστικὲς σπειρωτὲς στέγες ἀπὸ ἀστραφτερὰ πράσινα καὶ χαλκόχρωμα κεραμίδια· ἀνατολικά τὴν ἀστραφτερὴ ἀνοιχτογάλανη θάλασσα — ἡ πρώτη φορὰ πού ἀντίκρυζα θάλασσα ἀπὸ τότε πού εἶχα ἔρθει στὴν Ἰσπανία. Κι' ὁλόκληρη ἡ πόλη τοῦ ἐνὸς ἑκατομμυρίου ἀνθρώπων ἦταν παγιδευμένη σ' ἓνα εἶδος βίαιης ἀδράνειας, σ' ἓναν ἐπιάλτη θορύβου χωρὶς κίνηση. Τίποτε δὲν κινούνταν ἐκτὸς ἀπὸ τὰ σμήνη τῶν σφαιρῶν πού ἔβγαιναν ἀπ' τὰ ὁδοφράγματα καὶ τὰ ὀχυρωμένα παράθυρα. Κανένα ὄχημα δὲν κινούνταν στοὺς δρόμους· ἔδω κι' ἐκεῖ κατὰ μῆκος τῆς Ράμπλας τὰ τράμ στέκονταν ἀκίνητα στὰ σημεῖα ὅπου οἱ ὀδηγοὶ τους εἶχαν πηδήσει ἔξω στὰν ἀρχισε ἡ μάχη. Καὶ στὸ μεταξὺ ὁ διαβολεμένος θόρυβος, πού ἀντηχοῦσε ἀπὸ χιλιάδες πέτρινα κτίρια, συνεχίζονταν, σὰν τροπι-

κή καταγιγίδα: κράκ - κράκ, ράτλ - ράτλ, μπουμ πότε ξεφυχοσσε και περιορίζονταν σέ λίγους πυροβολισμούς, πότε επιταχύνονταν και γίνονταν μιά έκκωφαντική θροβροντία, αλλά δέν σταματούσε ποτέ πρίν νυχτώσει και τó άλλο πρωινό ξανάρχιζε.

Τί διάβολο συνέβαινε, ποιός πολεμούσε ποιόν, ποιός νικούσσε, ήταν στήν άρχή πολú δύσκολο νά άνσκαλυφθεί. Οί κάτοικοι τής Βαρκελώνης είναι τόσο συνηθισμένοι στίς δδομαχίες και τόσο έξοικωμένοι με τή γεωγραφία τής πόλης ώστε γνωρίζουν σαν από ένστικτο ποιό κόμια θά καταλάβει ποιούς δρόμους και ποιά κτίρια. Ένας ξένος βρίσκειται σέ άπελπιστικά μειονεκτική θέση. Κυττάζοντας από τó άστεροσκοπείο μπορούσα νά άντιληφθώ ότι ή Ράμπλας, πού είναι ένας από τούς κυριώτερους δρόμους τής πόλης, άποτελούσε μιά διαχωριστική γραμμή. Δεξιά τής, οί έργατικές συνοικίες ήταν δλοκληρωτικά 'Αναρχικές' άριστερά τής συνεχίζονταν μιά άδέβαιη μάχη ανάμεσα στα θασανιστικά σοκάκια αλλά εκεί τó P.S.U.C. και ή Γκάρντια Σιβιλ είχαν λίγο - πολú τόν έλεγχο. Στήν πάνω άκρη τής Ράμπλας, κοντά μας, γύρω από τήν Πλάθα ντέ Καταλούνια, ή κατάσταση ήταν τόσο μπερδεμένη ώστε θά ήταν έντελώς άκατάληπτη άν σέ κάθε κτίριο δέν κυμάτιζε και μιά κομματική σημαία. Τó κυριώτερο δρόσημο έδω ήταν τó ξενοδοχείο Κολόν, ή Έδρα του P.S.U.C., πού δέσποζε στήν Πλάθα ντέ Καταλούνια. Σ' ένα παράθυρο κοντά στο προτελευταίο Ο τής τεράστιας έπιγραφής «Ότέλ Κολόν» πού άπλώνονταν κατά μήκος τής πρόσοφης του ξενοδοχείου, είχαν ένα πολυδóλο πού θά μπορούσε νά σαρώσει τήν πλατεία με θανάσιμα άποτελέσματα. Έκατό γυάρδες δεξιά μας, κατηφορίζοντας τή Ράμπλας, ή J.S.U., ή Νεολαία του P.S.U.C., (άντιστοιχούσε στήν Ένωση Νέων Κομμουνιστών τής Άγγλίας), κρατούσε ένα μεγάλο κατάστημα πού τά δχυρωμένα με άμμόσακκους παράθυρά του έβλεπαν τó παρατηρητήριό μας. Είχαν κατεβάσει τήν κόκκινη σημαία και είχαν ύψώσει τήν έθνική Καταλανική σημαία. Στο τηλεφωνικό κέντρο, τó σημείο έκκίνησης δλης τής φασαρίας, ή Καταλανική και ή 'Αναρχική σημαία κυμάτιζαν δίπλα - δίπλα. Είχαν καταλήξει εκεί σέ κάποιο προσωρινό συμβιβασμό, τó κέντρο έργαζόταν χωρίς διακοπές και δέν προέβχονταν πυροβολισμοί από τó κτίριο.

Στή δική μας θέση επικρατούσε μιά παράξενη ήρεμία. Οί

Πολιτικοί Φρουροί στο καφέ Μόκα είχαν κατεβάσει τὰ ἀτσάλινα κεπέγκια καὶ εἶχαν στιβάσει τὰ ἐπιπλα τοῦ καφενεῖου γιὰ νὰ φτιάξουν ὀδόφραγμα. Ἀργότερα μισή ντουζίνα ἀπὸ δαύτους ἀνέβηκε στὴν ἀπέναντί μας στέγη καὶ ἔφτιαξαν ἕνα ἄλλο δ-χύρισμα, ἀπὸ στρώματα αὐτῆ τῆ φορά, πάνω ἀπ' τὸ ὁποῖο κρέμασαν μιὰ καταλανικὴ σημαία. Ἦταν ὁμως φανερὸ ὅτι δὲν εἶχαν καμιὰ δρεξὴ ν' ἀρχίσουν μάχη. Ὁ Κόππ εἶχε κάνει ξεκάθαρη συμφωνία μαζί τους: ἂν δὲν μᾶς πυροβολοῦσαν δὲν θὰ τοὺς πυροβολοῦσαμε. Εἶχε ἀναπτύξει φιλίες μὲ τοὺς Πολιτικούς Φρουροὺς ὡς τότε καὶ τοὺς εἶχε ἐπισκεφθεῖ μερικές φορές στὸ καφέ Μόκα. Εἶχαν φυσικὰ πλιατσικολογήσει, ὅ,τιδήποτε πόσιμο διέθετε τὸ καφενεῖο καὶ δώρισαν στὸν Κόππ δεκαπέντε μπουκάλια μπύρα. Σ' ἀντάλλαγμα ὁ Κόππ εἶχε φτάσει στὸ σημεῖο νὰ τοὺς δώσει ἕνα ἀπὸ τὰ τουφέκια μας γιὰ ν' ἀντικαταστήσουν ἕνα πού εἶχαν χάσει τὴν προηγούμενη μέρα, δὲν ξέρω πῶς. Ἐν πάσει περιπτώσει αἰσθανόμουν κάτι παράξενο ὅταν καθόμουν σ' ἐκείνη τὴ στέγη. Πότε - πότε τὸ μόνο πού ἐνοιωθα ἦταν πλήξη γιὰ τὴν ὅλη ὑπόθεση, δὲν ἔδινα προσοχὴ στὸ δαιμονισμένον θόρυβο, καὶ περνοῦσα ὥρες διαβάζοντας μιὰ σειρά διβλίων Πένγκουϊν πού, γιὰ καλὴ μου τύχη, εἶχα ἀγοράσει μερικές μέρες πρὶν' ἄλλοτε πάλι εἶχα πλήρη ἐπίγνωση τῶν ὀπλισμένων πού μὲ κύτταζαν ἀπὸ πενήντα γυάρδες μακριά. Ἦταν κάπως σὰν νὰ θρισκόμουν στὰ χαρακώματα πάλι' μερικές φορές συνέλαβα τὸν ἑαυτὸ μου νὰ ἀναφέρεται στοὺς Πολιτικούς Φρουροὺς μὲ τὴ λέξη «Φασίστες». Κατὰ κανόνα ἤμασταν ἔξω ἀπὸ μᾶς ἐκεῖ πάνω. Βάλαμε ἀπὸ ἕνα σκοπὸ σὲ κάθε πύργο τοῦ ἀστεροσκοπεῖου καὶ οἱ ὑπόλοιποι καθίσαμε κάτω στὴ μολυβένια στέγη ὅπου δὲν εἶχαμε κάλυψη ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα πέτρινο περὶφραγμα. Ἦξερα καλὰ ὅτι ἀνὰ πᾶσα στιγμή οἱ Πολιτικοὶ Φρουροὶ μπορούσαν νὰ πάρουν διαταγὴς γιὰ ν' ἀνοίξουν πύρ. Εἶχαν συμφωνήσει νὰ μᾶς εἰδοποιήσουν προτοῦ τὸ κάνουν, ἀλλὰ δὲν εἶχαμε καμιὰ ἐγγύηση ὅτι θὰ κρατήσουν τὴν ὑπόσχεσή τους. Μόνο μιὰ φορά ὠστόσο, φάνηκε πράγματι ὅτι ἀρχίσε τὸ νταβατούρι. Ἐνας Πολιτικὸς Φρουρὸς ἀπέναντι γονάτισε καὶ ἀρχισε νὰ πυροβολεῖ πρὸς τὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ ὀδοφράγματος. Ἦμουν τότε σκοπιὰ στὸ ἀστεροσκοπεῖο. Ἐστρεψα τὸ τουφέκι μου καταπάνω του καὶ τοῦ φώναξα:

«Ἐ! Μὴ μᾶς πυροβολεῖς!»

«Τί;»

«Μή μας πυροβολείς γιατί θα σ'ας πυροβολήσουμε κι' εμείς!»

«Όχι, όχι! Δέν πυροβολούσα εσ'α. Κύττα - εκεί κάτω!»

Έδειξε με τὸ τουφέκι του τὴν πάροδο πὸ ἀνοίγονταν δίπλα στὴ βάση τοῦ κτιρίου μας. Γεγονὸς βέβαιο, ἕνας νεαρὸς μὲ μπλέ φόρμα καὶ μὲ τουφέκι στὰ χέρια ἔστριβε τρεχάλα τὴ γωνία. Προφανῶς, μόλις εἶχε ρίξει στοὺς Πολιτικούς Φρουροὺς στὴ στέγη.

«Αὐτὸν πυροβολούσα· αὐτὸς πυροδόλησε πρῶτος». (Πιστεύω ὅτι αὐτὸ ἦταν ἀλήθεια). «Δέν θέλουμε νὰ σ'ας πυροβολήσουμε. Εἴμαστε ἐργάτες, ὅπως κι' εἶσαι». Ἐκανε τὸν ἀντιφασιστικὸ χαιρετισμὸ πὸ τοῦ τὸν ἀνταπόδωσα. Φώναξα:

«Σ'ας ἔχει μείνει καθόλου μύρα;»

«Όχι, τέλειωσε δλη».

Τὴν ἴδια μέρα, χωρὶς κανένα ἰδιαίτερο λόγο, ἕνας ἀπὸ τὸ κτίριο τῆς J.S.U., πὸ κάτω στὸ δρόμο, σήκωσε τὸ τουφέκι του καὶ μοῦριξε καθὼς ἔσκυθα ἀπὸ τὸ παράθυρο. Ἴσως ἀποτελοῦσα προκλητικὸ στόχο. Δέν ἀντιπυροδόλησα. Ἄν καὶ θρῖσκονταν μόνο σὲ ἑκατὸ γυάρδες ἀπόστασι, ἡ σφαῖρα πέρασε τόσο μακριὰ ὥστε δέν θρῆκε οὔτε τὴ στέγη τοῦ παρατηρητηρίου. Ὅπως συνήθως, τὰ ἰσπανικὰ στάνταρντ σκοποβολῆς μοῦ εἶχαν σώσει τὴ ζωῆ. Ἄπὸ τὸ κτίριο ἐκεῖνο μὲ πυροδόλησαν μερικὲς φορές.

Τὸ πανδαιμόνιο τῶν πυροβολισμῶν συνεχίζονταν ἀδιάκοπο. Ἄλλὰ στὸ βαθμὸ πὸ μπορούσα νὰ δῶ καὶ ἀπ' ἐ,τι ἀκουγα, οἱ μάχες ἦταν ἀμυντικὲς κι' ἀπ' τὲς δυὸ πλευρὲς. Οἱ μαχόμενοι παρέμεναν ἀπλῶς στὰ κτιριά τους ἢ πίσω ἀπὸ τὰ ὀδοφράγματα τους καὶ πυροβολούσαν στοὺς ἀπέναντι. Γύρω στὸ μισὸ μίλι μακριὰ μας ὑπῆρχε ἕνας δρόμος ὀπου μερικὰ ἀπὸ τὰ κυριώτερα γραφεῖα τῆς C.N.T. καὶ τῆς U.G.T. ἦταν σχεδὸν ἀκριβῶς ἀπέναντι τὸ ἕνα μὲ τὸ ἄλλο· ἀπὸ κείνη τὴν κατεύθυνση τὸ μέγεθος τοῦ θορύβου ἦταν τρομερό. Πέρασα ἀπὸ κείνο τὸ δρόμο τὴν ἐπόμενη τοῦ τερματισμοῦ τῆς σύγκρουσης καὶ εἶδα ὅτι τὰ παράθυρα τῶν καταστημάτων ἦταν σὰν κόσκια. (Οἱ περισσότεροι καταστηματαρχὲς τῆς Βαρκελώνης εἶχαν λωρίδες χαρτιοῦ κολλημένες σταυροειδῶς στὲς διτρίνες τους ἔτσι ὥστε δταν μιὰ σφαῖρα χτυποῦσε ἕνα τζάμι, αὐτὸ νὰ μὴν θρυμματίζεται). Πότε - πότε τὸ κροτάλισμα τῶν τουφεκιῶν καὶ τῶν πυροβολισμῶν ἐνισχύονταν ἀπὸ ἐκρήξεις χειροβομβίδων. Καὶ κατὰ με-

γάλα διαστήματα, ίσως δώδεκα φορές συνολικά, ακούγονταν τρομερά ισχυρές εκρήξεις που τότε δεν μπορούσα να καταλάβω τί είναι· έμοιαζαν με βόμβες αεροπλάνου, αλλά ήταν αδύνατο γιατί αεροπλάνα δεν φαίνονταν πουθενά. Μοι είπαν αργότερα — πιθανώτατα ήταν αλήθεια — ότι προβοκάτορες ανάτιναζαν δγκους δυναμίτη για να αυξάνουν το γενικό θόρυβο και πανικό. Δέν υπήρχαν έν τούτοις πυρά πυροβολικού. Είχα τό αυτί μου στημένο ειδικά γι' αυτό, γιατί άν τά κανόνια άρχιζαν να ρίχνουν, θά σήμαινε ότι ή υπόθεση γινόταν σοβαρή. (Τό πυροβολικό είναι ό καθοριστικός παράγοντας στις όδομαχιες). Έκ τών ύστερων δημοσιεύτηκαν τερατώδη παραμύθια στις έφημερίδες για όλόκληρες πυροβολαρχίες που πυροβολούσαν στους δρόμους αλλά κανείς δέν μπόρεσε να δείξει ένα κτίριο χτυπημένο από όβιδα. Έν πάσει περιπτώσει, ό ήχος τών τηλεβόλων είναι χαρακτηριστικός για όποιον είναι συνηθισμένος σ' αυτόν.

Άπό τήν άρχή σχεδόν τά τρόφιμα άρχισαν να λιγοστεύουν. Με δυσκολία και με τήν κάλυψη τής νύχτας (γιατί οι Πολιτικοί Φρουροί έριχναν συνεχώς στην όδο Ράμπλας) έφερναν τρόφιμα από τό 'Οτέλ Φαλκόν για τούς δεκαπέντε - είκοσι πολιτοφύλακες που βρίσκονταν στο κτίριο τής Έκτελεστικής Έπιτροπής του Ρ.Ο.Ο.Μ. Άλλά μόλις έφθαναν και, όσοι μπορούσαμε πηγαίναμε στο 'Οτέλ Κοντινετάλ για φαγητό. Τό Κοντινετάλ είχε «κολλεκτιβοποιηθεί» από τή Χενεράλιτε και όχι, όπως τά περισσότερα ξενοδοχεία, από τή C.N.T. ή τήν U.G.T. και θεωρούνταν οδύτερο έδαφος. Πριν καλά - καλά άρχίσουν οι συγκρούσεις τό ξενοδοχείο γέμισε ως τή σκεπή από μία έξαιρετικά άσυνήθιστη ποικιλία ανθρώπων: ξένοι δημοσιογράφοι, άτομα ύποπτα πολιτικά κάθε άπόχρωσης, ένας Άμερινός αεροπόρος στην ύπηρεσία τής κυβέρνησης, διάφοροι κομμουνιστές πράκτορες συμπεριλαμβανομένου κι' ενός χοντρού Ρώσου με μοχθηρή όψη που λέγονταν ότι ήταν πράκτορας τής Γκεκεοβ, γνωστού με τό παρατσούκλι Τσάρλι Τσάν και με κρεμασμένα πάντα από τή ζώνη του ένα περιστροφο και μία καλογαλισμένη χειροβομβίδα, μερικές καλοστεκούμενες Ισπανικές οικογένειες που έδειχναν προσκείμενες στους Φασίστες, δυό - τρεις τραυματίες τής Διεθνούς Φάλαγγας, μία παρέα οδδηγών κάτι τεράστιων γαλλικών φορτηγών που έπέστρεφαν ένα φορτίο πορτοκάλια πίσω στη Γαλλία αλλά είχαν καθυστερήσει λόγω τών συγκρούσεων κι' ένας άριθμός άξιωματικών

του Λαϊκού Στρατού. Ο Λαϊκός Στρατός, σαν σώμα, είχε παραμείνει οδότερος σ' όλη τη διάρκεια της σύγκρουσης αν και μερικοί στρατιώτες τ'όσκασαν από τους στρατώνες και πήραν μέρος σαν άτομα· είχα δει δύο στα όδοφράγματα του Ρ.Ο.Ο.Μ. Στην αρχή, προτού όξυνθει ή έλλειψη τροφίμων και προτού οι έφημερίδες αρχίσουν να υποδαυλίζουν το μίσος, υπήρχε μια τάση να θεωρείται ή όλη υπόθεση ένα άστειο. Τέτοιου είδους πράγματα συνέβαιναν κάθε χρόνο στη Βαρκελώνη, έλεγε ο κόσμος. Σε μια στιγμή μπαίνει μέσα ο Τζόρτζιο Τιόλι, ένας Ιταλός δημοσιογράφος και πολύ καλό μας φίλος, με τα παντελόνια του μούσκεμα στο αίμα. Είχε βγει να δει τί γίνεται και, ενώ έδενε την πληγή ενός τραυματία στο πεζοδρόμιο, κάποιος του πέταξε παιχνιδιάρικα μια χειροβομβίδα, εύτυχώς χωρίς να τον τραυματίσει σοβαρά. Ουμμάμαι την παρατήρησή του, ότι τα πλακάκια της Βαρκελώνης θα έπρεπε να είναι αριθμημένα· αυτό θα έξοικονομούσε πολύ χρόνο στο κτίσιμο και στο γκρέμισμα όδοφραγμάτων. Ουμμάμαι ακόμα δύο άντρες της Διεθνούς Φάλαγγας καθισμένους μέσα στο δωμάτιό μου την ώρα που μπήκα κουρασμένος, πεινασμένος και θρώμικος μετά μια νύχτα σκοπιάς. Η στάση τους ήταν έντελώς οδότερη. "Αν ήταν καλοί κομμιατικοί άνθρωποι θα με είχαν παρροτρύνει, υποθέτω, ν' αλλάξω στρατόπεδο, ή ακόμα θα με είχαν δέσει και θα μου είχαν πάρει τις χειροβομβίδες με τις όπολες ήταν γεμάτες οι τσέπες μου· αντίθετα όμως, με συμπόνεσαν που ήμουν αναγκασμένος να περάσω την άδειά μου φυλώντας σκοπός σε μια στέγη. Η γενική τους τοποθέτηση ήταν ή εξής: «Αυτό είναι μόνο ένας καυγας Αναρχικών και Αστυνομίας — δέν σημαίνει τίποτα». Παρά την έκταση της σύγκρουσης και τον άριθμό των άπωλειών πιστεύω ότι αυτοί ήταν πιο κοντά στην άλήθεια από την έπίσημη έκδοχή που παρέστηκε την υπόθεση σαν μια προσχεδιασμένη εξέγερση.

Κατά την Τετάρτη, φάνηκε να έπέρχεται μια άλλαγή στα πράγματα. Οι έρημοι δρόμοι είχαν μια άποτρόπαιη όψη· πολύ λίγοι πεζοί, που για τον ένα ή τον άλλο λόγο είχαν άναγκαστεί να βγούν στο δρόμο, γλιστρούσαν πέρα - δώθε ανεμίζοντας άσπρα μαντήλια και, σ' ένα σημείο στη μέση της Ράμπλας που ήταν άσφαλές από τις σφαίρες μερικοί διαλαλούσαν έφημερίδες στον άδειο δρόμο. Την Τρίτη ή «Έργατική Άλληλεγγύη», ή Αναρχική έφημερίδα, είχε καταγγείλει την

έπιθεση στο τηλεφωνικό κέντρο σαν μια «τερατώδη προβοκάτσια» (ή το πολύ - πολύ με άλλες λέξεις που είχαν το ίδιο νόημα) αλλά την Τετάρτη άλλαξε τόνο και άρχισε να ικετεύει δλο τον κόσμο να επιστρέψει στις δουλειές του. Από το ραδιόφωνο είχε μεταδοθεί παρόμοιο μήνυμα των Αναρχικών ήγετων. Τα γραφεία της «Μάχης», της έφημερίδας του Ρ.Ο.Υ.Μ., που δέν είχαν φρουρά, είχαν λεηλατηθεί και καταληφθεί από την Έθνοφουρά σχεδόν ταυτόχρονα με το τηλεφωνικό κέντρο, αλλά ή έφημερίδα τυπώνονταν σε άλλη διεύθυνση και μερικά φύλλα της κυκλοφορούσαν. Παρότρυνα τούς πάντες να παραμείνουν στα όδοφράγματα. Ο κόσμος ήταν άναποφάσιτος και άναρρωτιόταν πότε στο διάβολο θα τελείωνε αυτό. Άμφιβάλλω αν κανείς είχε κιόλας εγκαταλείψει τα όδοφράγματα αλλά δλοι είχαν άπηυδήσει από την άσχοπη σύγκρουση προφανώς δέν μπορούσε να έχει άποφασιστική τροπή γιατί κανείς δέν ήθελε να έξελιχθεί σε δλοκληρωτικό εμφύλιο πόλεμο γιατί αυτό θα μπορούσε να σημαίνει ήττα στον πόλεμο κατά του Φράγκο. Έδλεπα αυτό το φόβο να εκδηλώνεται απ' όλες τις πλευρές. Στο βαθμό που μπορούσε κανείς να διαδλέψει τις έπιθυμίες της μάζας των όπαδών της C.N.T., κρίνοντας από τις συζητήσεις που άκουγε, αυτές ήταν μόνο δύο: ή επιστροφή του τηλεφωνικού κέντρου και ο άφοπλισμός της μισητής Γκάρντια Σιβίλ. Άν ή Χενεράλιτε είχε ύποσχεθεί να τις πραγματοποιήσει και επί πλέον να βάλει τέλος στην κερδοσκοπία του έμπορίου τροφίμων, ελάχιστες άμφιβολίες ύπάρχουν για το ότι τα όδοφράγματα θα είχαν γκρεμιστεί σε δύο ώρες. Άλλά ήταν φανερό ότι ή Χενεράλιτε δέν επρόκειτο να ύποχωρήσει. Άσχημες φήμες κυκλοφορούσαν: Ελεγαν ότι ή κυβέρνηση της Βαλένθια έστειλε έξη χιλιάδες άντρες να καταλάβουν τη Βαρκελώνη και ότι δυνάμεις πέντε χιλιάδων άντρών των Αναρχικών και του Ρ.Ο.Υ.Μ. είχαν εγκαταλείψει το μέτωπο της Άραγωνίας για να τούς άντιμετωπίσουν. Μόνο ή πρώτη ώστόσο απ' αυτές τις φήμες ήταν άληθινή από τον πύργο του άστεροσκοπείου δλέπαμε τις χαμηλές γκρίζες σιλουέττες πολεμικών που άρχιζαν να περικυκλώνουν το λιμάνι. Ο Ντάγκλας Μόυλ, που ύπηρξε ναυτικός, έλεγε ότι έμοιαζαν σαν βρεταννικά άντιτορπιλλικά. Πράγματι ήταν βρεταννικά άντιτορπιλλικά, αν και δέν το μάθαμε παρά εκ των ύστέρων.

Έκείνο το βράδυ άκούσαμε ότι στην Πλάθα ντε Έσπά-

νια τετρακόσιοι Πολιτικοί Φρουροί είχαν παραδοθεί και ότι παράδωσαν τα όπλα τους στους 'Αναρχικούς' επίσης διαδίδονταν ή ανεπιβεβαίωτη είδηση πώς τα προάστεια (κυρίως εργατικές συνοικίες) τα έλεγχε ή C.N.T. Φαίνονταν πώς νικούσαμε. 'Αλλά το ίδιο βράδυ με κάλεσε ο Κόππ και, με βαρύ ύφος, μου είπε ότι σύμφωνα με πληροφορίες ή κυβέρνηση έτοιμαζόταν να θέσει το P.O.U.M. εκτός νόμου και να το κηρύξει έχθρο της Δημοκρατίας. Τα νέα μου προκάλεσαν σόκ. 'Ήταν ή πρώτη άμυδρή ματιά στην έρμηνεία που θά δίνονταν επίσημα στα γεγονότα αργότερα. Διέβλεπα θολά ότι, όταν ή σύγκρουση τελείωνε, όλόκληρο το φταίξιμο θά φορτώνονταν στο P.O.U.M. που ήταν το πιο αδύνατο κόμμα και συνεπώς ο πιο κατάλληλος άποδιοπομπαίος τράγος. Και στο μεταξύ ή τοπική μας σφιδερότητα θά έφθανε στο τέλος της. 'Αν ή κυβέρνηση μας κήρυσσε τον πόλεμο δέν θά είχαμε άλλη έκλογή παρά να άμυνθούμε και, έδω στο κτίριο της 'Εκτελεστικής 'Επιτροπής, μπορούσαμε ναμαστάν σίγουροι πώς οι Πολιτικοί Φρουροί δίπλα μας θά έπαιρναν διαταγές να μάς έπιτεθούν. 'Η μόνη μας έλπίδα ήταν να τους έπιτεθούμε πρώτοι. 'Ο Κόππ περίμενε διαταγές στο τηλέφωνο' αν άκούγαμε κατηγορηματικά ότι το P.O.U.M. είχε τεθεί εκτός νόμου έπρεπε να έτοιμαστούμε άμέσως να καταλάβουμε το καφέ Μόκα.

Θυμάμαι τα μεγάλα, έφιαλτικά βράδια που περάσαμε όχυρώνοντας το κτίριο. Κλειδώσαμε τα κεπέγνια της κύριας εισόδου και από πίσω τους κτίσαμε ένα όχύρωμα από πέτρινες πλάκες έγκαταλειμμένες άπ' τους εργάτες που είχαν κάνει μερικές έπιδιορθώσεις στο κτίριο. 'Ελέγξαμε το στόχ των όπλων μας. Μαζί με τα έξη που βρίσκονταν στή στέγη του Ποιλόραμα άπέναντι, είχαμε είκοσιένα τουφέκια, μαζί μ' ένα έλαττωματικό, γύρω στα πενήντα φυσίγγια για κάθε τουφέκι και μερικές ντουζίνες χειροβομβίδες' πέρα άπ' αυτά τίποτε εκτός από λίγα πιστόλια και περίστροφα. Καμμιά δωδεκαριά άντρες, κυρίως Γερμανοί, είχαν προσφερθεί έθελοντικά για την έπίθεση στο καφέ Μόκα, αν άποφασίζονταν. Θά έπρεπε φυσικά να έπιτεθούμε από τή στέγη, τίς μικρές ώρες και να τους αλφνιδιάσουμε' ήταν περισσότεροι αλλά το ήθικό μας ήταν ύψηλότερο και, χωρίς άμφισβόλια, θά μπορούσαμε να τους σαρώσουμε, αν και όπωσδήποτε θά είχαμε νεκρούς. Δέν είχαμε τρόφιμα στο κτίριο εκτός από μερικές πλάκες σοκολάτα και είχε

διαδοθεί ή φήμη ότι «εκείνοι» θά μάς έκοβαν τό νερό. (Κανείς δέν ήξερε ποιό ήταν «εκείνοι». Ίσως ήταν ή κυβέρνηση που έλεγχε τό δίχτυο του νερού, ίσως ήταν ή C.N.T. — κανείς δέν ήξερε). Σοδέψαμε πολλή ώρα γαμίζοντας νερό δλους τους νικτήρες, δσους κουβάδες μπορούσαμε νά βρούμε και, τελευταία, τά δεκαπέντε μπουκάλια μπύρας, άδεια τώρα, που οι Πολιτικοί Φρουροί είχαν δώσει στον Κόππ.

Ήμουν σέ άπαισία ψυχική κατάσταση και πεθαμένος άπ' την κούραση μετά άπό έξήντα σχεδόν ώρες μέ έλάχιστο ύπνο. Είχε νυχτώσει κι' ή ώρα ήταν περασμένη. Στο πάτωμα του ίσογειού κοιμώνταν άνθρωποι παντού, άπό τό όχύρωμα και δώθε. Στο πάνω πάτωμα ύπήρχε ένα μικρό δωμάτιο που είχαμε σκοπό νά τό χρησιμοποιήσουμε σάν σταθμό πρώτων βοηθειών άν και, έννοείται, άνακαλύψαμε πώς δέν ύπήρχαν ούτε ίώδιο ούτε έπίδεσμοι στο χτίριο. Ή γυναίκα μου είχε έλθει άπό τό ξενοδοχείο σέ περίπτωση που θά χρειαζόμασταν μία νοσοκόμα. Σάπλωσα στον καναπέ μέ την αίσθηση ότι θά μούκανε καλό μισή ώρα άνάπαυση πριν την έπίθεση στο Μόκα, στην όποία είχα πιστέψει πώς θά σκοτωνόμουν. Θυμάμαι την άνυπόφορη ένόχληση που μου προκαλούσε τό πιστόλι μου, δεμένο στη ζώνη μου καθώς πίεζε τά κόκκαλα της πλάτης μου. Και τό έπόμενο πράγμα που θυμάμαι είναι ότι ξύπνησα μ' ένα τίναγμα για νά δώ τή γυναίκα μου νά στέκεται δίπλα μου. Είχε ζημερώσει τελείως, τίποτα δέν είχε συμβεί, ή κυβέρνηση δέν είχε κηρύξει τον πόλεμο έναντίον του P.O.U.M., τό νερό δέν είχε κοπεί και, έκτός άπό τους σποραδικούς πυροβολισμούς στους δρόμους, όλα ήταν έν τάξει. Ή γυναίκα μου είπε πώς δέν της έκανε καρδιά νά μέ ξυπνήσει και πώς είχε κοιμηθεί σ' ένα άπό τά μπροστινά δωμάτια.

Έκείνο τό άπόγευμα έγινε ένα είδος άναχωχής. Οι πυροβολισμοί έσβυσαν σιγά - σιγά και, μέ έκπληκτική ταχύτητα, οι δρόμοι γέμισαν κόσμο. Μερικά καταστήματα άνέβασαν τά κεπήγια τους και ή άγορά πλημμύρισε άσφυκτικά μ' ένα τεράστιο πλήθος που φώναζε για τρόφιμα άν και οι πάγκοι ήταν σχεδόν άδειοι. Ήταν άξιοσημείωτο ώστόσο ότι τά τράμ δέν άρχισαν νά κινούνται. Οι Πολιτικοί Φρουροί βρίσκονταν ακόμα πίσω άπό τά όχυρώματά τους στο Μόκα· τά όχυρωμένα χτίρια δέν έκκενώθηκαν, ούτε της μάς ούτε της άλλης παράταξης. Όλοι έτρεχαν προσπαθώντας ν' άγοράσουν τρόφιμα. Και παν-

τοῦ ἀκουγες τίς ἴδιες ἀνυπόμονες ἐρωτήσεις: «Νομίζεις ὅτι θά ξαναρχίσει ἐκεῖνο;» «Ἐκεῖνο» — ἡ συμπλοκή — θεωροῦνταν τώρα ὡς κάποια θεομηγνία, ὡς ἀνεμοστρόβιλος ἢ σεισμός πού μᾶς ταλαιπωροῦσε ὅλους τὸ ἴδιο καί πού δὲν εἶχαμε τὴ δύναμη νὰ τὴ σταματήσουμε. Καί πραγματικά, σχεδὸν ἀμέσως — ὑποθέτω πῶς θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρξε ἐκεχειρία μερικῶν ὤρων ἀλλὰ ἔμοιαζε περισσότερο μὲ λεπτά παρά μὲ ὥρες — ἓνα ξαφνικὸ ξέσπασμα πυροβολισμῶν, ὡς καλοκαιρινὴ καταιγίδα, ἔκανε ὅλο τὸν κόσμο νὰ τὸ βάλει στὰ πόδια πανικόβλητος· τὰ ἀτσάλινα κεπέγκια ἐπανῆλθαν στὴ θέση τους, οἱ δρόμοι ἀδειάζαν διὰ μαγείας, τὰ ὁδοφράγματα ἐπανδρώθηκαν, «ἐκεῖνο» εἶχε πάλι ξαναρχίσει.

Ἐπέστρεψα στὸ πόστο μου στὴ στέγη μ' ἓνα αἰσθημα συμπυκνωμένης ἀηδίας καί ἀγανάκτησης. Ὅταν παίρνεις μέρος σὲ γεγονότα ὡς αὐτά, ὑποθέτω πῶς κατὰ κάποιο τρόπο παίζεις ἓνα ρόλο, ἔστω καί μικρό, στὴ δημιουργία τῆς Ἱστορίας· συνεπῶς πρέπει νὰ αἰσθάνεσαι δικαιωματικά ὡς ἱστορικὸ πρόσωπο. Ἀλλὰ δὲν αἰσθάνεσαι ποτὲ ἔτσι, γιὰτί σὲ τέτοιες ὥρες οἱ ὕλικές λεπτομέρειες πάντα ἐξουδετερionoῦν, διτιδήποτε ἄλλο. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συμπλοκῆς ποτὲ δὲν ἔκανα τὴ «σωστὴ» ἀνάλυση τῆς κατάστασης πού γινόταν τόσο γλαφυρὰ ἀπὸ δημοσιογράφους ἑκατοντάδες μίλια μακριὰ. Αὐτὸ πού κυρίως σκεφτόμουν δὲν ἦταν τὰ δίκαια ἢ τὰ ἀδίκαια αὐτοῦ τοῦ πανάθλιου ἐνδοπαρταξιακοῦ σκοτωμοῦ ἀλλὰ ἀπλῶς τὴν ταλαιπωρία καί τὴν πλήξη στὰ καθόμουν μέρα - νύχτα σ' ἐκείνη τὴν ἀνυπόφορη στέγη καί τὴν πείνα πού ὀλοένα καί χειροτέρευε — γιὰτί κανεὶς ἀπὸ μᾶς δὲν εἶχε φάει κανονικὸ γεῦμα μετὰ τὴ Δευτέρα. Στὸ μεταξύ στριφογύριζε συνέχεια στὸ μυαλό μου ἡ σκέψη ὅτι ἔπρεπε νὰ πάω στὸ μέτωπο ἀμέσως μόλις τελείωνε αὐτὴ ἡ ὑπόθεση. Ἦταν ἐξοργιστικό. Μετὰ ἑκατὸν δεκαπέντε μέρες στὸ μέτωπο εἶχα ἐπιστρέψει στὴ Βαρκελώνη διψασμένος γιὰ λίγη ξεκούραση καί ἀνεση· καί ἀντί γι' αὐτὸ ἀναγκαζόμουν νὰ περνᾶω τὸ χρόνο μου καθισμένος σὲ μιὰ στέγη ἀπέναντι ἀπὸ Πολιτικούς Φρουροὺς, τόσο βαρυστημένους ὅσο κι' ἐγώ, πού περιοδικὰ κουνούσαν τὰ χέρια τους καί μὲ διαβεβαίωναν ὅτι εἶναι «ἐργάτες» (ἐλπίζοντας πῶς δὲν θὰ τοὺς πυροβολήσω) ἀλλὰ πού ὁπωσδήποτε θὰ ἀνοίγαν πῦρ ἂν διατάσσονταν. Δὲν ξέρω ἂν αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἦταν ἱστορία, ἐγὼ πάντως δὲν τὸ ἐνοιωθα ἔτσι. Μοῦ φαινόταν περισσότερο ὡς

μιά άσχημη περίοδο στο μέτωπο, όταν είχαμε έλλειψη άντρών και αναγκαζόμασταν να φυλάμε σκοπιά υπερβολικά πολλές ώρες· κανείς δέν μας ζητούσε να δείξουμε ήρωισμό· εκείνο που μας ζητούσαν ήταν να παραμείνουμε στα πόστα μας, βαρυστημένοι, με τὰ μάτια να κλείνουν άπ' τή νύστα και έντελώς αδιάφοροι για τούς λόγους που γίνονταν δια αυτά.

Μέσα στο ξενοδοχείο, ανάμεσα στο έτερογενές πλήθος που στο μεγαλύτερο μέρος του δέν είχε τολμήσει να θγάλει έξω τή μύτη του, είχε αναπτυχθεί μιá τρομερή ατμόσφαιρα καχυποψίας. Πολλοί είχαν καταληφθεί από κατασκοπιμανία και τριγύριζαν ψιθυρίζοντας ότι οι άλλοι ήταν πράκτορες ή τών κομμουνιστών, ή τών τροτσκιστών, ή τών αναρχικών, ή όποιουδήποτε μπορούσαν να φανταστούν. Ο χοντρός Ρώσος πράκτορας στρίμωχνε διαδοχικά όλους τούς ξένους πρόσφυγες και τούς έξηγγούσε με κάθε φυσικότητα ότι ή δλη υπόθεση δέν ήταν παρά μιá Αναρχική σύνομιοσία. Τόν παρακολουθούσα με κάποιο ένδιαφέρον γιατί ήταν ή πρώτη φορά που έβλεπα έναν άσθρωπο που τó επάγγελμά του ήταν να λείι ψέμματα — εκτός αν συμπεριλάβει κανείς και τούς δημοσιογράφους. Υπήρχε κάτι άπωθητικό στην παρωδιά ζωής στο πολυτελές ξενοδοχείο που συνεχίζονταν ακόμα πίσω από τὰ μαγταλωμένα παράθυρα και τó κροτάλισμα τών πολυβόλων. Η μπροστινή τραπέζαρία είχε έγκαταληφθεί από τότε που μιá σφαίρα πέρασε άπ' τó παράθυρο και έξυσε μιá κολώνα· οι έννοικοι συνωστίζονταν σ' ένα σκοτεινό δωμάτιο στο πίσω μέρος του ξενοδοχείου όπου τὰ τραπέζια δέν έπαρκοσαν ποτέ. Ο αριθμός τών σερβιτόρων είχε έλαττωθεί — μερικοί ήταν μέλη της C.N.T. και συμμετείχαν στη γενική άπεργία — και είχαν θγάλει τὰ κολλαριστά πουκάμισα για τήν ώρα, αλλά τὰ γεύματα σερβίρονταν ακόμα με κάποια άξίωση ετικέτας. Παρ' όλ' αυτά όμως δέν υπήρχε τίποτε ουσιαστικά για να φάμε. Έκείνο τó θράδυ τó κύριο πιάτο στο δείπνο ήταν μιá σαρδέλλα για τόν καθένα. Μέρες δλόκληρες τó ξενοδοχείο δέν είχε ψωμί και, ακόμα και τó κρασί ήταν τόσο λίγο ώστε πίναμε δλοένα και παλιότερα κρασιά σέ δλοένα και ύψηλότερες τιμές. Αδτή ή έλλειψη τροφίμων συνεχίστηκε για μερικές μέρες μετά τó τέλος της σύρραξης. Τρεις μέρες συνέχεια, θυμάμαι, ή γυναίκα μου κι' εγώ προγευματίσαμε μ' ένα κομματάκι κατσικίαιο τυρί χωρίς ψωμί και τίποτα για να πιούμε· τὰ μόνα που ήταν άφθονα ήταν τὰ πορτο-

κάλια. Οι Γάλλοι φορτηγατζήδες είχαν φέρει ολόκληρες ποσότητες πορτοκάλια στο ξενοδοχείο. Φαίνονταν σκληροτράχηλη παρέα· είχαν μαζί τους μερικές έντυπωσιακές Ισπανίδες κι' έναν τεράστιο χαμάλη με μαύρη μπλούζα. Όποιαδήποτε άλλη εποχή ο σνόμπ ξενοδόχος θα έβαζε τα δυνατά του για να τους κάνει τη ζωή δύσκολη, θάφτανε να τους απαγορέψει την είσοδο, αλλά τώρα ήταν δημοφιλείς γιατί, αντίθετα από όλους έμας, είχαν ιδιωτικό απόθεμα ψωμιού που όλοι ήθελαν να τους το ζητιανέψουν.

Πέρασα την τελευταία νύχτα μου στη στέγη και την επόμενη μέρα φαινόταν πράγματι να πλησιάζει το τέλος της σύγκρουσης. Δεν νομίζω ότι είχαμε πολύ τουφεκίδι εκείνη την ημέρα — την Παρασκευή. Κανείς δεν έδειχνε να ξέρει σίγουρα αν έρχονταν πράγματι στρατεύματα από τη Βαλένθια· το γεγονός όμως ήταν ότι έφτασαν εκείνο το βράδυ. Το ραδιόφωνο μετέδιδε κυβερνητικές ανακοινώσεις, μισοκατευναστικές, μισοαπειλητικές, που ζητούσαν απ' όλους να πάνε σπίτι τους προσθέτοντας ότι μετά μια ορισμένη ώρα θα συλλαμβάνονταν οποιοσδήποτε έφερε όπλα. Δεν δόθηκε πολλή προσοχή στις ανακοινώσεις αυτές, αλλά παντού ο κόσμος άρχιζε να διαρρέει απ' τα δοφοράγματα. Δεν έχω άμφιβολία ότι κύριος υπεύθυνος ήταν η έλλειψη τροφίμων. Παντού άκουγες την ίδια παρατήρηση: «Δεν έχουμε άλλα τρόφιμα, πρέπει να γυρίσουμε στις δουλειές μας». Από τ' άλλο μέρος, η Γκάρντια Σιδίλ που μπορούσε να ναι σίγουρη για το συσσίτιό της όσο θα υπήρχαν έστω και ελάχιστα τρόφιμα στην πόλη, ήταν σε θέση να παραμείνει στα πόστα της. Μέχρι το απόγεμα οι δρόμοι είχαν επανέλθει στη φυσιολογική τους εμφάνιση αν και τα εγκαταλειμμένα δοφοράγματα ήταν ακόμα δρθια· η Ράμπλας έσφυζε από κόσμο, τα καταστήματα ήταν σχεδόν όλα ανοιχτά αλλά το πιο καθουαστικό ήταν ότι τα τράμ που τόσο καιρό είχαν ακινητοποιηθεί σάν παγωμένοι δγκοι μπήκαν μ' ένα τίναγμα σε κίνηση κι' άρχισαν να τρέχουν. Οι Πολιτικοί Φρουροί κρατούσαν ακόμα το καφέ Μόκα και διατηρούσαν τα δχυρώματα αλλά μερικοί απ' αυτούς έβγαλαν έξω καρέκλες και κάθισαν στο πεζοδρόμιο με τα τουφέκια τους στα γόνατά τους. Έκλεισα το μάτι σ' έναν καθώς περνούσα από κει και πήρα σ' αντίλλαγμα ένα μάλλον φιλικό χαμόγελο· με αναγνώρισε φυσικά. Στο τηλεφωνικό κέντρο η Άναρχική σημαία είχε ύποσταλει και μόνο

ή καταλανική κυμάτιζε. Αυτό σήμαινε ότι οι εργάτες είχαν δριστηκά νικηθεί' καταλάβαινα — όχι τόσο ξεκάθαρα όσο θα έπρεπε, λόγω της πολιτικής μου άγνοιας — πώς όταν ή κυβέρνηση θα αισθανόταν πιά σίγουρη για τον έαυτό της θα είχαμε αντίποινα. 'Αλλά εκείνο τον καιρό δέν ενδιαφερόμουν γι' αυτή την πλευρά των πραγμάτων. Τό μόνο πού αισθανόμουν ήταν μιά βαθειά άνακούφιση πού τό πανδαιμόνιο των πυροβολισμών είχε τελειώσει και πού μπορούσε πιά κανείς ν' αγοράσει τρόφιμα και νά βρει λίγη άνάπαυση και ήσυχία πριν επιστρέψει στο μέτωπο.

Πρέπει νά ήταν άργά τό βράδυ όταν πρωτοεμφανίστηκαν στους δρόμους τά στρατεύματα από τή Βαλένθια. 'Ήταν οι 'Ασσάλτος (στρατεύματα κρούσης) ένας σχηματισμός παρόμοιος μέ τήν Γκάρντια Σιβιλ και τους Καραμπινιέρους (δηλ. σχηματισμός μέ άστυνομικό ρόλο κυρίως ή έλίτ του στρατού της Δημοκρατίας. 'Εμφανίστηκαν έντελώς ξαφνικά σαν νά ξεφύτρωσαν' τους έβλεπε κανείς παντού νά περιπολούν στους δρόμους ανά δέκα — ύψηλόςωμοι άντρες μέ γκριζες ή μπλε στολές, μέ μακρυά τουφέκια κρεμασμένα στους ώμους και μ' ένα όπλοπολυβόλο σέ κάθε ομάδα. Στο μεταξύ έπρεπε νά γίνει μιά λεπτή δουλειά: Τά έξη τουφέκια πού είχαμε χρησιμοποιήσει για τή φρουρά στους πύργους του άστεροσκοπείου βρίσκονταν ακόμα εκεί και έπρεπε νά τά πάμε πίσω στο κτίριο του Ρ.Ο.Υ.Μ. μέ κάθε τρόπο. Τό πρόβλημα ήταν πώς θα τά περάσουμε στο άπέναντι πεζοδρόμιο. 'Αποτελοισαν μέρος του μόνιμου όπλοστασίου του κτιρίου αλλά τό νά τά θγάλουμε στο δρόμο σήμαινε παραβίαση της κυβερνητικής διαταγής και άν μäs έπιαναν μ' αυτά στα χέρια μας όπωσδήποτε θα μäs συνελάμβαναν — και κάτι χειρότερο, τά τουφέκια θα δημεύονταν. Μέ μόνο είκοσιένα τουφέκια στο κτίριο δέν είχαμε περιθώρια νά χάσουμε τά έξη. 'Υστερα από πολλή συζήτηση όσον άφορα τήν καλύτερη μέθοδο, ένα κοκκινομάλλικο Ισπανόπαιδο κι' έγώ άρχισαμε νά τά θγάζουμε. 'Ήταν άρκετά εύκολο ν' αποφεύγουμε τίς περιπόλους των 'Ασσάλτος' ό κίνδυνος ήταν οι Πολιτικοί Φρουροί στο Μόνα πού ήξεραν καλά ότι είχαμε τουφέκια στο άστεροσκοπείο και μπορούσαν νά μäs χαλάσουν όλη τή δουλειά άν μäs έβλεπαν νά τά μεταφέρουμε άπέναντι. Καθένας μας γδύθηκε έν μέρει και κρέμασε ένα τουφέκι άπ' τον άριστερό του ώμο, μέ τον ύποκόπανο στη μασχάλη και τήν

κάννη μέσα στο μπατζάκι του παντελονιού. Δυστυχώς ήταν μακρύκαννα Μάουζερ. 'Ακόμα κι' όταν είναι κάποιος τόσο ψηλός όσο εγώ δεν μπορεί να έχει ένα μακρύκαννο Μάουζερ μέσα στο παντελόνι του χωρίς να τον ένοχλει. 'Ηταν άνυπόφορο να κατεβαίνουμε τη στριφτή σκάλα του άστεροσκοπίου χωρίς να λυγίζουμε καλόθου το άριστερό πόδι. Μόλις βγήκαμε στο δρόμο, ανακαλύψαμε ότι ο μόνος τρόπος να περπατήσουμε ήταν με εξαιρετική βραδύτητα, τόσο άργα ώστε να μην αναγκαζόμασταν να λυγίζουμε τα γόνατά μας. 'Εξω απ' το σινεμά είδα μία παρέα να με κυττάζει με μεγάλο ενδιαφέρον καθώς σερνόμουν με ταχύτητα χελώνας. 'Εχω συχνά αναρωτηθεί τι νόμιζαν πώς μου συνέβαινε. Τραυμα στον πόλεμο, ίσως. 'Ωστόσο φυγαδεύσαμε όλα τα τουφέκια χωρίς κανένα επεισόδιο.

Τήν άλλη μέρα οι 'Ασσάλτος ήταν παντού, περπατούσαν στους δρόμους σαν κατακτητές. Δεν υπήρχε αμφιβολία ότι η κυβέρνηση έκανε επίδειξη δύναμης για να τρομοκρατήσει έναν πληθυσμό για τον οποίο γνώριζε ήδη πώς δεν θα άντιστεκόταν' αν υπήρχε πραγματικός φόβος νέου ξεσπάσματος οι 'Ασσάλτος θα έμεναν στους στρατώνες και δεν θα διασκορπίζονταν στους δρόμους ανά μικρές ομάδες. 'Ηταν εξαιρετικοί στρατιώτες, σαφώς οι καλύτεροι που είχα δει στην 'Ισπανία και, αν και υποθέτω πώς με μία έγνοια ήταν «ο έχθρος», δεν μου ήταν δυνατό να μη μου άρήσει ή εμφάνισή τους. Τους κύτταξα να περιφέρονται πέρα - δώθε με κάποια έκπληξη. 'Ημουν συνηθισμένος στους κουρελιάρηδες, κακοοπλισμένους πολιτοφύλακες του μετώπου της 'Αραγωνίας και δεν ήξερα ότι η Δημοκρατία είχε τέτοια στρατεύματα. Δεν ήταν μόνο το ότι ήταν διαλεχτοί άντρες από σωματική άποψη' εκείνο που με έντυπωσίασε περισσότερο ήταν τα όπλα τους. 'Ολοι ήταν όπλισμένοι με όλοκαινούργια όπλα του τύπου γνωστού σαν «ρωσικό τουφέκι» (τα τουφέκια αυτά στέλνονταν στην 'Ισπανία από την ΕΕΣΔ αλλά κατασκευάζονταν, πιστευό, στην 'Αμερική). 'Εξέτασα ένα. 'Απειχε πολύ από το τέλειο, αλλά ήταν άπειρα καλύτερο από τα άπαλσια παλιοτούφεκα που είχαμε στο μέτωπο. Οι 'Ασσάλτος είχαν ένα όπλοπολυβόλο ανά δέκα άντρες και από ένα αυτόματο πιστόλι ο καθένας' έμεις στο μέτωπο είχαμε κατά προσέγγιση ένα πολυβόλο ανά πενήντα άντρες και, όσο για πιστόλια και περιστροφα, μπορούσαμε να τα προμηθευτούμε μόνο παράνομα. Για να λέμε την αλήθεια, φαίνεται

δτι τὰ ἴδια συνέβαιναν παντοῦ. Οἱ Πολιτικοὶ Φρουροὶ καὶ οἱ Καραμπινιέροι, ποὺ δὲν προορίζονταν καθόλου γιὰ τὸ μέτωπο, ἦταν καλύτερα ὅπλισμένοι καὶ πολὺ καλύτερα ντυμένοι ἀπὸ ἐμᾶς. Ὑποψιάζομαι ὅτι τὸ ἴδιο γίνεται σ' ὄλους τοὺς πολέμους — πάντα ἢ ἴδια ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν λαμπικαρισμένη ἀστυνομία τῶν μετόπισθεν καὶ τοὺς κουρελῆδες στρατιώτες τοῦ μετώπου. Σὰν σύνολο οἱ Ἀσάλτος τὰ πήγανε πολὺ καλά μετὸν πληθυσμὸ μετὰ τὶς πρῶτες μέρες. Τὴν πρώτη μέρα ἔγιναν δεριζμένες φασαρίες γιατί μερικοὶ ἀπὸ τοὺς Ἀσάλτος, ἐκτελώντας διαταγὰς ὑποθέτω — συμπεριφέρθηκαν μετὰ προκλητικὸ τρόπο. Ἀνέβαιναν ἀνὰ ομάδες στὰ τράμ, ἔκαναν ἔρευνα στοὺς ἐπιβάτες καὶ ἂν ἔβρισκαν ταυτότητες μελῶν τῆς C.N.T. τίς ἔσκιζαν καὶ τίς ποδοπατοῦσαν. Αὐτὰ ὀδήγησαν σὲ συμπλοκὰς μετὰ ἔνοπλους ἀναρχικοὺς καὶ ἕνας - δυὸ ἄνθρωποι σκοτώθηκαν. Πολὺ νωρὶς, ἐν τούτοις, οἱ Ἀσάλτος ἀπόβαλαν τὸν ἀέρα τοῦ κατακτητῆ καὶ οἱ σχέσεις τους μετὰ τὸν πληθυσμὸ ἔγιναν πρὸ φιλικῆς. Ἦταν ἀξιοσημείωτο ὅτι οἱ περισσότεροὶ τους εἶχαν βρεῖ κορίτσια μετὰ μιὰ - δυὸ μέρες.

Ἡ σύγκρουση τῆς Βαρκελώνης εἶχε δώσει στὴν κυβέρνηση τῆς Βαλένθια τὸ πρόσχημα ποὺ περίμενε ἀπὸ καιρὸ γιὰ ν' ἀναλάβει πληρέστερο ἔλεγχο τῆς Καταλωνίας: Οἱ ἐργατικῆς πολιτοφυλακῆς θὰ διαλύονταν καὶ θὰ ἀνακατανέμονταν στὶς τάξεις τοῦ Λαϊκοῦ Στρατοῦ. Ἡ Ἰσπανικὴ Δημοκρατικὴ σημαία κυμάτιζε πάνω ἀπ' ὅλη τὴ Βαρκελώνη — ἦταν ἡ πρώτη φορὰ ποὺ τὴν ἔβλεπα, νομίζω, ἐκτὸς ἀπὸ τότε ποὺ τὴν εἶδα πάνω ἀπὸ ἕνα φασιστικὸ χαράκιμα. Στὶς ἐργατικῆς συνοικίαις τὰ δόσφραγματα εἶχαν γκρεμιστεῖ, μᾶλλον ἀποσπασματικά, γιατί εἶναι πολὺ πρὸς εὐκόλο νὰ χτίσεις ἕνα δόσφραγμα παρὰ νὰ βάλες τίς πέτρες πίσω στὴ θέση τους. Ἐξω ἀπὸ τὰ κτίρια τοῦ P.S.U.C. εἶχαν ἐπιτρέψει νὰ παραμείνουν ὀρθὰ τὰ δόσφραγματα καὶ μερικὰ παρέμειναν ἀκόμα καὶ μέχρι τὸν Ἰούνιο. Ἡ Γκάρντια Σιβιλ κατεῖχε ἀκόμα στρατηγικὰ σημεῖα. Τεράστια φορτία ὀπλων κατάσχονταν σὲ προπύργια τῆς C.N.T., ἂν καὶ δὲν ἔχω ἀμφιβολία ὅτι πάρα πολλὰ διέφυγαν τὴν ἀνακάλυψη. Ἡ «Μάχη» ἐμφανίζονταν ἀκόμα, ἂν καὶ μετὰ σχεδὸν λευκὴ τὴν πρώτη σελίδα ἀπὸ τὴ λογοκρισία. Οἱ ἐφημερίδες τοῦ P.S.U.C. δὲν λογοκρίνονταν καὶ δημοσίευαν ἐμπρηστικὰ ἀρθρα ἀπαιτώντας τὴν διάλυση τοῦ P.O.U.M. Τὸ P.O.U.M. καταγγέλλονταν ὡς κινουφλαρισμένη φασιστικὴ ὀργάνωση

και πράκτορες του P.S.U.C. κυκλοφόρησαν σ' όλη την πόλη ένα σκίτσο που παρίστανε το P.O.U.M. σαν μία φιγούρα που άνασχηκώνει μία μάσκα όπου είναι σχεδιασμένο το σφυροδρέπανο και αποκαλύπτει ένα αποτρόπαιο, μανιακό πρόσωπο σημαδεμένο με τη σβάστικα. Προφανώς ή επίσημη έκδοχή της σύγκρουσης της Βαρκελώνης είχε κιόλας αποχρυσταλλωθεί: θά παρουσιάζονταν σαν μία «πεμπτοφαλαγγίτικη» φασιστική εξέγερση που κατασκευάστηκε αποκλειστικά από το P.O.U.M.

Στο ξενοδοχείο ή φρικτή ατμόσφαιρα της καχυποψίας και της έχθρότητας είχε χειροτερέψει τώρα που ή σύγκρουση τελείωσε. Ήταν αδύνατο να παραμείνεις ουδέτερος μπρος στις κατηγορίες που έκτοξεύονταν. Τα ταχυδρομεία λειτουργούσαν πάλι, ό ξένος κομμουνιστικός τύπος είχε άρχισει να έρχεται και ή έκδοχή της σύγκρουσης που παρουσίαζαν δέν ήταν μόνο παθιασμένα μεροληπτική αλλά, πράγμα φυσικό, τραμερά άνακριθής δσον άφορά τα γεγονότα. Νομίζω πως μερικοί κομμουνιστές που θρίσκονταν εκεί, που είχαν δει τί πραγματικά συνέβαινε, είχαν άπογοητευθεί από την έρμηνεία των γεγονότων που είχε επίβληθεί αλλά θφειλαν φυσικά να δεχθούν την άποψη της παράταξής τους. Ο κομμουνιστής φίλος μας με πλησίασε ξανά και με ρώτησε αν θά έπαιρνα μετάθεση στη Διεθνή Ταξιαρχία.

Έννοιωσα μάλλον έκπληξη. «Οι έφημερίδες σας λένε πως είμαι φασίστας», του είπα. «Όπωςδήποτε θά είμαι πολιτικά ύποπτος, έφ' δσον θά προέρχαιμ από το P.O.U.M.».

«Α, αυτό δέν πειράζει. Στο κάτω - κάτω έκτελούσες διαταγές».

Ήμουν ύποχρεωμένος να του πω ότι μετά άπ' αυτή την ύπόθεση δέν μπορούσα να καταταγώ σε καμμιά μονάδα έλεγχομένη άπ' τους κομμουνιστές. Κάτι τέτοιο θά μπορούσε να σημαίνει άργά ή γρήγορα πως θά με χρησιμοποιούσαν εναντίον της Ισπανικής έργατικής τάξης. Δέν μπορούσε κανείς να προβλέψει αν και τότε θά ξέσπαγε πάλι κάτι παρόμοιο και, αν έπρεπε να χρησιμοποιήσω το τουφέκι μου τότε, θά το χρησιμοποιούσα ύπέρ της έργατικής τάξης και όχι εναντίον της. Με άκουσε και έδειξε κατανόηση. Άλλά από δώ και μπρος όλόκληρη ή ατμόσφαιρα άλλαξε. Δέν μπορούσες πιά, δπως πριν, να παραβλέπεις τις πολιτικές διαφωνίες και να πίνεις παρέα μ' έναν άνθρωπο που ύποτίθεται ότι ήταν πολιτικός σου αντί-

παλος! Εγιναν μερικές άσχημες λογομαχίες στο σαλόνι του ξενοδοχείου. Στο μεταξύ οι φυλακές ήταν ήδη γεμάτες και ξεχειλίζαν. Μόλις οι συγκρούσεις τέλειωσαν οι αναρχικοί φυσικά άπελευθέρωσαν τούς αιχμαλώτους τους αλλά ή Γκάρντια Σιβιλ δέν έκανε τό ίδιο μέ τούς δικούς της και οι περισσότεροι ρίχτηκαν στις φυλακές και κρατήθηκαν εκεί χωρίς δίκη επί μήνες συνέχεια. Όπως συνήθως, συνελήφθησαν τελείως άθωοι άνθρωποι χάρη στην άδειξιά της τής άστυνομίας. Άνεφερα προηγουμένως ότι ο Ντάγκλας Τόμσον είχε τραυματιστεί κατά τις άρχές Άπριλίου. Υστερώτερα χάσαμε έπαφή μαζί του όπως συνέβαινε συνήθως μέ τούς τραυματίες γιατί μεταφέρονταν συχνά από τό ένα νοσοκομείο στο άλλο. Στην πραγματικότητα ήταν στο νοσοκομείο τής Ταρραγόνας και στάλθηκε πίσω στη Βαρκελώνη όταν άρχισε ή σύγκρουση. Τήν Τρίτη τό πρωί τόν συνάντησα στο δρόμο, άρκετά σαστισμένο από τό τουφεκίδι πού συνεχιζόταν παντού τριγύρω. Έκανε τήν έρώτηση πού έκαναν όλοι:

«Τί στο διάβολο συμβαίνει;»

Του έξηγήσα όσο καλύτερα μπορούσα. Ό Τόμσον είπε άμέσως:

«Δέν θ' ανακατευθώ καθόλου. Τό χέρι μου είναι ακόμη άσχημα. Θά γυρίσω στο ξενοδοχείο μου και θά μείνω εκεί.»

Γύρισε στο ξενοδοχείο του αλλά δυστυχώς (Πόσο σπουδαίο είναι νά γνωρίζεις τήν τοπική γεωγραφία σε μιά δδομαχία!) τό ξενοδοχείο βρίσκονταν σε περιοχή έλεγγόμενη από τή Γκάρντια Σιβιλ, πού έκανε έπιδρομή εκεί και συνέλαβε τόν Τόμσον, τόν πέταξε στη φυλακή και τόν κράτησε όχτώ μέρες σ' ένα κελί τόσο συνωστισμένο ώστε δέν υπήρχε χώρος νά ξαπλώσει κανείς. Υπήρξαν πολλές παρόμοιες πεισιπτώσεις. Πολυάριθμοι ξένοι μέ άμφίβολα πολιτικά μητρώα είχαν περάσει στην παρανομία καταζητούμενοι από τήν άστυνομία και μέ συνεχή τό φόβο τής κατάδοσης. Σε χειρότερη θέση βρίσκονταν οι Γερμανοί και οι Ίταλοι πού δέν είχαν διαβατήρια και πού έν γένει καταζητούνταν από τις μυστικές άστυνομίες τών χωρών τους. Άν συλλαμβάνονταν ήταν πολύ πιθανό νά άπελαύνονταν στη Γαλλία, πράγμα πού μπορούσε νά σημαίνει έκδοση στη Γερμανία ή Ίταλία όπου ο Θεός ήξερε τί τούς περίμενε. Μιά δυό ξένες γυναίκες τακτοποίησαν βιαστικά τή θέση τους μέ τό νά «παντρευτούν» Ίσπανούς. Μιά Γερμανίδα πού

δὲν εἶχε καθόλου χαρτιὰ διέφευγε τὴ σύλληψη προσποιούμενη τὴν ἐρωμένη κάποιου. Θυμᾶμαι τὴν ἔκφραση ντροπῆς καὶ δυστυχίας στὸ πρόσωπο τοῦ κατημένου τοῦ κοριτσιοῦ δταν τυχαία ἔπεσα ἐπάνω τῆς καθὼς ἔβγαине ἀπὸ τὴν κρεβατοκάμαρα τοῦ ὑποτιθέμενου ἐραστή τῆς. Φυσικά δὲν ἦταν ἐρωμένη του ἀλλὰ ἀναμφίβολα πίστεψε ὅτι ἔτσι νόμισα. Εἶχες συνέχεια ἕνα μισητὸ συναίσθημα ὅτι κάποιος, ἕως τώρα φίλος σου, μπορεῖ νὰ σὲ κατέδιδε ἐκείνη τὴ στιγμή στὴ μυστικὴ ἀστυνομία. Ὁ μακροχρόνιος ἐφιάλτης τῆς μάχης, ὁ θόρυβος, ἡ ἔλλειψη τροφῆς καὶ ὕπνου, τὸ ἀνάμικτο αἶσθημα ἔντασης καὶ πλήξης δταν καθόμουν στὴ στέγη καὶ ἀναρωτιόμουν ἀν τὴν ἄλλη στιγμή θὰ μὲ πυροβολήσουν ἢ ἀν ἐγὼ θ' ἀναγκαστῶ νὰ πυροβολήσω κάποιον ἄλλο, μοῦ εἶχαν σπάσει τὰ νεύρα. Εἶχα φτάσει στὸ σημεῖο ν' ἀρπάξω τὸ πιστόλι μου ὅποτε χτυποῦσε μιά πόρτα. Τὸ Σάββατο τὸ πρωὶ ἀκούστηκε ἕνα πανδαιμόνιο πυροβολισμῶν ἀπ' ἔξω καὶ ὅλοι ξεφώνισαν: «Ἄρχισε πάλι!» Ἔτρεξα στὸ δρόμο γιὰ νὰ δῶ ὅτι δὲν ἦταν παρὰ μερικοὶ Ἀσσάλτος πού πυροβολοῦσαν ἕνα λυσσασμένο σκυλί. Κανεὶς ἀπ' ὄσους ἦταν στὴ Βαρκελώνη τότε, ἢ καὶ μῆνες ἀργότερα, δὲν θὰ ξεχάσει τὴν φρικτὴ ἀτμόσφαιρα πού εἶχαν δημιουργήσει ὁ φόβος, ἡ καχυποψία, τὸ μίσος, οἱ λογοκρινόμενες ἐφημερίδες οἱ ἀσφυκτικὰ γεμάτες φυλακές, οἱ τεράστιες οὐρές γιὰ τροφίμα καὶ οἱ περιπλανώμενες συμμορίες ἐνόπλων κακοποιῶν.

Προσπάθησα νὰ δώσω μιά εἰκόνα γιὰ τὸ τί θὰ αἰσθανόταν κανεὶς μέσα στὴ μάχη τῆς Βαρκελώνης: ὥστόσο δὲν νομίζω πῶς πέτυχα νὰ μεταφέρω μεγάλο μέρος τοῦ παράξενου ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ἐνα ἀπὸ τὰ πράγματα πού δὲν φεύγουν ἀπ' τὸ μυαλό μου δταν ἀναπολῶ τὰ περασμένα εἶναι οἱ περιστασιακὲς ἐπαφές πού εἶχε κανεὶς τότε, οἱ φευγαλέες ματιές σὲ ἀμαχοῦς γιὰ τοὺς ὁποίους ὅλη ἐκείνη ἡ ὑπόθεση δὲν ἦταν παρὰ μιά ἀναταραχὴ χωρὶς νόημα. Θυμᾶμαι μιά κομψὴ ντυμένη γυναίκα πού εἶδα νὰ κάνει τὸν περιπατὸ τῆς στὴ Ράμπλας μ' ἕνα καλάθι γιὰ ψώνια περασμένο στὸ μπράτσο τῆς καὶ κρατώντας μὲ τὸ λουρὶ ἕνα ἄσπρο κανίς, ἐνῶ τὰ τουφέκια χαλοῦσαν τὸν κόσμον ἕνα - δυὸ δρόμους πῶς πέρα. Κατάλαβα ὅτι ἦταν κουφή. Θυμᾶμαι καὶ τὸν ἄνθρωπο πού εἶδα νὰ τρέχει πανικόβλητος μέσα ἀπ' τὴν ἐντελῶς ἔρημη Πλάθα ντὲ Καταλούνια κουνώντας ἀπόνα μαγνηλί σὲ κάθε χέρι· καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων, ντυμένων ὅλων μὲ σμόκιν, πού προσπαθοῦσε ἐπὶ μιά ὥρα νὰ

περάσει την Πλάθα ντέ Καταλούνια χωρίς νά τὸ καταφέρει. Μόλις ἔκαναν πὼς ξεπροβάλλουν ἀπὸ τὸ δρομάκι στὴ γωνία, οἱ πολυβολητὲς τοῦ P.S.U.C. στὸ 'Οτέλ Κολόν ἀνοίγαν πυρ καὶ τοὺς ἀνάγκαζαν νά γυρίσουν πίσω — δὲν ξέρω γιατί ἀφοῦ ἦταν φανερὸ πὼς ἦταν ἀοπλοὶ. Σκέφθηκα ἀργότερα πὼς ἴσως εἶχαν ἔρθει ἀπὸ καμμιὰ κηδεῖα. Θυμᾶμαι ἀκόμα καὶ τὸν ἀνθρωπάκο πὸ ἐργαζόταν σὰν ἐπιστάτης στὸ μουσεῖο πάνω ἀπὸ τὸ Πολιόραμα καὶ πὸ εἶδειχε νά θεωρεῖ τὴν δλη ὑπόθεση σὰν κοινωνικὴ ἐκδήλωση. Ἦταν τόσο εὐχαριστημένος πὸ τὸν ἐπισκέφθησαν Ἕλληνοὶ — οἱ Ἕλληνοὶ ἦταν τόσο «συμπάτικο», εἶπε. Ἐλπίζε πὼς θὰ ξαναπηγαίναμε δλοὶ νά τὸν δοῦμε δταν θὰ τελείωνε ἡ φασαρία· πράγματι πῆγα καὶ τὸν εἶδα. Καὶ τὸν ἄλλο ἀνθρωπάκο, κρυμμένο σὲ μιὰ πόρτα, πὸ τίναξε τὸ κεφάλι του χαρούμενος πρὸς τὸ μέρος τῆς κόλασης πυροβολισμῶν στὴν Πλάθα ντέ Καταλούνια καὶ εἶπε (λὲς καὶ μᾶς μιλοῦσε γιὰ τὸν καιρὸ) : «Ὡστε γυρίσαμε πίσω στὶς δεκαεννιά 'Ιουλίου!» Θυμᾶμαι καὶ τοὺς τσαγκάρηδες πὸ ἐφτιαχναν τὶς ἀρβύλες μου. Εἶχα πάει στὸ μαγαζὶ τοὺς πρὶν ἀπ' τὴ μάχη, δταν τελείωσε, καὶ γιὰ λίγα μόνο λεπτὰ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς οὐντομης ἀνακωχῆς στὶς 5 Μαΐου. Ἦταν ἀκριβὸ κατὰσθημα καὶ τὸ προσωπικὸ του ἀνῆκε στὴν U.G.T., ἴσως ἦταν καὶ μέλη τοῦ P.S.U.C. — ἐν πάσει περιπτώσει θρῖσκονταν πολιτικὰ στὸ ἀντίπαλο στρατόπεδο καὶ ἤξεραν δτι ὑπηρετοῦσα στὸ P.O.U.M. Ἐν τούτοις, ἡ στάση τοὺς ἦταν τελείως ἀδιάφορη. «Κρίμα δὲν εἶναι, τέτοια πράγματα; καὶ τόσο ἀσχημα γιὰ τὴ δουλειά. Κρίμα πὸ δὲν σταματᾷ! Σὰν νά μὴ μᾶς ἔφταναν τὰ ἄλλα στὸ μέτωπο!» κ.λ.π., κ.λ.π. Πρέπει νά ὑπῆρχαν χιλιάδες ἀνθρώπων, ἴσως ἡ πλειοψηφία τῶν κατοίκων τῆς Βαρκελώνης, πὸ εἶδαν τὴν δλη ὑπόθεση χωρὶς ἴχνος ἐνδιαφέροντος, ἢ τὸ πολὺ χωρὶς περισσότερο ἐνδιαφέρον ἀπ' ὅσο θὰ ἀσθάνονταν σὲ μιὰ ἀεροπορικὴ ἐπιδρομὴ.

Σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο περιέγραφα μόνο τὶς προσωπικὲς μου ἐμπειρίες. Στὸ ἐπόμενο πρέπει νά πραγματευθῶ, ὅσο καλύτερα μπορῶ, τὰ γενικώτερα ζητήματα — τί πραγματικὰ εἶχε συμβεῖ καὶ ποιά ἦταν τὰ δίκαια καὶ τὰ ἀδίκαια τῆς ὑπόθεσης καὶ ποιός, ἂν ὑπῆρχε, ἦταν ὑπεύθυνος. Στὴ μάχη τῆς Βαρκελώνης ἐπενδύθηκε τόσο πολιτικὸ κεφάλαιο ὥστε εἶναι σημαντικὸ νά ἔχουμε, ἂν μπορούμε, μιὰ ἀνεπιρρέαστη θεώρησή της. Τεράστιες ποσότητες μελάνης, ἀρκετὲς γιὰ νά γεμίσουν πολλὰ δι-

βλία, έχουν ήδη ξοδευθεί πάνω σ' αυτό τὸ θέμα κι' ὡστόσο δὲν νομίζω ὅτι θὰ ὑπερβάλλω ἂν πῶ πῶς τὰ ἐννιά δέκατα ἀπ' ὅσα γράφτηκαν εἶναι ἀναληθῆ. Σχεδὸν ὅλα τὰ δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων ποὺ δημοσιεύθηκαν τότε εἶχαν μαγειρευθεῖ ἀπὸ δημοσιογράφους ποὺ δὲν ἦταν αὐτόπτες μάρτυρες καί, ὅχι: μόνο ἦταν ἀνακριθῆ ὡς πρὸς τὰ γεγονότα, ἀλλὰ καὶ σκόπιμα παραπλανητικά.

Ὅπως ὅλοι ποὺ βρίσκονταν τότε στὴ Βαρκελώνη, εἶδα μόνο ὅσα συνέβαιναν στὴν ἄμεση γειτονιά μου, ἀλλὰ ὅσα εἶδα καὶ ἄκουσα ἦταν ἄρκετά γιὰ νὰ ἀντικρούσουν πολλὰ ἀπὸ τὰ φέμματα ποὺ ἔχουν κυκλοφορήσει. Ὅπως καὶ πρὶν, ἂν δὲν ἐνδιαφέρεστε γιὰ τίς πολιτικές διαμάχες καὶ γιὰ τὸν κυκεῶνα κομμάτων καὶ κομματιδίων μὲ τὰ κουραστικά τους ὀνόματα, (ποὺ μοιάζουν μὲ τὰ ὀνόματα τῶν στρατηγῶν σ' ἓνα κινέζικο πόλεμο) ὅς παρακαλῶ νὰ παραλείψετε τὸ κεφάλαιο αὐτό. Εἶναι τρομερὸ νάναὶ ὑποχρεωμένος κανεὶς νὰ μπεῖ σὲ χώρους διακομματικῆς διαμάχης· εἶναι ὅταν νὰ βουτᾶ σὲ καταβόθρα. Ἀλλὰ ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἀλήθειας εἶναι ἀπαραίτητη, στὸ βαθμὸ ποὺ εἶναι δυνατὴ. Αὐτὸς ὁ βρώμικος καυγᾶς σὲ μιὰ μακρυνὴ πόλη ἔχει μεγαλύτερη σημασία ἀπ' ὅ,τι φαίνεται μὲ τὴν πρώτη ματιά.

11

Ποτὲ δὲν θὰ καταστεῖ δυνατό νὰ γίνῃ μιὰ ἐντελῶς ἀκριβῆς καὶ ἀμερόληπτη περιγραφή τῆς μάχης τῆς Βαρκελώνης γιὰτὶ τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα δὲν ὑπάρχουν. Ὁ ἱστορικὸς τοῦ μέλλοντος δὲν θὰ μπορεῖ νὰ βασιστεῖ πουθενά ἐκτὸς ἀπὸ ἓναν ὄγκο ἀλληλοκατηγοριῶν καὶ κομματικῆς προπαγάνδας. Ἐγὼ ὁ ἴδιος ἔχω λίγα δεδομένα πέρα ἀπ' ὅσα ἔχω δεῖ μὲ τὰ ἴδια μου τὰ μάτια κι' ἀπ' ὅσα ἔχω πληροφορηθεῖ ἀπὸ ἄλλους αὐτόπτες μάρτυρες ποὺ θεωρῶ ἀξιόπιστους. Εἶμαι σὲ θέση, ἐν τούτοις, νὰ ἀντικρούσω μερικὰ ἀπὸ τὰ πιὸ ἀσύστολα φέμματα καὶ νὰ συντελέσω νὰ μπεῖ τὸ ζήτημα σὲ μιὰ κάποια προοπτική.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα, τί συνέβη;

Γιὰ ἓνα διάστημα πρὶν ὑπῆρχε μιὰ τεταμένη κατάσταση σ' ὀλόκληρὴ τὴν Καταλωνία. Σὲ προηγούμενα κεφάλαια αὐτοῦ

τοῦ βιβλίου ἔδωσα κάποια εἰκόνα τῆς διαμάχης Ἀναρχικῶν - Καμμουνιστῶν. Κατὰ τὸ Μάιο τοῦ 1937 τὰ πράγματα εἶχαν φτάσει σ' ἓνα σημεῖο ὅπου ἓνα βίαιο ξέσπασμα θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ἀναπόφευκτο. Ἡ ἄμεση αἰτία τῶν προστριβῶν ἦταν ἡ κυβερνητικὴ διαταγὴ γιὰ τὴν παράδοση ὀπλῶν τῶν ὀπλῶν πού θρῖσκονταν σὲ χέρια ἰδιωτῶν καὶ εἶχε συμπίσει μὲ τὴν ἀπόφαση οἰκοδόμησις μιᾶς βαρεῖα ὀπλισμένης, «ἀπολιτικῆς» ἀστυνομικῆς δυνάμεως ἀπὸ τὴν ὁποία θὰ ἀποκλείονταν τὰ μέλη τῶν συνδικάτων. Τὸ νόημα τῶν μέτρων αὐτῶν ἦταν φανερό στὸν καθένα· φανερό ἦταν ἐπίσης ὅτι ἡ ἐπόμενη κίνηση θὰ ἦταν ἡ κατάληψη μερικῶν ἀπὸ τὶς διομηχανίες — κλειδιὰ πού ἐλέγχονταν ἀπὸ τὴ C.N.T. Ἐπὶ πλέον ὑπῆρχε μιὰ ὀρισμένη δυσἀρέσκεια στοὺς κόλπους τῆς ἐργατικῆς τάξης ἐξ' αἰτίας τῆς ἀξαναόμινης ἀντίθεσης πλοῦτου καὶ φτώχειας καὶ μιᾶς γενικῆς συγκεχυμένης ἀντίληψης ὅτι ἡ ἐκπανάσταση εἶχε σαμποταριστεῖ. Γι' αὐτὸ πολλοὶ ὁμολογουμένως αἰσθάνθησαν ἐκπληξῆ ὅταν δὲν ἐγίναν ταραχῆς τὴν πρωτομαγιά. Στις 3 Μαΐου ἡ κυβέρνησις ἀποφάσισε νὰ θέσει ὑπὸ τὸν ἑλεγχό τῆς τὸ τηλεφωνικὸ κέντρο πού διευθύνονταν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου ἀπὸ ἐργάτες τῆς C.N.T. κυρίως διατυπώθηκαν ἰσχυρισμοὶ ὅτι δὲν λειτουργοῦσε καλὰ καὶ ὅτι τὰ ἐπίσημα τηλεφωνήματα παρακολουθοῦνταν. Ὁ Σάλας, ὁ Ἀρχηγὸς τῆς Ἀστυνομίας (πού δὲν ξέρουμε ἀν' ὑπερέδῃ ἢ ὄχι τὶς διαταγῆς του) ἔστειλε τρεῖς καμιόνια γεμάτα Πολιτικούς Φρουροὺς νὰ καταλάβουν τὸ κτίριο ἐνῶ ἑνοπλοὶ ἀστυνομικοὶ μὲ πολιτικὰ ἀπομάχρυναν τοὺς περαστικούς καὶ τὰ ὄχημα ἀπὸ τοὺς γύρω δρόμους. Περίπου τὴν ἴδια ὥρα, ὁμάδες Πολιτικῶν Φρουρῶν καταλάμβαναν διάφορα κτίρια σὲ στρατηγικὰ σημεῖα. Ὅποιαδήποτε κι' ἀν' ἦταν ἡ πραγματικὴ πρόθεσις, διαδόθηκε ἢ πεποιθήσις ὅτι αὐτὸ ἦταν τὸ σύνθημα τῆς γενικῆς ἐπίθεσις κατὰ τῆς C.N.T. ἀπὸ τὴ Γκάρντια Σιβίλ καὶ τὸ P.S.U.C. (καμμουνιστῆς καὶ σοσιαλιστῆς). Διαδόθηκε σ' ὅλη τὴν πόλη ὅτι τὰ κτίρια τῶν ἐργατῶν δέχονται ἐπίθεσις, ἑνοπλοὶ Ἀναρχικοὶ ἐμφανίστηκαν στοὺς δρόμους καὶ ξέσπασαν ἀμέσως συγκρούσεις. Τὴ νύχτα ἐκεῖνη καὶ τὸ ἐπόμενο πρωὶ κτίστηκαν ὀδοφράγματα σ' ὅλη τὴν πόλη καὶ οἱ συγκρούσεις δὲν σταμάτησαν ὡς τὸ πρωὶ τῆς 6ης Μαΐου. Ἡ μάχη ἦταν, ὡστόσο, ἀμυντικὴ κυρίως κι' ἀπ' τὶς δύο πλευρές. Κτίρια πολιορκήθησαν, ἀλλὰ, στὸ βαθμὸ πού μπορῶ νὰ ξέρω, κανένα δὲν καταλήφθη-

κε και δὲν ἔγινε χρῆση πυροβολικοῦ. Σὲ γενικὲς γραμμῆς, οἱ δυνάμεις τῶν C.N.T. — F.A.I. — P.O.U.M. κρατοῦσαν τὶς ἐργατικὲς συνοικίες, ἐνῶ οἱ ἀστυνομικὲς δυνάμεις και τὸ P.S.U.C. κρατοῦσαν τὸ κεντρικὸ τμήμα τῆς πόλης. Στὶς 6 Μαΐου ἔγινε μιὰ ἀνακωχὴ ἀλλὰ οἱ συγκρούσεις ξανάρχισαν σύντομα, πιθανῶς ἐξ αἰτίας πρώιμων ἀποπειρῶν τῆς Γκάρντια Σιβίλ ν' ἀφοπλῶσει τοὺς ἐργάτες. Τὸ ἄλλο πρωὶ ὁμως, τὰ ὁδοφράγματα ἔρχισαν νὰ ἐγκαταλείπονται ἀπὸ πρωτοβουλία τῶν μαζῶν. Ἐως τότε, τῆ νύχτα δηλαδὴ τῆς 5ης Μαΐου, ἡ C.N.T. εἶχε γενικὰ ὑπεροχὴ και μεγάλος ἀριθμὸς Πολιτικῶν Φρουρῶν εἶχε παραδοθεῖ. Ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχε ἡγεσία ἀποδεκτὴ γενικὰ και καθορισμένο σχέδιο — στὴν πραγματικότητα, ὅσο μποροῦσε νὰ ἀντιληφθεῖ κανεὶς, δὲν ὑπῆρχε καθόλου σχέδιο ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ ἀκαθόριστη ἀπόφαση γιὰ ἀντίσταση στὴ Γκάρντια Σιβίλ. Ἡ ἐπίσημη ἡγεσία τῆς C.N.T. συνέδραμε τὴν ἀντίστοιχὴ τῆς U.G.T. στὶς ἐκκλήσεις τῆς πρὸς τοὺς ἐργαζόμενους νὰ ἐπιστρέφουν στὶς δουλειές τους· και πάνω ἀπ' ὄλα, τὰ τρῶφιμα τελείωναν. Σὲ τέτοιες συνθήκες κανεὶς δὲν ἦταν οἴγουρος γιὰ τὴν ἔκβαση ποὺ θὰ εἶχε ἡ συνέχιση τῆς σύγκρουσης. Ἐως τὸ ἀπόγευμα τῆς 7ης Μαΐου ἡ κατάσταση εἶχε σχεδὸν ἐξομαλυνθεῖ. Τὸ βράδυ τῆς ἴδιας ἡμέρας, ἔξη χιλιάδες Ἀσφάλτος ποὺ στάλθηκαν μὲ πλοῖα ἀπ' τὴ Βαλένθια ἔφτασαν και ἀνέλαβαν τὸν ἔλεγχο τῆς πόλης. Ἡ κυβέρνηση ἐξέδωσε διαταγὴ γιὰ τὴν παράδοση ὄλων τῶν ὄπλων ἐκτὸς ἀπὸ κείνα ποὺ κατεῖχαν οἱ τακτικὲς δυνάμεις και κατὰ τὴ διάρκεια τῶν λίγων ἐπόμενων ἡμερῶν βρέθηκαν και κατασχέθηκαν μεγάλες ποσότητες ὄπλων. Οἱ ἀπώλειες, κατὰ τὴν ἐπίσημη ἐκδοχὴ, ἦταν τετρακόσιοι νεκροὶ και χίλιοι περίπου τραυματίες. Τετρανόσιοι νεκροὶ εἶναι ἴσως ὑπερβολή, ἀλλὰ ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχει τρόπος ἐλέγχου τοῦ ἀριθμοῦ αὐτοῦ, τὸν δεχόμεστε ὡς ἀκριβή.

Δεύτερο, σκετικὰ μὲ τὰ ἐπακόλουθα τῆς σύγκρουσης: Εἶναι φανερὸ ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ λεχθεῖ μὲ βεβαιότητα ποιά ἦταν αὐτά. Δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα γιὰ τὸ ἂν ἡ σύγκρουση εἶχε καινιὰ ἀμεση ἐπίδραση στὴν πορεία τοῦ πολέμου, ἂν και ὁπωσδήποτε θὰ εἶχε ἂν συνεχίζονταν ἔστω και λίγες μέρες ἀκόμα. Ἀποτελέσει τὸ πρόσχημα γιὰ τὴν ὑπαγωγή τῆς Καταλωνίας στὸν ἀμεσο ἔλεγχο τῆς Βαλένθια, γιὰ τὴν ἐπίσπευση τῆς διάλυσης τῶν πολιτοφυλακῶν, γιὰ τὴ διάλυση τοῦ P.O.U.M. και ἀναμφίβολα ἔπαιξε τὸ ρόλο τῆς στὴν πτώση τῆς κυβέρνη-

σης Καμπαλλέρο. 'Αλλά παρ' ὄλ' αὐτὰ μπορούμε νὰ θεωρήσουμε βέβαιο ὅτι αὐτὰ θὰ συνέβαιναν ὅπωςδήποτε. Τὸ πραγματικό ἐρώτημα εἶναι ἂν οἱ ἐργάτες τῆς C.N.T. πού κατέθηκαν στοὺς δρόμους κέρδισαν ἢ ἔχασαν χρησιμοποιώντας τὰ ὄπλα σ' αὐτὴ τὴν περίσταση. Εἶναι καθαρὴ εἰκοτολογία, ἀλλὰ ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι κέρδισαν περισσότερα ἀπ' ὅσα ἔχασαν. Ἡ κατάληψη τοῦ τηλεφωνικοῦ κέντρου τῆς Βαρκελώνης ἦταν ἀπλῶς ἓνα ἐπεισόδιο μιᾶς ὀλόκληρης πορείας. Ἀπὸ τὸν προηγούμενο χρόνο ἡ ἀμεση ἐξουσία ἀποσποῦνταν βαθμιαία ἀπὸ τὰ χέρια τῶν συνδικάτων καὶ ἡ συνισταμένη κατεύθυνση στρέφονταν μακριὰ ἀπὸ τὸν ἐργατικό ἔλεγχο καὶ συνέκλινε πρὸς τὸν συγκεντρωτικό ἔλεγχο πού μὲ τὴ σειρά του ὀδηγοῦσε στὸν κρατικό καπιταλισμό, ἢ, πιθανῶς, στὴν ἐπανεισαγωγή τοῦ ἰδιωτικοῦ καπιταλισμοῦ. Τὸ γεγονός ὅτι σὲ κάποιο σημεῖο προβλήθηκε ἀντίσταση, ἴσως ἐπιβράδυνε τὴν πορεία. Ἐνα χρόνο μετὰ τὸ ξέσπασμα τοῦ πολέμου οἱ Καταλανοὶ ἐργάτες εἶχαν ἤδη χάσει πολλὴ ἀπὸ τὴ δύναμή τους ἀλλὰ ἡ θέση τους ἦταν ἀκόμα συγκριτικὰ εὐνοϊκή. Μπορεῖ νὰ ἦταν πολὺ χειρότερη ἂν εἶχαν καταστῆσει σαφές ὅτι θὰ σκύψουν τὸ κεφάλι μπροστὰ σὲ ὅποιαδήποτε πρόκληση. Ὑπάρχουν περιστάσεις ὅπου συμφέρε: περισσότερο νὰ ἀγωνισθεῖς καὶ νὰ νικηθεῖς παρά νὰ μὴν ἀγωνισθεῖς καθόλου.

Τρίτο, ποιὸς σκοπός, ἂν ὑπῆρχε, ὀρισκόταν πίσω ἀπὸ τὴ σύγκρουση; ἦταν ἀπόπειρα πραξικοπήματος ἢ ἐπανάστασης; ἀποσκοποῦσε σαφῶς στὴν ἀνατροπὴ τῆς κυβέρνησης; ἦταν προσχεδιασμένη;

Ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι ἡ σύγκρουση ἦταν προσχεδιασμένη μόνο μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ὄλοι τὴν περίμεναν. Δὲν ὑπῆρξαν ἐνδείξεις ὅποιοιδήποτε καθορισμένου σχεδίου ἀπὸ καμμιὰ πλευρὰ. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Ἀναρχικῶν ἡ δράση ἦταν σχεδὸν σίγουρα αὐθόρμητη, γιατί ἦταν κυρίως ὑπόθεση τῶν ἀπλῶν μελῶν καὶ τῶν ὀπαδῶν. Ὁ λαὸς βγήκε στοὺς δρόμους καὶ ἡ πολιτικὴ ἡγεσία του ἀκολούθησε ἀπρόθυμα ἢ δὲν ἀκολούθησε καθόλου. Οἱ μόνοι πού μιλοῦσαν μὲ ἐπαναστατικό τόνο ἦταν οἱ «Φίλοι τοῦ Ντουρρουτί», μιὰ μικρὴ ἐξτρεμιστικὴ ομάδα μέσα στὴ F.A.I. καὶ τὸ P.O.U.M. Ἀλλὰ, γιὰ ἀκόμα μιὰ φορά, ἀκολουθοῦσαν, δὲν ὀδηγοῦσαν. Οἱ Φίλοι τοῦ Ντουρρουτί μοίρασαν κάποιο ἐπαναστατικό φυλλάδιο, ἀλλὰ κι' αὐτὸ δὲν ἐμφανίστηκε πρὶν ἀπ' τὴς 5 Μαΐου καὶ δὲν μπο-

ρει να λεχθεί ότι προκάλεσε τη σύγκρουση, που είχε αρχίσει μόνη της δυο μέρες πριν. Οι επίσημοι ηγέτες της C.N.T. αποκήρυξαν την όλη υπόθεση από την αρχή. Υπήρχε μια σειρά αιτίες γι' αυτό, πρώτα και κύρια, το γεγονός ότι η C.N.T. αντιπροσωπεύονταν ακόμη στην κυβέρνηση και την Τζενεραλιτάτ ήταν έγγυση για τη συντηρητικότητα των ηγετών σε σχέση με τους δπαδούς. Δεύτερο, ο κύριος στόχος της ηγεσίας της C.N.T. ήταν να σχηματίσει μια συμμαχία με την U.G.T., τουλάχιστο προσωρινά. Τρίτο — αν και αυτό δεν ήταν ευρύτερα γνωστό τότε — οι Άναρχικοί ηγέτες φοβόνταν πως, αν τα πράγματα πήγαιναν πέρα από ένα ορισμένο σημείο, και οι εργάτες αναλάμβαναν τη διακυβέρνηση της πόλης, όπως ήταν ίσως σε θέση να κάνουν στις 5 Μαΐου, θα πραγματοποιούνταν ξένη, επέμβαση. Ένα βρετανικό καταδρομικό και δυο αντιτορπιλικά είχαν πλησιάσει στο λιμάνι και αναμφίβολα υπήρχαν κι' άλλα πολεμικά, όχι μακριά. Οι αγγλικές εφημερίδες ισχυρίστηκαν ότι τα πλοία αυτά προωθήθηκαν στη Βαρκελώνη «για να προστατεύσουν τα βρετανικά συμφέροντα» αλλά στην πραγματικότητα δεν έκαναν καμιά σχετική κίνηση! δηλαδή, δεν αποβίβασαν άνδρες ούτε πήραν πρόσφυγες. Δεν μπορούμε να ειπιαστε θέβαιοι, αλλά ήταν τουλάχιστο φυσικό πώς η βρετανική κυβέρνηση, που δεν κούντησε ούτε το δαγτυλάκι της για να σώσει την Ισπανική κυβέρνηση από τον Φράνκο, θα ενεπέβαινε με την αναγκαία ταχύτητα για να τη σώσει από την εσχατική τάξη της γιώρας της.

Οι ηγέτες του P.O.U.M. δεν αποκήρυξαν την σύγκρουση, αντίθετα ενθάρρυναν τους δπαδούς τους να παραμείνουν στα δδοφράγματα και ακόμα εκφράσανε την επιδοκιμασία τους («Μάχη», 6 Μαΐου) για το εξτρεμιστικό φυλλάδιο των Φίλων του Ντουρρούτι. (Υπάργει μεγάλη αβεβαιότητα γι' αυτό το φυλλάδιο του οποίου κανείς δεν φαίνεται σε θέση να παρουσιάσει ένα αντίτυπο). Σε μερικές ξένες εφημερίδες παρουσιάστηκε σαν μια «εμπρηστική άφίσα» που τοιγοκολλήθηκε σ' δλόκληρη την πόλη. Είναι πάντως θέβαιο ότι δεν υπήρξε τέτοια άφίσα.

Συγκρίνοντας διάφορες περιγραφές θα έλεγα ότι το φυλλάδιο έκανε έκκληση για: 1) το σχηματισμό ενός επαναστατικού συμβουλίου. 2) Τόν τουφεκισμό των υπεύθυνων για την επίθεση στο τηλεφωνικό κέντρο. 3) Τόν άφοπλισμό της 'Ε-

θνοφρουρᾶς. Ἐπάρχει ἐπίσης κάποια ἀβεβαιότητα σχετικά μὲ τὸ βαθμὸν κατὰ τὸν ὁποῖο ἡ «Μάχη» υἰοθέτησε τὸ περιεχόμενο τοῦ φυλλάδιου. Ἐγὼ ὁ ἴδιος δὲν ἔχω δεῖ τὸ φυλλάδιο ἢ τὴ «Μάχη» ἐκείνης τῆς ἡμερομηνίας. Τὸ μόνο φύλλο ποῦ εἶδα στὴ διάρκεια τῆς σύγκρουσης ἦταν ἓνα ποῦ εἶχε ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὴ μικροσκοπικὴ ομάδα τῶν Τροτσκιστῶν (Μπολσεβίκων - Λενινιστῶν) στὶς 4 Μαΐου. Αὐτὸ ἔλεγε μόνο: «Ὅλοι στὰ ὄδοφράγματα — γενικὴ ἀπεργία σ' ὅλες τὶς βιομηχανίες ἐκτὸς ἀπ' τὶς πολεμικές». (Μ' ἄλλα λόγια, ζητοῦσε ἀπλῶς ὅσα εἶχαν ἤδη γίνεῖ). Ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα οἱ ἡγέτες τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ. ἦταν διστακτικοί. Ποτὲ δὲν ἦταν ὑπὲρ μιᾶς ἐξέγερσης πρὶν κερδηθεῖ ὁ πόλεμος κατὰ τοῦ Φράνκο· ἀπ' τὸ ἄλλο μέρος ὅμως, οἱ ἐργάτες εἶχαν ἤδη κατεβεῖ στοὺς δρόμους καὶ ἡ ἡγεσία τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ. υἰοθέτησε τὴ μάλλον δογματικὴ μαρξιστικὴ θέση ὅτι, ὅταν οἱ ἐργάτες κατεβαίνουν στοὺς δρόμους, τὸ καθήκον τῶν ἐπαναστατικῶν κομμάτων εἶναι νὰ βρίσκονται στὸ πλευρὸ τους. Συνεπῶς, παρὰ τὸ φέλλισμα ἐπαναστατικῶν συνθημάτων σχετικά μὲ τὸ «ξύπνημα τοῦ ἐπαναστατικοῦ πνεύματος τῆς 19ης Ἰουλίου κ.ο.κ., ἔκαναν ὅ,τι μπορούσαν γιὰ νὰ περιορίσουν τὴ δράση τῶν ἐργατῶν στὴν ἀμυνα. Ποτέ, παραδείγματός χάρις, δὲν διέταξαν ἐπίθεση σὲ κανένα κτίριο· ἔδωσαν ἀπλῶς γραμμὴ στοὺς ὁπαδοὺς τους νὰ παραμείνουν σὲ ἐπιφυλακὴ καί, ὅπως ἀνέφερα στὸ προηγούμενο κεφάλαιο, νὰ μὴν πυροβολοῦν ὅταν μπορούσαν νὰ τὸ ἀποφύγουν. Ἡ «Μάχη» ἐπίσης δημοσίευε διαταγὴ νὰ μὴ φύγουν καθόλου στρατεύματα ἀπὸ τὸ μέτωπο.* Στὸ βαθμὸν ποῦ μπορεῖ κανεὶς νὰ ὑπολογίσει, θάλεγα ὅτι ἡ εὐθύνη τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ. συνοψίζεται στὶς ἐκκλήσεις του νὰ παραμείνουν ὅλοι στὰ ὄδοφράγματα καὶ ἴσως στὸ ὅτι εἶχε πείσει ἓναν ὀρισμένο ἀριθμὸ νὰ παραμείνει ἐκεῖ περισσότερο ἀπ' ὅ,τι θὰ ἔκανε διαφορετικά. Ἐκεῖνοι ποῦ βρίσκονταν τότε σὲ προσωπικὴ ἐπαφὴ μὲ τοὺς ἡγέτες τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ. (ἐγὼ δὲν ἤμουν) μοῦ ἔχουν πεί ὅτι στὴν πραγματικότητα εἶχαν τρομάξει μὲ τὴν ὄλη ὑπόθεση ἀλλὰ αἰσθάνονταν ὅτι ὀφείλαν νὰ μὴν

* Ἐνα πρόσφατο φύλλο τῆς «Ἰντροκορ» (ὄργανο τῆς Κομ. Διεθνούς) μᾶς διαβεβαιώνει γιὰ τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετο: ὅτι ἡ «Μάχη» δημοσίευσε διαταγὴ πρὸς τὰ στρατεύματα τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ. νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ μέτωπο! Αὐτὸ τὸ σημεῖο μπορεῖ εὐκολὰ νὰ διευθετηθεῖ μὲ παραπομπὴ στὴ «Μάχη» τῆς ἡμερομηνίας ποῦ ἀναφέραμε.

διαχωρίσουν τη θέση τους. Έκ των υστερών, βέβαια, επενδύθηκε πολιτικό κεφάλαιο εκεί με το γνωστό τρόπο. Ο Γκόρκιν, ένας από τους ηγέτες του P.O.U.M., έφτασε στο σημείο να μιλήσει αργότερα για τις «ένδοξες μέρες του Μαΐου». Από τη σκοπιά της προπαγάνδας, ίσως ήταν αυτή η σωστή γραμμή: έπωσθήποτε το P.O.U.M. άδησε κάπως το αριθμό μελών του στο μικρό διάστημα πριν άπ' τη διάλυσή του. Από τακτική άποψη ήταν πιθανώς λάθος να υποστηριχθεί το φυλλάδιο των φίλων του Ντουρρούτι, που ήταν πολύ μικρή όργάνωση, γενικά έχθρική προς το P.O.U.M. Παίρνοντας ύπ' όψη τη γενική ταραχή και όσα λέγονταν κι' άπ' τις δύο πλευρές, το φυλλάδιο δέν έλεγε σε τελευταία άνάλυση τίποτε περισσότερο άπό το «μείνετε στα όδοφράγματα», αλλά, εμφανιζόμενη να το έγκρινει, ένω ή «Εργατική Άλληλεγγύη», ή έφημερίδα των Άναρχικών, το άποκήρυξε, ή ήγεσία του P.O.U.M. διευκόλυνε τον κομμουνιστικό τύπο να ισχυριστεί εκ των υστερών ότι ή σύγκρουση ήταν μιá έξέγερση που μηχανεύθηκε άποκλειστικά το P.O.U.M. Όστόσο, μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι ό κομμουνιστικός τύπος θά τάγραφε αυτά όπωσδήποτε. Δέν ήταν τίποτε σε σύγκριση με τις κατηγορίες που εκτοξεύθηκαν και πριν και μετά με λιγώτερα στοιχεία. Οι ηγέτες της C.N.T. δέν κέρδισαν πολλά με την πιό έπιφυλακτική στάση τους: επαινέθηκαν για τη νομιμοφροσύνη τους αλλά πετάχτηκαν άπό την κυβέρνηση και άπό τη Χενεράλιτε μόλις δόθηκε εύκαιρία.

Όσο μπορούσε κανείς να κρίνει άπό όσα λέγονταν τότε, δέν ύπήρχε πουθενά πραγματική επαναστατική πρόθεση. Εκείνοι που ήταν στα όδοφράγματα ήταν άπλοι εργάτες της C.N.T. ίσως με λίγους εργάτες της U.G.T. ανάμεσά τους και άποπειράθηκαν όχι να αναρέψουν την κυβέρνηση αλλά να άντισταθούν σε ό,τι θεωρούσαν, δίκαια ή άδ:κα, επέθεση της άστυνομίας. Η δράση τους ήταν στην ουσία της άμυντικής και άμφιβάλλω άν θά έπρεπε να παρουσιαστεί, όπως έγινε σε όλες τις έφημερίδες, σαν «έξέγερση». Μιá έξέγερση συνεπάγεται έπιθετική δράση και καθορισμένο σχέδιο. Άκριβέστερα ήταν όχλαγωγία — μιá πολύ αίματηρή όχλαγωγία, γιατί και οι δύο πλευρές είχαν πυροβόλα όπλα στα χέρια και ήταν πρόθυμοι να τα χρησιμοποιήσουν.

Τί συνέβαινε όμως με τις προθέσεις της άλλης πλευράς; Έφ' όσον δέν ήταν άναρχικό πραξικόπημα μήπως ήταν ένα

καμμουνιστικό πραξικόπημα — μιά προσχεδιασμένη προσπάθεια: α συντριβής τής Ισχύος τής C.N.T. μ' ένα χτύπημα;

Δέν πιστεύω πώς ήταν, αν και μερικά γεγονότα μπορούν να προκαλέσουν σχετικές υποψίες. Είναι αξιοσημείωτο ότι: κάτι παρόμοιο (κατάληψη του τηλεφωνικού κέντρου από ένοπλους αστυνομικούς που ενεργοόσαν βάσει διαταγών από τή Βαρκελώνη) έγινε στην Ταοραγόνα δύο μέρες αργότερα. 'Αλλά και στην ίδια τή Βαρκελώνη, ή επιδρομή στο τηλεφωνικό κέντρο δέν ήταν μιά απομονωμένη ενέργεια. Σε διάφορα μέρη τής πόλης, ομάδες Πολιτικών Φρουρών και οπδών του P.S.U.C., κατέλαβαν κτίρ.α σε στρατηγικά σημεία, αν όχι πριν αρχίσει ή σύγκρουση, τουλάχιστο με εκπληκτική ταχύτητα. 'Αλλά εκείνο πού πρέπει να θυμάται πάντα κανείς είναι ότι αυτά τὰ πράγματα συνέβαιναν στην 'Ισπανία κι' όχι στην 'Αγγλία. 'Η Βαρκελώνη είναι μιά πόλη με μακροχρόνια παράδοση οδομαχιών. Σε τέτοια μέρη τὰ γεγονότα συμβαίνουν γρήγορα, οι αντίπαλες παρατάξεις υπάρχουν έτοιμες, όλοι γνωρίζουν τήν τοπική γεωγραφία και, μόλις τὰ τουφέκια βροντήξουν, όλοι παίρνουν τίς θέσεις τους, όπως γίνεται στα στρατιωτικά γυμνάσια. 'Υποθέτω ότι οι υπεύθυνοι για τήν κατάληψη του τηλεφωνικού κέντρου περίμεναν φασαρίες—αν και όχι στην κλίμακα πού συνέβησαν πραγματικά — και είχαν έτοιμασει για να τίς αντιμετώπισουν. 'Αλλά δέν συνεπάγεται ότι σχεδίαζαν μιά γενική επίθεση έναντίον τής CNT. "Έχω δύο λόγους για να πιστεύω ότι από καμμιά πλευρά δέν έγιναν προετοιμασίες για συγκρούσεις μεγάλης κλίμακας:

(α) Καμμιά πλευρά δέν είχε φέρει στρατεύματα στην Βαρκελώνη εκ των προτέρων. 'Η μάχη έγινε ανάμεσα σ' εκείνους πού βρίσκονταν ήδη στην Βαρκελώνη, κυρίως πολιτες και αστυνομικούς.

(β) Τὰ τρόφιμα άρχισαν να τελειώνουν σχεδόν άμέσως. "Οποιοσδήποτε έχει υπηρετήσει στην 'Ισπανία γνωρίζει ότι ή μόνη πολεμική επχείρηση πού οι 'Ισπανοί διεξάγουν πραγματικά καλά είναι ή σίτιση των στρατευμάτων τους. "Αν οπο.αδήποτε πλευρά είχε σκεφθεί τó ένδεχόμενο μιας - δυό οδομαχιών και γενικής άπεργίας, είναι έντελώς άπίθανο να μήν είχε αποθέματα τροφίμων εκ των προτέρων. Τέλος, όσον αφορά τὰ δίκαια και τὰ άδίκια τής ύπόθεσης.

Ένας πυκνός πέπλος καπνού υψώθηκε από τον ξένο αντιφασιστικό τύπο και, όπως συνήθως, παρουσιάστηκε η έκδοχή μόνο της μιάς πλευράς. Σάν αποτέλεσμα, η μάχη της Βαρκελώνης παρουσιάστηκε σαν εξέγερση ταραχοποιών 'Αναρχικών και Τροτσκιστών που «μαχαίρωσαν την 'Ισπανική Δημοκρατία πισώπλατα» και τα λοιπά. Το ζήτημα δεν ήταν τόσο απλό. 'Αναμφίβολα, όταν διεξάγεις πόλεμο με ένα θανάσιμο εχθρό είναι: καλύτερα να μην αρχίζεις να πολεμάς τους σηκιάχους σου αλλά αξίζει να θυμώμαστε πώς σ' έναν καυγά δεν φταίει πάντα μόνο ο ένας και πώς ο λαός δεν χτίζει οδοφράγματα στα καλά καθούμενα αλλά μόνο όταν υποστεί κάτι που το θεωρεί πρόκληση.

Οι φασαρίες ξεκίνησαν φυσικά μετά την Κυβερνητική διαταγή στους 'Αναρχικούς να παραδώσουν τα όπλα τους. Στόν αγγλικό τύπο αυτό μεταφράστηκε σε αγγλικούς δρους και πήρε την εξής μορφή: 'Υπήρχε άπελπιστική ανάγκη δ-πλων στο μέτωπο της 'Αραγωνίας, αλλά όπλα δεν μπορούσαν να σταλούν γιατί οι άπάτριδες 'Αναρχικοί τα κατακρατούσαν! "Αν θέσουμε έτσι το ζήτημα, άγνοούμε τις συνθήκες που πραγματικά υπάρχουν στην 'Ισπανία. "Όλοι ήξεραν ότι και οι 'Αναρχικοί και το P.S.U.C. έκραβαν όπλα, πράγμα που έγινε ακόμα σαφέστερο όταν ξέσπασε η σύγκρουση στη Βαοκελώνη" και οι δύο πλευρές έμφάνισαν όπλα σε άφθονία. Οι 'Αναρχικοί ήξεραν καλά πώς, κι' αν ακόμα παρέδ-δαν τα όπλα τους, το P.S.U.C., πολιτικά ή κύρια δύναμη στην Κκ-ταλωνία, θα κρατούσε τα δικά του κι' αυτό πραγματικά συνέβη όταν η μάχη τελείωσε. Στο μεταξύ, γεγονός άντιληπτό και στους δρόμους ακόμα, ύπήρχαν όλοκληρες ποσότητες δ-πλων που θα ήταν καλοδεχούμενες στο μέτωπο, αλλά φυλάγονταν για τις «άπολιτικές» άστυνομικές δυνάμεις στα μετόπισθεν. Και κάτω άπ' όλ' αυτά βρισκόταν η άσυμβίβαστη άντίθεση κομμουνιστών και άναρχικών που άναπόφευκτα θα όδηγούσε σε κάποις είδος σύγκρουσης άργά ή γρήγορα. Σε σύγκριση με τις άρχές του πολέμου το 'Ισπανικό Κομμουνιστικό Κόμμα είχε αύξηθει τερατωδώς άρθμητικά και είχε συγκεντρώσει το μεγαλύτερο μέρος της πολιτικής έξουσίας' επί πλέον είχαν έρθει στην 'Ισπανία χιλιάδες ξένοι κομμουνιστές, πολλοί από τους όποιους έκφράζαν άνοιχτά την πρό-

ησθή τους να «ξεμπερδέψουν» με τον 'Αναρχισμό μάλις θά κερδίζωταν ο πόλεμος κατά του Φράνκο. Σε τέτοιες συνθήκες θά ήταν άφέλεια να περίμενε κανείς από τους 'Αναρχικούς να παραδώσουν τὰ όπλα που κατάκτησαν τὸ καλοκαίρι τοῦ 1936.

Ἡ κατάληψη τοῦ τηλεφωνικοῦ κέντρου ἦταν ἡ θρυαλλίδα τοῦ πυροδότησε μιὰ δόμβα που ἤδη ὑπῆρχε. Μποροῦμε ἴσως νὰ δεχθοῦμε ὅτι οἱ ὑπεύθυνοι γι' αὐτὸ δὲν φαντάστηκαν πῶς θὰ ὀδηγοῦνταν σὲ φασαρίες. Ὁ Κριμπανύς, ὁ Καταλανὸς πρόεδρος, λέγεται ὅτι εἶχε πει γελῶντας, μερικὲς μέρες πρὶν, πῶς οἱ 'Αναρχικοὶ θὰ δέχονταν ὅ,τ δῆποτε ἀδιαμαρτύρητα.* Ἄλλὰ ὀπωδῆποτε δὲν ἦταν λογικὴ πράξη. Ἐπὶ μῆνες πρὶν ὑπῆρξε ὀλόκληρη σειρά ἔνοπλων συγκρούσεων ἀναρχικῶν καὶ κομμουνιστῶν σὲ διάφορα μέρη τῆς Ἰσπανίας. Ἡ Καταλωνία καὶ ἰδιαίτερα ἡ Βαρκελώνη θρίσκονταν σὲ κατάσταση ἔντασης που εἶχε ἤδη ὀδηγήσει σὲ συμπλοκὲς στοὺς δρόμους, βολοφονίες κ.ο.κ. Καὶ ἔξαφνα διέτρεξε τὴν πόλη ἡ εἰδηση ὅτι ἔνοπλοι ἐπιτίθονταν στὰ κτίρια που οἱ ἐργάτες εἶχαν καταλάβει στὶς μάχες τοῦ Ἰουλίου καὶ στὰ ὀποία εἶχαν ἀποδώσει μεγάλη συναισθηματικὴ ἀξία. Πρέπει πάντα νὰ ἔχει ὑπ' ὄψη του κανεὶς ὅτι ἡ Γκάρντια Σιβίλ δὲν εἶχε συμπάθειες στὸν ἐργατικὸ πληθυσμὸ. Γιὰ ὀλόκληρες γενιὲς ἡ «γκάρντια» δὲν ἦταν παρὰ ὁ σιδερένιος βραχίον τοῦ τσιφλικᾶ καὶ τοῦ ἀφεντικῶ καὶ τώρα οἱ Πολιτικοὶ Φρουροὶ μισοῦνταν διπλά γιατί ὑπῆρχαν ἀμφιβολίες, ἔντελως δι.κ.ολογημένα, σχετικὰ μὲ τὴν πράγματι: πολὺ ἀμφίβολη νομιμοφροσύνη τους καὶ τὴν ὑποτιθέμενη ἀντιφασιστικὴ τους τοποθέτηση.** Εἶναι πιθανὸ ὅτι τὸ συναισθηματὸ που κατέβασε τὸ λαὸ στοὺς δρόμους τὶς λίγες πρῶτες ὥρες ἦταν κατὰ πολὺ τὸ ἴδιο συναισθηματὸ που τοὺς ὤθησε νὰ ἀντ:σταθοῦν στοὺς στασιαστὲς στρατηγούς στὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου. Φυσικὰ εἶναι συζητήσιμο τὸ ἂν οἱ ἐργάτες τῆς C.N.T. ἔπρεπε νὰ παραδώσουν τὸ τηλεφωνικὸ κέντρο ἀδ:α:

* «Νισὸ Στέητομαν» (14 Μαΐου).

** Μόλις ἄρχισε ὁ πόλεμος, ἡ Ἐθνοφρουρὰ παντοῦ πῆρε τὸ μέρος τῆς ἰσχυρότερης παράταξης. Σὲ μερικὲς περιπτώσεις ἀργότερα, π.χ. στὸ Σαντάντερ, ἡ τοπικὴ Γκάρντια Σιβίλ προσχώρησε στοὺς φασίστες ἐν ὀφθαμτι.

μαρτύρητα. Ἡ γνώμη καθενὸς σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα θὰ καθορίζεται ἀπὸ τὴ στάση του στὸ ἐρώτημα: συγκεντρωτική κυβέρνηση ἢ ἐργατικός ἐλεγχος; Μὲ περισσότερη ἀντικειμενικότητα θὰ μπορούσε νὰ λεχθεῖ: «Ναί, πολὺ πιθανὸ ἢ C.N.T. νὰ εἶχε δίκιο. Ἀλλὰ στὸ κάτω - κάτω, ἔχουμε πόλεμο καὶ δὲν εἶχαν καμμιά δουλειὰ νὰ προκαλέσουν συμπλοκὴ στὰ μετόπισθεν». Συμφωνῶ ολοκληρωτικά. Κάθε ἐσωτερικὴ ἀναταραχὴ ἦταν πιθανὸ νὰ βοηθήσει τὸν Φράνκο. Ἀλλὰ τί ἐπέσπευσε τὴ σύγκρουση στὴν πραγματικότητα; Ἡ κυβέρνηση μπορεῖ νὰ εἶχε ἢ ὄχι τὸ δικαίωμα νὰ καταλάβει τὸ τηλεφωνικὸ κέντρο; τὸ ζήτημα εἶναι ὅτι στὶς δοσμένες συνθήκες αὐτὸ θὰ ὀδηγοῦσε ὅπωςοδήποτε σὲ σύγκρουση. Ἦταν μὴ προκλητικὴ πράξη, μὴ χειρονομία ποῦ ἀπὸ τὰ πράγματα ἐρμηνεύθηκε καὶ, πιθανῶς, ὑπῆρχε ἡ πρόθεση νὰ ἐρμηνευθεῖ ἔτσι: «Ἡ ἐξουσία τὸς ἔφτασε στὸ τέλος τῆς — θὰ σὰς τὴν πάρουμε ἐμεῖς». Θὰ ἦταν παράλογο νὰ περιμένει: κανεὶς τίποτα ἄλλο ἀπὸ ἀντίσταση. Ἄν κανεὶς διατηρεῖ μὴ ἀίσθηση ἀναλογίας πρέπει νὰ καταλαβαίνει ὅτι τὸ σφάλμα δὲν θρίσκονταν — δὲν μπορούσε νὰ θρίσκειται, σ' ἓνα ζήτημα τέτοιου εἴδους — ἀποκλειστικὰ στὴ μία πλευρά. Ἡ αἰτία ποῦ ἔχει γίνει ἀποδεκτὴ μὴ μεροληπτικὴ ἐκδοχὴ εἶναι ἀπλῶς τὸ ὅτι τὰ Ἰσπανικὰ ἐπαναστασιακὰ κόμματα δὲν εἶχαν ἔρεισμα στὸν ξένο τύπο. Στὸν ἀγγλικὸ τύπο ἰδιαίτερα, θὰ πρέπει νὰ φάξεις πολὺ γ.ὰ νὰ βρεῖς κάποια εὐνοϊκὴ ἀναφορά, σ' ὅποιαδήποτε περίοδο τοῦ πολέμου, γιὰ τοὺς Ἰσπανοὺς Ἀναρχικούς. Ἐχουν δυσφημισθεῖ συστηματικὰ καί, ὅπως γνωρίζω ἀπὸ προσωπικὴ πείρα, εἶναι σχεδὸν ἀδύνατο νὰ βρεῖς κάποιον νὰ δημοσιεύσει ὅ,τιδήποτε πρὸς ὑπεράσπισή τους.

Προσπάθησα νὰ γράψω ἀντικειμενικὰ γιὰ τὴ μάχη τῆς Βαρκελώνης, ἂν καὶ εἶναι φανερὸ πὺς κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἐντελῶς ἀντικειμενικὸς σ' ἓνα τέτοιο ζήτημα. Εἶναι πρακτικὰ ἀναγκασμένος νὰ τοποθετηθεῖ, καὶ εἶναι ἀρκετὰ σαφές ποῦ εἶμαι ἐγὼ τοποθετημένος. Ἐπὶ πλέον, πρέπει ὅπωςοδήποτε νὰ ἔχω κάνει λάθη σὲ γεγονότα, ὄχι μόνον ἐδῶ, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα μέρη αὐτῆς τῆς διήγησής. Εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ γράψει κανεὶς ἀντικειμενικὰ γιὰ τὸν Ἰσπανικὸ πόλεμο λόγῳ ἑλλείψεως μὴ προπαγανδιστικῶν ντοκουμέντων. Αἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωση νὰ προειδοποιήσω τὸν ἀναγνώστη γιὰ τὴ με-

ρόληφία μου, καθώς και για τὰ λάθη μου. Ὡστόσο, ἔκανα δε,τι μπορούσα για νὰ φανῶ ἔντιμος. Ὁ ἀναγνώστης θὰ δεῖ δε,τι ἡ παρουσίαση πού ἔχω κάνει εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπὸ κείνη πού ἐμφανίστηκε στὸν ξένο και ἰδίως στὸν κομμουνιστικὸ τύπο. Εἶναι: ἀναγκαστὸ νὰ ἐξετάσουμε τὴν κομμουνιστικὴ ἐκδοχὴ, γιατί εἶχε δημοσιευθεῖ σ' ὀλόκληρο τὸν κόσμῳ ἔχει ἀπὸ τότε συμπληρωθεῖ και τροποποιηθεῖ κατὰ μικρὰ χρονικὰ διαστήματα και εἶναι πιθανῶς ἡ πιὸ πλατεῖα ἀποδεκτὴ.

Ὁ κομμουνιστικὸς και φιλοκομμουνιστικὸς τύπος ἔριξε ὀλόκληρο τὸ φταίξιμο για τὴ σύγκρουση τῆς Βαρκελώνης στὸ Ρ.Ο.Ἰ.Μ. Ἡ ὑπόθεση δὲν παρουσιάστηκε σὰν ἕνα αὐθόρμητο ξεσπάσμα ἀλλὰ σὰν σκόπιμη, σχεδιασμένη ἐξέγερση κατὰ τῆς κυδέρνησης, μηχανευμένη ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ Ρ.Ο.Ἰ.Μ. με τὴ βοήθεια λίγων ἀποπροσανατόλιστων «ταραχοποιῶν». Καὶ κάτι παραπάνω: ἦταν σταφῶς μιὰ φασιστικὴ συνομοσία πὸ ἐκτελέστηκε κάτω ἀπὸ φασιστικὲς διαταγὲς με σκοπὸ νὰ προκληθεῖ ἐμφύλιος πόλεμος στὰ μετόπισθεν και νὰ παραλύσει ἔτσι ἡ Δημοκρατία. Τὸ Ρ.Ο.Ἰ.Μ. ἦταν ἡ «Πέμπτη Φάλαγγα τοῦ Φράγκο» — μιὰ «τροτσκιστικὴ» ὀργάνωση πὸ ἐργαζόταν σὲ συντονισμό με τοὺς φασίστες. Σύμφωνα με τὸν «Νταίηλυ Ὀῶρχερ» (11 Μαῖου):

Οἱ Γερμανοὶ και οἱ Ἰταλοὶ πράκτορες, πὸ συνέρυσαν στὴ Βαρκελώνη με φανερὸ σκοπὸ νὰ «ἐτοιμάσουν» τὸ διαδῶγο «Συνέδριο τῆς Τετάρτης Διεθνούς», εἶχαν ἕνα σημαντικό καθήκον. Αὐτὸ ἦταν τὸ ἐξῆς:

Ἐπρόκειτο — σὲ συνεργασία με τοὺς ντόπιους τροτσκιστὲς — νὰ δημιουργήσουν κατὰσταση ἀναρχίας και αἱματοχυσίας, ἔτσι: ὥστε νὰ ἦταν δυνατό για τοὺς Γερμανοὺς και Ἰταλοὺς νὰ δηλώσουν δε,τι «δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἀσκήσουν ἀποτελεσματικὸ ναυτικὸ ἔλεγχο στὶς Καταλανικὲς ἀκτὲς λόγω τῆς ἀναταραχῆς πὸ ἐπικρατεῖ στὴ Βαρκελώνη» και, συνεπῶς, δε,τι: «δὲν μπορούν νὰ κάνουν διαφορετικὰ παρὰ νὰ ἀποδιβάσουν δυνάμεις στὴ Βαρκελώνη».*

* Τὸ γερμανικὸ και ἰταλικὸ ναυτικὸ εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιτηροῦν τὶς ἰσπανικὲς ἀκτὲς για τὴν παρεμπόδιση ἀποστολῶν ὀπλων και στὰ δύο (1) ἀντιμαχόμενα στρατόπεδα ἐπειδὴ οἱ χῶρες αὐτὲς ἦταν με-

Μ' άλλα λόγια, εκείνο πού προετοιμάζονταν ήταν ένα πρόσχημα για να μπορούν οι κυβερνήσεις της Γερμανίας και της Ιταλίας να αποδιβάσουν στρατεύματα έντελως ανοιχτά στις καταλανικές άκτες δηλώνοντας πώς ενεργούσαν έτσι «με σκοπόν την διατήρησιν της τάξεως»...

Τò όργανο πού θά χρησιμοποιούσαν οι Γερμανοί και οι Ιταλοί ήταν έτοιμο με τη μορφή της τροτακ:στικῆς οργάνωσῆς γνωστῆς ὡς Ρ.Ο.Υ.Μ.

«Τò Ρ.Ο.Υ.Μ. δρώντας σέ συνεργασία με πασίγνωστα ἐγκληματικά στοιχεία και με όρισμένα παρασυρμένα πρόσωπα στις Ἀναρχικές οργανώσεις, σχεδίασε, οργάνωσε και οδήγησε την ἐπίθεση στό μετόπισθεν, ἀκριβῶς συγχρονισμένη, για να συμπέσει με την ἐπίθεση στό μέτωπο του Μπ:λιμπάο, κλπ. κλπ.».

Στή συνέχεια του άρθρου ή μάχη της Βαρκελώνης γίνεται «ή ἐπίθεση του Ρ.Ο.Υ.Μ.» και σ' ένα άλλο άρθρο στό ίδιο φύλλο δηλώνεται ότι «δέν υπάρχει ἀμφιβολία ότι ή εὐθύνη για την αἱματοχυσία στην Καταλωνία βαρύνει τò Ρ.Ο.Υ.Μ.».

Ἡ «Ἰνκρεκορ» (29 Μαΐου) βεβαιώνει ότι εκείνοι πού σήκωσαν τὰ ὀδοφράγματα ήταν «μόνο μέλη του Ρ.Ο.Υ.Μ., οργανωμένοι ἀπό τò κέμμα αὐτό για τούτον ἀκριβῶς τò σκοπό».

Θά μπορούσα να παραθέσω πολλά ἀκόμα, ἀλλά τὰ ἡ-α-ραπάνω εἶναι ἀρκετά σαφή: Τò Ρ.Ο.Υ.Μ. ήταν ολοκληρωτικά ὑπεύθυνο και ενεργούσε βάσει φασιστικῶν διαταγῶν. Σέ λίγο θά παρουσιάσω μερικά ἀκόμα ἀποσπάσματα ἀπό δημοσεύματα πού ἐμφανίστηκαν στόν κομμουνιστικό τύπο· θά ὑποδειχθῶν τόσο ἀντιφασικά ὥστε να εἶναι έντελως ἀχρηστα. Ἀλλά πρὶν ἀπ' αὐτό, ἀξίζει να ὑποδείξουμε μερικές ἀπριόρι

λη της ἀνεπανάληπτης «Ἐπιτροπῆς μὴ Ἐπεμβάσεως» πού ιδρύθηκε στις 9 Σεπτεμβρίου 1936 ἀπό 27 χώρες με σκοπό την «μὴ ἐπέμβαση» ξένης χώρας στόν πόλεμο. Ἡ κομμικοτραγική πλευρά της ὑπόθεσης φαίνεται ἀπό τὴ σύνθεση και μόνο της ἐπιτροπῆς. Ἡ ΕΣΣΔ ήταν κι' αὐτή μέλος (!) της ἐπιτροπῆς ἕως τις 27 Νοεμβρίου ἀλλά δέν εἶχε διαθέσιμο στόλο για τὴν ἐπιτήρηση των ἀκτῶν. Συνεπῶς ή ὑπαρξὴ της ἐπιτροπῆς ήταν ἀγγύηση για τὴν οὐλικὴ ἐνίσχυση των φασιστῶν και τὸν ἀποκλεισμό των δημοκρατικῶν. (Σ.τ.Μ.).

αιτίες για τις οποίες αυτή η έκδοχή της σύγκρουσης του Μαΐου είναι κάτι παραπάνω από άπιστευτη.

(I) Το P.O.U.M. δεν είχε ούτε τη μαζικότητα ούτε την έπ ρροή για να προκαλέσει ταραχές αυτού του μεγέθους. 'Ακόμα περισσότερο, δεν είχε τη δύναμη να καλέσει γενική άπεργία. Ήταν μιά πολιτική οργάνωση χωρίς αξία λόγου έρεισμάτα στα συνδικάτα και θα ήταν ελάχιστα Ικανώτερο να προκαλέσει άπεργία σ' ολόκληρη τη Βαρκελώνη, άπ' ό,τι, για παράδειγμα τó άγγλικό κομμουνιστικό κόμμα σ' ολόκληρη τη Γλασκώθη. Όπως άνέφερα πιο πάνω, η στάση της ηγεσίας του P.O.U.M. μπορεί να συνετέλεσε στην παράταση της σύγκρουσης ως ένα βαθμό· αλλά δεν μπορούσε να την προκαλέσει ακόμα κι' άν τó ήθελε.

(II) Ή προβαλλόμενη φασιστική συνωμοσία στηρίζεται σέ καθαρούς Ισχυρισμούς και όλα τά στοιχεία δείχνουν πρós την άλλη κατεύθυνση. Μας λένε πώς τó σχέδιο περιλάμβανε άποδίβαση γερμανικών και Ιταλικών στρατευμάτων στην Καταλωνία· αλλά κανένα γερμανικό ή Ιταλικό όπλιταγωγό δεν είχε πλησιάσει τις άκτές. Όσον άφορά τó «Συνέδριο της Τετάρτης Διεθνούς» και τούς «Γερμανούς και Ίταλούς πράκτορες», είναι καθαρός μύθος. Όσο μπορώ να γνωρίζω, δεν έγινε ποτέ λόγος για συνέδριο της Τετάρτης Διεθνούς. Υπήρχαν άόριστα σχέδια για συνέδριο του P.O.U.M. και των άδελφών κομμάτων του (Τό άγγλικό 'Ανεξάρτητο Έργατικό Κόμμα, τó γερμανικό Σοσιαλιστικό Έργατικό κλπ., κ.ά.)· αυτό είχε προσδιοριστεί κατ' άρχήν για κάποια μέρα του Ίουλίου — δύο μήνες άργότερα — και δεν είχε φτάσει ακόμα ούτε ένας άντιπρόσωπος. Οι «Γερμανοί και Ίταλοί πράκτορες» δεν υπάρχουν έξω από τις σελίδες του «Νταίηλυ Ουώρκερ». Όποιοι είχαν περάσει τά σύνορα εκείνη την εποχή ξέρουν ότι δεν ήταν και τόσο εύκολο να «συρρεύσουν» μέσα στην Ίσπανία, ή και από την Ίσπανία στη Γαλλία ακόμα, για όσους αυτό ενδιαφέρει.

(III) Τίποτα δεν συνέθη ούτε στη Λερίδα, τó κύριο προπύργιο του P.O.U.M., ούτε στο μέτωπο. Είναι φανερό ότι άν η ηγεσία του P.O.U.M. ήθελε να βοηθήσει τούς φασίστες, θα είχε διατάξει την πολιτοφυλακή της να εγκαταλείψει τó μέτωπο και να αφήσει τούς φασίστες να περάσουν. 'Αλλά τί-

ποτα παράμοιο δὲν ἔγινε, οὔτε προιάθηκε. Οὔτε ἔφυγε ἀπὸ τὸ μέτωπο κανένας σημαντικὸς ἀριθμὸς ἀντρῶν τὶς παραμονὲς τῆς σύγκρουσης, ἀν καὶ ἦταν εὐκολο σχετικὰ νὰ μεταφερθοῦν κρυφὰ χίλιοι: ἢ δυὸ χιλιάδες ἀντρες, γιὰ παράδειγμα, στὴ Βαρκελώνη μὲ διάφορα προσχήματα. Δὲν ὑπῆρξε τέλος, οὔτε ἀπόπειρα κἂν ἔμμεσης ὑπονόμευσης τοῦ μετώπου. Ἡ μεταφορά τροφίμων, πυρομαχικῶν κλπ. συνεχίστηκε ὅπως συνήθως· αὐτὸ τὸ ἐπαλήθευσα μὲ ἔρευνες πού ἔκανα ἀργότερα. Πάνω ἀπ' ὅλα, μιά σχεδιασμένη ἐξέγερση αὐτοῦ τοῦ εἴδους θὰ ἀπαιτοῦσε μῆνες προπαρασκευῆς, ἀνατρεπτικῆς προπαγάνδας στὴν πολιτοφυλακὴ καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξε οὔτε ἔνδειξη οὔτε φήμη γιὰ κάτι τέτοιο. Τὸ γεγονός πῶς ἡ πολιτοφυλακὴ στὸ μέτωπο δὲν ἔπαιξε κανένα ρόλο στὴν «ἐξέγερση», εἶναι ἀποστοματικὸ ἐπιχείρημα. Ἐάν τὸ Ρ.Ο.Υ.Μ. πραγματικὰ σχεδίαζε πραξικόπημα, εἶναι ἀδιανόητο νὰ μὴν χρησιμοποιοῦσε τοὺς δέκα χιλιάδες τόσους ἀντρες πού ἦταν ἡ μόνη δύναμη κρούσης πού διέθετε.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω γίνεται σαφές ὅτι ἡ κομμουνιστικὴ θέση γιὰ «ἐξέγερση» τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ. κάτω ἀπὸ φασιστικὲς διαταγές δὲν στηρίζεται σὲ ἀπολύτως κανένα στοιχεῖο. Θὰ προσθέσω λίγα ἀκόμα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν κομμουνιστικὸ τύπο. Οἱ κομμουνιστικὲς περιγραφές τοῦ ἐναρκτήριου ἐπεισοδίου, τῆς ἐπιδρομῆς στὸ τηλεφωνικὸ κέντρο, εἶναι διαφωτιστικὲς· δὲν συμφωνοῦν μεταξύ τους σὲ τίποτα, ἐκτὸς ἀπ' τὸ ὅτι ρίχνουν τὸ φταίξιμο στὴν ἄλλη πλευρά. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι, στὶς ἀγγλικὲς κομμουνιστικὲς ἐφημερίδες, τὸ φταίξιμο φορτῶνεται πρῶτα στοὺς Ἀναρχικοὺς καὶ μόνον ἀργότερα στὸ Ρ.Ο.Υ.Μ. Ὑπάρχει μιά ἀρκετὰ φανερὴ αἰτία γι' αὐτό: Ὁ «τροτσκισμὸς» δὲν εἶναι ἀρκετὰ γνωστὸς στὴν Ἀγγλία, ἐνῶ ἀντίθετα, ὅποιοσδήποτε ἔχει γιὰ μητρικὴ τὴν γλῶσσα τὴν ἀγγλική, ἀνατριχιάζει στὸ ἀκουσμα τῆς λέξης «Ἀναρχικός»: Ἄς γίνῃ λοιπὸν στὴν ἀρχὴ γνωστὸ ὅτι εἶναι ἀνακατεμένοι Ἀναρχικοὶ γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ ἡ κατάλληλη ἀτμόσφαιρα προκλήψεως ὅποτε μετὰ, σίγουροι γιὰ τὶς ἐντυπώσεις πού θὰ προκληθοῦν, ρίχνουμε τὸ βάρος στοὺς «Τροτσκιστές». Ὁ «Νταίηλυ Οὐώρκερ» ἀρχίζει ἔτσι (6 Μαΐου):

«Τῆ Δευτέρα καὶ Τρίτῃ, μιά μειοψηφοῦσα συμμορία Ἀναρχικῶν κατέλαβε καὶ ἀποπειράθηκε νὰ κρατήσῃ τὸ τηλε-

φωνικό κέντρο και το τηλεγραφείο και άρχισε να πυροβολεί μέσα στους δρόμους».

Τò ν' άρχίζεις με άντιστροφή τών ρόλων είναι κάτι τό άπαράμιλλο. Οί Πολιτικοί Φρουροί επιτίθενται σ' ένα κτίριο πού κρατά ή C.N.T.: έτσι ή C.N.T. εμφανίζεται να επιτίθεται στο δικό της κτίριο, δηλαδή να επιτίθεται στον εαυτό της. Άπό τ' άλλο μέρος, ό «Νταίηλυ Ουώρκερ» τής 11ης Μαΐου δεδαιώνει ότι:

«Ο άριστερός Καταλανός ύπουργός Δημοσίας Ασφαλείας Άίγκουάδε και ό σοσιαλιστής Γενικός Κομμισάριος Δημοσίας τάξης Ροντριγκεθ Σάλας, έστειλαν τήν ένοπλη δημοκρατική άστυνομία στο κτίριο τής Τηλεφόνικα για να άφοπλίσουν τούς εκεί εργαζόμενους πού οι περισσότεροι ήταν μέλη συνδικάτων τής C.N.T.».

Αυτή δέν φαίνεται να συμφωνεί άρκετά με τήν πρώτη περιγραφή παρ' όλ' αυτά ό «Νταίηλυ Ουώρκερ» δέν δημοσιεύει επανόρθωση του άνακριβούς τής πρώτης περιγραφής. Ο «Νταίηλυ Ουώρκερ» τής 11ης Μαΐου γράφει ότι τά φυλλάδια τών Φίλων του Ντουρρούτι εμφανίστηκαν στις 4 και 5 Μαΐου, στη διάρκεια τής σύγκρουσης. Η «Ίνπρεκορ» όμως δεδαιώνει ότι εμφανίστηκαν στις 3 Μαΐου, πριν από τή σύγκρουση, και προσθέτει ότι «έν όψει αυτών τών γεγονότων» (τήν εμφάνιση διαφόρων φυλλαδίων):

«Η άστυνομία, με επικεφαλής τόν Άρχηγό τής Άστυνομίας προσωπικά, κατέλαβε τό τηλεφωνικό κέντρο τό άπόγευμα τής 3ης Μαΐου. Η άστυνομία δέχθηκε πυροβολισμούς ένώσω έκανε τό καθήκον της. Αυτό ήταν τό σύνθημα για τούς προβοκάτορες ν' άρχίσουν να πυροβολούν άδιακρίτως μέσα στην πόλη».

Νά και ή «Ίνπρεκορ» τής 29ης Μαΐου:

«Στις τρεις τό άπόγευμα, ό Κομμισάριος Δημοσίας Ασφαλείας, σύντροφος Σάλας, πήγε στο τηλεφωνικό κέντρο πού τήν προηγούμενη νύχτα είχε καταληφθεί από 50 μέλη του P.O.U.M. και διάφορα ταραχοποιά στοιχεία».

Αυτό φαίνεται μάλλον περίεργο. Η κατάληψη του τηλεφωνικού κέντρου από 50 μέλη του P.O.U.M. θα ήταν τουλάχιστο κάτι τό προτότυπο και θα περίμενε κανείς να μήν άργήσει να γίνει άντιληπτό. Έν τούτοις φαίνεται ότι άνακαλύφθηκε

τρεις ή τέσσερις εβδομάδες αργότερα. Σ' ένα άλλο τεύχος της «Ίνπρεκορ» τὰ 50 μέλη του Ρ.Ο.Ο.Μ. γίνονται πενήντα πολιτοφύλακες του Ρ.Ο.Ο.Μ. Θά ήταν πολύ δύσκολο νά συγκεντρωθούν περισσότερες αντιφάσεις απ' όσες περιέχονται σ' αυτά τὰ μικρά κομμάτια. Τή μιὰ στιγμή ή C.N.T. επιτίθεται στο τηλεφωνικό κέντρο, τήν άλλη δέχεται επίθεση εκεί· ένα φυλλάδιο εμφανίζεται πριν από τήν κατάληψη του τηλεφωνικού κέντρου και είναι ή αίτια πού τήν προκαλεί, ή, αντίστροφα, εμφανίζεται μετά και είναι αποτέλεσμα της· οι εργαζόμενοι στο τηλεφωνικό κέντρο είναι έναλλαξ μέλη της C.N.T. και μέλη του Ρ.Ο.Ο.Μ. — και οδτω καθ' έξης. Και σ' ένα ακόμα νεώτερο τεύχος του «Νταίηλυ Ουώρκερ» (3 Ίουνίου) ο κ. Τζ. Ρ. Κάμπελλ μάς πληροφορεί ότι ή κυβέρνηση κατέλαβε το τηλεφωνικό κέντρο γιατί τὰ δοσφράγματα είχαν ήδη ανεγερθεί!

Γιά λόγους χώρου παρέθεσα δημοσιεύματα για ένα μόνο γεγονός, αλλά παρόμοιες αντιφάσεις χαρακτηρίζουν όλα τὰ δημοσιεύματα του κομμουνιστικού τύπου. 'Επί πλέον υπάρχουν δημοσιεύματα πού είναι καθαρές επινοήσεις. Νά, για παράδειγμα, κάτι πού παρέθεσε ο «Νταίηλυ Ουώρκερ» (7 Μαΐου) με τον ισχυρισμό ότι δόθηκε στη δημοσιότητα από τήν Ισπανική πρεσβεία στο Παρίσι:

«Ένα αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό της εξέγερσης ήταν τό ότι ή παλιά μοναρχική σημαία υψώθηκε από τὰ μπαλκόνια διαφόρων σπιτιών της Βαρκελώνης, αναμφίβολα με τήν πεποίθηση ότι εκείνοι πού στασίασαν θά γίνονταν κύριοι της κατάστασης».

Πολύ πιθανόν ο «Νταίηλυ Ουώρκερ» νά αναδημοσίευσε αυτή τήν ανακοίνωση με καλή πίστη, αλλά οι υπεύθυνοι για αυτήν στην Ισπανική πρεσβεία έλεγαν εν γνώσει τους ψέμματα. 'Οποιοσδήποτε Ίσπανός θά κατανοούσε καλύτερα τήν εσωτερική πολιτική κατάσταση. Μια μοναρχική σημαία στη Βαρκελώνη! Θά ήταν τό μόνο πού θά μπορούσε νά συναδελφώσει τις ανταμαχόμενες παρατάξεις σέ μιὰ στιγμή. 'Ακόμα κι' οι κομμουνιστές πού βρίσκονταν στη Βαρκελώνη αναγκάστηκαν νά χαμογελάσουν όταν τό διάβασαν. Τό ίδιο συμβαίνει με τὰ δημοσιεύματα διαφόρων κομμουνιστικών εφημερίδων σχετικά με τὰ όπλα πού υποτίθεται ότι είχαν χρησιμοποιηθεί από τό

Ρ.Ο.Υ.Μ. στη διάρκεια της «άνταρσίας»: θά γίνονταν πιστευτά μόνο αν τα γεγονότα ήταν απόλυτως άγνωστα. Στον «Νταήλυ Ουώρκερ» της 17ης Μαΐου ο κ. Φράνκ Πίτκαιρν μᾶς διαβεβαιώνει ότι:

«Χρησιμοποίησαν κυριολεκτικά όλων τῶν εἰδῶν τὰ ὅπλα σὲ ἐγκληματικὸ τοὺς ἐγχειρήματα. Εἶχαν ὅπλα πού ἐκλεβαν ἐπὶ μῆνες συνέχεια καὶ τὰ ἔκρυβαν· εἶχαν ὅπλα, γιὰ παράδειγμα τάνκς, πού ἐκλεφان ἀπὸ τοὺς στρατῶνες στὴν ἀρχὴ μὲν τῆς ἀνταρσίας. Εἶναι σαφές ὅτι εἰκοσάδες δόκιμες πολυβόλα καὶ μερικές χιλιάδες τουφέκια βρίσκονται ἀκόμα στὴν κατοχὴ τους».

Ἡ «Ἰντερκερ» (29 Μαΐου) ἐπίσης γράφει:

«Στὶς 3 Μαΐου τὸ Ρ.Ο.Υ.Μ. εἶχε στὴ διάθεσή του μερικές δωδεκάδες πολυβόλα καὶ μερικές χιλιάδες τουφέκια... Στὴν Πλάθα ντὲ Ἑσπάνια οἱ τροτσκιστὲς χρησιμοποίησαν πυροβολαρχίες πυροβόλων τῶν 75 χλστμ. πού προορίζονταν γιὰ τὸ μέτωπο τῆς Ἀραγωνίας καὶ πού ἡ πολιτοφυλακὴ εἶχε προσεκτικὰ κρύψει στοὺς στρατῶνες τῆς».

Ὁ κ. Πίτκαιρν δὲν μᾶς λέει πῶς καὶ πότε ἐγίνε σαφές ὅτι τὸ Ρ.Ο.Υ.Μ. κατεῖχε εἰκοσάδες πολυβόλα καὶ μερικές χιλιάδες τουφέκια. Ἀνέφερα σὲ πόσα ὑπολόγιζα τὰ ὅπλα πού βρίσκονταν στὰ τρία κυριώτερα κτίρια τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ.: γύρω στὰ ὄρθοντα τουφέκια, λίγες χειροβομβίδες, καθόλου πολυβόλα· δηλαδή μὲν ἐπαρκῆ γιὰ τοὺς ἑνοπλοὺς φρουροὺς πού, τότε, ὅλα τὰ κόμματα εἶχαν στὰ κτίριά τους. Φαίνεται περίεργο ὅτι ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅταν τὸ Ρ.Ο.Υ.Μ. διαλύθηκε καὶ ὅλα του τὰ κτίρια καταλήφθηκαν, αὐτὲς οἱ χιλιάδες ὅπλα δὲν εἶδαν τὸ φῶς τῆς ἡμέρας ἰδίως τὰ τάνκς καὶ τὰ πεδινὰ πυροβόλα πού δὲν θά ἦταν ἀρκετὰ μικρὰ γιὰ νὰ τὰ κρύβουν στὸ κελλάρι. Ἄλλὰ τὸ ἀποκαλυπτικὸ στὰ δύο παραπάνω δημοσιεύματα εἶναι: ἡ πλήρης ἀγνοία τῶν τοπικῶν συνθηκῶν πού χαρακτηρίζει καὶ τὰ δύο. Κατὰ τὸν κ. Πίτκαιρν τὸ Ρ.Ο.Υ.Μ. ἐκλεφε τάνκς «ἀπ' τοὺς στρατῶνες». Δὲν μᾶς λέει ἀπὸ ποιοὺς στρατῶνες. Οἱ πολιτοφυλακὲς τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ. πού ἦταν στὴ Βαρκελώνη (συγκριτικὰ λιγώτεροι ἀπὸ ἄλλοτε ἐφόσον ἡ ἀμειψία κατὰ τῆς πολιτοφυλακῆς εἶχε σταματήσει) μοιράζονταν τοὺς στρατῶνες λέγον μ' ἓνα σημαντικὰ μεγαλύτερο ἀριθμὸ ἀνδρῶν τοῦ Λαϊκοῦ Στρατοῦ. Συνεπῶς ὁ κ. Πίτκαιρν μᾶς ζητᾷ νὰ πι-

πέφουμε ότι το Ρ.Ο.Υ.Μ. Εκλεψε τάνκς με τη συμπαιγνία του Λαϊκού Στρατού. Το ίδιο συμβαίνει με τους «στρατώνες» που ήταν κρυμμένα τα πυροβόλα των 75 χλστ. Δεν αναφέρεται πουθενά π:θ βρίσκονταν αυτοί οι «στρατώνες». Έχεινες οι πυροβολαρχίες, που έριχναν στην Πλάθα ντε Έσπάνια, εμφανίστηκαν σε πολλές εφημερίδες αλλά μπορούμε να πουμε με σιγουρ:ά ότι ήταν άνυπαρκτες.

Όπως ανέφερα και προηγουμένως, δεν είχα άκουσει καθόλου πυρά πυροβολικού στη διάρκεια της σύγκρουσης, αν και η Πλάθα ντε Έσπάνια ήταν περίπου ένα μίλι μόνο μακριά. Λίγες μέρες αργότερα εξέτασα την Πλάθα ντε Έσπάνια και δεν βρήκα κτίρια με ίχνη όβιδων πυροβολικού. Κι' ένας αυτόπτης μάρτυς που ήταν σ' εκείνη τη γειτονιά σ' δλη τη διάρκεια των συγκρούσεων δεβαίωσε ότι δεν εμφανίστηκαν καθόλου πυροβόλα εκεί. (Παραμπ:πόντως, το παραμύθι των κλεμμένων πυροβόλων μπορεί να προήλθε από το Ρώσο Γενικό Πρόξενο, Άντόνοβ Όβσένκο. Αυτός, εν πάσει περιπτώσει, το μετέφερε σ' έναν πολύ γνωστό Άγγλο δημοσιογράφο ο οποίος μετά, καλή τη πίστει, το επανέλαβε σε μία εβδομαδιαία εφημερίδα. Ο Άντόνοβ Όβσένκο «εκαθαρίστηκε» αργότερα. Πώς όμως αυτό θα επιδρούσε στην αξ:οπιστία του, δεν ξέρω). Η αλήθεια είναι δεβαίως ότι τα παραμύθια αυτά για τάνκς κανόνια και λο:πά επινοήθηκαν μόνο και μόνο γιατί διαφορετικά θα ήταν δύσκολο να έναρμονισθεί η κλίμακα της μάχης με το μικρό αριθμητικά Ρ.Ο.Υ.Μ. Ήταν απαραίτητο να ισχυρισθούν ότι το Ρ.Ο.Υ.Μ. ήταν ολοκληρωτικά υπεύθυνο για τη σύγκρουση' ήταν επίσης απαραίτητο να ισχυρισθούν ότι ήταν ένα άσημαντο κόμμα χωρίς μαζική βάση και «αριθμούσε μόνο μερικές χιλιάδες μέλη», σύμφωνα με την «Ίνπρεκαρ». Η μόνη έλπιδα για να γίνουν πιστευτές και οι δύο προτάσεις ήταν η αξίωση ότι το Ρ.Ο.Υ.Μ. είχε όλον τον όπλισμό ενός σύγχρονου μηχανοκίνητου στρατού!

Είναι αδύνατο να δεαβάσει κανείς το σχετικό ύλικό στον κομμουνιστικό τύπο χωρίς να αντίληφθεί ότι άπευθύνεται συνειδητά σ' ένα κοινό που άγνοεί τα γεγονότα και ότι δεν έχει άλλο σκοπό παρά να καλλιεργήσει την προκατάληψη. Έξ' όθ, παραδείγματος χάρη, δημοσιεύματα όπως του κ. Πίτκαιρν στο «Νταίηλυ Ουώρκερ» της 11ης Μαΐου που ισχυρίσθηκε ότι η

«άνταρσία» κατεστάλη από το Λαϊκό Στρατό. 'Ο στόχος είναι εδώ να δοθεί στους ανενθήμερωτους ή εντύπωση ότι ελδοληρη ή Καταλωνία ήταν συμπαγώς «άντιτροτοκιστική». 'Ο Λαϊκός Στρατός όμως παρέμεινε οδδέτερος σ' όλη τη διάρκεια της σύγκρουσης: αυτό τδ ήξεραν όλοι στη Βαρκελώνη και είναι δύσκολο να πιστέψουμε ότι ο κ. Πίτκαιρν δέν τδ ήξερε. "Η ακόμα, οι ταχυδακτυλουργίες στον κομμουνιστικό τύπο με τούς αριθμούς νεκρών και τραυματιών, με σκοπό τη μεγαλοποίηση της κλίμακας τών ταραχών. 'Ο Ντίαθ, γραμματέας τού 'Ισπανικού Κομμουνιστικού Κόμματος, πού οι σχετικές δηλώσεις του πήραν πλατειά δημοσιότητα στον κομμουνιστικό τύπο, ανέθεσε τούς αριθμούς σε 900 νεκρούς και 2500 τραυματίες. 'Ο Καταλανός ύπουργός προπαγάνδας, πού ήταν μάλλον αδύνατο να ύποτιμήσει, έδωσε αντίστοιχα τούς αριθμούς 400 και 1000. Τδ Κομμουνιστικό Κόμμα διπλασιάζει τήν προσφορά και προσθέτει και μερικές ακόμα εκατοντάδες για γούρι.

Οι ξένες αστικές εφημερίδες έν γενεί, έριξαν στους 'Αναρχικούς τήν εθύνη της σύγκρουσης, αλλά ύπηρξαν λίγες πού ακολούθησαν τήν κομμουνιστική κατεύθυνση. Μιά απ' αυτές ήταν ή αγγλική «Ν:ούς Κρόνικλ» της ύποίας ο ανταποκριτής, ο κ. Τζών Λάνγκντον - Νταίηδς, ήταν στην Βαρκελώνη τήν περίοδο εκείνη. Παραθέτω εδώ αποσπάσματα από τδ άρθρο του: «ΜΙΑ ΤΡΟΤΣΚΙΣΤΙΚΗ ΑΝΤΑΡΣΙΑ. Αυτό δέν ήταν 'Αναρχική εξέγερση. Είναι ένα απελπισμένο πραξικόπημα τού «τροτοκιστικού» Ρ.Ο.Υ.Μ. πού εργάζεται μέσω τών έλεγχόμενων οργανώσεων του «Φίλοι τού Ντουρρούτι» και 'Ελευθεριακή Νεολαία... 'Η τραγωδία άρχισε τήν Δευτέρα τδ απόγευμα όταν ή κυβέρνηση έστειλε ένοπλη αστυνομία στο τηλεφωνικό κέντρο για ν' άφοπλίσει τούς εργαζόμενους εκεί, κυρίως ανθρώπους της C.N.T. Οι σοβαρές άνωμαλίες στην ύπηρεσία είχαν καταντήσει σκάνδαλο εδώ και μερικόν καιρό. "Έξω, στην Πλάθα ντε Καταλούνια, μαζεύτηκε ένα μεγάλο πλήθος ένω οι άνθρωποι της C.N.T. άνταστέκονταν, ύποχωρώντας από δροφο σε δροφο πρδς τήν ταρατσα τού κτιρίου... Τδ γεγονός ήταν πολύ άκαθόριστο, αλλά διαδόθηκε ότι ή Κυβέρνηση είχε ξεχυθεί έναντίον τών 'Αναρχικών. Οι δρόμοι γέμισαν από ένοπλους... όταν πιά σκατείνιασε κάθε εργατικό κέντρο και κυβερνητικό κτίριο ήταν όχυρωμένο και κατά τις δέ-

κα ή ώρα έπεσαν οι πρώτες όμβροντίες και τὰ πρώτα άσθενοφόρα άρχισαν νά τρέχουν στους δρόμους με τις σειρήνες τους άνοχτές. "Ως τὰ ξημερώματα σ' όλη τή Βαρκελώνη έπεφταν πυροβολισμοί... Καθώς ή μέρα περνούσε και οι νεκροί ξεπερνούσαν τούς έκατό, γινόταν όλο και περισσότερο δυνατό νά γίνει μιá υπόθεση σχετικά με τó τί συνέβαινε: 'Η άναρχική C.N.T. και ή σοσιαλιστική U.G.T. δέν είχαν, ούσιαστικά, «κατεβεί τούς δρόμους». "Όσο έμεναν πίσω από τὰ όδοφράγματα τους περίμεναν άπλώς όντας σέ έπιφυλακή, κι' ή στάση τους αὐτή περιλάμβανε τó δικαίωμα νά πυροβολούν σ' όποιον δήποτε ένοπλο φαίνονταν στο δρόμο... Τά ξεσπάσματα έπιδεινώνονταν άνεξαίρετα από τούς «πάκος» — έλεύθερους σκοπευτές, συνήθως φασίστες, πού πυροβολούσαν άπ' τις στέγες των σπιτιών χωρίς ιδιαίτερο στόχο, μόνο και μόνο για νά έπιτείνουν τόν γενικό πανικό. Κατά τó άπόγευμα όμως τής Τετάρτης, άρχισε νά γίνεται σαφές ποίος βρίσκονταν πίσω από τήν έξέγερση. "Όλοι οι τοίχοι είχαν σκεπαστεί με μιá έμπρηστική άφίσα πού ζητούσε άμεση επανάσταση και τουφεκισμό Δημοκρατών και Σοσιαλιστών ήγγετών. 'Υπογράφονταν από τούς «Φίλους του Ντουρρούι». Τήν Πέμπτη τó πρωί ή έφημερίδα των άναρχικών άρνήθηκε κάθε σχέση ή συμπάθεια προς αὐτήν, αλλά ή «Μάχη», ή έφημερίδα του P.O.U.M., άναδημοσίευσε τó ντουκευμένο με τὰ καλύτερα σχόλια. 'Η Βαρκελώνη, ή πρώτη πόλη τής 'Ισπανίας, πνίγηκε στο αίμα από προδοκάτορες πού χρησιμοποίησαν αὐτή τήν άνατρεπτική όργάνωση».

Τούτο δέν συμφωνεί έντελώς με τις κομμουνιστικές έκδοχές πού παρέθεσε παραπάνω αλλά θά άποδειχθεί ό,τι και έτσι όπως είναι, άντιφάσκει με τόν έαυτό του. Στην άρχή ή υπόθεση χαρακτηρίζεται σάν «τροσκιστική άνταρσία», μετά παρουσιάζεται σάν άποτέλεσμα μιáς έπιδραμής στο κτίριο τής Τηλεφωνικής, καθώς κι' από τή γενική πεποιθήση ό,τι ή κυβέρνηση ξεχούθηκε εναντίον των άναρχικών. 'Η πόλη όχυρώνεται και πίσω από τὰ όδοφράγματα βρίσκονται και ή C.N.T. και ή U.G.T. Δύο μέρες άργότερα, έμφανίζεται ή έμπρηστική άφίσα (στην πραγματικότητα ένα φυλλάδιο) όποτε φτάνουμε στο συμπέρασμα πώς αὐτή προκάλεσε όλη τή φασαρία — ή αίτία έπεται του άποτελέσματος. 'Αλλά

υπάρχει ακόμα και μια σοβαρή παρερμηνεία εδώ. 'Ο κ. Λάνγκτον - Νταϊγής χαρακτηρίζει τους «Φίλους του Ντουρρούτ.» και την ελεύθερη Νεολαία «ελεγχόμενες οργανώσεις» του P.O.U.M. Και οι δύο ήταν αναρχικές οργανώσεις και δεν είχαν καμμία σχέση με το P.O.U.M. 'Η 'Ελεύθερη Νεολαία ήταν η οργάνωση νεολαίας των 'Αναρχικών, αντίστοιχη με την J.S.U. του P.S.U.C., για παράδειγμα. Οι Φίλοι του Ντουρρούτ. ήταν μια μικρή οργάνωση μέσα στη F.A.I., η γενική τρεμερά έχθρική προς το P.O.U.M. Στο βαθμό που μπόρεσα να ελέγξω, κανείς δεν ήταν μέλος και των δύο αυτών οργανώσεων. Θά ήταν περίπου εξ ίσου αληθινό να πούμε ότι η σοσιαλιστική Λίγγα είναι μια οργάνωση ελεγχόμενη από το 'Αγγλικό Φιλελεύθερο Κόμμα. 'Ο κ. Λάνγκτον - Νταϊγής δεν το είχε αυτό υπ' όψη του; αν όχι, θά έπρεπε να έγραφε με περισσότερη προσοχή για ένα τόσο πολυσύνθετο θέμα.

Δεν άμφισβήτησα μέχρι στιγμής την καλή πίστη του κ. Λάνγκτον - Νταϊγής. 'Αλλά όμολογουμένως έφυγε από τη Βαρκελώνη μόλις τελείωσε η σύγκρουση, δηλαδή τη στιγμή που θά μπορούσε να αρχίσει μια σοβαρή έρευνα και σ' ελίη του την ανταπόκριση υπάρχουν σαφείς ένδειξεις για το ότι είχε δεχθεί την επίσημη έκδοχή της «τροτσκιστικής αντίρροσίας» χωρίς επαρκή επαλήθευση. Αυτό είναι φανερό ακόμα και στο απόσπασμα που παρέθεσα: «'Όταν πιά σκοτεινάσε» τα όδοφραγήματα ήταν όρθωμένα και «στις δέκα ή ώρα» έπεσαν οι πρώτες όμοφρονίες. Αυτό δεν είναι λόγια ενός αυτόπτη μάρτυρα: θά μπορούσε να συμπεράνει κανείς ότι συνηθίζεται να περιμένεις από τον έχθρό σου να φτάξει ένα όδοφραγμα και μετά να το ρίξεις. Δίνονται ή εντύπωση ότι πέρασαν μερικές ώρες από το κτίσιμο των όδοφραγμάτων ως τους πρώτους πυροβολισμούς, ενώ, φυσικά, έγινε το αντίστροφο. 'Εγώ και πολλοί άλλοι ακούσαμε τους πρώτους πυροβολισμούς νωρίς το απόγευμα. 'Επί πλέον, υπήρχαν και οι έλεύθεροι σκοπευτές, «συνήθως φασίστες», που πυροβολούσαν από τις στέγες. 'Ο κ. Λάνγκτον - Νταϊγής δεν μάς εξηγεί πώς ήξερε ότι αυτοί ήταν φασίστες. Μάλλον δεν ανέθηκε στις στέγες να τους ρωτήσει. 'Επαναλαμβάνει απλώς ότι του έχουν πει και, έφ' όσον ταιριάζει με την επίσημη έκδοχή, δεν το εξετάζει. 'Αλλά και κάτι παραπάνω: υποδεικνύει μια πιθαν-

νή πηγή πολλών πληροφοριών του με μία άσυνετη αναφορά του στο ύπουργείο προπαγάνδας αν και θα πίστευε κανείς πως το δόγμα και μόνο του ύπουργείου θα ήταν επαρκής προειδοποίηση. Ο Ύπουργός Προπαγάνδας φυσικά, θα είχε τόσες πιθανότητες να δώσει μία αντικειμενική περιγραφή των ταραχών της Βαρκελώνης όσες (π.χ.) και ο μπακαρίτης Λόρδος Κάροσον για την εξέγερση του Δουβλίνου το 1916.

Παράθεσα αρκετές αιτίες για να πεισθεί κανείς ότι η κομμουνιστική έκδοχή της σύγκρουσης της Βαρκελώνης δεν πρέπει να παίρνεται σοβαρά. Πρέπει όμως να αναφερθώ και στη γενικότερη κατηγορία κατά του Ρ.Ο.Υ.Μ., ότι δηλαδή ήταν κρυπτοφασιστική οργάνωση χρηματοδοτούμενη από τον Φράνκο και τον Χίτλερ.

Η κατηγορία επαναλαμβάνονταν αδιάκοπα από τον κομμουνιστικό τύπο, ιδιαίτερα από τις αρχές του 1937 και έωθε. Αποτελούσε μέρος της παγκόσμιας επίθεσης του επίσημου κομμουνισμού εναντίον του «τροτσκισμού», του όποιου το Ρ.Ο.Υ.Μ. ήταν αντιπροσωπευτικό στην Ίσπανία. «Ο τροτσκισμός», σύμφωνα με το «Κόκκινο Μέτωπο» (κομμουνιστική εφημερίδα της Βαλένθια) δεν είναι πολιτικό δόγμα. Ο τροτσκισμός είναι μ α επίσημη καπιταλιστική οργάνωση, μ α φασιστική τρομοκρατική συμμορία που ασχολείται με εγκλήματα και σαμποτάζ κατά του λαού. Το Ρ.Ο.Υ.Μ. ήταν μ α «τροτσκιστική» οργάνωση συνεργαζόμενη με τους φασίστες και μ ήρμα της «Πέμπτης Φάλαγγας του Φράνκο». Το αξιοσημείωτο από την αρχή ήταν ότι δεν παρουσιάστηκαν στοιχεία για να στηρίξουν αυτή την κατηγορία: το πράγμα απλώς υπαίτιονόταν με έναν άερα αὐθεντίας. Και η επίθεση γίνονταν με το μάξ μουμ προσωπικής λιβελλογραφίας και με πλήρη άνευθυνότητα όσον άφορά τ ά αποτελέσματα που τυχόν θα είχε αυτή στον πόλεμο. Σε σύγκριση με το καθήκον της εξέδρισης του Ρ.Ο.Υ.Μ., πολλοί κομμουνιστές συγγραφείς φαίνονταν να θεωρούν άσήμαντη την αποκάλυψη στρατιωτικών μυστικών. Σ' ένα φύλλο του Φεβρουαρίου του «Νταίηλυ Ουώρκερ» για παράδειγμα, μ α δημοσιογράφος, η Ούϊκφρεντ Μπέηης, έπιτρέπει στον έαυτό της να γράφει ότι το Ρ.Ο.Υ.Μ. είχε μόνο τ ά μισά στρατεύματα στον τομέα του μετώπου άπ' όσα ίσχυρίζονταν. Αυτό δεν ήταν άλήθεια αλλά πιθανώς η

συγγραφέας να το πίστευε. Αυτή και ο «Νταϊήλυ Ούώρκερ» κατά συνέπεια, ήταν προθυμότετοι να παραδώσουν στον έχθρο μιά από τις σημαντικώτερες πληροφορίες που μπορεί να παραδοθεί από τις στήλες μας εφημερίδας. Στο «Νιού Ρηπάμπλικ» ο κ. Ράλφ Μπέητς έγραψε πώς οι πολιτοφύλακες του Ρ.Ο.Υ.Μ. «έπαζαν ποδόσφαιρο με τους φασίστες στη νεκρή ζώνη» μιά εποχή όπου αντίθετα, τα στρατεύματα του Ρ.Ο.Υ.Μ. είχαν βαρειές απώλειες και πολλοί προσωπικοί μου φίλοι είχαν σκοτωθεί ή τραυματισθεί. Και ακόμα, είχαμε και την κατοήθη χαρικοτύρα που κυκλοφόρησε εύρύτατα, πρώτα στη Μαδρίτη κι' ύστερα στη Βαρκελώνη, που παρίστανε το Ρ.Ο.Υ.Μ. την στιγμή που του ξέφευγε μιά μάσκα με ζωγραφισμένο το σφυροδρέπανο επάνω της, αποκαλύπτοντας ένα πρόσωπο σηματοδομένο με τη σβάστικα. "Αν η κυβέρνηση δεν ήταν ούσαστικά κάτω από κομμουνιστικό έλεγχο, δεν θα επέτρεπε ποτέ κάτι τέτοιο σε καιρό πολέμου. Ήταν ένα σκόπιμο χτύπημα, όχι μόνο στο ήθικόν της πολιτοφυλακής του Ρ.Ο.Υ.Μ. αλλά και σ' όποιονδήποτε άλλο βρισκόταν κοντά της' γιατί δεν είναι καθόλου ένθαρρυντικό να σου λένε ότι: τα στρατεύματα δίπλα σου στο μέτωπο είναι προδότες. Αντίθετα όμως αντιβιάλλω ότι οι υβρεις που συσσωρεύθηκαν εναντίον της στά μπρόπισθεν είχαν πραγματικά σαν αποτέλεσμα να απογυμνώσουν την πολιτοφυλακή του Ρ.Ο.Υ.Μ. από το ήθικόν της. Άλλο θεδαίως αυτός ήταν ο στόχος και οι υπεύθυνοι γι' αυτό πρέπει να θεωρηθούν υπόλογοι γιατί έβαλαν την κομματική εμπάθεια πάνω από την αντιφασιστική ένότητα.

Ή κατηγορία κατά του Ρ.Ο.Υ.Μ. Ισοδυναμεί με το έξης: Ένα σύνολο μερικών εικοσάδων χιλιάδων ανθρώπων, σχεδόν αποκλειστικά εργατικής προέλευσης, μαζί με πολυάριθμους ξένους υποστηρικτές τους και συμπαθούντες, κυρίως πρόσφυγες από φασιστικές χώρες και χιλιάδες πολιτοφύλακων, δεν ήταν παρά ένας απέραντος κατασκοπευτικός οργανισμός χρηματοδοτούμενος απ' τους φασίστες. Αυτό ήταν αντίθετο προς την κοινή λογική και ή παλιώτερη Ιστορία του Ρ.Ο.Υ.Μ. ήταν αρκετή για να την κάνει άπιστευτη. "Όλοι οι ήγέτες του Ρ.Ο.Υ.Μ. είχαν επαναστατικό παρελθόν. Μερικοί απ' αυτούς είχαν αναμνηθεί στην εξέγερση του 1934 και οι περισσότεροι είχαν φυλακισθεί για τη σοσιαλιστική

τους δραστηριότητα από την κυβέρνηση Λερροθ ή την μοναρχία. Το 1936, ο τότε αρχηγός τους Χοακίν Μασουρίν, ήταν ένας από τους βουλευτές που απηύθυνε προειδοποίηση από τα Κορτές για την επικείμενη ανταρσία του Φράνκο. Λίγο μετά το ξέσπασμα του πολέμου πιάστηκε αιχμάλωτος απ' τους φασίστες ενώ προσπαθούσε να οργανώσει αντίσταση στα μετόπισθεν του Φράνκο. "Όταν ξέσπασε η ανταρσία, το Ρ.Ο. U.M. έπαιξε πασφανή ρόλο στην καταπολέμησή της και, ιδιαίτερα στη Μαδρίτη, πολλά μέλη του σκοτώθηκαν στις βδομαχίες. Ήταν ένας από τους πρώτους οργανισμούς που σχημάτισαν μονάδες πολιτοφυλακής στην Καταλωνία και στη Μαδρίτη. Είναι διωσθήποτε αδύνατο να ερμηνευθούν τα παραπάνω σαν πράξεις κόμματος χρηματοδοτούμενου από το φασισμό. Ένα κόμμα χρηματοδοτούμενο από το φασισμό θα πήγαινε απ' την αρχή με το αντίπαλο στρατόπεδο.

Όσο υπήρξε καμμά ενδειξη φιλοφασιστικής δραστηριότητας στη διάρκεια του πολέμου. Είναι βέβαια συζητήσιμο — αν και προσωπικά δεν συμφωνώ σε τελευταία ανάλυση — το ότι, πιέζοντας για μία πιο επαναστατική πολιτική, το Ρ.Ο. U.M. δίχαζε τις κυβερνητικές δυνάμεις και συνεπώς ενίσχυε έμμεσα τους φασίστες' νομίζω βέβαια, πως οποιαδήποτε κυβέρνηση ρεφορμιστικού τύπου θα ήταν δικιολογημένη, από την πλευρά της, αν θεωρούσε ένα κόμμα όπως το Ρ.Ο. U.M. ένοχλητικό. Αυτό όμως είναι έντελως διαφορετικό από την άμεση προδοσία. Δεν υπάρχει τρόπος να εξηγηθεί το γιατί, αν το Ρ.Ο. U.M. ήταν πραγματικά φασισκό κόμμα, η πολιτοφυλακή του παρέμεινε νομιμόφρων: όχτώ με δέκα χιλιάδες άντρες κρατούσαν σημαντικά τμήματα της γραμμής του μετώπου στις ανυπόφορες συνθήκες του χειμώνα 1936 - 37. Πολλοί απ' αυτούς βρίσκονταν στα χαρακώματα τέσσερεις ή πέντε μήνες συνέχεια. Είναι δύσκολο να καταλάβουμε γιατί αν η κομμουνιστική αποψη για το Ρ.Ο. U.M. είναι σωστή, δεν εγκατέλειψαν ήσυχα τις γραμμές τους ή δεν προσχώρησαν στον έχθρο. Ήταν πάντα στο χέρι τους να το κάνουν και, κατά καιρούς, το αποτέλεσμα θα ήταν αποφασιστικό. Ωστόσο, συνέχισαν να πολεμούν και, ήταν λίγο μετά τη διάλυση του Ρ.Ο. U.M., τότε που το γεγονός αυτό ήταν ακόμα νεότε στα μυαλά όλων, όταν η πολιτοφυλακή — όχι ακόμα ανα-

κατανεμημένη στις γραμμές του Λαϊκού Στρατού — πήρε μέρος στην αιματηρή επίθεση ανατολικά της Χουέσκα, όπου σε μία - δύο μέρες σκοτώθηκαν μερικές χιλιάδες άνθρωποι. Το λιγώτερο που θα περίμενε κανείς θα ήταν συναδέλφωση με των έχθρό, ή, έστω, μία συνεχή διαρροή αυτομόλων και λιποτακτών. 'Αλλά, όπως υπέδειξα προηγουμένως, ο αριθμός των λιποταξιών ήταν εξαιρετικά μικρός. 'Ακόμα, θα περίμενε κανείς φ.λοφασιστική προπαγάνδα, ντεφαιτισμό κ.ο.κ. Δεν παρουσιάστηκε όμως τίποτα παρόμοιο. Προφανώς πρέπει να υπήρχαν φασίστες πράκτορες και προδοκότες στο Ρ.Ο.Υ.Μ. υπάρχουν σ' όλα τα άριστερά κόμματα· αλλά δεν υπάρχει απόδειξη ότι ήταν περισσότεροι εκεί απ' όπουδήποτε άλλο.

Είναι αλήθεια ότι σε μερικές από τις επιθέσεις του κομμουνιστικού τύπου διευκρινίζονταν, μάλλον άπρόθυμα, ότι μόνο οι ήγέτες του Ρ.Ο.Υ.Μ. ήταν μισοφόροι του φασισμού και όχι τα άπλά μέλη. 'Αλλά αυτό ήταν άπλως μ'ά άπόπειρα να άποκοπεί ή όζση από την ήγεςία της. Γιατί ή φύση της κλητορίας συνεπαγόταν αυτή καθ' έαυτή ότι άπλά μέλη, πολιτοφύλακες και λοιποί, συμμετείχαν μαζί στη συνωμοσία· γιατί ήταν φανερό ότι αν ο Νίν, ο Γκόρκιν και οι άλλοι ήταν πράγματι μισοφόροι του φασισμού, θα ήταν πολύ πιθανώτερο να είναι αυτό γνωστό στους όπαδούς τους που όρισκονταν σε έπαφή μαζί τους παρά σε δημοσιογράφους στο Παρίσι, στο Λονδίνο, ή στη Νέα 'Υόρκη. Και στο κάτω - κάτω, όταν το Ρ.Ο.Υ.Μ. διαλύθηκε, ή έλεγχόμενη από τους κομμουνιστές μυστική άστυνομία ένήργησε με την προϋπόθεση ότι όλοι ήταν έξ ίσου ένοχοι και συνέλαβε όπου'νδήποτε είχε σχέση με το Ρ.Ο.Υ.Μ. και μπορούσε να τον βάλει στο χέρι, συμπεριλαμβανομένων ακόμα και τραυματιών, νοσοκόμων, συζύγων μελών του Ρ.Ο.Υ.Μ. και, σε μερικές περιπτώσεις, ακόμα και παιδιά.

Τελικά, στις 15 - 16 'Ιουνίου, το Ρ.Ο.Υ.Μ. διαλύθηκε και κηρύχθηκε εκτός νόμου. Τούτη ήταν μία από τις πρώτες πράξεις της κυβέρνησης Νεγκρίν που ανέλαβε το Μάτς. 'Όταν ή 'Εκτελεστική 'Επιτροπή του Ρ.Ο.Υ.Μ. πετάχτηκε στη φυλακή, ο κομμουνιστικός τύπος παρουσίασε κατά που όποζιθονταν πως ήταν ή ανακάλυψη μιας κολοσσιαίας φασιστικής συνωμοσίας. Για ένα διάστημα όλόκληρος ο παγκόσμιος κομμουνιστικός τύπος φλέγονταν με άρθρα όπως το ακόλουθο

(«Νταίηλυ Οδώρκερ», 21 'Ιουνίου, ρεζουμέ άρθρων διαφόρων Ισπανικῶν κομμουνιστικῶν ἡφημερίδων) :

«ΟΙ ΙΣΠΑΝΟΙ ΤΡΟΤΣΚΙΣΤΕΣ ΣΥΝΩΜΟΤΟΥΝ ΜΕ ΤΟΝ ΦΡΑΝΚΟ

Σάν ἀποτέλεσμα τῆς σύλληψης μεγάλου ἀριθμοῦ ἡγετικῶν στελεχῶν τοῦ τροτσκισμοῦ στή Βαρκελώνη καί ἄλλοι... ἔγ.ναν γνωστές, στή διάρκεια τοῦ σαββατοκύριακου, λεπτομέρειες μᾶς ἀπό τίς ἀπαισιώτερες ὑποθέσεις κατασκοπείας πού γνώρισε ποτέ ὁποιοσδήποτε πόλεμος καί ἡ πύδ ἀποκρουστική ἀποκάλυψη τροτσκιστικῆς προδοσίας μέχρι σήμερα... Ἐγγραφα στήν κατοχή τῆς ἀστυνομίας, μαζί μέ τίς πλήρεις ὁμολογίες ὄχι λιγότερων ἀπό διακόσια ἄταμα ὑπό κράτησι, ἀποδεικνύουν, κλπ., κλπ.».

Ἐκεῖνο πού «ἀποδείκνυαν» τούτες οἱ ἀποκαλύψεις ἦταν ὅτι ἡ ἡγεσία τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ. μετέδιδε μέ τόν ἀσύρματο στρατιωτικά μυστικά στό στρατηγὸ Φράνκο, ἦταν σέ ἐπαφή μέ τὸ Βερολίνο, καί δρούσε σέ συνεργασία μέ τὴν παράνομη ρασοστικὴ ὀργάνωση τῆς Μαδρίτης!!! Ἐπί πλέον ὑπῆρχαν συγκλονιστικὲς λεπτομέρειες γιὰ μυστικὰ μηνύματα μέ συμπαθητικὴ μελάνη, γιὰ κάποιο μυστηριώδες ἔγγραφο ὑπογραμμένο μέ τὸ γράμμα Ν (πού σήμαινε Νίν) καί ἄλλα πολλά.

Ἄλλὰ τὸ οὐσιαστικὸ ἀποτέλεσμα εἶναι τοῦτο: Ἐξ ἡμηνες μετὰ τὰ γεγονότα, τῆ σ' γμη πού γράφω, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ. βρίσκονται ἀκόμα στή φυλακὴ ἄλλὰ χωρὶς νάχουν δικαστεῖ καί οἱ κατηγορίες γιὰ ἐπαφές μέ τὸν Φράνκο κλπ. δὲν ἔχουν ἐπίσημα διατυπωθεῖ. Σέ περίπτωση πού εἶχαν βρεθεῖ ἔνοχοι κατασκοπείας θὰ εἶχαν δικαστεῖ καί τουφεκιστεῖ σέ μιὰ βδομάδα, ὅπως εἶχε γίνει προηγουμένως μέ πολλοὺς φασίστες κατασκόπους. Ἄλλὰ οὔτε ἔχνος στοιχείου δὲν παρουσιάστηκε ποτὲ ἐκτός ἀπὸ τοὺς ἀσύστατους ἰσχυρισμοὺς τοῦ κομμουνιστικοῦ τύπου. Ὅσο γιὰ τίς διακόσιες «πλήρεις καταθέσεις» πού, ἂν ὑπῆρχαν, θὰ ἦταν ἀρκετὲς γ.ἀ νὰ καταδικαστεῖ ὁποιοσδήποτε, δὲν ἔχουν ποτὲ ξανακουστεῖ ἀπὸ τότε. Στήν πραγματικότητά θὰ ἦταν διακόσιες ἴσως προσπάθειες τῆς φαντασίας κάποιου.

Ἐπιπλέον, τὰ περ.σότερα μέλη τῆς ἰσπανικῆς κυβέρνησης ἔχουν ἀποσαφηνίσει ὅτι δὲν δίνουν καμμιά βάση στίς κατηγορίες κατὰ τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ. Πρόσφατα, τὸ ὑπουργικὸ συμ-

βούλιο αποφάσισε με ψήφους πέντε κατά δύο την απόλυση β-
 λων των αντιφασιστών πολιτικών κρατούμενων οι δύο άρνη-
 τικές ψήφοι ήταν των κομμουνιστών ύπουργών. Τον Αβγου-
 στο, μιά διεθνή αντιπροσωπεία με επικεφαλής τον Τζαίημς
 Μάξτον, Βρεταννό βουλευτή, πήγε στην Ίσπανία για να έ-
 ρευνήσει σχετικά με τις κατηγορίες εναντίον του Ρ.Ο.Υ.Μ.
 και την εξαφάνιση τῶ Αντρές Νίν. Ὁ Πριέτο, ύπουργός Ἐθ-
 νικῆς Ἀμύνης, ὁ Ἰρούχο, ύπουργός Δικαιοσύνης, ὁ Θουγαθα-
 γόιτια, ύπουργός Ἐσωτερικῶν, ὁ Ὀρτέγκα Γκάσσετ, Γεν-
 κός Εἰσαγγελέας, ὁ Πράτ Γκαρθία και ἄλλοι, ἀρνήθηκαν κ-
 τηγορηματικά κάθε ὑπόψια για τὴν ἀνάμιξη τῶν ἡγετῶν τῶ
 Ρ.Ο.Υ.Μ. σὲ ὑποθέσεις κατασκοπείας. Ὁ Ἰρούχο πρόσθεσε ὅτι
 ἐξέτασε τὸ φάκελο τῆς ὑπόθεσης, ὅτι κανένα ἀπὸ τὰ λεγόμε-
 να ἀποδεικτικά στοιχεία δὲν ἀντεξε στὸν ἔλεγχο και ὅτι τὸ
 ἔγγραφο πὸ ὑποτίθεται ὅτι ἔφερε τὴν ὑπογραφή τοῦ Νίν
 ἦταν «ἀνευ ἀξίας» — τουτέστιν, πλαστό. Ὁ Πριέτο θεώρησε
 τοὺς ἡγέτες τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ. ὑπεύθυνους για τὴ σύγκρουση τοῦ
 Μαίτου στὴ Βαρκελώνη ἀλλὰ ἀπέκλεισε τὴν περίπτωση νὰ εἴ-
 να: φασίστες κατάσκοποι. «Τὸ σοβαρύτερο εἶναι», πρόσθεσε,
 «ὅτι οἱ συλλήψεις τῶν ἡγετῶν τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ. δὲν ἀποφα-
 σίστηκαν ἀπὸ τὴν κυβέρνηση ἀλλὰ διενεργήθηκαν ἀπὸ τὴν
 ἀστυνομία μὲ δικτὴ τῆς πρωτοβουλία. Οἱ ὑπεύθυνοι δὲν εἶναι
 οἱ επικεφαλῆς τῆς ἀστυνομίας ἀλλὰ τὸ περιβάλλον τους, πὸ
 ἔχει διαβρωθεῖ ἀπὸ τοὺς κομμουνιστὲς κατὰ τὴ γνωστὴ τους
 συνήθεια». Ἀνέφερε κι' ἄλλες περιπτώσεις παρανόμων συλ-
 λήψεων ἀπ' τὴν ἀστυνομία. Ὁ Ἰρούχο μίλησε μὲ τὸ ἴδιο πνεῦ-
 μα και εἶπε ὅτι ἡ ἀστυνομία εἶχε γίνει «ἡμιανεξάρτητη» και
 στὴν πραγματικότητα ἐλέγχονταν ἀπὸ ἀλλοδαπὰ κομμουνιστι-
 κά στοιχεία. Ὁ Πριέτο ἀφησε νὰ ἐννοηθεῖ ἀρκετὰ σαφῶς
 στὴν ἐπιτροπὴ ὅτι ἡ κυβέρνηση δὲν εἶχε τὴν εὐχέρεια νὰ
 δυσαρεστήσει τὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα σὲ χρόνο κατὰ τὸν ὁ-
 ποῖον οἱ Ρῶσοι προμήθευαν ἔπλα. Ὄταν μιά ἄλλη ἀναπρο-
 σωπεία, μὲ επικεφαλῆς τὸν Τζῶν Μακγκάθερν, ἐπίσης μέλος
 τῶ βρετανικοῦ κοινοβουλίου, πήγε στὴν Ίσπανία τὸ Δεκέμ-
 βριο, πήρε τίς ἴσες περίπου ἀπαντήσεις μὲ τὴν προηγούμενη
 και ὁ Θουγαθαγόιτια, ύπουργός Ἐσωτερικῶν, ἐπανέλαβε τὸν
 ὑπανηγμὸ τοῦ Πριέτο ἀκόμα σαφέστερα: «Ἐχοῦμε πάρει βοή-
 θεια ἀπὸ τὴ Ρωσία και εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ἐπιτρέπουμε

δρισμένες ενέργειες που δεν μας άρεσουν». Είναι έξ' άλλου ενδιαφέρον, σαν παράδειγμα αυτονομίας της αστυνομίας, ότι και με διαταγή υπογραμμισμένη ακόμα κι' απ' τον Γενικό Έπιθεωρητή Φυλακών και τον Υπουργό Δικαιοσύνης, ο Μακγκόβερν δεν μπόρεσε να πάρει άδεια για να επισκεφθεί μια από τις «μυστικές φυλακές» που διατηρούσε το Κομμουνιστικό Κόμμα στην Βαρκελώνη.*

Νομίζω πως αυτά είναι αρκετά για να ξεκαθαρίσουν το ζήτημα. Η κατηγορία της κατασκοπείας έναντιον του Ρ.Ο. U.M. βασίστηκε αποκλειστικά σε άρθρα του κομμουνιστικού τύπου και στις δραστηριότητες της ελεγχόμενης από τους κομμουνιστές μυστικής αστυνομίας. Η ηγεσία του Ρ.Ο. U.M. και εκατοντάδες ή χιλιάδες μέλη και οπαδοί του βρίσκονται ακόμα στις φυλακές και επί Εξη μήνες τώρα ο κομμουνιστικός τύπος θεωρεί άπαιτώντας την εκτέλεση των «προδοτών»· αλλά ο Νεγκρίν και οι άλλοι διατηρούν τα λογικά τους και έχουν άρνηθεί μέχρι στιγμής να προχωρήσουν σε μια γενική σφαγή «τροτσκιστών». Λαμβάνοντας υπ' όψη την πίεση που άσκήθηκε επάνω τους, είναι σε μεγάλο βαθμό προς τιμή τους που δεν το έκαναν.

Στο μεταξύ, εν όψει των έχω παραθέσει προηγουμένως, γίνεται πολύ δύσκολο να πιστέψει κανείς ότι το Ρ.Ο. U.M. ήταν πραγματικά — μια φασιστική κατασκοπευτική οργάνωση, εκτός αν πιστεύει κανείς πως ο Μάξτον, ο Μακγκόβερν, ο Πριέτο, ο Ίρούχο, ο Θουγκαθαγότσια και όλοι οι υπόλοιποι είναι έμμορθα όργανα του φασισμού.

Τέλος, ως έρθουμε στην κατηγορία ότι το Ρ.Ο. U.M. ήταν «τροτσκιστικό». Αυτή η λέξη εκστομίζεται τώρα με όλοένα και μεγαλύτερη άνεση και χρησιμοποιείται με τρόπο εξαιρετικά παραπλανητικό και συχνά ή παραπλάνηση είναι σκόπιμη. Άξίζει λοιπόν να σταθούμε και να δώσουμε έναν ορισμό σ' αυτή τη λέξη. Η λέξη «τροτσκιστής» συνήθως σημαίνει τρία διαφορετικά πράγματα:

* Για τις άναφορές των δύο έπιτροπών βλέπε «Le Populaire» 7 Σεπτέμβρη, «La Fleche» 18 Σεπτέμβρη, άνατροπή για την έπιτροπή Μάξτον που δημοσιεύτηκε από την «Independent News» και το φυλλάδιο του Μάκ Γκόβερν «Τρόμος στην Ίσπανία».

(2) Κάποιον πού, όπως ο Τρότσκι, συνηγορεί υπέρ της «παγκόσμιας επανάστασης» σε αντίθεση με τη θέση «σοσιαλ-ισμός σε μία μόνη χώρα».

(6) Ένα μέλος της οργάνωσης πού επικεφαλής της έχει τον Τρότσκι.

(γ) Έναν κρυπτοφασίστα πού εμφανίζεται σαν επανα-στάτης και πού δρα μέσα στην ΕΣΣΔ διαπράττοντας σαμπο-τάζ, εν γένει διασπώντας και ύπονομεύοντας τις άριστερές δυνάμεις.

Με την έννοια (α) το Ρ.Ο.Ο.Μ. θα μπορούσε πιθανώς να χαρακτηριστεί τροτσικιστικό. Το ίδιο και το αγγλικό Άνε-ξάρτητο Έργατικό Κόμμα, το γερμανικό Σοσιαλιστικό Έρ-γατικό, οι Άριστεροι σοσιαλιστές στη Γαλλία, κ.ο.κ. Άλλά το Ρ.Ο.Ο.Μ. δεν είχε καμιά οργανωτική σχέση με τον Τρότ-σκυ ή την τροτσικιστική (Μπολσεβίκικη - Λενινιστική) οργά-νωση. Όταν ξέσπασε ο πόλεμος, οι ξένοι τροτσικιστές πού ήρ-θαν στην Ίσπανία (δεκαπέντε ή είκοσι τον αριθμό) συνεργά-στηκαν στην αρχή με το Ρ.Ο.Ο.Μ., σαν κόμμα κοντύτερα στις θέσεις τους, αλλά χωρίς να γίνουν μέλη του κόμματος· άργότερα ο Τρότσκι έδωσε έντολή στους όπαδούς του να χτυ-πήσουν τη γραμμή του Ρ.Ο.Ο.Μ. και οι τροτσικιστές έκκαθη-ρίστηκαν από τα κομματικά πόστα, αν και έμειναν λίγοι στην πολιτοφυλακή. Ο Νιν, ήγέτης του Ρ.Ο.Ο.Μ. μετά την αλχημ-λωσία του Μαουρίν από τους φασίστες, ήταν κάποτε γραμμα-τέας του Τρότσκι αλλά τον εγκατέλειψε μερικά χρόνια άρ-γότερα και ίδρυσε το Ρ.Ο.Ο.Μ. με συγχώνευση διαφόρων κομ-μουνιστικών τάσεων της Άντιπολίτευσης μ' ένα προγενέστε-ρο κόμμα, τη Συμμαχία Έργατών και Άγροτών. Αύτη ή σχέση πού ύπήρχε κάποτε μεταξύ Νιν και Τρότσκι έχει χρησιμοποιηθεί από τον κομμουνιστικό τύπο για ν' αποδείξει ότι το Ρ.Ο.Ο.Μ. ήταν πράγματι τροτσικιστικό.

Με την ίδια λογική θα μπορούσε κάλλιστα ν' αποδειχτεί ότι το Άγγλικό Κομμουνιστικό Κόμμα είναι στην πραγμα-τικότητα φασιστικό, εξ' ατίας της σχέσης πού είχε έναν και-ρό ο κ. Τζών Στράτου με τον σέρ Όσουωλντ Μόσλεν.

Με την έννοια (6), την μόνη σωστά καθορισμένη έννοια της λέξης, το Ρ.Ο.Ο.Μ. δεν ήταν καθόλου τροτσικιστικό. Η διάκριση αύτη έχει σημασία γιατί θεωρείται δεδομένο από

τήν πλειοψηφία τῶν κομμουνιστῶν ὅτι ἓνας Τροτσκιστῆς μετὴν ἔννοια (β) εἶναι ἀνεξαιρέτα καὶ τροτσκιστῆς μετὴν ἔννοια (γ) τουτέστιν, ὀλοκλήρη ἢ παγκόσμιον τροτσκιστικὴ ὀργάνωση εἶναι δὲν εἶναι παρὰ ἓνας φασιστικὸς κατασκοπευτικὸς μηχανισμὸς. Ὁ «τροτσκισμὸς» προσέλκυσε τὴν προσοχὴ τῆς κοινῆς γνώμης μόνον κατὰ τὴν περίοδον τῶν δικῶν τῆς Μόσχας καί, τὸ νὰ ἀποκαλέσῃς κάποιον τροτσκιστὴν ἰσοδυναμεῖ πρακτικὰ μετὸ νὰ τὸν ἀποκαλέσῃς δολοφόνον, προδοκῶτα, κλπ. Ἀλλὰ, ταυτόχρονα, κάθε ἓνας ποὺ κριτικᾶρει τὴν κομμουνιστικὴν πολιτικὴν ἀπὸ τ' ἀριστερᾶ, ἀντιμετωπίζει τὸν κίνδυνον νὰ καταγγεῖται ὡς τροτσκιστῆς. Ἰσχυρίζονται συνεπῶς, ὅτι ὅποιοσδήποτε πρεσβεύει τὸν ἐπαναστατικὸν ἐξτρεμισμὸν πληρώνεται ἀπὸ τοὺς φασίστες:

Στὴν πράξιν αὐτὸ εἴτε γίνεται εἴτε οὐκ, ἀνάλογα μετὰ τὴν κατά τόπους δυνατότητα. Ὅταν ὁ Μάξτον πῆγε εἰς τὴν Ἰσπανίαν μετὴν ἀντιπροσωπεῖα ποὺ ἀνάφερα πρὸ πάντων, ἢ «Ἀληθεία», τὸ «Κόκκινον Μέτωπον» καὶ ἄλλες ἰσπανικὰς κομμουνιστικὰς ἐφημερίδας τὸν κατήγγειλαν ἀμέσως ὡς «τροτσκιστοφασίστα», πράκτορα τῆς Γκεστάπο, κ.ο.κ. Ὅσοι οἱ Ἄγγλοι κομμουνιστῆς πρόσεξαν πολὺ νὰ μὴν ἐπαναλάβουν αὐτὴν τὴν κατηγορίαν. Στὸν ἀγγλικὸν κομμουνιστικὸν τύπον ὁ Μάξτον γίνεται ἀπλῶς ἓνας «ἀναδραστικὸς ἐχθρὸς τῆς ἐργατικῆς τάξεως», ὁρὸς ἐκανοποιητικῆς ἀσφαῆς. Ὁ λόγος εἶναι φυσικὰ, ὅτι ὁ ἀγγλικὸς κομμουνιστικὸς τύπος ἔχει πικρὴν πείραν τοῦ νόμου περὶ τύπου. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ κατηγορία δὲν ἐπαναλήφθηκε εἰς μιὰ χώρα ὅπου θὰ ὄφειλε νὰ στηριχθῆ μετὰ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα, εἶναι ἐπαρκὴς ἀπόδειξις ὅτι εἶναι ψεύτικη.

Ἴσως νὰ φαίνεται πῶς ἀσχολήθηκα μετὰ τὴν κατηγορίαν τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ. περισσύτερον ἀπ' ὅ,τι ἔπρεπε. Σὲ σύγκρισιν μετὰ τὴν ἀπέραντη φρίκην ἑνὸς ἐμφυλίου πολέμου, μιὰ τέτοιου εἴδους ἐνδοπαρταξιακὴ σύγκρουσις μετὰ τὴν ἀναπόφευκτον ἀδικίαν τῆς καὶ τὴν ψεύτικον κατηγορίαν φαίνεται μηδαμνὴ. Δὲν εἶναι πραγματικὰ ἔτσι. Πιστεύω ὅτι λιβελλογραφία καὶ δημοσιογραφικὰς καμπάνιας αὐτοῦ τοῦ εἴδους, καθὼς καὶ ἡ νοστορπία ποὺ προδίδουν, εἶναι εἰς θέσιν νὰ ζημιώσουν θανάσιμα τὴν ἀντιφασιστικὴν ὑπόθεσιν.

Ὅποιοσδήποτε ἔχει ἀσχοληθῆ ἔστω καὶ εὐκαιρικᾶ μετὰ τὸ θέμα, γνωρίζει ὅτι ἡ κομμουνιστικὴ τακτικὴ ἀντιμετώπι-

σης πολιτικῶν ἀντιπάλων μὲ κατασκευασμένες κατηγορίες δὲν εἶναι τίποτα καινούργιο. Σήμερα ἡ λέξη ποὺ συνηθίζεται εἶναι «τροτσκιστοφασίστας» χθὲς ἦταν «σοσιαλφασίστας». Πέρασαν μόνο ἕξη ἢ ἑπτὰ χρόνια ἀπὸ τότε ποὺ ἀποδείχτηκε» στὶς κατευθυνόμενες δίκες τῆς Ρωσίας ὅτι οἱ ἡγέτες τῆς Δεύτερης Διεθνούς, συμπεριλαμβανομένων, παραδείγματός χάρι, τοῦ Λεὼν Μπλοῦμ καὶ ἐξεχόντων στελεχῶν τοῦ Βρετανικοῦ Ἑργατικοῦ Κόμματος, ἐξόφαιναν μιὰ κολοσσιαία συνωμοσία γιὰ στρατιωτικὴ εἰσβολὴ στὴν ΕΣΣΔ. Σήμερα ὥστόσο, οἱ Γάλλοι κομμουνιστὲς εἶναι ἀρκετὰ εὐχαριστημένοι μὲ τὸν Μπλοῦμ ἀρχηγό τους καὶ οἱ Ἕλληνες κομμουνιστὲς σηκώνουν γῆ καὶ οὐρανὸ γιὰ νὰ μποῦν στὸ Ἑργατικὸ Κόμμα. Ἀμφιβάλλω ἀν τέτοια πράγματα ἀποδίδουν, ἔστω καὶ ἀπὸ στενὰ κομματικὴ ἀποψη. Καὶ στὸ μεταξὺ δὲν ὑπάρχει λογικὴ ἀμφισβόλια γιὰ τὸ μίσος καὶ τὸ διχασμὸ ποὺ προκαλεῖ ἡ κατηγορία γιὰ «τροτσκιστοφασισμό». Οἱ ἀπλοὶ κομμουνιστὲς τῆς βάσης ἀποπροσανατολίζονται σ' ἕνα χωρὶς νόημα «κυνήγι μαγισσῶν» ἐναντίον τῶν «τροτσκιστῶν» καὶ κόμματα τοῦ τύπου τοῦ P.O.U.M. ἀναγκάζονται νὰ υποβιβάσουν στὴν τρομερὰ στείρα θέση τῶν ἀπλῶ καὶ μόνον ἀνακομμουνιστικῶν κομμάτων. Ἐχει γίνει κιόλας ἡ ἀρχὴ ἑνὸς ἐπικίνδυνου σχίσματος στὸ παγκόσμιο ἑργατικὸ κίνημα. Ἡ μόνη μας ἐλπίδα εἶναι νὰ κρατήσουμε τὴ διαμάχη σ' ἕνα ἐπίπεδο ὅπου θὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἐλεύθερη καὶ ἐξαντλητικὴ συζήτηση τῶν διαφορῶν μας. Ἀνάμεσα στοὺς κομμουνιστὲς καὶ σ' αὐτοὺς ποὺ βρίσκονται ἡ ἰσχυρίζονται πῶς βρίσκονται σ' ἀριστερὰ τους ὑπάρχει οὐσιαστικὴ διαφορά: Οἱ κομμουνιστὲς ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ φασισμὸς μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπιστεῖ μόνο σὲ συμμαχία μὲ τμήματα τῆς ἀστικῆς τάξης (Λαϊκὸ Μέτωπο)· οἱ ἀντίπαλοί τους θεωροῦν ὅτι αὐτὸς ὁ ἐλιγμὸς ἀπλῶς καὶ μόνον παραχωρεῖ ἔδαφος στὸ φασισμό. Τὸ πρόβλημα πρέπει νὰλυθεῖ λανθασμένη ἀπόφαση θὰ σήμαινε ὑποταγή, γιὰ αἰῶνες δόλοκληρους, τοῦ ἀνθρώπινου γένους σ' ἕνα σύστημα ἡμιδουλείας. Ἀλλὰ ὅσο δὲν ἀντιπαρτίθεται ἄλλο ἐπαχέρισμα ἐκτὸς ἀπὸ τὴ στριγγιλιά «τροτσκιστοφασίστα!» ἡ συζήτηση δὲν μπορεῖ ν' ἀρχίσει. Θὰ μοῦ ἦταν ἀδύνατο, γιὰ παράδειγμα, νὰ συζητήσω γιὰ τὸ ποῖος ἔχει ἄδικο καὶ ποῖος δίκιο στὴ σύγκρουση τῆς Βαρκελώνης μ' ἕνα μέλος τοῦ K.K. γιατί κανεὶς κομμουνιστὴς — δηλαδὴ

κανείς «καλός» κομμουνιστής — δεν θα μπορούσε να παραδεχθεί ότι έχω δώσει ειλικρινή περιγραφή των γεγονότων. Αν ακολουθήσει τη γραμμή του κόμματός του θα υποχρεωθεί να διακηρύξει ότι ψεύδαμαι, ή, στην καλύτερη περίπτωση, ότι έχω ανεπανόρθωτα παρασυρθεί και ότι οποιοσδήποτε έχει ρίξει μια ματιά στις επικεφαλίδες του «Νταγλυ Ουόρκερ» ξέρει καλύτερα από μένα τί γίνεται στη Βαρκελώνη, έστω κι' αν βρίσκεται χίλια μιλια μακριά. Σε τέτοιες συνθήκες δεν μπορεί να υπάρξει διάλογος· το αναγκαίο μίνιμουμ συμφωνίας δεν μπορεί να επιτευχθεί. Ποιά σκοπιμότητα εξυπηρετεί το να λέγεται: ότι άνθρωποι σαν τον Μάξτον πληρώνονται από τους φασίστες; μόνο τη σκοπιμότητα της αποφυγής κάθε διαλόγου. Είναι ώσάν, στη μέση μιας παρτίδας τσακισό, ο ένας παίκτης να αρχίσει ξεαφνα να ξεφωνίζει: «τι ο αντίπαλός του είναι ένοχος εμπρησμού ή διγαμίας». Η ουσία είναι κοινή και στις δυο περιπτώσεις: να μη θιγεί το ζήτημα περι τοῦ ὁποῖου πρόκειται. Ἡ λιβελλογραφία καὶ οἱ θρ:σιές δὲν λύνουν κανένα πρόβλημα.

12

Πρέπει να είχαν περάσει τρεις μέρες μετά το τέλος της μάχης της Βαρκελώνης όταν επιστρέψαμε στο μέτωπο. Μετά τη σύγκρουση — ή καλύτερα μετά τη μάχη των υδρευων στις έφημερίδες — ήταν δύσκολο να βλέπαμε αυτόν τον πόλεμο με τον ίδιο άπλοικό ιδεαλιστικό τρόπο που τον βλέπαμε πριν. Ἰποθέτω πῶς δὲν ὑπάρχει κανείς που να έχει περάσει περισσότερο από λίγες εβδομάδες στην Ἰσπανία και να μην έχει σε κάποιο βαθμό απογοητευθεί. Θυμήθηκα τὸν ἀνασποκριτὴ που εἶχα συναντήσει τὴν πρώτη μου μέρα στὴ Βαρκελώνη και που μοῦ εἶχε πει: «Τοῦτος ὁ πόλεμος εἶναι μὰ δρώμικη ὑπόθεση ὅπως ὄλοι οἱ πόλεμοι». Αὐτὴ ἡ παρατήρηση μὲ εἶχε συγκλονίσει βαθύτατα και ἐκεῖνο τὸν καιρὸ (Δεκέμβριο) δὲν τὴν θεωροῦσα ἀληθινή· δὲν ἦταν ἀληθινή οὔτε και τώρα, τὸ Μάιο· ἀλλὰ γινόταν ὄλο και περισσότερο ἀληθινή. Τὸ γεγονός εἶναι: ὅτι κάθε πόλεμος ὑπόκειται: σ' ἓνα εἶδος προοδευτικὸ ἐκ-

φουλισμού για κάθε μήνα που συνεχίζεται γιατί, πράγματα όπως άτακτη ελευθερία και ελεύθερος τύπος είναι ασυμβίβαστα με τη στρατιωτική αποτελεσματικότητα.

Τώρα μπορούσε κανείς να κάνει υποθέσεις για το τί ήταν πιθανό να συμβεί. Ήταν εύκολο να αντιληφθεί ότι η κυβέρνηση, Καμπαλλέρο θα έπεφτε και ότι θα την αντικαθιστούσε μία περισσότερο δεξιά κυβέρνηση με ισχυρότερη καμμουνιστική έπιρροή (αυτό συνέβη μία - δυο βδομάδες αργότερα) που θα έβαζε στόχο της τη συντριβή της Ισχύος των συνδικάτων μαζί για πάντα. Και ύστερότερα, ακόμα και μετά την ήττα του Φράνκο — έστω κι' αν παραβλέψουμε τα τεράστια προβλήματα της αναδιοργάνωσης της Ισπανίας — οι προοπτικές δεν ήταν ρόδινες. Όσο για τις φλυαρίες των εφημερίδων για τον «πόλεμο υπέρ της Δημοκρατίας» δεν ήταν παρά στάχτη στα μάτια του κόσμου. Κανείς λογικός άνθρωπος δεν μπορούσε να πιστεύει ότι υπάρχει έστω και άμυδρή έλπιδα για τη δημοκρατία, έστω και της μορφής που έχουμε στη Γαλλία ή στην Άγγλία, σε μία χώρα τόσο διχασμένη και εξουθενωμένη όπως θα ήταν η Ισπανία μετά το τέλος του πολέμου. Δεν θα υπήρχε άλλος δρόμος από τη δικτατορία και ήταν σαφές ότι η εύκαιρία δικτατορίας της εργατικής τάξης είχε χαθεί. Αυτό σήμαινε ότι η συνισταμένη κίνηση θα ήταν στην κατεύθυνση κάποιου είδους φασισμού. Ένός φασισμού, που, χωρίς αμφιβολία, θα είχε πιο εύηχο όνομα και — έπειδή θα ήταν Ισπανικός — θα ήταν πιο ανθρωπιστικός και λιγώτερο αποτελεσματικός από τη γερμανική ή την Ιταλική ποικιλία. Οι μόνες εναλλακτικές λύσεις θα ήταν μία απείρω χειρότερη δικτατορία κάτω από τον Φράνκο, ή (υπάρχει πάντα σαν ένδεχόμενο), μία διαιρεμένη Ισπανία, αν καμμά παράταξη δεν νικούσε ολοκληρωτικά, είτε σε δύο ξεχωριστά κράτη είτε σε οικονομικές ζώνες.

Απ' οποιαδήποτε άποψη να τ'όβλεπες ήταν απογοητευτικό. Άλλά αυτό δεν σήμαινε πως δεν άξιζε τον κόπο να πολεμήσει κανείς για την κυβέρνηση σε αντιπαράθεση με τον περισσότερο ώμο και ανεπτυγμένο φασισμό του Φράνκο και του Χίτλερ. Οποιαδήποτε έλαττώματα κι' αν θα έχει ή μεταπολεμική κυβέρνηση, θα είναι: οποιαδήποτε καλύτερη από το καθεστώς του Φράνκο. Για τους εργάτες — το προλεταριά-

το των πόλεων — ίσως νάχει μικρή σημασία τελικά ποιός θά νικήσει, αλλά ή 'Ισπανία είναι πρωταρχικά αγροτική χώρα και οι αγρότες σίγουρα θά όφελονταν από μία κυβερνητική νίκη. Ένα μέρος τουλάχιστο από τη γή που είχαν καταλάβει θά παρέμενε δική τους όποτε θά ακολουθοόσε και μία κάποια άνακατανομή της γής στις περιοχές που θά είχαν άπελευθερωθεί από τον Φράνκο και ή δουλοπαροικία που όπτηρχε ούσιαστικά σέ μερικά μέρη της 'Ισπανίας στο παρελθόν δέν θά ήταν πιθανό νά παλ.νορθωθεί. Η κυβέρνηση που θά είχε την έξουσία στο τέλος του πολέμου θά ήταν τουλάχιστο αντικληρική και αντιφεουδαρχική. Θά κρατοόσε την εκκλησία υπό έλεγχο, τουλάχιστο για την ώρα, και θά έξουγχρόνιζε τη χώρα — θά κατασκεύαζε δρόμους, για παράδειγμα, και θά προήγαγε την εκπαίδευση και τη δημόσια όγεια: όρο:όμένα δήματα είχαν γίνει πρός αύτην την κατεύθυνση άκόμα και στη διάρκεια του πολέμου. Ο Φράνκο, από τ' άλλο μέρος, σέ δοο θαυμό δέν ήταν άπλώς ή μαριονέττα της 'Ιταλίας και της Γερμανίας, ήταν δεμένος μέ τους μεγάλους γαιοκτήμονες και έξπροσωποόσε την άποστευμένη κληρικοστρατιωτική αντίδραση. Το Λαϊκό Μέτωπο ήταν βέβαια μία άπάτη, αλλά ό Φράνκο ήταν ένας άναχρονισμός. Μόνο έκατομμυριαόχοι ή ρομαντικοί θά έπαθιμοόσαν τη νίκη του.

Έπιπλέον, παρενέβαινε και τό ζήτημα του διεθνούς κύρους του Φασισμού, που έπί ένα - δύο χρόνια μέ κατάτρεχε σάν έφιάλτης. Από τό 1930 και δώθε, οι φασίστες νικοόσαν παντού: καιρός ήταν νά πάρουν ένα μάθημα, δέν είχε σημασία από πο.όν. Αν μπορούσαμε νά πετάξουμε τό Φράνκο και τους ξένους μισθοφόρους του στη θάλασσα θά είχαμε τεράστια βελτίωση στην παγκόσμια πολιτική κατάσταση, άκόμα κι' αν ή 'Ισπανία ή Γδία έξβαινε από τον πόλεμο μέ μία δυσόόστακτη δικτατορία και μέ τους καλύτερους πολίτες της στη φυλακή. Και μόνο γι' αυτό ό πόλεμος αξιζε νά κερδ:θεί.

Έτσι έβλεπα τά πράγματα τότε. Όφελω νά πώ ότι τώρα έχω μεγαλύτερη εκτίμηση για την κυβέρνηση Νεγκριν άπ' όση είχα όταν άνέλαβε. Συνέχισε τον δύσκολο άγώνα μέ έξαιρετο θάρρος και έδειξε μεγαλύτερη πολιτική άνοχη άπ' ό,α θά περιμενε κανείς. Άλλά πιστεύω άκόμα ότι, εκτός αν ή 'Ισπανία διααιρεθεί, πράγμα που θάχει άπρόβλεπτες συνέ-

παιες, ή τάση τής μεταπολεμικής κυβέρνησης αναπόφευκτα θά είναι φασιστική. Μιά φορά ακόμα εκφράζω αυτή τή γνώμη και εύχομαι ο χρόνος νά με διαψεύσει όπως διαψεύδει τους περισσότερους προφήτες.

Μόλις είχαμε φτάσει στο μέτωπο όταν άκούσαμε ότι ο Μπόμπ Σμάιλη, ενώ έφευγε για τήν Άγγλία, είχε συλληφθεί στα σύνορα και είχε κλειστεί φυλακή. Ο Σμάιλη βρίσκονταν στην Ίσπανία από τον περασμένο Οκτώβριο. Έργάστηκε μερικούς μήνες στα γραφεία του Ρ.Ο.Υ.Μ. και μετά κατατάχθηκε στην πολιτοφυλακή όταν έφθασαν και τ' άλλα μέλη του Άνεξάρτητου Έργατικού Κόμματος με τήν προπόθεση ότι θά έκανε τρεις μήνες στο μέτωπο προτού επιστρέψει στην Άγγλία για νά πάρει μέρος σε μία προπαγανδιστική καμπάνια. Πέρασε λίγος καιρός πριν ανακαλύψουμε γιατί είχε συλληφθεί. Τόν είχαν σε άπομόνωση και δέν μπορούσε νά τόν δει ούτε δικηγόρος. Στην Ίσπανία δέν υπάρχει — στην πράξη τουλάχιστο — χάμπιας κόρπους και μπορούν νά σ' έχουν μήνες φυλακή χωρίς νά σου άπαγγείλουν κατηγορία, πολύ περισσότερο νά σε δικάσουν. Τελικά μάθαμε από έναν κρατούμενο πού άπολύθηκε ότι ο Σμάιλη είχε συλληφθεί για «5-πλοφορία». Τα «5πλα», όπως έτυχε νά ξέρω, ήταν δυο χειροβομβίδες ενός πρωτόγονου τύπου πού είχε χρησιμοποιηθεί στην άρχή του πολέμου και τις όποιες έπαιρνε μαζί του για νά τις δείχνει στις όμιλλες του μαζί με θραύσματα όβιδων και άλλα σουβενίρ. Οι γαμώσεις και οι πυροκροτητές είχαν άφαιρεθεί — είχαν μείνει μόνο οι άτσάλινοι κύλινδροι — και ήταν έντελώς άκίνδυνες. Ήταν φανερό ότι αυτό ήταν μονάχα ένα πρόσχημα και ότι είχε συλληφθεί λόγω του γνωστού του δεσμού με τό Ρ.Ο.Υ.Μ. Ή σύγκρουση τής Βαρκελώνης μόλις είχε τελειώσει και οι άρχες πρόσεχαν έξαιρετικά νά μήν άφήσουν κανένα νά φύγει από τήν Ίσπανία πού θά μπορούσε νά άντικρούσει τήν επίσημη έκδοχή. Αυτό είχε άποτέλεσμα νά κινδυνεύει κανείς νά συλληφθεί στα σύνορα με περισσότερο ή λιγώτερο γελοία πρόσχηματα. Πολύ πιθανό νά είχαν άρχικά τήν πρόθεση νά κρατήσουν τόν Σμάιλη μόνο για λίγες μέρες. Άλλά τό κακό είναι ότι στην Ίσπανία, μα και θρεθείς στη φυλακή, μένεις στη φυλακή, με δίκη ή χωρίς.

Ήμασταν ακόμα στην Χουέσκα αλλά μās είχαν τοποθε-

τήρει δεξιότερα, απέναντι από το φασιστικό οχύρωμα που είχαμε καταλάβει προσωρινά μερικές δδαμάδες πριν. Έουτελουσα τώρα χρέη «τεκνέτε» — βαθμιά αντίστοιχος με του ανθυπολοχαγού στο Βρετανικό Στρατό, υποθέτω — επικεφαλής τριάντα ανδρών, Άγγλων και Ίσπανών. Μὲ είχαν προτείνει για μόνιμο αξιωματικό· τὸ ἀν θὰ γινόμεον δὲν ἦταν δέβαιο. Παλιότερα οἱ αξιωματικοὶ τῆς πολιτοφυλακῆς ἀρνοῦνταν νὰ γίνουν μόνιμοι, πράγμα που σήμαινε μεγαλύτερο μισθὸ καὶ που δὲν συμβιβάζονταν μετὶ τῆς ἐξισωτικῆς ἀναλήψεως τῆς πολιτοφυλακῆς, ἀλλὰ τώρα τοὺς ὑποχρέωναν νὰ γίνουν. Ὁ Βενιαμὴν εἶχε κιόλας πάρει ἐπίσημα τὸ βαθμὸ τοῦ λοχαγοῦ καὶ ὁ Κόμπ ἐπρόκειτο νὰ γίνει ταγματάρχης. Ἡ κυβέρνησις δὲν μπορούσε δέβαια νὰ ξεφορτωθεὶ τοὺς αξιωματικούς τῆς πολιτοφυλακῆς ἀλλὰ δὲν ἐπικύρωνε βαθμοὺς μεγαλύτερους ἀπὸ τοῦ ταγματάρχη, πιθανῶς γὰ νὰ κρατήσῃ τοὺς μεγαλύτερους βαθμοὺς γιὰ τοὺς αξιωματικούς τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ καὶ γιὰ δσοὺς θὰ ἀποφοιτοῦσαν ἀπὸ τὴ Σχολὴ Πολέμου. Σὰν ἀποτέλεσμα στὴ μεραρχία μᾶς, τὴν 29ῃ, καὶ ἀναμφίβολα σὲ πολλὰς ἄλλες, ὑπῆρχε ἡ παράξενη προσωρινὴ κατάστασις νὰ εἶναι ὁ διοικητὴς μεραρχίας, οἱ διοικητὲς ταξιαρχιῶν καὶ οἱ διακετῆς ταγμάτων ὄλοι ταγματάρχες.

Δὲν συνέβαιναν πολλὰ στὸ μέτωπο. Ἡ μάχη γύρω ἀπὸ τὸ δρόμο τῆς Χάκα εἶχε ξεθυμᾶνει καὶ δὲν ξανάρχισε πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα Ἰουνίου. Στὶς θέσεις μᾶς ὁ κύριος κίνδυνος ἦταν οἱ ἐλεύθεροι σκοπευτῆς. Τὰ φασιστικὰ χαρακώματα ἀπειχᾶν περισσότερο ἀπὸ ἑκατὸν πενήντα γυάρδες ἀλλὰ βρίσκονταν σὲ ὑψηλότερο ἔδαφος καὶ μᾶς ἔκλειναν ἀπὸ δυὸ πλευρῆς, ἔτσι ὥστε οἱ θέσεις μᾶς σχημάτιζαν μὴ ὀρθογώνια σφήνα. Ἡ κορυφὴ τῆς σφήνας ἦταν τὸ ἐπικίνδυνο σημεῖο· ἐκεῖ πάντα πληρώνουμε φόρο αἵματος στοὺς ἐλεύθερους σκοπευτῆς. Ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ οἱ φασίστες μᾶς ἐριχναν ὀπλοβομβίδες ἢ κἀτα παρόμοιο. Ἐκᾶναν ἀποκρουστικὸ κρότο — ἐξουθενωτικὸ γιὰτὶ δὲν ἀκούγονταν ἐγκαίρως γιὰ νὰ καλυφθοῦμε — ἀλλὰ δὲν ἦταν πραγματικὰ ἐπικίνδυνες· ὁ κρατῆρας που ἀνοιγᾶν στὸ ἔδαφος ἦταν μεγαλύτερος ἀπὸ μὴ σκᾶφη. Οἱ νύχτες ἦταν εὐχάριστα ζεστῆς, οἱ μέρες καυτῆς, τὰ κουνούπια γίνονταν ἐνοχλητικὰ καὶ, παρὰ τὰ καθαρὰ ροῦχα που εἶχαμε φέρει ἀπὸ τὴ Βαρκελώνη, γεμίσαμε ἀμέσως φεῖρες. Ἐξω στοὺς ἔρημους δει-

τρόχηπους στη νεκρή ζώνη, τὰ κεράσια άσπριζαν στις κερασιές. Δυό μέρες έβρεχε καταρρακτωδώς, τὰ χαρακώματα πλημμύριζαν, και τὸ προπέτασμα βούλιαζε ένα πόδι· τις μέρες πὸ ἀκολούθησαν σκάβαμε τὸν κολλώδη πηλὸ μὲ τὰ βάλια Ισπανικά φυάκια πὸ δὲν ἔχουν χειρολαβή και λυγίζουν σὰν τενεκεδένια κουτάλια.

Μὰς εἶχαν ὑποσχεθεῖ ἕναν ὄλμο χαρακωμάτων γιὰ τὸ λόχο· ἀνυπομονοῦσα πολὺ νὰ τὸν πάρουμε. Τις νύχτες κάναμε περ:πολιές ὀπως συνήθως — ἦταν πὸ ἐπικίνδυνο ἀπ' ὅ,τι παλιότερα γιὰτι τὰ φασιστικά χαρακώματα ἦταν καλύτερα ἐπανδρωμένα και εἶχαν περισσότερη ἐπαγρύπνηση· εἶχαν σκορπίσει κονσερβοκούτια ἔξω ἀπὸ τὸ συρματοπλεγμά τους και ἔκογαν πῦρ μὲ τὰ πολυβόλα μόλις ἀκούγαν ἕναν θόρυβο. Τὴν ἡμέρα τοὺς πυροβολοῦσαμε ἀπὸ τὴ νεκρὴ ζώνη. "Ἄμα σερνήμασταν ἑκατὸ γυάρδες φθάναμε σ' ἕνα χαντάκι, κρυμμένο ἀπ' τὸ ψηλὸ χορτάρι, πὸ ἔλεγε ἕνα ἀνοιγμα στὸ φασιστικὸ προπέτασμα. Ἐκεῖ εἶχαμε τοποθετήσει: ἕνα στήριγμα τουφεκιοῦ. "Ἄν περίμενες ἀρχετὰ θὰ ἔβλεπες πιθανώτατα μὰ σιλουέττα ντυμένη στὸ χαλὶ νὰ διασχίζει διαστικά τὸ ἀνοιγμα. "Ἐριξα μερικούς πυροβολισμούς.

Δὲν ξέρω ἂν τὸν πέτυχα — εἶναι μᾶλλον ἀπίθανο· εἶμαι πολὺ κακὸς σκοπευτὴς μὲ τὸ τουφέκι. Ἄλλὰ ἦταν μᾶλλον διασκεδαστικὸ, οἱ φασίστες δὲν ἤξεραν ἀπὸ πὸ ἔρχονταν οἱ πυροβολισμοὶ και ἤμιον σίγουρος ὅτι θὰ πετύχαινα κάποιον ἀργὰ ἢ γρήγορα. "Ὅσοσο συνέβη τὸ ἀντίστροφο — μὲ πέτυχε ἕνας φασίστας ἐλεύθερος σκοπευτὴς. Ἡ ὄλη ἐμπειρία τοῦ νὰ χτυπηθεῖς ἀπὸ σφαῖρα εἶναι: πολὺ ἐνδιαφέρουσα και ἀξίζει νὰ περιγραφεῖ λεπτομερῶς.

Συνέβη στὴ γωνία τοῦ προπετάσματος στις πέντε τὸ πρωί. Αὐτὴ ἦταν πάντα μὰ ἐπικίνδυνη ὥρα γιὰτι ὁ ἥλιος ἀνέτειλε ἀπὸ πίσω μας και ἂν ἔβγαζες τὸ κεφάλι σου πάνω ἐπὸ τὸ προπέτασμα, διαγράφονταν καθαρὰ πάνω σὸν οὐρανὸ. Μιλοῦσα στοὺς σκοποὺς σχετικὰ μὲ τὴν ἀλλαγὴ φρουρῆς. Σαφνικά, ἐνῶ ἔλεγα κάτι, ἔνωσα — εἶναι δύσκολο νὰ περιγράψω τί ἔνοιωσα, ἂν και τὸ θυμᾶμαι μὲ τὴν πὸ ἐντονη ζωντάνια.

Σὲ γενικὲς γραμμὲς εἶχα τὴν αἰσθησὴ ὅτι ἐρέθηκα στὸ κ έ ν τ ρ ο μᾶς ἐκρηξης. Μοῦ φάνηκε ὅτι ἀκουσα ἕνα δυνα-

τό μπάμ και ότι με τύλιξε μιά έκτυφλωτική λάμψη και αισθάνθηκα ένα τρομερό σόκ — όχι πόνο, μόνο ένα βίαιο σόκ, σαν αυτό που νοιώθει κανείς όταν αγγίξει ένα ηλεκτροφόρο σύρμα· ταυτόχρονα είχα μιά αισθητή πλήρους αδυναμίας, ξνοιώσα να κομματιάζομαι και να διαλύομαι σε σημείο εκμηδένσης. Οι αμμόσπικκοι μπροστά μου απομακρύνθηκαν σε τεράστια απόσταση. Φαντάζομαι ότι θα αισθανόμουν περίπου το ίδιο αν με χτυπούσε κεραυνός. Κατάλαβα άμέσως ότι είχα χτυπηθεί αλλά, λόγω του κρότου και της λάμψης, νόμισα ότι έκπυρσοκρότησε τυχαία κανένα τουφέκι εκεί κοντά και με χτύπησε. Όλα αυτά συνέβησαν σε διάστημα πολύ μικρότερο από ένα δευτερόλεπτο. Την επόμενη στιγμή τὰ γόνατά μου λύγισαν και έπεσα χτυπώντας το κεφάλι μου στο έδαφος μ' ένα βίαιο κρότο χωρίς όμως, προς ανακούφισή μου, να νοιώσω πόνο. Αισθανόμουν μούδιασμένος και ζαλισμένος, κατάλαβα ότι είχα χτυπηθεί άσχημα, αλλά δεν αισθανόμουν πόνο με τη συνηθισμένη έννοια.

Ό Αμερικανός σκοπός με τον οποίο μιλούσα προχώρησε προς τὰ μπρός. «Θεέ μου! Χτυπήθηκες;» Γύρω μαζεύτηκε κόσμος. «Έγινε ή συνηθισμένη φασαρία — — «Στηρώστε τον! Πού χτυπήθηκε; Άνοιξε τὸ πουκάμισό του!» κ.τ.λ. Ό Αμερικανός ζήτησε ένα μαχαίρι για να μου σκίσει τὸ πουκάμισο. Ήξερα ότι είχα ένα στην τσέπη μου και προσπάθησα να τὸ θάλω, αλλά ανακάλυψα ότι τὸ δεξί μου μπράτσο είχε παραλύσει. Μή νοιώθοντας πόνο, ξνοιώσα μιά άβρ στη ίκανοποίηση. Αυτό θα πρέπει να ίκανοποιήσει τὴ γυναίκα μου, σκέφτηκα· ήθελε πάντα να τραυματισθῶ, γιατί θα σωζόμουν από τὸ θάνατο όταν θα έρχόταν ή μεγάλη μάχη. Μόνο τότε σκέφτηκα ν' αναρωτηθῶ πὸς είχα πληγωθεί και πόσο σοβαρά· δεν αισθανόμουν τίποτα, αλλά καταλάβαινα ότι ή σφαίρα με είχε χτυπήσει από μπροστά. Όταν προσπάθησα να μιλήσω δ απίστώσα ότι δεν είχα φωνή, μόνο ένα αδύναμο σκούξιμο. Με τὴ δεύτερη προσπάθεια κατάφερα να ρωτήσω πὸς έχω χτυπηθεί. Στο λαμό, μου είπαν. Ό Χάρρυ Οδέμπ, δ τραυματιοφορέας μας, είχε φέρει έναν επίδεσμο και ένα από τὰ μικρά μπουκάλια οίονοιεύματος πὸς μας έδιναν για πρόχειρη ἐπιλείψη. Καθὸς με σήμωναν, χύθηκε από τὸ στόμα μου πάρα πολύ αίμα και άκουσα έναν Ίσπανὸ πίσω μου να λέει ότι

ή σφαίρα μου είχε διαπεράσει τὸ λαιμό. Ἔνοιωσα τὸ οἰνό-
πνευμα, πού κανονικά θά μ' ἔτσουζε σάν διάβολος, νά χύνεται
στήν πληγγή προκαλώντας μιὰ εὐχάριστη δροσιά.

Μὲ ξάπλωσαν πάλι κάτω ἐνῶ ἕνας πῆγε νά φέρει ἕνα
φορεῖο. Μόλις ἔμαθα ὅτι ἡ σφαίρα μου είχε διαπεράσει τὸ λαι-
μό, θεώρησα δεδομένο ὅτι δὲν θά γλύτωνα. Δὲν εἶχα ἀκούσει
ποτέ γιὰ ἄνθρωπο ἢ γιὰ ζῶο πού νά δέχτηκε σφαίρα στή μέση
τοῦ λαιμοῦ του καί νά ἐπέζησε. Τὸ αἷμα ἔτρεχε ἀπὸ τὴν ἄκρη
τοῦ στόματός μου. «Πάει ἡ ἀρτηρία», σκέφτηκα. Ἀναρωτήθη-
κα πόσο μπορεῖ κανεὶς νά ζήσει: δταν ἔχει κοπεὶ ἡ ἀρτηρία τῆς
καρωτίδας του; ὄχι: πολλὰ λεπτά τῆς ὥρας, πιθανῶς. Τὰ πάν-
τα ἦταν τώρα πολὺ θολά. Πρέπει νά ὑπῆρξαν περίπου δύο λε-
πτά κατὰ τὰ ὅποια πίστεψα ὅτι σίγουρα θά πέθαινα. Κι' αὐτὸ
ἐπίσης ἦταν κάτι: τὸ ἐνδιαφέρον — θέλω νά πῶ ὅτι εἶναι ἐν-
διαφέρον νά ξέρει κανεὶς ποιὲς σκέψεις θά κάνει σὲ μιὰ τέτοια
περίπτωση. Ἡ πρώτη μου σκέψη, πράγμα ἄρκετὰ συμβατικὸ,
ἦταν γιὰ τὴ γυναίκα μου. Ἡ δεύτερη ἦταν μιὰ ἔντονη πίκρα
πού ἀνγκυαζόμουν νά ἐγκαταλείψω αὐτὸν τὸν κόσμον πού
μὲ δόλεψε τόσο, κι' ἄς λέμε ὅτι θέλωμε. Εἶχα τὸν καιρὸ νά τὸ
αἰσθανθῶ πολὺ ἔντονα. Ἡ ἀνάποδη κακοτυχία μου μὲ ἐξόργι-
ζε. Τί παράλογο! Νὰ σκοτωνόμουν τουλάχιστο στή μάχη —
ἀλλὰ ὄχι: καί σ' αὐτὴ τὴ θρωμερῆ γωνιά ἐνὸς χαρακώματος.
χάρη σὲ μιὰ στιγμιαία ἀπροσεξία! Σκέφτηκα ἀκόμα καί τὸν
ἄνθρωπο πού μὲ εἶχε πυροβολήσει — ἀναρωτιόμουν πῶς ἦ-
ταν, ἂν ἦταν Ἰσπανὸς ἢ ξένος, ἂν ἤξερε ὅτι μὲ εἶχε πετύχει
καί οὕτω καθ' ἑξῆς. Δὲν μπορούσα νά τὸν μισήσω: Σκεφτό-
μουν πῶς, ἐφ' ὅσον ἦταν φασίστας, θά τὸν εἶχα σκοτώσει ἂν
μποροῦσα, ἀλλὰ ἂν πιανόταν ἀλχημάλωτος καί μοῦ τὸν ἔφερναν
αὐτὴ τὴ στιγμή μπροστά μου, τὸ μόνο πού θά ἔκανα θά ἦταν
νά τὸν συγχαρῶ γιὰ τὸ καλὸ σημάδι: του. Ἴσως ὥστόσο, ἂν
πέθαινα πραγματικά, οἱ σκέψεις μου νά ἦταν ἐντελῶς διαφρ-
ρετικῆς.

Μόλις μὲ εἶχαν θάλει στὸ φορεῖο, δταν τὸ παραλιμένον
χέρι μου ζωντάνεψε καί ἄρχισε νά πονάει δαιμονομένα. Στὴν
ἀρχὴ νόμισα ὅτι τὸ εἶχα σπάσει πέφτοντας. Ἀλλὰ ὁ πόνος
μοῦ ἔδωσε κουράγιο γιὰτὶ ἤξερα ὅτι δταν πεθαίνει κανεὶς
οἱ αἰσθήσεις του δὲν ὀξύνονται. Ἀρχισα νά αἰσθάνομαι καλύ-
τερα καί λυπόμουν τοὺς τέσσερις φουκαράδες πού ἰδροκοπεῖ-

σαν και παρακατούσαν με το φορειο στην πλαττη τους. Ήταν ενάμιση μιλ: μέχρι το ασθενοφόρο κι' ο δρόμος ήταν απαίσιος λασπωμένος και γλιστερός. Ήξερα τί βάσανο ήταν, επειδή είχα δοηθήσει να μεταφέρουν κάτω έναν τραυματία μιά - δυό μέρες πριν. Τα φύλλα από τις ασπυμένες λεύκες που σε μερικά σημεία πλαισίωναν τα χαρκώματά μας, μου χείδευαν το πρόσωπο' σκεφτόμουν πόσο καλά ήταν που ήμουν ζωντανός σ' ένα κόσμο που φυτρώνουν ασπυμένες λεύκες. Αλλά στο μεταξύ ο πόνος του μπράτσου μου ήταν δαιμονισμένος, μ' έκανε να θρίζω κι' ύστερα από κάθε θρυσία να προσπαθώ να μην ξαναθρίσω γιατί κάθε φορά που ανέπνεα πολύ βαθεία το αίμα έβγαине κοχλάζοντας από το στόμα μου.

Ο γιατρός ξανάδεσε την πληγή, μου έκανε μιά ένεση μορφίνης και μ' έστειλε στο Σιετάμο. Τα νοσοκομεία του Σιετάμο ήταν ξύλινα καλύβια χτισμένα διαστρικά όπου οι τραυματίες έμεναν κατά κανόνα λίγες ώρες μόνο πριν σταλούν στο Μπαρμπάστρο ή στη Λερίδα. Ήμουν ναρκωμένος από τη μορφίνη αλλά πονούσα άκρια πολύ, άνίκανος ούστιαστικά να κινηθώ και κατάπινα συνέχεια αίμα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα των Ισπανικών νοσοκομειακών μεθόδων ήταν το ότι ή νοσοκόρια προσπάθησε να με αναγκάσει να φάω το κανονικό γεύμα του νοσοκομείου μιά τεράστια μερίδα από σούπα, αυγά, λαδερό θραστό κ.ο.κ. — και έδειξε έκπληξη όταν αρνήθηκα να φάω. Ζήτησα ένα τσιγάρο, αλλά είχα πέσει σε περίοδο τρομερής έλλειψης καπνού και δεν υπήρχε ούτε ένα. Εκείνη την ώρα, δυό σύντροφοι που είχαν φύγει από το μέτωπο με άδεια λίγων ώρων, εμφανίστηκαν δίπλα στο κρεβάτι μου.

«Γεία σου! Ζεις; Μπράβο. Θέλουμε το ρολόι σου, το περίττροφό σου και τον ηλεκτρικό σου φακό. Και το μαχαίρι σου, αν έχεις».

Έφυγαν παίρνοντας όλα τα φορητά μου πράγματα. Αυτό συνέβαινε πάντα όταν τραυματιζόταν κάποιος — ότι είχε μοιράζονταν άμέσως' πράγμα πολύ σωστό, γιατί τα ρολόγια, τα περίττροφα και άλλα αντικείμενα ήταν πολύτιμα στο μέτωπο και, αν παρέμεναν στο σακκίδιο ενός τραυματία ήταν σίγουρο ότι κάποιος θα τα κλεβε κάπου.

Μέχρι το βράδυ μαζεύτηκαν αρκετοί άρρωστοι και τραυματίες για να γεμίσουν μερικά ασθενοφόρα και μίας έστειλαν

στο Μπαρμπάστρο. Τί ταξίδι! Λεγόταν ότι σ' αυτό τον πόλεμο γίνονταν καλά αν πληγωνόσουν στα άκρα αλλά πέθαινες πάντα από πληγή στην κοιλιά. Τότε κατάλαβα γιατί. Όποιος κινδύνευε να πάθει έσωτερική αιμμορραγία δεν ήταν δυνατό να επιζήσει μετά από τόσα μίλια τρανταγμάτων σε σιδηροτροχιές που είχαν γίνει κομμάτια από βαρεία φορτηγά και που δεν είχαν ποτέ επισκευασθεί από την αρχή του πολέμου. Μπάμ, μπούμ, μπάμ! Ξαναγύρισα πίσω στα πρώτα παιδικά μου χρόνια και σ' ένα φρικτό τρανάκι στην Έαθεστ, του Χουάιτ Σίτυ. Είχαν ξεχάσει να μ'ε δέσουν στα φορεία. Έγώ είχα αρκετή δύναμη στο άριστερό μου χέρι για να κρατηθώ αλλά ένας κακομοίρης είχε πέσει στο πάτωμα και ο Θεός ξέρει πόσο υπέφερε. Ένας άλλος που μπορούσε να περπατήσει καθόταν στη γωνιά του άσθενοφόρου και είχε γεμίσει το πάτωμα με έμετό. Το νοσοκομείο στο Μπαρμπάστρο ήταν πολύ γεμάτο, τ'α κρεβάτια ήταν τόσο κοντά το ένα στο άλλο που σχεδόν άκουμπούσαν μεταξύ τους. Την άλλη μέρα το πρωτ φόρτωσαν έναν αριθμό από μ'ε στο νοσοκομείο:ακό τραίνο και μ'ε έστειλαν κάτω στη Λερίδα.

Βρισκόμουν πέντε-έξι ήμερες στη Λέριντα. Ήταν ένα μεγάλο νοσοκομείο, με άρρώστους, τραυματίες και πολίτες άσθενεις άναπαυμένους λίγο - πολύ μαζί. Μερικοί στο θάλαμό μου είχαν τρομακτικές πληγές. Στο διπλανό μου κρεβάτι ήταν ένας νεαρός με μαύρα μαλλιά που υπέφερε από κάποια ασθένεια και που του έδιναν φάρμακο που έκανε τ'α ούρα του πράσινα σαν σμαράγδι. Η «πάπ:α» του ήταν ένα από τ'α άξιοθέατα του θαλάμου. Ένας Όλλανδός κομμουνιστής που μιλούσε άγγλικά, όταν άκουσε ότι στο νοσοκομείο βρισκόταν ένας Άγγλος, έπιασε φιλίες μαζί μου και μου έφερε άγγλικές έφημερίδες. Είχε τραυματιστεί σοβαρώτατα στη μάχη του Όκτωβρίου και τ'α είχε καταφέρει με κάποιο τρόπο να έγκαστασθεί στο νοσοκομείο της Λερίδας και να παντρευτεί μ'ια νοσοκόμα. Έξ αίτίας της πληγής του, το ένα του πόδι είχε συρρικνωθεί σε σημείο που να μ'ην είναι παχύτερο από το μπράτσο του. Δυο πολιτοφύλακες με άδεια που τούς είχα συναντήσει την πρώτη μου εβδομάδα στο μέτωπο, ήρθαν να δούν έναν τραυματισμένο φίλο και με άναγνώρισαν. Ήταν παιδιά, δεκαοχτώ χρονών περίπου. Στάθηκαν με άμηχανία δίπλα

στο κρεβάτι μου, προσπαθώντας να σκεφθουν κάτι για να πουν, και ξαφνικά, σαν απόδειξη της λύπης τους για τον τραυματισμό μου, έβγαλαν δυο τόν καπνό από τις τσέπες τους, μου τόν έδωσαν και τββαλαν στα πόδια προτού προλάβω να τους τόν επιστρέψω. Πόσο τυπικά Ισπανική χειρονομία! Διαπίστωση αργότερα ότι δεν υπήρχε πουθενά στην πόλη καπνός και ή ποσότητα που μου είχαν δώσει αντιπροσώπευε μίας εβδομάδας δελτία.

Ύστερα από λίγες μέρες μπορούσα να σηκώνομαι και να περπατώ με τὸ χέρι μου κρεμασμένο από τὸ λαιμό. Για κάποια αιλία πονούσε πολύ περισσότερο όταν κρεμόταν κάτω. Ἐπί πλέον πονούσα αρκετά εσωτερικά από τὴ ζημιά που έπαθα πέφτοντας και ἡ φωνή μου είχε εξαφανιστεί σχεδόν εντελώς, ἀλλὰ δεν αισθάνθηκα πόνο ούτε μιὰ στιγμή από τὴν πληγή μου αὐτὴ καθ' ἑαυτὴ. Φαίνεται ότι έτσι συμβαίνει συνήθως. Τὸ τεράστιο σὸκ τῆς σφαίρας εξαφανίζει τὴν αίσθησή τοπικά: ἕνα μικρὸ θραύσμα ὀδύδας ἢ ὀμύδας, που έχει κοφτερές προεξοχές, πιθανῶς νὰ πονᾷ σάν τὸ διάβολο. Τὸ νοσοκομείο είχε ἕναν εὐχάριστο κῆπο όπου υπήρχε μιὰ στέρνα με χρυσόψαρα και μερικά μικρὰ γκριζα ψαράκια — μάλλον κρύα και μελαγχολική, νομίζω. Συνήθιζα νὰ κάθομαι και νὰ τὰ βλέπω ὥρες. Ὁ τρόπος που λειτουργούσε τὸ νοσοκομείο τῆς Λερίδα μου έδωσε μιὰ εικόνα τοῦ νοσοκομειακοῦ συστήματος τοῦ μετώπου τῆς Ἄραγωνίας — δεν ξέρω ἂν συνέβαινε τὸ ἴδιο και στα ἄλλα μέτωπα. Ἀπὸ μερικὲς ἀπόψεις τὰ νοσοκομεία ἦταν πολὺ καλά. Οἱ γιατροὶ ἦταν καλοὶ και δεν φαίνονταν νὰ ὑπάρχει ἔλλειψη φαρμάκων και ἐξοπλισμοῦ. Ἀλλὰ υπήρχαν δύο βασικά σφάλματα ἐξ αιτίας τῶν ὁποίων, δεν έχω ἀμφιβολία, πέθαναν ἑκατοντάδες ἢ χιλιάδες ἀνθρώπων που θὰ μπορούσαν νὰ σωθοῦν.

Τὸ ἕνα ἦταν τὸ γεγονός ότι δυο τὰ νοσοκομεία κοντὴ στο μέτωπο χρησιμοποιούνταν σάν κέντρα διαλογῆς τραυματιῶν. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ότι κανείς δεν ἔμπαινε σὲ θεραπεία ἐκεῖ ἐκτός ἂν ἦταν πολὺ βαρεῖά πληγωμένος και δεν μπορούσε νὰ μετακινηθεῖ. Θεωρητικὰ οἱ περισσότεροι τραυματίες στέλλονταν κατ' εὐθείαν στὴ Βαρκελώνη ἢ στὴν Ταρραγόνα, ἀλλὰ λόγω τῆς ἔλλειψης συγκοινωνιῶν χρειάζονταν συχνὰ μιὰ εβδομάδα ἢ δέκα μέρες για νὰ φτάσουν ἐκεῖ. Χρόνιζαν

στο Σιετάμο, το Μπαρμπάστρο, τη Μονθόν, τη Λερίδα και σε άλλα μέρη χωρίς περιθαλψη εκτός από καμιά αλλαγή επιδέσμου πότε - πότε και μερικές φορές ούτε κι' αυτό. "Ανθρωποι με τρομακτικές πληγές από όβιδες, τοακισμένα κόκκαλα, φασκιώνονταν μ' ένα είδος νάρθηκα από επιδέσμους και γύφο· πάνω στο γύφο γραφόταν μιά περιγραφή της πληγής και, κατά κανόνα ο νάρθηκας δεν αφαιρούνταν παρά όταν ο τραυματίας έφθανε στη Βαρκελώνη ή στην Ταρραγόνα μετά δέκα μέρες. "Ήταν σχεδόν αδύνατο να καταφέρεις να σου εξετάσουν την πληγή σου στο μεταξύ· οι λίγοι γιατροί δεν μπορούσαν να τὰ θγάουν πέρα με τον δγκο της δουλειάς και άπλως περνούσαν βιαστικά δίπλα από το κρεβάτι σου λέγοντας: «Ναι, ναι, θα σ' εξετάσουν στη Βαρκελώνη». Κυκλοφορούσε πάντα ή φήμη ότι το νοσοκομειακό τραίνο έφευγε για τη Βαρκελώνη «μιανάνα». Το άλλο μειονέκτημα ήταν ή έλειψη ικανών νοσοκόμων. Προφανώς δεν υπήρχε προσφορά εκπαιδευμένων νοσοκόμων στην Ίσπανία γιατί, πριν άπ' τον πόλεμο, ή δουλειά αυτή γινόταν κυρίως από καλόγριες. Δεν έχω παράπονα κατά των Ίσπανίδων νοσοκόμων, με περιποιούνταν πάντα με την μεγαλύτερη καλωσύνη, αλλά δεν υπάρχει άμφιβολία ότι ήταν τρομερά άδαεις. Το μόνο που ήξεραν ήταν πώς να θάλουν και να διαβάσουν ένα θερμόμετρο και πώς να δέσουν έναν επίδεσμο. Το αποτέλεσμα ήταν ότι όσοι ήταν πολύ άσχημα για να φροντίσουν για τον έαυτό τους συχνά παραμελούνταν σε σημείο που να προκαλεί ντροπή. Οι νοσοκόμες συχνά άφηναν άσθeneis χωρίς να ενεργηθούν επί μιά εβδομάδα και σπάνια έπλεναν όσους δεν ήταν ίκανοί να πλυθούν μόνοι τους. Θυμάμαι έναν κακομοίρη με λυκωμένο χέρι που έλεγε πως είχαν τρεις εβδομάδες να του πλύνουν το πρόσωπό του. Άκόμα και κρεβάτια έμεναν άστρωτα για μέρες ολόκληρες. Το φαγητό ήταν καλό σ' όλα τα νοσοκομεία — υπερβολικά καλό, με την αλήθεια. Στην Ίσπανία, περισσότερο άπ' όπουδήποτε άλλο, φαινόταν να ναι παράδοση να παραφουσκώνουν τους άρρωστους με βαρεία φαγητά. Στη Λερίδα τα γεύματα ήταν άσύλληπτα. Το πρωινό, κατά τις έξη το πρωί, αποτελούνταν από σουπα, όμελέττα, βραστό, φυκι, άσπρο κρασί και καφέ και το μεσημεριανό ήταν ακόμα περισσότερο — κι' αυτά σε μιά περίοδο όπου το μεγαλύ-

τερο μέρος του άμαχου πληθυσμού ύποσιτίζονταν σοβαρά. Οι Ίσπανοί δέν φαίνεσαι νά ξέρουν τί θά πεί έλαφρή δίαιτα. Δίνουν τό ίδιο φαί και στούς άρρωστούς και στούς ύγιείς — πάντα ή ίδ α πλούσια, βαρειά κουζίνα, μέ τό κάθε τι πνιγμένο στο λάδι.

Ένα πρωί άνακοινώθηκε ότι οι άνδρες του θαλάμου μου έπρόκειτο νά σταλουν αύθημερόν στη Βαρκελώνη. Κατάφερα νά στείλω ένα τηλεγράφημα στη γυναίκα μου γράφοντάς της ότι έρχόμουν και σέ λίγο μάς φόρτωσαν σέ λεωφορεία και μάς πήγαν κάτω στο σταθμό.

Μόνο όταν τό τραίνο ξεκίνησε μου είπε ο νοσοκόμος ότι, παρά την έπίσημη άνακοίνωση, τό τραίνο δέν πήγαινε στη Βαρκελώνη αλλά στην Ταρραγόνα. Ύποθέτω ότι ο μηχανοδηγός είχε αλλάξει γνώμη. «Τί πιό φυσικό στην Ίσπανία!» σκέφθηκα. Άλλά έπίσης ήταν χαρακτηριστικά Ισπανική ή συμφωνία τους νά σταματήσουν τό τραίνο για νά στείλω ακόμα ένα τηλεγράφημα και ακόμα περισσότερο Ισπανικό τό γεγονός ότι τό τηλεγράφημα δέν έφτασε ποτέ στον προορισμό του.

Μάς είχαν βάλει σέ συνηθισμένα θαγόνια τρίτης θέσης μέ ξύλινα καθίσματα ενώ πολλοί ήταν άσχημα τραυματισμένοι και είχαν σπρωθεί από τό κρεβάτι για πρώτη φορά εκείνο τό πρωί. Προτού περάσει πολλή ώρα, είτε από τή ζέστη είτε από τά τραντάγματα, οι μισοί είχαν καταρρεύσει και μερκοί έκαναν έμετό στο πάτωμα. Ο νοσοκόμος άνοιγε τό δρόμο του ανάμεσα από τίς πτωματοειδείς μορφές πού σκέπαζαν τό πάτωμα και μ' ένα άσκι από κατσικοτόμαρο έκτόξευε νερό σέ τούτο ή σ' εκείνο τό στόμα. Ήταν άπαίσιο νερό· θυμάμαι ακόμα τή γεύση του. Φθάσαμε στην Ταρραγόνα όταν ο ήλιος χαμήλωνε. Η σιδηροδρομική γραμμή ξετυλίγεται κατά μήκος της άκτής δυό βήματα από τή θάλασσα. Καθώς τό τραίνο μάς έμπαινε στο σταθμό, ένα όπλαταγωγό τραίνο γεμάτο άνδρες τής Διεθνούς Φάλαγγας έφευγε και μιá ομάδα ανθρώπων τούς άποχα·ρετούσε από τήν πλατφόρμα. Ήταν πολύ μεγάλος συρμός, γεμάτος φίσκα μέ στρατιώτες και μέ πεδινά πυροβόλα δεμένα στα άνοιχτά θαγόνια και μέ έπί πλέον άνδρες μαζεμένους γύρω άπ' αυτά. Θυμάμαι μέ άλλόκοτη ζωντάνια τό θέαμα του τραίνου πού περνούσε κάτω από τό κυτρινωπό φώς του σούρουπου· παράθυρα πού περνούσαν τό ένα

μετά τὸ ἄλλο μπροστά σὰ μάτια μου γεμάτα μὲ σκοτεινά, χαμογελαστά πρόσωπα, τὶς μακρυές, μὲ ξιφολόγχες στὴν ἄκρη κόννες τῶν τουφεκιῶν, τὰ ἄλικα φουλάρια ποὺ ἀνέμιζαν στὸν ἀέρα — ὄλ' αὐτὰ γλυστρουσαν μακριὰ μας μὲ φόντο μὰ τουρκουὰζ θάλασσα.

«Ἐξτρανχέρος — ξένοι», εἶπε κάποιος. «Εἶναι Ἴταλοί».

Ἦταν φανερό ὅτι ἦταν Ἴταλοί. Μόνον Ἴταλοί θὰ μπορούσαν νὰ ἀποτελέσουν ἕνα τόσο γραφικὸ σύνολο ἢ νὰ ἀνταποδώσουν τοὺς χαιρετισμούς τοῦ πλήθους μὲ τόση χάρη — μὰ χάρη ποὺ δὲν ἦταν μικρότερη ἐπειδὴ οἱ μισοὶ περίπου ἀπὸ τοὺς ἄνδρες στὸ τραῖνο ἔπιναν ἀπὸ ἀναποδογυρισμένα μπουκάλια κρασιοῦ. Ἀκούσαμε μετὰ ὅτι: αὐτὰ ἦταν τὰ στρατεύματα ποὺ κέρδισαν τὴ μεγάλη νίκη στὴ Γκουανταλαχάρα τὸ Μάρτιο· βρισκόνταν σὲ ἀδεια καὶ τῶρα μετατίθονταν στὸ μέτωπο τῆς Ἀραγωνίας. Οἱ περισσότεροὶ φοβάμαι ὅτι σκοτώθηκαν στὴν Οὐέσκα λίγες μόνον ἐβδομάδες ἀργότερα. «Ὅσοι ἀπὸ ἡμᾶς μπορούσαν νὰ σταθοῦν ὄρθιοι ἐγῆκαν σὰ παράθυρα γιὰ νὰ ζητοκραυγᾶσουν τοὺς Ἴταλοὺς καθὼς περνοῦσαν δίπλα μας· ἀπὸ κάποιον παράθυρο ἀνέμιζε ἕνα δεκανίκι· μπράτσα σκεπασμένα μὲ ἐπιδέσμους σχημάτιζαν τὸν Κόκκινο Χαιρετισμό. Ἦταν σὸν μὰ ἀλληγορικὴ εἰκόνα τοῦ πολέμου· τὸ ἕνα τραῖνο γεμάτο ἀκμαίους στρατιῶτες γλυστρουσε περὶ ἄφανα πρὸς τὸ μέτωπο, τὸ ἄλλο, γεμάτο ἀνάπηρους καὶ τραυματίες, ἐμπαινε σιγά - σιγά στὸ σταθμὸ καί, σ' ὄλο αὐτὸ τὸ διάστημα, τὰ κανόνια σὰ ἀνοιχτὰ σαγόνια ἔκαναν τὶς καρδιές μας νὰ χτυποῦν, κάτι ποὺ πάντα προκαλοῦν τὰ κανόνια, ξαναζωντανεύοντας ἐκεῖνο τὸ δλέθριο συναίσθημα, τὸ τόσο δύσκολο νὰ τὸ ἀποβάλλει κανεὶς, ὅτι δηλαδὴ ὁ πόλεμος εἶναι ἐνδοξος στὸ κάτω - κάτω.

Τὸ νοσοκομεῖο τῆς Ταρραγόνα ἦταν πολὺ μεγάλο καὶ γεμάτο τραυματίες ἀπ' ὄλα τὰ μέτωπα. Καὶ τί πληγές δὲν ἔβλεπε κανεὶς ἐκεῖ! Ἐῖχαν ἕνα τρόπο θεραπείας ὀρισμένων κατηγοριῶν πληγῶν ποὺ ὑποθέτω ὅτι βρισκόταν σὲ συμφωνία μὲ τὴν τελευταία λέξη τῆς λατρικῆς μεθοδολογίας ἀλλὰ ποὺ ἦταν κάτι ἰδιαίτερα ἀποτρόπαιο νὰ τὸ βλέπει. Ἄφηναν τὴν πληγὴ ἐντελῶς ἀνοιχτὴ καὶ χωρὶς καθόλου ἐπιδέσμους ἀλλὰ προστατευμένη ἀπὸ τὶς μύγες μὲ ἕνα δίχτυ ἀπὸ τουλούπανι τεντωμένο πάνω σ' ἕνα συρμάτινο σκελετό. Κάτω ἀπὸ

τὸ τουλουπάνι φαινόταν ἡ κόκκινη πηχτὴ μας πληγῆς πρὸ ἀρχίζε νὰ κλείνει. Ὑπῆρχε κάποιος τραυματισμένος στὸ πρόσωπο καὶ στὸ λαιμὸ καὶ τοῦχαν θάλει τὸ κεφάλι μέσα σ' ἓνα εἶδος σφαιρικῆς περικεφαλαίας ἀπὸ τουλουπάνι· τοῦ εἶχαν κλείσει τὸ στόμα καὶ ἀνέπνεε ἀπὸ ἓνα μικρὸ σωλήνα στερεωμένο ἀνάμεσα στὰ χεῖλια του. Ὁ κατημένος, φαινόταν τόσο μόνος, τριγύριζε πάνω - κάτω κυττάζοντάς μας μέσα ἀπὸ τὸ ὑφασματένιο κλουβὶ τοῦ ἀνίκανος νὰ μᾶς μιλήσει. Ἦμουν τρεῖς ἢ τέσσερις μέρες στὴν Ταρραγόνα. Σιγὰ - σιγὰ ξανάθρυσκα τίς δυνάμεις μου καὶ μιὰ μέρα, περπατώντας ἀργά, κατάφερα νὰ φτάσω στὴν παραλία. Ἦταν περίεργο νὰ βλέπεις τὴ ζωὴ στὴν ἀκρογιαλιά νὰ συνεχίζεται κανονικά: κομψὰ καφενεῖα κατὰ μῆκος τῆς θάλασσας, ἡ στρουμπουλή τοπικὴ μπουρξουαζία νὰ κάνει μπάνιο καὶ νὰ λιάζεται σὲ σαῖζ - λόνγκ σάν νὰ μὴν ὑπῆρχε πόλεμος σὲ ἀκτίνα χιλίων μιλίων. Παρ' ὅλ' αὐτά, σὲ μιὰ στιγμή εἶδα ἓνα κολυμβητὴ νὰ πνίγεται, γεγονός πού θὰ θεωροῦσε κανεὶς ἀδύνατο σ' ἐκείνη τὴ ριχτὴ καὶ ζεστὴ θάλασσα.

Ἐπὶ τέλους, ὀχτῶ ἢ ἑννιά μέρες ἀφότου ἔφυγα ἀπὸ τὸ μέτωπο, μοῦ ἐξέτασαν τὴν πληγὴ. Στὸ χειρουργεῖο οἱ ἐξετάζονταν οἱ νεοφερμένοι, γιατροὶ μὲ τεράστια ψαλίδια ἔσπαζαν τὰ στρώματα γύψου μὲ τὰ ὁποῖα εἶχαν φασκελλωθεῖ τὰ στήθη τραυματιῶν μὲ τσακισμένα πλευρά, κλειδὸς καὶ λοιπά, στοὺς σταθμοὺς ἐπιδέσεων στὸ μέτωπο· ἀπὸ τὰ ἀνοίγματα τῶν «λαιμῶν» τῶν τεράστιων χοντροκομμένων γύψινων προστηθίων ἐβλεπες νὰ ξεπροβάλλει ἓνα ἀνήσυχο, θρώμικο πρόσωπο, ἀγκαθωτὸ μὲ γένεια μᾶς ὀδομάδας. Ὁ γιατρός, ἓνας ζωηρὸς, ὠραῖος ἄνδρας γύρω στὰ τριάντα, μὲ κάθισε σὲ μιὰ καρέκλα, ἔπιασε τὴ γλῶσσα μου μὲ ἓνα κομμάτι χοντρῆς γάζας, τὴν τράβηξε ἔξω ὅσο πῆγγαινε, ἔχωσε ἓναν ὀδοντιατρικὸ καθρέφτη στὸ στόμα μου καὶ μοῦ εἶπε νὰ πῶ «Α!». Ἀφοῦ συνεχίστηκε αὐτὸ ἕως οἱ γλῶσσα μου μάτωσε καὶ τὰ μάτια μου δάκρυσαν, μοῦ εἶπε ὅτι μιὰ φωνητικὴ χορδὴ εἶχε παραλύσει.

«Πότε θὰ ξαναβρῶ τὴ φωνή μου;» ρώτησα.

«Τὴ φωνή σου; Ἄ, ποτὲ δὲν θὰ ξαναβρεῖς τὴ φωνή σου», εἶπε χαρούμενα.

Ὡστόσο ἔπεσε ἔξω, ὅπως ἀποδείχτηκε. Ἐπὶ δύο μῆνες

δέν μπορούσα παρά νά ψιθυρίζω, ἀλλά μετὰ ἡ φωνή μου ξανάγινε κανονική μᾶλλον ξαφνικά ἐπειδὴ ἡ λειτουργία τῆς παραλυμένης φωνητικῆς χορδῆς «ἀντισταθμίστηκε». Ὁ πόνος στὸ μπράτσο μου ὀφειλονταν στὸ ὅτι ἡ σφαῖρα εἶχε διατρυπήσει μιὰ δέση νεύρων στὸ σῆρο μου. Ἦταν ἕνας διαπεραστικός πόνος σὰν νευραλγία καὶ συνέχισε νὰ μὲ πονᾷ διαρκῶς ἐπὶ ἕνα ὀλόκληρο μῆνα, ἰδιαίτερα τῆ νύχτα, ἔτσι ὥστε νὰ μὴν μπορῶ νὰ κοιμηθῶ ἀρκετά. Τὰ δάχτυλα τοῦ δεξιοῦ μου χεριοῦ ἦταν ἐπίσης ἡμιπαράλυτα. Ἀκόμα καὶ τώρα, πέντε μῆνες ἀργότερα, ὁ δείκτης μου εἶναι μουδιασμένος — περιεργὸ ἀποτέλεσμα γιὰ μιὰ πληγὴ τοῦ λαιμοῦ.

Ἡ πληγὴ μου ἦταν ἕνα μικρὸ ἀξιοπεριεργὸ καὶ τὴν ἐξέταζαν διάφοροι γιανοὶ μὲ πολλὰ ἐπιφωνήματα θαυμασμοῦ καὶ λέγοντας συνέχεια «τί τύχη! Τί τύχη!» Ἐνας ἀπ' αὐτοῦς μοῦ εἶπε μὲ ὄφρος ἀθηνείας ὅτι ἡ σφαῖρα δέν πέτυχε τὴν ἀρτηρία «παρὰ ἕνα περίπου χιλιοστόμετρο». Δὲν ξέρω πῶς τὸ ἤξερε. Κανένας ἀπ' ὄσους συνάντησα ἐκείνη τὴν περίοδο — γιανοὺς, νοσοκόμους, φοιτητὲς ἰατρικῆς ἢ συναδέλφους μου τραυματίες — δέν παρέλειψε νὰ μὲ διαβεβαιώσῃ ὅτι ἕνας ἀνθρώπος ποὺ πυροβολεῖται στὸ λαιμὸ καὶ ἐπιζεῖ εἶναι τὸ τυχερώτερο ὄν στὸν κόσμῳ. Δὲν μπορούσα ὅμως νὰ μὴν σκέπτομαι ὅτι θὰ ἦμουν ἀκόμα τυχερώτερος ἀν δὲν εἶχα τραυματισθῆι καθόλου.

13

Στὴ Βαρκελώνη, σ' ὀλόκληρη τὴ διάρκεια τῶν τελευταίων ἐκείνων ἐβδομάδων ποὺ πέρασα ἐκεῖ, ὑπῆρχε διάχυτο ἕνα ἀλλόκοτο ἀσχημὸ συναίσθημα — μιὰ ἀτημόσφαιρα καχυποψίας, φόβου, ἀβεβαιότητας καὶ καμουφλαρισμένου μίσους. Ἡ σύγκρουση τοῦ Μπατοῦ εἶχε ἀφήσει ἀσθεστὰ μίσση πίσω της. Μὲ τὴν πτώση τῆς κυβέρνησης Καμπαγιέρο οἱ κομμουνιστὲς εἶχαν καταλάβῃ ὀριστικὰ τὴν ἐξουσία καὶ κανεὶς δὲν ἀμφέβαλλε ὅτι θὰ τσάκισαν τοὺς πολιτικούς τους ἀντιπάλους μὲ μόλις τοὺς δινόταν ἡ παραμικρὴ εὐκαιρία. Τίποτε δὲν συνέβαινε ἀκόμα κι' ἐγὼ ὁ ἴδιος δὲν εἶχα καμμὰ νοσητικὴ εἰκό-

να τοῦ τί ἐπρόκειτο νά συμβεῖ· κι' ὥστόσο ὑπῆρχε μιά δαρκῆς ἀκαθόριστη αἰσθησιὶς κινδύνου, ἡ ἐπίγνωση κάποιου ἐπιχειμένου κακοῦ. "Ὅσο λίγο κι' ἂν συνομοτοῦσες, τὸ κλίμα σὲ ἀνάγκαιζε νά αἰσθάνεσαι σάν συνορότῃς. Εἶχες τὴν ἐντύπωση ὅτι περνοῦσες ὄλο τὸν καιρὸ σου μὲ ψιθυρστὲς συζητήσεις στὶς γωνιὲς καφενεύων ἀναρωτῶμενος ἂν ἐκεῖνος ποῦ καθόταν στὸ διπλανὸ τραπέζι ἦταν πράκτορας τῆς ἀστυνομίας ἢ ὄχι.

Κάθε εἶδους ἀσχημὲς διαδόσεις κυκλοφοροῦσαν, χάριτι στὴ λογοκρισία τοῦ τύπου. Μιά ἀπ' αὐτὲς ἦταν ὅτι: ἡ κυβέρνησις Νεγκρίν - Πριέτο σχεδίαζε νά τερματίσει τὸν πόλεμον μὲ συμβιβασμό. Τότε ἤμουν διατεθειμένος νά τὸ πιστέψω γιὰτί, ἐνῶ οἱ φασίστες πλησίαζαν στὸ Μπιλμπάο, ἦταν ὀφθαλμοφανὲς ὅτι ἡ κυβέρνησις δὲν ἔκανε τίποτα γιὰ νά τὸ σώσει. Βασικὲς σημαίαις κυμάτιζαν σ' ὅλη τὴν πόλιν, κοπέλλες περιέφεραν κουτιὰ ἐράνων στὰ καφενεύα καὶ μεταδίδονταν οἱ γνωστὲς ἐκπομπὲς περὶ «ἡρωικῶν ὑπερασπιστῶν» ἀλλὰ οἱ Βάσκοι δὲν ἔπαιρναν καμμιά πραγματικὴ βοήθεια. "Ἐμπαινε κανεὶς στὸν πειρασμὸ νά πιστέψῃ: ὅτι ἡ κυβέρνησις ἔπαιζε διπλὸ παιχνίδι. Τὰ κατοπινὰ γεγονότα ἀπόδειξαν ὅτι εἶχα πέσει τελείως ἐξω ἐδῶ, ἀλλὰ φαινόταν πιθανὸ ὅτι τὸ Μπιλμπάο θὰ μπορούσε νά σωθεῖ ἂν καταβάλλονταν λίγο περισσότερη προσπάθεια. Μιά ἐπίθεση στὸ μέτωπον τῆς Ἀραγωνίας, ἀκόμα καὶ ἀνεπιτυχῆς, θὰ ὑποχρέωνε τὸν Φράνκο νά ἀποσπάσῃ: ἓνα μέρος τοῦ στρατοῦ του ἀπὸ τὴν ἐπίθεση τοῦ Μπιλμπάο· ὅπως καὶ νᾶχε τὸ πρᾶγμα, ἡ κυβέρνησις δὲν ἄρχισε καμμιά ἐπιθετικὴ δραστηριότητα παρὰ μόνον ὅταν ἦταν πολὺ ἀργά — ὅταν ἤδη τὸ Μπιλμπάο κατέρρευε. Ἡ C.N.T. ἐξ ἄλλου, μοίραζε σὲ τεράστιες ποσότητες ἓνα φυλλάδιο ποῦ ἔλεγε: «Ἐπαγγυρνεῖτε!» καὶ ποῦ ὑπονοοῦσε ὅτι «κάποιο κόμμα» (ἐννοώντας τοὺς κομμουνιστὰς) σχεδίαζε πρᾶξι:κόπημα. Ὑπῆρχε ἐπίσης ἓνας πολὺ διαδεδομένος φόβος γιὰ εἰσβολὴν στὴν Καταλωνία. Νωρίτερα, ὅταν ἐπιστρέψαμε στὸ μέτωπον, εἶχα δεῖ τὰ ἰσχυρὰ ἀμυντικὰ ἔργα ποῦ κατασκευάζονταν δεκάδες μίλια πίσω ἀπὸ τὸ μέτωπον, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀνοίγονταν νέα ἀντιαεροπορικὰ καταφύγια σ' ὅλοκληρὴ τὴ Βαρκελώνην. Γίνονταν συχνὰ συναγερμὸι ἀεροπορικῶν καὶ ναυτικῶν βομβαρδισμῶν· τὶς περισσότερες φορὲς γίνονταν ἐσφαλμένα,

άλλά κάθε φορά που σφύριζαν οι σειρήνες έσβυναν όλα τα φώτα στην πόλη επί ώρες συνέχεια και οι φυλήσυχαι άνθρωποι βουτούσαν στα ύπνεγια.

Οι πληροφοριοδότες της άστυνομίας βρίσκονταν παντού. Οι φυλακές ήταν ακόμα άσφυκτικά γεμάτες με κρατούμενους που είχαν μείνει από τη σύγκρουση του Μαΐου και άλλοι — πάντα, φυσικά, όπαδοί του Ρ.Ο.Υ.Μ. και των 'Αναρχικών — εξαφανίζονταν στις φυλακές ένας - ένας ή δύο - δύο. Στο βαθμό που μπορούσε κανείς να διαπιστώσει, κανείς δέν είχε δικαστεί ή κατηγορηθεί — έστω και με μία κατηγορία τόσο συγκεκριμένη όσο ο «τροτσκισμός» σε πετούσαν άπλως στη φυλακή και έμενες εκεί, συνήθως σε άπομόνωση. 'Ο Μπόμπι Σμάιλη ήταν ακόμα φυλακή στη Βαλένθια. Δέν μπορούσαμε να μάθουμε τίποτα εκτός από το ότι ούτε στον τοπικό άντιπρόσωπο του 'Ανεξάρτητου 'Εργατικού Κόμματος, ούτε στον δικηγόρο του επέτρεψαν να τον δουν. Ξένοι από τη Διεθνή Φάλαγγα και άλλες πολιτοφυλακές ρίχνονταν στις φυλακές σε ολοένα και μεγαλύτερους άριθμούς. Συνήθως συλλαμβάνονταν σάν λιποτάκτες. Χαρακτηριστικό της γενικής κατάστασης τώρα ήταν το ότι κανείς δέν ήξερε σίγουρα αν ένας πολιτοφύλακας ήταν έθελοντής ή τακτικός στρατιώτης. Λίγους μήνες νωρίτερα, σε κάθε έναν που κατατάσσονταν στην πολιτοφυλακή, λεγόταν ότι ήταν έθελοντής και ότι μπορούσε, αν ήθελε, να έπαιρνε το άπολυτήριό του όποτεδήποτε δικαιούνταν άδεια.

Τώρα, φαινόταν ότι ή κυβέρνηση είχε αλλάξει γνώμη, ότι ο πολιτοφύλακας ήταν τακτικός στρατιώτης και θεωρούνταν λιποτάκτης αν προσπαθούσε να γυρίσει στην πατρίδα του. 'Αλλά ακόμα και γι' αυτό κανείς δέν φαινόταν βέβαιος. Σε μερικούς ταιμεις του μετώπου οι άρχες εξέδιδαν ακόμα άπολυτήρια. Αλλά στα σύνορα πότε αναγνωρίζονταν, πότε όχι' αν όχι, σε πέταγαν άμέσως στη φυλακή. 'Αργότερα ο άριθμός των ξένων «λιποτακτών» έφτασε σε εκατοντάδες, αλλά οι περισσότεροι έπαναπατρίστηκαν όταν ξεσηκώθηκε θόρυβος στις πατρίδες τους.

'Ομάδες ένοπλων 'Ασάλτος γύριζαν παντού στους δρόμους, οι Πολιτικοί Φρουροί κρατούσαν ακόμα καφενεία και

Άλλα κτίρια σέ στρατηγικά σημεία και πολλά από τὰ κτίρια του P.S.U.C. ήταν ακόμα δχυρωμένα με άμμοσακους και δ-δοφράγματα. Σέ διάφορα σημεία τής πόλης ύπήρχαν φυλάκια επανδρωμένα με Πολιτικούς Φρουρούς ή Καραμπανιέρους που σταματούσαν τούς περαστικούς και ζητούσαν τὰ χαρτιά τους. "Όλοι με προειδοποιούσαν νά μη δείξω τήν ταυτότητα του πολιτοφύλακα του P.O.U.M. αλλά άπλως τó διαβατήριό μου και τήν απόδειξη του ξενοδοχείου μου. Άκόμα και τó νά γίνονταν γνωστό ότι είχα ύπηρετήσει στην πολιτοφυλακή του P.O.U.M. θά ήταν ακαθόριστα επικίνδυνο. Οί τραυματισμένοι ή άδειοχοι πολιτοφύλακες του P.O.U.M. διώκονταν με μικροπρεπείς τρόπους — τούς έκαναν δύσκολο νά πάρουν τó μισθό τους, για παράδειγμα. Η «Μάχη» κυκλοφορούσε άκόμα, αλλά λογοκρίνονταν σέ βαθμό άφανισμού ή «Άλληλεγγύη» και οί άλλες Άναρχικές έφημερίδες επίσης λογοκρίνονταν άνυπόφορα. Ύπήρχε μιά νέα διάταξη που δέν επέτρεπε νά μένουν κενοί οί λογοκρινόμενοι χώροι μίας έφημερίδας αλλά νά καλύπτονται με άλλη ύλη τó άποτέλεσμα ήταν ότι συχνά ήταν άδύνατο νά διακρίνεις άν ένα κομμάτι είχε άφαιρεθεί.

Η Έλλειψη τροφίμων, που είχε διακημάνσεις σ' όλη τή διάρκεια του πολέμου, βρίσκονταν σ' ένα από τὰ άσχημα σημεία της. Τó ψωμί σπάνιζε και οί φθηνότερες ποικιλίες νοθεύονταν με ρύζι· τó ψωμί που έπαιρναν οί στρατιώτες στους στρατώνες ήταν άπαίσιο σαν στόκος. Τó γάλα και ή ζάχαρη ήταν πολύ σπάνια και ό καπνός σχεδόν άνύπαρκτος, εκτός από τὰ άκριβά λαθραία τσιγάρα. Ύπήρχε όξεϊα έλλειψη έλαιόλαδου, που οί Ίσπανοί τó χρησιμοποιούσαν για μισή ντουζίνα διαφορετικούς σκοπούς. Οί ούρές τών γυναικών που περιμέναν ν' αγοράσουν έλαιόλαδο επιβλέπονταν από έφ'ιππους Πολιτικούς Φρουρούς που μερικές φορές διασκέδαζαν κάνοντας τ' άλογά τους νά μπουν στην ούρά περπατώντας προς τὰ πίσω και προσπαθώντας νά τὰ κάνουν νά πατήσουν τὰ πόδια τών γυναικών. Μιά μικροενόχληση τής έποχής ήταν ή έλλειψη μικρής αξίας νομισμάτων. Τó άσήμι είχε άποσυρθεί από τήν αγορά και, έφ' όσον δέν είχε εκδοθεί νέο νόμισμα, δέν ύπήρχε τίποτε άνάμεσα στο νόμισμα τών δέκα σεντίμος και στο χαρτονόμισμα τών δυόμισυ πεσετών' επί πλέον, όλα τὰ

χαρτονομίσματα κάτω από δέκα πεστές ήταν πολύ σπάνια.* Για τους φτωχότερους αυτό σήμαινε επιδείνωση της ελλείψης τροφίμων. Μια γυναίκα με δέκα μόνο πεστές στην κατοχή της μπορούσε να περιμένει ώρες στην ουρά έξω από το μπακάλικο και στο τέλος να μην ήταν σε θέση ν' αγοράσει τίποτα γιατί ο μπακάλης δεν είχε ρέστα κι' αυτή δεν είχε την ευχέρεια νά ξοδέψει ολόκληρο το χαρτονομίσμα.

Δεν είναι εύκολο νά μεταφέρω την εφιαλτική ατμόσφαιρα εκείνης της εποχής — την παράξενη άνησυχία που προκαλούσαν φήμες που πάντα άλλαζαν, οι λογοκρινόμενες εφημερίδες και η μόνιμη παρουσία ενόπλων. Δεν είναι εύκολο νά μεταφερθεί γιατί, πρὸς τὸ παρόν, τὸ συστατικὸ στοιχείο μᾶς τέτοιας ατμόσφαιρας δὲν ὑπάρχει στὴν Ἀγγλία. Στὴν Ἀγγλία ἡ πολιτικὴ μισαλλοδοξία δὲν γίνεται ἀκόμα ἀνεκτὴ. Ἡ πολιτικὴ διώξη ἐκδηλώνεται καὶ μὲ καθημερινές μικρονοχλήσεις· ἀν ἦμουν ἀνθρακωρύχος στὴν Ἀγγλία δὲν θὰ μ' ἐνοιαζε ἀν μάθαινε τὸ ἀφεντικὸ μου ὅτι εἶμαι κομμουνιστὴς· ἀλλὰ καὶ ὁ «καλὸς κομμουνιστὴς», ὁ σπιουνοῦ καὶ ἐκδιστὴς τῶν ἡπειρωτικῶν εὐρωπαϊκῶν πολιτικῶν πραγμάτων, σπανίζει ἀκόμα στὴν Ἀγγλία καὶ ἡ ἐννοια τῆς «ἐκκαθάρισης» ἢ τῆς «ἐξουδετέρωσης» ὁποιοῦδήποτε διαφωνεῖ μαζί σου δὲν φαίνεται ἀκόμα κάτω τὸ φυσικὸ. Φαίνονταν ὡστόσο πολὺ φυσικὸ στὴ Βαρκελώνη. Οἱ «Σταλινικοὶ» ἦταν καθάλα, συνεπῶς ἦταν λογικὸ κάθε «Τροτσκιστὴς» νά θρῖσκεται σὲ κίνδυνο. Ἐκεῖνο πού ὅλοι φοβόνταν δὲν συνέβη — ἕνα νέο ξέσπασμα ὁδομαχιῶν γιὰ τὸ ὁποῖο, ὅπως πρὶν, θὰ θεωροῦνταν υπεύθυνοι τὸ P.O.U.M. καὶ οἱ Ἀναρχικοὶ. Ὑπῆρξαν στιγμὲς πού ἐπίασα τὸν ἑαυτὸ μου νά στήνει αὐτὶ γιὰ ν' ἀκούσει τοὺς πρώτους πυροβολισμούς. Ἦταν ὡσάν ἕνα πανίσχυρο πνεῦμα τοῦ κακοῦ νά πλανιόταν πάνω ἀπ' τὴν πόλη. Ὅλοι τὸ πρόσεχαν καὶ μιλοῦσαν γι' αὐτό. Καὶ τὸ περίεργο ἦταν ὅτι ὅλοι ἐκφράζονταν μὲ τὶς ἴδιες σχεδὸν λέξεις: «ἡ ατμόσφαιρα αὐτῆς τῆς πόλης εἶναι κάτι φρικτὸ. Σὰν νά θρῖσκεσαι σὲ ἕνα φρενοκομεῖο». Ἀλλὰ ἴσως δὲν θάπρεπε νά πῶ ὅλοι. Μερκοὶ ἀπὸ τοὺς Ἀγγλοὺς ἐπισκέπτες πού ἔμεναν γιὰ λίγο

* Ἡ ἀγοραστικὴ ἀξία τῆς πεστέας ἦταν περίπου ἴση μὲ τέσσερις πέννες.

στην Ισπανία, γυρίζοντας από ξενοδοχείο σε ξενοδοχείο, δέν έδειχναν να πρόσεχαν ότι κάτι δέν πάει καλά στο γενικό κλίμα. Πρόσεξα ότι ή Δούκισσα του "Αθολλ έγραψε («Σάνταιη Έξπρές», 17 Οκτωβρίου 1937) :

«Πήγα στη Βαλένθια, Μαδρίτη και Βαρκελώνη ... απόλυτη τάξη επικρατούσε και στις τρεις πόλεις χωρίς καμμία επίδειξη δύναμης. Όλα τὰ ξενοδοχεία στα όποια έμεινα, δέν ήταν μόνο «νορμάλ» και «άξιοπρεπή», αλλά και έξαιρετικά άνετα, παρά την έλλειψη βουτύρου και καφέ».

Άποτελεί ίδιορρυθμία των Άγγλων ταξιδιωτών να μην πιστεύουν στην ύπαρξη όποιουδήποτε πράγματος που βρίσκεται έξω από τὰ πολυτελή ξενοδοχεία. Έλπίζω να βρέθηκε λίγο βούτυρο για τή Δούκισσα του "Αθολλ!

"Ήμουν στο Σανατόριο Μασουρίν, ένα από τὰ σανατόρια που διαχειρίζονταν το Ρ.Ο.Υ.Μ. Βρισκόταν στα πρόαστεια κοντά στο Τ:μπιδάμπο, το βουνό με το παράξενο σχήμα που όρθώνεται απότομα πίσω από τή Βαρκελώνη, που σύμφωνα με τήν παράδοση ήταν το βουνό από το όποιο ο Σατανάς έδειξε στον Ίησού όλες τις χώρες τής γής (από έδω προέρχεται και το όνομά του). Το κτίριο άνήκε προηγουμένως σε κάποιον πλούσιο άστού που είχε συλληφθεί τήν περίοδο τής επανάστασης. Οι περισσότεροι από τους άνδρες εκεί είτε είχαν αποστρατευθεί λόγω προσωρινής άναπηρίας ή είχαν τέτοιο τραύμα που θά τους άφηνε μόνιμα άνάπηρους — άκρωτηριασμένα μέλη ή κάτι παρόμοιο. Ύπήρχαν και μερικοί άλλοι Άγγλοι εκεί: ο Ούίλλιαμς, με χτυπημένο πόδι, ο Στάφφορντ Κόττιμαν, ένα παιδί δεκαοχτώ χρονών που τσστειλαν πίσω από τὰ χαρακώματα λόγω ένδεχόμενης σκωλικοειδίτιδας και ο Άρθουρ Κλίντον του όποιου το λειωμένο άριστερό μπράτσο ήταν ακόμα δεμένο σ' ένα από κείνα τὰ τεράστια σιρμάτινα κατασκευάσματα, που τάλεγαν κοροϊδευτικά άεροπλάνα και που χρησιμοποιούνταν πολύ στα Ισπανικά νοσοκομεία. Ή γυναίκα μου έμεινε ακόμα στο "Οτέλ Κοντινεντάλ κι' έγώ πήγαινα συνήθως στη Βαρκελώνη κατά τή διάρκεια τής ημέρας. Το πρωί κατά κανόνα πήγαινα στο Γενικό Νοσοκομείο για ήλεκτρική θεραπεία του μπράτσου μου. Ήταν περίεργο πράγμα — μια σειρά τσουχτερών ήλεκτροδκ που έκαναν τις διάφορες ομάδες μυών να τινάζονται πάνω - κάτω

— φαινόταν όμως ότι μου έκανε κάπως καλό· μπόρεσα να ξαναχρησιμοποιήσω τα δάχτυλά μου και ο πόνος ελαττώθηκε κάπως. Και οι δυο μας συμφωνήσαμε ότι το καλύτερο που θα μπορούσαμε να κάνουμε ήταν να επιστρέψουμε στην Αγγλία το ταχύτερο δυνατό. Ήμουν υπερβολικά αδύναμος, είχα χάσει τη φωνή μου και οι γιατροί μου έλεγαν ότι στην καλύτερη περίπτωση θα περνούσαν μερικοί μήνες για να είμαι σε θέση να πολεμήσω. Άργα ή γρήγορα έπρεπε ν' αρχίσω να κερδίζω το ψωμί μου και δεν είχε νόημα να μείνω στην Ίσπανία και να τρώω το φαγητό που χρειάζονταν άλλοι. Άλλα τα κίνητρά μου ήταν κυρίως ιδιοτελή. Είχα μία άκατανίκητη επιθυμία να φύγω μακριά απ' όλα αυτά· μακριά από την τρομακτική ατμόσφαιρα πολιτικής καχυποψίας και μισαλλοδοξίας, από θρόνους γεμάτους ενσπλους, από τους αεροπορικούς βομβαρδισμούς, τα χαρακώματα, τα πολυβόλα, τα τράμ που στρίγγλιζαν στις σιδηροτροχιές, το σάσι χωρίς γάλα, τα λαδερά φαγητά και την απουσία τσιγάρων — σχεδόν από κάθε τι που είχα μάθει να συνδέω με την Ίσπανία.

Οι γιατροί του Γενικού Νοσοκομείου είχαν πιστοποιήσει ότι είμαι άνικανος για στρατιωτική υπηρεσία αλλά για να πάρω το απόλυτήριό μου έπρεπε να περάσω από ένα υγειονομικό συμβούλιο σ' ένα νοσοκομείο κοντά στο μέτωπο και μετά να πάω στο Σιετάμο για να θεωρηθούν τα χαρτιά μου στη διοίκηση της πολιτοφυλακής του Ρ.Ο.Υ.Μ. Ο Κόππ μόλις είχε γυρίσει από το μέτωπο γεμάτος αγαλλίαση. Μόλις είχε συμμετάσχει σε επιχειρήσεις και μου είπε ότι η Χουέσκα θα καταλαμβάνονταν επί τέλους. Η κυβέρνηση είχε φέρει στρατεύματα από το μέτωπο της Μαδρίτης και συγκέντρωνε τριάντα χιλιάδες άνδρες και μεγάλο αριθμό αεροπλάνων. Οι Ίταλοι που είχα δει να πηγαίνουν στο μέτωπο από την Ταρραγόνα είχαν επιτεθεί στο δρόμο της Χάκα αλλά υπέστησαν βαρείες απώλειες και έχασαν και δύο τάνκς. Παρ' όλ' αυτά η πόλη ήταν αναπόφευκτο να πέσει, έλεγε ο Κόππ (Φεϋ! Δέν έπεσε. Η επίθεση ήταν ένα τρομακτικό θαλάσσιμα και δεν κατέληξε πουθενά παρά σ' ένα όργιο ψεύδους στις έφημερίδες). Στο μεταξύ ο Κόππ έπρεπε να πάει στη Βαλένθια για μία συζήτηση στο Υπουργείο Παλέμου. Είχε πάρει ένα γράμμα από το στρατηγό Πόθας, τώρα διοικητή της Στρα-

τίας της Ανατολής — στο γνωστό ύψος, που χαρακτήριζε τον Κόππ «πρόσωπον πάσης έμπιστοσύνης» και τον συνιστούσε για έναν ειδικό διορισμό στο αήθημα μηχανικού (ό Κόππ ήταν μηχανικός στην πολιτική του ζωή). Έφυγε για τη Βαλένθια την ίδια μέρα που έγω έφυγα για το Σιετάμο — 15 Ιουνίου.

Πέρασαν πέντε μέρες προτού επιστρέψω στη Βαρκελώνη. Γαμίσαμε ένα φορτηγό και φτάσαμε στο Σιετάμο γύρω στα μεσάνυχτα και μόλις πήγαμε στα γραφεία του P.O.U.M. μās παρέταξαν και άρχισαν να μās μοράζουν τουφέκια και φυσίγγια, πριν ακόμα μās πάρουν τὰ όνόματα. Φαινόταν να άρχιζε ή επίθεση, και ήταν πιθανό να καλέσουν έφεδρείες έποιαδήποτε στιγμή. Είχα τὸ εισιτήριο του νοσοκομείου στην τσέπη μου αλλά δέν μου πήγαινε να άρνηθώ να πάω με τούς άλλους. Κοιμήθηκα στο χώμα, με μιά παλάσκα για μαξιλάρι, βαθεία καταπτοημένος.

Ό τραυματισμός μου είχε σπάσει τὰ νεύρα μου για την ώρα — πιστεύω ότι έτσι συμβαίνει συνήθως — και ή προοπτική να βρεθώ κάτω από πυρά με τρόμαξε φοβερά. Παρ' όλ' αυτά, μετά από λίγη «μανιάννα» όπως συνήθως, δέν μās κάλεσαν καθόλου και τὸ επόμενο πρωί παρουσίασα τὸ εισιτήριο του νοσοκομείου και έφυγα προς άναζήτηση του άπολυτηρίου μου. Αυτό σήμαινε μιά σειρά από ένοχλητικά, κουραστικά ταξίδια. Όπως γινόταν συνήθως σ' αυτές τις περιπτώσεις, μ' έστελναν πέρα - δώθε από νοσοκομείο σε νοσοκομείο — Σιετάμο, Μπαρμπάστρο, Μονθόν, μετά πίσω στο Σιετάμο για να θεωρήσω τὸ άπολυτήριό μου, μετά πίσω πάλι μέσω Μπαρμπάστρο και Λερίδα — ενώ ή συγκέντρωση τραυματιών στην Χουέσκα είχε μονοπωλήσει όλες τις συγκοινωνίες και άποδιοργανώσει τὰ πάντα. Θυμάμαι που κοιμόμουν σε παράξενα μέρη — μιά φορά σε κρεβάτι νοσοκομείου, αλλά και σε χαντάκι, σ' έναν πολύ στενό πάγκο απ' όπου έπεσα στη μέση της νύχτας και μιά φορά σ' ένα είδος δημοτικής πανσιόν στο Μπαρμπάστρο. Άμα άπαιμακρύνονταν κανείς από τή σιδηροδρομική γραμμή δέν είχε άλλο τρόπο να ταξιθεύσει παρά κάνοντας ύπο - στόπ σ' όποιο φορτηγό τύχαινε να περάσει. Έπρεπε να περιμένεις ώρες στην άκρη του δρόμου, μερικάς φορές τρεις ή τέσσερις ώρες συνέχεια, με μπουλούκια

απαρηγόρητων χωρικών που κουβαλούσαν μπόγους γεμάτους πάπιες και κουνέλια, κουνώντας το χέρι στα φορτηγά που περνούσαν. Όταν επί τέλους πετύχαινες ένα που δεν ήταν φίσκα από ανθρώπους, κουραμάνες, ή κιβώτια πυρομαχικών, τα τραντάγματα στους άπαισιους δρόμους σ' έκαναν να κλυμπάς στον έμετό. Κανένα άλλογο δεν με είχε τινάξει ποτέ τόσο ψηλά όσο εκείνα τα φορτηγά. Ο μόνος τρόπος γά να ταξιθεύσει κανείς ήταν να συνωστίζεται μ' όλους τους άλλους και να κρατιέται απ' αυτούς. Ένοιωσα ταπεινωμένος όταν άνακάλυφα ότι ήμουν ακόμα πολύ αδύναμος για ν' ανέβω σ' ένα φορτηγό χωρίς βοήθεια.

Κοιμήθηκα μιά νύχτα στο νοσοκομείο του Μονθόν όπου είχα πάει να δω το υγειονομικό συμβούλιο. Στο διπλανό κρεβάτι ήταν ένας Άσσάλτο τραυματισμένος πάνω από το άριστερό μάτι. Ήταν φιλικός μαζί μου και μου έδωσε παγάρα. «Στη Βαρκελώνη», του είπα, «ίσως πυροβολούσαμε ο ένας τον άλλο» και γελάσαμε κι' οι δυό. Περίεργο, το γενικό πνεύμα έμοιαζε ν' αλλάζει όσο πλησίαζε κανείς το μέτωπο. Όλο ή σχεδόν όλο το φαρμακερό μίσος ανάμεσα στα κόμματα εξατιμίζοταν. Όλον τον καιρό που ήμουν στο μέτωπο δεν θυμάμαι ούτε μιá φορά κανέναν προσκείμενο στο P.S.U.C. που να μου έδειθε έχθρότητα επειδή ανήκα στο P.O.U.M. Αυτά προσδιάζαν στη Βαρκελώνη ή σε μέρη ακόμα μακρυνότερα από τον πόλεμο.

Στο Σιετάμο ήταν ένα σωρό Άσσάλτος. Είχαν σταλεί από τη Βαρκελώνη για να πάρουν μέρος στην επίθεση της Χουέσκα. Οι Άσσάλτος ήταν ένα σώμα που δεν προοριζόσαν πρωταρχικά για το μέτωπο και πολλοί απ' αυτούς δεν είχαν πάρει το βάπτισμα του πυρός. Στη Βαρκελώνη ήταν κυρίαρχοι στους δρόμους, αλλά εδώ επάνω ήταν «κίντος» (γιαννάκια) και δεν έπιαναν φρόγκο μπροστά σε δεκαπεντάχρονα παιδιά της πολιτοφυλακής που είχαν μήνες στο μέτωπο.

Στο νοσοκομείο του Μονθόν μου έκανε τα συνηθισμένα τραθήγματα γλώσσας και μπασίματα του καθρέφτη στο στόμα, με διαβεβαίωσε με τον ίδιο πρόσχαρο τρόπο όπως και οι άλλοι ότι δεν πρόκειται να ξαναβρώ τη φωνή μου και υπέγραψε το πιστοποιητικό μου. Ένόσω περίμενα να εξεταστώ, στο χειρουργείο γίνονταν μιá φρικτή έγχειριση χωρίς ά-

ναισθητικά — γιατί χωρίς αναισθητικά δεν ξέρω. Όλο και συνεχίζοταν, οι στριγγλιές διαδέχονταν ή μία την άλλη και, όταν μπήκα μέσα είδα στο πάτωμα καρέκλες πεταγμένες και λιμνούλες αίματος και ούρων.

Οι λεπτομέρειες του τελευταίου αυτού ταξιδιού ξεχωρίζουν στο μυαλό μου με μία παράξενη διαύγεια. Είχα μία διαφορετική διάθεση, μία περισσότερο παρατηρητική διάθεση, απ' ό,τι είδα και πολλούς μήνες. Είχα πάρει το απόλυτήριό μου, με τη σφραγίδα της 29ης Μεραρχίας και το Ιατρικό πιστοποιητικό δάσει του όποιου ήμουν «άνικανος διὰ στρατιωτικήν υπηρεσίαν». Ήμουν πιά ελεύθερος να επιστρέψω στην 'Αγγλία' κατά συνέπεια, ένοιωσα ικανός. Ίσως για πρώτη φορά, να δώ την 'Ισπανία. Μου έμενε μία ολόκληρη μέρα για να δώ το Μπαρμπάστρο, γιατί περνούσε ένα μόνο τραίνο την ημέρα. Προηγουμένως έβλεπα το Μπαρμπάστρο σε πολύ μικρά χρονικά διαστήματα και μου φαινόταν απλώς ένα μέρος του πολέμου — ένα γκρίζο, λασπερό, κρύο μέρος, γεμάτο θρυχώμενα φορητά και κουρελιθδες στρατιώτες. Φαινόταν αλλόκοτα διαφορετικό τώρα. Τριγυρνώντας ανακάλυφα τὰ ζμορφα δαντελωτά δρομάκια του, τις παλιές πέτρινες γέφυρές του, τις ταβέρνες του με μεγάλα ύγρά θαρέλια στο μπόι ενός άντρα και τὰ ήμιυπόγεια με συντριμτική εμφάνιση, μαγαζιά όπου κατασκευάζαν τροχούς κάρρων, σιλιέττα, ξύλινα κουτάλια και άσκια από κατσικοτόμαρο. Παρακολούθησα κάποιον που έφτιαχνε ένα άσκι και ανακάλυφα με μεγάλο ενδιαφέρον κάτι που δεν φανταζόμουν, ότι δηλαδή κατασκευάζονται με τη γούνα από μέσα, που δεν άφαιρείται, έτσι ώστε στην πραγματικότητα πίνεις διυλισμένο μαλλι κατοίκας. Μήνες έπινα απ' αυτά χωρίς να τó ξέρω. Και στο πίσω μέρος της πόλης ήταν ένα ρηχό ποταμάκι, με νερά πράσινα σαν νεφρίτης και πάνω του όρθώνονταν ένας κατακόρυφος πέτρινος γκρεμός με σπίτια χασμένα μέσα στο βράχο, έτσι ώστε από τó παράθυρο της κρεββατοκάμαράς σου θά μπορούσες να φτύσεις κατ' εθείαν μέσα στο νερό, εκατό πόδια κάτω. Άμέτρητα πουλιά ζούσαν στις τρύπες του γκρεμού. Και στη Λερίδα ύπηρχαν παλιά έτοιμόροπα σπίτια που στα διαζώματά τους χιλιάδες χιλιάδων χελιδόνια είχαν χτίσει τις φωλιές τους με τρόπο ώστε από μικρή απόσταση, τó σκεπασμένο με κρούστα ανάγλυφο

των φωλιών έμοιαζε σάν κάποια πληθωρικά στολισμένη κορνίζα ροκοκό. Ήταν περίεργο πώς, επί εξη μήνες, δέν είχα μάτια γιά τέτοια πράγματα. Μέν τό άπολυτήριο στην τσέπη μου αισθάνθηκα σάν άνθρωπος πάλι και λίγο σάν τουρίστας. Σάν νά ήταν ή πρώτη φορά πού ένοιωσα πώς ήμουν πραγματικά στην Ίσπανία, μιά χώρα πού σ' δλη μου τή ζωή ποθούσα νά επισκεφθώ. Στά ήσυχα συνοικιακά δρομάκια τής Λερίδα και του Σιετάμο μου φάνηκε δι: έριξα μιά φευγαλέα ματιά, δι άκουσα τή μακρυνή φωνή τής Ίσπανίας εκείνης πού κατοικεί στις καρδιές όλων μας. Λευκές δροσειρές, κοπάδια κατοίκια, μπουντρούμα τής Ίερής Έξέτασης, άραβικά παλάτια μαυρες δαντελωτές σειρές από μουλάρια, γκριζες έλιές και άλση μέ λεμονιές, κοπέλλες μέ μαυρες μαντήλες, τά κρασιά τής Μάλαγα και του Άλικάντε, καθεδρικούς ναούς, καρδινάλιους, ταυρομαχιές, τοιγγάνους, σερενάτες — κοντολογής, Ίσπανία. Από δλόκληρη τήν Εύρώπη ήταν ή χώρα πού αιχμαλώτιζε περισσότερο τή φαντασία μου. Μου φαινόταν κρίμα πού, όταν επί τέλους κατάφερα νά πάω, μπόρεσα νά δω μόνο αυτή τή βορειοανατολική γωνιά της, μέσα σ' έναν άγριο πόλεμο και, ως επί τό πλείστον, τό χειμώνα.

Ή ώρα ήταν περασμένη όταν έφτασα στη Βαρκελώνη και δέν υπήρχαν ταξί. Δέν όφειλοσε νά προσπαθήσω νά πάω στο Σανατόριο Μαουρίν, πού ήταν μόλις έξω άπ' τήν πόλη, κι' έτσι ξεκίνησα γιά τό 'Οτέλ Κοντινεντάλ' στο δρόμο σταμάτησα κάπου γιά νά φάω. Θυμάμαι τή συζήτηση πού είχα μ' ένα σερβιτόρο μέ πατρικό όφος γύρω από τά δρύινα κανάτια τά διακοσμημένα μέ χαλκό μέ τά όποια σέρβιραν τό κρασί. Τοό είπα δι θα ήθελα ν' αγοράσω ένα τέτοιο σερβίτισο γιά νά τό πάρω μαζί μου στην Άγγλία. 'Ο σερβιτόρος είχε κατανόηση. «Ναι, ώραία δέν είναι; αλλά αδύνατο ν' αγοράσετε τώρα πιά. Κανείς δέν τά κατασκευάζει πιά — κανείς δέν κατασκευάζει τίποτα πιά. Αυτός ό πόλεμος — τί κρίμα!» Συμφωνήσαμε δι: ό πόλεμος ήταν κρίμα. Γιά άλλη μιά φορά αισθάνθηκα σάν τουρίστας. 'Ο σερβιτόρος μέ ρώτησε εύγενικά αν μου άρεσε ή Ίσπανία· θα έρχόμουν ξανά στην Ίσπανία; 'Ω, μιά βέβαια, θα ήθελα νά ξανάρθω στην Ίσπανία. 'Ο ειρηνικός χαρακτήρας αυτής τής συνομιλίας είναι χαρακτηριστικός στη μνήμη μου, έξ αίτίας του τί συνέβη άμέσως μετά.

Όταν έφτασα στο ξενοδοχείο ή γυναίκα μου καθόταν στο σαλόνι. Σηκώθηκε και ήρθε πρὸς τὸ μέρος μου μ' ἕνα παλὸ ἀνέμελο τρόπο πού μου ἔκανε ἐντύπωση· ἔβαλε τὸ μπράτσο της γύρω στὸ λαιμό μου καί, μ' ἕνα γλυκὸ χαμόγελο, χάριν τοῦ κόσμου πού βρισκόταν στὸ σαλόνι, σφύριξε σ' αὐτί μου:

«Φύγε ε!».

«Τί;».

«Φύγε ἀπὸ ἐδῶ ἀ μ ε σ ω ε!».

«Μὴ στέκεσαι ἐδῶ! Πρέπει νὰ φύγεις γρήγορα!».

«Τί; Γιατί; Τί ἐννοεῖς;».

Μὲ κρατοῦσε ἀπὸ τὸ χέρι καί μὲ πήγαινε κιόλας πρὸς τὴς σκάλες. Στὴ μέση τῆς σκάλας συναντήσαμε ἕνα Γάλλο — δὲν πρόκειται γὰ ἀναφέρω τὸ ὄνομά του γιατί, ἀν καί δὲν εἶχε σχέση μὲ τὸ P.O.U.M., στάθηκε καλὸς φίλος γιὰ ἑλους μας στὴς δύσκολες ἐκείνες μέρες. Μὲ κύταζε μὲ ἀνήσυχη ἔκφραση.

«Ἄκουσε! Δὲν ἔπρεπε νὰ ἔρθεις ἐδῶ. Φύγε γρήγορα καί κρύψου πρὶν εἰδηποιήσουν τὴν ἀστυνομία».

Καί νάσου! Στὸ τέλος τῆς σκάλας ἕνας ὑπάλληλος τοῦ ξενοδοχείου πού ἦταν μέλος τοῦ P.O.U.M. (χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζει ἢ διέθυνη, φαντάζομαι) γλύστρισε προσεκτικὰ ἔξω ἀπὸ τὸ ἀσανσέρ καί μοῦ εἶπε μὲ σπασμένα ἀγγλικά νὰ φύγω. Ἀκόμα καί τότε δὲν μπορούσα νὰ καταλάβω τί εἶχε συμβεῖ.

«Τί στὸ διάβολο συμβαίνει;» εἶπα μόλις βγήκαμε στὸ πεζοδρόμιο.

«Μὰ δὲν ἄκουσες;».

«Ὅχι. Τί ν' ἀκούσω; δὲν ἄκουσα τίποτα».

«Τὸ P.O.U.M. ἐτέθη ἐκτὸς νόμου. Ἐχουν καταλάβει ὅλα τὰ κτίρια. Ὅλοι σχεδὸν ἔχουν συλληφθεῖ. Καί λέγεται ὅτι ἔχουν ἀρχίσει κιόλας ἐκτελέσεις».

Ὅστε αὐτὸ ἦταν. Ἐπρεπε νὰ πᾶμε κάπου νὰ μιλήσουμε. Ὅλα τὰ μεγάλα καφενεῖα τῆς Ράμπλας ἦταν γεμάτα ἀστυνομία, ἀλλὰ βρήκαμε ἕνα ἡσυχὸ καφενεδάκι σὲ ἕνα δρομάκι. Ἡ γυναίκα μου μοῦ ἐξήγησε τί εἶχε συμβεῖ ἐνῶ ἔλειπα:

Στις 15 Ἰουνίου ἡ ἀστυνομία εἶχε συλλάβει: ξαφνικὰ τὸν Ἄντρέι Νὶν στὸ γραφεῖο του καί τὸ ἴδιο βράδυ ἔκανε ἔ-

πιδρομή στο Ότελ Φαλκόν και συνέλαβε όλους τους βρισκονταν εκεί, κυρίως άδειούχους πολιτοφύλακες. Το ξενοδοχείο μετατράπηκε άμέσως σε φυλακή και σε λίγο ήταν άσφυκτικά γεμάτο με κρατούμενους κάθε είδους. Την άλλη μέρα το Ρ.Ο.Υ.Μ. κηρύχθηκε παράνομο και όλα τα γραφεία του, τα διβλιοπωλεία του, τα σανατόριά του, τα κέντρα Κόκκινης Βοήθειας κλπ. κατλήφθηκαν. Στο μεταξύ η άστυνομία συνέλάμβανε όποιονδήποτε μπορούσε να βάλει στο χέρι άπ' όσους ήταν γνωστό ότι είχαν όποιαδήποτε σχέση με το Ρ.Ο.Υ.Μ. Σε μία - δύο μέρες όλα, ή σχεδόν όλα άπό τα σαράντα μέλη της Έκτελεστικής Έπιτροπής βρίσκονταν στη φυλακή. Πιθανώς ένας - δύο κατάφεραν να κρυφτούν αλλά η άστυνομία χρησιμοποιούσε τη μέθοδο (πού χρησιμοποιήθηκε έκτεταμένα κ' άπ' τις δύο πλευρές σ' αυτό τον πόλεμο) του να κρατά άμητρο τη γυναίκα κάποιου αν αυτός εξαφανιζόταν. Δέν ύπήρχε τρόπος να μάθουμε πόσοι είχαν συλληφθεί. Η γυναίκα μου είχε άκούσει για τετρακόσιους μόνο στη Βαρκελώνη. Σκέπτομαι άπό τότε ότι, ακόμα και εκείνο τον καιρό, οι άριθμοί πρέπει να ήταν μεγαλύτεροι. Και οι πιο άπίθανοι άνθρωποι είχαν συλληφθεί. Σε μερικές περιπτώσεις η άστυνομία είχε φτάσει και στο σημείο ακόμα να σέρνει τραυματισμένους πολιτοφύλακες έξω άπό τα νοσοκομεία.

Όλα αυτά ήταν κάτι φοβερό. Γιατί στο διάβολο γίνονταν; μπορούσα να καταλάβω την έκτός νόμου θέση του Ρ.Ο.Υ.Μ., αλλά γιατί έπιαναν τον κόσμο; Για το τίποτα, στο βαθμό πού μπορούσε να καταλάβει κανείς. Προφανώς η διάλυση του Ρ.Ο.Υ.Μ. είχε αναδρομικό αποτέλεσμα: Το Ρ.Ο.Υ.Μ. ήταν τώρα παράνομο, συνεπώς ήταν παράβαση του νόμου αν άνήκε κάποιος προηγουμένως σ' αυτό. Όπως συνήθως, σε κανέναν άπό τους κρατούμενους δέν άπάγγειλαν κατηγορία. Στο μεταξύ όμως, οι κομμουνιστικές εφημερίδες της Βαλένθια δημοσίευαν πύρινα κοιμάρια για κάποια «τεράστια φασιστική συνωμοσία», ραδιοεπικοινωνία με τον έχθρό, έγγραφα ύπογραμμένα με συμπαθητική μελάνη κτλ. κτλ. Άσχολήθηκα μ' αυτή την ιστορία σε προηγούμενο κεφάλαιο. Το άξιοσημείωτο ήταν ότι εμφανιζόταν μόνο στις εφημερίδες της Βαλένθια νομίζω πώς θα είμαι άκριβής αν πώ ότι δέν ύπήρχε λέξη σχετικά μ' αυτή ή την διάλυση του Ρ.Ο.Υ.Μ.

σέ καμμιά εφημερίδα τῆς Βαρκελώνης, κομμουνιστική, ἀναρχική ἢ δημοκρατική. Τὴν ἀκριβῆ φύση τῶν κατηγοριῶν κατὰ τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ. τὴν πληροφορηθήκαμε ὄχι ἀπὸ καμμιά ἰσπανικὴ εφημερίδα ἀλλὰ ἀπὸ τὶς ἀγγλικὰς ποῦ ἔφθασαν στὴ Βαρκελώνη μιὰ ἢ δυὸ μέρες ἀργότερα. Ἐκεῖνο ποῦ δὲν μπορούσαμε νὰ ξέρουμε τότε ἦταν τὸ ὅτι ἡ κυβέρνησις δὲν ἦταν ὑπεύθυνη γιὰ τὶς κατηγορίες τῆς ἐσχάτης προδοσίας καὶ τῆς κατασκοπείας καὶ ὅτι μέλη τῆς κυβέρνησις ἐπρόκειτο ἀργότερα νὰ τὶς διαφεύσουν. Ἀπλῶς γνωρίζαμε ἀόριστα ὅτι ἡ ἡγεσία τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ. καὶ μᾶλλον ὅλα μας, κατηγοροῦμασταν ὡς μισθωτὰ ὄργανα τοῦ φασισμού. Κι' ἀρχισαν κίβλας νὰ κυκλοφοροῦν οἱ φήμες ὅτι στὶς φυλακὰς γίνονταν κρυφὰ ἐκτελέσεις. Λέγονταν πολλὰς ὑπερβολὰς, ἀλλὰ εἶναι βέβαιον ὅτι συνέβησαν σὲ μερικὰς περιπτώσεις καὶ δὲν ὑπάρχουν πολλὰς ἀμφιβολίας ὅτι συνέβη στὴν περίπτωση τοῦ Νίν. Μετὰ τὴ σύλληψή του ὁ Νίν μετέχθη στὴ Βαλένθια· καὶ ἀπὸ κει στὴ Μαδρίτη καὶ, ἀπὸ τὶς 21 Ἰουνίου ἀκόμα, ἔφτασε ἡ φήμη στὴ Βαρκελώνη ὅτι εἶχε τουφεκιστεῖ. Ἀργότερα ἡ φήμη πῆρε πῖδ συγκεκριμένη μορφή: Ὁ Νίν τουφεκίστηκε στὴ φυλακὴ ἀπὸ τὴ μυστικὴ ἀστυνομία καὶ τὸ πτώμα του πετάχτηκε στὸ δρόμον. Αὐτὴ ἡ πληροφορία προήλθε ἀπὸ διάφορες πηγὰς, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Φεντρίκα Μοντοῦ, πρώην ὑπουργοῦ. Ἀπὸ ἐκεῖνη τὴν ἡμέρα ὁ Νίν δὲν ξανακούστηκε ὡς ζωντανός. Ὅταν ἀργότερα ἡ κυβέρνησις ρωτήθηκε ἐπανειλημμένα σχετικά ἀπὸ ἀπεσταλμένους ἀπὸ διάφορες χώρες, τὰ μᾶσησε καὶ εἶπε μόνο ὅτι ὁ Νίν εἶχε ἐξαφανιστεῖ καὶ δὲν ἤξερε ποῦ βρισκόταν. Μερικὰς εφημερίδες κατασκεύασαν ἕνα παραμῦθον ὅτι δῆθεν εἶχε δραπέτευσαι σὲ φασιστικὸν ἔδαφος. Κανένα στοιχεῖον δὲν δόθηκε γιὰ νὰ τὸ στηρίξει καὶ ὁ Ἰρούχο, Ἰπουργὸς Δικαιοσύνης, δήλωσε ἀργότερα ὅτι τὸ Ἰσπανικὸν Πρακτορεῖον Εἰδήσεων παραποίησε τὴν ἐπίσημη ἀνακοίνωσή του.* Ἐν πάσει περιπτώσει εἶναι πολὺ ἀπίθανον νὰ τοὺς ξέφευγε ἕνας πολιτικὸς κρατούμενος τῆς σπουδαιότητος τοῦ Νίν. Ἐκτὸς ἀν κάποτε στὸ μέλλον παρουσιαστὴι ζωντανός· νομίζω ὅτι πρέπει νὰ θεωρήσουμε δεδομέ-

* Βλέπε τὶς ἐκδόσεις τῆς ἀποστολῆς Μάξτον ὅπου ἀναφέρθηκα στὸ Κεφάλαιον 11.

νο δε: δολοφονήθηκε στη φυλακή.*

Οι συλλήψεις ολοένα και συνεχίζονταν, καλύπτοντας μία περίοδο μηνών, έως που ο αριθμός των πολιτικών κρατούμενων, εξαιρουμένων των φασιστών, διογκώθηκε σε χιλιάδες. Κάτα αξιοπρόσεκτο ήταν η αυτονομία των κατώτερων βαθμών της αστυνομίας. Πολλές από τις συλλήψεις ήταν δολογοσιμμένως παράνομες και διάφοροι των οποίων είχε διαταχθεί η άποφυλάκιση επανασυνελήφθησαν στην έξοδο της φυλακής και μεταφέρθηκαν σε «μυστικές φυλακές». Μία τυπική περίπτωση είναι του Κούρτ Λαντάου** και της γυναίκας του. Συνελήφθησαν γύρω στις 17 Ιουνίου και ο Λαντάου «εξαφανίστηκε» άμέσως. Πέντε μήνες αργότερα η γυναίκα του ήταν ακόμα στη φυλακή, χωρίς να δικαστεί και χωρίς νέα από τον άνδρα της. Έκανε άπεργία πείνας, μετά από την οποία ο Υπουργός Δικαιοσύνης την διαβεβαίωσε ότι ο άνδρας της ήταν νεκρός. Λίγο αργότερα την άφησαν ελεύθερη για να ξανασυλληφθεί σχεδόν άμέσως και να ξαναρχίσει στη φυλακή. Έξ' άλλου, ήταν αξιοσημείωτο το ότι η αστυνομία, τουλάχιστο στην αρχή, φαινόταν να αδιαφορεί πλήρως για τα αποτελέσματα που τυχόν θα είχαν οι ενέργειές της στην τροπή του πολέμου. Ήταν πάντα έτοιμη να συλλάβει αξιωματικούς του στρατού με σημαντικές θέσεις χωρίς να ζητήσει προηγουμένως άδεια. Κατά τα τέλη του Ιουνίου ο στρατηγός Χοσέ Ροβίρα, διοικητής της 29ης Μεραρχίας,

* Ο Άντρές Νιν δολοφονήθηκε. Κρατήθηκε για ένα διάστημα σε μία μυστική φυλακή στην πόλη Άλκαλά ντε Ένδρες για ένα διάστημα σε τις γνωστές ανακρίσεις σταλινικού τύπου. Προφανώς δεν υπέκυψε και δεν υπέγραψε την καθιερωμένη «ομολογία» ματαιώνοντας έτσι τα πιθανά σχέδια των σταλινικών για μία σκηνοθετημένη δίκη «προδοτών» κατά το πρότυπο των δικών της Μόσχας. Έτσι η μόνη διέξοδος που απέμεινε στους θεσμίτες του ήταν η δολοφονία του. Σκηνοθετήθηκε μία απόπειρα απελευθέρωσής του από τους «ναζί» (στην πραγματικότητα ήταν δέκα Γερμανοί μέλη της Διεθνούς Ταξιαρχίας) κατά τη διάρκεια της οποίας ο Νιν δολοφονήθηκε. (Σ.τ.Μ.).

** Αυστριακός, στέλεχος κάποτε της Διεθνούς Άριστλης Άντι-πολίτσης, πρόδρομου της άης Διεθνούς, από την οποία αργότερα αποχώρησε.

συνελήφθη κάπου κοντά στο μέτωπο από μια ομάδα αστυνομικών που στάλθηκαν από τη Βαρκελώνη. Οι άντρες του έστειλαν μια επιτροπή να διαμαρτυρηθεί στο Υπουργείο Πολέμου. Αποδείχτηκε ότι ούτε το Υπουργείο Πολέμου ούτε ο Ορτέγκα, ο Αρχηγός της Αστυνομίας, δεν είχαν καν πληροφορηθεί για τη σύλληψη του Ροβίρα. Από όλοκληρη αυτή την υπόθεση ή λεπτομέρεια που μου στέκεται περισσότερο στο μυαλό, αν και ίσως δεν είχε μεγάλη σημασία, είναι το ότι φρόντιζαν να μη φτάσει στο μέτωπο καμμία είδηση για το τί συνέβαινε. Όπως θα έχετε δει, ούτε εγώ ούτε κανείς άλλος δεν είχε ακούσει τίποτα για τη διάλυση του Ρ.Ο.Υ.Μ. Όλα τα διοικητήρια της πολιτοφυλακής του Ρ.Ο.Υ.Μ., τα κέντρα Κόκκινης Βοήθειας και λοιπά, λειτουργούσαν όπως συνήθως και, ακόμα και μέχρι τις 20 Ιουνίου, στη Λερίδα, σε απόσταση δηλαδή μόνο εκατό μιλίων από τη Βαρκελώνη, κανείς δεν είχε μάθει τί συνέβαινε. Καμμία σχετική είδηση δεν δημοσιεύονταν στις εφημερίδες της Βαρκελώνης (Οι εφημερίδες της Βαλένθια που δημοσίευαν τα παραμύθια περί κατασκοπείας δεν έφταναν στο μέτωπο της Αραγωνίας) και, αναμφίβολα, ένας από τους λόγους για τη σύλληψη όλων των πολιτοφυλάκων του Ρ.Ο.Υ.Μ που βρίσκονταν στη Βαρκελώνη με άδεια ήταν να τους εμποδίσουν να επιστρέψουν στο μέτωπο μεταφέροντας τα νέα. Η αποστολή με την οποία είχα φύγει προς το μέτωπο στις 15 Ιουνίου πρέπει να ήταν από τις τελευταίες που έφευγαν. Άλλομα δεν μπάρω να εξηγήσω πώς δια αυτά κρατήθηκαν μυστικά, όταν τα φορτηγά ανεφοδιασμού και άλλα οχήματα πηγαίνονταν αλλά δεν υπάρχει αμφιβολία ότι: κ ρ α τ ή θ τ, κ α ν μυστικά και, όπως έμαθα αργότερα από άλλους, οι άνδρες στο μέτωπο δεν είχαν ακούσει τίποτα πριν την παρέλευση μερικών ημερών. Το κίνητρο της αυτής της μυστικότητας είναι αρκετά σαφές. Η επίθεση στην Ούεσκα άρχισε, ή πολιτοφυλακή του Ρ.Ο.Υ.Μ. ήταν ακόμα χωριστή μονάδα και πιθανώς φοβούνταν ότι αν οι άνδρες της μάθαιναν τί συνέβαινε θα άρνούσαν να πολεμήσουν. Αλλά τίποτα τέτοιο δεν συνέβη όταν έφθασαν τα νέα. Στις μέρες που μεσολάβησαν πρέπει να υπήρξαν πολυάριθμοι άνδρες που σκοτώθηκαν χωρίς να μάθουν ποτέ ότι οι εφημερίδες στα μετό-

πισθεν τούς ἀποκαλοῦσαν φασίστες. Κι' αὐτὸ εἶναι κάπως δύσκολο νὰ συγχωρεθεῖ. Γνωρίζω ὅτι εἶναι συνηθισμένη τακτική νὰ μὴν ἐπιτρέπεται νὰ φθάνουν ἀσχημὲς εἰδήσεις στὸ μέτωπο καὶ ἴσως κατὰ κανόνα δικαιολογεῖται. Ἀλλὰ δὲν εἶναι τὸ ἴδιο νὰ στέλνεις στρατιῶτες στὴ μάχη καὶ νὰ μὴν τοὺς λές ὅτι πίσω ἀπὸ τὴν πλάτη τους τὸ κόμμα τους ἔχει διαλυθεῖ, οἱ ἡγέτες τους κατηγοροῦνται γιὰ προδοσία, καὶ ὅτι οἱ συγγενεῖς καὶ οἱ φίλοι τους ἔχουν πεταχτεῖ στὴ φυλακὴ.

Ἡ γυναίκα μου ἀρχισε νὰ μοῦ λέει τί συνέβη στοὺς διάφορους φίλους μας. Μερικοὶ Ἕλληνοὶ καὶ ἄλλοι ξένοι εἶχαν καταφέρει νὰ περάσουν τὰ σύνορα. Ὁ Οὐίλλιαμς καὶ ὁ Στάφορντ Κότμαν δὲν εἶχαν συλληφθεῖ μὲ τὴν ἐπιδρομὴ στὸ Σανατόριο Μαουρὶν καὶ κρύβονταν κάπου. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Τζὼν Μακναίρ, πού ἦταν στὴ Γαλλία καὶ εἶχε γυρίσει στὴν Ἰσπανία μετὰ τὴν ἐκτὸς νόμου θέσση τοῦ Ρ.Ο.Υ.Μ.— παράτολμη ἐνέργεια, ἀλλὰ δὲν ἤθελε νὰ βρισκεται ἀσφαλῆς στὸ ἐξωτερικὸ ὅταν οἱ σύντροφοὶ του κινδύνευαν. Γιὰ τοὺς ὑπόλοιπους ἦταν ἀπλῶς ἕνα χρονικὸ τῆς μορφῆς «ἐπίασαν τὸν τάδε, μετὰ τὸν δεῖνα» κλπ. Φαίνονταν νὰ τοὺς εἶχαν πιάσει ὅλους σχεδόν. Ἐνοιῶσα κατὰπληξη ὅταν ἀκουσα ὅτι εἶχαν πιάσει καὶ τὸν Τζώρτζ Κόππ.

«Τί; Τὸν Κόππ; νάμωζα ὅτι ἦταν στὴ Βαλένθια».

Φαίνεται ὅτι ὁ Κόππ εἶχε ἐπιστρέψει στὴ Βαρκελώνη· εἶχε μιὰ ἐπιστολὴ ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Πολέμου πρὸς τὸν συνταγματάρχη διοικητὴ τῶν ἐπιχειρήσεων μηχανικοῦ τοῦ ἀνατολικοῦ μετώπου. Ἦξερε φυσικὰ ὅτι τὸ Ρ.Ο.Υ.Μ. εἶχε τεθεῖ ἐκτὸς νόμου ἀλλὰ ἴσως νὰ μὴν φαντάστηκε ὅτι ἡ ἀστυνομία θὰ ἦταν τόσο ἀνόητη νὰ τὸν συλλάβει ἐνῶ πήγαινε στὸ μέτωπο μὲ ἐπείγουσα στρατιωτικὴ ἀποστολὴ. Εἶχε περάσει ἀπὸ τὸ Ὀτέλ Κοντινετάλ γιὰ νὰ πάρει τὸ γυλιό του· ἡ γυναίκα μου ἦταν ἔξω ἐκεῖνη τὴν ὥρα καὶ τὸ προσωπικὸ τοῦ ξενοδοχείου κατάφερε νὰ τὸν καθυστερήσει μὲ κάποια ψευτιὰ μέχρι νὰ τηλεφωνήσουν στὴν ἀστυνομία. Ὁμολογῶ ὅτι αἰσθάνθηκα θυμὸ ὅταν ἔμαθα γιὰ τὴ σύλληψη τοῦ Κόππ. Ἦταν προσωπικὸς μου φίλος, εἶχα ὑπηρετήσει κάτω ἀπὸ τὶς διαταγές του μῆνες, εἶχα πολεμήσει πλάι του καὶ ἤξερα τὴν ἱστορία του. Ἦταν ἕνας ἄνθρωπος πού εἶχε θυσιάσει τὰ πάντα — οἰκογένεια, ὑπηκοότητα, περιουσία — μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ

έρθει στην Ίσπανία και νά πολεμήσει τὸ φασισμό. Φεύγοντας παράνομα ἀπὸ τὸ Βέλγιο καὶ κατατασσόμενος σ' ἕναν ξένο στρατὸ ἐνῶ ἦταν στὴν ἐφοδρεία τοῦ βελγικοῦ στρατοῦ καί, κυρίτερα, συμμετέχοντας στὴν παράνομη κατασκευή πυρομαχικῶν γιὰ τὴν Ἰσπανικὴ κυβέρνησι, εἶχε συσσωρεύσει χρόνια φυλακῆς στὴν πλάτη του ἀν ποτὲ γύριζε στὴν πατρίδα του. Ἦταν στὸ μέτωπο ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1936, ἀπὸ ἀπλὸς πολιτοφύλακας εἶχε φτάσει στὸ βαθμὸ τοῦ ταγματάρχη, πῆρε μέρος σὲ ἐπιχειρήσεις, δὲν ξέρω πόσες φορές καὶ μιὰ φορὰ τραυματίστηκε. Στὴ διάρκεια τῶν ταραχῶν τοῦ Μαΐου, ὅπως εἶδα μὲ τὰ μάτια μου, ἀπεσόβησε τὴ σύγκρουση στὴν περιοχή τῆς δικαιοδοσίας του καὶ ἴσως ἔσωσε δέκα ἢ εἴκοσι ζωές. Καὶ ἡ ἀνταμοιβή του γιὰ ὅλα αὐτὰ ἦταν ἡ φυλακή. Ὁ θυμὸς εἶναι σπατάλη χρόνου ἀλλὰ ἡ ἠλίθια κακεντρέχεια αὐτοῦ τοῦ εἶδους βάζει πραγματικὰ σὲ δοκιμασία τὴν ὑπομονὴ ὅποιουδήποτε.

Σ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα δὲν εἶχαν πιάσει καθόλου τὴ γυναίκα μου. Ἄν καὶ ἔμενε στὸ Κοντινεντάλ ἡ ἀστυνομία δὲν ἔκανε καμμιά κίνηση γιὰ νά τὴ συλλάβει. Ἦταν ἀρκετὰ φανερό ὅτι τὴν χρησιμοποιοῦσε ὡς δόλωμα. Δυὸ νύχτες προηγουμένως ὥστόσο, τὶς μικρὲς ὥρες μετὰ τὰ μεσάνυχτα, ἔξι ἀστυνομικοὶ μὲ πολιτικὰ μπήκαν στὸ δωμάτιό μας καὶ τὸ ἔφαξαν. Εἶχαν μαζέψει ὅ,τι δὴποτε κομμάτι χαρτί βρήκαν, ἐκτός, εὐτυχῶς, ἀπὸ τὰ διαβατήριά μας καὶ τὸ βιβλίδιο ἐπιταγῶν. Εἶχαν πάρει τὰ ἡμερολόγια μου, ὅλα τὰ βιβλία μας, ὅλα τὰ ἀποκόμματα ἀπ' τὶς ἐφημερίδες ποὺ συσσωρεύονταν ἐπὶ μῆνες (ἀναρωτιέμαι σὲ τί θὰ τοὺς χρησίμευαν) ὅλα τὰ πολεμικά μου σουβενίρ καὶ ὅλα τὰ γράμματά μας. (Παρεμπιπτόντως, μᾶς πῆραν κι' ἕναν ἀριθμὸ γραμμάτων ποὺ εἶχα πάρει ἀπὸ ἀναγνώστες μου. Μερικὰ δὲν εἶχαν ἀπαντηθεῖ καὶ φυσικά δὲν ἔχω τὶς διευθύνσεις. Ἄν κανεὶς ποὺ μοῦ ἔγραφε γιὰ τὸ τελευταῖο βιβλίο μου καὶ δὲν πῆρε ἀπάντηση τυχαίνει νά διαβάξει αὐτὲς τὶς γραμμές, θὰ δεχθεῖ αὐτὴ τὴν παρένθεση ὡς μιὰ συγνώμη;). Ἀργότερα ἔμαθα ὅτι ἡ ἀστυνομία εἶχε κατάσχει ἐπίσης διάφορα προσωπικά μου ἀντικείμενα ποὺ εἶχα ἀφήσει στὸ Σανατόριο Μαουρίν. Ἐφτασαν στὸ σημεῖο νά πάρουν καὶ μιὰ στίβα ἀπλута ἐσώρρουχα. Ἴσως νόμιζαν ὅτι εἶχα γράψει πάνω τους μηνύματα μὲ συμπαθη-

τακή μελάνη.

Ήταν φανερό ότι η γυναίκα μου θα ήταν ασφαλέστερη αν έμεινε στο ξενοδοχείο, τουλάχιστο για την ώρα. "Αν προσπαθούσε να εξαφανιστεί θα την καταζητούσαν άμέσως. Όσο για μένα, έπρεπε να κρυφτώ άμέσως. Αυτή η προοπτική με έκανε να επαναστατήσω. Παρά τις άμέτρητες συλλήψεις μου ήταν σχεδόν αδύνατο να πιστέψω ότι βρίσκόμουν σε κίνδυνο. Η όλη υπόθεση μου φαινόταν χωρίς κανένα νόημα. Ήταν η ίδια άρνηση να πάρει σοβαρά αυτό το ήλιθιο ανθρωποκυνηγητό που οδήγησε τον Κόμπ στη φυλακή. Έλεγα συνέχεια: «μά γιατί να θέλει κανείς να με συλλάβει; τί έχω κάνει;». Στο κάτω - κάτω δεν ήμουν ούτε μέλος του Ρ.Ο.Υ.Μ. Βέβαια, μετέφερα όπλα στη σύγκρουση του Μαίου, αλλά το ίδιο είχαν κάνει (μ' έναν πρόχειρο ύπολογοισμό) σαράντα ή πενήντα χιλιάδες άνθρωποι. Άλλωστε, είχα απόλυτη ανάγκη μιάς νύχτας καλού ύπνου. Ήθελα να το ριφωκινδυνέψω και να γυρίσω στο ξενοδοχείο. Η γυναίκα μου δεν ήθελε ούτε να το ακούσει. Υπομονετικά, μου εξήγησε πώς είχαν τα πράγματα. Δεν είχε σημασία τί είχα ή τί δεν είχα κάνει. Αυτό δεν ήταν μαζικές συλλήψεις κακοποιών ήταν το βασίλειο του τρόμου. Δεν ήμουν ένοχος συγκεκριμένου αδικήματος, αλλά ήμουν ένοχος «τροτσκισμού». Το γεγονός ότι είχα υπηρετήσει στην πολιτοφυλακή του Ρ.Ο.Υ.Μ. ήταν αρκετό για να με στείλει στη φυλακή. Δεν χρησίμευε σε τίποτα η προσκόλληση στην αγγλική αντίληψη ότι είσαι ασφαλής όσο δεν παρανομείς. Στην πράξη ο νόμος ήταν η επιθυμία της αστυνομίας. Το μόνο που μπορούσα να κάνω ήταν να λουφάξω και να συγκαλύψω το γεγονός ότι είχα οποιαδήποτε σχέση με το Ρ.Ο.Υ.Μ. Εξετάσαμε τα χαρτιά που είχα στις τσέπες μου. Η γυναίκα μου με υποχρέωσε να σκίσω την ταυτότητα της πολιτοφυλακής που έγραφε Ρ.Ο.Υ.Μ. με μεγάλα γράμματα, καθώς και μιά φωτογραφία μιάς ομάδας πολιτοφυλάκων με μιά σημάια του Ρ.Ο.Υ.Μ. στο φόντο· αυτά ήταν αρκετά για να συλληφθεί κανείς εκείνες τις μέρες. Έπρεπε ωστόσο να κρατήσω το απόλυτηρίό μου. Ακόμα κι' αυτό όμως ήταν επικίνδυνο γιατί έφερε τη σφραγίδα της 29ης Μεραρχίας και η αστυνομία πιθανώς θα ήξερε ότι η 29η Μεραρχία ήταν η πολιτοφυλακή του Ρ.Ο.

U.M.: χωρίς όμως αυτό θα μπορούσα να συλληφθώ εάν λιποτάκτης.

Έκείνο που έπρεπε να σκεφθούμε τώρα ήταν πώς θα φύγουμε από την Ισπανία. Δεν είχε κανένα νόημα να μέναμε εκεί με τη βεβαιότητα της φυλάκισης άργα ή γρήγορα. Είναι γεγονός ωστόσο ότι και οι δύο μας θα θέλαμε πολύ να μείνουμε μόνο και μόνο για να δούμε τί θα γινόταν. Άλλά σκέφθηκα ότι οι Ισπανικές φυλακές θα ήταν βρωμερές και άκαισιες (στην πραγματικότητα ήταν πολύ χειρότερες απ' ό,τι φαντάστηκα) και ότι έτσι και βρεθεί κανείς εκεί μέσα δεν ξέρει πότε θα βγει· έξω άλλου, ή κατάσταση της υγείας μου ήταν άθλια, εκτός από το χέρι μου που μου πονούσε. Συνεννοηθήκαμε να βρεθούμε την άλλη μέρα στο Βρετανικό Προξενείο, όπου θα έρχονταν και ο Κόττιμαν και ο Μακκνίρ. Θα χρειάζονταν πιθανώς ένα διήμερο για να τακτοποιήσουμε τα διαβατήριά μας. Προτού φύγει κανείς από την Ισπανία έπρεπε να θεωρήσει το διαβατήριό του σε τρία διαφορετικά μέρη — στο Αρχηγείο της Αστυνομίας, στο Βρετανικό Προξενείο και στην Καταλανική υπηρεσία μετανάστευσης. Φυσικά ο κίνδυνος ήταν το Αρχηγείο της Αστυνομίας. Άλλά ίσως ο βρετανός πρεσβευτής μπορούσε να διευθετήσει τα πράγματα χωρίς να γίνει γνωστό ότι είχαμε σχέση με το P.O.U.M. Προφανώς θα πρέπει να υπήρχε μιά λίστα ξένων «τροτσκιστών υπόπτων» και κατά πάσαν πιθανότητα θα περιλάμβανε τα ονόματά μας, αλλά με λίγη τύχη ίσως φθάναμε στα σύνορα πριν από τη λίστα. Ήταν σίγουρο ότι θα υπήρχαν ένα σωρό ανακατωσούρες και «μανιάνες». Εύτυχως ήμασταν στην Ισπανία και όχι στη Γερμανία. Ή Ισπανική μυστική αστυνομία είχε κάτι από το πνεύμα της Γκεστάπο, αλλά όχι πολλή από την αποτελεσματικότητά της.

Κι' έτσι χωρίσαμε. Ή γυναίκα μου γύρισε στο ξενοδοχείο κι' εγώ περιπλανήθηκα στο σκοτάδι για να βρω ένα μέρος να κοιμηθώ. Θυμάμαι ότι ήμουν σκυθρωπός και βαρυστημένος. Ήθελα τόσο πολύ μιά νύχτα σε κρεβάτι! Δεν είχα να πάω πουθενά, κανένα σπίτι να βρω καταφύγιο. Το P.O.U.M. δεν είχε ουσιαστικά παράνομο μηχανισμό. Άναμφίβολα ή ηγεσία του είχε πάντα υπ' όψη της το ένδεχόμενο

νά τεθεί εκτός νόμου τὸ κόμμα, ἀλλὰ δὲν περίμενε ποτὲ ἕνα μαζικὸ «κυνήγι μαγισσῶν» αὐτῆς τῆς ἔκτασης. Τόσο λίγο τὸ περίμεναν πράγματι, πού συνέχιζαν τὶς μετατροπὲς στὴ διαρρῦθμιση τῶν κτιρίων τοῦ Ρ.Ο.Ἰ.Μ. (ἀνάμεσα στ' ἄλλα, ἔφτιαχναν ἕναν κινηματογράφο στὸ κτίριο τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς, πού ἦταν προηγουμένως τράπεζα) μέχρι καὶ τὴν ἡμέρα πού τὸ Ρ.Ο.Ἰ.Μ. διαλύθηκε. Κατὰ συνέπεια, οἱ σύνδεσμοι καὶ τὰ χρυσόφυγα πού εἶναι εὐνόητο νὰ διαθέτει κάθε ἐπαναστατικὸ κόμμα, δὲν ὑπῆρχαν. Ἕνας Θεὸς ξέρει πόσοι ἄνθρωποι — ἄνθρωποι πού εἶχαν ἀναζητηθεῖ στὰ σπίτια τους ἀπὸ τὴν ἀστυνομία — κοιμούνταν στοὺς δρόμους ἐκείνη τὴ νύχτα. Εἶχα περάσει πέντε μέρες γεμάτες κουραστικά ταξίδια, εἶχα κοιμηθεῖ σὲ ἀπίθανα μέρη, τὸ χέρι μου πονοῦσε φοβερὰ καὶ τώρα αὐτοὶ οἱ ἡλίθοι μὲ κυνηγοῦσαν πέρα - δῶθε κι' ἔπρεπε νὰ κοιμηθῶ πάλι στὸ χῶμα. Μέχρι ἐκεῖ ἔφθαναν οἱ σκέψεις μου. Δὲν ἔκανα καμμιά ἀνάλυση τῆς πολιτικῆς κατάστασης. Ποτὲ δὲν κάνω δταν ζῶ τὰ γεγονότα. Φαίνεται ὅτι ἔτσι γίνεται πάντα δταν ἀνακατεύομαι σὲ πόλεμο ἢ στὴν πολιτικὴ — δὲν ἔχω συνείδηση κανενὸς γεγονότος ἢ κατάστασης ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σωματικὴ μου ταλαιπωρία καὶ μιᾶς βαθειᾶς ἐπιθυμίας νὰ τελειώνει αὐτὴ ἡ καταραμένη ἀνοησία. Ἐκ τῶν ὑστέρων μπορῶ νὰ δῶ τὴ σημασία τῶν γεγονότων, ἀλλὰ ὅσο αὐτὰ συμβαίνουν τὸ μόνο πού θέλω εἶναι νὰ θρίσκομαι ἔξω ἀπ' αὐτὰ — ἕνα ταπεινὸ χαρακτηριστικὸ μου, ἴσως.

Περπάτησα πολὺ καὶ βρέθηκα κάπου κοντὰ στὸ Γενικὸ Νοσοκομεῖο. Ἦθελα ἕνα μέρος ὅπου θὰ μποροῦσα νὰ ξαπλώσω χωρὶς νὰ μὲ βρεῖ κανένας ἀδιάκριτος ἀστυφύλακας καὶ νὰ μοῦ ζητήσει τὰ χαρτιά μου. Δοκίμασα ἕνα ἀντιαεροπορικὸ καταφύγιο ἀλλὰ ἦταν νεοσκαμμένο καὶ ἔσταζε ἀπὸ τὴν ὑγρασία. Τότε συνάντησα τὰ ἐρείπια μιᾶς ἐκκλησίας πού εἶχε καταστραφεῖ καὶ καεῖ μὲ τὴν ἐπανάσταση. Ἦταν ἀπλῶς ἕνα καύκαλο, τέσσερεις τοῖχοι χωρὶς ὀροφή πού περιέβαλαν στίβες ἀπὸ πέτρες. Ἐφαξα στὸ μισοσκόταδο καὶ βρῆκα ἕνα εἶδος ἐσοχῆς ὅπου θὰ μποροῦσα νὰ ξαπλώσω. Τὰ κομμάτια ἀπὸ ντουδάκια δὲν εἶναι καλὸ στρώμα, ἀλλὰ εὐτυχῶς ἡ νύχτα ἦταν ζεστὴ καὶ μπόρεσα νὰ κοιμηθῶ μερικὲς ὥρες.

14

Τό χειρότερο πρόβλημα γιά έναν καταζητούμενο σέ μιιά πόλη σάν τή Βαρκελώνη είναι ότι τά πάντα άνοίγουν πολύ άργά. Όταν κοιμάσαι στό ύπαιθρο, ξυπνάς πάντα κατά τά χαράματα και κανένα από τά καφενεία τής Βαρκελώνης δέν άνοίγει πολύ πριν τίς έννιά. Πέρασαν ώρες προτού μπορέσω νά πιώ ένα φλυτζάνι καφέ και νά ξυριστώ. Μού φάνηκε παράξενο πού είδα στό κουρείο τήν Άναρχική έπιγραφή πού έγραφε ότι απαγορεύονται τά φιλοδωρήματα, νά κρέμεται άκόμα στόν τσίχο. «Ή Έπανάσταση πέταξε τίς άλυσσιδες από πάνω μας», έγραφε ή έπιγραφή. Μού ήρθε νά πώ στους κουρείς ότι σύντομα θά είχαν πάλι τίς άλυσσιδες τους άν δέν πρόσεχαν.

Περιπλανήθηκα μέχρι τό κέντρο τής πόλης. Οι κόκκινες σημαίες στό κτίρια του Ρ.Ο.Ο.Μ. είχαν ξεσκιστεί και στή θέση τους κυμάτιζαν Δημοκρατικές σημαίες, στίς εισόδους τους χάζευαν διμάδες ένοπλων Πολιτικών Φρουρών. Στο κέντρο Κόκκινης Βοήθειας στήν γωνία τής Πλάθα ντέ Καταλούνια οι αστυνομικοί διασκεδάζαν σπάζοντας τά τζάμα του.

Άπό τά διβλιοπωλεία του Ρ.Ο.Ο.Μ. είχαν μαζέψει δια τά β.δλία και ή έπιγραφή πού ήταν πιο κάτω στή Ράμπλας είχε σκεπαστεί μέ μιιά άντι-Ρ.Ο.Ο.Μ.-ική άφίσα — τό σκίτσο μέ τή μάσκα και τό φασιστικό πρόσωπο από πίσω. Στην άρχή τής οδού Ράμπλας, κοντά στήν προκυμαία, αντίκρυσσα ένα περίεργο θέαμα: μιιά σειρά πολιτοφύλακες, άκόμα κουρελήδες και λασπωμένοι από τό μέτωπο, είχαν ξαπλώσει έξαντλημένοι στίς καρέκλες πού βρίσκονταν εκεί γιά τους λούστρους. Ήξερα ποιόι ήταν — πράγματι, αναγνώρισα έναν άπ' αυτούς. Ήταν πολιτοφύλακες του Ρ.Ο.Ο.Μ. πού είχαν επιστρέψει τήν προηγούμενη μέρα από τό μέτωπο γιά νά μάθουν ότι τό κόμμα τους είχε διαλυθεί και ήταν αναγκασμένοι νά περάσουν τή νύχτα στους δρόμους γιατί καταζητούνταν. Όποιοσδήποτε πολιτοφύλακας του Ρ.Ο.Ο.Μ. επέστρεφε στή Βαρκελώνη εκείνες τίς μέρες είχε νά διαλέ-

Ξει ή τή φυλακή ή τήν παρανομία — καθόλου ευχάριστη ύποδοχή ύστερα από τρεις ή τέσσερεις μήνες στο μέτωπο.

Ήμασταν σέ μιιά άλλόκοτη κατάσταση. Τή νύχτα ήμασταν καταδιωκόμενοι, αλλά τήν ήμέρα μπορούσαμε νά ζήσουμε σχεδόν κανονική ζωή. Κάθε σπίτι πού ήταν γνωστό δι: στέγαζε ύποστηρικτές του Ρ.Ο.Υ.Μ. ήταν — ή τουλάχιστο ήταν πιθανώς — υπό παρακολούθηση και ήταν αδύνατο νά πάει κανείς σέ ξενοδοχείο ή σέ πανσιόν γιατί είχε εκδοθεί διάταγμα βάσει του όποιου ό ξενοδόχος ήταν ύποχρεωμένος νά ειδοποιεί τήν αστυνομία άμέσως για τίς αφίξεις πελατών. Στην πράξη αυτό σήμαινε πέρασμα τής νύχτας στο ύπαιθρο. Τήν ήμέρα, από τ' άλλο μέρος, σέ μιιά πόλη του μεγέθους τής Βαρκελώνης, ήσουν αρκετά ασφαλής. Οι δρόμοι πλημμύριζαν από Πολιτικούς Φρουρούς, 'Ασάλτος, Καραμπινιέρους και ό Θεός ξέρει πόσους χαφιέδες μέ πολιτικά ώστόσο, δέν μπορούσαν νά σταματήσουν όλους όσους περνούσαν και, αν φαινόσουν νορμάλ, μπορούσες νά περάσεις άπαρατήρητος. 'Εκείνο πού έπρεπε νά κάνεις ήταν ν' άποφύγεις νά περιφέρεσαι κοντά σέ κτίρια του Ρ.Ο.Υ.Μ. ή νά πηγαίνεις σέ καφενεία και έστιατόρια όπου τά γκαρσόνια σέ γνώριζαν έξ όψεως. 'Εκείνη τήν ήμέρα και τήν επόμενη πέρασα πολλή ώρα κάνοντας μπάνιο σ' ένα από τά δημόσια λουτρά. Τό είδα σαν ένα καλό τρόπο για νά περάσω τήν ώρα μου χωρίς νά έμφανίζομαι στους δρόμους. Δυστυχώς ή ίδια σκέψη πέρασε άπ' τά μυαλά πολλών και λίγες μέρες άργότερα — άφού είχα φύγει από τή Βαρκελώνη — ή αστυνομία έκανε επίδρομή σ' ένα από τά δημόσια λουτρά και συνέλαβε έναν αριθμό «τροτσκιστών» μέ άδαμαία περιβολή.

Στά μιιά τής όδου Ράμπλας συνάντησα έναν τραυματία από τό Σανατόριο Μαουρίν. 'Ανταλλάξαμε εκείνο τό άδύορατο κλείσιμο ματιού όπως όλοι οι άνθρωποι τής κατηγορίας μας εκείνες τίς μέρες και καταφέραμε χωρίς δυσκολίες νά συναντηθούμε σ' ένα καφενείο παραπάνω. Είχε διαφύγει τή σύλληψη όταν έγινε ή επίδρομή στο Μαουρίν αλλά, όπως κι' άλλοι, είχε άναγκαστεί νά πάρει τους δρόμους. Ήταν μέ τό πουκάμισο — δέν πρόλαβε νά πάρει τό σακκάκι του — και δέν είχε λεφτά. Μού περιέγραφε πώς ένας Πολιτικός Φρουρός είχε άρπάξει τό μεγάλο έγχρωμο πορτραίτο του

Μαουρίν και τῶκανε κομμάτια μὲ τις κλωτσιές. Ὁ Μαουρίν (ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς τοῦ P.O.U.M.) δρισκόταν τότε στὰ χέρια τῶν φασιστῶν και πιστευόταν ὅτι εἶχε τουφεκιστεῖ.

Συνάντησα τὴ γυναίκα μου στὸ Βρετανικὸ Προξενεῖο στὶς δέκα ἡ ὥρα. Ὁ Μακκναιρ κι' ὁ Κόττιμαν ἐμφανίστησαν σὲ λίγο. Τὸ πρῶτο ποὺ μοῦ εἶπαν ἦταν ὅτι ὁ Σμίλιη ἦταν νεκρὸς. Εἶχε πεθάνει στὴ φυλακὴ στὴ Βαλένθια — ἀπὸ τί, κανεὶς δὲν ἦταν σίγουρος. Τὸν εἶχαν θάψει ἀμέσως και δὲν ἐπέτρεψαν στὸν Νταϊήθιντ Μάρραιη, τὸν ἐκεῖ ἀντιπρόσωπο τοῦ Ἀνεξάρτητου Ἐργατικοῦ Κόμματος, νὰ δεῖ τὸ πτώμα του.

Φυσικὰ ὑπέθεσα ἀμέσως ὅτι ὁ Σμίλιη εἶχε τουφεκιστεῖ. Αὐτὸ πίστευαν ὅλοι τότε, ἀλλὰ ἀργότερα σκέφθηκα ὅτι ἴσως εἶχα κάνει λάθος. Ἀργότερα, σὰν αἰτία τοῦ θανάτου του προδλήθηκε ἡ σκωληκοειδίτιδα και ἀκούσαμε ἀπὸ ἕναν ἄλλο κρατούμενο ποὺ εἶχε ἀφεθεῖ ἐλεύθερος ὅτι ὁ Σμίλιη ἦταν ὀπισθόηποτε ἀρρωστος στὴ φυλακὴ. Ἔτσι, ἴσως ἡ ἐκδοχὴ τῆς σκωληκοειδίτιδας νὰ ἦταν ἀληθινή. Τὸ ὅτι δὲν ἀφησαν τὸν Μάρραιη νὰ δεῖ τὸ πτώμα του μπορεῖ νὰ ὀφείλεται σὲ καθαρὴ κακία. Ὅφειλω νὰ πῶ τοῦτο, ὁμῶς: Ὁ Μπόμπ Σμίλιη ἦταν μόνο εἴκοσι δύο χρονῶν και ἀπὸ σωματικὴ ἀποψη ἦταν ἀπὸ τοὺς πιδ γερούς ἀνθρώπους ποὺ ἔχω συναντήσει. Ἦταν, νομίζω, ὁ μόνος ἀπ' ὄσους ἤξερα, ποὺ πέρασε τρεῖς μῆνες στὰ χαρακώματα χωρὶς ν' ἀρρωστήσει οὔτε μιὰ μέρα. Ἀνθρώποι τόσο γεροὶ δὲν πεθαίνουν συνήθως ἀπὸ σκωληκοειδίτιδα ἀν ἔχουν τὴν κατάλληλη περίθαλψη. Ἀλλὰ ὅποιος ἐριχνε μιὰ ματιὰ στὶς ἰσπανικὲς φυλακὲς — τίς αὐτοσχέδιες φυλακὲς ποὺ χρησιμοποιοῦσαν γιὰ τοὺς πολιτικούς κρατούμενους — ἀντιλαμβάνονταν πόσες πιθανότητες εἶχε ἕνας ἀρρωστος νὰ δεχθεῖ τὴν κατάλληλη φροντίδα. Οἱ φυλακὲς μποροῦσαν νὰ χαρακτηριστοῦν μόνο μὲ τὴ λέξη μπουντρούμα. Στὴν Ἀγγλία ἐπρεπε νὰ ἐπιστρέφει κανεὶς στὸ δέκατο ὄγδοο αἰῶνα γιὰ νὰ βρεῖ κάτι συγκρίσιμο. Οἱ κρατούμενοι σιτῶζονταν σὲ μικρὰ κελιά ὅπου μόλις ὑπῆρχε χώρος γιὰ νὰ ξαπλώσουν και συχνὰ κρατοῦνταν σὲ ὑπόγεια και ἄλλους σκοτεινοὺς χώρους. Αὐτὸ δὲν ἦταν προσωρινὸ μέτρο — ὑπῆρξαν περιπτώσεις ἀνθρώπων ποὺ κρατήθηκαν τέσσερις και πέντε μῆνες χωρὶς σχεδὸν καθόλου νὰ δοῦν τὸ φῶς τῆς ἡμέρας.

Και έτρωγαν ένα βρωμερό και άνεπαρκές σουσίτιο — δυό πιάτα ρούπα και δύο καμμάτια φρυμι την ήμέρα. (Μερικούς μήνες άργότερα ώστόσο, φαίνεται: ότι τό φαγητό δελτιώθηκε λίγο). Δέν υπερβάλω' μπορεί νά τό διαθεβαιώσει οποιοσδήποτε είχε φυλαχιστεί στην 'Ισπανία σάν ύποπτος πολιτικά. Έχω περιγραφές Ισπανικών φυλακών από έναν αριθμό διαφορετικών πηγών πού συμφωνούν τόσο μεταξύ τους, ώστε δέν μπορούν νά μή γίνουν πιστευτές· άλλωστε κι' εγώ ό ίδιος έριξα μιά ματιά σέ μιά Ισπανική φυλακή. Ένας άλλος Άγγλος φίλος πού φυλακίστηκε άργότερα γράφει: ότι ή έμπειρία του στη φυλακή «κάνει την περίπτωση του Σμάιλη περισσότερο κατανοητή». Ο θάνατος του Σμάιλη δέν είναι: κάτι πού μπορώ νά συγχωρήσω εύκολα. Ήταν ένα γενναίο και προικισμένο παιδί, πού είχε ξεγράψει την καριέρα του στό Πανεπιστήμιο της Γλασκώθης για νά έρθει και νά πολεμήσει τό φασισμό και πού, όπως είδα μέ τά μάτια μου, έκανε τό καθήκον του μέ άψογο θάρρος και προθυμία· και τό μόνο πού δρήςκαν νά κάνουν μ' αυτόν ήταν νά τον πετάξουν στη φυλακή και νά τον αφήσουν νά πεθάνει σάν ένα άδέσποτο σκυλί. Ξέρω ότι στό μέσο ενός σκληρού και αιματηρού πολέμου δέν όφειλε ή πολλή φασαρία για ένα θάνατο ανάμεσα σέ τόσους άλλους. Μιά βόμβα άεροπλάνου σ' ένα δρόμο γεμάτο κόσμο προκαλεί μεγαλύτερο ανθρώπινο πόνο από ό,τι οι σκληρότερες πολιτικές διώξεις. Άλλά εκείνο πού προκαλεί όργη για ένα τέτοιο θάνατο είναι ή πλήρης άπουσία λογικού νοήματος σ' αυτόν. Νά σκοτωθεί στη μάχη — ναι, αυτό είναι κάτι πού τό περιμένει κανείς· αλλά νά πεταχτεί στη φυλακή, ούτε καν για κάποιο φανταστικό άδίκημα, αλλά μόνο έξ αίτίας ενός ήλίθιου, τυφλού μίσους, και σέ συνέχεια νά σ' αφήσουν νά πεθάνεις δλομόναχος — είναι: κάτι διαφορετικό. Δέν μπορώ νά δω πώς μιά τέτοια πρακτική (ή περίπτωση του Σμάιλη δέν αποτελεί έξαίρεση) έφερε την νίκη πιδ κοντά.

Ή γυναίκα μου κι' εγώ επισκεφθήκαμε τον Κόμπ εκείνο τό απόγειομα. Τό επισκεπτήριο κρατουμένων πού δέν ήταν σέ απομόνωση επιτρέπονταν, άν και δέν ήταν φρόνιμο νά δεις κρατούμενο περισσότερο από μιά - δύο φορές. Ή άστυνομία παρακολουθούσε όσους πηγαινοέρχονταν και, άν επισκεπτό-

σουν πολύ συχνά τις φυλακές σταματαρίζουν σαν «φιλοτροτσκιστής» και πιθανώς να κατέληγες ο Γβιος στη φυλακή. Αυτό είχε συμβεί ήδη σ' έναν αριθμό ατόμων.

Ο Κόμπι δέν ήταν σέ απομόνωση και πήραμε χωρίς δυσκολία άδεια γά να τόν δούμε. Καθώς μας οδηγούσαν μέσα από τις άτσάλινες πόρτες στο έσωτερικό τής φυλακής, ένας Ίσπανός πολιτοφύλακας πού γνώριζα οδηγούταν έξω ανάμεσα σέ δυό άντρες τής Γκάρντια Σιβίλ. Τό βλέμμα του διαστυρώθηκε μέ τό δικό μου' και πάλι τό αδιόρατο κλείσιμο ματ' ού. Καί ο πρώτος πού είδαμε μέσα ήταν ένας Άμερικανός πολιτοφύλακας πού ξεκίνησε νά φύγει γιά τήν πατρίδα του λίγες μέρες νωρίτερα' τά χαρτιά του ήταν έν τάξει, αλλά παρ' όλ' αυτά τόν είχαν συλλάβει, ίσως γιατί φορούσε ακόμη βαμβακερό παντελόνι κόρντουρού και συνεπώς αναγνωρίστηκε σαν πολιτοφύλακας. Πέρασαμε ο ένας δίπλα από τόν άλλο σαν νά ήμασταν τελείως ξένοι. Ήταν τρομερό. Γνωρίζομασταν μήνες, είχαμε μοιραστεί τό Γβιο χαράκιωμα, είχε δοτηθήσει νά μέ μεταφέρουν διαν τραυματίστηκα' αλλά ήταν τό μόνο πού μπορούσε νά κάνει κανείς. Οι φύλακες μέ τις μπλέ στολές παρακολουθούσαν τά πάντα. Τό νά αναγνωρίζες πολλούς ανθρώπους θά μπορούσε ν' αποβεί μοιραίο.

Η λεγόμενη φυλακή ήταν στήν πραγματικότητα τό ισόγειο ενός καταστήματος. Σέ δυό δωμάτια, είκοσι τετραγωνικών ποδών τό καθένα, ήταν σιταγαμένοι κοντά έκαστό άνθρωπο. Είχε πραγματικά τήν εμφάνιση τής φυλακής Νιούγκκετ τού δέκατου όγδοου αιώνα, μέ τήν κάκοσμη, άκατάστατη θρώμα, τό σωρό τών ανθρώπινων σωμάτων, τήν έλλειψη επίπλων — μόνο τό γυμνό πέτρινο δάπεδο, ένας πάγκος και λίγες κουρελιασμένες κουβέρτες — και τό σκυθρωπό φώς τής, γιατί τά ρυτιδωμένα άτσάλινα παντζούρια ήταν κλειστά. Στους δρώμικους τοίχους διάφορα επαναστατικά συνθήματα — «Βίσκα Ρ.Ο.Υ.Μ.!» «Βίβα λά Ρεβολουθόν!» — ήταν κακογραμμένα. Αυτό τό μέρος χρησιμοποιούνταν γιά τό σάβγαμα πολιτικών κρατουμένων εδώ και μήνες. Ύπηρχε ένα πανδαμόνιο φωνών. Ήταν ώρα έπισκεπτηρίου και ήταν τόσο φίσκα από κόσμο πού ήταν δύσκολο νά κινηθείς. Σχεδόν όλοι τους άνηκαν σά φτωχότερα στρώματα τής εργατικής τάξης. Έβλεπες γυναίκες νά λύνουν αξιολθρήνητα πακέτα μέ

τρόφιμα που είχαν φέρει για τους φυλακισμένους άνδρες και συγγενείς τους. 'Ανάμεσα στους κρατούμενους υπήρχαν μερικοί από τους τραυματίες του Σανατορίου Μασουρίν. Δύο από αυτούς είχαν άκρωτηριασμένα πόδια· τον ένα τον είχαν φέρει στη φυλακή χωρίς το δεκανίκι του και πηδούσε πέρα-δώθε με τ'όνα πόδι. Ήταν επίσης ένα παιδί όχι περισσότερο από δώδεκα χρονών· όπως φαινόταν, συνελάμβαναν και παιδιά. 'Ο χώρος είχε την άπασι:α δρώμα που μωρίζεις πάντα όταν σιτδιάζονται πλήθη χωρίς τις κατάλληλες υγειονομικές διευκολύνσεις.

'Ο Κόππ άνοιξε δρόμο σπρώχνοντας για να μάς συναντήσει. Το παχύ ροδαλό του πρόσωπο διατηρούσε κατά παλύ τη συνηθισμένη του όψη, κρατούσε τη στολή του καθαρή παρ' όλη τη βρώμα που επικρατούσε και είχε καταφέρει: άκόμα και να ξυριστεί. Ύπήρχε κι' ένας άλλος αξιωματικός με τη στολή του Λαϊκού Στρατού ανάμεσα στους κρατούμενους. Αυτός κι' ο Κόππ χαϊρέτισαν στρατιωτικά ο ένας τον άλλο καθώς συναντήθηκαν ανοίγοντας δρόμο ανάμεσα από το πλήθος· μία χειρονομία πολύ συγκινητική. 'Ο Κόππ έδειχνε να έχει εξαιρετική διάθεση. «Λουπόν, υποθέτω ότι θα μάς τουφεκίσουν όλους», είπε χαρούμενα. Η λέξη «τουφεκίσουν» μου προκάλεσε φρίκη. Μία σφαίρα είχε μπει στο σώμα μου πρόσφατα και ή αίσθηση ήταν ακόμα ζωντανή στη μνήμη μου· δέν είναι ώραίο να σκέφτεσαι ότι το ίδιο πρόκειται να συμβεί σέ κάποιον που γνωρίζεις καλά. Έκεινο τον καιρό θεωρούσα δεδομένο ότι όλα τ'α βασικά στελέχη του Ρ.Ο. U.M., συμπεριλαμβανομένου και του Κόππ, θα τουφεκίζονταν. Η πρώτη φήμη για το θάνατο του Νίν μόλις είχε φτάσει και ξέραμε ότι το Ρ.Ο. U.M. κατηγορούνταν για έσχάτη προδοσία και κατασκοπεία. Τα πάντα προμήνυαν μία τεράστια σκηνοθετημένη δίκη ακολουθούμενη από σφαγή ήγετικών «τροτσκιστών». Είναι κάτι τρομερό να βλέπεις ένα φίλο σου στη φυλακή και να ξέρεις ότι είσαι άνίσχυρος να τον βοηθήσεις. Γιατί δέν υπήρχε τίποτα που να μπορούσε να κάνει κανείς· ακόμα και το ν' απευθυνθεί στις βελγικές άρχες θάταν χωρίς αποτέλεσμα, γιατί ο Κόππ είχε παραβιάσει το νόμο της πατρίδας του με το να έρθει εδώ. Ήμουν άναγκαζμένος ν' αφήσω τη γυναίκα μου να μιλά άντι για μένα· με

τήν φιθυριστή μου φωνή δὲν μπορούσα ν' ἀκουσῶ στὴ φασαρία. Ὁ Κόππ μᾶς εἶπε γιὰ τοὺς φίλους ποὺ εἶχε κάνει ἀνάμεσα στοὺς συκρατομένους του, γιὰ τοὺς φύλακες, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦταν καλὰ παιδιά, ἐνῶ ἄλλοι κακομεταχειρίζονταν καὶ χαιποῦσαν τοὺς πῶδ συνεσφαλμένους κρατούμενους καὶ γιὰ τὸ φαγητό, ποὺ ἔκανε μόνο γιὰ τὰ γουρούνια. Εὐτυχῶς εἶχαμε φέρει ἕνα πακέτο τρόφιμα, καθὼς καὶ τοιγάρα. Κατόπιν ὁ Κόππ ἀρχισε νὰ μᾶς λέει γιὰ τὰ χαρτιά ποὺ τοῦ εἶχαν πάρει βταν συνελήφθη. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ ἦταν καὶ ἡ ἐπιστολή του ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Πολέμου ποὺ ἀπευθύνονταν στὸ συνταγματάρχη ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐπιχειρήσεων μηχανικοῦ στὴ Στρατιά τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ ἀστυνομία τὸ εἶχε κατάσχει καὶ ἀρνοῦνταν νὰ τὸ ἐπιστρέψει· λεγόταν ὅτι βρισκόταν καταχωνιασμένο στὸ γραφεῖο τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Ἀστυνομίας. Ἴσως νὰ ἄλλαζαν τὰ πράγματα ἀν ἐπανακτοῦνταν.

Ἀνελήφθηκα ἀμέσως πόσο σημαντικό θὰ μπορούσε νὰ γαι αὐτό. Μιά τέτοια ἐπίσημη ἐπιστολή, μὲ τίς συστάσεις τοῦ Ὑπουργείου Πολέμου καὶ τοῦ Στρατηγοῦ Πόθας, θὰ ἀποκαταστοῦσε τὴν καλὴ πίστη τοῦ Κόππ. Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα ἦταν ν' ἀποδείξουμε ὅτι τὸ γράμμα ὑπῆρχε· ἀν ἀνοίγονταν στὸ γραφεῖο τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Ἀστυνομίας μπορούσαμε νὰ μαστε σίγουροι ὅτι ὁ τάδε ἦ ὁ δεῖνα χαφιές θὰ τὸ κατέστρεφε. Μόνο ἕνα πρόσωπο ὑπῆρχε ποὺ πιθανῶς μπορούσε νὰ τὸ πάρει, κι' αὐτό ἦταν ὁ ἀξιωματικὸς πρὸς τὸν ὁποῖο ἀπευθύνονταν. Αὐτὸ ὁ Κόππ τὸ εἶχε ἤδη σκεφθεῖ καὶ εἶχε γράψει ἕνα γράμμα ποὺ ἤθελε νὰ τὸ θγάλω λαθραῖα ἀπὸ τὴ φυλακὴ καὶ νὰ τὸ ταχυδρομήσω. Ἀλλὰ προφανῶς θὰ ἦταν ταχύτερο καὶ ἀσφαλέστερο νὰ πάω αὐτοπροσώπως. Ἄφησα τὴ γυναίκα μου μὲ τὸν Κόππ, ἔτρεξα ἔξω καί, μετὰ ἀπὸ πολὺ φάξιμο, βρῆκα ἕνα ταξί. Καταλάβαινα ὅτι δια ἦταν ζήτημα χρόνου. Ἦταν τώρα περίπου πεντέμισυ, ὁ συνταγματάρχης θὰ ἔφευγε ἀπὸ τὸ γραφεῖο του κατὰ τίς ἔξη καὶ αὐριο ἕνας Θεὸς θὰ ἤξερε ποῦ θὰ ἦταν τὸ γράμμα — κατεστραμμένο ἴσως, ἢ χαμένο στὸ χαρτοβασίλειο ποὺ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα αὐξάνονταν διαρκῶς μὲ τὴ σύλληψη κάθε ὑπόπτου. Τὸ γραφεῖο τοῦ συνταγματάρχου ἦταν στὸ Ὑπουργεῖο Πολέμου κοντὰ στὴν προκυμαῖα. Καθὼς ἀνέβαινα δια-

στικά τὰ σκαλιά ὃ Ἀσσάλτο πού ἦταν σκοπὸς στὴν εἰσοδο
 μὸ ἐφραξε τὸ δρόμο μὲ τὴ μακρυὰ ξυφολόγητη του καὶ ζή-
 τησε «χαρτιά». Κούνησα τὸ ἀπολυτήριο μου πρὸς τὸ μέρος
 του· προφανῶς δὲν ἤξερε γράμματα καὶ μὲ ἀφησε νὰ περάσω,
 ἐντυπωσιασμένος ἀπὸ τὸ βαθὺ μυστήριο τῶν «χαρτιῶν». Μέ-
 σα, τὸ ὑπουργεῖο ἔμο:αζε μὲ τεράστιο κονικλοτροφεῖο γύρω
 ἀπὸ ἕναν κεντρικὸ περίβολο, μὲ ἑκατοντάδες γραφεῖα σὲ κά-
 θε πάτωμα· κι' ἐπειδὴ θρυσκόμασταν στὴν Ἰσπανία κανεὶς
 δὲν εἶχε τὴν παραμικρὴ ἰδέα ποῦ ἦταν τὸ γραφεῖο πού ζη-
 τοῦσα. Ἐπαναλάμβανα συνέχεια στὰ ἰσπανικά: «Τὸν συνταγ-
 ματάρχη — διοικητὴ τοῦ Μηχανικοῦ τῆς Στρατιάς τῆς Ἀ-
 νατολῆς!» Ὅλοι χαμογελοῦσαν καὶ κουνούσαν χαρ:τωμένα
 τοὺς ὄμους τους. Ὅσοι ὑπ:τίθεται ὅτι ἤξεραν μ' ἔστελναν ὃ
 καθένas σὲ διαφορετικὴ κατεύθυνση: ν' ἀνεβῶ αὐτὴ τὴ σκά-
 λα, νὰ κατεβῶ ἀπὸ ἐκείνη, νὰ περάσω μέσα ἀπὸ ἀτέλειω-
 τους διαδρόμους πού δὲν ὀδηγοῦσαν πουθενά. Καὶ ἡ ὥρα
 περνοῦσε. Εἶχα τὴν παράξενη αἰσθησὴ ὅτι ζοῦσα ἕναν ἐπιάλ-
 τη: τὸ τρέξιμο πάνω καὶ κάτω στὶς σκάλες, εἰ μυστηριώδεις
 ἄνθρωποι πού πηγαινοέρχονταν, ἢ εἰκόνα πού ἐμφάνιζαν μέ-
 σα ἀπὸ ἀνοιχτὲς πόρτες χαῶδη γραφεῖα μὲ χαρτιά σκορπι-
 σμένα παντοῦ καὶ γραφομηχανές π:ὸ τὰ πλήκτρα τους χτυ-
 ποῦσαν ρυθμικά· καὶ ἡ ὥρα περνοῦσε, φέρνοντας ἴσως μιά
 ζωὴ πῶ κοντὰ στὸ τέλος της.

Ὡστόσο, θρῆκα τὸ γραφεῖο ἐγκαίρως καί, ξαφνιάστρικα
 ἐλαφρῶς ὅταν ἔγ:να δεκτὸς σὲ ἀκρόαση. Δὲν εἶδα τὸν συν-
 ταγματάρχη, — ἀλλὰ ὃ ὑπασπιστὴς του ἢ γραμματέας του,
 μιά περιλήψη ἀξιωματικοῦ μὲ κομψὴ στολή, μεγάλα καὶ ἀλ-
 λοθωρα μάτια, θγῆκε νὰ μὲ ρωτῆσει τί ἤθελα. Ἀρχισα νὰ
 τοῦ ξεφουρνίζω τὴν ἱστορία. Εἶχα ἔρθει: ἐκ μέρους τοῦ διοι-
 κητῆ μου, ταγματάρχη Χόρκε Κόππ, πού πήγαινε μὲ ἐ-
 πείγουσα ἀποστολὴ στὸ μέτωπο καὶ εἶχε συλληφθεῖ κατὰ λά-
 θος. Τὸ γράμμα πρὸς τὸν συνταγματάρχη ἦταν ἐμπιστευτι-
 κῆς φύσης καὶ ἔπρεπε νὰ ἀνακτιθεῖ χωρὶς καθυστέρηση. Εἶ-
 χα ὑπηρετήσσει μὲ τὸν Κόππ ἐπὶ μῆνες, ἦταν ἀξιωματικὸς
 ἀνωτέρου ἤθους, προφανῶς ἡ σύλληψή του ὀφείλονταν σὲ λά-
 θος, ἴσως ἡ ἀτυχημά τὸν πέρασε γιὰ κανέναν ἄλλον, κ.λ.π.,
 κ.λ.π., κ.λ.π. Συνέχιζα νὰ τοῦ ἀραδιάζω γιὰ τὸ ἐπείγον τῆς
 ἀποστολῆς τοῦ Κόππ στὸ μέτωπο, γνωρίζοντας ὅτι αὐτὸ ἦ-

ταν τὸ ἰσχυρότερο ἐπιχείρημα. Πρέπει νὰ τοῦ φαινόταν ἀστεία ἱστορία, μὲ τὰ ἀπαίσια ἰσπανικά μου ποὺ ἐξελλίσσονταν σὲ γαλλικά σὲ κάθε κρίση. Τὸ χειρότερο ἦταν ὅτι ἡ φωνή μου ἐξαντλήθηκε σχεδὸν ἀμέσως καὶ μόνο μὲ βίαιες προσπάθειες μποροῦσα νὰ θγάλω ἓνα ἀδύνατο κρῶξιμο. Ἐστρεμα μὴπως ἐξαφανιστεῖ ἐντελῶς ὅποτε ὁ μικροκαμωμένος ἀξιωματικός θὰ θαριόταν νὰ μὲ ἀκούει. Συχνὰ εἶχα ἀναρωτηθεῖ τί ἄραγε νόμιζε ὅτι συνέβαινε μὲ τὴ φωνή μου — μήπως νόμιζε ὅτι ἦμιον μεθυσμένος, ἢ ὅτι ἀπλῶς ὑπέφερα ἀπὸ ἐνοχη συνείδηση.

Παρ' ὅλ' αὐτά, μὲ ἀκουγε ὑπομονητικά, κούνησε τὸ κεφάλι του πολλές φορές καὶ ἔδειχνε μὰ συγκαταληπτή συγκατάθεση σ' ὅτι ἔλεγα: Ναι φαινόταν ὡς νὰ εἶχε γίνει κάποιο λάθος. Σαφῶς, τὸ ζήτημα ἔπρεπε νὰ ἐρευνηθεῖ. «Μανιάνια». — Διαμαρτυρήθηκα. Ὅχι μανιάνια! Τὸ ζήτημα ἦταν ἐπιείγον· ὁ Κόμπ θὰ ἔπρεπε ἤδη νὰ βρισκεται σὸ μέτωπο. Καὶ πάλι ὁ ἀξιωματικός φάνηκε νὰ συμφωνεῖ. Τότε, ἀκούστηκε ἡ ἐρώτηση ποὺ ἔπρεπε:

«Αὐτὸς ὁ ταγματάρχης Κόμπ — σὲ ποιὸ σῶμα ὑπηρετοῦσε;»

Ἡ τρομερὴ λέξη ἔπρεπε νὰ προφερθεῖ: «Στὴν πολιτοφυλακὴ τοῦ P.O.U.M.».

«P.O.U.M!»

Εὔχομαι νὰ μποροῦσα νὰ σᾶς μεταφέρω τὸ σὸκ καὶ τὴν ἀναστάτωση ποὺ πρόδιδε ἡ φωνή του. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶτε πῶς ἔβλεπαν τὸ P.O.U.M. τότε. Ὁ πανικός τῆς κατασκοπείας βρισκόταν σὸ ἀπόγειό του· ἴσως ὅλοι οἱ καλοὶ δημοκράτες πίστευαν πράγματι ὅτι τὸ P.O.U.M. ἦταν ἓνας τεράστιος κατασκοπευτικὸς ὀργανισμὸς ποὺ πληρωνόταν ἀπὸ τοὺς Γερμανούς. Τὸ νὰ πεις ἓνα τέτοιο πρᾶγμα σ' ἓναν ἀξιωματικὸ τοῦ Λαϊκοῦ Στρατοῦ ἦταν ὡς νὰ πῆγαίνες στὴ Λέσχη Ἰππασίας ἀμέσως μετὰ τὸν πανικὸ τῆς «Ἐρυθρᾶς Ἐπιστολῆς» καὶ νὰ δῆλωνες πῶς ἦσουν κομμουνιστῆς. Τὰ σκοθρα μάτια του ἔβριξαν ἓνα λοξὸ βλέμμα σὸ πρόσωπό μου. Ἄλλη μὴ μὲγάλῃ παύση καὶ μετὰ εἶπε ἀργά:

«Καὶ λές ὅτι ἦσουν μαζί του σὸ μέτωπο. Τότε ὑπηρετοῦσες καὶ σὺ ὁ ἴδιος στὴν πολιτοφυλακὴ τοῦ P.O.U.M.»

«Ναι!»

Έκανε στροφή και βούτηξε στο γραφείο του συνταγματάρχη. Μπόρεσα ν' άκούσω έναν ταραχώδη διάλογο. «Όλα τελείωσαν», σκέφθηκα. Δεν θά πάρουμε πίσω ποτέ τὸ γράμμα του Κόμπ. Ἐπί πλέον, ἀναγκάστηκα νά δηλολογήσω δὲν ἤμουν κι' ἐγὼ στὸ Ρ.Ο.Υ.Μ. καί, ἀναμφίβολα, θά τηλεφωνούσαν στὴν ἀστυνομία καί θά μὲ συνελάμβαναν, γιὰ νά θάλουν ἄλλον ἕναν τροτοκιστὴ στὸ σακκούλι. Ἐκείνη τὴ στιγμή ἄμως ὁ ἀξιωματικὸς ξαναεμφανίστηκε φορώντας τὸ πηλίκιό του καί, μὲ σοβαρὸ ὄφρος, μοῦ ἔκανε νόημα νά τὸν ἀκολουθήσω. Πηγαίναμε στὸ Ἀρχηγεῖο τῆς Ἀστυνομίας. Ἦταν μακριά, εἴκοσι λεπτά μὲ τὰ πόδια. Ὁ μικρόσωμος ἀξιωματικὸς δάδιζε μπροστὰ ἀλύγιστος μὲ στρατιωτικὸ βῆμα. Σ' ἄλλο τὸ δρόμο δὲν ἀνταλλάξαμε οὔτε μιὰ λέξη. Ὅταν φτάσαμε στὸ Ἀρχηγεῖο τῆς Ἀστυνομίας, εἶδαμε ἕνα πλῆθος ἀπὸ καθάρματα μὲ σιχαμερὸ παρουσιαστικὸ, προφανῶς πληροφοριοδότες τῆς ἀστυνομίας, καταδότες καί χαδιέδες κάθε λογῆς νά σουλατσάroun μπροστὰ στὴν εἴσοδο. Ὁ μικρόσωμος ἀξιωματικὸς μπῆκε μέσα ἀκολούθησε μιὰ μεγάλη, ξαναμμένη συζήτηση. Ἀκουγα φωνές νά ὑψώνονται λυσσασμένα φαναζόμενοι βίαιες χειρονομίες, ἀνασκήματα ὤμων, χτυπήματα χεριῶν στὸ τραπέζι. Ἦταν φανερὸ ὅτι ἡ ἀστυνομία ἀρνοῦνταν νά παραδώσει τὸ γράμμα. Ἐπί τέλους ἄμως, ὁ ἀξιωματικὸς θγῆκε κατακόκκινος, ἀλλὰ μ' ἕνα μεγάλο ὑπηρεσιακὸ φάκελλο στὸ χέρι. Ἦταν ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Κόμπ. Ἐίχαμε κερδίσει μιὰ μικροσκοπικὴ νίκη — πού, ὅπως ἀποδείχτηκε, δὲν ἄλλαξε κατὰ τίποτα τὰ πράγματα. Ἡ ἐπιστολὴ πῆγε στὸν προορισμὸ τῆς, ἀλλὰ οἱ στρατιωτικοὶ ἀνώτεροι τοῦ Κόμπ ἦσαν ἐντελῶς ἀνίσχυροὶ νά τὸν θγάλουν ἀπὸ τὴ φυλακὴ.

Ὁ ἀξιωματικὸς μοῦ ὑποσχέθηκε ὅτι ἡ ἐπιστολὴ θά παραδίδονταν στὸν παραλήπτη τῆς. Τί θά γινόταν ἄμως μὲ τὸν Κόμπ; Τὸν ρώτησα. Δὲν μπορούσαμε νά τὸν ἀποφυλακίσουμε; Ἀνασκήωσε τοὺς ὤμους του. Αὐτὸ ἦταν ἄλλο ζήτημα. Δὲν ἤξεραν γιὰτί εἶχε συλληφθεῖ ὁ Κόμπ. Τὸ μόνο πού μπορούσε νά μοῦ πεῖ ἦταν ὅτι θά γίνονταν οἱ κατάλληλες ἔρευνες. Δὲν εἶχαμε τίποτε ἄλλο νά ποῦμε ἦταν καιρὸς νά χωρίσουμε. Καί οἱ δύο μας ὑποκλιθῆκαμε ἐλαφρά. Καί τότε συνέβη κάτι παράξενο καί συγκινητικὸ. Ὁ μικρόσωμος ἀ-

ξιοματικός δίστασε για μία στιγμή, έκανε ένα βήμα πρός το μέρος μου και μοσφιξε το χέρι.

Δέν ξέρω αν μπορώ να σας κάνω να νοιώσετε πόσο βαθιά με συγκίνησε αυτή η ενέργεια. Φαίνεται κάτι άσημαντο, αλλά δέν ήταν. Πρέπει να αντιληφθείτε το πνεύμα της εποχής — την φρικτή ατιμόφαιρα καχυποψίας και μίσους, τὰ φέμματα και τις φήμες που κυκλοφορούσαν παντού, τις αφίσσες που ξεφώνιζαν από τους τοίχους — δι: εγώ κι' ελοι: οί θμοιοί μου ήμασταν φασίστες κατάσκοποι. Και πρέπει να θυμηθείτε δι: βρισκόμασταν έξω από το 'Αρχηγείο της 'Αστυνομίας, αντίκρυ σ' εκείνη τή βρωμερή συμμορία σπιούγων και προδοκατόρων, από τους οποίους οποιοσδήποτε θά μπορούσε να ξέρει δι: ήμουν ένας καταζητούμενος. 'Ηταν σαν να έκανε κανείς χειραφία μ' έναν Γερμανό στη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου. 'Υποθέτω δι: κατά κάποιον τρόπο είχε καταλήξει δι: δέν ήμουν στην πραγματικότητα φασίστας κατάσκοπος: όπως και νάταν όμως, δέν μπορούσα να μὴν εκτιμήσω τή χειρονομία του.

'Αναφέρω αυτό το περιστατικό, όσο άσημαντο και αν φαίνεται, γιατί είναι κατά κάποιον τρόπο χαρακτηριστικό της 'Ισπανίας — των εκλάμψεων ψυχικού μεγαλείου που δέχεται: από 'Ισπανούς στις χειρότερες των περιστάσεων.

'Εχω τις χειρότερες αναμνήσεις απ' τήν 'Ισπανία, αλλά λίγες κακές αναμνήσεις από τους 'Ισπανούς. Μόνο δύο φορές θυμάμαι να είχα θυμώσει σοβαρά με 'Ισπανούς και, δποτε το ξανασκέπτομαι, πιστεύω δι: εγώ είχα δδικο και στις δύο περιπτώσεις. 'Εχουν, δέν υπάρχει αμφιβολία, μία μεγαλοφυχία, ένα είδος εγγένειας, που δέν ανήκουν πραγματικά στον είκοστό αιώνα. Είναι αυτό ακριβώς που κάνει κανέναν να ελπίζει δι: στην 'Ισπανία και ό φασισμός ακόμα μπορεί να πάρει μία σχετικά χαλαρή και ύποφερτη μορφή. Λίγοι: 'Ισπανοί κατέχουν τήν καταραμένη αποτελεσματικότητα και συνέπεια που χρειάζεται ένα σύγχρονο ολοκληρωτικό κράτος. Λίγες νύχτες πριν ύπληξε μία παράξενη μ:κρη απόδειξη αυτού του γεγονότος, όταν τή άστυνομία έψαχνε το δωμάτιο της γυναίκας μου. Πράγματι, εκείνη τή έρευνα ήταν πολύ ενδιαφέρουσα και θά ήθελα να τήν είχα δει, αν και ίσως είναι καλύτερα που δέν τήν είδα, γιατί μπορεί να μὴν είχα κρατήσει:

τὴν ψυχραιμία μου.

Ἡ ἀστυνομία διεξήγγε τὴν ἔρευνα στὸ γνωστὸ στῦλ τῆς Γκέ Πέ Οὐ καὶ τῆς Γχεστάπο. Τίς μικρὲς μεταμεισωνύκτιες ὥρες θρόντηξε ἡ πόρτα, μῆχαν μέσα ἕξη ἄντρες, ἀναψαν τὸ φῶς καὶ ἀμέσως πῆραν διάφορες θέσεις μέσα στὸ δωμάτιο, προφανῶς συμφωνημένες ἐκ τῶν προτέρων. Σὲ συνέχεια ἔφαξαν καὶ τὰ δύο δωμάτια (ὑπῆρχε κι' ἓνα μπάνιο) μὲ ἀσύλληπτη ἐντέλεια. Ἀφουγκράστηκαν τοὺς τοίχους, σήκουσαν τὰ χαλιά, ἐξέτασαν τὸ πάτωμα, τίς κουρτίνες, κύταξαν κάτω ἀπὸ τὴ μπανιέρα καὶ τὸ καλοριφέρ, ἀδειασαν ὅλα τὰ συρτάρια καὶ τίς βαλίτσες ἐξέτασαν τὰ ρούχα κάθε λογῆς καὶ τὰ κύταξαν στὸ φῶς. Ὅλα τὰ χαρτ.ά, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ καλάθου τῶν ἀχρήστων, καθὼς καὶ ὅλα τὰ διβλία μας, κατασχέθηκαν καὶ πῆγαν ὑπὲρ πατρίδος. Ἔπεισαν κυριολεκτικὰ σὲ ἕκσταση ὑποψίας στὰν ἀνακάλυψαν ὅτι εἶχαμε μιά γαλλικὴ μετάφραση τοῦ «Μάιν Κάμπφ» τοῦ Χίτλερ. Γι' αὐτοὺς ἦταν φανερὸ ὅτι ὅποιος διάβαζε τὸ «Μά:ν Κάμπφ» δὲν μπορούσε παρὰ νὰ εἶναι φασίστας. Τὴν ἐπόμενη στιγμὴ ὠστόσο, εἶδαν ἓνα ἀντίτυπο τῆς μπροσούρας τοῦ Στάλιν. «Τρόποι ἐξουδετέρωσης τροτσικιστῶν καὶ ἄλλων προδοτῶν» πού τοὺς καθυσόχασε κάπως. Σ' ἓνα συρτάρ: ὑπῆρχε ἓνας ἀριθμὸς πακέτων τσιγαρόχαρτων. Ἔκαναν καμμάτια ὅλα τὰ πακέτα καὶ ἐξέτασαν κάθε τσιγαρόχαρτο ξεχωριστά, μῆπως ἦταν γραμμένα μηνύματα σὲ κανένα ἀπ' αὐτά. Ἡ ὄλη δουλειὰ κράτησε σχεδὸν δύο ὥρες. Ὡστόσο, σ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα, δὲν ἔψαξαν τὸ κρεβάτι: Ἡ γυναίκα μου ἦταν ξαπλωμένη στὸ κρεβάτι ὄλη τὴν ὥρα πού αὐτοὶ ἔψαχναν· θὰ μπορούσαν κάλλιστα νὰ ὑπάρχουν μισὴ ντουζίνα πολυβόλα κάτω ἀπὸ τὸ στρώμα, γιὰ νὰ μὴν πῶ καὶ μιά διβλιοθήκη τροτσικιστικῶν ντοκουμέντων κάτω ἀπὸ τὸ μαξιλάρι. Ὡστόσο οἱ ἀστυνομικοὶ οὔτε ἀγγίξαν τὸ κρεβάτι, οὔτε κἀν κύταξαν ἀπὸ κάτω. Δὲν μπορῶ νὰ πιστέψω ὅτι αὐτὸ εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς πρακτικῆς τῆς Γκέ Πέ Οὐ. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾷ κανεὶς ὅτι ἡ ἀστυνομία ἦταν σχεδὸν ὀλοκληρωτικὰ κάτω ἀπὸ κομμουνιστὸν ἐλεγχὸ καὶ ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἦταν καὶ οἱ ἴδιοι πιθανῶς μέλη τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος. Ἀλλὰ ἐπὶ πλέον ἦταν καὶ Ἴσπανοὶ καὶ τὸ νὰ σηκώσουν μιά γυναίκα ἀπὸ τὸ κρεβάτι τῆς ἦταν πάρα

πολύ γι' αυτούς. Αυτό τὸ τμήμα τῆς ἔρευνας παρακάμφθηκε σιωπηρά, κάνοντάς την ὀλόκληρη ἄσκοπη.

Ἐκείνη τὴ νύχτα ὁ Μακναίρ, ὁ Κότμαν κι' ἐγὼ κοιμηθήκαμε σὲ ψηλὸ γρασιδί στὴν ἄκρη ἑνὸς ἐγκαταλειμμένου οἰκοπέδου. Ἦταν κρύα νύχτα γιὰ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ τοῦ χρόνου καὶ κανεὶς δὲν κοιμήθηκε πολὺ. Θυμάμαι τίς ἀτέλειωτες, ζοφερὲς ὥρες ποὺ χασομερούσαμε τριγύρω περιμένοντας νὰ βροῦμε πουθενὰ κανένα φλυτζάνι καφέ. Γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τότε ποὺ ἤμουν στὴ Βαρκελώνη πῆγα νὰ ρίξω μιὰ ματὰ στὴ μητρόπολη· μιὰ μοντέρνα ἐκκλησία, ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀπαιρόπαια κτίρια στὸν κόσμον. Εἶχε τέσσερις κωνικούς πύργους διάτρητους ἀπὸ παραθυράκια, ἀκριβῶς ὡς μπουκάλες κρασιοῦ τοῦ Ρήνου. Σὲ ἀντίθεση μὲ τίς ἄλλες ἐκκλησίες τῆς Βαρκελώνης δὲν ἔπαθε ζημιὲς στὴ διάρκεια τῆς ἐπανάστασης — σώθηκε χάρις τῆς «καλλιτεχνικῆς τῆς ἀξίας», ἔλεγε ὁ κόσμος. Νομίζω ὅτι οἱ Ἀναρχικοὶ ἔδειξαν κακὸ γούστο μὲ τὸ νὰ μὴν τὴν τινάζουν στὸν ἀέρα δταν εἶχαν τὴν εὐκαιρία, ἀν καὶ κρέμασαν μιὰ κοκκινόμαυρη παντιέρα ἀνάμεσα στοὺς πύργους τῆς. Ἐκείνο τὸ ἀπόγευμα ἡ γυναίκα μου κι' ἐγὼ πῆγαμε νὰ δοῦμε τὸν Κότπ γιὰ τελευταία φορὰ. Δὲν μπορούσαμε νὰ κάνουμε τίποτε γι' αὐτόν, ἀπολύτως τίποτα, ἐκτός ἀπὸ τὸ νὰ τὸν ἀποχαρτίσουμε καὶ ν' ἀφήσουμε λεφτὰ σὲ Ἴσπανοὺς φίλους ποὺ θὰ τοῦ ἀγόραζαν τρόφιμα καὶ τσιγάρα. Λίγο ἀργότερα ὅμως, μετὰ τὴν ἀναχώρησή μας ἀπὸ τὴ Βαρκελώνη, τὸν ἔβαλαν σὲ ἀπομόνωση καὶ δὲν τοῦ ἐπέτρεπαν οὔτε τρόφιμα. Ἐκείνη τὴ νύχτα, περπατώντας στὴ Ράμπλας, περάσαμε ἀπὸ τὸ καφέ Μόνα, ποὺ ἡ Γκάρντια Σιβίλ τὸ κρατοῦσε ἀκόμα μὲ ἰσχυρὲς δυνάμεις. Ἀπὸ μιὰ στιγματὰ παρόρμηση μπῆκα μέσα καὶ μίλησα σὲ δύο Πολιτικούς Φρουροὺς ποὺ ἀκουμποῦσαν στὸν πάγκο μὲ τὰ τουφέκια τους κρεμασμένα ἀπὸ τοὺς ὤμους τους. Τοὺς ρώτησα ἀν ἤξεραν πο.οὶ ἀπὸ τοὺς συντρόφους τους ἦταν ὑπηρεσία ἐδῶ τίς μέρες τῆς σύγκρουσης τοῦ Μαίου. Δὲν ἤξεραν καί, μὲ τὴ γνωστὴ Ἴσπανικὴ ἀδιαφορία, μοῦ εἶπαν ὅτι δὲν ἤξεραν πῶς θὰ μπορούσα νὰ τοὺς βρῶ. Εἶπα ὅτι ὁ φίλος μου Χόργκε Κότπ ἦταν φυλακὴ καὶ πιθανῶς θὰ πῆγαινε σὲ δίκη γιὰ κάτι σχετικὸ μὲ τὴ σύγκρουση τοῦ Μαίου· ὅτι οἱ ἄντρες ποὺ ἦταν ὑπηρεσία ἐδῶ θὰ ἤξεραν ὅτι σταμάτησε τὴ μάχη καὶ

Έβωσε μερικές ζωές δικές τους· και ότι αυτοί έπρεπε να παρουσιαστούν και να καταθέσουν στοιχεία γι' αυτή του την ενέργεια. 'Ο Ένας άπ' αυτούς που μιλούσα ήταν βλοσυρός, βαρύν έντρας που κουνούσε συνέχεια άρνητικά τó κεφάλι του γιατί δέν μπορούσε να μ' άκούσει στο θόρυβο του δρόμου. 'Αλλά ó άλλος ήταν διαφορετικός. Έλεγε ότι είχε άκούσει για την ενέργεια του Κόμπ άπ' τούς συντρόφους του· ó Κόμπ ήταν «μπουέν τσίκο» (καλό παιδί). 'Αλλά ακόμα και τότε ήξερα ότι δέν θα όφελουσε. "Αν ποτέ δικάζονταν ó Κόμπ, αυτό θα γινόταν, όπως σ' όλες αυτές τις δίκες, βάσει πλαστών στοιχείων. "Αν έχει τουφεκιστεί (και φοβάμαι ότι είναι πολύ πιθανό) τούτο θα είναι ó επιτάφίός του: τó «μπουέν τσίκο» του καημένου του Πολιτικού Φρουρού που άποτελούσε γράναζι ενός δρώμικου συστήματος αλλά που παρέμεινε αρκετά άνθρωπος για να μπορεί να εκτιμήσει μία έντιμη πράξη.

Ζούσαμε μία άφύσικη, παρανοϊκή ζωή. Τή νύχτα ήμασταν έγκληματίες, αλλά την ήμέρα εύποροι "Αγγλοι τουρίστες" — τουλάχιστο έτσι ποζάραμε. 'Ακόμα και ύστερα άπό μία νύχτα στο ύπαιθρο, ένα ξύρισμα, ένα μπάνιο, ένα γυάλισμα παπουτσιών κάνουν θαύματα στην εμφάνισή σου. Τό ασφαλότερο που μπορούσαμε να κάνουμε πρós τó παρόν ήταν να φαινόμαστε όσο περισσότερο άστοι μπορούσαμε. Συχνάζαμε στην άριστοκρατική συνοικία της πόλης, όπου τά πρόσωπά μας δέν ήταν γνωστά, πηγαίναμε σέ άκριβά έστιατόρια και ή συμπεριφορά μας άπέναντι στά γκαρσόνια ήταν πολύ άγγλική. Για πρώτη φορά στη ζωή μου μου ήρθε να γράψω στους τοίχους. Στους διαδρόμους μερικών πολυτελών έστιατορίων όρνιθοσκάλισα «Βίσκα Ρ.Ο.Υ.Μ.!» μέ όσο μεγαλύτερα γράμματα μπορούσα. Στο μεταξύ, άν και στην πράξη ήμουν παράνομος, δέν μπορούσα να τó χωνέψω ότι κινδύνευα. "Όλα μου φαίνονταν τόσο γελοία. Έίχα την άνεξάληπτη άγγλική πεποίθηση ότι «αυτοί» δέν μπορούν να σέ συλλάβουν εκτός άν παραβιάσεις τó νόμο. Είναι μία πολύ επικίνδυνη πεποίθηση όσο διαρκεί ένα πολιτικό πογκρόμ. 'Υπήρχε ένταλμα για τή σύλληψη του Μακκναϊρ και τó πιθανότερο ήταν να ήμασταν και οι ύπόλοιποι στη λίστα. Οι συλλήψεις, οι επιδρομές, οι έρευνες, συνεχίζονταν χωρίς άνάπαυλα· κυριολεκτικά όλοι οι γνωστοί μας, εκτός άπό εκείνους που ήταν άκό-

για στο μέτωπο, βρίσκονταν μέχρι τότε στη φυλακή. Η αστυνομία έφτανε στο σημείο να ψάχνει τα γαλλικά πλοία που περιοδικά έπαιρναν πρόσφυγες και συνέλαμβανε ύποπτους για «τροτσκισμό».

Χάρη στην εξυπηρετικότητα του Βρεταννού Προξένου, που πρέπει να είχε περάσει μεγάλη δοκιμασία με έμας, είχαμε καταφέρει να τακτοποιήσουμε τα διαβατήριά μας. Όσο γρηγορότερα φεύγαμε, τόσο το καλύτερο. Ένα τραίνο έπρόκειτο να φύγει για το Πόρ Μπού στις έφτάμισι το βράδυ όποτε φυσιολογικά θα έφευγε στις οχτώμισι. Τά κανονίσαμε έτσι ώστε η γυναίκα μου θα ζητούσε ταξί προτού έτοιμάσει τα πράγματά της και πληρώσει το λογαριασμό της και θα έφευγε το αργότερο δυνατό. Αν προκαλούσε πολύ την προσοχή του προσωπικού του ξενοδοχείου ήταν σίγουρο ότι θα καλούσαν την αστυνομία. Έφτασα στο σταθμό κατά τις έφτά για να μάθω ότι το τραίνο είχε κιόλας φύγει — είχε φύγει στις έφτά παρά δέκα. Ο μηχανοδηγός είχε αλλάξει γνώμη, όπως συνήθως. Υπήρχε όμως ένα άλλο τραίνο χωρίς την άλλη μέρα το πρωί. Ο Μακναίρ, ο Κότμαν κι' εγώ δειπνήσαμε σ' ένα μικρό εστιατόριο κοντά στο σταθμό και, με προσεκτικές έρωτήσεις, ανακαλύψαμε ότι ο εστιατορέας ήταν μέλος της C.N.T. και φιλικός απέναντί μας. Μας έδωσε ένα δωμάτιο με τρία κρεβάτια και «ξέχασε» να ειδοποιήσει την αστυνομία. Ήταν η πρώτη φορά μετά πέντε μήνες που μπόρεσα να κοιμηθώ χωρίς τα ρούχα μου.

Την άλλη μέρα η γυναίκα μου ξεγλύστρισε από το ξενοδοχείο με επιτυχία. Γέμισα τις ώρες μου γράφοντας ένα μεγάλο γράμμα στο Υπουργείο Πολέμου σχετικά με την περίπτωση του Κόμπ — ότι αναμφίβολα είχε συλληφθεί κατά λάθος, ότι χρειαζόταν επείγοντως στο μέτωπο, ότι άμετρητοι άνθρωποι θα κατέθεταν ότι ήταν άθώος όποιουδήποτε αδικήματος κλπ., κλπ., κλπ. Αναρωτιέμαι αν διάβασε κανείς το γράμμα εκείνο, γραμμένο σε φύλλα σκιασμένα από ένα τετράδιο με τρεμουλιαστά γράμματα (τα δάχτυλά μου ήταν ακόμα εν μέρει παράλυτα) και ακόμα πιο τρεμουλιαστά Ισπανικά. Όπως και νάχει το πράγμα, ούτε εκείνο το γράμμα ούτε οτιδήποτε άλλο είχε αποτέλεσμα. Τώρα που γράφω, έξη μήνες μετά το γεγονός, ο Κόμπ, (αν δέν έχει του-

φεκιστεί) βρίσκεται: ακόμα στη φυλακή, χωρίς να έχει δικαστεί και χωρίς να του έχει απαγγελθεί καμία κατηγορία. Στην αρχή είχαμε πάρει δύο - τρία γράμματά του, θγαλμένα λαβραία από αποφυλακισμένους και ταχυδρομημένα στη Γαλλία. Όλα έγραφαν τα ίδια — κράτηση σε θρωμερές σκοτεινές τρύπες, κακή και ανεπαρκής τροφή, σοβαρές αρρώστιες εξ αιτίας των κακών συνθηκών φυλάκισης και άρνησης ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης. Όλ' αυτά τα επιδεδαιώσα από διάφορες άλλες πηγές, αγγλικές και γαλλικές. Πρόσφατα εξαφανίστηκε σε κάποια απ' τις «μυστικές φυλακές», με τις οποίες φαίνεται αδύνατο να υπάρξει οποιαδήποτε επαφή. Ή περίπτωση του είναι παρόμοια με την περίπτωση δεκάδων ή εκατοντάδων ξένων και κανείς δεν ξέρει πόσων χιλιάδων Ισπανών.

Τελικά περάσαμε τα σύνορα χωρίς κανένα επεισόδιο. Το τραίνο είχε ένα βαγόνι πρώτης θέσης κι' ένα βαγόν ρεστωράν, το πρώτο πού είχα δει στην Ισπανία. Μέχρι πρόσφατα υπήρχε μια μόνο θέση στα τραίνα στην Καταλωνία. Δυό αστυνομικοί έκαναν ένα γύρω στο τραίνο, μαζεύοντας τα ονόματα των επιβατών αλλά όταν μας είδαν στο βαγόν ρεστωράν τους δώσαμε την εντύπωση ευυπόληπτων προσώπων και φάνηκαν ικανοποιημένοι. Παράξενο, πόσο άλλαξαν τα πάντα! Μόνο έξη μήνες πριν, όταν οι Άναρχικοί κυριαρχούσαν ακόμα, η προλεταριακή εμφάνιση σε καθιστούσε ευυπόληπτο. Ταξιδεύοντας από το Περπινιάν στο Θερμπέρες, ένας Γάλλος έμπορος πού ήταν στο ίδιο βαγόνι μ' έμένα, μου είχε πει με κάθε σοβαρότητα: «Δέν πρέπει να πάς στην Ισπανία μ' αυτή την εμφάνιση. Βγάλε το κολλάρο και τή γραβάτα. Θα σου τά ξεσκίσουν στη Βαρκελώνη». Ήταν υπερβολικός, αλλά τα λόγια του ήταν ενδεικτικά για τὸ πὸς έβλεπαν τότε την Καταλωνία. Και στα σύνορα, οι Άναρχικοί φρουροί γύρισαν πίσω έναν κομψοτυμένο Γάλλο και τή γυναίκα του μόνο και μόνο νομίζω γιατί έδειχναν πολύ μπουρζουάδες. Τώρα, τα πράγματα είχαν αντιστραφεί: ή μόνη σου σωτηρία ήταν να φαίνεσαι μπουρζουάδες. Στο γραφείο έλέγχου διαβατηρίων έψαξαν τὰ ονόματά μας στον κατάλογο των υπόπτων, αλλά, χάρη στην ανεπάρκεια τής αστυνομίας, τὰ ονόματά μας δέν ήταν καταχωρημένα, ούτε και τὸ Μακ-

ναίρ. Μας έρεύνησαν από την κορυφή ως τα νύχια αλλά δεν είχαμε τίποτα τὸ ένοχοποιητικό εκτός από τὸ ἀπολυτήριο μου καὶ οἱ Καραμπινιέροι πού μας έρεύνησαν δεν ήξεραν οτι ή 29η Μεραρχία ήταν ή πολιτοφυλακή τοῦ Ρ.Ο.Ο.Μ. Έτσι γλυστρίσαμε μέσα από τὸ φράγμα καὶ, μετά 12η μήνες μόνο θρυσόμουν καὶ πάλι σὲ γαλλικό έδαφος. Τὰ μόνα μου σουβενίρ από την Ίσπανία ήταν ένα άσκι από κατοικοτόμαρο καὶ μ'ά από εκείνες τίς μικροσκοπικές σιδερένες λάμπες πού οἱ χωρικοί τής Ἀραγωνίας ανάβουν μὲ ελαιόλαδο — λάμπες άκριβῶς ίδιες μὲ τίς λάμπες από τέρρα κότα πού χρησιμοποιούσαν οἱ Ρωμαῖοι δύο χιλιάδες χρόνια πριν — πού είχα βρει σὲ κάποια κατεστραμμένη καλύβα καὶ πού κατά τύχη σάκλωσε στίς άποσκευές μου.

Παρ' δλ' αὐτά, άποδείχτηκε οτι δεν β.αστήκαμε καθόλου νά φύγουμε. Ἡ πρώτη έφημερίδα πού είδαμε άνήγγειλε οτι ὁ Μακναίρ καταζητούνταν για ν.ατασκοπεία. Οἱ Ισπανικές άρχές διάστηκαν λίγο νά τὸ άναγγείλουν. Εὐτυχῶς, δεν εκδιδονται καταζητούμενοι για «τροτσκιισμό».

Ἀναρωτιέμαι ποιά είναι πρώτη πράξη πού θά πρέπει νά κάνει κανείς όταν πατήσει τὸ πόδι του σὲ εἰρηνικό έδαφος έρχόμενος από μιá έμπόλεμη χώρα. Ἡ δική μου ήταν νά τρέξω στο καπνοπωλείο καὶ ν' άγοράσω ὄσα τσιγάρα καὶ πούρα χωρούσαν οἱ τσέπες μου. Ὑστερα πήγαμε ὄλοι στο μπουφέ καὶ πήραμε από ένα φλυτζάνι τσάι, τὸ πρώτο τσάι μὲ φρέσκο γάλα μετά από μήνες. Πέρασαν μερικές μέρες προτοῦ συνηθίσω στην ιδέα οτι: μπορούσα ν' άγοράσω τσιγάρα ὄποτε ήθελα. Πάντα μ:σοπερίμενα νά δῶ τίς πόρτες τῶν καπνοπωλείων κλειστές καὶ σὲ παράθυρά τους την άπαγορευτική έπιγραφή «Δέν υπάρχει καπνός από χόρτο».

Ὁ Μακναίρ κι' ὁ Κότμαν θά πήγαιναν στο Παρίσι. Ἡ γυναίκα μου κι' ἐγὼ κατεθήκαμε στη Μπανύλς, τὸν πρώτο σταθμό, μὲ την ιδέα οτι μιá άνάπαυση θά μας έκανε καλό. Δέν μας ὑποδέχθηκαν καὶ τόσο καλά στην πόλη όταν έμαθαν οτι έρχόμασταν από τή Βαρκελώνη. Πολλές φορές μοῦ άνοιξαν την ίδια συζήτηση: «Έρχεστε από την Ίσπανία; Μὲ ποιá παράταξη πολεμούσατε; Μὲ τοὺς Κυβερνητικούς; Ἄ!» καὶ σὲ συνέχεια μιá εκδηλη φυχνρότητα. Ἡ μικρή πόλη φαινόταν νάναι ὀλόκληρη φιλοφρανκική, άναμφίβολα λόγω τῶν

διαφόρων Ισπανών φασιστών προσφύγων που Ιφθαναν εκεί κατά καιρούς. Ο σερβιτόρος του καφενείου που συχνάζα ήταν ένας φρανκικός Ισπανός και μούριχνε λοξές ματιές καθώς μου σέρβιρε τὰ ἀπεριτίφ. Στο Περπινιάν, που ήταν γεμάτο θαλασσοπόρους της Κυβέρνησης, ήταν έντελώς διαφορετικά και οι διάφορες πολιτικές παρατάξεις συναμωτούσαν ή μάλλον εναντίον της άλλης σχεδόν όπως στη Βαρκελώνη. Εκεί υπήρχε κι' ένα καφενείο όπου ή λέξη «P.O.U.M.» σου προμήθευε άμέσως Γάλλους φίλους και χαμόγελα από τὸ γκαρσόνι.

Νομίζω ότι μείναμε τρεις μέρες στη Μπανύλς. Ήταν ένα παράξενα άνήσυχο διάστημα. Σ' εκείνη την κωμόπολη ψαράδων, μακριά από τις βάρκες, τὰ πολυβόλα, τις ούρες για τρόφιμα, την προπαγάνδα και τις Ιντριγκες, θά έπρεπε να αισθανόμαστε βαθειά ανακούφιση και εύγνωμοσύνη για την τύχη μας. Άλλά δεν αισθανόμασταν τίποτα τέτοιο. Τὰ δσα είχαμε δει στην Ισπανία δεν απομακρύνθηκαν στο βάθος της μνήμης μας τώρα που ήμασταν μακριά της' αντίθετα, κυρίευσαν τὸ εἶναι μας και ήταν περισσότερο ζωντανά από ποτέ. Σκεπτόμασταν, μιλούσαμε, όνειρευόμασταν αδιάκοπα την Ισπανία. Μήνες δλόκληρους λέγαμε στους έαυτούς μας ότι «δταν φύγουμε από την Ισπανία» θά πηγαίναμε κάπου στις άκτες της Μεσογείου για να ήσυχάσουμε ένα διάστημα και ν' ασχοληθούμε ίσως λίγο με τὸ ψάρεμα' αλλά τώρα, που ήμασταν εδώ, τὸ μόνο που αισθανόμασταν ήταν πλήξη και απογοήτευση. Ο καιρός ήταν ψυχρός, ένας επίμονος άνεμος έδιωχνε πέρα τὴ θάλασσα, τὰ νερά ήταν θολά και ταραγμένα, γύρω από την άκρη του λιμανιού ένα στρώμα από σάχτες, φελλούς και έντόσθια ψαριών κουιόταν πάνω κάτω καθώς τὰ κύματα χτυπούσαν στα βράχια. Φαίνεται τρέλλα, αλλά εκείνο που και οι δύο θέλαμε ήταν να γυρίσουμε στην Ισπανία. "Αν και δεν θά όφελούσε κανένα κι' αντίθετα μπορεί να έκανε μεγάλο κακό, και οι δύο μας θά θέλαμε να είχαμε μείνει για να φυλακιστούμε μαζί με τούς άλλους. Υποθέτω ότι δεν μπόρεσα να κάνω κατανοητό, παρά μόνο κατά ένα μικρό μέρος, τὸ τί σήμαιναν για μένα εκείνοι οι μήνες στην Ισπανία. Έχω παραθέσει μερικά από τὰ έξωτερικά γεγονότα αλλά δεν μπορώ να εκφράσω τὸ συναίσθημα που μου άφησαν. Είναι ανακατεμένο με εικόνες, όσμές, ήχους που

δὲν μποροῦν νὰ γραφοῦν στὸ χαρτί: τὴν ὁμῆ τῶν χαρακωμάτων, τὸ γλυκοχάραμα στὰ βοσῆνὰ πού ἀπλώνονταν σὲ ἀσύλληπτες ἀποστάσεις, τὸ παγερὸ κροτάλισμα τῶν σφαιρῶν, τὸ μουγγρητὸ καὶ τὴ λάμψη τῶν βομβῶν τὸ καθαρό, κρῦο φῶς τῶν πρωϊνῶν τῆς Βαρκελώνης καὶ τὰ χτυπήματα τῶν ἀρβυλῶν στὸ προαύλιο τοῦ στρατώνα, τότε, τὸ Δεκέμβριο, ὅταν ὁ λαὸς πίστευε ἀκόμα στὴν ἐπανάσταση· τίς οὐρὲς γιὰ τροφίμα, τίς κόκκινες καὶ μαύρες σημαίες καὶ τὰ πρόσωπα τῶν Ἰσπανῶν πολιτοφυλάκων — ἀνθρώπων πού γνώρισα στὸ μέτωπο καὶ πού μόνον ὁ Κύριος ξέρε: πού εἶναι τώρα σκορπισμένοι, ἄλλοι σκοτωμένοι στὴ μάχη, ἄλλοι ἀνάπηροι, ἄλλοι στὴ φυλακὴ — οἱ περισσότεροι, ἐλπίζω, ἀκόμα σῶοι καὶ ἀβλαβεῖς. Καλὴ τύχη σ' ἄλους τοὺς· ἐλπίζω νὰ κερδίσουν τὸν πόλεμο καὶ νὰ διώξουν ἄλους τοὺς ξένους ἀπ' τὴν Ἰσπανία — τόσο τοὺς Γερμανοὺς καὶ Ἰταλοὺς ὅσο καὶ τοὺς Ρώσους. Ὁ πόλεμος αὐτός, στὸν ὁποῖο ἔπαιξα ἕνα τόσο ἀνώφελο ρόλο, μοῦ ἔχει ἀφήσει ἀναμνήσεις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κακὲς καὶ ὡστόσο δὲν εὐχομαι νὰ τὸν εἶχα ἀποφύγει. Ὅταν κανεὶς ἔχει ρίξει μιὰ ματιὰ σὲ μιὰ τέτοια συμφορὰ — γιὰτὶ ὅπως κι' ἂν τελειώσει ὁ Ἰσπανικὸς ἐμφύλιος πόλεμος δὲν θὰ πάψει νὰ εἶναι μιὰ τραμακτικὴ συμφορὰ, ἐντελῶς ξέχωρα ἀπὸ τοὺς σκοτωμῶν καὶ τὸν ἀνθρώπινο πόνο — τὸ ἀποτέλεσμα δὲν εἶναι ἀναγκαστικὰ ἀπογοήτευση καὶ κυνισμὸς. Κατὰ περιέργο τρόπο ἡ ὄλη ἐμπειρία μὲ ἄφησε, ὄχι μὲ λιγότερη, ἀλλὰ μὲ περισσότερη πίστη στὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια. Καὶ ἐλπίζω ὅτι ἡ ἀφήγηση πού παρουσίασα δὲν εἶναι ὑπερβολικὰ παραπλανητικὴ. Πιστεύω ὅτι σὲ ἕνα θέμα ὡς αὐτὸ κανεὶς δὲν εἶναι οὔτε μπορεῖ νὰ εἶναι πλήρως εὐκρινής. Εἶναι δύσκολο νὰ εἶσαι βέβαιος γιὰ ὅ,τιδήποτε ἐκτὸς ἀπὸ κείνα πού ἔχεις δεῖ μὲ τὰ ἴδια σου τὰ μάτια καί, συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ, ὄλοι γράφουν ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τούτης ἢ ἐκείνης τῆς παράταξης. Σὲ περίπτωση πού δὲν τὸ ἔχω ἀναφέρει προηγουμένως στὸ βιβλίο μου τὸ ἀναφέρω τώρα: Φυλαχθεῖτε ἀπὸ τὴ μεροληψία μου, τὰ λάθη μου σὲ γεγονότα καὶ τὴν διαστρέβλωση πού ἀναπόφευκτα προκαλεῖται μὲ τὸ νᾶχω δεῖ μιὰ μόνον γωνιά τῶν γεγονότων. Καὶ φυλαχθεῖτε ἀπὸ τὰ ἴδια ἀκριβῶς πράγματα ὅταν διαβάσετε ὁποιοδήποτε ἄλλο βιβλίο γιὰ τὸν Ἰσπανικὸ ἐμφύλιο πόλεμο.

Ἐξ αἰτίας τοῦ αἰσθήματος ὅτι ἔπρεπε νὰ κάνουμε κάτι, ρύγαμε ἀπὸ τῆ Μπανύλς νωρίτερα ἀπ' ὅ,τι σχεδιάζαμε. Μὲ κάθε μίλι πὸ διανύσαμε πρὸς τὸ βορρᾶ ἢ Γαλλία γίνονταν πὸ πράσινη καὶ πὸ γλυκεῖα. Μακρὰ ἀπὸ τὸ βουνὸ καὶ τὴν κληματαριά, πίσω στὸ λιθάδι καὶ στὴ φτελιά. Ὅταν εἶχα περάσει ἀπὸ τὸ Παρίσι πηγαίνοντας στὴν Ἰσπανία μοῦ εἶχε φανεῖ παρηκμασμένο καὶ βλοσυρὸ, πολὺ διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ Παρίσι πὸ ἤξερα ὀχτῶ χρόνια πρὶν, ὅταν ἡ ζωὴ ἦταν φτηνὴ καὶ κανεὶς δὲν εἶχε ἀκούσει γιὰ τὸν Χίτλερ. Τὰ μισὰ ἀπὸ τὰ καφενεῖα πὸ ἤξερα ἦταν τῶρα κλειστὰ ἀπὸ ἔλλειψη πελατείας καὶ ὅλοι κατέχονταν ἀπὸ τὸ ἄγχος τοῦ ὕψηλοῦ κόστους ζωῆς καὶ τοῦ φόβου τοῦ πολέμου. Ὅστόσο, μετὰ τὴν φτωχὴ Ἰσπανία, ἀκόμα καὶ τὸ Παρίσι φαινόταν εὐθυμιο καὶ εὐτυχημένο. Καὶ ἡ Ἐκθεσὴ τοῦ βρισκόταν σὲ πλήρη ἀκμῆ, ἂν καὶ καταφέραμε νὰ μὴν τὴν ἐπισκεφθοῦμε.

Καὶ μετὰ ἡ Ἀγγλία — ἡ νότια Ἀγγλία, ἴσως τὸ πὸ κομψὸ τοπίο τοῦ κόσμου. Ὅταν περνᾶ κανεὶς ἀπὸ ἐκεῖ, ἰδιαίτερα ὅταν ἀναλαμβάνει: ἤσυχια τὴν ὑγεία τοῦ μετὰ ἀπὸ ναυτία, καθισμένος στὰ θελοῦδινα μαξιλάρια τοῦ τραίνου πὸ τὸν πῆρε ἀπὸ τὸ λιμάνι, εἶναι δύσκολο νὰ πιστέψει ὅτι κάποιου ἄλλοῦ συμβαίνουν πράγματι δυσάρεστα γεγονότα. Σεισμοὶ στὴν Ἰαπωνία, πείνες στὴν Κίνα, ἐπαναστάσεις στὸ Μεξικό. Μὴν ἀνησυχεῖτε, τὸ γάλα θὰ βρῖσκειται καὶ πάλι ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα σας αὔριο, ὁ «Νιοῦ Σπέττομαν» θὰ κυκλοφορήσει τὴν Παρασκευῆ, βρέξει — χιονίσει. Οἱ διομηχανικὲς πόλεις ἦταν μακρὰ, μὲ μᾶυρη κηλίδα καπν.ᾶς καὶ ἀθλιότητος κρυμμένη, ἀπὸ τὴν καμπυλότητα τῆς ἐπιφάνειας τῆς γῆς. Ἐδῶ πέρα ἦταν ἀκόμα ἡ Ἀγγλία ἐκείνη πὸ γινώρισα στὰ παιδικὰ μου χρόνια! οἱ σιδηροτροχιῆς πὸ ἔσκιζαν τοὺς λόφους πνιγμένους ἀπὸ τ' ἀγριολούλουδα, τὰ θαθεῖα λιθάδια ὅπου τὰ μεγάλωσκαμα ἄλογα μὲ τὸ γυαλιστερὸ τρίχωμα βόσκουν καὶ μοιάζουν νὰ δειροπολοῦν, τὰ ποταμάκια πὸ κυλοῦν ἀργὰ ἀνάμεσα ἀπὸ ἰτιές, τὶς πράσινες ἀγκυλιές τῶν φτελιῶν, τὰ δελφινάκια μὲ τ' ἀνοιχτόχρωμα λουλούδι:α τους στοὺς κήπους τῶν ἐξοχικῶν σπιτιῶν καὶ μετὰ, ἡ ἀπέραντη εἰρηνικὴ ἐρημιὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ Λονίνου, οἱ μαοῦνες στὸ λαοπερὸ ποτάμι, οἱ γνωστοὶ δρόμοι, οἱ ἀφίστες πὸ ἀναγγέλλουν μᾶτς τοῦ κρίκει καὶ βασιλικούς γάμους, οἱ κύριοι μὲ τὰ σκληρὰ καπέλλα, τὰ περ:στέρια

στην πλατεία Τραφάλαγκαρ τὰ κόκκινα λεωφορεία, οἱ πολι-
τιμάνοι μὲ τίς μπλέ στολές — ὅλοι κοιμῶνται τὸ βαθύ, βαθύ
ὕπνο τῆς Ἀγγλίας, ἀπὸ τὸν ὁποῖο φοβᾶμαι ὅτι δὲν θὰ ξυπνή-
σουν πρὶν μᾶς τραντάξει ὁ βρυχηθμός τῶν βομβῶν.

1938

ΣΑΝΑΚΟΙΤΩΝΤΑΣ
ΤΟΝ ΙΣΠΑΝΙΚΟ ΕΜΦΥΛΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Πρώτα απ' όλα οι φυσικές αναμνήσεις, οι ήχοι, οι μυρωδιές — και οι επιφάνειες των πραγμάτων.

Είναι περίεργο ότι, περισσότερο ζωντανά απ' οποιαδήποτε μεταγενέστερη έμπειρία μου κατά τον Ισπανικό εμφύλιο πόλεμο θυμάμαι την θδομάδα της λεγόμενης Εκκαίδεσης ποδ περφόσαμ προτοδ μās στείλον στό μέτωπο — τοδς άπέραντοδς στρατιώνεδς Ιπκικοδ στή Βαρκλώνη με τοδς σταβλόδς ποδ ό άέρα φοσοθε από τίδ χαραμάδεδ τοδς με τά χαλικοστρωμένα προαβλία τοδς. τό παρωμένο νερό της άντλίαδ όπου πλενόματαν, τό θρώμικο φαγητό ποδ γινόταν άνεκό μόνο όταν συνοδεύοταν από κοέλεδ κρασί, τίδ παντελοφοροθεδς πολιτοφλάκισσεδ ποδ έκοθαν κασοόξελα και τό προσκλητήριο τά χαρτάματα όπου τό πεζό άγγλικό όνομά μου άποτελοόσε ένα είδοδ κωμικήδ παρένθεσηδ άνάμεσα στά μουσικά Ισπανικά όνόματα — Μανουέ Γκονθάλεθ, Πέδρο Άγκιλάρ, Ραμόν Φενελόσα, Ρόκε Μπαλιάστερ, Χάιμε Ντομένετς, Σεμπαστιάν Βιλτρόν, Ραμόν Νοόθο Μπόδ. Άναφέρω τά όνόματα αυτών είδικά των ανθρώπων γιατί θυμάμαι τά πρόσωπα όλων τοδς. Έκτόδ από ότο ποδ ήταν άπλώδ σαβοόρα και άναμφίβολα θά έχον γίνει καλοί Φαλαγγίτεδ μέχρι τώρα, όλοι οι άλλοι είναι πιθανώτατα νεκροί. Για ότο τό ξέρω σίγουρα. Ό μεγαλύτεροδ απ' αυτοδς θά ήταν περίκοδ εικοσιπέντε χρόνων, ό μικρότεροδ δεκαόξη.

Ένα από τά βασικά χαρακτηριστικά τοδ πολέμου είναι ότι δεν μπορείδ ποτέ νά ξεφύγει από άηθείδς μερωδιέδ ανθρώπινηδ προόλεσηδ. Τά έκπαίθρια άφοδετήρια είναι ένα θέμα παραδοσλεμένο στην πολεμική λογοτεχνία και δεν θά τά άνάφερα, αν τά άφοδετήρια τοδ στρατώνα μου δεν είχαν συμβάλλει στην διάφρεση των φροδαιοθήσεών μου για τον Ισπανικό εμφύλιο πόλεμο.

Ή τουρκική τουαλέτα, όπου πρέπει νά κάτσειδ χαμηλά με τά πόδια διπλωμένα, στην καλύτερη περίπτωση έχει τά χάλια της, αλλά οι δικέδ μου επί πλέον ήταν φτιαγμένεδ από ένα είδοδ γυαλισμένηδ πέτραδ τόσο γλυστερηδ, ποδ μόλιδ μπορούσεδ νά σταθείδ στά πόδια

χάλια του, αλλά τὰ δικά μας ἐπὶ πλέον ἦταν φτιαγμένα ἀπὸ ἕνα εἶδος γυαλισμένης πέτρας τόσο γλυστερῆς, ποὺ μόλις μποροῦσες νὰ σταθεῖς στὰ πόδια σου. Ἐπὶ πλέον ἦταν πάντα θουλωμένα. Ἔχω πληθὸς ἀπὸ ἀηδιαστικά πράγματα στὴ μνήμη μου, ἀλλὰ πιστεύω ὅτι ἐκεῖνα τὰ ἀποδοσιῆρια ἔφεραν γιὰ πρώτη φορὰ στὸ μοσάλό μου τὴ σκέψη, ποὺ τόσο συχνὰ ἐπαναλήφθηκε: «Νάμαστε, στρατιῶτες ἐνὸς ἐπαναστατικοῦ στρατοῦ, ἐπερασσιζόμενοι τὴ Δημοκρατία ἐναντίον τοῦ φασισμού, διεξάγοντας ἕναν πόλεμο ποὺ ἔχει κ ἄ π ο ι ο σκοπὸ καὶ οἱ λεπτομέρειες τῆς ζωῆς μας εἶναι τόσο ἐλλεινῆς καὶ ἐξουτελιστικῆς ὅσο θὰ ἦταν καὶ στὴ φελακὴ, ἂς ἀφίσοσμε τὴ σύγκριση μὲ ἕναν δοτικὸ στρατό».

Πολλὰ ἄλλα πράγματα ἐνίσχυσαν ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἐντέλωση γιὰ παράδειγμα, ἡ πλήξη καὶ ἡ ζωώδης κείνα τῆς ζωῆς στὰ χαρῶματα, οἱ θρώμικες ἰντριγκες γιὰ τὸ ποῖός Ὁ ἀρκάξει μερικὰ ἐπολεμματα τροφῆς, οἱ μικροπρεπεῖς, γκρινιάρικοι κατγάδες στοῦς ὀποιούς ἐντροφοδοσαν ἄνθρωποι ἐξαντλημένοι ἀπὸ ἔλλειψη ἐπινοῦ.

Ἡ κριώτερη φρίκη τῆς στρατιωτικῆς ζωῆς (ὀποιοςδὴποτε ἔχει κάνει στρατιώτης θὰ καταλάβει τί ἐννοῶ λέγοντας «ἡ κριώτερη φρίκη τῆς στρατιωτικῆς ζωῆς») ἐλάχιστα ἐπιρροάζεται ἀπὸ τὴ φῶση τοῦ πολέμου τὸν ὀποῖο πολεμᾶς. Ἡ κριθάρχια, γιὰ παράδειγμα, εἶναι σὲ τελευταία ἀνάλυση ἡ ἴδια σὲ ὀλους τοῦς στρατοῦς. Οἱ διαταγῆς κρέλει νὰ ἐπιτελοῦνται καὶ νὰ ἐπιβάλλονται μὲ τὴν τιμωρία ἂν παραστῆ ἀνάγκη, ἡ σχέση ἀξιοματικοῦ καὶ στρατιώτη ὀφείλει νὰ εἶναι σχέση ἀνωτέρου πρὸς κατώτερο. Ἡ εἰκόνα τοῦ πολέμου ποὺ δίνεται σὲ βιβλία ὀπως τὸ «Οὐδὲν νωότερον ἀπὸ τὸ ὀστικὸν μέτωπον» εἶναι ὀδοσιαστικῶ ἀληθινή. Οἱ σφαῖρες ποροῦν, τὰ πτώματα θρωμοῦν, οἱ στρατιῶτες ποὺ δέχονται πρῶτα εἶναι συχνὰ τόσο φοβισμένοι ὀστε τὰ κάνουν ἐπάνω τους. Εἶναι θέβαια ἀλήθεια δι τὸ κοινωνικὸ ἐπόδαθρο ἀπ' τὸ ὀποῖο προῖρχεται ἕνας στρατός θὰ χρωματίσει τὴν ἐκπαίδευσή του, τὴν τακτικὴ του καὶ τὴ γενικὴ του ἀποδοτικότητα, καθὼς ἐπίσης καὶ δι τὴ συνείδηση δι ἔχεις τὸ δικιο μὲ τὸ μέρος σου μπορεῖ νὰ δώσει ὀθηση στὸ ἠθικὸ σου, ἂν καὶ ἀπὸ τὸ ἐπιρροάζει κρισσότερο τὸν ἀμαχο πληθυσμὸ πρᾶ τὸν στρατό. (Ὁ κόσμος ξεχνᾶ δι ἕνας στρατιώτης ὀποσδὴποτε κοντὰ στὸ μέτωπο εἶναι σπηθῶς τόσο πεινασμένος, τόσο τρομαγμένος, ἡ κρωώνει τόσο κολῶ, ἡ, πάνω ἀπ' ὀλα, εἶναι τόσο κωρρασμένος γιὰ νὰ σκοτιστεῖ γιὰ τίς πολιτικῆς αἰτίες τοῦ πολέμου). Ἡ φείρα δὲν καθεὶ νὰ εἶναι φείρα καὶ ἡ ὀθμβά δὲν καθεὶ νὰ εἶναι ὀθμβά, ἔστω καὶ ἂν ὀ σκοπός γιὰ τὸν ὀποῖο πολεμᾶς εἶναι δικαῖος.

Γιατὶ ἀξίζει τὸν κόπο νὰ ἐπογραμμιστεῖ κατὶ τόσο φανερό: γιατὶ ὀ μεράλος ὀγκος τῆς βρεταννικῆς καὶ τῆς ἀμερικάνικης ἰντελιγκέντοιας τὸ ἀγνοοῦσε ἐκδηλα καὶ δὲν καθεὶ νὰ τὸ ἀγνοεῖ ὀστε καὶ τῶρα. Οἱ μνήμες μας εἶναι ἀθόνατες στίς μέρες μας, ἀλλὰ γιὰ κριτᾶξτε λίγο κίσω, ἀνασῶρετε ἀπὸ τὴ σκόνη τίς στήλιες τῶν «Νιοῦ

Μάσσοι» και το «Νταίηλο Οδώκερ» και ρίξτε μόνο μιὰ ματιὰ στὸ ρομαντικὸ πολεμοκάπηλο θόρυβο ποὸ οἱ ἀριστεροὶ μας ξεροθύσαν ἐκεῖνο τὸν καιρὸ: Τί τετριμμένες φράσεις! Τί χοντροκομμένη ἔλλειψη φαντασίας! Μὲ τί παγερότητα τὸ Λονδίνο ἀντιμετώπισε τὸ δομθαρισμὸ τῆς Μადρίτης! Ἐδῶ δὲν ἀσχολοῦμαι μὲ τοὺς ἀντιπροπαγανδιστὲς τῆς Δεξιᾶς, τοὺς Λοσόν, τοὺς Γκάρθιν και τοὺς ὁμοίους τους· τὰ ἐκόλωσ ἐννοούμενα παραλείπονται. Ἄλλὰ μὲ τοὺς ἴδιους ἐκείνους ποὸ ἐπὶ εἰκοσι χρόνια γιωσχάζαν και χλεβαζαν τὴ «δόξα» τοῦ πολέμου, τίς ἱστορίες ὠμοτήτων, τὸν πατριωτισμὸ, ἀκόμα και τὴν προσωπικὴ γενναϊότητα και ποὸ ἐμφανίστηκαν ἀργότερα μὲ ἱστορίες ποὸ, ἂν ἄλλαζαν μερικὰ ὀνόματα, θὰ ταίριαζαν στὸ «Νταίηλο Μαίηλο» τοῦ 1918. Ἄν ἐπῆρχε κάτι στὸ ὁποῖο ἦ θρητανικὴ ἰντελιγκέντσια εἶχε ἀφοσιωθεῖ, αὐτὸ ἦταν ἡ ἀπομυθοποίηση τοῦ πολέμου, ἡ θέση διὲ πόλεμος σημαίνει πτώματα και ἀφοδευτήρια και δὲν θρᾶζει ποτὲ σὲ καλὸ. Λοιπὸν, οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι ποὸ τὸ 1933 κροφωγελοῦσαν οἰκτιροτάς σε ἂν ἔλεγες διὲ κάτω ἀπὸ ὀρισμένες συνθήκες θὰ πολεμοῦσες γιὰ τὴν πατριδα σου, τὸ 1937 σὲ κατιγγειλαν σὸν τροισκοιστοφασίστα ἂν ἐξέφραζες τὴ σκέψη διὲ οἱ ἱστορίες στήν «Νιοὺ Μάσσοις» γιὰ πρόσφατα τραυματισμένους στρατιῶτες ποὸ ἔκαναν φασαρία γιὰ νὰ ἐπιστρέφουν στὴ μάχη, ἴσως ἦταν ἐπερβολικὸς. Καὶ ἡ ἀριστερὴ ἰντελιγκέντσια ἔκανε στροφὴ ἐκατὸν ὀρόνια μωρφῶν ἀπὸ τὴ θέση «ὁ πόλεμος εἶναι κόλαση» στὴν ἀνιθετη «ὁ πόλεμος εἶναι ἐνδοξος», ὄχι μόνο χάνοντας τὴν αἰσθηση τοῦ παράλογου ἀλλὰ χωρὶς σχεδὸν κανένα ἐνδιάμεσο στάδιο. Ἀργότερα ὁ κῆριος ὄγκος τους ἐπρόκειτο νὰ κάνει κι' ἄλλες, ἐξ ἴσου θίαιες μετατοπίσεις. Πρέπει νὰ ἐπῆρχε ἕνας πολὺ μεγάλος ἀριθμὸς, ἕνα εἶδος κεντρικὸθ πορήνα τῆς ἰντελιγκέντσιας, ποὸ ἐνῆκριναν τὴ διακήρηξη «Πατριδα και Βασιλεὺς» τὸ 1935, ξεφώνιζαν γιὰ μιὰ «σθεναρὴ πολιτικὴ κατὰ τῆς Γερμανίας» τὸ 1937, ὀκοστήριζαν τὴ Σῶμαση τοῦ Λαοῦ τὸ 1940 και ποὸ σήμερα ζητοῦν ἕνα δεῦτερο μέτωπο.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ μάζα τοῦ λαοῦ, οἱ ἀπότομες μετατοπίσεις τῆς κοινῆς γνώμης ποὸ συμβαίνουν στίς μέρες μας, τὰ συναισθήματα ποὸ ἀνοίγουν και κλείνουν σὸν νὰ θρᾶνουν ἀπὸ κάποια θρῶση, εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐκπώσης ποὸ ἐξασκοῦν οἱ ἐφημερίδες και τὸ ραδιόφωνο. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἰντελιγκέντσια, θᾶλερα διὲ μᾶλλον προέρχονται ἀπὸ τὸ χρέημα και τὴν ἀπλή προσωπικὴ ἀσφάλεια. Σὲ μιὰ δεδομένη στιγμή μπορεῖ νὰ εἶναι «φιλοπόλεμη» ἡ «ἀντιπολεμικὴ», ἀλλὰ ὄπτε στὴ μιὰ ὄπτε στὴν ἄλλη περίπτωση δὲν ἔχει ρεαλιστικὴ εἰκόνα τοῦ πολέμου στὸ μυαλό τῆς. Ὅταν οἱ διαροσόμενοι ἐνθουσιᾶστηκαν γιὰ τὸν ἰσπανικὸ ἐμφῶλιο πόλεμο, ἤξεραν φροικὰ διὲ ἄνθρωποι σκοτώνονταν και διὲ τὸ νὰ σκοτωθεῖς εἶναι κάτι ὄσοᾶρεστο, ἀλλὰ ἐπὶ πλέον αἰσθάνονταν διὲ, γιὰ ἕνα στρατιῶτη τοῦ Ἰσπανικὸθ Δημοκρατικὸθ Στρατοῦ, ἡ ἐμπειρία τοῦ πολέμου κατὰ κάποιο τρόπο δὲν ἦταν ὄποτιμητικὴ. Γιὰ κάποια ἀγνωστη αἰτία τὰ ἀφοδε-

τήρια θρωμοῦσαν λιγώτερο, ἢ πειθαρχία δὲν ἦταν καὶ τόσο ἐνοχλη-
τική. Δὲν ἔχετε παρὰ νὰ ρίξετε μιὰ ματιὰ στὸν «Νιοῦ Στέητμαν»
γιὰ νὰ δεῖτε ὅτι τὰ πιστεῖσαν ἀρλοβμκες παρόμοιες ἀκριδῶς γράφονται
γιὰ τὸν Κόκκινο Στρατὸ αὐτῆ τῆ στιγμῆ. Ἐχομε γίνεῖ ἐπερβολικὰ
πολιτισμένοι γιὰ νὰ συλλάβουμε κάτι τόσο πασοφανές. Γιατὶ ἡ ἀλή-
θεια εἶναι πολὺ ἀπλή: Γιὰ νὰ ἐπιδιώσεις πρέπει νὰ πολεμήσεις καὶ
γιὰ νὰ πολεμήσεις πρέπει νὰ θρωμίσεις. Ὁ πόλεμος εἶναι κακός, ἀλ-
λὰ συχνὰ εἶναι τὸ μικρότερο κακό. «Οἱ λαθόντες μάχαιραν ἐν μαχαί-
ρα, ἀποθανοῦνται», ἀλλὰ οἱ μὴ λαθόντες μάχαιραν ἀποθανοῦνται ἀπὸ
θρωμερὲς ἀρρώστειες. Τὸ γεγονός ὅτι μιὰ τέτοια κοινοτοπία ἀξίζει τὸν
κόπο νὰ γραφτεῖ δείχνει ποῦ μᾶς ἔχει καταντήσει ἡ ἐποχὴ τοῦ ραν-
τιέρικου καπιταλισμοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

Σὲ σχέση μ' αὐτὰ ποῦ ἀνέφερα προηγουμένως, μιὰ ὑποσημείω-
ση σχετικὰ μὲ τὶς ὁμοότητες.

Ἐχω λίγη ἄμεση ἐμπειρία σχετικὰ μὲ τὶς ὁμοότητες στὸν ἰσπα-
νικὸ ἐμφύλιον πόλεμο. Ξέρω ὅτι μερικὲς διαπράχθηκαν ἀπὸ τοῦς
Δημοκρατικοῦς καὶ πολὺ περισσότερες (συνεχίζονται ἀκόμα) ἀπὸ
τοῦς Φασίστες. Ἄλλὰ ἐκεῖνο ποῦ μοῦ ἔκανε ἐντύπωση τότε, καὶ
μὲ ἐντυπωσιάζει ἀπὸ τότε συνεχῶς, εἶναι ὅτι οἱ ὁμοότητες γίνονται
πιστευτὲς ἢ ὄχι μὲ ἀποκλειστικὸ κριτήριον τὴν πολιτικὴν τοποθέτηση.
Ὅλοι πιστεύουν στὶς ὁμοότητες τοῦ ἐχθροῦ καὶ δυσπιστοῦν πρὸς τὶς
ἀντίστοιχες τῆς δικῆς τοῦς πλευρᾶς, χωρὶς νὰ κάνουν τὸν κόπο νὰ
ἐξετάσουν τὰ στοιχεῖα ποῦ τυχὸν ἐπάρχουν. Πρόσφατα κατάρτισα
ἕνα πίνακα ὁμοιότητων κατὰ τὴν περίοδον ἀπὸ τὸ 1918 μέχρι σήμε-
ρα· ποτὲ δὲν ἐπῆρξε χρονιά ποῦ νὰ μὴν συνδέαιαν κάποιον ὁμοίτη-
τες καὶ δόσκολα μορεῖ νὰ βρεῖ κανεὶς μιὰ περίπτωσιν κατὰ τὴν
ὁποία ἡ Ἀριστερὰ καὶ ἡ Δεξιὰ νὰ πιστεῖσαν στὴν ἴδια ἐκδοχῆ. Καὶ
κάτι ἀκόμα πῶς παράξενο: ὁποιαδήποτε στιγμὴ ἢ κατάστασιν μπο-
ρεῖ ν' ἀντιστραφεῖ καὶ ἡ τάδε ἢ ἡ δεῖνα ἀποδοδειγμένη πλήρως ὡς
ἱστορία ὁμοιότητων νὰ γίνεῖ ἕνα γελοῖο ψέμμα, ἀλλῶς καὶ μόνο γιατί
ἡ πολιτικὴ διάταξιν ἔχει ἀλλάξει.

Στὸν τωρινὸν πόλεμον δορισκόμαστε στὴν περιεργὴν κατάστασιν
νὰ ἔχει γίνεῖ ἡ «καμκάνια ὁμοιότητων» κατὰ μεγάλο μέρος πρὶν ἀ-
κόμα ἀρχίσει ὁ πόλεμος καὶ μάλιστα νῆχει γίνεῖ ἀπὸ τὴν Ἀριστερὰ,
ἀπὸ τοῦς ἀνθρώπους ποῦ συνήθως ἐπερηρεαυνοῦνται γιὰ τὸ σκεπτι-
σμὸ τοῦς. Τὴν ἴδια περίοδον ἡ Δεξιὰ, οἱ κάπηλοι τῶν ὁμοιότητων
τοῦ 1914 — 18, ἀνένιζαν τὴν ραζιστικὴν Γερμανίαν καὶ ἀνοῦνταν
κατηγορηματικὰ νὰ δοῦν ὅ,τι δῆποτε κακὸ σ' αὐτήν. Ἀργότερα, μό-
λις ἔξοπασε ὁ πόλεμος, οἱ φιλοναζιστὲς τῆς χθὲς ἦταν ἐκεῖνοι ποῦ
ἐπανελάμβαναν ἱστορίες φρίκης, ἐνῶ οἱ ἀντιναζιστὲς ἔβλεπαν τοῦς

εαυτούς τους ν' αμφιβάλλον αν ή Γκεστάπο έπήρχε πραγματικά. Κι' αυτό δέν ήταν αποκλειστικά τό αποτέλεσμα τοφ Ρωσογερμανικού συμφώνου. Όφείλονταν έν μέρει στο ότι, πριν απ' τόν πόλεμο, ή Άριστερά είχε πιστέψει λανθασμένα ότι ή Βρετανία και ή Γερμανία δέν θά πολεμούσαν ποτέ μεταξύ τους και συνεπώς θά μπορούσε νά είναι αντιγερμανική και αντιβρετανική ταυτόχρονα: έν μέρει έπίσης γιατί ή έπίσημη πολεμική προπαγάνδα, μέ την αηδιαστική έποικισία της και τόν άπόλυτο χαρακτήρα της, πάντα τείνει νά κάνει τοφ σκεπτόμενους ανθρώπους νά συμπαθήσουν τόν έχθρό. Ένα μέρος τοφ αντίτιμου ποδ πληρώσαμε για τή συστηματική ψευδολογία τών χρόνων 1914 — 17 ήταν ή διογκωμένη φιλογερμανική αντίδραση ποδ άκολούθησε. Στά χρόνια 1918 — 33 σέ γιοιχαίξαν στοφς κόκλους τής άριστεράς αν εξέφραζες τή σκέψη ότι πιθανώς και ή Γερμανία έφερε ένα μέρος τής εσθόνης για τή πρόκληση τοφ πολέμου. Σέ καμία από τίς καταγγελίες τής συνθήκης τών Βερσαλλιών ποδ άκουσα στη διάρκεια τών χρόνων αυτών δέν νομίζω νά άκουσα και μιá φορά τήν ερώτηση: «Τί θά συνέβαινε αν νικούσε ή Γερμανία;» νά διατυπώνεται, άς άφήσουμε τό αν ποτέ συζητήθηκε. Τό ίδιο και μέ τίς ώμότητες. Έγνώχει ή αντίληψη ότι ή αλήθεια γίνεται φέμμα όταν τήν προφέρει ό έχθρός σου. Πρόσφατα παρατήρησα ότι οι ίδιοι άκριβώς άνθρωποι ποδ έχαθαν όποιαδήποτε ιστορία φρίκης σχετικά μέ τοφς Γιαπωνέζοφς στο Νανκίγγκ τό 1937, άρνούνται νά πιστέψουν τίς ίδιες άκριβώς ιστορίες σχετικά μέ τό Χόνγκ Κόνγκ τό 1942. Είχαν ακόμα και τήν τάση νά πιστέψουν ότι οι ώμότητες στο Νανκίγγκ είχαν κατά κάποιον τρόπο άποδειχθεί άναληθείς εκ τών όστέρων γιατί ή βρεταννική κοβόρνηση έπέσχε τάφα τήν προσοχή όλων σ' αυτές.

Άλλά όσοιτωώς ή αλήθεια για τίς ώμότητες είναι πολύ χειρότερη από όσα φέμματα κι' αν λέγονται και άποκρυσταλλώνονται σέ προπαγάνδα. Η αλήθεια είναι ότι συμβαίνουν. Τό γεγονός ποδ συχνά προβάλλεται σαν λόγος σκεπτικισμοφ — ότι δηλαδή οι ίδιες ιστορίες φρίκης έαναλαμβάνονται μετά από κάθε πόλεμο— άκλώς καθιστά περισσότερο πιθανή τήν αλήθεια αυτών τών ιστοριών. Οι ώμότητες όφείλονται προφανώς σέ πλατεία διαδεδομένες φαντασιώσεις και ό πόλεμος παρθεει μιá επκαιρία νά μπει σέ έφαρμογή. Έπίσης, αν και δέν είναι κιá τής μόδας νά λέγεται, δέν έπάρχουν πολλές αμφιβολίες για τό ότι εκείνοι ποδ θά μπορούσαν γενικά νά όνομαστοφν «λεσκόι», διακράτισον πολύ περισσότερες και πολύ χειρότερες ώμότητες απ' ό,τι οι «κόκκινοι». Δέν έπάρχει ή παραμικρή αμφιβολία, για παράδειγμα, γέρω από τή συμπεριφορά τών Γιαπωνέζων στην Κίνα. Οφτε έπάρχουν πολλές αμφιβολίες για τόν μακρό κατάλογο τών φασιστικών άισχροτήτων στην Έσθραπη τά τελευταία όκα χρόνια. Ό όγκος τών μαρτυριών είναι κελώριος και ένα σεδαστό ποσοστό προέρχεται από τόν γερμανικό τόπο και ραδιόφωνο.

Από τα πράγματα συνέβησαν πραγματικά και αυτό πρέπει να θυμάται κανείς. Συνέβησαν, έστω και αν ακόμα και ο Λόρδος Χάλφιξ* είπε ότι συνέβησαν. Βιασμοί και σφαγές στις κινέζικες πόλεις, βασανιστήρια στα έργογεια της Γκεστάπο, ήλικιωμένοι Έβραίοι κυθηγητές που πετάχτηκαν σε θόβρους, κολοβολισμοί προσφύγων κατά μήκος ισπανικών οδών — όλα συνέβησαν και δεν συνέβησαν σε μικρότερο βαθμό επειδή ο «Νταϊτλο Τέλεγκραφ» τα ανεκάλεσε ξαφνικά μετά πέντε χρόνια, όταν κιό ήταν πολύ αργά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

Δύο άναμνήσεις: Η πρώτη δεν έχει καμμία ιδιαίτερη σημασία. Η δεύτερη, νομίζω, φωτίζει κάπως την ατμόσφαιρα μιας έπιταστατικής περιόδου:

Νωρίς κάποιο πρωί θγήκα μαζί με κάποιον άλλο για να ριζούμε στους φασίστες στα χαράκωματα έξω απ' την Χουέσκα. Οι γραμμές μας εκεί άδειχαν από τις δικές τους τριακόσιες γούρδες, απόσταση στην όποια με τα γέρικα ιουφέκια μας δεν μπορούσαμε να περβολήσουμε με άκριβεια, αλλά αν ξεγλοστρουόσαμε ως ένα σημείο γύρω στις έκατό γούρδες από το φασιστικό χαράκωμα, μπορούσαμε να πετχούμε κανέναν μέσα από ένα άνοιγμα στο προκέτασμα. Δυστυχώς, το ένδιάμεσο έδαφος ήταν ένα έπιπεδο χωράφι σπαρμένο με πανιζάρια, χωρίς καμμία κάλυψη έκτός από μερικά χαντάκια και έπρεπε να πηγίνουμε όσο ήταν ακόμα σκοτάδι και να έπιστρέψουμε λίγο μετά τα χαράματα, πριν φωτίσει πολύ. Έκεινη τη φορά δεν έμφανίστηκε κανένας φασίστας, μείναμε παραπάνω απ' ό,τι έπρεπε και μς θρήκαν τα χαράματα. Βρισκόμασταν σ' ένα χαντάκι, αλλά πίσω μας είχαμε διακόσιες γούρδες έπιπεδου έδάφους με κάλυψη που δεν έφτανε ούτε για ένα κονάλι. Προσπαθούσαμε ακόμα να θρούμε το νεθρο για να τρέξουμε πίσω, όταν ξεσηκώθηκε μια όχλαγωγία άνακατεμένη με σφουρίγματα από σφουρίχτες στο φασιστικό χαράκωμα. Μερικά άεροπλάνα μας πλησίαζαν. Έκεινη τη στιγμή, κάποιος που όποθέτω ότι μετέφερε ένα μήνυμα σ' έναν άξιωματικό, πήδηξε έξω από το χαράκωμα κι' έτρεξε κατά μήκος της κορυφής του προκετάσματος μπροστά στα μάτια μας. Ήταν μισουτυμένος και κρατούσε το παντελόνι του και με τα δύο χέρια καθώς έτρεχε. Άπέφτρα να τον περβολήσω. Είναι άλήθεια ότι είμαι κακός σκοπευτής κι' ήταν πολύ άλίθανο να πετχάινα έναν άνθρωπο που έτρεχε σε άπόσταση έκατό γουρδών και έπι πλέον σκεπτόμουν κυρίως πώς θα γούρσω πίσω στο χαράκωμά μας ένω οι

* Ύπουργός Έξωτερικών της Βρεταννίας την περίοδο 1938 — 40 (Σ.τ.Μ.).

φασίστες συγκέντρωσαν την προσοχή τους σ' *αερολιμένα*. 'Οστόσο, δεν περοβόλησα *έν μέρει* *έξ αίτιας* *εκαίνης* *της λεπτομέρειας* *σχετικά* *μέ* *τό* *κατελόσι* *του*. *Είχα* *κάει* *έκει* *για* *νά* *περοβολήσω* *«φασίστες»*, *άλλά* *ένας* *άνθρωπος* *ποδ* *κρατά* *τά* *κατελόσια* *του* *για* *νά* *μήν* *τοδ* *πέσουν* *δέν* *είναι* *«φασίστας»*, *είναι* *όφθαλμοφανώς* *ένας* *συνάνθρωπός* *σου*, *παρόμοιος* *μ'* *έστενα* *και* *δέν* *σοδ* *κάνει* *καρδιά* *νά* *τόν* *περοβολήσεις*.

Τί *δείχνει* *αυτό* *τό* *έπεισόδιο*; *Τίποτα* *τό* *ίδιαίτερο*, *γιατί* *τέτοια* *πράγματα* *συμβαίνουν* *πάντα* *σ'* *όλους* *τοδς* *πολέμους*. *Τό* *άλλο* *είναι* *διαφορετικό*. *Δέν* *έποθέτω* *δτι* *περιγράφοντάς* *το* *μπορεί* *νά* *στυκνήσει* *έσοδς* *ποδ* *θά* *τό* *διαβάσετε*. *άλλά* *οδς* *ζητώ* *νά* *πιστέψετε* *δτι* *έμένα* *μέ* *στυκνήσει*, *οδν* *ένα* *έπεισόδιο* *χαρκτηριστικό* *τοδ* *ήθικοδ* *κλίματος* *μιάς* *ίδιαίτερης* *στιγμής* *στο* *χρόνο*.

"Ένας *άπο* *τοδς* *κληρωτοδς* *ποδ* *ήρθαν* *στή* *μονάδα* *μας*, *ένω* *θρισκόμοον* *άκόμα* *στο* *στρατώνα*, *ήταν* *ένα* *αργειέμένο* *παιδί* *άπο* *τίς* *φτωχογειτονίες* *της* *Βαρκελώνης*. *Ήταν* *κουρελής* *και* *ξυλότοξο*. *Ήταν* *έπίσης* *έπερβολικά* *μελαχροινόδ* (*οάλεγα* *δτι* *είχε* *αραθικό* *αίμα*) *και* *έκανε* *χειρονομίες* *ποδ* *σσηήτως* *δέν* *δλέπεις* *νά* *κάνει* *ένας* *Εθρωπαίος* *μία*, *ίδιαίτερα* — *τό* *μυράτισο* *άπλωμένο*, *ή* *παλάμη* *κατακόρυφη* — *ήταν* *χειρονομία* *χαρκτηριστική* *τόν* *Ίνδιάνω*. *Μιά* *μέρα* *μοδ* *έκλεψαν* *ένα* *πακέτο* *ποήρα* *άπο* *τό* *κρεβάτι* *μου*, *άπο* *έκείνα* *ποδ* *τότε* *γ'* *άγροαζες* *άκόμα* *πάμφθηνα*. *Μάλλον* *άπερισκεπτα*, *τό* *άνεφερα* *στον* *άξιωματικό* *κι'* *ένας* *άπ'* *τοδς* *άλητες* *ποδ* *έχω* *ήδη* *άναφέρει*, *παρουσιάστηκε* *και* *είπε*, *έντελώς* *φέμματα*, *δτι* *τοδ* *είχαν* *κλέψει* *άπο* *τό* *κρεβάτι* *του* *εικοσιπέντε* *πεςτες*. "Άγνωστο *για* *ποιό* *λόγο*, *ό* *άξιωματικός* *κατέληξε* *στο* *δτι* *ό* *κλέφτης* *ήταν* *τό* *μελαχροινό* *παιδί*. *Στήν* *πολιτοφυλακή* *άντιμετώπιζαν* *πολύ* *σκληρά* *τοδς* *κλέφτες* *και*, *θεωρητικά*, *μποροδσαν* *άκόμα* *και* *νά* *τοδς* *τοσφεκίσουν*. *Τό* *καμημένο* *τό* *παιδί* *άφησε* *νά* *τό* *πάνε* *στο* *φυλάκιο* *και* *νά* *τό* *έρεσηόουν*. *Έκείνο* *ποδ* *μέ* *κατέληξε* *ήταν* *τό* *δτι* *έλάχισια* *προσπάθησε* *νά* *προβάλλει* *τήν* *άθωότητά* *του*. *Στό* *φαταλισμό* *της* *άθωότητάς* *του* *μποροδσες* *νά* *διακρίσεις* *τήν* *άπελπιστική* *φτώχεια* *δπου* *μεγάλωσε*. *Ό* *άξιωματικός* *τόν* *διέταξε* *νά* *βγάλει* *τά* *ροδχα* *του*. *Μέ* *μιά* *έποταγή* *ποδ* *μοδ* *φάνηκε* *φρικτή* *ξεγυμνώθηκε* *και* *έφραξαν* *τά* *ροδχα* *του*. *Φυσικά* *δέν* *βρέθηκαν* *έκει* *οδτε* *τά* *τσιγάρα* *μου* *οδτε* *τά* *λεπτά* *πράγματα* *δέν* *τά* *είχε* *κλέψει* *ατόδς*. *Τό* *όδσηρωότερο* *άπ'* *όλα* *όμως* *ήταν* *δτι* *δέν* *φάνηκε* *λιγώτερο* *ντροκιασμένος* *μετά* *τήν* *άπόδειξη* *της* *άθωότητάς* *του*. *Έκείνη* *τή* *νύχτα* *τόν* *πήρα* *σινεμά* *και* *τόν* *κέρρασα* *μυράντο* *και* *σοκολάτα*. *Άλλά* *κι'* *ατό* *άκόμα* *ήταν* *φρικτό* *έντωδ* *τήν* *άπόπειρα* *νά* *άντισταθμιστεί* *μιά* *προσβολή* *μέ* *λεπτά*. *Γιά* *λίγα* *λεπτά* *είχα* *μισοπιστέψει* *δτι* *ήταν* *φρέτης* *και* *ατό* *δέν* *μποροδσε* *νά* *άντισταθμιστεί*.

Λίγες *δδομάδες* *αργότερα* *είχα* *φασαρίες* *μ'* *έναν* *άπ'* *τοδς* *άντρες* *τοδ* *τμήματόδ* *μου*. *Τότε* *ήμωον* *«κάμπον* *(δεκαντέας)* *έλικεπαλήδς*

δώδεκα αντρῶν. Διεξάγαμε στατικό πόλεμο, τὸ κρῶς ἦταν τρομερὸ καὶ τὸ κρῶριο πρόβλημα ἦταν πῶς νὰ κρατᾶμε ξόπλιους τοὺς σκοποῦς στὰ πόστα τους. Μιὰ μέρα κάποιος ἀρνήθηκε νὰ πάει σὲ μιὰ σκοπιὰ γιὰ τὴν ὁποία ὠσωτὰ ἔλεγε ὅτι ἦταν ἐκτεθειμένη στὰ ἐχθρικά πυρὰ. Ἦταν ἓνα ἀδύναμο πλάσμα· τὸν ἄρπαξα καὶ ἀρχισα νὰ τὸν τραβῶ πρὸς τὴ σκοπιὰ του. Αὐτὸ ἐρέθισε τὰ αἰσθήματα τῶν ἄλλων ἐναντίον μου, γιατί οἱ Ἴσπανοί, πιστεῶ, ἀπεχθάνονται τίς χειρονομίες περισσότερο ἀπ' ὅτι ἐμεῖς. Ἀμέσως περικυκλώθηκα ἀπὸ ἓνα σῶμα στρατιωτῶν ποὺ φώναζαν: «Φασίστα! Φασίστα! Ἄσε τὸν ἀνθρώπο! Ἐδῶ δὲν εἶναι μουρζονόδικος στρατός! Φασίστα!» κλπ. Μὲ τὰ ὄσχημα Ἰσπανικά μου φώναξα κι' ἐγὼ ὅτι οἱ διαταγὲς ἔπρεπε νὰ ἐκτελοῦνται καὶ τὸ πρῶγμα ἐξελίχθηκε σὲ μιὰ ἀπὸ κείνες τίς ἀτέλειωτες συζητήσεις μέσω τῶν ὁποίων ἡ πειθαρχία θαυμάσια ἀμβλύνεται στοὺς ἐπαναστατικούς στρατούς. Ἄλλοι ἔλεγαν ὅτι εἶχα δίκιο, ἄλλοι ὅτι εἶχα ἄδικο. Ἀλλὰ ἡ οὐσία εἶναι ὅτι ἐκεῖνος ποὺ πῆρε πιὸ ζεστά τὸ μέρος μου ἦταν τὸ μελαχροινὸ παιδί. Μόλις εἶδε τί συνέβαινε, πήδηξε μέσα στὸν κόκκο καὶ ἀρχισε νὰ μὲ ἐπερασιζεῖται μὲ πάθος. Κάνοντας τίς παράξενες, ἀγριές, Ἰνδιάνικες χειρονομίες του ἀναφωνοῦσε διαρκῶς: «Εἶναι ὁ καλύτερος δεκανέας ποὺ εἶχαμε ποτέ!» (Νό χάι κάμπο κόμο ἔλ). Ἀργότερα ζήτησε νὰ μεταθεθεῖ στὸ τμήμα μου.

Γιατί μὲ συγκινεῖ αὐτὸ τὸ ἐπεισόδιο; Γιατί σὲ ὁποιοσδήποτε ὁμαλὲς συνθήκες θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ ἀποκατασταθοῦν ποτέ φιλικὰ αἰσθήματα ἀνάμεσα στὸ παιδί αὐτὸ καὶ σ' ἐμένα. Οἱ προσπάθειές μου νὰ δελτιώσω τίς σχέσεις μας δὲν θὰ ἀντιστάθμιζαν τὴν κατηγορία τῆς κλοπῆς καὶ ἴσως ἀκόμα νὰ ἔκαναν τὰ πράγματα χειρότερα. Ἔνα ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀσφαλοῦς καὶ πολιτισμένης ζωῆς εἶναι μιὰ τεράστια ἐπερειαισθησία ποὺ κάνει ὅλα τὰ πρωτογενῆ αἰσθήματα νὰ φαίνονται κατὰ κάποιον τρόπο ἀηδιαστικά. Ἢ μεγαλοφροχία εἶναι τὸ ἴδιο ὀδονηρὸ ὅσο καὶ ἡ μικροπρέπεια, ἡ εὐγνωμοσύνη τόσο μισητὴ ὅσο καὶ ἡ ἀχαριστία. Ἀλλὰ στὴν Ἰσπανία τοῦ 1936 δὲν ζούσαμε μιὰ νορμάλ ζωὴ. Ἦταν μιὰ ἐποχὴ ὅπου τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα καὶ χειρονομίες γίνονταν δεκτὰ πιὸ ἐκκολα ἀπ' ὅτι σπηθῶς. Θὰ μπορούσα νὰ παραθέσω μιὰ δωδεκάδα παρόμοια περιστατικά, ὄχι ἐκκολα μεταδόσιμα, ἀλλὰ δεμένα στὸ μεγάλο μου μὲ τὴν εἰδικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς —τὰ κορρελιασμένα ροῦχα καὶ τίς εἴδημα χρωματιστὲς ἀφίσσες, τὴν οἰκομενικὴ χρῆση τῆς λέξης «σβντροφε», τίς ἀντιφασιστικὲς μπαλλάντες τλωμένες σὲ χαριὰ φιλά σὰν τσιγαρόχαρτα ποὺ ἔκαναν μιὰ πέννα ἢ μιὰ, τίς φράσεις ὅπως «διεθνής προλεταριακὴ ἀλληλεγγύη», ἐπαναλαμβανόμενες μὲ πάθος ἀπὸ τοὺς ἀδαιεῖς ποὺ πιστευαν ὅτι εἶχαν κάποιον νόημα. Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ αἰσθανθεῖ φιλία ἀπέναντι σὲ κάποιον καὶ γὰ τὸν ἐπερασιπιοθεῖ σὲ μιὰ λογομαχία, ἀφοῦ εἶχε ἐρευνηθεῖ μὲ αἰσχροὺς τρόπου γιὰ πράγματα ποὺ ἐποτίθεται ὅτι τοῦ εἶχε κλέψει; Ὅχι, δὲν

θά μπορούσε αλλά ίσως να τόκανε αν και οι δυό τους είχαν περάσει κάποια εμπειρία πού τους διεθρονε σεναισθηματικά. Είναι ένα από τὰ έποχρσίοντα τής έπανόστασης, αν και σ' αυτή τήν περίπτωση ήταρ μόνο οι άπαρχές μιās έπανόστασης φανερά καταδικασμένης να άποτέχει.

ΚΕΦ.ΛΙΛΙΟ IV

Ή πάλι για τήν έξυοσία άνάμεσα σιιά ισπανικά δημοκρατικά κόμματα είναι ένα άευχές, μακρονό γρονός πού δέν θέλω να ξαναζωττανέρω σήμερα. Τό άναφέρω μόνο προκειμένον να πώ: μήν πιστετέτε τίποτα, ή σχεδόν τίποτα, άπ ό,τι διαβάζετε για τίσ έσωτερικές ύποθέσεις τής καθερνητικής παράταξης. "Όλα είναι, άπ' όποιουδήποτε πηγή κι' αν προέρχονται, κομματιού προπαγάνδα — δηλαδή ψέμματα. Ή άλήθεια για τόν πόλεμο γενικά είναι άρκετά άπλή. Ή Ισπανική άστική τάξη βρήκε τήν εκκαιρία να συντρίψει τό έργατικό κίνημα και τή χρησιμοποίησε, με τή βοήθεια τών Ναζί και τών δυνάμεων τής αντίδρασης όλόκληρον τοό κόσμον. Είναι άμφίβολο αν ποτέ θά είναι δυνατό να διατυπωθεί τίποτα περισσότερο άπ' αυτή τήν πολύ γενική τοποθέτηση.

Θυμάμαι ότι είπα μιιά φορά σιόν Άρθουρ Καίσελερ ότι «ή Ίστορία σιαμάτησε τό 1936» πού έγενεσε καταφατικά καταλαβαίνοντας άμέσως τί ήθελα να πώ. Και οι δυό μας είχαμε σιό νοό τόν όλοκληρωτισμό γενικά, αλλά ιδιαίτερα τόν Ισπανικό έμφύλιον πόλεμο. Νωρίς σιή ζωή μου διαπίστωση ότι κανένα γρονός δέν παροισιάζεται σωστά σις έφημερίδες, αλλά σιήν Ίσπανία είδα για πρώτη φορά δημοσιεύματα έφημερίδων πού δέν έχον καμία άπολότως σχέση με τὰ γρονότα, όβτε καν τή σχέση εκείνη πού σνεπαράγει ένα σσηθισμένο ψέμμα. Είδα να γράφον για μεγάλες μάχες, όταρ διερ ύπήρχαν καν άφιμαχίες, και πλήρη σιωπή όταν σκοτώνονταν εκατοντάδες άνθρώπων. Είδα στρατιώτες πού είχαν πολεμήσει γενναία να καταγγέλλονται σαν δειλοί και προδότες και άλλους πού δέν είχαν άκοσει τουφεκιά να εξεμνοβνται σαν ήρωες φανταστικων νικων και είδα έφημερίδες σιό Λονδίνο να επαναλαμβάνον σέ σενέχειες τὰ ίδια ψέμματα και σνελαρμένους διανοούμενους, να κίζον σσηαισθηματικά έποικοδομήματα πάνω σέ γρονότα πού ποτέ δέν σνεβήσαν. Είδα, σιήν καριολεξία, τήν Ίστορία να γράφεται, όχι με βάση τή σνεβή, αλλά τί θά έπρεπε να σμβεί σμψωται με διάφορες κομματικές γραμμές. "Ότιόσο κατά κάποιον τρόπο, όσο τρομερά κι' αν ήταν όλα αυτά, ήταν χωρίς σημασία. Άφοροσαν δευτερεύοντα ζητήματα — δηλαδή τήν πάλη για τήν έξυοσία άνάμεσα σιήν Κόμνιτερον και τὰ Ισπανικά άριστερα κόμματα και τίσ προσπάθειες τής ρωσικής καθέρνησης να έμποδίσει τήν επα-

νάσταση στην Ίσπανία. 'Αλλά η γενική εικόνα τοῦ πολέμου ποῦ παρουσίαζε στὸν κόσμο ἡ Ἰσπανικὴ καθάρηση δὲν ἦταν ἀναληθής. Τὰ κέρια ζητήματα ἦταν αὐτὰ ποῦ ἔλεγε πὼς εἶναι. 'Αλλὰ ὅσον ἀφορᾷ τοὺς φασίστες καὶ τοὺς ἔκποστηρικτές τους, ἦταν ποτὲ δυνατὸ νὰ πλησιάσουν ἕτοιμα καὶ ἐλάχιστα στὴν ἀλήθεια; Πὼς ἦταν δυνατὸ νὰ ἀποκαλέσουν τοὺς πραγματικοὺς σκοποὺς τους; 'Ἡ δική τους ἐκδοχὴ γιὰ τὸν πόλεμο ἦταν καθαρὴ φαντασία καί, στίς συνθήκες ἐκείνες, δὲν μπορούσε νὰ γίνει ἀλλοιῶς.

'Ἡ μόνη διέξοδος προπαγάνδας γιὰ τοὺς Ναζὶ καὶ τοὺς φασίστες ἦταν νὰ παρουσιάσουν τοὺς ἑαυτοὺς τους ὡς χριστιανοὺς πατριώτες ποῦ ὥσων τὴν Ίσπανία ἀπὸ μιὰ ρωσικὴ δικτατορία. Αὐτὸ συνεπείροταν τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι ἡ ζωὴ στὴν κυβερνητικὴ Ίσπανία δὲν ἦταν παρὰ μιὰ συνεχῆς σφαγὴ (βλέπε τὸν «Κάθολικ Χέραλντ» ἢ τὸ «Νταίηλο Μαιηλ» — ἀλλὰ αὐτὰ δὲν ἦταν ἴσχυρα σὲ σύγκριση μὲ τὸν φασιστικὸ τύπο τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης) καθὼς καὶ μιὰ τεράστια ἐξέγκλιση τῆς κλιμακῆς τῆς ρωσικῆς ἐπέμβασης. 'Απὸ τὴν πελώρια πυραμίδα τοῦ ψεύδους ποῦ οἰκοδόμησε ὁ καθολικὸς καὶ ἀντιδραστικὸς τύπος ὁλόκληρου τοῦ κόσμου, ἄς πάρῃ μόνο ἓνα σημεῖο — τὴν παρουσία ἐνὸς ρωσικοῦ στρατοῦ στὴν Ίσπανία. Οἱ ἀφροσιμῆνοι ὁπαδοὶ τοῦ Φράνκο, πίστευαν ὅλοι σ' αὐτὸ ὀρισμένο ὀπολογισμοὶ ἀνέβαζαν τὴ δόξα τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ σὲ μισὸ ἑκατομμύριο. 'Αλλὰ στὴν πραγματικότητα δὲν ἐπῆρξε ρωσικὸς στρατὸς στὴν Ίσπανία. Μπορεῖ νὰ ἐπῆρχαν μιὰ χούφτα ἀεροπόροι καὶ ἄλλοι τεχνικοί, ἀλλὰ στρατὸς δὲν ἐπῆρξε. Χιλιάδες ξένων ποῦ πολέμησαν στὴν Ίσπανία, γιὰ νὰ μὴν ἀναφέρῃ τὰ ἑκατομμύρια τῶν Ίσπανῶν, εἶναι μάρτυρες γι' αὐτό. 'Ὅτις οὖν ἡ μαρτυρία τους δὲν ἔκανε καθόλου ἐντύπωση στοὺς προπαγανδιστὲς τοῦ Φράνκο ἀπὸ τοὺς ὁποίους σβτε ἓνας δὲν πάτησε τὸ πόδι του στὴν Κυβερνητικὴ Ίσπανία. Ταυτόχρονα αὐτοὶ οἱ ἀνθρώποι ἀρνοῦνταν κατηγορηματικὰ νὰ ἀναγνωρίσουν τὸ γεγονός τῆς γερμανικῆς ἢ ἰταλικῆς ἐπέμβασης τὴ στιγμή ποῦ ὁ γερμανικὸς καὶ ὁ ἰταλικὸς τύπος καυχόταν ἀνοιχτὰ γιὰ τὰ κατορθώματα τῶν «λεγεωναρίων» τους. Διάλεξα ἓνα μόνο σημεῖο, ἀλλὰ πραγματικὰ ὁλόκληρη ἡ φασιστικὴ προπαγάνδα γιὰ τὸν πόλεμο ἦταν σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο.

Κι' αὐτὸ εἶναι κάτι ποῦ μὲ φοβίζει, γιὰτι μὸς δίνει συχνὰ τὴν αἰσθησὴ ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας σβθίνει βαθμιαῖα στὸν κόσμο. Σὲ τελευταία ἀνάλοση, τὸ πιθανώτερο εἶναι ὅτι ἐκείνα τὰ ψέμματα, ἢ τοιςλάχιστο παρόμοια ψέμματα, θὰ περᾶσουν στὴν ἱστορία. Πὼς θὰ γραφεῖ ἡ ἱστορία τοῦ Ἰσπανικοῦ ἐμφυλίου πολέμου; 'Αν ὁ Φράνκο παραμείνει στὴν ἐξουσία, οἱ ἐντεταλμένοι του θὰ γράψουν τὰ βιβλία τῆς ἱστορίας καὶ (γιὰ νὰ ἐπιμείνω στὸ σημεῖο ποῦ διάλεξα) ὁ ρωσικὸς στρατὸς, ποῦ ποτὲ δὲν ἐπῆρξε, θὰ γίνει ἱστορικὸ γεγονός καὶ οἱ μαθητὲς θὰ μαθαίνουν γι' αὐτὸν ἐπὶ διάστημα γενεῶν. 'Αλλὰ, ἄς ἐποθέσουμε ὅτι ὁ φασισμὸς θὰ νικηθεῖ τε-

λικά και ότι ένα είδος δημοκρατικής διακυβέρνησης θα αποκατασταθεί στην 'Ισπανία στο σχετικά κοντινό μέλλον' ακόμα και τότε, πώς θα γραφεί η ιστορία του πολέμου; τι είδους στοιχεία θα έχει αφήσει ο Φράνκο πίσω του; 'Ας υποθέσουμε ακόμα ότι τα αρχεία της κυβερνητικής παράταξης μπορούσαν να ελασκατισθούν — ακόμα κι έτσι, πώς είναι δυνατό να γραφεί η αληθινή ιστορία του πολέμου; Γιατί, όπως έχω ήδη υπογραμμίσει, και η κυβερνητική παράταξη έκανε έκτεταμένη χρήση της ψευδολογίας. 'Από την αντιφασιστική μπορεί να γραφεί κανείς μια σε γενικές γραμμές αληθινή ιστορία του πολέμου, αλλά ακόμα κι' αυτή θα ήταν μια περιληπτική ιστορία, αναξιόπιστη στις λεπτομέρειές της. 'Οστόσο, παρ' όλ' αυτά, μια κ α ο ι α ιστορία θα γραφεί και, όταν κι εκείνοι που θεωρούνται πραγματικά τον πόλεμο θα έχουν κι πεθάνει, θα γίνει παγκόσμια αποδεκτή. "Έτσι, στην πράξη το ψέμμα θα έχει γίνει αλήθεια.

Ξέρω ότι είναι της μόδας να λέγεται ότι το μεγαλύτερο μέρος της γραπτής ιστορίας είναι ψέμματα έτσι κι' αλλιώς. Δέχομαι να πιστέψω ότι η ιστορία κατά το μεγαλύτερο μέρος της είναι ανακριβής και μεροληπτική, αλλά εκείνο που προσιδιάζει στην εποχή μας είναι η έγκραταλίψη της ιδέας ότι η ιστορία θα μ π ο ρ ο θ σ ε να γραφεί αντικειμενικά. Στο παρελθόν οι άνθρωποι είτε ψεύδονταν σκόπιμα, είτε όποσνεύδητα, έδιναν την τάδε ή την δείνα χροιά σ' ότι έγραφαν, είτε αγωνίζονταν να ανακαλύψουν την αλήθεια γνωρίζοντας καλά ότι αναπόφευκτα θα έκαναν πολλά λάθη· αλλά σε κάθε περίπτωση πίστευαν ότι τα «γεγονότα» έπληρχαν και ότι ήταν περισσότερο ή λιγώτερο δυνατό ν' ανακαλυφθούν. Και στην πράξη έπληρχε πάντα ένα σημαντικό σύνολο αντικειμενικών γεγονότων για το όποιο θα συμφωνούσαν σχεδόν όλοι. "Όποιος κοιτάζει την ιστορία του τελευταίου πολέμου στη Βρετανική 'Εγκυκλοπαίδεια, για παράδειγμα, θα δει ότι ένα σεβαστό τμήμα της θλης αντίκειται από γερμανικές πηγές. "Ένας Βρετανός κι' ένας Γερμανός ιστορικάς θα διαφωνούσαν ριζικά σε πολλά πράγματα, ακόμα και σε βασικά, αλλά θα έπληρχε πάντα το σύνολο των, οπως ειπείν, οσδήποτεων γεγονότων, που όσον αφορά το όποιο κανείς δεν θα μπορούσε σοβαρά να αμφισβητήσει τον άλλον. Απτή ακριβώς την κοινή βάση συμφωνίας και την προκλήθεσή της ότι όλα τα ανθρώπινα όντα ανήκουν σ' ένα βιολογικό είδος, καταστρέφει ο ολοκληρωτισμός. Πράγματι, η ναζιστική θεωρία άρνείται ιδιαίτερα ότι αυτό που ονομάζουμε «αλήθεια» υπάρχει. Δέν υπάρχει για παράδειγμα, «'Επιστήμη» γενικά. 'Υπάρχει μόνο «γερμανική επιστήμη», «έβραϊκή επιστήμη» κτλ. 'Ο συνεπαρόμενος σκοπός απτής της κατεθθουσης σκέψης είναι ένας έφιαλτικός κόσμος όπου ο 'Αρχηγός, αντικειμενικά ή κάποια ιθόνοσσα κλίκα, έλέγχει όχι μόνο το μέλλον αλλά και το π α ρ ε λ θ ό ν. "Αν ο 'Αρχηγός πει για το τάδε γεγονός ότι «δέν συνέβη ποτέ», — τότε ποτέ δεν

συνέθη. "Αν πεί ότι δύο και δύο ίσον πέντε— τότε, δύο και δύο ίσον πέντε. Ατή ή προοπτική με τρομάζει περισσότερο από τις δόμβες — και, μετά τις έμπειρίες μας των λίγων τελευταίων χρόνων, ατή δεν μπορεί να είναι μιá επικόλαια δήλωση.

‘Αλλά μήπως είναι παιδαριώδες ή νοσηρό τó να τρομοκρατεί κανείς τόν έαυτό του με όπλασιες ένός ολοκληρωτικού μέλλοντος; Πρωτό διαγράφετε τόν ολοκληρωτικό κόσμο σαν έναν έφιάλη που δέν μπορεί να πραγματοποιηθεί, θυμηθείτε μονάχα ότι τó 1925 ó σημερινός κόσμος θά φαινόταν σαν έφιάλης που δέν ήταν δυνατό να πραγματοποιηθεί. Έναντιον αυτού τού μεταβλητού καλειδοσκοπικού κόσμου όπου τó μαυρο ίσως είναι άσπρο άθριο και όπου ó καιρός της χθές μπορεί να αλλάξει με διάταγμα, υπάρχουν στήν πραγματικότητα μόνο δύο αποκλειτικές δυνάμεις. ‘Η μία είναι τó ότι, όσο κι’ αν άρνεύσαι τήν αλήθεια, ατή συνεχίζει να υπάρχει, έσω και πίσω από τήν πλάτη σου και συνεπώς δέν μπορείς να τήν παρατίσεις με τρόπο που να βλάπτει τήν στρατιωτική φλοδοτικότητα. ‘Η άλλη είναι τó ότι, όσο μερικές περιοχές της γής παραμένουν έλεύτερες, ή φιλελεύθερη παράδοση μπορεί να κρατηθεί ζωντανή. ‘Αν ό φασισμός, ή λιθανώς ένας συνδυασμός διαφόρων φασισμών, κατακτήσει όλόκληρο τόν κόσμο, οι παραπάνω δύο παράγοντες δέν θά υπάρχουν πιά. Έμεις στήν ‘Αγγλία όποτιμομε τόν κίνδονο αυτού τού ένδεχομένου γιατί οι παραδόσεις μας και ή ασφάλεια που είχαμε στό παρελθόν μās έχουν ένσταλλάξει μιá συνηθιστική πίστη ότι στό τέλος όλα έρχονται έν τάξει και εκείνο που φοβόμαστε περισσότερο δέν συμβαίνει ποτέ πραγματικά. Γαλοσχημένοι εκατοντάδες χρόνια με μιá φιλολογία όπου τó Δίκαιο άνεξαίρετα θριαμβεύει στό τελευταίο κεφάλαιο, πιστεύουμε ήμιοισιπιδώς ότι τó κακό πάντα αυτοκαταστρέφεται μακροπρόθεσμα. ‘Ο κασιφισμός, για παράδειγμα, στηρίζεται κατά μεγάλο μέρος σ’ ατή τήν πελοίτηση: Μήν προβάλλετε αντίσταση στό κακό γιατί, για κάποια μισηριώδη αίτια, θά προκαλέσει τó ίδιο τήν καταστροφή του. ‘Αλλά γιατί να τó κάνει; Τί αποδειξεις υπάρχουν ότι τó κάνει; Και τί περίπτωση κατάρρευσης ένός σύγχρονου έκβιομηχανισμένου κράτους υπάρχει εκτός αν δέν κατακτηθεί από τά έξω με στρατιωτικές δυνάμεις;

‘Ας πάρουμε, για παράδειγμα, τήν έκαρτεισαγωγή της δουλείας. Ποιός θά μπορούσε να φανταστεί είκοσι χρόνια πριν ότι ή δουλεία θά έπέστρεφε στήν Εύρώπη; Κι’ όμως, ή δουλεία καλινορθώθηκε κάτω από τή μύτη μας. Τά στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας σ’ όλόκληρη τήν Εύρώπη και τή Βόρεια ‘Αφρική όπου Πολωνοί, Έβραίοι και πολιτικοί κρατούμενοι κάθε φυλής μοχθούν κατασκευάζοντας δρόμους ή ξεραινοντας θάλασσες με άνταμοιδή ένα κομμάτι φωμί, δέν είναι παρά ατή καθ’ έαυτή ή δουλεία. Τό περισσότερο που μπορεί να πεί κανείς είναι ότι ή άγορά και ή πώληση δουλών

από ιδιώτες δὲν ἐπιτρέπεται ἀκόμα. Ἀπό ἄλλες ἀπόψεις — τὴ διὰ-
 λυση οἰκογενειῶν γιὰ παράδειγμα — οἱ συνθήκες εἶναι ἴσως χειρό-
 τερες ἀπ' ὅτι ἦταν στὶς ἀμερικανικὲς βαμβακοφυτεῖες. Δὲν ἐπάρχει
 κανεὶς λόγος νὰ ὑποθέσουμε διὰ αὐτὴ ἢ κατὰστασιν πραγμάτων θὰ
 ἀλλάξει ἐνῶσιν ἢ κυριαρχία τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ διαρκεῖ. Δὲν μπο-
 ροῦμε νὰ σιλλάθουμε διὰς τῆς τῆς συνέπειες γιὰτὶ πιστεῦσαμε μὲ
 τὸ μυστικιστικὸ μας τρόπο διὰ ἓνα καθεστῶς θεμελιωμένον στὴ δο-
 λεία π ρ ε π ε ἰ νὰ καταρρεθεῖ. Ἀλλὰ ἀξίζει νὰ συγκρίνομε
 τὴ διάρκειαν τῶν ὀλοκλητικῶν αὐτοκρατοριῶν τῆς ἀρχαιότητος μὲ
 τὴν ἀντίστοιχον ὀποιοσδήποτε σύγχρονον κράτος. Πολιτισμοὶ θεμε-
 λιωμένοι στὴ δουλείαν διήρκεσαν μέχρι τέσσαρες χιλιάδες χρόνια.
 "Ὅταν σκέπτομαι τὴν ἀρχαιότητα, ἢ λεπτομέρεια ποῦ μὲ τρομάζει
 εἶναι τὸ διὰ ἐκεῖνες οἱ ἑκατοντάδες ἑκατομμυρίων δούλων στῶν ὀ-
 πίων τῆς πλάτης στηρίχτηκε ὁ πολιτισμὸς γενιὲς ὀλοκληρῆς, δὲν ἔ-
 χουν ἀφήσει κανένα ἀπολύτως στοιχεῖον. Δὲν ξέρομε κανὲν τὰ ὀνό-
 ματὰ τους. Ἀπὸ ὀλοκληρῆ τὴν ἑλληνικὴν καὶ ρωμαϊκὴν ἱστορίαν, πόσα
 ὀνόματα δούλων γνωρίζετε; Στὸ μυαλό μου ἐπάρχον μόνον δύο, ἢ
 πιθανῶς τρεῖς. Τὸ ἓνα εἶναι Σπάρτακος καὶ τὸ ἄλλο εἶναι Ἐπίκτη-
 τος. Ἐπίσης, στὴ ρωμαϊκὴ αἰθουσα τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου ὀ-
 πάρχει ἓνα γράλλιον μὲ τὸ ὄνομα τοῦ κατασκευαστῆ τοῦ λατινικῆ:
 "Φέλιξ φέσιτ". Ἐγὼ στὸ μυαλό μου μιὰ εἰκόνα τοῦ καθμένου τοῦ
 Φέλιξ (ἓνας Γαλάτης μὲ κόκκινα μαλλιά καὶ μ' ἓνα μεταλλικὸν πε-
 ριλαίμιον γύρω στὸ λαιμό του) ἀλλὰ στὴν πραγματικότητι ἴσως νὰ
 μὴν ἦταν δούλος· συνεπῶς ἐπάρχον μόνον δύο ὀνόματα δούλων ποῦ
 γνωρίζω μὲ βεβαιότητα καὶ πιθανῶς λίγοι ἄνθρωποι μποροῦν νὰ
 θυμηθοῦν περισσότερα. "Ὅλοι οἱ ὀπόλοιποι ἔζησαν καὶ πέθαναν χω-
 ρὶς ποτὲ τὰ ὀνόματά τους νὰ γίνον γνωστά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

Ἡ ραχοκοκκαλιὰ τῆς ἀντίστασιν κατὰ τοῦ Φράνκο ἦταν ἡ ἰσπα-
 νικὴ ἐργατικὴ τάξι, ἰδιαιτέρα τὰ μέλη τῶν ἐργατικῶν συνδικάτων
 τῶν πόλεων. Μακροπρόθεσμα — εἶναι σημαντικὸ νὰ θυμῶμαστε διὰ
 μόνον μακροπρόθεσμα — ἡ ἐργατικὴ τάξι παραμένει ὁ συνεπέστερος
 ἐχθρὸς τοῦ φασισμοῦ, ἀπλῶς γιὰτὶ ἡ ἐργατικὴ τάξι ἔχει νὰ κερδίσει
 τὰ περισσότερα ἀπὸ μιὰ ἐντιμὴ ἀναδιοργάνωσιν τῆς κοινοῦνίας. Ἀν-
 τίθετα μὲ ἄλλες τάξεις ἢ κοινοῦνικὲς κατηγορίες, δὲν μπορεῖ νὰ δω-
 ροδοκνεῖται διαρκῶς.

Τὸ νὰ λῳρεται αὐτὸ δὲν σημαίνει ἐξιδανικέσι τῆς ἐργατικῆς
 τάξις. Στὸ μακροχρόνιον ἀγῶνα ποῦ ἀκολοῦθησε τὴ Ρωσικὴ Ἐπανά-
 στασις οἱ ἠτιμημένοι ἦταν οἱ χειρόνακτες ἐργάτες καί, εἶναι ἀδόξατο
 νὰ μὴν ἐπάρχει ἢ ἀντίληψιν διὰ αὐτοὶ ἦταν ἐπεδῶνοι γιὰ τὴν ἠτι-
 τος. Σ' ἄλλες τῆς χῳρες διαδοχικῶς, στὴ μιὰ μετὰ τὴν ἄλλη, τὸ ὀρ-

γανωμένο κίνημα τῆς ἐργατικῆς τάξης συνεντρίθη μὲ ὤμῃ, παράνομη
 δια, ἐνῶ οἱ ταξικοί τοὺς ἀδελφοὶ σὺν ἐξωτερικῷ, συνδεδεμένοι θεω-
 ρητικὰ μαζί τοὺς μὲ κάποια προλεταριακὴ ἀλληλεγγύη, ἀπλῶς πα-
 ρατηροῦσαν τὰ γεγονότα χωρὶς νὰ κάνουν τίποτα· καὶ πίσω ἀπ' αὐ-
 τό, κρυφὴ αἰτία πολλῶν προδοσιῶν, θρυσκόταν τὸ γεγονός ὅτι με-
 ταξὺ λευκῶν καὶ ἐγχρώμων ἐργατῶν δὲν ἐπῆρχε οὐτε κἀν στὰ λόγια
 ἀλληλεγγύη. Ποιὸς μπορεῖ νὰ πιστέψει στὴν ἑπαγγελίαν διεθνιστικῆς
 ταξικῆς συνείδησης τοῦ προλεταριάτου ὅσοτερα ἀπὸ τὰ γεγονότα τῶν
 τελευταίων δέκα χρόνων; Στὰ μάτια τῆς βρεταννικῆς ἐργατικῆς τά-
 ξης, οἱ σφαγῆς τῶν συντρόφων τοὺς στὴ Βιέννη, στὸ Βερολίνο, στὴ
 Μαδρίτη, ἢ ὅποσδήποτε ἄλλο φαινόνταν λιγώτερο ἐνδιαφέροντες
 καὶ λιγώτερο σημαντικῆς ἀπ' ὅτι τὸ χθεσινὸ ποδοσφαιρικὸ μᾶτς.
 Ὅσοσο, αὐτὰ δὲν σημαίνουν ὅτι ἡ ἐργατικὴ τάξη θὰ πάψει νὰ ἀγω-
 νίζεται ἐναντίον τοῦ φασισμού καὶ ὅταν ἀκόμα ὅλοι οἱ ἄλλοι θὰ ἔ-
 χουν λουφάξει. Ἐνα χαρακτηριστικὸ τῆς κατάκτησης τῆς Γαλλίας
 ἀπὸ τοὺς Ναζι εἶναι οἱ ἐκπληκτικῆς λιποταξίες διανοουμένων. Ἡ
 ἰντελιγκέντσια εἶναι οἱ ἄνθρωποι ποὺ τσιρίζουν ὀνταίωτερα ἀπ'
 ὅλους κατὰ τὸ φασισμό καὶ ὥστόσο ἔνα σεβαστὸ ποσοστὸ τῆς κα-
 τάρχει στὴν ἡττοκράτεια ὅταν ἔρθει ἡ κρίσιμη στιγμή. Εἶναι ἀρκε-
 τὰ διορατικοὶ γιὰ νὰ μποροῦν νὰ δοῦν ὅτι ὁ ἀγώνας θὰ εἶναι ἀνισο-
 καί, ἐπὶ πλέον, εἶναι ὄντατὸ νὰ δωροδοκηθοῦν —γιατὶ εἶναι φανερό
 ὅτι οἱ Ναζι πιστεύουν πῶς ἀξίζει τὸν κόπο νὰ δωροδοκοῦν διανοου-
 μένους. Μὲ τὴν ἐργατικὴ τάξη συμβαίνει τὸ ἀντίθετο. Ἀρκετὰ ἀ-
 δαικῆς γιὰ νὰ μὴν καταλαβαίνει τὸ παιχνίδι ποὺ παίζεται σὲ θάλα-
 ρος τῆς, χάνει εὐκολὰ τὶς ὀποσχέσεις τοῦ φασισμού, ἀλλὰ ἀργὰ ἢ γρή-
 γορα ξαναρχίζει τὸν ἀγῶνα. Πρέπει νὰ τὸ κάνει, γιατί οἱ ἐργάτες
 ἀνακαλύπτουν πάντα στὸ ἴδιο τοὺς τὸ κερτοὶ ὅτι οἱ ὀποσχέσεις τοῦ
 φασισμού δὲν μποροῦν νὰ πραγματοποιηθοῦν. Γιὰ νὰ κερδίσουν μόνι-
 νιμα τὴν ἐργατικὴ τάξη, οἱ φασίστες θὰ ἔπρεπε νὰ ἀνεβάσουν τὸ
 σοσιαλιστικὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο, πρῶγμα γιὰ τὸ ὁποῖο εἶναι ἀδύνατοι καὶ
 ἴσως ἀπρόθυμοι. Ὁ ἀγώνας τῆς ἐργατικῆς τάξης εἶναι ὅταν τὴν
 ἀνάπτυξη ἑνὸς φωτοῦ. Τὸ φωτὸ εἶναι τυφλὸ καὶ ἄλογο, ἀλλὰ ξέρει
 πῶς νὰ ἐφῶνεται διαρκῶς πρὸς τὸ φῶς καὶ θὰ συνεχίσει νὰ ἐφῶνε-
 ται παρὰ τὶς ὀποιοσδήποτε ἀτέλειωτες ἀπογοητεύσεις. Γιατὶ παλεύουν
 οἱ ἄρρατες; Ἀπλῶς γιὰ μιὰ ἀξιοπρεπὴ ζωὴ γιὰ τὴν ὁποία γίνονται
 ὀλοῦνα καὶ περισσότερο σίγουροι ὅτι εἶναι τεχνικὰ ὄντα. Ἡ σ-
 νειδητοποίηση αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ ἐπὶκείται σὲ ἀμώπειδες καὶ πα-
 λήροεις. Στὴν Ἰσπανία, γιὰ ἕνα διάστημα, οἱ ἄνθρωποι ὄρθσαν
 συνειδητὰ, προχωρώντας πρὸς ἕνα σκοπὸ ποὺ ἤθελαν νὰ φτάσουν
 καὶ ποὺ πιστεύαν ὅτι μποροῦσαν. Ἐδῶ ὀφείλεται τὸ περίεργο, αἰ-
 σιόδοξο συναίσθημα ποὺ διαπότιζε τὴ ζωὴ στὴν Κυβερνητικὴ Ἰ-
 σπανία κατὰ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ πολέμου. Οἱ κοινὸι ἄνθρωποι
 ἤξεραν μέχρι τὸ μεδούλι τῶν κοκκάλων τοὺς ὅτι ἡ Δημοκρατία
 ἦταν φίλη τοὺς καὶ ὅτι ὁ Φράνκο ἦταν ἐχθρὸς τοὺς. Ἠξεραν ὅτι

είχαν όκιο, γιατί άφρωνίζονταν για κάτι πού ό κόσμος τούς όφειλε και πού ήταν σέ θέση νά τούς δώσει.

Πρέπει νά θυμάται κανείς τό παραπάνω για νά δεί τόν ισπανικό έμφύλιο πόλεμο στήν πραγματική του προοπτική. "Όταν σκέφτεται κανείς τή σκληρότητα, τή βρωμιά και τή ματαιότητα τού πολέμου — και σέ τοση τήν ειδική περίπτωση τίς Ιντριγκες, τίς διώξεις, τά ψέμματα και τίς παρεξηγήσεις— βρίσκει πάντα στόν πειρασμό νά πει: «Και ή άλλη παράταξη είναι τό ίδιο κακή όσο και ή αντίθετη. Είμαι ούδέτερος». Στήν πράξη ώστόσο κανείς δέν μπορεί νά είναι ούδέτερος και όσοκολα μπορεί νά λεχθεί ότι έπάρχει ένας πόλεμος όπου είναι αδιάφορο ποιός θά νικήσει. Σχεδόν πάντα ή μιá παράταξη άντιπροσωπεύει, περισσότερο ή λιγώτερο, τήν πρόοδο, ή άλλη περισσότερο, ή λιγώτερο τήν αντίδραση. Τό μίσος πού ή 'Ισπανική Δημοκρατία διήγειρε στούς έκατομμυριοστούς, τούς δούκτες, τούς καρδινάλιους, τούς πλαιθ-μύηδες, τούς αντιδραστικούς και σέ κάθε λογής παράσιτο είναι άρκετό για νά δείξει πώς έχουν τά πράγματα. Στήν ουσία τού ήταν ταξικός πόλεμος. "Αν είχε κερδηθεί, ή έπάρτηση τών άλλων ανθρώπων παντού θά είχε προωθηθεί. Χάθηκε, και οι εισοδηματίες όλου τού κόσμου έτριψαν τά χέρια τους. Αυτό ήταν τό πραγματικό ζήτημα: όλα τ' άλλα δέν ήταν παρά κυματάκια στήν έπιφάνεια ενός ώκεανού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

Τό άποτέλεσμα τού ισπανικού έμφύλιου πολέμου καθορίστηκε στό Λονδίνο, στό Παρίσι, στή Ρώμη, στό Βερολίνο — όπωσδήποτε όχι στήν 'Ισπανία. Μετά τό καλοκαίρι τού 1937, όσοι είχαν μάτια στό πρόσωπό τους πείσθηκαν ότι ή καθέρνιση δέν θά μπορούσε νά κερδίσει τόν πόλεμο έκτός άν δέν συνέβαινε καμμιά βαθειά αλλαγή στή διεθνή διάταξη δυνάμεων και ότι στήν άπόφαση τού Νερκριν και τών άλλων νά συνεχίσουν τόν πόλεμο έπαιξε ρόλο ή προσδοκία ότι, ό παγκόσμιος πόλεμος πού ξέσπασε στήν πραγματικότητα τό 1939 θά έρχόταν τό 1938. 'Η πολυσυζητημένη διχόνοια στήν κομμουνιστική παράταξη δέν ήταν ό κύριος λόγος τής ήττας. Οι κομμουνιστικές πολιτοφυλακές δημοοργήθηκαν διασπαστικά, κακοοπλισμένες και χωρίς φαντασία στή στρατιωτική τους προοπτική, αλλά τό ίδιο θά συνέβαινε ακόμα και άν έπήρχε πλήρης πολιτική όμόνοια από τήν άρχή. "Όταν ξέσπασε ό πόλεμος, ό μίσος 'Ισπανός έθροισιακός έργάνης δέν ήξερε καν πώς νά πυροβολήσει μ' ένα τοσφέι (ποτέ δέν έπήρχε όποχρεωτική κανεθνική στρατιωτική κατάταξη στήν 'Ισπανία) και ό παραδοσιακός πασιφισμός τής 'Αριστεράς ήταν ένα μεγάλο μειονέκτημα. Οι χιλιάδες ξένων πού όπηρέτησαν στήν 'Ισπανία άποτέλεσαν καλό πεζικό, αλλά έπήρχαν πολύ λίγοι ειδικοί όποιου-

δήποτε είδος ανάμεσά τους. 'Η τροτσκιστική Όση ότι ο πόλεμος θα κερδιζόταν αν δεν σαμποταριζόταν ή επανάσταση ήταν πιθανώς λανθασμένη. Οι έθνικοκοιήσεις έργοσταστων, οι κατεδαφίσεις εκκλησιών και η έκδοση επαναστατικών μανιφέστων δεν θα έκανε τις στρατιές αποτελεσματικότερες. Οι φασίστες νίκησαν επειδή ήταν ισχυρότεροι· είχαν σύγχρονες στρατιές· ποὺ οί άλλοι δεν είχαν. Καμμιά πολιτική στρατηγική δεν μπορούσε νά ανατρέψει αὐτὸ τὸ δεδομένο.

Τὸ πιὸ ἀκατανόητο πρᾶγμα στὸν ἰσπανικὸ ἐμφέλιο πόλεμο, ἦταν ἡ συμπεριφορὰ τῶν μεγάλων δυνάμεων.

Ὄθσιαστικά ο πόλεμος κερδήθηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς καὶ τοὺς Ἴταλοὺς γιὰ λογαριασμό τοῦ Φράνκο, τῶν ὁποίων τὰ κίνητρα ἦταν ἀρεκτὰ φανερά. Τὰ κίνητρα τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Βρεταννίας εἶναι λιγώτερο εὐκολο νὰ κατανοηθοῦν. Τὸ 1936 ἦταν σὲ ὄλοος σαφές ὅτι ἂν ἡ Βρεταννία βοηθοῦσε τὴν ἰσπανικὴ κοθέρνηση, ἔστω καὶ σὲ βαθμὸ ὀκλιτισμοῦ ἀξίας λίγων ἐκατομμυρίων λιρῶν, ὁ Φράνκο θὰ κατέρρεε καὶ ἡ γερμανικὴ στρατηγικὴ θὰ δεχόταν ὄριμὸ πλήγμα. Ἐκείνη τὴν ἐποχὴ δὲν ἦταν ἀνάγκη νὰ ἦταν κανεὶς ὀξεδερεκῆς γιὰ νὰ δεῖ ὅτι ὁ πόλεμος μεταξὺ Βρεταννίας καὶ Γερμανίας πλησιάζε· μετὰ ἔνα - δύο χρόνια θὰ μπορούσε μάλιστα νὰ τοποθετήσῃ καὶ χρονικὰ τὴν ἐναρξὴ του. Παρ' ὄλ' αὐτὰ, μὲ τὸν πιὸ μικροπρεπή, πιὸ ἀνανόρο, πιὸ ἐποκρῖτικὸ τρόπο, ἡ βρεταννικὴ ἀρχουσα τάξη ἔκανε ὅ,τι μπορούσε γιὰ νὰ παραδώσῃ τὴν Ἰσπανία στὸ Φράνκο καὶ τοὺς Ναζί. Γιατί; Γιατί ἦταν φιλοφασίστες, θὰ ἦταν ἡ προφανὴς ἀπάντησῃ. Ἀναμφίβολα ἦταν κι' ὠστῖσο, ὅταν δὲν είχαν πιὰ ἄλλα περιθώρια ὀποχώρησῃς προτίμησαν νὰ ὀρθωθοῦν ἐναντίον τῆς Γερμανίας. Εἶναι ἀκόμα πολὸ ἀθέβαιο τί σχέδιο ἐπάρμοζαν ὀποστηρίζοντας τὸν Φράνκο καὶ ἴσως νὰ μὴν είχαν κᾶν σαφές σχέδιο. Τὸ ἂν ἡ βρεταννικὴ ἀρχουσα τάξη εἶναι μοχλοηρὴ ἢ ἀπλῶς ἀνόητη, εἶναι ἔνα ἀπὸ τὰ πιὸ δυσεκλίτα προβλήματα τῆς ἐποχῆς μας καὶ, σὲ ὀρισμένες στιγμές, ἔνα σημαντικώτατο πρόβλημα. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς Ρώσους, τὰ κίνητρα τους εἶναι ἐντελῶς ἀνεξιχνίαστα. Ἐπενέθησαν, ὀπως πιστεύαν οἱ «ρόζ» σοσιαλκομμουνιστές, γιὰ νὰ ὀπερασπίσουν τὴ δημοκρατία στὴν Ἰσπανία καὶ νὰ ἀποκροδοῦσαν τοὺς Ναζί; Τότε ὀμως γιατί ἐπενέθησαν σὲ μιὰ τόσο μίζερη κλίμακα καὶ στὸ τέλος ἀφῃσαν τὴν Ἰσπανία στὰ χεῖρα τοῦ λουτροῦ; Ἡ μήπως ἐπενέθησαν, ὀπως ἰσχυρίζονταν οἱ Καθολικοί, γιὰ νὰ προωθήσουν τὴν ἐπανάστασῃ στὴν Ἰσπανία; Τότε ὀμως γιατί ἔκαναν ὀ,τι κερτοῦσε ἀπὸ τὸ χεῖρι τους γιὰ νὰ συντρέψουν τὰ ἰσπανικὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα, νὰ ὀπερασπίσουν τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία καὶ νὰ παραδώσουν τὴν ἐξουσία στὴν ἀστικὴ τάξη ἐναντίον τῆς ἐργατικῆς; Ἡ μήπως, ὀπως ἰσχυρίζονταν οἱ τροτσκιστές, ἐπενέθησαν ἀπλῶς γιὰ νὰ π α ρ ε μ π ο ὀ ἰ σ ο ρ ν τὴν ἰσπανικὴ ἐπανάστασῃ; Ἄν εἶναι ἔτσι, γιατί δὲν ὀποστηρίζαν τὸν Φράνκο; Στὴν πραγματικότητα, οἱ

πράξεις τους έρμηνεύονται εύκολάτα αν έποθέσουμε ότι ενεργούσαν ορμώμενοι από διάφορα αλληλοσυγκρουόμενα κίνητρα. Πιστεύω ότι στο μέλλον θα φτάσουμε να κατανοήσουμε ότι η έξαιτερηση πολυ-
τωση του Στάλιν, άντι για διαβολικά έξεκηση όπως ισχυρίζονταν πολλοί, έπληξε άπλως όμορτυνιστική και άνόητη. 'Αλλά, όπως και πάλι
ήξεραν τί έκαναν και οι άντίπαλοί τους δέν ήξεραν. 'Ο πόλεμος διεξήχθη σε χαμηλό τεχνικό επίπεδο και ή κόρια στρατηγική του ήταν πολύ άπλή. 'Η παράταξη που είχε όπλα θα νικούσε. Οι Ναζι και οι Ιταλοί έδωσαν όπλα στους 'Ισπανούς φασίστες φίλους τους, και οι όυτικές δημοκρατίες και οι Ρώσοι δέν έδωσαν σ' εκείνους που θα έπρεπε να είναι φίλοι τους. "Έτσι, ή 'Ισπανική Δημοκρατία χάθηκε, έχοντας καρδίσει ότι από καμμιά δημοκρατία δέν έλλειφε.

Τό αν ήταν σωστό να ένθαρρόνται οι 'Ισπανοί να συνεχίσουν να πολεμούν όταν δέν ήταν πιά δυνατό να νικήσουν, πράγμα που έκαναν άναμφίβολα όλοι οι άριστοί στις άλλες χώρες, είναι ένα άρώτημα δύσκολο να άπαντηθεί. 'Εγώ προσωπικά νομίζω ότι ήταν σωστό, γιατί πιστεύω ότι είναι καλύτερο, ακόμα κι' από άποψη επίθιωσης, να παλέψεις και να νικήσεις παρά να παραδοθείς χωρίς άγώνα. Τά άποτελέσματα που είχε στην έψηλή στρατηγική του άγώνα άναγίον του φασισμού δέν μπορούν να έκτιμηθούν ακόμα. Οι κορυφωσμένες, άολλες στρατιές της Δημοκρατίας κέρησαν δύσμιση χρόνια, διάστημα άναμφίβολα μεγαλύτερο απ' όσο περίμεναν οι έχθροί της. 'Αλλά τό αν άναστάτωσε τό φασιστικό χρονοδιάγραμμα ή αν, άντίθετα, άπλως άνέβαλε τον καρώς πόλεμο και πρόσφερε στους Ναζι πρόσθετο χρόνο για να προθερμάνουν την πολεμική μηχανή τους, είναι ακόμα άγνωστο.

Όποτε μιά φορά δέν σκέφθηκα για τον Ισπανικό έμφύλιο πόλεμο χωρίς να έρθουν δύο άναμνήσεις στο μεγάλο μου. 'Η μιά είναι το θαλάσμο του νοσοκομείου της Λερίδα με τίς μάλλον θλιμμένες φωνές των τραυματισμένων πολιτοφιλώνων που τραποδόσαν κάποιο τραποδί μ' ένα ροφραίν που τέλειωνε —

*Μιά πήραμε άπόφαση
Νά παλαίψουμε σκληρά μέχρι τό τέλος!*

Και πάλαψαν πραγματικά μέχρι τό τέλος. Τους τελευταίους δεκαοχτώ μήνες του πολέμου οι Δημοκρατικές στρατιές θα πρέπει να πολεμούσαν χωρίς σχεδόν καθόλου τσιγάρα και έλάχιστα τρόφιμα. 'Ακόμα κι' όταν έφυγα από την 'Ισπανία, στα μέσα του 1937, τό κρέας και τό ψωμί ήταν σπάνια, ό καρτός δυσεύρετος, ό καρές κι' ή ζάχαρη σχεδόν άναπόκτητα.

'Η άλλη άνάμνηση είναι του 'Ιταλού πολιτοφίλου που έσφιξε τό χέρι μου στο φιλάνιο, την ήμέρα που κατατάχθηκα στην πολιτο-

φουλακή. "Εχω γράψει γι' αυτόν τον άνθρωπο στην αρχή τοῦ διβλίου μου γιά τόν Ισπανικό ἐμφύλιο πόλεμο* και δέν ἐπιθυμῶ νά ἐπαναλάβω ὅ,τι ἔχω πει ἐκεῖ. "Όταν θυμᾶμαι — ὦ, πόσο ζωντανά! — τήν κορυφωμένη στολή του και τὸ ἄγριο, στρηνιητικό, ἀθῶο πρόσωπό του, τὰ κολλοσύνθετα ἐπί μέρους προβλήματα τοῦ πολέμου φαίνοντα, νά χάνονται μακρῶς και βλέπω καθαρά ὅτι τουλάχιστο δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία γιά τὸ ποιά παράταξη εἶχε δίκιο. Παρὰ τήν πολιτική ἰσχός, παρὰ τὰ δημοσιογραφικά φέμματα, τὸ κεντρικό ζήτημα τοῦ πολέμου ἦταν ἡ ἀπάθεια ἀνθρώπων ὡς αὐτὸν νά μοχλεύσων νά ζήσων μιὰ ἀξιοπρεπή ζωὴ καὶ ἤξεραν ὅτι ἦταν δικαίωμα τους ἀναπαύεσθαι. Εἶναι δύσκολο νά σκεφθεῖς τὸ πιθανὸ τέλος αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου χωρὶς νά νοιώσεις κάμποσα εἶδη πικρίας. "Εφ' ὅσον τὸν γνώρισα στὸ στρατόνα Λένιν, ἦταν μᾶλλον Τροτσκιστῆς ἢ "Αναρχικός και, στις ἰδιόμορφες συνθήκες τῆς ἐποχῆς μας, ὅταν τέτοιοι ἄνθρωποι δέν δολοφονοῦνται ἀπὸ τὴν Γκεστάπο δολοφονοῦνται ἀπὸ τὴ Γκὲ Πὲ Οὐ. "Αλλὰ αὐτὸ δέν ἀπαιτεῖται τὰ μακροπρόθεσμα ζητήματα. Τὸ πρόσωπο ἐκείνου τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὸ εἶδος ὀπτικῆς ἐκπόνησης γιά τοὺς πραγματικὸς στόχους τοῦ πολέμου. Συμβολίζει γιά μένα τὸ ἄνθος τῆς ἐργατικῆς ἐργατικῆς τάξης, κατατρεγμένης ἀπὸ τὶς ἀστονομίαις ὧν τῶν χωρῶν, τοὺς ἀνθρώπους καὶ γέμισαν τοὺς δεμαδικὸς τάφοις τῶν ἰσπανικῶν πεδίων μάχης και καὶ τώρα, σὲ ἀριθμὸς μερικῶν ἑκατομμυρίων, σαλπίζουν στὰ στρατόπεδα καταναγκαστικῆς ἐργασίας.

"Όταν σκέπτεται κανεὶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐποστηρίζουν ἢ ἐποστηρίζαν τὸ φασισμό, ἐκκλησῶσται μὲ τὴν ποικιλία τους. Τί στυγονόησεν! "Αν μοχεῖτε, ἐπισήσαστε ἕνα πρόγραμμα καὶ, ἔστω και γιά λίγο, θά μοχεῖσθε νά θάλει τὸν Χίτλερ, τὸν Πηταίν, τὸν Μόνταγκιον Νόρμαν, τὸν Πάβελις, τὸν Οὐίλλιαμ Ράντολφ Χήρστ, τὸν Στράιχερ, τὸν Μποντμαν, τὸν "Εζρα Πάουερ, τὸν Χουάν Μάδρις, τὸν Κοκιά, τὸν Τάσσερ, τὸν Πατέρα Κοιγκλέν, τὸν Μοφτῆ τῆ; "Ιερουσαλήμ, τὸν "Αργολι Λοβν, τὸν "Αντιονέσκω, τὸν Σπένγκλερ, τὸν Μπέδερλο Νίκολς, τὴ Λαίδη Χιούστον και τὸν Μαριτέτι, ὅλους μαζί στὸ ἴδιο καζάνι! "Αλλὰ στήν πραγματικότητα τὸ αἶνιγμα εἶναι καὶ εὐκολο.

"Όλοι τους εἶναι ἄνθρωποι καὶ ἔχουν κάτι νά χάσουν, ἢ καὶ νοσταλγοὺν μιὰ ἰεραρχημένη κοινωνία και τρέμουν στήν προοπτικὴ ἐνός κόσμου ἐλευθέρων και ἴσων μεταξὺ τους ἀνθρώπων. Πίσω ἀπ' ὅλη τὴ φασαρία καὶ γίνεται γιά τὴν εὐθενη Ρωσία και τὸν εὐλισμὸν τῆς ἐργατικῆς τάξης, θρῖσκται ἀπλῶς και μόνον ἡ πρόθεση ὧν ἔχουν λεφτὰ ἢ προνόμια νά τὰ κρατήσουν. Τὸ ἴδιο ἰσχύει, ἂν και περιελίξει μιὰ μερικὴ ἀλήθεια, γιά ὅλα ὅσα λέγονται σχετικὰ

* «Προσπένημα στήν Καταλωνία».

με την ἀχρηστία όποιουδήποτε κοινωνικής αναδιάθρωσης ποδ δέν
 θά σποροθεταται από κάποια «άλλαγή στις καρδιές τών ανθρώπων». *Οι ετσεβείς, από τόν Πάπα ως τος γιόγκι τής Καλιφόρνιας, είναι*
καραγάμिलοι δσον άφορά τήν «άλλαγή στις καρδιές τους», πράγμα
πολύ πιο έθθαρρυντικό από τή σκοπιά τους από όποιουδήποτε άλλαγή
στό οικονομικό σύστημα. 'Ο Πεταίν άποδίδει τήν πτώση τής Γαλ-
λίας στήν «άγάπη τής ήθουής» από μέρος τών κοινών ανθρώπων.
Αυτό μπορεί να τό δει κανείς στη σωστή του προοπτική άν σκαφθεί
πώς ήθονές θά μπορούσε να περιέχει ή ζωή τοδ άπλοδ Γάλλου
αγρότη ή έργάτη σέ σύγκριση με τοδ Πεταίν. Πόσο έξοργιστική αβ-
θήδεια διαθετόν εκείνοι οι πολιτικοί, οι παπάδες, οι φιλόλογοι και
όποιοιδήποτε άλλοι κάνουν κηθήματα στό σοσιαλιστή έργάτη κα-
τακεραυνώνοντας τόν «έλισμό» του! Τό μόνο ποδ άπαιτεί ό έργάτης
είναι εκείνο ποδ όλοι οι παραπάνω θά θεωροθσαν ως απαραίτητο
μνιμοσμ χωρίς τό όποίο ένας άνθρωπος δέν μπορεί να ζήσει κών:
'Αρκητή τροφή, άπελευθέρωση από τό φρικτό φάσμα τής ανεργίας,
ή σιγοτριά διι τά παιδιά του θά έχουν μιá λογική δυνατότητα έπι-
τευχίας στη ζωή, ένα μπάνιο τήν ήμέρα, καθαρά έσώφροσχα σέ εβ-
λορα χρονικά διαστήματα, μιá στέγη ποδ μα μη στόζει, και ώφάρμο
έργασίας άρκητά μικρό έτσι ώστε να μην είναι πεθαμένος στήν κοθ-
φωση στό τέλος τής ήμέρας. Όθιε ένας από τος, κήρκες κατά τοδ
«έλισμο» δέν θά θεωροθσε τή ζωή θιώσιμη χωρίς ατές τις προθ-
ποθέσεις. Και πόσο εύκολα θά μπορούσε να έπιτευχθεί αυτό τό
μνιμοσμ άν άποφασίζαμε να τό θάλοσμε στόχο μας για είκοσι μόνο
χρόνια! 'Η άνοδος τοδ βιτωκοδ έπιπέδον όλόκληροδ τοδ κόσμος ως
τό αντίστοιχο τής Βρεταννίας δέν θά άπαιτοθσε μεγαλύτερες προσ-
πάθειες από τόν πόλεμο ποδ τώρα διεξάροσμε. Δέν ισχυρίζομαι, και
δέν ξέρω άν ποτέ ισχυρίστηκε κανείς, διι αυτό θά έλινε κανένα
πρόβλημα από μόνο του. 'Αλλά πράκει ή στέρηση και ή κτηνώδης
έργασία να καταργηθοδ πριν αντιμετωπισθοδ τα πραγματικά προ-
βλήματα τής ανθρωπότητας. Τό κεντρικό πρόβλημα τής έποχής μας
είναι ή άποσένθεση τής πίστης στήν προσωπική άθανασία και δέν
είναι δυνατό να αντιμετωπιστεί όταν ό μέσος άνθρωπος, είτε άγρα-
ρθεταται σάν τό μουλάρι είτε τρέμει από τήν μυστική άστονομία.
Πόσο δικιο έχει ή άργατική τάξη με τόν «έλισμό» τής! Πόσο δικιο
έχει ποδ αντίλήφθηκε διι ή κοιλιά προηρείται τοδ πνεύματος, διι
στήν κλίμακα τών αξιών άλλα χρονικά! Καταλάβετε τοθο και ή
μακροχρόνια φρίκη ποδ έπομένοσμε γίνεται έπί τέλος καταληπτή.
"Όλοι οι παράγοντες ποδ είναι κιθανό να κάνουν όποιοιδήποτε να
άμφοταλανθεθεί — τά «τραγοόδια τών σειρήνων» ενός Πεταίν ή
ένός Γκέντι, τό αναλόφρετικο γεγονός διι προκειμένοσ να πολεμή-
σεις πράκει να έποδιβάσεις τόν έαυτό σου, ή διαφοροσμένη ήθική θέ-
ση τής Βρεταννίας, με τις δημοκρατικές φράσεις τής από τή μιá,
και με μιá άπτοκρατορία κοβληθών από τήν άλλη, ή άποτροπαιή

παραμόρφωση τῆς Σοβιετικῆς Ρωσίας, ἡ θρωμερῆ φάρσα τῆς πολιτικῆς τῆς Ἀριστοφῶς — σβήθρον καὶ διακρίνεται μόνο ἡ πάλιν τῶν κοιτῶν ἀνθρώπων ποῦ ἀφυπνίζονται σιγὰ - σιγὰ ἐναντίον τῶν ἀρχόντων τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῶν ἐμμισθῶν φρετῶν τους καὶ τῶν μπράδων τους. Τὸ ζήτημα εἶναι πολὺ ἀπλό: Ἐνθρῶποι σὰν ἐκείνον τὸν Ἴταλὸ στρατιώτη θὰ μπορῶσιν νὰ ζήσῃσιν τὴν ἀξιοπρεπῆ, ἀνθρώπινη ζωὴ ποῦ σήμερα εἶναι τεχνικὰ δυνατῆ, ἢ ὄχι; Ὁ κοιτὸς ἀνθρῶπος θὰ ξαναλεταχτεῖ σὶ τοῦ θοῦκο, ἢ ὄχι; Ἐγὼ προσωπικὰ πιστεύω ὅτι, ἴσως μὲ ἀνεπαρκῆ τεκμηρία, ὅτι ὁ κοιτὸς ἀνθρῶπος θὰ νισήσει σὶ τὸν ἀγῶνα του ἀργὰ ἢ γρήγορα, ἀλλὰ θέλω νὰ γίνῃ αὐτὸ γρήγορα καὶ ὄχι ἀργὰ — κάποτε στὰ ἐπόμενα ἑκατὸ χρόνια ἂς ποῦμε καὶ ὄχι κάποτε σὶς ἐπόμενες δέκα χιλιάδες χρόνια. Αὐτὴ ἦταν ἡ πραγματικὴ οὐσία τοῦ ἰσπανικοῦ ἐμφυλίου πολέμου καθὼς καὶ τοῦ σημερινοῦ καὶ ἴσως καὶ ἄλλων πολέμων ποῦ θὰ ἀκολουθήσῃσιν.

Ποτὲ δὲν ξαναεῖδα τὸν Ἴταλὸ πολιτοφύλακα, ὅτε ἔμαθα τὸ ὄνομά του. Μπορεῖ νὰ θεωρηθῆῖ ἀπολύτως δάδαιο ὅτι εἶναι νεκρὸς. Σχεδὸν δύο χρόνια ἀργότερα, ὅταν πιά ἦταν φανερὸ ὅτι ὁ πόλεμος εἶχε χαθεῖ, ἀπῆρῶσα τοῦς παρακάτω στίχους σὶ τὴ μνήμη του:

Ὁ Ἴταλὸς στρατιώτης μοσφιξε τὸ χέρι
Πλάι σὶ τοῦ τραπέζι τοῦ φροροῦ,
Τὸ δυνατὸ χέρι καὶ τὸ τρυφερὸ χέρι
Ποῦ οἱ παλάμες τους μοροῦν

Νὰ σμίξῃσιν μόνο κάτω ἀπ' τὸν ἦχο τῶν δαίλων.
'Ἀλλὰ ὦ! Τί γαλήνη ἐνοιῶσα τότε
Θωρώντας τὸ βασανισμένον του πρόσωπο
'Ἀθῶ σὰν παιδικὸ!

Γιατὶ κι' οἱ πρόστοχες κουθέντες ποῦ μοσφερῶν νατιῖα
Στ' αὐτιά του ἦταν ἀκόμα ἰερές,
Καὶ γεννήθηκα γνωρίζοντας ὅτι ἐγὼ ἔμαθα
Σιγὰ - σιγὰ ἀπ' τὰ διδύλα.

Τὰ ἐποῦλα δάλα εἶχαν κεί τὸ παραμῦθι τους
Καὶ τὸ χάραμε κι' οἱ δύο μας
'Ἀλλὰ τὸ χρυσάφι μου ἦταν πράγματι χρυσάφι. —
'ὦ! Ποιὸς θὰ τὸ φαντάζονταν;

Καλὴ σοε τόχη, Ἴταλὸ στρατιώτη!
'Ἀλλὰ ἡ τόχη δὲν εἶναι γιὰ τοῦς γενναίους
Τί θὰ σοῦ πρόσφερνε ὁ κόσμος;
Πάντα λιγώτερα ἀπ' ὅσα τὸ τοῦ πρόσφερες.

Ἄνήμεσα στή σκιά και τὸ φάντασμα
Ἄνήμεσα στὸ ἄσπρο και τὸ κόκκινο
Ἄνήμεσα στή σφαίρα και τὸ φέμμα
Ποῦ θὰ μορῶσεις νὰ κρεφτεῖς;

Γιατί ποῦ νάσαι τώρα ὁ Μανουὲλ Γκονθάλεθ
Ποῦ νάσαι ὁ Πένιρο Ἀγκοίλαρ
Ποῦ νάσαι ὁ Ραμόν Φεγελλόζα;
Τὰ σκοπλήκια ξέροντ ποῦ εἶναι.

Τ' ὄνομά σου και τὰ ἔργα σου ξεχάστηκαν
Πρὶν ἀκόμα στεγνώσουν τὰ κόκκαλά σου
Και τὸ φέμμα ποῦ σέ σκότωσε εἶναι θαμμένο
Κάτω ἀπὸ 'να μεγαλύτερο φέμμα.

Ἄλλ' αὐτὸ ποῦ εἶδα στὸ πρόσωπό σου
Καμμιά δόξαμη δὲν μπορεῖ νὰ τὸ σβῆσει
Καμμιά δόμβα δὲν μπορεῖ
Νὰ καταστρέφει τὸ καθάριο πνεῦμα.

ΕΠΑΝΕΚΔΟΘΗΚΕ ΑΠΟ
ΤΗ «ΔΙΕΘΝΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ»

GEORGE ORWELL:
«ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΛΩΝΙΑ»

Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1974 ἡ «Διεθνῆς Βιβλιοθήκη» κυκλοφόρησε σὲ περιορισμένο ἀριθμὸ ἀντιτύπων τὴν ἀκόλουθη ἀνακοίνωση:

«Ἡ "Διεθνῆς Βιβλιοθήκη" πρόκειται νὰ ἐκδόσει σύντομα τὸ βιβλίο τοῦ GEORGE ORWELL "Προσκύνημα στὴν Καταλωνία». Κάτω ἀπ' αὐτὴ τὴν προοπτικὴ θεωρεῖ χρέος τῆς νὰ διευκρινίσει τὰ κάτωθι:

Ἡ μετάφραση τοῦ βιβλίου ἔγινε ἀπὸ τὸν ἰσοβίτη σύντροφό μας Τάσο Δαρβέρη στὶς φυλακὲς Κορυδαλλοῦ. Μετὰ τὴ γενική ἀμνηστία τοῦ '73 τὴν πρόσφερε στὴν ἐκδοτικὴ ὁμάδα τῆς "Διεθνούς Βιβλιοθήκης" μὲ μιὰ συγκεκριμένη ἀπαίτηση: Τὴ δημοσίευσή τῆς. Ἀμέσως μετὰ ἀρχίζει ἡ διαδικασία ἐκτυπώσεως στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Λουκά Γιοβάνη (Θεμιστοκλέους 80, τηλ. 615 079). Δυστυχῶς ὁμως ἡ ἐκτύπωση τοῦ βιβλίου (ὃν καὶ εἶχε τελειώσει ἀπὸ τὴ λινοτυπία) δὲν πραγματοποιήθηκε. Τὶς πρώτες ἡμέρες ποὺ ἀκολούθησαν τὴν ἐξέγερση τοῦ Νοέμβρη (καὶ μετὰ τὴν ὀλοκληρωτικὴ καταστροφή καὶ λεηλασία τοῦ γραφείου μας ἀπὸ "ἄγνωστους" ἀσφαλίτες — καὶ στὴν κατάσταση παρανομίας ποὺ βρισκόμασταν), ὁ τυπογράφος ἔκρινε σκόπιμο γιὰ νὰ μὴν ἐκτεθοῦμε περισσότερο, νὰ λυώσει τὸ μέταλλο τοῦ βιβλίου προτοῦ τυπωθεῖ.

Ὅλα αὐτὰ ἦταν γνωστὰ στὴ λεπτομέρειά τους ἀπὸ τὸν καθένα καὶ περισσότερο γνωστὸ τὸ γεγονὸς ὅτι «ξανακτυπιέται». Ἡ ἐνδεχομένη λοιπὸν ἐκδοση τοῦ ἴδιου βιβλίου ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ γνώριζαν τὰ παραπάνω, αὐτοὺς καὶ μονάχα αὐτοὺς ἀνεπανόρθωτα ἐκθέτει καὶ μὲ κανένα τρόπο δὲν πρόκειται νὰ διαφοροποιήσει μιὰ ελλημμένη ἀπόφασή μας ποὺ ἔχει κατοχυρωθεῖ ἀμετάκλητα μὲ τὴν ἠθικὴ μας δέσμευση ἀπέναντι στὸ σύντροφό μας Τάσο Δαρβέρη».

6 Νοεμβρίου '74, ΔΙΕΘΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Δέν έχουμε τήν πρόθεση νά αποκρύψουμε μιὰ ἀκόμα πτυχή τῆς ὑπόθεσης, πού λίγοι τή γνωρίζουν καί λιγότεροι ἔχουν λόγο νά τήν θυμοῦνται. Τά χειρόγραφα τῆς μετάφρασης, πού ὁ σύντροφός μας Τάσος Δαρβέρης μᾶς πρόσφερε συμβάλλοντας ἔτσι στίς ἐκδοτικές δραστηριότητες τῆς «Διεθνούς Βιβλιοθήκης», ὅπως καί ὅλες οἱ ἄλλες μεταφράσεις πού δὲν εἶχαμε τήν ὑλική δυνατότητα νά ἐκδόσουμε ἀμέσως, περνοῦσαν ἀπό χέρι σέ χέρι ἀνάμεσα σέ συντρόφους — γιά νά διαβαστοῦν καί νά συζητηθοῦν — ἀλλά, ὄχι ἀποκλειστικά σ' αὐτοῦς, γιά νά καταλήξουν νά παραποιηθοῦν, νά πωληθοῦν καί στή συνέχεια νά ἐκδοθοῦν.

Ἡ ἀναδημοσίευση τοῦ παραπάνω κειμένου, δέν θά εἶχε ἔννοια ἂν ἡ βρώμικη αὐτή ἱστορία δέν εὑρίσκει τή συνέχειά της ἔξι χρόνια ἀργότερα, ὅταν ἕνας ἔμπορος ἀναρχικῆς ἰδεολογίας ἐπανεξέδιδε τήν πρώτη «παραποιημένη» ἐκδοση* τῆ στιγμῆ μάλιστα, πού ἡ οἰκονομική ἐξάντληση τῆς «Διεθνούς Βιβλιοθήκης», στήν περίοδο τῶν χρόνων '77-79, ὅταν αὐτή βρισκόταν στό ἐπίκεντρο τῆς ἀστυνομικῆς καταστολῆς, τήν κατέστησε οἰκονομικά ἀδύναμη γιά κάτι τέτοιο.

Καί χωρίς δισταγμό, θά ἀδιαφοροῦσαμε γι' αὐτό τὸ γλοιῶδες μαλάκιο καί γιά τὴ βρώμικη αὐτὴ ὑπόθεση, ἂν δέν εἶχαμε σαφῆ ἐπίγνωση ὅτι αὐτὴ ἡ τελευταία ἐντάσσεται μέσα σέ ἕνα ὑποὺλα ὀργανωμένο ἐγχεῖρημα μιᾶς εὐκαιριακῆς συμμάχιας μονόγαμων καί ψηφοφόρων. Ἄν χρειαστεῖ, θά ἀποδείξουμε σέ ὅσους ἐπιμένουν νά ἔχουν ἀδύναμη μνήμη, ὅτι ξέρουμε νά γινόμαστε σαφέστεροι.

ΠΕΖΟΔΡΟΜΙΟ 10

(ΗΠΑ: Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ

ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ)

Δεκέμβριος 1981

Διεθνῆς Βιβλιοθήκη, ἀναδημοσίευση

* Αὐτὴν τὴν βρώμικη τακτικὴ τῆς ὑποκλοπῆς ὑπὸ τὸ ψευδώνυμο Ν. Α. καί τῆς ἐπιμελημένης «παραποίησης» συνεχίζει ἀδίστακτα κατὰ τὰ ἐπόμενα χρόνια γιά τὴν Διεθνή Βιβλιοθήκη, ἐπανεκδίδοντας μιὰ σειρά βιβλίων μας πού γιά ἐμᾶς ἀποτελοῦσαν βιωματικὴ ἔκφραση τοῦ Ἀντιεξουσιαστικοῦ κινήματος στήν Ἑλλάδα. (Σεπτέμβριος 1999).

Βιβλιογραφία

σχετικά με την
Ίσπανική
Επανάσταση

ΣΑΜΠΑΤΕ

ΕΘΝΟΠΛΑΣΗ ΑΓΩΝΑΣ
ΣΤΗΝ ΙΣΠΑΝΙΑ 1848-50

ANTONIO TELLEZ

ΔΙΕΘΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

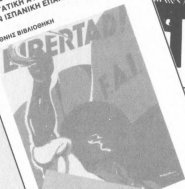


SAM DOLGOFF

**ΑΝΑΡΧΙΚΕΣ
ΚΟΛΛΕΚΤΙΒΕΣ**

Η ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΕΥΘΥΝΣΗ
ΣΤΗΝ ΙΣΠΑΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

ΔΙΕΘΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ



Σ' την
Αντικα-
πιταλι-
στική

Δράση
έπι
Φρα-
γκι-
σμού

από
τή

ΠΕΖΟΔΡΟΜΙΟ 4

Le mouvement communiste

**ΤΑΣΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ
ΣΤΗ ΒΑΡΚΕΛΩΝΗ**

ΔΙΕΘΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ CARNES D'ETUDES ANTI-AUTORITAIRES

ΔΙΕΘΝΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

